

თბილისის უნივერსიტეტის ფილოლოგიის ფაკულტეტი
სახელმწიფო უნივერსიტეტი

პ. ნ. ჩიქობავა

ფოტოაღი ენათმეცნიერება

II

ძირითადი პრობლემები

მეორე გამოცემა

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა
თბილისი 1983

წიგნში განხილულია ზოგადი ენათმეცნიერების [ძირითადი პრობლემები: ენათმეცნიერების საგნის პრობლემა, ენათმეცნიერების სპეციალური მეთოდებისა და დარგობრივი მეთოდების საკითხები. დალაგებულია და კრიტიკულად გაანალიზებული ენათმეცნიერების მთავარი მიმდინარეობანი.

ნაშრომი განკუთვნილია სტუდენტებისა და მასწავლებელთათვის.

ეუძღვნი ამ კურსის პირველი მსმენელუ-
ბის—ფილოლოგიურ მეცნიერებათა დოქტორის,
პროფ. ბიძინა ფოჩხუასა და საქ. სსრ
მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტის,
პროფ. თინათინ შარაძენიძის ხსოვნას

მეორე ბამოცემის წინასიტყვა

1. „ზოგადი ენათმეცნიერება: ძირითადი პრობლემები“ პირველად ზვენმა უნივერსიტეტმა 1945 წ. გამოსცა.

მასში გაანალიზებული იყო: ენი ს რ ა ო ბ ა (უცხოური ენათმეც-
ნიერების ძირითად მიმდინარეობებში, ნ. მარის „ახალ მოძღვრებაში ენ-
ის შესახებ“), ენის ისტორიის შესწავლისა და ენის სისტე-
მის აღწერის სპეციალური მეთოდები (უმთავრესი).

ენის რაობის შესახებ მოხსენდა საკავშირო მეცნიერებათა აკადემიის
ლიტერატურისა და ენის განყოფილების გაერთიანებულ სხდომას ლენინ-
გრადში 1940 წ. 27 მაისს (აკად. ივ. მეშჩანინოვის წინადადებით).

ეს მოხსენება — რუსული ტექსტი („Проблема языка как пред-
мета лингвистики...“) დაიბეჭდა „ენიკის მოამბეში“, ტ. X, 1942,
გვ. 355 — 409.

მოხსენების ძირითადი დებულებები ამოსავალი იყო წერილისათ-
ვის „О некоторых вопросах советского языкознания“, რომლითაც
დაიწყო საენათმეცნიერო დისკუსია გაზ. „პრავდის“ ფურცლებზე 1950
წლის 9 მაისს.

ამავე დებულებათა ვრცელი დასაბუთება მოცემულია ნაშრომში
„Проблема языка как предмета языкознания“, რომელიც „უჩპედ-
გიზმა“ გამოსცა 1959 წ. როგორც უმაღლესი სკოლის დამხმარე სახელმძ-
ღვანელო.

ენობრივი სისტემის აღწერის პრინციპული საკითხები
განხილული გვექონდა ნაშრომში „მარტივი წინადადების პრობლემა ქარ-
თულში“, I (პირველი გამოცემა უნივერსიტეტისა, 1928 წ. მეორე გამოცე-
მა „მეცნიერებისა“, თბ., 1968 წ., გვ. 1 — 127); არსებითი აქად დარჩა-
იხ. აგრეთვე: „Описание системы языка и принцип гомогенности“
(აქვე, დანართი, რეზიუმეს ნაცვლად, II).

2. 1950 წლის საენათმეცნიერო დისკუსიის შედეგად უარყოფილ იქნა
„ახალ საენათმეცნიერო მოძღვრების“ პრეტენზია — საბჭოთა ერთად-
ერთი ენათმეცნიერება მე ვარო. ეს პრეტენზია უსაფუძვლო იყო, ის
აფერხებდა საბჭოთა ენათმეცნიერების განვითარებას.

უსაფუძვლო აღმოჩნდა დებულება კლასობრივი ენისა და ენის ზედნაშენებლობის შესახებ; დასაბუთდა (ი. სტალინი, „მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები“, 1950) და დღესაც ძალაშია დებულება, რომ არ არსებობს კლასობრივი ენები (ენას ხალხი ქმნის, ენა ხალხისაა), რომ ენას ვერ მივიჩნევთ ზედნაშენად (თუმცა ენობრივი ნიშანი მეორეულია ალსანიშნის მიმართ); ენა არ იცვლება ბაზისის ცვლასთან კავშირში, ენა სპეციალური საზოგადოებრივი მოვლენაა, მასთან — განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია.

ამჟამად სამეცნიერო სკოლების არსებობა საბჭოთა ენათმეცნიერებაში ისევე ბუნებრივად ითვლება, როგორც, ვთქვათ, საბჭოთა ფიზიკაში.

3. ამ წიგნის პირველი გამოცემის წინასიტყვაობაში ჩამოთვლილია ხუთი საყრდენი ზოგადი დებულება.

ა) „აზროვნება ენის შესახებ ენათმეცნიერებად აქცია ისტორიულმა თვალსაზრისმა“.

ბ) „ფუნქციის ერთგვარობა სტრუქტურის ერთგვარობას არ განსაზღვრავს“.

გ) „მხოლოდ საზოგადოება აქცევს ინდივიდს ისტორიულ არსებად, აღამიანთა ურთიერთობის საშუალებაა ენა“.

დ) „ენის ძირითადი ფუნქცია საკომუნიკაციო ფუნქციაა (ენა, როგორც ურთიერთობის საშუალება). ყველა სხვა ფუნქცია... საყრდენად და წინაპირობად საჭიროებს საკომუნიკაციო ფუნქციას: უიმისოდ ენა ვერ შეიქმნებოდა, რომც შექმნილიყო, ვერ განვითარდებოდა“.

ე) „ენა ურთიერთობისათვის გამოსაყენებელ ნიშანთა სისტემაა. ენობრივი ნიშანი მასალით ფიზიკურია (ბგერა, ქესტ-მიმიკა), დანიშნულებით — სოციალური (ურთიერთობის საშუალება). ფიზიკური მასალის ენობრივი ფაქტი ნიშანი რომ არ ყოფილიყო, ენათმეცნიერება საბუნებისმეტყველო დისციპლინა აღმოჩნდებოდა.“

არც ერთ ამ დებულებას განვლილი 35 წლის მანძილზე ძალა არ დაუკარგავს: ავტორი მათ დღესაც იცავს.

კიბერნეტიკული (საინჟინრო) ენათმეცნიერების, როგორც მათემატიკური დისციპლინის ჩამოყალიბება უკანასკნელი 30 წლის მანძილზე, მოითხოვს ხაზგასმით აღინიშნოს, რომ ენათმეცნიერება ჰუმანიტარული მეცნიერებაა.

წიგნში განხილულ ზოგ საკითხს წინანდელი სიმწვავე ამჟამად შეიძლება არც ახლდეს, მაგრამ რთული საკითხის არსებითი ანალიზი მეცნიერებაში „არ ოდეს გვიზამს ზიანსა“.¹

¹ საქმეში ჩახედული მკითხველი, ვფიქრობ, შენიშნავს, რომ ფსიქოლოგიზმისადმი კრიტიკული დამოკიდებულება ეხება წარმოდგენათა ფსიქოლოგიას (ინდივიდუალურსაც, სოციალურსაც).

4. უკანასკნელი 50 წლის მანძილზე ენათმეცნიერების ძირითად საკითხთა გაგებაში დიდი ცვლილებები შეიმჩნევა, მეტადრე ეს ითქმის უცხოეთის ენათმეცნიერების შესახებ.

რიგ ამ სადავო საკითხზე ავტორს საშუალება ჰქონდა გამოეთქვა თავისი მოსაზრება წერილობით. დავასახელებთ აქ ზოგ წერილს.

1. „ბიპევიორიზმი ენის რაობის გაგებაში“ (1958)¹, შეტანილია ქვემოთ წიგნის ტექსტში სათაურით: „ბ ი პ ე ვ ი ო რ ი ზ მ ი ს ფ ი ზ ი - კ ა ლ ი ზ მ ი“.

2. „თანამედროვე ენათმეცნიერების განვითარების გზებზე“ შესახებ“ (1966)².

3. „ენათმეცნიერება, როგორც ინტეგრალური მეცნიერება ენის შესახებ“ (1967)³.

4. „შედარებითი ტიპოლოგია და შინაგანი რეკონსტრუქცია“ (1969)*.

5. „აზროვნებისა და მეტყველების ურთიერთობისათვის საკომუნიკაციო ფუნქციასთან დაკავშირებით“ (1967)⁵.

6. „ენა და ენის თეორია ფილოსოფიასა და ენათმეცნიერებაში“, 1973⁶.

7. „ენათმეცნიერების ფილოსოფიური საკითხები“, 1974⁷.

8. „ენათმეცნიერება და ისტორიზმი“, 1980⁸.

¹ „Бихевиоризм в понимании сущности языка“, „Филологические науки“, № 1 (1958), გვ. 19 — 28, ქ ა რ თ უ ლ ა დ: „ენის რაობის ბიპევიორისტული გაგება“ — „იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება“ (იკე), IX — X, 1958, გვ. 1 — 13.

² „К вопросу о путях развития современной лингвистики“, ჟურნ. „Вопросы языкознания“, 1966, № 4, გვ. 45 — 61; ქ ა რ თ უ ლ ა დ: „თანამედროვე ენათმეცნიერების განვითარების გზები“, კრებული: „თანამედროვე ზოგადი და მათემატ. ენათმეცნ. საკითხები“, № 7, თბ., 1966, გვ. 170 — 189.

³ „Лингвистика как интегральная наука о языке“, კრებული „Проблемы языкознания“, М., 1967, გვ. 15 — 20; ქ ა რ თ უ ლ ა დ: „ენათმეცნიერება, როგორც ინტეგრალური მეცნიერება“ — კრებული „თანამედროვე ზოგადი ენათმეცნიერების საკითხები“, 1, გვ. 5 — 20.

⁴ „Сравнительная типология и внутренняя реконструкция (Предварительные замечания)“ — Изв. ОЛЯ АН СССР, т. XXVIII (1969), გვ. 3 — 10.

⁵ „К вопросу о взаимоотношении мышления и речи в связи роллю коммуникативной функции“, კრებული: „Язык и мышление“, М., 1967, გვ. 16 — 20.

⁶ „Язык и теория языка в философии и лингвистике“ — Изв. ОЛЯ АН СССР, т. XXXII (1973), ნაკვ. 6, გვ. 519 — 523.

⁷ „Философские вопросы языкознания“, — Изв. ОЛЯ АН СССР, т. XXXIII (1974), ნაკვ. 4, გვ. 312 — 319. ქ ა რ თ უ ლ ა დ: „ენათმეცნიერების ფილოსოფიური საკითხების შესახებ“, „იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება“ (იკე), XX (1978), გვ. 5 — 20, ერთვის აქვე წიგნს.

⁸ „Лингвистика и историзм“, ჟურნ. „Вопросы языкознания“, 1980, № 6, გვ. 3 — 12 (ერთვის წიგნს — რ ე ზ ი უ მ ე ს ნ ა ც ე ლ ა დ).

9. „ენის სისტემის აღწერა და ჰომოგენურობის პრინციპი“ (1981)¹. როგორც კრიტიკულ, ისე პოზიტიურ ნაწილში, ავტორი ცდილობს დაასაბუთოს თავისი აზრი.

ზოგ მკითხველს შეიძლება ეს საბუთიანობა დამაჯერებლად ეჩვენოს, ზოგს კიღევ—უკმარად. და ეს სათანადოდ დაასაბუთოს.

ყველა შემთხვევაში მეცნიერება დასაბუთებულ ცოდნას საჭიროებს, ამას ავტორი სპეციალისტის ვალდებულებად მიიჩნევს.

27.VII. 1981 წ.

არნ. ჩიქობავა

---

¹ Описание системы языка и принцип гомогенности, ჟურნ. „Вопросы языкознания“, 1981, № 4, გვ. 12 — 23 (ერთვის წიგნს „რ ე ზ ი უ მ ე ს ნ ა ც ე - ლ ა დ“).

პირველი გამოცემის წინასიტყვა

წინამდებარე შრომა განიხილავს ენათმეცნიერების საგნისა და სპეციალური მეთოდების საკითხს (გზადაგზა ენათმეცნიერების დარგებიცაა მსჯელობის საგანი). „ზოგადი ენათმეცნიერების“ ეს, მეორე, ნაწილი შინაგან კავშირშია პირველ, პროპედევტიკულ, ნაწილთან.¹

როგორ წარმოიშვა ეს შრომა? როდესაც 1934 წ. ჩვენი უნივერსიტეტის ფილოლოგიურ ფაკულტეტზე კავკასიურ და აღმოსავლურ ენათა (საენათმეცნიერო) განყოფილება ჩამოყალიბდა, მის სასწავლო გეგმაში ენათმეცნიერების ორი კურსი იქნა შეტანილი: ერთი — ელემენტარული (პროპედევტიკული — ე. წ. „ენათმეცნიერების შესავალი“), მეორე — ძირითადი, სისტემატური. „შესავალს“ ისმენდა პირველი კურსი (ის საერთო იყო ფაკულტეტის სხვადასხვა განყოფილებათათვის); ძირითადი კურსი იკითხებოდა მხოლოდ კავკასიურ და აღმოსავლურ ენათა განყოფილებისათვის, ე. ი. ენათმეცნიერების სპეციალობის სტუდენტთათვის (მეოთხე კურსზე). პირველად ეს ძირითადი კურსი ჩატარდა 1937/38 აკადემიურ წელს.

ამ ძირითადი კურსის საჭიროება მაშინ (1935 — 1936 წწ.) სადავოდ მიაჩნდათ — უმაღლესი სკოლის კომიტეტის სასწავლო გეგმებში არა გვაქვს მსგავსი საგანიო. სასწავლო პრაქტიკამ ენათმეცნიერების სწავლების ასეთი წესი გაამართლა. დღეს ამაზე აღარავინ დაობს.

საგნის არსებობა სადავო იყო. სახელმძღვანელოზე ლაპარაკიც ხომ მეტია: არა თუ ქართულად, რუსულ ენაზედაც შესაბამისი თემატიკის სახელმძღვანელო არ მოიპოვებოდა (არც ახლაც). როგორც უნივერსიტეტის მუშაკი, ავტორი მოვალედ თვლიდა თავს, მიეცა მსმენელებისათვის დაწერილი სახით ის, რასაც ზეპირად ლექციებზე აწვდიდა. თავის ამ მოვალეობის მოხდის შესაძლებლობა ავტორს ამჟამად ეძლევა. ამრიგად, ეს შრომა საუნივერსიტეტო მუშაობის პროცესში შეიქმნა.

რა მიზანს ისახავს შრომა? უმაღლესმა სასწავლებელმა მსმენელს არა მხოლოდ უნდა შეათვისებინოს გარკვეული ოდენობის ცოდნა, არამედ, რაც მთავარია, უნდა ასწავლოს მეცნიერული აზროვნება. ეს განსაზღვრავს წინამდებარე შრომის ერთს თავისებურებას: ავტორი ცდილობს ყველგან აჩვენოს, რატომაც ესა თუ ის დებულება მეცნიერულად მართე-

¹ „ზოგადი ენათმეცნიერება. I. პროპედევტიკული ნაწილი“, უნივერსიტეტის გამოცემა, 1935 წ., მეორე გამოცემა — 1939 წ.

ბული თუ უმართებულო (სადაც ამის შესაძლებლობა არაა, აღნიშნულია, რომ საკითხს სპეციალური შესწავლა ესაჭიროება). მკითხველს საშუალება ეძლევა წამოყენებული დებულების დასაბუთების პროცესს თვალყური მიადევნოს და თავისი დამოკიდებულება დასამტკიცებელი დებულებისადმი (თუ თვით საკითხისადმი) გაარკვიოს.

ავტორი შეგნებულად ცდილობდა გვერდი არ აეელო აქტუალური საკითხებისათვის და არ გაენელებინა მათი სიმწვავე, არამედ სრული გარკვეულობით დაესვა ისინი. თუ მკითხველს გაცემული პასუხი არ დააკმაყოფილებს, საკითხის რაობა მაინც ხელშესახები იქნება.

მიზნის მიხედვით ეს შრომა სახელმძღვანელოა, საკითხთა განხილვის წესის მიხედვით კი არსებით მომენტებში გამოკვლევის ხასიათს ატარებს.

როგორია კრიტიკული და პოზიტიური ნაწილის ურთიერთობა? ენათმეცნიერების პრინციპული საკითხების შესახებ გარკვეულ დებულებათა წამოყენება არსებული რთული ვითარების ანალიზს მოითხოვდა. ეს ანალიზი (გვ. 22 — 161) ნეგატიურად წარმოგვიდგენს იმას, რაც პოზიტიურად შემდეგლად დასაბუთებული. ავტორი ცდილობდა გადმოეცა განსახილველი შეხედულება სათანადო დოკუმენტაციით, დაეღაგებინა და აეხსნა იგი სათანადო ავტორის შეხედულებათა კონტექსტში და შემდეგ მოეცა შეფასება. ამან დიდი ადგილი მოითხოვა. მაგრამ უამისოდ კრიტიკული ანალიზი მოგვეცემა მიუღებელი შეხედულების მარტივ უარყოფას და არა დაძლევას. მეცნიერული კრიტიკული ანალიზის მიზანი კი სწორედ დაძლევაა და არა მარტივი უარყოფა (ასეთი მარტივი უარყოფის ნიმუში ენათმეცნიერულს ლიტერატურაში, სამწუხაროდ, ცოტა როდია).

რა დებულებებია საყრდენი?

1. აზროვნება ენის შესახებ ენათმეცნიერებად აქცია ისტორიულმა თვალსაზრისმა. ზოგადი ენათმეცნიერება ისტორიული ენათმეცნიერების თეორიაა (ეს წყვეტს ენის ფილოსოფიასთან და ფილოლოგიურ გრამატიკასთან ენათმეცნიერების ურთიერთობის საკითხს: მათთვის უცხოა განვითარების თვალსაზრისი).

2. ერთდროულად სხვადასხვა ენა, სხვადასხვა დროს ერთი და იგივე ენა შეიძლება იყოს არსებითად განსხვავებული თავისი აგებულებით (თვით აგებულების ტიპის სხვაობამდისაც კი: შდრ. ენა აფიქსებიანი და უაფიქსო...); ფუნქციის ერთგვარობა სტრუქტურის ერთგვარობას არ განსაზღვრავს — ესაა ამოსავალი ფაქტიცა და დანასაკვიც ისტორიული ენათმეცნიერებისა.

3. ინდივიდი ადამიანად შეიძლება გადასწავლიყო მხოლოდ კოლექტივში (შრომის პროცესში და ამ პროცესთან დაკავშირებით); ადამიანად ქცეული ინდივიდის აზროვნება ამჟამადაც ვერ განვითარდება სხვებთან ურ-

თიერთობის გარეშე: მხოლოდ საზოგადოება აქცევს ინდივიდს ისტორიულ არსებად. ადამიანთა საზოგადოებრივი ურთიერთობის საშუალებაა ენა (უენოდ — ე. ი. ურთიერთობის ამ საშუალების გარეშე — ჯოგს მივიღებდით და არა საზოგადოებას).

4. ენის ძირითადი ფუნქციაა საკომუნიკაციო ფუნქცია: ენა, როგორც ურთიერთობის საშუალება. ყველა სხვა ფუნქცია (კერძოდ, ექსპრესიული — ენა, როგორც აზროვნების იარაღი...) საყრდენად და წინაპირობად საჭიროებს საკომუნიკაციო ფუნქციას: უმისოდ იგი ვერ შეიქმნებოდა; რომც შექმნილიყო, ვერ განვითარდებოდა.

5. ენა ურთიერთობისათვის გამოსაყენებელ ნიშანთა სისტემაა. ენობრივი ნიშანი მასალით ფიზიკურია (ბგერითი ენა, ქესტ-მიმიკის ენა), დანიშნულებით — სოციალური (ენობრივი კოლექტივის ურთიერთობის საშუალება).

ენობრივი ნიშანი ფიზიკური მასალისა რომ არ იყოს (ყურით გასაგონი, თვალთ დასანახი), ურთიერთობის საშუალებად არ გამოდგებოდა, საკომუნიკაციო ფუნქცია არ ექნებოდა. ამგვარად, ენის სოციალურობა ენობრივი ნიშნის ფიზიკურ მყოფობას კი არ გამოორიცხავს, არამედ უცილობლად გულისხმობს (შდრ. ფსიქოლოგიზმის ძირითადი დებულება: ენობრივი ნიშანი ფსიქიკურია).

ფიზიკური მასალის ენობრივი ფაქტი ნიშანი რომ არ ყოფილიყო, ენათმეცნიერება საბუნებისმეტყველო დისციპლინა აღმოჩნდებოდა.

ზემოსხნებული დებულებები ისტორიული ენათმეცნიერების რეალური შინაარსიდან გამომდინარეობს. ამ დებულებათა გარეშე არ დაიძლევა არც ფსიქოლოგიზმი და არც ანტიისტორიზმი. ამ დებულებათა გარეშე არ დაისმის და არ გადაწყდება სტატიკური ენათმეცნიერების მოუგვარებელი მწვავე საკითხებიც.

რა გვაქვს და რა უნდა გვქონდეს? 26 წლის წინათ გამოვიდა გ. ახვლედიანის „ენათმეცნიერების შესავალი“ (სამ ნაკვეთად). ეს იყო პირველი „ზოგადი ენათმეცნიერება“ ქართულ ენაზე. ეს შრომა იმხანად რუსულ ენაზე არსებულ ანალოგიურ სახელმძღვანელოთა შორის გამოირჩეოდა შინაარსის სიმდიდრითა და საკითხთა დამუშავების მაღალი დონით. ამ სახელმძღვანელოზე — ქართულად — ენათმეცნიერების ანბანი გაიკვეთა არა ერთმა თაობამ. მათ შორის პირველი თაობა ის იყო, რომელსაც ამ სტრიქონების ავტორიც ეკუთვნის.

მას შემდეგ ენათმეცნიერულმა აზროვნებამ ჩვენში განვითარების საკმაო გზა განვლო. წინსვლა თვალსაჩინოა, თუ უკან მოვიხედავთ და იმას აღვუნუსხავთ, რაც გაკეთებულა, მაგრამ ერთობ მცირე აღმოჩნდება, თუ იმას გავითვალისწინებთ, რაც უნდა გაკეთებულიყო და რაც ჯერ კიდევ გასაკეთებელია.

ენებით მდიდარი ვართ. ენის მეცნიერებით (ე. ი. ენის თეორიით) ლარები ვერ ვიქნებით: ეს ჩამორჩენის მომასწავებელი იქნებოდა.

ავტორის სურვილი იყო ენათმეცნიერების პრინციპულ საკითხთა განხილვა მდგარიყო იმ სიმაღლეზე, რომელსაც მოითხოვს ჩვენი, სოციალისტური, მოწინავე მეცნიერების თეორია.¹

მომდევნო თაობის ზნეობრივი ვალია წინა თაობის მიღწევა (მართალი მიღწევა!) განავითაროს (და არა იმეოროს). საბჭოთა ენათმეცნიერების ახალი კადრების ზრდა ჩვენში იმის საწინდარია, რომ ამ განვითარების ტემპები თანდათანობით უფრო სწრაფი იქნება. წინამდებარე შრომის მიზანია ამ განვითარებას ხელი შეუწყოს².

16. IX. 1945

თბილისი

არნ. ჩიქობავა

¹ ამის შესახებ უფრო დაწერილებით საუბარი გვეკონდა „ზოგადი ენათმეცნიერების“ ნაწილის წინასიტყვაობაში.

² წიგნში განხილულ საკითხთაგან არა ერთი იყო წინათ სპეციალური მოხსენების საგანი:

1. „სტრუქტურალიზმი, როგორც თანამედროვე ენათმეცნიერების მიმდინარეობა“ — მოხსენდა საქართ. მეცნ. აკად. საზოგად. მეცნიერ. განყოფილების VIII სესიას (24. X. 1942), დაიბეჭდა „უნივერს. შრომ.“ ტ. XXVI № (1944); აქ შეკვეცითაა შეტანილი;
2. მ. მიულერის ნატურალისტური კონცეფციის შესახებ — მოხსენდა საქ. მეცნ. აკად. საზ. მეცნ. განყოფ. X სესიას 27. II 1943 წ. (არ გამოქვეყნებულა);
3. ა. შლაიხერის „Sprachvergleichende Untersuchungen“, ზოგადი ენათმეცნიერების თვალსაზრისით — მოხსენდა უნივერსიტეტის ზოგადი ენათმეცნიერებისა და ფონეტიკის კათედრას 1944 წ. (არ გამოქვეყნებულა);
4. „ენათმეცნიერება და ენის ფილოსოფია“ იყო სპეციალური მოხსენების საგანი უნივერსიტეტის სამეცნიერო კონფერენციაზე 1945 წ. (არ გამოქვეყნებულა);
5. „გრამატიკის აგებულების ძირითადი საკითხები“, რაც შემოკლებითაა აქ გამოყენებული §§ 116 — 120 და § 145-ში, წაკითხული იყო მოხსენებად 1937 წლის თებერვალში ენის ინსტიტუტის განყოფილებათა გაერთიანებულ სხდომაზე და გამოქვეყნდა საქ. მეცნ. აკად. ფილიალის მოამბეში, ტ. I, ნაკვ. II, III;
6. წინადადების საკითხი სხვადასხვა მიმდინარეობაში მონოგრაფიული წესით განხილულია „მარტივი წინადადების პრობლემაში“, I (აქ მხოლოდ ერთი ნაწილის ნაწყვეტებია გამოყენებული);
7. „ერთმანი გლოტოგონიური პროცესი და ისტორიული ენათმეცნიერება“ — მოხსენდა მეცნ. აკად. საზოგ. მეცნიერ. განყოფ. XVIII სესიას 5. III. 1945 წ. (არ გამოქვეყნებულა; გამოყენებულია §§ 114, 115-ში);
8. ენის რაობის შესახებ მსჯელობას (თავი II და III, გვ. 1 — 198; თავი IV, გვ. 231 — 270) საფუძვლად უდევს მოხსენება „Проблема языка, как предмета лингвистики в свете основных задач советского языковедения“ — მოხსენდა საქაევ. მეცნიერ. აკადემ. ლიტერ. და ენის განყოფილების სესიას 1940 წ. 27 მაისს და გამოქვეყნდა „ენიკის მოამბეში“. ტ. X (1941), გვ. 355 — 409.

თ ა ვ ი პ ი რ ვ ე ლ ი

ზოგადი ენათმეცნიერება. მისი მიზანი და ამოცანები

§ 1. ¹ ზოგადი ენათმეცნიერების ძირითადი პრობლემები. ზოგადი ენათმეცნიერება ენათმეცნიერების ნაწილია. მისი დანიშნულებაა მოგვეცეს ენისა და ენათმეცნიერების ძირითადი პრინციპული საკითხების სისტემატური ანალიზი.

ეს საკითხები თავს იყრის ოთხი პრობლემის გარშემო. ესენია:

1. ენათმეცნიერების საგნის პრობლემა,
2. ენათმეცნიერების სპეციალური მეთოდების პრობლემა,
3. ენათმეცნიერების სტრუქტურის (ე. ი. საენათმეცნიერო დარგებისა და მათი ურთიერთობის) პრობლემა,
4. პრობლემა ენათმეცნიერების მიმართებისა სხვა მეცნიერებებთან.

საგნის, სპეციალური მეთოდების, სტრუქტურისა და სხვა, მონათესავე, მეცნიერებათა შორის ადგილის საკითხი ყოველი მეცნიერებისათვის საკონსტიტუციო საკითხია.

• მაშასადამე, ზოგადი ენათმეცნიერება ენათმეცნიერების ფუძემდებელი პრობლემების განხილვას ისახავს მიზნად.

§ 2. შესასწავლი საგანი. ხსენებულ ოთხი პრობლემა ერთმანეთთან მკიდრო კავშირშია.

საგნის საკითხი თავი საკითხია: შესასწავლი ობიექტის გამოყოფა აუცილებელი წინაპირობაა სამეცნიერო დისციპლინის არსებობისათვის: არ შეიძლება გვექონდეს მეცნიერება, თუ არა გვაქვს ის ობიექტი, რომლის შესწავლამაც სამეცნიერო დისციპლინა უნდა მოგვეცეს.

• შესასწავლი ობიექტია სინამდვილის ფაქტი მთლიანად ანდა მისი რომელიმე მხარე.

ამ ფაქტის რაობა მეცნიერული შესწავლის პროცესში თანდათანობით უფრო ნათელი ხდება: რაც უფრო ღრმად წვდება მეცნიერული აზრი შესასწავლ ობიექტს, მით უფრო იცვლება, მდიდრდება ჩვენი წარმოდგენა ხსენებული ფაქტის შესახებ; მასში ვამჩნევთ ისეთ მხარეებს, რაც

თავდაპირველად არავის ეფიქრებოდა. ამის კლასიკური ნიმუშია ნივთიერება და მისი ატომი, ე. ი. „განუყოფელი ნაწილი“. ამ ტერმინში ასახულია ბუნებისმეტყველების განვითარების განვლილი საფეხური: ამჟამად ატომი, ეს „განუყოფელი ნაწილაკი“, გაიყო, მისი დაშლა მოხერხდა, ნივთიერების რაობაში მეცნიერებამ უფრო ღრმად ჩახედვა მოახერხა.

პროგრესმა, რომელსაც მიადწია მეცნიერებამ სათანადო ობიექტის შესწავლისას, უნდა პოვოს გამოხატულება ობიექტის რაობის გაგებაში. ობიექტის რაობის გაგება (განსაზღვრა) არ შეიძლება არ იყოს ცვალებადი: დროთა ვითარებაში იგი იცვლება, რამდენადაც ასახავს სათანადო სამეცნიერო დისციპლინის პროგრესს.

ობიექტის რაობის გაგებაშია აგრეთვე, რომ დაჩნდება შეხედულებათა სავაობა, მიმდინარეობათა ნაირ-ნაირობა.

ამიტომ, რომ შესასწავლი ობიექტი იმთავითვეა მოცემული ყოველ მეცნიერებაში, მაგრამ ამ ობიექტის განსაზღვრა, საყოველთაოდ აღიარებული და უდავო, იშვიათად თუა მოცემული რომელსამე მეცნიერებაში. განსაკუთრებით ეს ითქმის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა შესახებ. რა არის ენა? — ეს საკითხი ისევე მწვავეა ენათმეცნიერებისათვის, როგორც, მაგალითად, სამართლის მეცნიერებისათვის კითხვა — რა არის სამართალი, პოეტიკისათვის — რა არის პოეზია და ასე შემდეგ.

ობიექტის საკითხით იწყება ყოველი მეცნიერება და ობიექტის საკითხით თავდება იგი, და, ჩვეულებრივ, მით უფრო დიდია განსხვავება ამ საკითხზე გაცემულ პასუხებს შორის, რაც უფრო მეტი მიღწევა მოეპოვება სათანადო მეცნიერებას თავისი ობიექტის შესწავლისას.

§ 3. სპეციალური მეთოდები. ობიექტის პრობლემასთან შინაგან კავშირშია სპეციალური მეთოდების პრობლემა. სპეციალური მეთოდები ყოველ მეცნიერებას სჭირდება თავისი ობიექტის ანალიზისათვის მაშინ, როდესაც ძირითადი მეთოდები მეცნიერული აზროვნებისა ერთი და იგივეა ყველგან, სადაც კი მეცნიერული ცოდნის მოპოვებასთან გვაქვს საქმე. ამდენადვე ეს ძირითადი მეთოდები ზოგადიცაა და საერთოც. ეს ლოგიკის იმ დარგის საქმეა, რომელსაც მეთოდთა მოძღვრება, მეთოდოლოგია ეწოდება.

ზოგადი მეთოდოლოგიისაგან განსხვავებით სპეციალური მეთოდოლოგია სამეცნიერო დარგების მიხედვით იცვლება. ასეთია, მაგალითად, წყაროების კრიტიკის მეთოდები — ფილოლოგიაში, სპექტრული ანალიზის მეთოდი ნივთიერების ქიმიური შედგენილობის სარკვევად, ოსცილოგრაფია — ტვინის ფიზიოლოგიაში და სხვ.

სპეციალური მეთოდების ასეთი თუ ისეთი ხასიათი დამოკიდებულია შესასწავლ ობიექტზე; ხშირად აქ გარკვეული ზღვარია მოცემული:

არ შეიძლება ასტრონომიამ მიმართოს ცის სხეულთა ექსპერიმენტულ შესწავლას; პირუტყუ: ნივთიერებათა ქიმიურ თვისებათა შესწავლისას ლაბორატორიული ძიება ექსპერიმენტსა იყენებს (დაკვირვება ბუნებრივ პირობებში თუმცა შეუძლებელი არაა, მაგრამ მიზანშეუწონელია).

ზოგადი და ძირითადი მეთოდები მეცნიერული აზროვნებისა საყოველთაოც არის და მყარიც. სპეციალური მეთოდები კი დროთა ვითარებაში იცვლება: კვლევა-ძიების პროცესში ბუნებრივად იქმნება ახალი ხერხები ობიექტის ანალიზისა; უფრო მიზანშეუწონილი წესი (ხერხი) ცვლის ნაკლებ ეფექტურს.

პროგრესი მეცნიერებისა სპეციალური მეთოდების ცვლითაა შეპირობებული და ამ მეთოდების ცვლასაც აპირობებს.

სპეციალური მეთოდების ავტარგიანობა მოწმდება სათანადო მეცნიერების განვითარების ისტორიაში, სამეცნიერო კვლევა-ძიების პრაქტიკაში.

ზოგადი მეთოდოლოგია რომ საკმარისი იყოს და, მაშასადამე, სპეციალური მეთოდები რომ არ იყოს საჭირო, ყოველ განათლებულ ადამიანს შეეძლებოდა ყველა სამეცნიერო დისციპლინაში დაუბრკოლებლივ ეწარმოებინა კვლევა-ძიება. სამწუხაროდ, ეს, როგორც ცნობილია, ასე არაა. ქიმიკოსი ისტორიულ წყაროთა ფილოლოგიურ კრიტიკას ვერ მოახერხებს და — პირუტყუ.

§ 4. დარგები და მათი ურთიერთობა. გარკვეული ობიექტის გარკვეული წესით შესწავლა (სპეციალური მეთოდების შემწეობით) შედეგად მოგვცემს ცოდნას. ეს ცოდნა მხოლოდ მაშინ მოგვცემს სამეცნიერო დისციპლინას, თუ იგი სისტემაშია მოყვანილი. ერთი და იგივე წინადადება შეიძლება ენათმეცნიერული შესწავლის პროცესში განვიხილოთ სხვადასხვა მხრივ და გავარკვიოთ: როგორია აზრითი კავშირი წინადადების წევრ-სიტყვათა შორის, როგორია ცალკეულ სიტყვათა შედგენილობა-აგებულება, რა ბუნება-თვისებისაა ის ბგერები, რომელთაგანაც ეს სიტყვები შედგება და სხვა. სტილისტიკური, მორფოლოგიური, ფონეტიკური თუ სხვა მომენტი, ცხადია, ერთმანეთში არ შეიძლება ავრიოთ: სხვადასხვა ხასიათის ცნობები სხვადასხვა დარგებში მოიყრის თავს.

ამა თუ იმ ობიექტის შესწავლისას მოპოვებული ცოდნა დარგებში მოიყრის თავს, როგორც კი მას მოვიყვანთ სისტემაში. |

სამეცნიერო დისციპლინის დარგების საკითხი სათანადო ცოდნის სისტემაში მოყვანის პირდაპირი შედეგია.

აქედან ცხადია, რომ ყოველ მეცნიერებაში მით უფრო მეტი დარგი გამოიყოფა, რაც უფრო ღრმადია შესწავლილი სათანადო ობიექტი და

რაც უფრო მრავალფეროვანია ის ცოდნა, რომელიც ამ ობიექტის შესწავლისას მოვიპოვეთ. ბუნებრივია, თუ ახლად ჩამოყალიბებული სამეცნიერო დისციპლინა შედარებით ღარიბია დარგებით, დიდი ხნის ისტორიის მქონე სამეცნიერო დისციპლინაში კი დარგების რაოდენობაც დიდია და დარგების ურთიერთობაც რთული (ეს, რა თქმა უნდა, არ ნიშნავს, რომ სამეცნიერო დისციპლინის ხნოვანობა და დარგების რიცხვი ზუსტად ეფარდებიან ერთმანეთს: განვითარების ტემპებია მხედველობაში მისაღები).

! ამა თუ იმ სამეცნიერო დისციპლინაში შემავალი დარგები ქმნიან სათანადო დისციპლინის სტრუქტურას. ასე, მაგ., ფონეტიკა, მორფოლოგია, სინტაქსი, სემასიოლოგია, ეტიმოლოგია, სტილისტიკა წარმოგვიდგენენ ენათმეცნიერების სტრუქტურას. ;

ინტენსიური განვითარების პროცესში იზრდება არა მხოლოდ დარგების რიცხვი; შესაძლოა ესა თუ ის დარგი დამოუკიდებელ სამეცნიერო დისციპლინად იქცეს. ამის კარგი მაგალითი გვაქვს ქიმიაში: არაორგანული ქიმია, ორგანული ქიმია, ფიზიკური ქიმია — დამოუკიდებელი სამეცნიერო დისციპლინები უფროა ამჟამად, ვინემ ერთი სამეცნიერო დისციპლინის დარგები.

ამრიგად, დარგების რიცხვის ზრდა ცალკეულ სამეცნიერო დისციპლინის შიგნით და ამის შედეგად სამეცნიერო დისციპლინის სტრუქტურის გამდიდრება-გართულება, აგრეთვე თვით ამ დარგების გადაზრდა-ჩამოყალიბება ახალ სამეცნიერო დისციპლინად — მეცნიერული აზროვნების წინსვლის შედეგაცაა და გამომჟღავნებაც.

ბუნებრივია, თუ ეს მოვლენა ახასიათებს თითქმის ყველა საბუნებისმეტყველო და ჰუმანიტარული მეცნიერების ისტორიას მეტ-ნაკლებად.

რა დარგები გვაქვს ამა თუ იმ მეცნიერებაში და რა ურთიერთობაა ამ დარგებს შორის ობიექტისა და მიზან-თვალსაზრისის მხრივ, რა ხასიათისაა ამ დარგების ცნებები — ესა ქმნის სამეცნიერო დისციპლინის სტრუქტურის პრობლემას.

/ დარგთა რაოდენობის საკითხი ხშირად ისე მწვავედ არ იგრძნობა, — ტრადიცია ამარტივებს საქმის ვითარებას, — როგორც დარგთა ურთიერთობის საკითხი. ყველაზე მოუგვარებელია ჩვეულებრივად სწორედ ეს საკითხი. სტაბილიზაცია აქ იმიტომაცაა ძნელი მისაღწევი, რომ სამეცნიერო კვლევა-ძიების უწყვეტი პროცესი ნიადაგ გვმატებს ახალ მასალასა და მით — ახალ მოსაგვარებელ საკითხებსაც (სისტემატიკის მხრივ).

¶ **ე** ენათმეცნიერების ადგილი სხვა მეცნიერებათა შორის. შედარებით სადაა უკანასკნელი პრობლემა: რა ადგილი უჭირავს ამა თუ იმ მეცნიერებას სხვა მეცნიერებათა შორის?

ეს საკითხი ბუნებრივად დაისმის მას შემდეგ, რაც გარკვეულია შესასწავლი საგნის, საჭირო სპეციალური მეთოდებისა და სტრუქტურის ვითარება, ე. ი. გარკვეულია ყველა ის ელემენტი, რაც ქმნის სამეცნიერო დისციპლინის ინდივიდუალობის საკითხს.

რა მეცნიერებათა წყებას განეკუთვნება მოცემული მეცნიერება, რა მეცნიერებებთან აქვს მას უფრო მჭიდრო კავშირი და რატომ — ამის გარკვევას გულისხმობს უკანასკნელი პრობლემა.

მისი დასმა (და გადაწყვეტაც) შესაძლებელია საგნის პრობლემის მიხედვითაც: შესასწავლი საგნის ბუნება-თვისება განსაზღვრავს სათანადო მეცნიერების ადგილს მეცნიერებათა სისტემაში. ყველაზე ბუნებრივია სწორედ ამ ნიშნის მიხედვით გადაწყდეს საკითხი, მით უფრო, რომ სპეციალური მეთოდების საკითხი დაქვემდებარებული, უფრო ზუსტად, ნაწარმოები (დერივატული) ხასიათისაა.

მაგრამ მეცნიერებათა კლასიფიკაციის ისტორიამ იცის საკითხის სხვაგვარი დასმაც: მოპოვებული ცოდნის ხასიათითა ზოგჯერ ამოსავალი კლასიფიკაციისათვის. მაშასადამე, მესამე პრობლემა — დარგობრივი აღნაგობისა (სტრუქტურისა) — უნდა იყოს წინასწარ გათვალისწინებული, რომ უკანასკნელი პრობლემის განხილვისას ყველა შესაძლო თვალსაზრისის შემოწმება იყოს შესაძლებელი.

რას სწავლობს ენათმეცნიერება?

რა სპეციალური მეთოდებით?

რა დარგებისაგან შედგება იგი და როგორია ამ დარგების ურთიერთობა, სათანადო ცნებათა ბუნება-თვისება?

რა მეცნიერებათა წყებას განეკუთვნება ენათმეცნიერება?

— ეს ფუძემდებელი პრობლემებია, როგორც უკვე ვთქვით თავშივე, — ზოგადი ენათმეცნიერების პრობლემები.

§ 6. რის მიხედვით წყდება ეს პრობლემები ზოგად ენათმეცნიერებაში? ზოგადი ენათმეცნიერება თავის პრობლემებს წყვეტს ენათმეცნიერული ემპირიული მასალის საფუძველზე, იმ მასალის საფუძველზე, რაც ენათა მეცნიერული შესწავლისასაა მოპოვებული, ცალკეულ ენათა მეცნიერულ გრამატიკებშია წარმოდგენილი: საენათმეცნიერო კვლევა-ძიების შედეგები არის და უნდა იყოს დასაყრდენი ზოგადი ენათმეცნიერებისათვის.

რაც უფრო მტკიცეა ეს დასაყრდენი, რაც უფრო მეტი ენაა მეცნიერულად შესწავლილი, მით უფრო მდიდარი იქნება ზოგადი ენათმეცნიერების შინაარსი, მით უფრო საფუძველიანი იქნება მისი დებულებები, — და პირუტყვ: თუ არცერთი ენა არ არის მეცნიერულად შესწავლილი, ზოგა-

დი ენათმეცნიერება, როგორც საენათმეცნიერო დისციპლინა, შეუძლებელია არსებობდეს.

განზოგადება საჭიროებს განსაზოგადებელ მასალას.

როგორღა მოიქცევა თეორეტიკოსი ენათმეცნიერი, თუ ემპირიული საენათმეცნიერო ძიების შედეგი არაა ერთნაირი და საკითხი სადავოა? ასეთ შემთხვევაში საენათმეცნიერო კვლევა-ძიების პრაქტიკა და ენათმეცნიერების ისტორია უნდა იყოს საკონტროლო ინსტანცია: რამ და როგორ განსაზღვრა ენათმეცნიერული ცოდნის პროგრესი, რაა გამართლებული საენათმეცნიერო კვლევა-ძიების პრაქტიკით — ასე უნდა დაიხვას საკითხი.

სხვანაირად საკითხი ვერ დაისმის, თუ გვინდა ზოგადი ენათმეცნიერება იყოს ენათმეცნიერების ორგანული ნაწილი, თეორიული განზოგადება და გააზრება ენათა მეცნიერული შესწავლისა, მოწოდებული — ხელი შეუწყოს ენათა შემდგომ კვლევა-ძიებას.

თუ ენათმეცნიერების მიზანია იკვლიოს ენა მის მიმართებაში აზროვნებასთან და კულტურასთან — ისტორიული განვითარების პროცესშიც და ამჟამადაც (სისტემატური ანალიზის წესით), — ზოგადი ენათმეცნიერების მიზანია ხელი შეუწყოს ამ კვლევა-ძიებას.

ნაწილი, რაც გინდა მნიშვნელოვანიც იყოს იგი, მთელით განისაზღვრება და მთელს ექვემდებარება.

ზოგადი ენათმეცნიერებისა და ენათმეცნიერების ურთიერთობა ყოველთვის ასე არ ესმოდათ. ენათმეცნიერების თეორია ენათმეცნიერების პრაქტიკას, ე. ი. საენათმეცნიერო კვლევა-ძიების მიღწევებს არ მიჰყვებოდა და არ ასახავდა (ნაწილობრივ ეს ახლაც ასეა).

ამით ზოგადი ენათმეცნიერება უახლოვდებოდა (და უახლოვდება) ენის ფილოსოფიას.

§ 7. რა მიმართებაშია ზოგადი ენათმეცნიერება ენის ფილოსოფიასთან? თუ ზოგადი ენათმეცნიერება არის ენათმეცნიერების ნაწილი, ენის ფილოსოფია ფილოსოფიის დარგს წარმოადგენს: ენა შეისწავლება ფილოსოფიის თვალსაზრისით, ფილოსოფიის ს ა ჯ ი რ ო ე ბ ი ს ა - თ ვ ი ს, ფილოსოფიური დ ე ბ უ ლ ე ბ ე ბ ი დ ა ნ ამოსვლით.

ცხადია, ენის ფილოსოფიის წარმომადგენელს არ ესაქიროება ენათმეცნიერება და მისი მონაცემები, ემპირიული საენათმეცნიერო მასალა. საკმარისია ისიც, რომ მოცემულია შესასწავლი ობიექტი — ენა. ენის ფილოსოფია (აპრიორულ) ფილოსოფიურ დებულებაზე დამყარებული თეორიაა ენისა.

სავსებით ბუნებრივია, თუ ენის ფილოსოფია ისტორიულად წინ უსწრებს ენათმეცნიერებას.

ჩამოყალიბებული სახე მას ეძლევა ე. წ. „ზოგად ანუ რაციონალურ გრამატიკაში“ (1660 წ.), რომელიც ენას განიხილავდა, როგორც ლოგიკური აზროვნების განხორციელებას¹ და რომელიც შემდგომში (მეთვრამეტე საუკუნეში, ნაწილობრივ — მეცხრამეტეშიც) ფილოსოფიური გრამატიკის სახელით იყო ცნობილი.

იმუშად შეიძლება დავასახელოთ ინგლისელ ჰარისის შრომა: „ჰერმესი ანუ ფილოსოფიური გამოკვლევა ენისა და ზოგადი (უნივერსალური) გრამატიკის შესახებ“, რომელიც პირველად 1751 წელს გამოვიდა, 1794 წლამდის ხუთჯერ გამოიცა; ითარგმნა გერმანულ ენაზე 1788 წელს ევერბეკის (Ewerbeck) მიერ და ფრანგულ ენაზე 1796 წელს თუროს (Thurot) მიერ².

თანამედროვე ენის ფილოსოფიის იმუშად შეიძლება დავსახოთ რიხარდ ჰონიგსვალდის „ფილოსოფია და ენა“ (ბაზელი, 1937 წ.).³ ენის ფილოსოფია, — წერს ჰონიგსვალდი, — ესაა „მეცნიერება ენა-ცნების შესახებ“ („Wissenschaft vom Begriff der Sprache“ — ხსენ. შრომა, გვ. 6); „ენის ფილოსოფიაში აქ იგულისხმება მეცნიერება ენა-ცნების შესახებ, მეცნიერული განხილვა და მეთოდური დახასიათება იმ ფაქტისა, რომ საერთოდ „ენა“ და „ენები“ „არსებობს“ („მოიპოვება“ — dass es „Sprache“ und „Sprachen“ überhaupt „gibt“ — იქვე, გვ. 3).

როგორც ვხედავთ, აქ ფილოსოფიური რეფლექსის საგნადაა ქცეული თვით ფაქტი ენის არსებობისა. ემპირიულ ენათმეცნიერებასთან კონტაქტს ასეთ შემთხვევაში არ უნდა მოველოდეთ. ჰონიგსვალდისათვის არა აქვს არსებითი მნიშვნელობა იმას, არსებობს თუ არა ენის შესახებ სპეციალური მეცნიერება.

ამას ვერ ვიტყვით ენის ფილოსოფიის ისეთსავე წარმომადგენელთა შესახებ, როგორც არიან ა. მარტი⁴ და მით უფრო ე. კასირერი⁵: ენათმეცნიერებას აქ სათანადო ანგარიში ეწევა, მეტადრე კასირერთან.

¹ რაციონალური გრამატიკის ზოგადი დახასიათება იხ. ავტორისავე შრომებში: „ზოგადი ენათმეცნიერება, I. პროპედევტიკული ნაწილი“, II გამოცემა (1939 წ.), გვ. 3 — 4; „მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში“, I (1928), გვ. 9—12.

² Harris: „Hermes or a Philosophical Inquiry Concerning Language and Universal Grammar“. იხ. O. F u n k e: Studien zur Geschichte der Sprachphilosophie, 1928, გვ. 8.

³ Rich. H ö n i g s w a l d: „Philosophie und Sprache“, Basel, 1937.

⁴ იხ. A. M a r t y: Untersuchungen zur Grundlegung der allgemeinen Grammatik und Sprachphilosophie, I, Halle a/S, 1908.

⁵ E. C a s s i r e r: Philosophie der symbolischen Formen, I, Sprache, 1922.

არსებითად იგივე ითქმის ენის ფსიქოლოგიის შესახებ, რომელიც მეცხრამეტე საუკუნის მესამოცე წლებიდან ყალიბდება ენათმეცნიერ შ ტ ა ი ნ თ ა ლ ი ს ა და ფსიქოლოგ ლ ა ც ა რ უ ს ი ს¹ მიერ. ენის ფსიქოლოგია პრინციპში იმავე პოზიციებზე დგას, როგორც ენის ფილოსოფიისათვისაა ნიშანდობლივი: ენა საშუალებაა ფსიქოლოგიურ პრობლემათა გადაწყვეტისათვის.

ამაზე ხაზგასმით მიუთითებს ხალხთა ფსიქოლოგიის ყველაზე თვალსაჩინო წარმომადგენელი მეოცე საუკუნისა ვ ი ლ ჰ ე ლ მ ვ უ ნ დ ტ ი², როცა წერს ენათმეცნიერ დ ე ლ ბ რ ი უ კ ი ს შრომის³ საპასუხოდ, სხვათა შორის, შემდეგ სტრიქონებს:

„... თუ მე ამ შრომას სათაურად მივეც არა „ენის ისტორია და ფსიქოლოგია“ („Sprachgeschichte und Psychologie“), არამედ „ენის ისტორია და ენის ფსიქოლოგია“ („Sprachgeschichte und Sprachpsychologie“), ეს იმიტომ, რომ სათაურის მეორე ნაწილმა უკვე უნდა მიუთითოს იმაზე, რომ ამ ორი დარგის ურთიერთობისას ამჟამად... სიმძიმის ცენტრი, ჩვენი აზრით, მეორე მხარეზეა მოქცეული...: ფსიქოლოგიური ცოდნის მოპოვებაზე ენის ფაქტებიდან და უწინარეს ყოვლისა ენის ისტორიიდან. ჩვენ დავეჭირებოდნენ ენა, რათა შეგვექმნა რთული ფსიქიკური პროცესების მკვიდრი ფსიქოლოგია მაშინაც კი, თუ აღმოჩნდებოდა — რაც მე, რასაკვირველია, არ მჯერა — რომ ენათმეცნიერება სრულებით არ სჭიროება ფსიქოლოგიის დახმარებას...“⁴

ამრიგად, ენის ფილოსოფია ფილოსოფიის დარგია, ისევე როგორც ენის ფსიქოლოგია — ფსიქოლოგიისა. ორივე საკუთარ მიზანს — ფილოსოფიურს თუ ფსიქოლოგიურს — ისახავს, ენა ორივესთვის საშუალებაა. ასევე საშუალებაა ენათმეცნიერებაც, სადაც მისი ემპირიული მასალის გამოყენებას ეხედებით (მ ა რ ტ ი, კ ა ს ი რ ე რ ი, ვ უ ნ დ ტ ი).

ენის ფილოსოფია-ფსიქოლოგია განსხვავებულია ზოგადი ენათმეცნიერებისაგან არა მხოლოდ მიზან-თვალსაზრისით. განსხვავებულია

¹ იხ. H. Steinthal: Grammatik, Logik und Psychologie... 1855 (სხვა შრომები იხ. ბოლოს). M. Lazarus: Das Leben der Seele, 1876 (მეორე გამოცემა), I Bd. ორივე ავტორის მიერ დაარსებული Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft (1860 — 1890, გამოვიდა 20 ტომი).

² W. Wundt: „Völkerpsychologie“, I-II Bde: Die Sprache, Lpz. 1911, 1912 (მესამე გამოც.).

³ იგულისხმება B. Delbrück-ის „Grundfragen der Sprachforschung mit Rücksicht auf W. Wundts Sprachpsychologie erörtert“, Strassburg, 1901.

⁴ იხ. W. Wundt: Sprachgeschichte und Sprachpsychologie“, Lpz. 1901, გვ. 8 — 9. ეს შრომა პასუხია დელბრიუკის შრომარეცხვიაზე.

შინაარსიც: ზოგადი ენათმეცნიერების ოთხი ძირითადი პრობლემიდან ენის ფილოსოფია-ფსიქოლოგიაში პირველიაა ყურადღების ცენტრში: რა არის ენა? სხვა პრობლემები ან სრულებით არაა განხილული, ანდა მათ ეხებიან მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც ენის რაობის საკითხისთვისაა ეს საჭირო (მაგალითად, გრამატიკულ კატეგორიათა — სქესის, რიცხვის, დროის გენეზისის საკითხი ვუნდტის „ხალხთა ფსიქოლოგიაში“, კასირერის „სიმბოლურ ფორმათა ფილოსოფიაში“...).

ზემოთქმულიდან ჩანს, რომ ენის ფილოსოფია-ფსიქოლოგია არც ლოგიკურად და არც ისტორიულად არაა შეპირობებული ენათმეცნიერებასთან; მიზან-თვალსაზრისითა და შინაარსის მიხედვით განსხვავდება იგი ზოგადი ენათმეცნიერებისაგან მაშინაც კი, როცა სრულად იყენებს ენათმეცნიერულ ემპირიულ მასალას.

ამიტომ: უნდა განვასხვავოთ ენის (და ენათმეცნიერების) თეორია, ენათმეცნიერულ საფუძველზე აგებული, ენათმეცნიერების საჭიროების დასაკმაყოფილებლად გამიზნული (ზოგადი ენათმეცნიერება)¹ და ენის თეორია, ფილოსოფია-ფსიქოლოგიის თვალსაზრისზე დამყარებული, ფილოსოფია-ფსიქოლოგიის საჭიროებათათვის განკუთვნილი (ენის ფილოსოფია, ენის ფსიქოლოგია). ზოგადი ენათმეცნიერების მაგივრობას ესენი ვერ გასწევენ;

განსხვავების გახაზვა კავშირის გაწყვეტას როდი ნიშნავს. პირიქით: ეს კავშირი უნდა იყოს უფრო მჭიდრო, ვიდრე იგი დღეს არის. ფაქტია, რომ არაერთ შემთხვევაში ზოგად ენათმეცნიერებაში ძრსებითი ხასიათის საკითხის დასმაცა და გადაწყვეტაც კი შეცვლილა ენის ფილოსოფია-ფსიქოლოგიის გავლენით (ეს ითქმის, მაგალითად, გრამატიკული სქესისა, აგრეთვე ხელის ენის პირველობის საკითხის შესახებ ვუნდტის ენის ფსიქოლოგიასთან დაკავშირებით, — მნიშვნელობისა და ფორმის პრობლემათა შესახებ. დაწვრილებით — სხვაგან).

იმ შემთხვევაშიც, როცა ენის ფილოსოფია სრულიად აპრიორულ მსჯელობას წარმოგვიდგენს ენის რაობის შესახებ (ფენომენოლოგიურად ანალიზი ენისა!), ენათმეცნიერ-სპეციალისტისთვის ბევრი რამ საგულლისმომო თუ საინტერესო შეიძლება აღმოჩნდეს.

ენის ფილოსოფია-ფსიქოლოგია ვერ გასწევს ზოგადი ენათმეცნიერების მაგივრობას, მაგრამ თანამედროვე ზოგადი ენათმეცნიერება ვერ ჩა-

¹ ამ დასკვნაში არაფერი შეიცვლება იმის გამო, თუ აღმოჩნდება, რომ ზოგადი ენათმეცნიერების ესა თუ ის კონცეფცია სხვა დისციპლინათა პრინციპებს ემყარება (მაგ., იმავე ფსიქოლოგიისას); ეს გართულებს ენის ფსიქოლოგიისა და ზოგადი ენათმეცნიერების გარჩევის საქმეს და მით უფრო მკვეთრად გახაზავს ასეთი გარჩევის საჭიროებას.

მოყალიბდება ჯეროვანი სახით, თუ ენის ფილოსოფიასა და ენის ფსიქოლოგიას არ გაეწია სათანადო ანგარიში.

ა ვ გ . შ ლ ა ი ხ ე რ ი ს სიტყვები: „ენათმეცნიერებისაგან უნდა განვასხვავოთ ყველაზე უწინარეს ენის ფილოსოფია, მოძღვრება ენის იდეის შესახებ, სწორედ ისევე, როგორც ბუნებისმეტყველებისაგან—ნატურფილოსოფია“¹ არსებითად სწორია, ოღონდ არ იქნებოდა ზუსტი, თუ ენის ფილოსოფიის ხვედრ წონას ნატურფილოსოფიისას გავუტოლებდით: მართალია, ენათმეცნიერების თეორიის ხვედრი წონა თანდათანობით მატულობს, მაგრამ ამჟამადაც ენის ფილოსოფიისა და ენის ფსიქოლოგიის ხვედრი წონა იმდენად სკარბობს ენათმეცნიერების თეორიისას (ე. ი. ისტორიული ენათმეცნიერების თეორიისას), რომ ენის ფილოსოფია-ფსიქოლოგიის გაუთვალისწინებლად ვერ მივიღებდით სრულ წარმოდგენას ენის თეორიის შესახებ.

¹ A. Schleich er: Die Deutsche Sprache, Stuttgart, 1869 (II გამოცემა), 83-119.

ენა, როგორც ენათმეცნიერების საგანი

მთავარ მიმდინარეობათა კრიტიკული ანალიზი

§ 8/ მთავარი მიმდინარეობანი. საგნის პრობლემა პირველი ძირითადი პრობლემაა ყოველი მეცნიერების თეორიისათვის (§ 1). რას წარმოადგენს ენა, როგორც ენათმეცნიერების საგანი? რა არის ენის არსი? ამ კითხვაზე ზოგადი ენათმეცნიერების სხვადასხვა მიმდინარეობა სხვადასხვაგვარ პასუხს იძლევა; შეიძლება ითქვას, რომ ენის რაობის სხვადასხვაგვარი გაგებაა ამოსავალი ზოგადი ენათმეცნიერების სხვადასხვა მიმართულებისათვის; ეს მიმართულებებია:

1. ნატურალიზმი (ა ვ გ. შ ლ ა ი ხ ე რ ი, მ ა ქ ს მ ი უ ლ ე რ ი).
2. ინდივიდუალისტური ფსიქოლოგიზმი (პ ე რ მ. პ ა უ ლ ი და, საერთოდ, ნეოგრაამატიკოსები).
3. ფსიქოლოგიისტური სოციოლოგიზმი („ფრანგული სოციოლოგიური სკოლა“: ფ ე რ დ. დ ე-ს ო ს ი უ რ ი, ა ნ ტ. მ ე ი ე, ე. ვ ა ნ დ-რ ი ე ს ი, ბ ა ლ ი, ს ე შ ე).
4. ესთეტიზმი ანუ უკიდურესი ინდივიდუალიზმი (კ ა რ ლ ფ ო ს-ლ ე რ ი — „იდეალისტური ნეოფილოლოგია“).
5. ვულგარული სოციოლოგიზმი (ნ. მ ა რ ი — „ენის ახალი მოძღვრება“).
6. ბიპევიორიზმის ფიზიკალიზმი (ლ. ბ ლ უ მ ფ ი ლ დ ი).

§ 11. ვ. ჰუმბოლდტის ნააზრევი ენის ფილოსოფიას ეკუთვნის. ყველა ამ მიმდინარეობას თანაბარი ხვედრი წონა არც თავის დროზე ჰქონია და მით უფრო ამჟამად ვერ ექნება. ყველაზე ნაკლებ აქტუალურია თანამედროვე ენათმეცნიერებისათვის ნატურალიზმი: მას ამჟამად უფრო ისტორიული ინტერესი ახლავს. და მაინც: ესაა საესეებით ჩამოყალიბებული კონცეფცია; მასთან, ესაა პირველი ზოგადი ლინგვისტიკური კონცეფცია. ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერებისა.

ნატურალში, როგორც ქვემოთაა ნაჩვენები, მეცხრამეტე საუკუნის შეფორმოდდათე წლებიდანაა წარმოდგენილი გარკვეული სახით. იმავე საუკუნის მეოცდაათე წლებს ეკუთვნის ვ ი ლ ჰ ე ლ მ ჰ უ მ ბ ო ლ დ ტ ი ს საენათმეცნიერო ნააზრევი: 1836 — 1839 წწ. — ავტორის გარდაცვალების შემდეგ — გამოვიდა ვ. ჰ უ მ ბ ო ლ დ ტ ი ს ძირითადი შრომა: „კავი ენის¹ შესახებ“, — შესავლით „ადამიანის მეტყველების აღნაგობის სხვაობისა და ამ უკანასკნელის გავლენის შესახებ ადამიანის მოდემის განვითარებაზე“

ამ შრომის ავტორს, ვ. ჰ უ მ ბ ო ლ დ ტ ს, ხშირად უწოდებენ ენათმეცნიერების დამაარსებელს (ფ რ. ბ ო პ თ ა ნ და ი ა კ. გ რ ი მ თ ა ნ ერთად)². თუ ასეა, ვ. ჰუმბოლდტის კონცეფცია უნდაა მიგვეჩინა ისტორიული ენათმეცნიერების პირველ თეორიულ კონცეფციად. ნამდვილად, ასეთი დასკვნა არაა სწორი: ვ. ჰუმბოლდტის ენათმეცნიერული ნააზრევი ენის ფილოსოფიას განეკუთვნება. ენის ფილოსოფიის შემოქმედთა შორის ვ. ჰუმბოლდტის ადგილი, მართლაც, მეტად მნიშვნელოვანია. მაგრამ ამის ჩვენება ენის ფილოსოფიის ისტორიული გზის ანალიზს გულისხმობს. აქ ჩვენ ზოგადი ენათმეცნიერების პრობლემებს ვიხილავთ: ენის ფილოსოფიასა და ისტორიული ენათმეცნიერების თეორიას (ზოგად ენათმეცნიერებას) შორის კი არსებითი სხვაობაა (§ 7).

1. ნ ა ჰ უ რ ა ლ ი ზ მ ი

§ 10. ნატურალისტური კონცეფციის ელემენტები ფრ. ბოპთან. ნატურალისტის ორი წარმომადგენელია ცნობილი: ა ვ გ. შ ლ ა ი ხ ე რ ი და მ ა ქ ს მ ი უ ლ ე რ ი.

¹ ასე იწოდება კუნძულ იავის მკვიდრთა ძველი ენა, რომელსაც წერილობითი დოკუმენტაცია აქვს ჩვენი წელთაღრიცხვის შერეე საუკუნიდან. კავი ტერმინი ძვ. ინდური სიტყვაა და ნიშნავს „მწერალს“, კავი-ენა — მწერალთა ენა.

² ასე, მაგალითად, რ. შ ო რ ი წერს: „ენათმეცნიერებაში ისტორიულ-შედარებითი მეთოდის განვითარებისათვის ჰუმბოლდტის მნიშვნელობა უზარმაზარია. მისეული გაგება ენისა, როგორც პროცესისა, როგორც შემოქმედებითი აქტიურობისა, ბუნებრივად იწვევს ენისადმი ისტორიული მიდგომის აუცილებლობას: ... ფილოლოგია ადგილს უთმობს ენათმეცნიერებას, როგორც ისტორიულ მეცნიერებას“ — იხ. P. შ ო რ: „Краткий очерк истории лингвистич. учений с эпохи Возрождения до конца XIX в.“ — დართული აქვს წიგნს В. Т о м с е н: История языковедения до конца XIX в.. Москва, 1938, გვ. 120.

გ. გ ა ბ ე ლ ე ნ ც ი ს სიტყვით — ვ. ჰუმბოლდტის „შრომები, თუ შეიძლება ითქვას, კლასიკური ტექსტია ზოგადი ენათმეცნიერებისა დღემდის“ — იხ. Die Sprachwissenschaft... Leipzig., 1981, გვ. 28.

ენათმეცნიერების ფუძემდებლად ფ. ზოპსა და ი. გრიმთან ერთად მიიჩნევენ ვ. ჰუმბოლდტს ბ ე ნ ფ ე ი ც, ოლონდ ამათ გვერდით ფრ. შ ლ ე გ ე ლ ი ც ა და დასახელებული. იხ. B e n f e y: Geschichte der Sprachwissenschaft, მიუნხენი, 1866, გვ. 806.

ნატურალიზმის ელემენტებს ეხვდებით ფრ. ბოპთანაც.

ფრ. ბოპმა რასმუს რასკთან ერთად საფუძველი ჩაუყარა შედარებითს გრამატიკას, მაგრამ მას არ მოუცია შედარებითი მეთოდის თეორია (ამ მეთოდის ბრწყინვალე გამოყენებამ, მკვლევრის შესანიშნავმა ალლომ შეუქმნა ფრ. ბოპს გენიალური მკვლევრის სახელი). ასეთ პირობებში არც უნდა მოველოდეთ, რომ ფრ. ბოპს ენის რაობის ანალიზი წარმოედგინა (თუ სხვა ზოგადი თეორიული საკითხები ერკვია).

ბერტ. დელბრიუკი სამართლიანად შენიშნავს: „როგორც ძნელია ვ. ჰუმბოლდტის: „შესავლიდან კავი-ენაში“ გრამატიკული მაგალითები ამოვიღოთ, ისევე შეუძლებელია ბოპის „შედარებითს გრამატიკაში“ ენათმეცნიერების თეორია და სისტემატიკა მოვიპოვოთ“¹. ამასთან, ციმხანად შედარებითი ენათმეცნიერება ახლად ფეხადგმულ სამეცნიერო დისციპლინა იყო იმისათვის, რომ თეორიული განზოგადებისათვის საკმარისი მასალა წარმოედგინა. და მაინც საინტერესოა ის ზოგადი ხასიათის გამო-ნათქვამები, რომელთაც ფრ. ბოპი გზადაგზა იძლევა და რომელნიც ენის რაობას ეხებიან.

„შედარებითი გრამატიკის“ წინასიტყვაობაში ფრ. ბოპი წერს: „ამ წიგნში განზრახული მაქვს წარმოვადგინო ყოველივე ნათესაურის შემცველი — ალფერილობა თავფურცელზე მოხსენებული ენების ორგანიზმისა, გამოვიკვლიო მათი ფიზიკური და მექანიკური კანონები და იმ ფორმათა წარმოშობა, რომლებიც გრამატიკულ ურთიერთობას გამოსახვენ“ (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.)².

„შედარებითი გრამატიკის“ ფრანგულ ენაზე მთარგმნელს, მ. ი. მ. ელ ბრეალს, ავტორისათვის მიუმართავს შეკითხვით და გამოურკვევია, რომ „ფიზიკურ კანონებში“ ფრ. ბოპი გულისხმობდა ფონეტიკურ კანონებს, ხოლო მექანიკურ კანონებში ივარაუდებოდა ხმოვანთა (და მარცვალთა) შეფარდებითი წონა ძირეულ მასალასა და აფიქსში; ფრ. ბოპი ფიქრობდა, რომ მან დაადასტურა გარკვეული შეფარდების არსებობა: თუ ფუძისეული მასალა „მძიმეა“, დაბოლოება „მსუბუქი“ იქნება და პირუკე: „მსუბუქ“ ფუძეს „მძიმე“ დაბოლოება მოუდისო; შდრ. ძვ. ინდ. e-mi „მივდივარ“ (e მიღებულია ძირეული i-საგან) და i-mas „მივდივართ“; გერმ. ich weiss „მე ვიცი“, მაგრამ wir wissen „ჩვენ ვიცით“...³

1 „ენათა ორგანიზმი“ ფრ. ბოპს თავისებურად აქვს გაგებული: ორგანიზ-ლია, მისი აზრით, ყველაფერი, რაც ინდო-ევროპულს დასაბამიერი პე-

¹ B. Delbrück: Einleitung..., გვ. 65.

² იქვე, გვ. 65 — 66.

³ იქვე, გვ. 68.

რიოდღიდან მომდინარედ ითვლებოდა, არაორგანულია — რაც ინდო-ევროპულის თავდაპირველი წყობიდან არ გამოიყვანებოდა. საქმე ეხებოდა, ამგვარად, მორფოლოგიურ ფაქტებს, — ასე ვარაუდობს დელბრიუკი¹.

ფრ. ბოპის შეხედულებათა დახასიათების თვალსაზრისით შემთხვევითი არაა, რომ ის ლაპარაკობს ფიზიკურ და მექანიკურ კანონებზე, აგრეთვე ენის ორგანიზმის შესახებ:

„ენები შეიძლება განვიხილოთ, როგორც ორგანული ბუნების სხეულები, რომლებიც წარმოიქმნება გარკვეული კანონების მიხედვით, ვითარდება შინაგანი სასიცოცხლო პრინციპის მიხედვით და თანდათანობით კვდება (absterben) მაშინ, როდესაც მათ თავის თავისა უკვე აღარა გაეგებათ რა, იცილებენ (ablegen), ამახინჯებენ ანდა ბოროტად იყენებენ იმ ფორმებსა და ორგანოებს (Glieder), რომელნიც თავდაპირველად მნიშვნელობის მქონენი იყვნენ და შემდეგ კი თანდათანობით უფრო გარეგნული გახდნენ, ე. ი. იყენებენ მათ ისეთი მიზნებისათვის, რისთვისაც ისინი წარმოშობით არ იყვნენ განკუთვნილნი“².

ფრ. ბოპის ამ სიტყვების აზრი რომ გასაგები იყოს, უნდა მოვიგონოთ, რომ „კვდომა“ აქ პირველ ყოვლისა მორფოლოგიურ სტრუქტურაში მომხდარ ცვლილებას გულისხმობს: ძველისძველ ვითარებაში ენა ფორმებით მდიდარია, თანდათანობით ფორმათა ფუნქციების პირვანდელი გაგება ბნელდება, ფორმების სიუხვე კლებულობს, ენა დაშლისა და კვდომის პროცესს ამკლავებს.

ამრიგად, რასაც ჩვენ ენის ისტორიულ განვითარებას ვუწოდებთ, ფრ. ბოპისთვის დაქვეითება — დაშლა — კვდომის პროცესს ეტოლება. ესაა გამოძახილი იმ გაგებისა, რომლის თანახმადღაც ფორმათა ოდინდელი სიმდიდრე სრულყოფილობის ნიშნად ესახებოდათ, შემდგომი ევოლუცია — დაშლა-რღვევად³.

ენის მიჩნევა ორგანული ბუნების სხეულად და მეტადრე ენაში ფიზიკურად (და მექანიკურად) კანონების ძიება ნიშანდობლივია ფრ. ბოპისათვის. ვიმეორებთ, აქ ჩამოყალიბებული კონცეფცია არა გვაქვს. სხენებული გამოთქმები ერთგვარად მეტაფორული ხასიათისა ჩანს.

მაინც ეს არ უნდა იყოს შემთხვევითი. ამაში ერთგვარად უკუფიქნება ბუნებისმეტყველების ძლიერი გავლენა, ის გავლენა, რომლის შედეგადაც ენათმეცნიერებაში დამკვიდრდა ტერმინები „ნათესაობა“, „მონათესავე ენები“, „ენათა ოჯახი“ (ბიოლოგიის სათანადო ცნებათა ანალოგიით).

¹ B. Delbrück: Einleitung..., გვ. 66

² მოგვყავს Delbrück-ით, — იხ. იქვე, გვ. 66 — 67.

³ ასეთი გაგება ენათა ევოლუციის პროცესისა უკვე ფრ. შლეგელთან გვაქვს.

§ 11. ავგ. შლაიხერის შრომები თეორიულ-ენათმეცნიერული ხასიათისა. ნატურალისტური კონცეფცია, როგორც უკვე ნათქვამი გვაქვს, ჩამოყალიბებული სახითაა მოცემულ¹ ავგუსტ შლაიხერთან დამაქსმიულერთან.

ავგ. შლაიხერის თეორიული შეხედულებანი ენისა და ენათმეცნიერების შესახებ წარმოდგენილია შრომებში:

ა. „შედარებითი ენათმეცნიერული ძიებანი“ („Sprachvergleichende Untersuchungen“) ორ ნაწილად: პირველი ნაწილი გამოვიდა 1848 წ., მეორე — 1850 წელს¹.

ბ. „გერმანული ენა“ („Die deutsche Sprache“), პირველი გამოც. 1859 წ., მეორე — 1869 წ. (შლაიხერის გარდაცვალების შემდეგ).

გ. „ინდო-ევროპულ ენათა შედარებითი გრამატიკის სახელმძღვანელო“ („Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen“), პირველი გამოცემა 1861 წ.

თეორიული ნაწილი სამივე შრომის შესავალშია მოცემული. ერთგვარი მნიშვნელობა აქვს ორ ბროშურას: „დარვინის თეორია და ენათმეცნიერება“ („Die Darwinische Theorie und die Sprachwissenschaft“), 1863 წ.² და „ენის მნიშვნელობის შესახებ ადამიანის ბუნების ისტორიისათვის“ („Ueber die Bedeutung der Sprache für die Naturgeschichte des Menschen“), 1865 წ.³.

ჩვენთვის საინტერესო საკითხის თვალსაზრისით მთავარია პირველი ორი შრომა („შედარებითი ენათმეცნიერული ძიებანი“ და „გერმანული ენა“). ძირითადი დებულებები ორივეში ერთია, სხვაობა დასტურდება პირველი შრომის ორ ნაწილს შორის: ენის რაობა შლაიხერს ერთნაირად ესმის 1848 წ. და სულ სხვაგვარად ახასიათებს მას 1850 წელს: ნატურალისტური კონცეფცია პირველად მოცემულია 1850 წელს შრომაში „ევროპის ენები“.

¹ პირველ ნაწილს ქვესათურად აქვს „ენათა შედარებითი ისტორიისათვის“ („Zur vergleichenden Sprachengeschichte“); მასში განხილულია ზეტაციზმის (მოტაციის, ე. ი. პალატალიზაციის) საკითხი. ამ ნაწილს დამოწმებისას შემოკლებით აღვნიშნავთ Zelaz. („ზეტაციზმი“).

მეორე ნაწილში საერთო სათაური არ მეორდება; ასეთად მოცემულია „ენათმეცნიერული ძიებანი“ („Linguistische Untersuchungen“); ქვესათურად კი აქვს: „ევროპის ენების სისტემატური მიმოხილვა“ („Die Sprachen Europas in systematischer Uebersicht“). ამ ნაწილის დამოწმებისას სახმარი იქნება Spr. Europ. („ევროპის ენები“).

² თარგმნილია რუსულად; მოიპოვება ქართული თარგმანიც პ. კარაიასი (გერმანულიდან), გამოც. ზ. კიკინაძისა, 1889 წ.

³ რუსული თარგმანი; იხ. ეურნ. Филол. записки, 1868, № 3.

შლაიხერის კონცეფციის დახასიათებისას ჩვენთვის ამოსავალი იქნება ეს შრომა (თუმცა დავიმოწმებთ პირველ ნაწილსაც „ზეტაციზმის შესახებ“ — 1848 წ., — როდესაც საკითხი ერთნაირადაა გაშუქებული და სათანადო არგუმენტაცია ამ პირველ ნაწილში უფრო მკვეთრად დაფორმულებული ანდა ვრცლადაა წარმოდგენილი).

დამატებითი მასალა დაერთვის შრომიდან „გერმანული ენა“.

§ 12. ენის რაობა შლაიხერის გაგებით. „რა არის ენა? ენა აზროვნების გამოსახვის საშუალებაა; ენა ისევე საჭიროა აზროვნებისათვის, როგორც სხეული გონისათვის; მხოლოდ ენის საშუალებით შეიძლება აზროვნება“¹

„რამდენადაც ენა — აზრის ბგერითად დანაწევრებული გამოსახულება — უკეთ აღმოგვეცემს ბგერებში გონის ყველა მოძრაობას, მით უფრო სრულყოფილია იგი; რამდენადაც ბგერა ჩამორჩება აზრს, იმდენად ნაკლებ სრულყოფილი იქნება ენა“².

აზროვნებაში გაირჩევა მასალა და ფორმა; მასალაა ცნებები და წარმოდგენები, ფორმას ქმნის ცნებათა და წარმოდგენათა მიმართება ურთიერთთანაწ

აზროვნებაში ორივე უნდა გვექონდეს. ენაში მიმართება შეიძლება იქოს გამოხატული მეტად ან ნაკლებად, ცნება-წარმოდგენები კი არ შეიძლება არ იყოს გადმოცემული. წარმოდგენებსა და ცნებებს, რამდენადაც მათ ბგერითი გამოსახულება ეძლევა, მნიშვნელობა ეწოდება. †

ამგვარად: ენის რაობას განსაზღვრავს ის, თუ როგორაა მასში ბგერითად გამოსახული მნიშვნელობა (ე. ი. ცნებები და წარმოდგენები) და მიმართება³.

მნიშვნელობა გადმოიცემა სიტყვის ძირში. იგი შეიძლება გამოვყოთ ყველა ენაში. მიმართება და მნიშვნელობა ერთად ქმნიან სიტყვას; იმაზე, თუ როგორ გამოიხატებიან ისინი, დამოკიდებულია სიტყვის აგებულება, „სიტყვის წარმოება“ (იგულისხმება: ბრუნება და უღვლილება) და ამაზე კიდევ — წინადადების სტრუქტურა და ენის ხასიათი⁴. მხოლოდ მიმართების ბგერითი გამოხატულება შესაძლებელს ხდის ძირი მოგვევლინოს, როგორც ზედსართავი თუ არსებითი. სახელი, ზმნა..., მოგვევლინოს გარკვეულ ბრუნვაში, დროში, კილოში.

¹ „Man kann nur in einer Sprache denken“ — Spr. Europ., გვ. 5.

² იქვე, გვ. 5 — 6.

³ იქვე, გვ. 6; ხაზი ავტორისაა.

⁴ იქვე, გვ. 6.

ენათა კლასიფიკაციას საფუძვლად უნდა დაედოს ეს ნიშანი: როგორაა მასში გამოსახული მნიშვნელობა და მიმართება; სხვაგვარად ვერც იქნება: ენა აზრს გადმოგვცემს; აზრში კი წარმოდგენა-ცნებები და მიმართება გაირჩევა.

შლაიხერი განასხვავებს სამგვარ შესაძლებლობას:

პირველი შესაძლებლობა: ენაში მხოლოდ მნიშვნელობა გადმოცემული, მიმართებას ბგერითი გამოსახულება არა აქვს; სიტყვა აქ გაუნაწევრებელი მტკიცე ერთიანობაა და მოგვაგონებს კრისტალს.

ასეთია ერთმარცვლიანი ენები (მაგალითად, — ჩინური). მეტყველების ნაწილები (სიტყვის კატეგორიები Wortkategorien) ბგერითად არაა გარჩეული: ერთი და იგივე ბგერათ-კომპლექსი შეიძლება იყოს არსებითი სახელი, ზმნა, ნაწილაკი... ნათესაობითი ბრუნვა... აწმყო, ნამყოფი... თხრობითი თუ კავშირებითი კილო... მიმართებას (ე. წ. სიტყვის გრამატიკულ ფუნქციას) განსაზღვრავს უპირატესად სიტყვის ადგილმდებარეობა¹.

მეორე შესაძლებლობა: ენაში მიმართებაცაა გამოსახული ბგერითად. მიმართება თვალსაჩინოდაა წარმოდგენილი. სათანადო ნაწილი შეიძლება მეტ-ნაკლებად მკიდროდ უკავშირდებოდეს ძირს; ამისდა მიხედვით გვექნება ვარიაციები.

სიტყვა იშლება ნაწილებად. — ამაშია განსხვავება წინა ტიპთან შედარებით, — მაგრამ არაა მტკიცედ შეკრული მთლიანობა ამ ჯგუფის ენები ქმნიან აგლუტინაციურ ენათა კლასს... აგლუტინაციური ენის სიტყვა მცენარეს მოგვაგონებს.

მიმართების აღმნიშვნელი ბგერებია — შენიშნავს შლაიხერი — წარმოშობით ძირეული მასალაა (Bedeutungslaute), მაგრამ მეტ-წილად გვევლინება მხოლოდ მიმართების აღმნიშვნელად და ხშირად ისეა დამახინჯებული, რომ ცნობა ჭირსო².

მესამე შესაძლებლობა: ერთმარცვლიან (ძირეულ) ენებში სიტყვის ერთიანობა გვაქვს, მაგრამ მიმართება არაა გამოსახული; აგლუტინაციურ ენებში მიმართება- გამოსახულია, მაგრამ სიტყვას ერთიანობა აკლია. ენათა მესამე კლასში მიმართებაც ბგერითადაა გამოსახული და სიტყვის ერთიანობაც შენარჩუნებულია. ამას ვხვდებით ფლექსიურ ენებში.

ფლექსიურობა უმალღესი საფეხურია: „მხოლოდ აქაა სიტყვის ორგანიზმში განვითარებული ჭეშმარიტი დანაწევრება, სიტყვა აქ არის ერთი-

¹ Spr. Europe. გვ. 7.

² იქვე, გვ. 8..

ანობა წევრთა მრავალფეროვნებაში“¹. ასეთი აგებულების სიტყვა ცხოველურ ორგანიზმს შეესაბამება.

ამას მოსდევს დამახასიათებელი ადგილი: „თუ ენათა პირველ კლასში გვეძლეოდა მნიშვნელობისა და მიმართების გაუდიფერენცირებელი იგივეობა, მიმართების წმინდა თავის-თავად ყოფნა, თუ მეორე კლასში მიმართებისა და მნიშვნელობის ბგერები დიფერენცირებული იყო, — მიმართება გამოყოფილია და თავის-თავად მყოფობს, — მესამე კლასში ეს სხვაობა კვლავ ერთიანობაში იყრის თავს; ოღონდ ესაა განუსაზღვრელად უფრო მაღალი ერთიანობა, რადგანაც მას, როგორც სხვაობისაგან წარმოშობილს, ეს სხვაობა თავის წინაპირობად აქვს და მას; როგორც მოხსნილს, იგი თავის თავში ატარებს“.²

1 ა. შლაიხერი ხაზგასმით აღნიშნავს: პირველსა და მეორე კლასს, აგრეთვე მეორესა და მესამე კლასს შორის გარდამავალი საფეხურები არსებობსო. ენათა დაჯგუფების წარმოდგენილ სისტემაში ზოგადად ყველა ამჟამად ცნობილი ენა, აგრეთვე ამჟამად უცნობიც, იპოვის ადგილს, რადგანაც იმ სამგვარ დამოკიდებულებაში, რომელიც მნიშვნელობასა და მიმართებას შორის არსებობს, ყველა შესაძლებლობაა ამოწურული³.

§ 13. სისტემის სამი კლასი და განვითარების სამი პერიოდი ენაში. ასეთია ენათა კლასების სისტემაჲ საჯიო, რა სახითაც ეს ენები დღესაა ცნობილი; ენათა ხსენებული კლასების გარჩევა გამომდინარეობს ენის არსიდან; ეს კლასები მომენტებია ენის-ცნებაში. რაც მომენტია ენის არსშიჲ ის ენის განუყოფლობაში პერიოდად გვესახება; ს ის ტ ე მ ა შ ი ერთი მეორის-გვერდით-გვევლინება ის, რაც განვითარებაში ერთი მეორეს მოსდევს⁴.

ამ დებულებას უფრო ვრცელი და მკაფიო დაფორმულება აქვს „შედარებით ენათმეცნიერულ ძიებათა“ პირველ ნაწილში:

„რაც სისტემატური განხილვის დროს ერთი მეორის გვერდით გვევლინება, ის ისტორიაში ერთი მეორეს მოსდევს; რაც იქ მომენტია, აქ პე-

¹ Spr. Europ., გვ. 9.

² საჭიროდ მიგვაჩნია დედნის სათანადო ადგილი მოვიყვანოთ: „Begegneten wir in der ersten Sprachklasse der differenzlosen Identität von Bedeutung und Beziehung, dem reinen Ansich der Beziehung, war das zweite die Differenzierung in Beziehungs- und Bedeutungslaute, das Heraustrreten der Beziehung in ein gesondertes lautliches Dasein für sich, so schliesst sich in der dritten Sprachklasse jene Differenz wieder zur Einheit zusammen, aber zu einer unendlich höheren Einheit, weil sie aus der Differenz erwachsen, diese zu ihrer Voraussetzung hat und als aufgehoben in sich befasst“ — Spr. Europ., გვ. 9.

³ იქვე, გვ. 10.

⁴ იქვე, გვ. 10.

რიოდია; ეს ბუნებრივიცაა: სისტემა არსებულის გადმოცემა, ისტორია—
ქმნადობის პროცესში მყოფისა, ყოფნა კი გულისხმობს ქმნადობას. ის,
რაც არის, ქმნადობის შედეგია...

ისტორიულ ქმნადობაში არც ერთი პერიოდი არ ისპობა შემდგომი
პერიოდით; შემდგომს შეაქვს მხოლოდ რაღაც ახალი არსებულში, რი-
თაც, რასაკვირველია, წინანდელი მეტ-ნაკლებად იცვლება: განვითარ-
ების ყოველი უფრო მაღალი საფეხური შეიცავს, როგორც მოხსნილ
მომენტს, ყველა წინანდელს. მაგრამ თუკი ერთი მეორის შემდეგ გამოვ-
ლვნილი მომენტები განაგრძობენ არსებობას, მინდა ერთი მეორის გვერ-
დით მდგომთა ურთიერთობაში აღმოჩნდებიან: ისტორიისა და
სისტემის იგივეობა აქედან თანდათან გაყოფი-
ლია. ¹

სისტემისა და ისტორიის ამ მატერიალური იგივეობის პირობებში ძალა
აქვს დასკვნას ერთის მიხედვით მეორის შესახებ: თუ ერთი მათგანი
ცნობილია, მეორის შესახებ დარწმუნებით შეიძლება დავასკვნაო; ანდა,
პირიქით: არაა საჭირო არავითარი დასკვნა, არამედ მხოლოდ თვალსაზ-
რისის შეცვლა, ფორმალური შებრუნება¹.

ამგვარად, ენა სამ კლასში მოცემულია ენის განვითარების სამი
საფეხური. ეგვეე ითქმის ბუნების შესახებ: ბუნების სხეულთა სისტემა-
ში სამი სახეობა — კრისტალი, მცენარე, ცხოველი — წარმოგვიღვენს
ეპოქებს დედამიწის განვითარებაში...²

„... მცენარეს წინაპირობად აქვს მინერალი, როგორც მოხსნილი
მომენტი, ცხოველს, პირიქით, — მცენარე... სრული უფლებით შეგ-
ვიძლია ისტორიულ განვითარებაში მინერალური ორგანიზმი, როგორც
პირველი, მცენარე, როგორც მეორე, ცხოველი, როგორც მესამე, წარ-
მოვიდგინოთ“³.

ერთმარცვლადანი (ე. ი. ძირეული), აგლუტინაციური და ფლექსიური
ენები განვითარების ერთ ხაზზე მოექცა.

მოსალოდნელია, ანუ განვითარების პროცესს გარკვეული შინაარს-
პქონოდა: ფლექსიურობა მით უფრო გაძლიერებულიყო, რაც უფრო აქვე
მოვიდვიართ განვითარების თანამედროვე საფეხურისაკენ. მაგრამ ეს მო-
ლოდინი არ მართლდება; ერთის შეხედვითაო, — შენიშნავს შლაიხერი, —
ლათინური უფრო მდიდარია... ფორმებით, ვინემ რომანული ენები; ასე
ვე — ძველი ინდური ინდოეთის იმ ცოცხალ ენებთან შედარებით, რომელ-
ნიც ძველი ინდურისაგან მომდინარეობენ. ხოლო უახლესი დროის ჩი

¹ Zetaz., შესავალი, გვ. 5.

² Spr. Europ., გვ. 10.

³ Zetaz., გვ. 5.

წერი აჩანაკლებაა ერთმარცვლიანი ენა, ვინემ უძველესი ძეგლების ჩინური¹.

რას ნიშნავს ეს? ისტორიულ ხანაში ენებდალარ ვითარდება და არც ახალი ენები იქმნება, — ამას გვასწავლის გამოცდილებათ, — ამბობს შლაიხერი².

ისტორიის დასაწყისში ენებს მიუღწევიათ განვითარების სათანადო საფეხურისათვის. ეს დებულება რომ შევებრუნოთ, მივიღებთ: ხალხს შეუძლია ისტორიაში შემოაბიჯოს მხოლოდ მას შემდეგ, რაც მან თავისი ენა სრულყო³.

აქედან ის დასკვნა გამომდინარეობს, რომ ჩვენ არასოდეს მოგვეცემა შესაძლებლობა ენის წარმოშობას ვწვდეთ⁴; ჩვენ შევძლებთ გავითვალისწინოთ ენის განვითარება, ე. ი. ფორმათა წარმოქმნა-განვითარება, მაგრამ ძირითა წარმოშობა ისევე შეუძლებელია გავარკვიოთ, როგორც რაგინდარა ორგანიზმის წარმოშობა⁵. ენის ისტორია გულისხმობს, რომ ეს ძირეული მასალა უკვე მოცემულია; მისი წარმოშობის შესახებ სპეკულაცია ისევე არაა ენის ისტორიის საქმე, როგორც არაა, საერთოდ, ენათმეცნიერების საქმე⁶.

1 ენის სამივე კლასი შექმნილია წინაისტორიულ ხანაში: ერთმარცვლიანი ენები გაჩერდნენ განვითარების პირველ საფეხურზე; აგლუტინაციური ენები ერთმარცვლიანთაგან განვითარდნენ; ფლექსიური ენებიც იმავე ერთმარცვლიანობას გულისხმობენ ამოსავლად; სხვანაირად რომ ვთქვათ, აგლუტინაცია შეიცავს ერთმარცვლიანობას, ფლექსია — ორივეს, — აგლუტინაციასა და ერთმარცვლიანობას, — როგორც მოხსნდლ მომენტებს⁷.

§ 14. ენის ევოლუცია და გონი შლაიხერთან. (რატომ იყო შესაძლებელი ენის განვითარება წინაისტორიულ პერიოდში და შეუძლებელი აღმოჩნდა იგი ისტორიულ პერიოდში? ამას განსაზღვრავს გონი და მისი განვითარება.)

„ისტორიულ პერიოდში ენათა ისტორია არის ენათა, როგორც ასეთთა, დაშლარღვევის ისტორია შათი დაჯანბნის გამო გონის მხრივ.

¹ Spr. Europ., გვ. 11.

² იქვე.

³ „Erst wenn ein Volk seine Sprache vollendet hat, vermag es in die Geschichte einzutreten“ — იქვე, გვ. 12.

⁴ იქვე, გვ. 12.

⁵ იქვე, გვ. 13.

⁶ იქვე, გვ. 14.

⁷ იქვე.

ენაში გონი კაცობრიობისა ზოგადად, ისევე როგორც, კერძოდ, ყოველი ხალხისა, გვევლინება თავის სხვაგვარ ყოფნაში (in seinem Anderssein)... იმავე გონმა, რომელმაც უფრო გვიან თავის ისტორიულ თავისუფლებაში ეროვნება წარმოქმნა, უფრო ადრე წარმოქმნა ენა იმით, რომ ბგერაში მოექცა (ბგერას გადაეგო — brachte früher in seinem Hingebensein an den Laut die Sprache hervor).

„ასევე სამყაროს გონი ბუნებაში გვევლინება თავის სხვაგვარყოფნაში — ესაა პირველი ნაბიჯი წმინდა თავის-თავად ყოფნისაკენ (der erste Schritt nach dem reinen Ansich). იმისდა კვალად, რაც გონი თავის თავს უბრუნდება, თავისთვის მყოფობას იწყებს (zu sich selbst kommt, für sich wird), ქრება მისი სხვაგვარყოფნა...“

„რაც ადამიანის წინა პერიოდია ჩვენი დედამიწის ისტორიაში, იგივეა წინაისტორიული პერიოდი ადამიანის ისტორიაში, პირველ პერიოდში გვაქვს თვითშეცნობა, უკანასკნელში — თავისუფლება; პირველში გონი შეკრული იყო ბუნებაში, უკანასკნელში — ბგერაში. ამიტომ გვაქვს იქ შემოქმედება-ბუნების სამყაროში, აქ — ბგერათა სამყაროში. სხვაგვარია ვითარება სამყაროს [განვითარების] ჩვენს პერიოდში (Weltperiode), როდესაც გონი ადამიანშია კონცენტრირებული და ადამიანის გონი გარეშეიქვეულია (herausgezogen) ბგერისაგან, განთავისუფლებულია. [სამყაროს წინა პერიოდის მძლავრი... შემოქმედებითი პოტენციით აღსავსე ბუნება ჩვენს პერიოდში ჩამოქვეითდა რეპროდუქციამდის. ის უკვე აღარა ქმნის აღარაფერს ახალს უმას შემდეგ, რაც სამყაროს გონი ადამიანში სხვაგვარყოფნიდან თავის თავს დაუბრუნდა; მას შემდეგ, რაც ადამიანის გონი... თავის თავს დაუბრუნდა ისტორიაში, აღიკვეთა მისი კონკრეტული სახის, ენის, არაცნობიერად წარმოქმნის ნაყოფიერება...“

„რაც უფრო თავისუფლად იშლება გონი ისტორიაში, მით უფრო თავს აღწევს იგი ენას; ამიტომ მისი ბგერები იცვითება, ენა კარგავს თავის ფორმათა სიმდიდრეს. ყველაფერი, რასაც შეიძლება ენა შეეღიოს, ქრება, გამარტივების ტენდენცია ყველგან ნათლად წარმოჩნდება [როგორც დედამიწა ადამიანის გაჩენის შემდეგ, ისევე ენა ისტორიის დაწყებიდან, ლეშს წარმოადგენს...] ენაში ცალკეული ბგერითი ელემენტები უკვე აღარ იგრძნობა თავიანთ მნიშვნელობაში, მთელი სიტყვა შეიგრძნობა, როგორც მნიშვნელობით სავსე; და აი მისი ცალკეული ბგერითი ნაწილები ექვემდებარება სარტიკულაციო ორგანოთა ფიზიკური კანონების მოქმედებას, ჩნდება ყოველგვარი ასიმილაციები, ბგერითი დამახინჯებანი...“

აღკიდე: „ენის წარმოქმნა და ისტორია ადამიანის გონის ისეთი მოქ-

¹ Zetaz., გვ. 17 — 18 (ხაზი ჩვენი — ა. ჩ.).

მედებანია, რომელთაგანაც ერთი გამორიცხავს მეორეს¹. „როგორც კი ისტორია იწყება, გონი უკვე აღარ წარმოქმნის ბეგრას, არამედ მის საპირისპიროდ გამოდის, მას საშუალებად იყენებს, ენას აღარ შეუძლია შემდეგ განვითარდეს, იგი თანდათანობით იცვითება. ენათა წარმოქმნა, ამგვარად, ისტორიას უსწრებს, ენათა დაშლა ისტორიულ ეპოქაზე მოდის“².

«მას შემდეგ, რაც სიტყვას დატოვებს შემოქმედებითი გონი, ფიზიკური კანონები იწყებენ ენათა ორგანიზმზე ზემოქმედებას ისევე, როგორც ქიმიური კანონები — მკვდარი ცხოველისა და მცენარის ორგანიზმზე“³.

მაშასადამე: «გონი მყოფობს ენაში წინაისტორიულ პერიოდში და ენაც ვითარდება; ისტორიულ პერიოდში გონი არა მყოფობს ენაში და ენაც წყვეტს განვითარებას, მის ნაცვლად რღვევა იწყებდა» («ფონეტიკური დამახინჯებანი» — ე. ი. ფონეტიკური ცვლილებები — ამის გამოხატულება)»

§ 15. ევოლუციის პროცესი ერთნაირია სხვადასხვა ენაში. ენის წარმოქმნის პროცესი ერთნაირია, არსებითად ერთნაირია ენის დაშლარღვევის პროცესი: ეს გამომდინარეობს ადამიანის ბუნების არსებითი იგივეობისაგან და სამეტყველო ორგანოთა თანაგვარობისაგან. «გარკვეული ბეგრითი კომპლექსები სრულად სხვადასხვა ენაში იცვლება სავსებით ერთგვარად, სავსებით ერთი და იგივე ფონეტიკური დამახინჯებანი (Lauteinstellungen) დროთა ვითარებაში შეიძლება დადასტურდეს ენათმეცნიერებანი (ძირითად), აგლუტინაციურსა — და ფლექსიურებში“⁴.

«ყველა დროისა და ზონის ადამიანს სრული სხვაობისა მიუხედავად ბევრი რამ აქვს ერთგვარი და საერთო. მთავარ მომენტებში ადამიანის არსი აკი შინაგანი აუცილებლობით ყველგან ერთი და იგივეა. ენაში ეს მელანდება მეტად მკვეთრად, მაგრამ ასევე მელანდება ისტორიაში. ყველა ერის ისტორია ზოგადად (im Ganzen und Grossen) განვითარების ერთსა და იმავე გზას გაივლის... ამისდა შესაბამისად ენათა ისტორიის შედარებითი განხილვა ისევე კანონიერია როგორც, საერთოდ, ისტორიის შედარებითი განხილვა. ენათა ისტორიის ასეთი დამუშავებისას... რაც შეიძლება მეტი ენა უნდა იქნეს შესწავლილი, რომ ზოგადი მნიშვნელობის მქონე დებულებები მოვიპოვოთ. ყოველივე კვლეობითი მასში უნდა იქნეს განხილული, როგორც ზოგადის დადასტურება ანდა

¹ იქვე, გვ. 20.

² Spr. Europ., გვ. 13 (ხაზი ჩენია — ა. ჩ.).

³ იქვე, გვ. 16.

⁴ იქვე, გვ. 16 — 17.

უარყოფა... ეს ზოგადი არის ის, რაც ენის ისტორიას აახლოებს ფილოსოფიის ისტორიასთან, ვინაიდან ეს ზოგადია ფილოსოფიური“...¹.

„ღებულება, რომ ენებს არსებითად ერთნაირი ისტორია აქვს, უყოყმანოდ უნდა მივიღოთ, როგორც ადამიანის ბუნებიდან გამომდინარე“...².

„სწორედ ესაა, რაც ისტორიას ისტორიად აქცევს, — კანონზომიერი, ცნებებში აღსაქმელი — მუდმივს ცვლაში“, — ამბობს შლაიხერი³.

§ -16. ენის თვისებები ცალკეული ადამიანის ნებისყოფაზე დამოუკიდებელია. შლაიხერის კონცეფციაში ენის რაობის გათვალისწინებისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობისაა ენის ერთი თავისებურება: ენის თვისებებს ისევე ვერ განსაზღვრავს ცალკეული ადამიანის ნებისყოფა, როგორც, მაგალითად, ბულბულს არ შეუძლია თავისი სიმღერა ტოროლას სიმღერით შეცვალოს... ამდენად ენა გყოფნის არა თავისუფალი გონის სამყაროს, არამედ ბუნების სამყაროსაო. ;/

ჰამსიდა კვლად ენათმეცნიერების მეთოდი სრულებით განსხვავებულია ყველა ისტორიული მეცნიერების მეთოდისაგან და არსებითად ეკედლება სხვა ბუნებისმეცნიერებათა მეთოდს. ენათმეცნიერების მიღწევებიც ამიტომ უფრო საიმედოა, ვინემ ისტორიულ მეცნიერებათა, რადგანაც სუბიექტური თვითნებობა ენათმეცნიერებას გზაზე ისე არ ეღობება, როგორც ისტორიულ მეცნიერებებსაო.

როგორც ბუნებისმეცნიერებებს, ისე ენათმეცნიერებასაც მიზნად აქვს ისეთი სფეროს კვლევა, რომელშიაც შეიძლება უცვლელ ბუნებრივ კანონთა ბატონობა, კანონთა, რომლებშიაც ადამიანის ნებასა და ნებისყოფას არაფრის შეცვლა შეუძლია⁴.

ენათმეცნიერების ობიექტის გაყოფა ისევე შეუძლებელია, როგორც ბუნებისმეცნიერების ობიექტისა⁵.

ენათმეცნიერება ადამიანის ბუნების ისტორიის ნაწილს შეადგენს (sie bildet einen Teil der Naturgeschichte des Menschen)⁶.

ენათმეცნიერებას უპირისპირდება ფილოლოგია; ამ უკანასკნელს საქმე აქვს ისტორიასთან, რომელიც იწყება იქ, სადაც ადამიანის თავისუფალი ნება იჩენს თავს⁷.

¹ Zetaz., გვ. 3.

² იქვე, გვ. 4.

³ იქვე, გვ. 2.

⁴ Spr. Europ., გვ. 2 — 3.

⁵ იქვე, გვ. 3.

⁶ იქვე, გვ. 1.

⁷ იქვე, გვ. 2.

§ 17. ენათმეცნიერებისა და ფილოლოგიის თვალსაზრისთა სხვაობა შლაიხერის გაგებით. ფილოლოგიისათვის ენა საშუალებაა; იგი, იარაღია სათანადო ხალხის გონითი ცხოვრების გასათვალისწინებლად. ფილოლოგია მასწავლებს მხოლოდ იქ, სადაც ლიტერატურა გვაქვს: ამერიკელ ინდიელთა-ენების ფილოლოგია შეუძლებელი რამაა, რადგანაც აქ არა გვაქვს ისტორია, არა გვაქვს ლიტერატურა მაშინ, როდესაც ენათმეცნიერებისათვის ამ ხალხთა-ენები უაღრესად საინტერესოა¹. ფილოლოგია ისტორიული მეცნიერებაა და წყაროების კრიტიკა მას ყოველ ნაბიჯზე ესაქმრება².

ენის ის მოვლენები, რაც სავსებით თავისუფალია ადამიანის ნებისყოფის გავლენისაგან, სახელდობრ, მორფოლოგია, მთლიანად ენათმეცნიერების საქმეა; ინდივიდის აზროვნებასა და ნებისყოფაზე დამოკიდებული სინტაქსი უფრო ფილოლოგიისაკენ იხრება, ხოლო სტილი მთლიანად ფილოლოგიას განეკუთვნება — სტილი ინდივიდის-თავისუფალ ნებაზე დამოკიდებული წერის მანერაა³.

ფილოლოგი ემსგავსება მეურნეს, რომელიც წყველი ცხენით ნაყოფიერსა და მდიდარ ყანას ამუშავებს. მან ამ ცხენების მღვლა უნდა იცოდეს. ენათმეცნიერი ემსგავსება ზოოლოგს, რომელსაც ესაქმრობდა სულ სხვა ცოდნა Species equus caballus-ისა.

როგორც ყოველი ბუნებისმეცნიერება, ენათმეცნიერებაც უცხოა ძველი და საშუალო საუკუნეებისათვის. იგი ემყარება დაკვირვებას, დაკვირვება კი ახალი საუკუნეების კუთვნილებაა. ფილოლოგია გაცილებით უფრო ძველია.

ასეთია ენის რაობისა და ენათმეცნიერების ადგილის გაგება შლაიხერის იმ შრომაში, რომელიც 1850 წელს გამოვიდა („ვეროპის ენები“). ანალოგიური დებულებები გვაქვს 1848 წ. გამოქვეყნებულ შრომაში („ზეტაციზმის შესახებ“). ამიტომ სათანადო შემთხვევებში ეს შრომაც გვაქვს ზემოთ დამოწმებული.

§ 18. რა პრინციპული სხვაობა გვაქვს შლაიხერის კონცეფციაში 1848 წ ? ერთ არსებით მომენტში ეს-შრომა („ზეტაციზმი“) უპირისპირდება მეორე შრომას („ვეროპის ენები“): მასში ენის ცვლა (ისტორიული ხასიათისადაა აღიარებული; ის არა ჰგავს იმ ცვლილებებს, ბუნებაში რომ შეიძინევაო) რა ახასიათებს ბუნების ცვლას? შლაიხერი ჰეგელის

¹ Spr. Europ., გვ. 2.

² იქვე, გვ. 3.

³ იქვე, გვ. 4.

⁴ იქვე, გვ. 5.

სიტყვებით გვეუბნება: „რაგინდ უბოლოვადღად მრავალგვარიც იყოს ეს ცვლილებები, ისინი მაინც წრეში ტრიალს (Kreislauf) გვიჩვენებენ, ტრიალს, რომელიც მუდამ მეორდება“.

(ენაში კი, ისევე როგორც ყოველგვარ ცვლილებაში, რომელიც გონის ნიადაგზე მიმდინარეობს, ჩნდება მუდამ ახალი, წინათ არარსებული) შლაიხერი კითხვას სვამს: როგორ შეიძლება ენა, რომელიც ასეთ მჭიდრო კავშირშია გონთან, სხვა გზით მიიღოდეს, ვინემ გონი, და მიჰყვებოდეს ბუნების ორგანიზმთა სვლას? მცენარეთა და ცხოველთა ერთი თაობა ემსგავსება მეორეს, ჩიტი თავის ბუდეს აკვებებს ამჟამად ისევე მარჯვედ და არაფრით უფრო უხეიროდ, ვინემ საუკუნეების წინ, მარტოოდენ ადამიანი გადადის თავის არსებობის სულ ახალ და ახალ ნაირნაირობისაკენ...¹.

როგორც აქედან ჩანს, 1848 წელს შლაიხერი ენათმეცნიერებას ისტორიულ მეცნიერებებს განუკუთვნებდა, 1850 წელს კი იგი მას ბუნებისმეცნიერებად სახავს და ისტორიულ მეცნიერებებს (ეტიმოლოგიას) უპირისპირებს.

საფუძველი: ორსავე შემთხვევაში ენობრივი ცვლილების დახასიათებაა.

ენა გონთან მჭიდრო კავშირშია. ენობრივი ცვლილება ახლის წარმოქმნას ნიშნავს. ენობრივი ცვლილებები ისტორიულია თავისი ბუნებით (ბუნების ცვლილება: წრეში ტრიალი, განმეორება). ასეთია 1848 წლის დებულება.

ენობრივი ცვლილება ადამიანის ნებისყოფაზე სრულებით დამოუკიდებელია ისევე, როგორც ბუნების ცვლილებები (ისტორიას კი ის ეკუთვნის, რაც ადამიანის ნებისყოფაზე დამოკიდებული); ენათმეცნიერება ბუნებისმეცნიერებათა წრეში შედის — ამას მოგვითხრობს 1850 წლის გაგება.

აღსანიშნავია ერთი რამ: 1848 წელსაც შლაიხერი შესაძლებლად თვლიდა ეთქვა: ენათმეცნიერების სისტემატური ნაწილი საბუნებისმეტყველო ხასიათისაა: „... ენათა ოჯახის მთელი ჰაბიტუსი შეიძლება დავუქვემდებაროთ გარკვეულ თვალსაზრისს ისევე, როგორც მცენარეთა და ცხოველთა ოჯახი. როგორც ბოტანიკაში გარკვეული ნიშან-თვისებები კლასიფიკაციის საფუძველად გამოგვადგება, ასევე ენათა კლასიფიკაციისას ბგერითი კანონები შეიძლება გამოვიყენოთ... ენათმეცნიერებისა და ბუნებისმეცნიერების ეს მსგავსება წინასტორიული ეპოქიდან მოდის, ვინაიდან ენა ადამიანის გონისთვის იგივე იყო, რაც ბუნება სამყაროს გონისათვის, — მდგომარეობა მისი სხვაგვარად ყოფნისა; ისტორიას-

¹ Zetaz., გვ. 1 — 2.

თან მის შეწყობას დასაბამი ეძლევა ენის გაგონისებით (mit ihrer Vergeistigung) იმ¹ დროიდან, რაც იგი უფრო და უფრო კარგავს... თავის ფორმას...¹⁴.

შტრაიტბერგი სამართლიანად შენიშნავს: თუ ენათმეცნიერება სისტემატურ ნაწილში ბუნებისმეცნიერებას ემხრობა, ისტორიულ ნაწილში მას შლახხერი სხვაგვარად ვერ მიიჩნევსო: სისტემა და ისტორია აკი შლახხერისათვის ერთი და იგივეაო².

ასეა თუ ისე, 1848 წელს ენათმეცნიერების გარკვეულმა ნაწილია მიჩნეული ბუნებისმეცნიერებად, 1850 წელს — მთელი ენათმეცნიერება.

§ 19. სქემა შლახხერის შეხედულებათა 1850 წ. „ევროპის ენებში“ (1850 წ.) წარმოდგენილი გაგების სქემა ასეთი იქნებოდა:

1. ენა აზროვნების გამოხატვის საშუალებაა. აზრში გამოიყოფა წარმოდგენა-~~ცნებები~~ და მიმართება მათ შორის. შესაბამისად ენაშიც გაირჩევა მნიშვნელობა (ძირეულ მასალა³თან დაკავშირებული) და მიმართება (აფიქსით გადმოცემული).

2. მნიშვნელობისა და მიმართების გადმოცემის თვალსაზრისით ენათა სამწევროვანი კლასიფიკაციაა მოცემული: ძირეული, აგლუტინაციური, ფლექსიური კლასი ენებისა (შდრ. კრისტალი, მცენარე, ცხოველი).

3. საკლასიფიკაციო სისტემის სამი ტიპი ენათა განვითარების სამაფეხურს ასახავს.

4. ენათა წარმოქმნა-განვითარება წინაისტორიაში ხდება, ისტორიულ პერიოდში მიმდინარეობს ენათა დაშლა-რღვევა.

5. ენათა წარმოქმნისა და ენათა დაშლა-რღვევის პროცესი ერთნაირია ყველა ენაში.

6. ენის თვისებებს ისევე ვერ განსაზღვრავს ცალკეული ადამიანის ნებისყოფა, როგორც ბუღბუღს არ შეუქლია თავისი სიმღერა ტოროლას სიმღერით შეცვალოს. ამდენად ენა ეკუთვნის არა თავისუფალი გონის სამყაროს, არამედ ბუნების სამყაროს. ენათმეცნიერება ბუნებისმეცნიერებაა.

7. ენათმეცნიერება, როგორც ბუნებისმეცნიერება, უპირისპირდება ფილოლოგიას, როგორც ისტორიულ მეცნიერებას. ფილოლოგია სწავლობს მხოლოდ ლიტერატურის მქონე ენებს, ენათმეცნიერებისათვის უმწერლო ენებიც (მაგ., ჩრდილო ამერიკის ინდიელთა ტომებისა) დიდად საინტერესოა. ფილოლოგი სწავლავს ენას, როგორც იარაღს.

¹ Zetaz., გვ. 28 — 29.

² W. Streitberg, Schleichers Auffassung von der Stellung der Sprachwissenschaft, I. F. VII.

ფილოლოგის დამოკიდებულება ენისადმი ემსგავსება მეურნის დამოკიდებულებას ცხენისადმი, ენათმეცნიერისა კი — ზოოლოგის დამოკიდებულებას იმავე ცხოველისადმი.

8. საენათმეცნიერო დარგთაგან მორფოლოგია „მთლიანად ენათმეცნიერების საქმეა“; სათანადო მოვლენები არაა დამოკიდებული ინდივიდის ნებისყოფაზე; სინტაქსი უფრო ფილოლოგიისაკენ იხრება: ინდივიდის აზროვნებასა და ნებისყოფაზე დამოკიდებულება განსაზღვრავს ამას; სტილი კი მთლიანად ფილოლოგიის სამყაროა: სტილი, „ინდივიდის თავისუფალ ნებაზე დამოკიდებული, წერის მანერაა“.

§ 20. შლაიხერის კონცეფცია „გერმანულ ენაში“. ათიოდე წლით უფრო გვიან გამოსულ შრომაში „გერმანული—ენა“— გამეორებულა თითქმის ყველა ეს დებულება და ზოგი მათგანი უფრო ვრცლადაც არის დასაბუთებული. ენა, როგორც საბუნებისმეტყველო შესწავლის ობიექტი, ორგანიზმადაა მიჩნეული.

(ენის მნიშვნელობას ადამიანისათვის ამ შრომაში შლაიხერი კიდევ უფრო გახაზავს: „ყველა ორგანიზმს შორის ენობრივი ორგანიზმები ყველაზე ახლოსა ჩვენს უშინაგანეს ყოფასთან (მხოლოდ ენაა, ადამიანს რომ ადამიანად აქცევს)“ („macht doch die Sprache erst den Menschen“)¹.

| რაც შეეხება ენისა და აზროვნების ურთიერთობას, აქ შლაიხერის აზრი ისეთი რედაქციითაა მოცემული, თითქოს ავტორი აზროვნებისა და მეტყველების იგივეობას იცავდეს, თუმცა პარალელურად ენა დახასიათებულია როგორც აზროვნების გამოვლენის საშუალება: „რა არის ენა? პოპულარული განსაზღვრება — ენა არის ხმიერი აზროვნება—სავსებით სწორია... ენა არის აზრის ბგერითი გამოსახულება, ბგერის მეშვეობით გამოქვეყნებული პროცესი აზროვნებისა“².

„ენის ბგერის ფუნქციაა გამოავლინოს აზრი, ნამდვილი არსებობა მოუპოვოს მას“³. შდრ. იქვე: „ენა არის აზრის ბგერითი გამოსახულება, ხმიერი აზროვნება, როგორც, პირუკუ: აზროვნება არის უხმო მეტყვე-

¹ იხ. Deutsche Spr., გვ. 3. ეს დებულება ეკუთვნის ინგლისელ ბუნებისმეტყველ კ ა ქ ს ლ ი ს .

² „Sprache ist lautes Denken“... „Die Sprache ist der lautliche Ausdruck des Gedankens, der mittels des Lautes zur Erscheinung gelangende Denkprozess“ — იქვე, გვ. 4.

³ „... das Denken zur Erscheinung, zur wirklichen Existenz zu bringen“ — იქვე, გვ. 6.

ლება¹... ანდა კიდევ: „უფრო ახლოს გავიცნოთ ორი მომენტი, რომელიც ენას ქმნის, სახელდობრ, აზროვნება და ბგერა“².

და მაინც ვერ ვიტყვი, რომ შლაიხერი მეტყველებისა და აზროვნების იგივეობას იცავდეს (ეს უფრო აზრის გამოთქმის საქმე ჩანს); მართლაც, შლაიხერი რომ იგივეობას იცავდეს, პარალელურად არ გვექნებოდა დებულება: ბგერის ფუნქციაა აზრი გამოავლინოსო. და რაც-მთავარია: ენათა კლასიფიკაცია იმის მიხედვით, როგორ გადმოიცემა ამა თუ იმ ენაში წარმოდგენა-ცნებები და მიმართება, შეუძლებელი აღმოჩნდებოდა. „გერმანული ენა“ კი ამ მხრივ არ განსხვავდება „ევროპის ენებისაგან“: სამწვეროვანი კლასიფიკაცია აქაც ძალაშია; დასაბუთებაც წინანდებულია.

ენათმეცნიერების, როგორც ენის შემსწავლელი მეცნიერების, ამოცანა „გერმანულ ენაში“ დახასიათებულია ამგვარად: „ენათმეცნიერება ანუ გლოტიკა — ესაა მეცნიერული შესწავლა და გადმოცემა ენობრივი ორგანიზმისა ზოგადად და ყოველი ცალკე აღებული ენისა თუ ენათა ჯგუფისა. თავის თავად ცხადია, რომ ენობრივ ორგანიზმს ჩვენ განვიხილავთ ისე, როგორც ამას მისი ბუნება მოითხოვს, როგორც ცოცხალს, როგორც წარმოქმნილს; ანდა როგორც ქმნადობის პროცესში მყოფს იმისდა მიხედვით, რაა გადმოსაცემი, — განვითარების გარკვეული პერიოდი თუ ენის სიცოცხლე მთლიანად“³.

(ენა განუწყვეტლივ იცვლება; ამაში გვარწმუნებს დაკვირვება, სადაც კი შესაძლებელია ხანგრძლივი დროის განმავლობაში მივაღწევოთ თვალყური ენის ცხოვრებას, ენები, ბუნების ორგანიზმთა შორის ეს ყველაზე მაღალი ორგანიზმები, შექმნილი ბგერითი მასალისაგან, გამოგვივლენენ თავის თვისებებს, როგორც ბუნების ორგანიზმები არა მხოლოდ იმაში, რომ ისინი, როგორც ბუნების ორგანიზმები, ჯგუფდებიან გვარეობებად, სახეობებად, ქვესახეობებად, არამედ იმაშიც, რომ ისინი იზრდებიან განსაზღვრული კანონების მიხედვითა)⁴

(რა სახისაა ენობრივი ორგანიზმის ზრდა? როგორ მიმდინარეობს ენის სიცოცხლე)

1 „ენის სიცოცხლე... განიყოფება უწინარეს ყოვლისა ორ სტრუქტურით გათხშულ (gesonderte) პერიოდად: ერთია ენის განვითარების ისტორია, —

¹ „Sprache ist... lautes Denken, wie umgekehrt Denken lautloses Sprechen ist“ — იქვე, გვ. 5.

² „... zwei Momente, welche die Sprache bilden, nämlich das Denken und den Laut“ — იქვე, გვ. 5.

³ „Sprachwissenschaft oder Glottik ist die wissenschaftliche Erfassung und Darstellung der Sprache, d. h. die wissenschaftliche Erfassung und Darstellung des sprachlichen Organismus.“ — იქვე, გვ. 123.

⁴ იქვე, გვ. 33. (ხაზი ჩუქნია — ა. ჩ.).

წინასიტორიული პერიოდი, და მეორე — ენობრივი ფორმის დაშლის ისტორია. — ისტორიული პერიოდი“).

ამას ერთვის საყურადღებო მსჯელობა: (ამისდა კვალად ენის სიცოცხლედ არსებითად სრულიად არ განსხვავდება ყველა სხვა ცოცხალი ორგანიზმის — მცენარეებისა და ცხოველების — სიცოცხლისაგან, ერთს ისევე. როგორც მეორეს, აქვს ზრდის პერიოდი — უმარტივესი დასაწყისიდან მეტად რთულ ფორმებამდის — და დაბერების პერიოდი, რომელშიაც ენები განვითარების მიღწეულ უმაღლეს ფორმებს თანდათანობით შორდება და იწყებს ფორმების დაკარგვას. ბუნებისმეტყველები ამას უწოდებენ რეგრესიულ მეტამორფოზას“).

„გერმანულ ენაში“ მეტი ადგილი ეთმობა ენათმეცნიერებისა და ფილოლოგიის ურთიერთობის ანალიზს; ამით ხელშესახები უნდა გახდეს, რა განასხვავებს ამ ორ მეცნიერებას, რომელთაც ენა აქვთ შესწავლის საგნად.

ფილოლოგია ისტორიული დისციპლინაა. ენათმეცნიერება, პირიქით, ისტორიული დისციპლინა კი არაა, არამედ საბუნებისმეტყველო. მისი ობიექტი ხალხთა გონითი სიცოცხლე კი არაა. ისტორია კი არაა (ამ სიტყვის ფართო მნიშვნელობით), არამედ მხოლოდ ენა. თავისუფალი გონის მოქმედება (ისტორია) კი არაა, არამედ ბუნებით მოცემული, წარმოქმნის უცვლელ კანონებს დაქვემდებარებული ენა. რომლის თვისებასაც ისევე ვერ განსაზღვრავს ცალკეული პიოის ნებისყოფა, როგორც, მაგალითად, შეუძლებელია ბუღბუღმა თავისი გალობა შეცვალოს, ე. ი. ობიექტი ენათმეცნიერებისა — ესაა ბუნების ორგანიზმი“

„მნიშვნელოვანია თუ არა თავისი გონით ენის მატარებელი, მასზე მოუბარი ხალხი; მოეპოვება თუ არა ამ ხალხს ისტორია, ლიტერატურა, თუ არაოდეს დამწერლობაც კი არა ჰქონია, — ეს ენათმეცნიერებისათვის სულ ერთია“). ლიტერატურა მნიშვნელოვანია მხოლოდ როგორც მოხერხებული. დამხმარე საშუალება ენათა. გაგებისათვის და ისიც უწინარეს ყოვლისა იმიტომ, რომ მისი საშუალებით შეიძლება მოვიპოვოთ უშუალო

1 იქვე, გვ. 37. ეგვე დებულება უცვლელად განმეორებულა „Compendium“-ში (გვ. 4, მეოთხე გამოც., 1876 წ.). პირველი გამოცემა ეკუთვნის 1861 წ. და წარმოადგენს ავგ. შლიხერის უკანასკნელ დიდ შრომას, რომელშიაც შეყამებულია ინდო-ევროპულ ენათა შედარებითი ძიების შედეგები იმ დროისათვის.

2 იქვე; ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.

3 აქედან ცხადია, რა მნიშვნელობაც ენიჭება იმ ენათა დიალექტების შესწავლას, რომელთაც „ლიტერატურა“, ე. ი. სამწერლო ენა, აქვთ: ჩვენი ხალხური კილოვებები მეცნიერულ დაკვირვებას წარმოუდგება, როგორც უფრო მაღლა მდგომი — ენის განვითარების მიხედვით, უფრო კანონზომიერი ორგანიზმები, ვინემ სამწერლო ენაო, — წერს შლიხერი (Deut. Spr., 170).

ცნობები გარდასულ ენობრივ ეპოქათა შესახებ, უწინდელ ენობრივ ფორმათა შესახებ... ენათმეცნიერებაში ენა არის თვითმიზანი, ფილოლოგიაში ენა... საშუალებაა¹.

„ფილოლოგს ეხება გამოყენება, რომელსაც ენა პოულობს, ენათმეცნიერს [ანტიერესებს] ენა, როგორც ორგანიზმი...; ენათმეცნიერი ბუნებისმეტყველია. ის ისევე ეკიდება ენებს, როგორც, მაგალითად, ბოტანიკოსი — მცენარეებს) ბოტანიკოსმა უნდა მიმოიხილოს ყველა მცენარეული ორგანიზმი, მან უნდა შეისწავლოს მათი აგებულების კანონები, განვითარების კანონები; რაც შეეხება მცენარეულობის გამოყენებას, მის პრაქტიკულსა და ესთეტიკურ ღირებულებას თუ ღირებულების უქონლობას, მისთვის ეს სულ ერთია. ულამაზესი ვარდი, იაპონიის შესანიშნავი შროშანი მას ისევე აინტერესებს, — როგორც რომელიმე უსახური სარეველა ბალახი (ფილოლოგი კი ემსგავსება მებაღეს) მას მოჰყავს მხოლოდ გარკვეული მცენარეები, რომელთაც ადამიანისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვთ... მისთვის ყველაზე არსებითია პრაქტიკული ღირებულება, ფორმის, შეფერვის სილამაზე, სურნელება და სხვა. მცენარე, რომელიც არაფერში გამოდგება, მის ყურადღებას არ იქცევს, ნაწილობრივ, ისეთი, როგორცაა სარეველა ბალახი, ეჯავრება კიდევ, სულ ერთია, არის თუ არა იგი მცენარეულ ფორმათა მნიშვნელოვანი წარმომადგენელი...“²

„ფილოლოგია, როგორც ისტორიული მეცნიერება, ყოველ ნაბიჯზე საჭიროებს [ტექსტის] კრიტიკას, რადგანაც ის ამყარებს კონტაქტს თავის ობიექტთან, ისტორიასთან, არა უშუალოდ, არამედ გადმონაცემობის (Überlieferung), მედიუმის, მეშვეობით, რომელიც ექვემდებარება ადამიანის მოქმედებას და რომლის გაყალბება, დამახინჯება, შესაძლებელია.

ენათმეცნიერებას კი ზოგადად ბუნებისმეცნიერებასთან საზიარო მეთოდი აქვს; იგი უშუალოდ მიდის თავის ობიექტთან, რომლის გაყალბებაც შეუძლებელია — ენა ისევე არ შეიძლება იქნეს გაყალბებული, როგორც ბუნების ორგანიზმი...“³

„გერმანულ ენაში“ გამეორებულია სინტაქსისა და სტილის შესახებ 1850 წელს გამოთქმული მოსაზრება (იხ. ზემოთ, გვ. 34)...

როგორც უკვე ზემოთაც მივუთითეთ, „გერმანულ ენაში“ არსებითად არაფერია ახალი 1850 წლის („ევროპის ენები“) შეხედულებებთან შედარებით. მართალია, აქ ლაპარაკია „ენობრივ ორგანიზმზე“, რომელიც იზი-

¹ იქვე, გვ. 119 — 120 (ხაზი ჩენია — ა. ჩ.).

² იქვე, გვ. 121.

³ „Eine Sprache kann nicht nachgemacht werden, so wenig als ein Naturorganismus“ — იქვე, გვ. 122.

არებს ბუნების ორგანიზმთა ხვედრს. ენის ცვლა აქ ზრდისა და დაბერების სახეს იღებს.. / მაგრამ *implicite* ეს ყველაფერი უკვე იყო მოცემული 1850 წელს; მაშინ ითვება: ენა ბუნების სამყაროს ეკუთვნისო, და ნაჩვენებია იყო ამის საფუძველიც: ენის თვისებები (მაშასადამე, ცვლაც) არაა დამოკიდებული ცალკეულ ადამიანზე. ამით განისაზღვრა ენის, როგორც ენათმეცნიერების საგნის, რაობა და ენათმეცნიერების, როგორც ენის შემსწავლელი მეცნიერების, ადგილი სხვა მეცნიერებათა შორის. „გერმანულ ენაში“ ეს ძველი—დებულება საესეებით ძალაშია; ესაა ცენტრალური დებულება. ანალოგიები ბუნებისმეცნიერებასთან და ცნებები „ენობრივი ორგანიზმი“, „ენის ზრდა“, „ენის დაბერება“... დანახკვი საილუსტრაციო მეტაფორებია ხსენებული ძირითადი დებულებისა¹.

მაშასადამე: ენის ნატურალიზტური კონცეფცია შლაიხერთან უკვე 1850 წ. გვაქვს, და შემდგომ ხანებში ამ კონცეფციას დასკვნები და საილუსტრაციო მასალა თუ შეემატა, თორემ ძირითადი დებულება არ შეცვლილა. ძირითად მომენტებში შლაიხერის კონცეფცია ჰეგელიანურია (ენათა სამი კლასი, *resp.* ტიპი; განვითარების სამი საფეხური; გონი, როგორც განვითარების განმსაზღვრელი). ამასაა შექსოვილი დებულება: ენა ბუნების ორგანიზმიაო. ნატურალიზმი შემდეგ ხანებში, დარვინის ზეგავლენით, კი არ შეერთო შლაიხერის ჰეგელიანურ კონცეფციას; არა, ის მასთან იყო შერწყმული (ჯერ კიდევ 1850 წლიდან); მაშასადამე, ჰეგელიანიზმი და ნატურალიზმი შლაიხერის კონცეფციაში ერთმანეთს არ უპირისპირდება; პირიქით: შლაიხერის ნატურალიზმი—ესაა ჰეგელიანიზმი ენათმეცნიერებაში².

¹ ეგვევ უნდა ითქვას ორი ბროშურის შესახებაც: „დარვინის თეორია და ენათმეცნიერება“ (1863) და „ენის მნიშვნელობის შესახებ ადამიანის ბუნებრივი ისტორიისათვის“ (1865 წ.).

პირველ ბროშურაში შლაიხერი, მაგ., ყურადღებას აქცევს არსებობისათვის ბრძოლას ენათა ცხოვრებაში (იხ. ქართ. თარგ., გვ. 31). მაგრამ ეს ხომ დედუქციურად გამოძინარეობს იმ დებულებიდან, რამდენა ბუნების ორგანიზმია, და მისი თვისებები დამოუკიდებელია მოლაპარაკის ნებისყოფაზე... ეს დებულება კი შლაიხერს აქაც განმეორებული აქვს (იხ. ქართ. თარგ., გვ. 7).

მეორე ბროშურის საგანია, როგორც თვითონ ავტორი შენიშნავს, იმის „დასაბუთება“, რომ ენები მატერიალურად არსებობენ“ (იხ. წინასწარი ცნობა რუსულ თარგმანთან დაკავშირებით).

დებულება — ენები მატერიალურად არსებობენ — ბუნებრივი დასკვნაა თვისისა, რომ ენა ბუნების ორგანიზმია.

² სამართლიანად ასკენის შ ტ რ ა ი ტ ბ ე რ გ ი: „ენის რაობისა და განვითარების არსი, რომელსაც წარმოვიდგენდა შლაიხერი თავისი სიცოცხლის დასასრულამდის, მთლიანად ჰეგელზეა დამოკიდებული... ფილოსოფიური და ბუნებისმეტყველური გა-

§ 21. მცდარი და მართებული შლაიხერის კონცეფციაში. ჩვენ ვრცლად გადმოვეცით შლაიხერის შეხედულება ენისა და ენათმეცნიერების შესახებ. ეს აუცილებელი იყო ორი გარემოების გამო:

1. შლაიხერის კონცეფცია ისტორიული ენათმეცნიერების ნიადაგზე შემუშავებული პირველი ზოგად-ლინგვისტური კონცეფციაა.

2. ენათმეცნიერების ისტორიის შესაბამის პირობები საკმაოდ მცირეა და, რაც არის, მასაც სისრულე და სიზუსტე აკლია. ამიტომ გახდა საჭირო პირველწყაროებიდან ვრცელი ექსცერტების მოყვანა.

თანამედროვე ენათმეცნიერების თვალსაზრისით სრულებით ცხადია შლაიხერის ზოგი დებულების სისუსტე. წინასტორიისა და ისტორიის დაპირისპირება ნებისმიერია.

ენის რაობის განსაზღვრა ექსპრესიული ფუნქციით (ენა აზრის გადმოცემის საშუალებათ) არაა მართებული.

ენის ორგანიზმად გამოცხადება, რასაკვირველია, მცდარია; მართალია, ენები ჩნდება, ვითარდება და ზოგჯერ „კვდება“ (ე. ი. ხმარებიდან გამოდის), მაგრამ ამის გამო ენა ორგანიზმს ვერ გაუტოლდება: ორგანიზმი არ შეიძლება არ მოკვდეს, ეს გარდუვალია ორგანიზმისათვის) როგორც ასეთისათვის (ენისათვის კვდომა კი შესაძლებლობაა და არა აუცილებლობა) ამ შესაძლებლობას სოციალური საფუძველი აქვს და არა ბუნებისმეტყველებული.

შესაბამისად: ენათა გაჩენაც არ უდრის ორგანიზმის შექმნას, ენათა გახვითარება — ორგანიზმის ზრდას). კერძოდ, ენის დაბერებას ენის კვდომა სრულებითაც არ გულისხმობს: ახალ-გაჩენილი ენა შეიძლება გაქრეს, ძველის-ძველი ენა არსებობას განაგრძობდეს, ვითარდებოდეს, მაგრამ არც მოკვდეს და არც დაბერდეს...

გება ენისა შლაიხერთან ერთმეორის საწინააღმდეგო კი არაა, არამედ ერთმანეთს ხედებაო“ (იხ. Streitberg: Schleichers Auffassung von der Stellung der Sprachwissenschaft: Indogermanische Forschungen, VII, 1897, გვ. 372).

დელბრიუკმა გაიზიარა შტრაიტიბერგის მოსაზრება (იხ. Delbrück: Einleitung in das Studium der indogermanischen Sprachen, მეხუთე გამოცემა, ლიფციგი, 1908 წ. წინათ დელბრიუკი ვარაუდობდა, რომ დასაწყისში შლაიხერი განიცდიდა ჰეგელის გავლენას, მესამოცე წლებში კი დარკინის გავლენით ნატურალისტურ თვალსაზრისზე იდგაო).

უმართებულა იესპერსენის შეხედულებაც: სტუდენტობის წლებში შლაიხერი გატაცებული იყო ჰეგლით, ხოლო დარკინის შეხედულებათა დაკვამ სიცოცხლის ბოლო წლებში შლაიხერს ახალგაზრდობის შეხედულებანი მიატოვებინაო: იხ. Jespersen: Die Sprache..., გვ. 53.

სიზუსტე აკლია ამავე საკითხზე რ. შორის ინტერპრეტაციას, რომელიც საბჭოთა დიდ ენციკლოპედიაში და ენათმეცნიერების ისტორიაში (თომსენის წიგნის დანართში) არის წარმოდგენილი.

ენათა მატერიალური არსებობა, როგორც ეს შლაიხერს ესახებოდა, უსაფუძვლოა. მართალია, ორგანიზმთან ანალოგია იმ მხრივ შეიძლება გამართლდეს, რომ ორგანიზმიც მთლიანობაა და ენაც, მაგრამ ამისათვის უფრო გამოსადეგია „სისტემა“-ცნება, ეს ერთი; მეორეცაა და, შლაიხერს ამ მომენტის მიხედვით არ გაუმართლებია „ორგანიზმ“-ცნებისადმი აპელაცია.

ერთი სიტყვით: ენის ორგანიზმად მიჩნევა და ყველაფერი, რაც აქედან გამომდინარეობს შლაიხერის კონცეფციაში, უსაფუძვლოა.

მაგრამ ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ ენის ორგანიზმად მიჩნევა არაა შლაიხერის ნატურალისტური კონცეფციის ამოსავალი დებულება, პირიქით, ეს დანასაკვირია.

მაქს მიულერის შეხედულებათა გათვალისწინება (იხ. ქვემოთ) და გვარწმუნებს იმაში, რომ ეს დანასაკვი სრულებითაც არაა სავალდებულო ნატურალიზმისათვის: შეიძლება ენა ორგანიზმად არ მივიჩნიოთ და ნატურალისტური გაგების ნიადაგზე ვიდგეთ.

მთავარია არა ენის მიჩნევა ორგანიზმად, არამედ ენის ცვალების რაობის გაგება სწორედ ესაა ნიშნობლივი ნატურალიზმისათვის. ენის თვისებები, ენის ცვლა არაა დამოკიდებული ცალკეულ ინდივიდზე.

რასაკვირველია, ამჟამად არავინ გააქეთებს აქედან დასკვნას: მასაღამე, ენა ბუნების ორგანიზმი ყოფილა და არა ისტორიული მეცნიერების საგანია (ისტორიის ისე გაგება, როგორც ეს შლაიხერთან გვაქვს, მცდარია და მიუღებელი: ისტორია იქა გვაქვს, სადაც ადამიანის ნებისყოფა ვლინდება).

მაგრამ თვით დებულების არსი — ენის თვისება ინდივიდის ნებასურვილებზე არაა დამოკიდებული — მეტად მნიშვნელოვანი დებულებაა. მას აქტუალურობა დღემდის არ დაუკარგავს არსებითად, ამ დებულებას ამჟამებს პაულის თეზისი: მეტყველების პროცესი შეფუცნობლად მიმდინარეობს დღესაა საფუძველი ენათმეცნიერული ცოდნის სიზუსტისა (იხ. ქვემოთ). ეგვევ დებულება შემოდის სოსიურის ცნობილ ფორმულაში: ენობრივი ნიშანი აღსანიშნის მიმართ ნებისმიერია, მაგრამ მოლაპარაკე ინდივიდის მიმართ არაა ნებისმიერი. ამგვარად, შეიძლება ითქვას, რომ ნატურალიზმის სპეციფიკური დებულება სხვადასხვა დაფორმულებით თანამედროვე ზოგადი ენათმეცნიერების თეორიულ კონცეფციებში ცოცხლობს, როგორც ურყევი დებულება.

ავგ. შლაიხერი ერთადერთი ენათმეცნიერია, რომელმაც ისტორიული ენათმეცნიერების თეორიას ორგანულად დაუკავშირა ენათა მორფოლოგიური კლასიფიკაცია, მოგვცა რა ამ კლასიფიკაციის ისტორიული

ინტერპრეტაცია. ეს უკანასკნელი შეიძლება სადავო იყოს, მაგრამ ამით თვით ცდას პრინციპული მნიშვნელობა არ ეკარგება. საკმარისია მოვიგონოთ, რომ ბოლო ხანებში ა. შეიემ ენათა მორფოლოგიური კლასიფიკაცია ენათმეცნიერების გარეთ დააყენა¹ (უნდა ითქვას, ამისათვის სათანადო საფუძველი მას არ მოეპოვებოდა).

(შლაიხერმა დასვა, თანამედროვე ტერმინებით რომ ვთქვათ, „ერთიანი გლოტოგონიური პროცესის“ საკითხი: წინაისტორიული პერიოდიცა და ისტორიული პერიოდიც — ენათა წარმოქმნის ხანაცა და ენათა დაშლა-რღვევის ხანაც — შლაიხერისათვის ერთნაირად მიმდინარეობს სხვადასხვა ენაში.) ეს ზოგადი დებულება დასურათებულია ზეტაციზმის (აოტაციის) მაგალითზე: სხვადასხვა წარმოშობის ენებში — ინდო-ევროპულში, სემიტურში, უნგრულ-ფინურში, ჩინურში, მანჯურულში — ერთი და იგივე მოვლენა დადასტურდა არა შემთხვევითად, — ამბობს შლაიხერი.

ძირეულ, აგლუტინაციურ და ფლექსიურ ენათა კვალიფიკაცია, როგორც განვითარების სხვადასხვა საფეხურისა მორფოლოგიაში ისეთივე პრობლემის დასმასა და რკვევას მოასწავებს, როგორსაც ი. მ ე შ ჩ ა ნ ი ნ ო ვ ი ამჟამად სინტაქსურ კონსტრუქციათა მასალაზე იძლევა: პოსესიური, ერგატიული და ნომინატიური კონსტრუქციების შემდგომადობა შესიტყვების ევოლუციის ერთიან ისტორიას სახავს, შლაიხერი კი ასევე ლამობდა სიტყვის ერთიანი ევოლუციის ზოგადი კანონზომიერება დაედგინა.

წინაინტერესთა, რომ (შლაიხერმა დასვა საკითხი) დღემდის გადაუწყვეტელი — განვითარების ამა თუ იმ საფეხურზე გარჩენილ ენათა შესახებ და დაუძებნა მათ ანალოგია ბუნებაში (ძირეული, აგლუტინაციური, ფლექსიური ენები) კრისტალი, მცენარე, ცხოველი.]

... (ღნიშვნის ღირსია დებულება: ენა ხდის ადამიანს ადამიანად) პაქსლიზე მითითებით ამ დებულებას მ. მიულერიც იმეორებს (დებულება საკითხის დასმის მხრივ მნიშვნელოვანია.)

(შლაიხერი პირველი ენათმეცნიერია, რომელმაც სცადა ისტორიული ენათმეცნიერების საფუძველზე მოეცა ენისა და ენათმეცნიერების თეორია. შლაიხერის კონცეფცია ისტორიული ენათმეცნიერების ისტორიულობას უარყოფს. ეს პრინციპული შეცდომა, როგორც ვნახეთ, შემთხვევითი არაა.)

(მაგრამ მაშინაც, როცა შლაიხერის დებულება მცდარია, საკითხის დასმა საყურადღებო და მნიშვნელოვანია. შლაიხერის სახით ჩვენ წინაა

¹ იხ. Les langues du monde, შესავალი, გვ. 1.

მძლავრი თეორეტიკოსი): მაშინაც, როცა ის სწორ დებულებას აყენებს და იმ შემთხვევაშიც, როცა დებულება ახლანდელი გაგებით მცდარი და მიუღებელი ჩანს.

(შლაიხერის ნატურალიზმი არა მხოლოდ ისტორიის კუთვნილებად) მას მნიშვნელობა დღემდის არ დაუკარგავს, და ნეოგრამატიკოსთა სამსჯავრო-მაა¹, შლაიხერის სახელი რომ ჩრდილში დააყენა.

§ 22. მაქს მიულერი და მისი „ლექციები ენის მეცნიერების შესახებ“. ოქსფორდის უნივერსიტეტის პროფესორი მაქს მიულერი ინდური ლიტერატურისა და შედარებითი მითოლოგიის ცნობილი მკვლევარია; სპეციალური გამოკვლევები ენათმეცნიერებაში მას არ ჰქონია. კითხულობდა ენათმეცნიერების კურსს ოქსფორდის უნივერსიტეტში.

ზოგადი ენათმეცნიერების საკითხებს ეხება მისი „ლექციების“ ორი ციკლი, წაკითხული ინგლისის მეცნიერებათა აკადემიაში (ე. წ. „სამეფო საზოგადოებაში“) 1861 და 1863 წლებში. ეს ლექციები გამოიცა იმავე დროულად სათაურით Lectures on the Science of Language „ლექციები ენათმეცნიერების შესახებ“. მასში მოცემულია ზოგადი ენათმეცნიერების საკითხთა უფრო სრული ანალიზი, ვინემ შლაიხერთან.

ენათმეცნიერების ისტორიამ არ იცის უფრო გავრცელებული საენათმეცნიერო შრომა: მეოთხედი საუკუნის მანძილზე ეს შრომა გამოიცა ინგლისში თხუთმეტჯერ (მეთოთხმეტე გამოცემა — 1885 წ., გადამუშავებული სახით — 1891 წ.); ითარგმნა გერმანულ², რუსულ³, ფრანგულ⁴ და იტალიურ ენებზე (1876 წელსაა გამოსული ფრანგული თარგმანის მესამე გამოცემა).

ფართო პერსპექტივები, ნათელი აზროვნება, ცოცხალი მაგალითები, მსუბუქი ენა გასაგებს ხდის იმ უჩვეულო წარმატებას, რომელიც ამ წიგნს ხედა წილად მკითხველთა ფართო წრეებში. საენათმეცნიერო ცოდნის გავრცელებისა და ენათმეცნიერებისადმი ინტერესის გაღვივების თვალსაზრისით ამ ლექციების მნიშვნელობა სრულიად განსაკუთრებული იყო. ამას აღიარებენ ისეთი ავტორებიც კი, როგორცაა დანიელი ენათმეცნიერი ე. თ. მ. სენი, რომელსაც თავის „ენათმეცნიერების ისტორიაში“ ვაკვრით ნათქვამი აქვს: ეს „ლექციები“ წარმოადგენს „საკმაოდ გონებამახვილ ლაყბობას“ და „მოკლებულია დამოუკიდებელ ღირებულ-

¹ ნეოგრამატიკოსთა რიგი დებულება, პოზიტიურიცა და ნეგატიურიც, შლაიხერის კონცეფციის ფონზე ხდება გასაგები.

² „Vorlesungen über die Wissenschaft der Sprache“.

³ „Наука о языке“.

⁴ „La science du langage“.

ბასო¹. ასეთი აზრი, მეტი რომ არა ვთქვათ, სამართლიანი არაა. ქვემო-
თქმული დაგვარწმუნებს, რომ მ. მიულერის „ლექციები“ წარმოგვი-
დგენენ მწყობრ და საგულისხმო შეხედულებათა სისტემას, რომლებიც
ინტერესს მოკლებული არაა იმ შემთხვევაშიც, როცა ესა თუ ის დებუ-
ლება სადავოდ ანდა საესებით მცდარად უნდა იქნეს მიჩნეული.

§ 23. ენა და ადამიანი. მ. მიულერის თქმით, „ენა — ესაა კაცობრიო-
ბის მთელი ისტორიის ცოცხალი და მეტყველი მოწმე“...². „ენას... თა-
ვისდათავად მივყავართ შორეულნი წარსულის სიღრმეში, უფრო შორს,
ვინემ ასურეთისა და ბაბილონის ლურსმულად ნაწერ ლიტერატურას
ანდა ეგვიპტის იეროგლიფურ დოკუმენტებს“³.

მ. მიულერი იზიარებს იმ აზრს, რომლის თანახმადაც ენა ზღვარსა
დებს ცხოველებსა და ადამიანს შორის: „როგორც არ უნდა გაფართოვ-
დეს ცხოველთა სამყაროს საზღვრები, მაინც არსებობს ერთი ზღვარი,
რომლის შერყევა-არავის-გაუბედავსა — ესაა ენის ზღვარი. თვით ის
ფილოსოფოსებიც კი, რომელნიც ფიქრობენ, რომ „იზროვნო — ნიშნავს
იგრძნო“ (penser c'est sentir), რომელთაც დაჰყავთ ყოველი აზრი
გრძნობადის და რომელნიც ამტკიცებენ, რომ ჩვენ საერთო გვაქვს
ცხოველებთან ის უნარ-თვისებები, რომლებიც შეადგენენ აზრის წარ-
მომქმნელ მიზეზს, — ისინიც კი იძულებულნი არიან აღიარონ, რომ ჭერ-
ჭერობით ცხოველთა არც ერთ ჯიშს ენა არ წარმოუქმნია“⁴.

§ 24. ენათმეცნიერება ბუნებისმეცნიერებაა. რა ადგილი ეკუთვნის
მეცნიერებათა სისტემაში მეცნიერებას ენის შესახებ ანუ შედარებითს
ფილოლოგიას? მეცნიერებანი, მ. მიულერის გაგებით, ორ ჯგუფს ქმნი-
ან: ესაა — ბუნებისმეცნიერებანი და ისტორიული მეცნიერებანი. პირ-
ველთა შესწავლის საგანად მერთის ქმნილებანი, მეორენი შეისწავლიან
იმას, რაც ადამიანს შეუქმნიაჲ ცონტექსტის მიხედვით ისეთი შთაბეჭდი-
ლებაა, რომ ასეთი ფორმულა დაპირისპირების საპირობითაა გამოწვე-

¹ „Лекции“... М. Мюллера являются довольно остроумной болтовней, которая в большой степени помогла пробудить и распространить интерес к языковедению. Но лишена самостоятельной ценности“: об. В. Томсен, История языковедения, рус. таרגმ., 1938 წ., გვ. 91, შენიშვნა 1.

² М. Мюллер: Наука о языке, рус. таргმ., I, გვ. 19; ქვემოთ მოითხოვა ყველგან ამ რუსულ გამოცემაზე, ზოგი ადგილი შემოწმებულია ფრანგული თარგმანის მიხედვით.

³ იქვე, გვ. 18.

⁴ იქვე, გვ. 10.

⁵ იქვე, გვ. 16.

ული — ღმერთი — ადამიანი! და არა საეკლესიო თვალსაზრისზე დგომით: შდრ. ქვემ. „ბუნების ქმნილება“).

1 „ენათმეცნიერება ანუ შედარებითი ფილოლოგია განეკუთვნება ბუნებისმეტყველებათა წყებას“¹. ამ მეცნიერებათა წრეში ენათმეცნიერებას შემთხვევითი სტუმრის ადგილი როდი ეკუთვნის:

1 „უფრო მეტად, ვინემ ოდესმე, მე ამჟამად მტკიცედ მწამს, რომ ენათმეცნიერების გარეშე... ბუნებისმეტყველებათა წრე არ იქნებოდა სრული. ადამიანი სამყაროს გვირგვინია. ჩვენი პლანეტის ჭეოლოგიურ ფაზათა განვითარების გრძელ წყებაში ადამიანის არსებობის ხანა არის მისთვის მისაწვდომი განვითარების უმაღლესი საფეხური; ყველაფერი, რაც კი ცხოვრობდა ადამიანამდის, ყველაფერი, ~~კაც-კ-ცხოვრობ-ამჟამად მასთან ერთად, ყოველივე ეს მხოლოდ საფეხურება, რომელთა მიხედვითაც ბუნება ამაღლდა თავის შესაძლებლობათა მწვერვალამდის, რომლის იქით მისთვის შესაძლოა მხოლოდ უკუსვლა. ამიტომაც მეცნიერებამ ადამიანის შესახებ ანუ, როგორც ხანდახან უწოდებენ, ანთროპოლოგიამ უნდა დააგვირგვინოს საბუნებისმეტყველო მცნიერებათა წრე. მაგრამ თუ ენა მართლაცაა წარმოადგენს ღრმა უფსკრულს, რომელიც ყოფს ადამიანს ცხოველთაგან — რაც ასე მკვერმეტყველურად გამოთქვა ჩვენი დროის ერთ-ერთმა ყველაზე შესანიშნავმა ბუნებისმეტყველმა ჰაქსლიმ (თავის ლექსიათა დასასრულს, რომელთაც ეს უკითხავდა ლონდონის მუშებს „ორგანული ბუნების მოვლენათა მიზეზების შესახებ“) — მეცნიერებას ენის შესახებ აქვს სრული უფლება დაიმკვიდროს ბუნებისმეტყველებათა მწკრივში ის ადგილი, რომელზედაც მე მივუთითებდი, როცა პირველად მივმართე დიდი ბრიტანეთის სამეფო ინსტიტუტის წევრებს“...²~~

✓ § 25. ენათმეცნიერება („შედარებითი ფილოლოგია“) და ფილოლოგია. სახელწოდებამ „შედარებითი ფილოლოგია“ შეიძლება გვაფიქრებინოს, — ამბობს მ. მიულერი, — რომ ენათმეცნიერება ისევე, როგორც ფილოლოგია, უნდა მოვაქციოთ ამ უკანასკნელთან ერთად არა ბუნებისმეტყველებათა წრეში, არამედ ისტორიულ მეცნიერებათა შორის, და მისი მეთოდიც უნდა იყოს იგივე, რასაც ვიყენებთ ხელოვნების, სამართლის, პოლიტიკისა და რელიგიის ისტორიაში. მაგრამ გამოთქმამ „შედარებითი ფილოლოგია“ შეცდომაში არ უნდა შეგვიყვანოს:

1 „შედარებითს ფილოლოგიას არაფერი აქვს საერთო ფილოლოგიასთან ამ სიტყვის ჩვეულებრივი გაგებით, თუმცა კი ენათმეცნიერება დიდადაა დაავლებული კლასიკური ფილოლოგიის წარმომადგენელთაგან და, თავის

¹ იქვე, გვ. 16.

² Наука о языке, II (1868), გვ. 6 — 7.

მხრივაც, დიდი სარგებლობა მოუტანია მათთვის. ფილოლოგია ისტორიული მეცნიერებაა, სულ ერთია, საქმე გვაქვს კლასიკურ ფილოლოგიასთან თუ აღმოსავლურთან... ენას ამ შემთხვევაში იყენებენ მხოლოდ, როგორც საშუალებას... ლიტერატურულ ძეგლთა გაგებისათვის... კაცობრიობის სოციალური, ზნეობრივი, გონებრივი და სარწმუნოებრივი განვითარების შესწავლისათვის... შედარებითს ფილოლოგიაში ჩვენ სულ სხვა რამეს ვხედავთ. ენათმეცნიერება ენას არ უყურებს, როგორც საშუალებას. თავისდათავად ენაჲ ქცეული მეცნიერული კვლევის ერთადერთ საგნად...“¹

„ჩვენ გვინდა ვიცოდეთ არა ენები, არამედ ენა: არა არის იგი; როგორც მისი იგი აზრის ორგანოს; ჩვენ გვსურს ვიცოდეთ მისი წარმოშობა, თვისებები და კანონები; და მხოლოდ ამ ცოდნის მოსაპოვებლად ჩვენ ვაგროვებთ, წესრიგში მოგვყავს და ვაჯგუფებთ ენის ყველა ჩვენთვის ხელმისაწვდომ ფაქტს“².

§ 26. ენათმეცნიერება და უმწერლო ენები. რა როლი ენიჭება ამ თვალსაზრისით უმწერლო ენებს? მ. მიულერი წერს:

„ღიალექტები, რომელთაც არაოდეს შეუქმნიათ ლიტერატურული ნაწარმოები, ველურ ტომთა-ქარგონები, ჰოტენტოტების ტკაცუნა მტყუვლეება და ხმოვანთა გარდასვლანი ინდო-ჩინელებთან ისევე მნიშვნელოვანია, ხოლო გარკვეულ პრობლემათა თვალსაზრისით, უფრო მნიშვნელოვანია, ვინემ ჰომეროსის პოეზია ანდა ციცერონის პროზა“³.

ეს არაა შემთხვევითი გამონათქვამი; მეორე ლექციაში, სხვა კონტექსტში მაქს მიულერი კვლავ ეხება ფილოლოგიისა და ენათმეცნიერების ურთიერთობის საკითხს და განმარტავს:

„...კლასიკური ფილოლოგია ენას ხმარობს მხოლოდ როგორც საშუალებას, შედარებითი ფილოლოგია კი თვით მას აქცევს თავისი სამეცნიერო კვლევის საგნად. შესწავლა არა ერთი რომელიმე ენისა, არამედ მრავალთა და, დასასრულ, ყოველთა — არის მიზანი ამ ახალი მეცნიერებისა; და ენის მეცნიერული განხილვის თვალსაზრისით, ჰომეროსის ენას არც მეტი მნიშვნელობა აქვს და არც მეტი ინტერესი ახლავს, ვინემ ჰოტენტოტების ღიალექტებსაო“⁴.

¹ Наука о языке, I, გვ. 16 — 17 (ხაზი ჩენია — ა. ჩ.).

² იქვე, I, გვ. 17.

³ იქვე, გვ. 17; შედარებულია და დაზუსტებული ფრანგული თარგმანის მიხედვით (1876 წ.), გვ. 24 (ხაზი ჩენია — ა. ჩ.).

⁴ Наука о языке, I, გვ. 53; ფრანგ. თარგმ. (1876 წლ. გამოცემა) „et dans l'examen scientifique du langage, la langue d'Homère n'a pas plus d'importance ni d'intérêt que les dialectes des Hottentot“, გვ. 90.

✓ § 27. რატომაა ენათმეცნიერება ბუნებისმეცნიერება? იმიტომ ხომ არა, რომ ენა ორგანიზმია და ვითარდება ბუნების სხეულთათვის ჩვეული კანონზომიერებით? მ. მიულერის პასუხი უარყოფითი იქნება.

ის ამბობს: „... ენას არა აქვს დამოუკიდებელი არსებობა. ის არსებობს (მოცემულია) ადამიანში; ის ცოცხლობს, თუ მასზე ლაპარაკობენ, კედება ყოველ სიტყვასთან ერთად, რომელიც წარმოთქმულ იქნა და მერე აღარ ისმის“¹...

„იმის თქმა, თითქოს ენა არსებობდეს დამოუკიდებლად, რომ მას ჰქონდეს საკუთარი სიცოცხლე, რომ ის იზრდებოდეს მოწიფულ ასაკამდის, წარმოშობდეს განაყოფებს (отрасли) და კედებოდეს, ესაა პირწავარდნილი მითოლოგია და რადგანაც შეფუძლებელია არ ვიხმართ შეტაფორული გამოთქმები, ნიადაგ სიფრთხილე გვმართებს, რომ გზაკვალი არ აგვიბნოს თვით სიტყვებმა, რომელთაც ჩვენ ვხმარობთ, განსაკუთრებით ამგვარ საკითხებში“².

სხვა ადგილას მ. მიულერი აღნიშნავს:

არსებობს შეხედულება, რომლის თანახმადაც ენა წარმოდგენილია ორგანულ და თითქმის ცოცხალ არსებად და მისი ფორმალური ელემენტები მიჩნეულია წარმოქმნილად ზრდის პრინციპის მეშვეობით, რაიც თვით მის (ცოცხალი არსების) ბუნებას თან ახლავს. მ. მიულერს მხედველობაში აქვს ფრ. შლეგელის აზრი: „ფლექსიის მქონე ენები ორგანული ენებია, რადგანაც მათში მოცემულია განვითარებისა და ზრდის ცოცხალი საწყისი... ამ ენათა საკვირველი მექანიზმი იმაში გამოიხატება, რომ ისინი აწარმოებენ აუარებელ სიტყვას და გამოსახავენ იდეათა კავშირს, რომლებიც გადმოცემულია ამ სიტყვებით მცირე რაოდენობის მარცვალთა მეშვეობით, — მარცვალთა, რომელთაც, ცალკე თუ ავიღებთ, არა აქვთ მნიშვნელობა, მაგრამ ზუსტად აღნიშნავენ იმ სიტყვათა აზრს, რომელთაც დაერთვიან“.

მ. მიულერი ამბობს: „ამ შეხედულებას, პირველად გამოთქმულს ფრ. შლეგელის მიერ, ამჟამადაც იზიარებს ბევრი პირი, რომლებთანაც პოეტურ ფრაზეოლოგიას უკავია საღი და სერიოზული მსჯელობის ადგილი“³.

აქ, მართალია, მ. მიულერი ფრ. შლეგელს ეკამათება, ხოლო შლაინერი არსადაა ნახსენები, მაგრამ, რაც ენის არსებობისა და სიცოცხლის შესახებ ზემოთ ითქვა, კატეგორიულად გამორიცხავს იმას, რომ ენა მიჩნეულ იქნეს ორგანიზმად და მას ბიოლოგიის ფაქტის თვისებები მიეწეროს. ერთადერთი ადგილია „ლექციებში“, სადაც „არსებობისთვის ბრძოლის“

¹ Наука о языке, I, გვ. 36.

² იქვე, გვ. 30 — 31.

³ იქვე, გვ. 162 — 163.

ცნებაა გამოყენებული: ბრძოლა არსებობისათვის, რომელსაც ეწევიან ერთმანეთში სინონიმური სიტყვები, მცენარეთა და ცხოველთა მსგავსად¹, ენის ცვლის ახსნასთანაა დაკავშირებული (ცვლის ცნების შესახებ იხ. ქვემოთ)².

თუ ენა...ორგანიზმი არაა, რატომ უნდა მივიჩნიოთ ენათმეცნიერება ბუნებისმეტყველებად? რატომ არაა ენათმეცნიერება ისტორიული მეცნიერება? აკი ენა ექვემდებარება ცვალებადობას და ამ ცვალებადობის შესწავლამაა, ენის შესახებ აზროვნება რომ აქცია ენათმეცნიერებად, რომლის საფუძვლადაც ისტორიულ-შედარებითი გრამატიკა („შედარებითი ფილოლოგია“) მოგვევლინა.

ეს, რა თქმა უნდა, არ დავიწყებია მ. მიულერს: /„ისტორიული ცვლილებები ენაში შეიძლება მიმდინარეობდეს მეტ-ნაკლები სისწრაფით, მაგრამ ცვლილებებს ადგილი აქვს ყველა დროში და ყველა ქვეყანაში“³. მაგრამ ეს არ წყვეტს საკითხს: ენის ცვლა ზრდაა და არა ისტორიაო, გვეტყვის ავტორი.

„ჩვენ უნდა განვასხვავოთ ისტორიული ცვლა ბუნებრივი ზრდისაგან. ხელოვნებას, მეცნიერებას, ფილოსოფიასა და რელიგიას, ყველას აქვს ისტორია; ენას ანდა ბუნების სხვა რომელიმე ნაწარმოებს (მოვლენას) ახასიათებს მხოლოდ ზრდა“⁴.

რით განსხვავდება ისტორია და ზრდა ერთმანეთისაგან?

„სიმკაცრეს თუ დავიცავთ, სიტყვები ისტორია და ზრდა არ შეიძლება იქნეს ნახმარი იმ ცვლილებათა აღსანიშნავად, რომლებიც დედამიწის ზედაპირზე ხდება. ისტორია იხმარება, თუ ლაპარაკია თავისუფლად მოქმედთა შესახებ; ზრდა ორგანულ არსებათა ბუნებრივ განვითარებაზე მიუთითებს. მაგრამ ჩვენ ვლაპარაკობთ დედამიწის ქერქის ზრდის შესახებ და ვიცით, რაც იგულისხმება ამაში. ამ გაგებით გვაქვს უფლება ვილაპარაკოთ ენის ზრდის შესახებ და არა იმ გაგებით, რომელიც ხის ზრდას ვარაუდობს.“

„თუ შეგვიძლია ზრდა ვეწოდოთ იმ ცვლილებას, რომელსაც ადგილი აქვს დროთა ვითარებაში მოცემულ ელემენტთა მუდმივი ახალი კომბინაციების მეშვეობით და რომელიც თავს აღწევს თავისუფალ მოქმედთა გავლენას და, დასასრულ, შეიცნობა, როგორც ბუნების ძალთა მოქმედების შედეგი... ჩვენ შეგვიძლია ზრდა სიტყვა ვიხმაროთ ენის მიმართ

¹ იქვე, გვ. 159.

სამწუხაროდ, ჩვენ ხელთ არა გვაქვს ლექსიკები ენის დარვიწული თეორიის შესახებ, რომლებიც მ. მიულერს წაუკითხავს 1888 წელს, რასაც შექმლო დავსტებინა შლაიხერთან მისი დამოკიდებულების საკითხი.

² Наука о языке, გვ. 25.

⁴ იქვე, I, გვ. 28.

და მოვაქციოთ შედარებითი ფილოლოგია ბუნებისმეცნიერებათა წრეში და არა ისტორიულ მეცნიერებათა შორის¹.

აქედან ჩანს, რომ ისტორიისა და ზრდის გარჩევისას გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს საკითხს — შეხასწავლი ობიექტის-ცვლა ექვემდებარება თუ არა ადამიანის ზემოქმედებას: სადაც ეს ზემოქმედება გვაქვს, ისტორიის ფაქტს მივიღებთ, სადაც ასეთი რამ გამორიცხულია, ბუნების სამყაროს მოვლუნასთან გვექნება საქმე. ამრიგად, ისტორიის სამყარო აქ ეტოლება კულტურას: იმას რაც ადამიანს შეუქმნია და რისი განვითარებაც ადამიანის ზემოქმედებას ექვემდებარება. ყოველივე სხვა ბუნებითა და მისი ცვლაც სტიქიური ხასიათისაა. ასე ესმის ეს მაქს მიულერს.

§ 28. რა როლი ეკუთვნის ენის ცვლაში ინდივიდს? ენის ზრდის კონკრეტულ შინაარსს ქმნის ორი პროცესი: დიალექტების აღმოცენება და ფონეტიკური ცვლილება (დაქვეითება)².

არც ერთი და არც მეორე არაა დამოკიდებული ადამიანზე:

„მიზეზები, რომლებიც იწვევენ ენის ზრდას (ანუ, როგორც სხვები ამბობენ, — ქმნიან ენის ისტორიას), ადამიანის ხელთ არ არის. ენის ფონეტიკური დაქვეითება არაა წმინდა შემთხვევითობის შედეგი. ის ექვემდებარება გარკვეულ კანონებს... მაგრამ ეს კანონები ადამიანს კი არ გამოუგონია, პირიქით, ადამიანი უნდა დაქვემდებარებოდა ამ კანონებს ისე, რომ არაფერი იცოდა მათი არსებობის შესახებ“³.

ფონეტიკური კანონზომიერი ცვლის შედეგადაა, ლათ. *patrem* რომ იქცა ფრანგ. *père*-ად, ლათ. *matrem* ფრანგ. *mère*-ად, *fratrem* — *frère*-ად...

ფონეტიკური ცვლილებები ხდება თანდათანობით, მაგრამ უცილობლად და, რაც ყველაზე მთავარია, ეს ცვლილებები არ ექვემდებარება ადამიანის თავისუფალ ნებისყოფასა და განკარგულებას.

დიალექტების აღმოცენება კიდევ უფრო ნაკლებადაა დამოკიდებული ცალკე პირებზე. პოეტს შეუძლია გამოიგონოს ახალი სიტყვა შეგნებულად და წინასწარი განზრახვით, მაგრამ ამ სიტყვის მიღება დამოკიდებულია გარემოებებზე, რომლებიც სრულებით ვერ იტანენ ინდივიდთა ჩარევას...

ვთქვათ, ფრანგულში ნათესაობითი ბრუნვის ნაწილაკი (წინდებული) *du* მიღებულია ლათინ. *de illo*-საგან. როგორ მოხდებოდა ეს? „არცერთს

¹ იქვე, გვ. 50; შეწამებულია და დაზუსტებული ფრანგ. თარგმანის მიხედვით, გვ. 85 — 86.
² იქვე, გვ. 31.
³ იქვე, გვ. 47.

ცალკე პირს არ შეეძლო ეს ცვლილება მოეხდინა განზრახვით: „ხალხს, რომელიც ლაპარაკობდა უბრალო ლათინურ დიალექტზე, უცილობლად უნდა ეგრძნო უხერხულობა, რომელსაც იწვევდა ნათესაობითის განმასხვავებელი ნიშნის უქონლობა. ამავე ხალხს უცილობლად უნდა ეხმარა de-წინდებული იმგვარად, რომ სრულებით დაკარგული უნდა ჰქონოდა მისი თავდაპირველი ადგილობრივი მნიშვნელობა... შემდეგ ამ ხალხს უნდა ეგრძნო ნაწევრის საჭიროება და უნდა ეხმარა illo მრავალ ისეთ გამოთქმაში, სადაც მისი თავდაპირველი მნიშვნელობა, როგორც ნაცვალსახელისა, დაკარგული ჩანდა. ყველა ეს პირობა აუცილებლად უნდა არსებებულიყო, სანამ ერთი ინდივიდი, მერე — მეორე, შემდეგ კი ასეულები, ათასეულები და მილიონები არ დაიწყებდნენ de illo-ს, როგორც ნათესაობითი ბრუნვის მაჩვენებლის, ხმარებას, — და ასეთივე უცილობლობით ეს გამოთქმა უნდა ქცეულიყო იტალიურ dello, del-ად და ფრანგულ du-დ“¹.

„ცალკეული გრამატიკოსებისა და პურისტების ცდა ასწორონ ენა სრულიად უსარგებლოა“, — დასძენს მ. მიულერი² და მით სამწერლო ენაზედაც კი ავრცელებს იმ დებულებას, რაც დიალექტობრივ სამყაროს დასახსიათებლად იყო წამოყენებული.

ინდივიდის როლს ენის ცვლის პროცესში გარკვევით ახსიათებს მ. მიულერის შემდეგი სიტყვები:

„პროცესი, რომლის საფუძველზედაც ენა წარმოიქმნება და ირღვევა, აერთიანებს ორ, ერთიმეორის საწინააღმდეგო ელემენტს: აუცილებლობასა და თავისუფალ ნებისყოფას. თუმცა, როგორც ეტყობა, ცალკე პირი ჩანს პირველ მოქმედ ძალად ახალი სიტყვებისა და ახალი გრამატიკული ფორმების შექმნისას, მაგრამ ასეთად იგი იქცევა მხოლოდ მას შემდეგ, რაც მისი ინდივიდუალობა შთაინთქა ოჯახის, ტომისა თუ ეროვნების საერთო მოქმედებაში, [ეროვნებისა], რომელსაც ის ეკუთვნის. თავისდა თავად მას არ შეუძლია რამე მოიმოქმედოს, და თუ პირველი ბიძგი ახალი ფაქტის ენაში შექმნას ცალკე ინდივიდმა მისცა, ეს ზდება თითქმის ყოველთვის, თუ ყოველთვის არა, განზრახვის გარეშე, შეუცნობლადაც კი. ცალკე ინდივიდი თავისდათავად უმწეოა და შედეგები, რომლებიც მის მიერ გამოწვეული ჩანს, დამოკიდებულია კანონებზე, რომლებიც მის ხელთ არაა და დამოკიდებულია ყველა იმათ თანამოქმედებაზე, ვინც ქმნის მასთან ერთადერთ კლასს, ერთ სხეულს ანუ ერთ ორგანულ მთლიანობას“³.

¹ იქვე, გვ. 48.

² იქვე.

³ იქვე გვ. 30.

ამას მოსდევს შენიშვნა: „მეტისმეტად ძნელია ავხსნათ, სახელდობრ რა იწვევს ენის ზრდას („возрастание“)“¹.

რა იწვევს ცვლას — ამაზე დადებითი პასუხის გაცემა მ. მიულერს უმძიმს, მაგრამ ნეგატიური მომენტი უეჭველობითაა ნაჩვენები:

„ენის ზრდა დამოუკიდებელია ადამიანთა თვითნებობისაგან და ექვემდებარება კანონებს, რომლებიც შეიძლება აღმოვაჩინოთ ზედმიწევნითი დაკვირვების წყალობით და რომელნიც შეიძლება ავიყვანოთ უმალღეს კანონებამდის, იმ კანონებამდის, რომლებიც განაგებენ როგორც ადამიანის აზრის, ისე ადამიანის მეტყველების („ხმის“) ორგანოებსაო“².

ამავე საკითხის შესახები კიდევ ერთი ადგილი უნდა იქნეს დასახელებული.

მ. მიულერი წერს: „ინგლისურში very და much ორივე „ძალიან“, „მეტად“-ს ნიშნავს, ოღონდ very იხმარება ზედსართავების წინ, much — მიმღობასთან, მაგრამ ეს სხვაობა მათს ხმარებაში შეიძლება მოიშალოს: very pleased, very delighted — ამერიკანოზმებია, რომლებიც ინგლისშიაც შეიძლება გავიგონოთ. /თუ ხსენებული ცვლილება მოხდება არა ერთი პირის ნება-სურვილისა ანდა მრავალ პირთა ურთიერთშეთანხმების საფუძველზე, არამედ, პირიქით, წინააღმდეგ გრამატიკოსებისა და აკადემიკოსების მეცადინეობისა, აქ თქვენ ხედავთ პირველ სხვაობას ისტორიასა და ენის ზრდას შორის.“

მეფეს შეუძლია შეცვალოს საზოგადოებრივი კანონები, სარწმუნოებრივი ფორმები, ხელოვნების წესები; ერთმა თაობამ ანდა ერთმა პირღვნებამაც კი შეიძლება აიყვანოს ხელოვნების რომელიმე დარგი სრულყოფის უმალღეს საფეხურამდის მაშინ, როდესაც შემდეგ თაობაში ეს დარგი შეიძლება ისევ დაქვეითდეს... ყოველივე ამაში ჩანს ცალკე პირთა შეგნებული მოქმედება და ამიტომ ჩვენ ვიმყოფებით ისტორიულ ნიადაგზე, როცა ვაღარებთ მიქელანჯელოსა და რაფაელის ქმნილებებს ძველი რომის ქანდაკებებსა და ფრესკებს, ჩვენ შეგვიძლია ვილაპარაკოთ ხელოვნების ისტორიის შესახებ.

ჩვენ შეიძლება შევავართოთ ათასეული წლებით გათიშული ორი პერიოდი იმათ ნაწარმოებთა საშუალებით, ვინც გადმოსცემდა ხოლმე ხელოვნების ტრადიციებს ერთი საუკუნიდან მეორეში, მაგრამ სრული თანამიმდევრობით ჩვენ ვერასოდეს ვერ გავხსნით იმ უწყვეტსა და შეუცნობელ ზრდას, რომელიც აკავშირებს პლაკტის ენას დანტეს ენასთან“³.

¹ იქვე.

² იქვე, გვ. 54.

³ იქვე, გვ. 29 — 30 (ხაზი ჩენია — ა. ჩ.).

და კიდევ: „თუმცა ენა ექვემდებარება განუწყვეტელ ცვლილებებს, მაინც ადამიანის ხელთ არ არის ან გამოიწვიოს ეს ცვლა, ანდა თავიდან აიცილოს იგი.

ჩვენ რომ მოვისურვოთ ენის კანონების შეცვლა ანდა ახალი სიტყვების გამოგონება ჩვენი ნება-სურვილის მიხედვით, ეს იქნებოდა იგივე, რომ მოგვესურვებინა შეცვლა იმ კანონებისა, რომლებიც განაგებენ ჩვენი სისხლის მიმოქცევას, ანდა მოგვესურვებინა ერთი გოჯის მომატება ჩვენი სიმალლისათვის.

ადამიანი ბატონობს ბუნებაზე მხოლოდ მაშინ, როდესაც იცის მისი კანონები და ემორჩილება მათ, ასევე ფილოსოფოსი და პოეტი დაეუფლება ენას მხოლოდ მაშინ, თუ იცის მისი კანონები და მათ ექვემდებარება“¹.

იმის საილუსტრაციოდ, თუ რამდენად უძლურია თვითმპყრობელმეფეცკი თვითნებურად ცვალოს ენის ფაქტები, მაქს მიულერი ასახელებს ორ შემთხვევას:

როცა რომის იმპერატორ ტიბერიუსს შეეცდომა მოუეიდა (ლათინურში), მას გაუსწორა გრამატიკოსმა მარცელუსმა, მაგრამ შემთხვევით იქ დამსწრე მეორე გრამატიკოსმა, სახელად კაპიტონმა, თურმე შენიშნა: იმპერატორის ნათქვამი კარგი ლათინურია, და თუ აქამდის არ ყოფილა [ასეთად მიჩნეული], ამიერიდან იქნებაო. მარცელუსმა, რომელიც უფრო გრამატიკოსი იყო, ვინემ უარიჰყავდა, ამაზე უპასუხაო: „კაპიტონი ცრუობს, რადგანაც, მეფეო, შენ შეგიძლია რომის მოქალაქის უფლება მიანიჭო ადამიანებს, მაგრამ სიტყვებს კი [ასეთ უფლებებს] ვერ მიანიჭებო!“².

ექვს გარეშეა, მარცელუსის ბრწყინვალე რეპლიკაა, მიულერის თვალსაზრისს რომ გამოხატავს.

კონსტანცის საეკლესიო კრებაზე (1414 წ.). გერმანიის იმპერატორმა სიგიზმუნდმა თავის მიმართვაში კრებისადმი ლათინური მდებარეობითი სქესის გაფორმებით იხმარა თურმე ბერძნული სიტყვა schisma, რაიც „განხეთქილება“, „მწვალელობა“-ს ნიშნავს: Videte, patres, ut eradicetis schismam Hussitarum („ეცადეთ, მამანო, რათა აღმოფხვრათ ჰუსიტელთა³ მწვალელობა“). ერთ-ერთმა ბერთაგანმა იქვე შენიშნა იმპერატორს: „Serenissime rex, schisma est generis neutri“ („ბრწყინვალე მეფეე, სქისმა საშუალო სქესისაა“). იმპერატორი დამშვიდებით შეეკითხა: „და მერე საიდან იცი შენ ეგაო?“ ბერმა მიუთხა: „აღუქ-

¹ იქვე, გვ. 28 (ხაზი ჩენია — ა. ჩ.).

² იქვე.

³ იგულისხმებიან ჩეხი საეკლესიო რეფორმატორის იოანე ჰუსის მიმდევარნი.

სანდრე გალუსი ამბობსო!“ — „ეგ ვილა იყო!“ — „ბერიო!“ — „ჰოდა, მე რომის იმპერატორი ვარ და ჩემი სიტყვა არაა ნაკლებ (სწორი) ღირებული. ვინემ ვილაც ბერისაო!“

იმპერატორ სიგიზმუნდის ამ სიტყვებმა დამსწრენი გააცინა, მაგრამ schisma კელავ საშუალო სქესისად დარჩა: იმპერატორმაც კი ვერ შეძლო შეეცვალა მისი სქესი ანდა დაბოლოებაო, — დასძენს მაქს მიულერი¹.

ენის ცვლა არაა დამოკიდებული ადამიანზე, ამაშია ენის თავისებურება; ეს განსაზღვრავს ცვლის კანონზომიერ ხასიათს; ეგვევა იმის საფუძველი, რომ მ. მიულერმა ენა ბუნებისმეცნიერების ობიექტებს გაუთანასწორა, და ისტორიულ მეცნიერებათა წრეს ენათმეცნიერება გამოსთიშა.

და ეს მიუხედავად იმისა, რომ ხალხის ისტორიულ ცხოვრებასთან ენა მჭიდროდაა დაკავშირებული² რაც მ. მიულერს კარგად მოხსენდება. ინგლისური ენის მკვლევარისთვის ინგლისის ისტორიის ცოდნა საჭიროა: შეიძლება ვთქვათ, რომ ეს ენა ჯერ კელტური იყო, მერე — საქსონური, ნორმანული და ინგლისური. მაგრამ რამდენადაც ინგლისურ ენაზე მიღება საქმე, ვითარება იცვლება: ყველა მათიანე რომ დაიწვას, ყველა თავის ქალა რომ მტვრად იქცეს, მაინც ინგლისური ენა, რომელზედაც ლაპარაკობს რომელიმე სოფლის ბიჭუნა, შედარებითი გრამატიკის საშუალებით გამოგვივლენდა თავის ისტორიას: რომ ის ფრიზულისა და პოლანდიურის მსგავსად ეკუთვნის ქვემოგერმანულ ენათა შტოს, რომ ზემოგერმანულთან ერთად ეს ენები ინდო-ევროპულ ენათა ოჯახში შედიან...

ენათმეცნიერი ინგლისურის ლექსიკაში შეძლებდა გამოეყო კელტური, ნორმანული, ბერძნული და ლათინური მინარევი. ამგვარად: მიუხედავად იმისა, რომ ბუნებისმეცნიერებათა შორის არცერთი არაა ისე მჭიდროდ დაკავშირებული ადამიანის ისტორიასთან, როგორც ენათმეცნიერება, ეს მაინც არ ემარა იმისათვის, რომ მეცნიერება ენის შესახებ გამოირიცხოს ბუნებისმეცნიერებათა წრიდან².

საენათმეცნიერო ლიტერატურაში ასე ვრცლად არავის დაუხაბუებია; რომ ენათმეცნიერება ბუნებისმეცნიერებათა რიგს განეკუთვნება, ისიც იმ ფაქტების ანალიზით, რომლებიც ენის ისტორიული განვითარების შინაარსს შეადგენს.

¹ იქვე, გვ. 28.

² იქვე, გვ. 51 — 53. სხვათა შორის, მ. მიულერი იმ მოსაზრებასაც განიხილავს, რომლის თანახმადაც ენა ადამიანებმა შექმნეს ურთიერთობის დასამყარებლად შეთანხმების გზითაო. რადგანაც ასეთი შექმნის ვარაუდი უსაფუძვლოა, ცხადია. ამის მიხედვით ენათმეცნიერებას ისტორიულ მეცნიერებად ვერ მივიჩნევთო (გვ. 22 — 23). ეს მართლაც უღაგო რამაა. მაგრამ ამაზე შეჩერება არა ღირს.

§ 29. ფონეტიკური ცვლისა და დიალექტების წარმოქმნის რაობა
 მ. მიულერის გაგებით. მ. მიულერი ენის ზრდის ორ პროცესზე ლაპარაკობს: ერთია ფონეტიკური ცვლა, მეორე — დიალექტების წარმოქმნა. ორივე ობიექტური აუცილებლობით ხასიათდება და მეტყველი სუბიექტისაგან დამოუკიდებლად მიმდინარეობს. ამ ორი პროცესის როლი ენის ზრდაში მ. მიულერის გაგებით განსხვავებულია: ფონეტიკური ცვლა ნეგატიური ბუნებისაა, დიალექტების წარმოქმნა — პირიქით...

მ. მიულერის თვალსაზრისი აქ თავისებურია: ფონეტიკური მომენტი არსებითად ენის ზრდა კი არაა, არამედ დაქვეითება. რატომ? იმიტომ, რომ ის ცვლის სიტყვის ბგერითს მხარეს, ხოლო „ზოგჯერ იმდენად მძაფრია, რომ ხრავს სიტყვის მთელ სხეულს ისე, რომ მისგან ნამსხვრევებია რჩებაჲ ასე მაგ., ძვ. ინდ. svasar, ინგლ. sister, რუს. сестра, ოსურსა და ფალაურში cho-ს (ხო) სახით წარმოგვიდგება... ფრ. aujourd'hui-ში ლათ. dies მონაწილეობს ორგზის; ფრანგ. vingt-ში იგივე ელემენტებია შესული, რაც deux და dix-ში¹.

„უფრო შესაფერი იქნებოდა, ფონეტიკური პროცესისათვის ზრდა კი არ გვეწოდებინა, არამედ დაქვეითებაო“, — ასკენის მ. მიულერი².
 ფონეტიკურ ცვლას უკავშირებს მ. მიულერი ფორმანტების წარმოშობას: ფრანგ. საწარმოებელი სუფიქსი ment (fortement „ძლიერად“...), ზმნისართებს რომ აწარმოებს, წარმოშობით ლათ. mens — სახელია („გონება“) აბლატივში: forti mente (insistam forti mente „დავიჩემებ მტკიცე გონებით“) — ფრანგ. fortement... (ფრ. j'insisterai fortement)... იტალიურში mente ფონეტიკურად არ შებღალულა, თუმცა ზმნისართის საწარმოებლად იხმარება, ესპანურში mente ცალკე იხმარება უპირატესად...

მ. მიულერის თქმით — ადამიანის მეტყველების ყოველ ელემენტს უნდა ჰქონდეს თავისი მნიშვნელობა, ესაა მისი არსებითი დამახასიათებელი თვისება³. სანამ ყოველ ერთეულს ეს მნიშვნელობა შენარჩუნებული აქვს, ფონეტიკურ ცვლილებას გასაქანად არ ეძლევა, მაგრამ როგორც კი მნიშვნელობა დაიჩრდილება, ფონეტიკური ცვლილებები გამოდის სარბიელზე, სათანადო-ერთეული ფონეტიკურად მახინჯდება და გრამატიკულ დაბოლოებად გადაგვარდება⁴.

¹ Наука о языке, I, გვ. 34 — 35. ანალოგიური ფაქტებია: ახ. ქართ. თვე და სე. დომდულ, მეგრ. თუთა (ძვ. ქართ. თვეთ || თთუე...).

ქართ. ყო ← ყვა ← ყავა...

ქან. უ ← ვუ ← ყუ-უ ← ყუ-ო — „ყო“, ქმნა“.

² იქვე, გვ. 35.

³ იქვე, გვ. 32.

⁴ იქვე, გვ. 33. იხ. ქართ. ძმა-მ ← ძმა-მან
 ამდგარ-ა ← ამდგარ-არს...

ასე მაგალითად, ჩინურ ერლ შხ („ორ-ათი“) „ოცს“ ნიშნავს; შემადგენელი ნაწილები უცვლელადაა დაცული და „ორ“, „ათ“ მნიშვნელობას ინარჩუნებს. სანსკ. vi(n)śati ლათ. viginti ანალოგიური შედგენილობისაა, მაგრამ კომპონენტების გამოყოფა აღარ ხერხდება: შემადგენელი ნაწილები რაკი არ შეიცნობოდა, ფონეტიკური ცვლილება შორს-წავიდა...¹

† ფონეტიკური ცვლა მ. მიულერმა „დამახინჯებად“, „დაქვეითებად“, „რღვევად“ გამოაცხადა: იგი „არღვევს ენის არა მხოლოდ სახეს, არამედ ბუნებასაო“². ქეს ფიგურალური თქმა როდია; მ. მიულერისათვის ფონეტიკური ცვლის დადასტურებას ემპირიული ფაქტის ღირებულება კი არა აქვს, არამედ პრინციპული მნიშვნელობა ენიჭება: ფონეტიკური ცვლა ენის არსებობაში ახალ სტადიას მოასწავებს.

† „როგორც კი ენა დაექვემდებარება ფონეტიკურ ცვლას, იგი ახალ სტადიაში გადადის. ენის სიცოცხლე ჩაკდება (გაიყინება და ქრება) იმ სიტყვებსა და სიტყვათა ნაწილებში, რომლებიც გვიჩვენებენ ამ ფონეტიკური ცვლის პირველ ნიშნებს. მამინ ასეთი სიტყვები და სიტყვის ნაწილები ენამ შეიძლება შეინარჩუნოს მხოლოდ ხელოვნურად ანდა ტრადიციით და, რაც მნიშვნელოვანია, ამ დროიდან სიძველეში ჩნდება განსხვავება არსებითსა ანუ ძირჩეულსა და უბრალოდ-ფორმალურსა ანუ გრამატიკულ ელემენტს შორისაო...“³ †

ცნობილია, რომ ამ გრამატიკული ელემენტების ანალიზზეა დამყარებული ენათა გენეზისური ურთიერთობა: ფტ.—ბოპრ შედარებითი გრამატიკის დამაარსებელი ვერ იქნებოდა, მას რომ ინდო-ევროპულ ენათა აფიქსების ანალიზის ნაცვლად ძირჩეული მასალის შედარებისთვის მიეყო ხელი (ფუძეთა შედარება გაცილებით უფრო ადრე წარმოებდა, მაგრამ ენათმეცნიერება ამ გზით არ ჩამოყალიბებულა). მაქს მიულერის კონცეფციით კი აფიქსები (ფორმალური ელემენტი) ენის სიცოცხლის გარკვეული სტადიიდან იწყება: ესაა ფონეტიკური რღვევის დასაბამით დახასიათებული სტადია, დაქვეითების სტადია...

ამისდა კვალად, მოულოდნელი არ უნდა იყოს, თუ მ. მიულერი ენათა კლასიფიკაციის განხილვისას წამოაყენებს ღებულებას:

„სრულიად უსაფუძვლოა ვარაუდი, თითქოს გენეალოგიური კლასიფიკაციის პრინციპი შეიძლება იქნეს გამოყენებული ყველა ენის მიმართ... გენეალოგიური კლასიფიკაცია შეიძლება იქნეს გამოყენებული მხოლოდ

¹ შდრ. ქართ. თაყვანისცემა←თაყვანისცემა←თაყ-ვანის-ცემა

ჩვიდმეტი←თშვიდმეტი←ათ-შვდ-მეტი
ცამეტი←თსამეტი←ათ-სამეტი←ათ-სამ-მეტი.

² Наука о языке, I, გვ. 32.

³ იქვე, გვ. 33.

მომაკვდავ ენათა მიმართ, ... რომლებშიაც ის, რასაც ჩვენ ზრდას ვუწოდებთ, სხვა არაფერია, თუ არ ფონეტიკური დამახინჯების პროგრესი...¹

ამას მოსდევს საგულისხმო ფრაზა: „მაგრამ მანამდის, სანამ ენები დაქვეითებას დაიწყებდნენ, ისინი გაივლიან ზრდის პროცესს“...²

მ. მიულერი აღიარებდა ფონეტიკური ცვლის ობიექტურ კანონზომიერებას. ეს, როგორც ვნახეთ, არ გამორიცხავს იმის მტკიცებას, რომ ეს ფონეტიკური ცვლა იწყება ენის ევოლუციის გარკვეული პერიოდიდან... საგულისხმო აქ ისაა, რომ ეს ახალი პერიოდი არსებითად რღვევის პერიოდია. თუმცა ფონეტიკური ცვლის პარალელურად ადგილი აქვს დიალექტების წარმოქმნის პროცესს, ეს უკანასკნელი კი საწინააღმდეგო მიმართულებით მოქმედებს.

აქ ზედმეტია იმის მტკიცება, რომ შეუფერებელია ფონეტიკური ცვლის გამოცხადება „რღვევად“, „დაქვეითებად“; რომ უსაფუძვლოა ვარაუდი, თითქოს ენის ევოლუციის ისეთი საფეხური გეჰოწდეს, როდესაც ენა ფონეტიკურ ცვლას არ ექვემდებარება; რომ ფონეტიკური ცვლა ყოველთვის ბგერითი მასალის გამარტივებას კი არ იწვევს, არამედ ახალ ბგერათა გაჩენაც ჩვეულებრივია (და ეს პრინციპში იმგვარივე ღირებულებებისაა, როგორც ბგერათა დაკარგვა); რომ დიალექტების წარმოქმნა, რაც მ. მიულერს ზრდის მართალ წყაროდ დაუსახავს, არა თუ არ გამორიცხავს ფონეტიკურ ცვლას, არამედ ფართო გასაქანს აძლევს მას...)

ამემაღ ჩვენთვის არსებითია ის, რომ ფონეტიკური პროცესის მ. მიულერისეულ გაგებაში უკუფენილია ენის ევოლუციის გარკვეული გაგება; რომ პრინციპში ეს გაგება იმავე რიგისაა, როგორც ა. შლაიხერის შეხედულებას ხასიათებდა.

განსაკუთრებით ხაზგასასმელია, რომ შედარებით ახალი პერიოდი, რღვევით რომ ხასიათდება, მორფოლოგიური ელემენტის წარმოქმნას იწვევს (შდრ. შლაიხერის მეორე პერიოდს, ე. წ. ისტორიულ პერიოდს, რომლისთვისაც ნიშანდობლივია შემდეგი: ენა „იშლება ბგერად და ფორმად, მასთან, ფუნქციასა და წინადადების აგებულებაში მნიშვნელოვანი ცვლილებები ხდება“)³.

§ 30. სალიტერატურო ენა და დიალექტები. | შეუძლებელია უყურადღებოდ დავტოვოთ მ. მიულერის შეხედულება სალიტერატურო ენისა და

¹ იქვე, გვ. 130... საინტერესოა მ. მიულერის შემდგომი დასკვნაც: თუ ენები გენეალოგიურ კლასიფიკაციას არ ექვემდებარება, ეს კიდევ არ ნიშნავს, რომ ისინი წარმოშობით განსხვავებული იყოსო, — იქვე, გვ. 132.

² იქვე, გვ. 130.

³ „Compendium der vergleichenden Grammatik“, IV Aufl., 1876, გვ. 4.

დიალექტების ურთიერთობაზე, დიალექტებისა და უმწერლო ენათა მნიშვნელობაზე ენათმეცნიერებისათვის. /

დავეკმაყოფილდებით დამახასიათებელ ადგილთა მოყვანით:

„სრულიად შექმთხვევითია, რომ ენა წერით გამოსახეს და აქციეს წერილობითი მეტყველების საშუალებად. ამჟამადაც კი ენათა უმეტესობას არ შეუქმნია ლიტერატურა. ცენტრალური აზიის, აფრიკის, ამერიკისა და პოლინეზიის მრავალრიცხოვან ტომებში ენა ცოცხლობს თავის ბუნებრივ ყოფაში და სწორედ იქაა საჭირო წასვლა, თუ გვინდა მოვიპოვოთ სრული ცოდნა ადამიანის მეტყველების ზრდის შესახებ, სანამ ეს ზრდა არ შეუჩერებია ლიტერატურის ჩარევას.

ის, რასაც ჩვენ ვუწოდებთ საბერძნეთის, რომის, ინდოეთის, იტალიის, საფრანგეთისა და ესპანეთის ~~ლიტერატურული ენებს~~, უმაღლესადაა მივიჩნიოთ მეტყველების ხელოვნურ, ვინემ ბუნებრივ ფორმებად.

ენის ნამდვილი და ბუნებრივი სიცოცხლე მოცემულია მის დიალექტებში / და მიუხედავად ტირანიისა, რომელსაც ეწევიან კლასიკური ანუ ლიტერატურული იდიომები, კიდევ ბევრი დრო გაივლის, სანამ მოისპობოდეს დიალექტები ისეთი კლასიკური ენებისა, როგორცაა იტალიური და ფრანგული“¹...

„შეცდომა იქნებოდა, თუ ვიტყოდით, თითქოს დიალექტები სალიტერატურო ენის დამაზღვრებელი წარმოადგენდეს. თვით ინგლისში ადგილობრივ კილოკაეებს მოეპოვება მრავალი უფრო პირვანდელი ფორმა, ვინემ შექსპირის ენას, და მათი ლექსიკა მრავალმხრივ უფრო მდიდარია, ვინემ რაგინდარა პერიოდის კლასიკური მწერლებისა. დიალექტები ყოველთვის იყო სალიტერატურო ენისათვის უფრო მასაზრდოებელი წყარო, ვინემ წყლის გადასადგები ტოტები თუ არხები“². /

კლასიკური ლათინური ენა უძრავი და დამდგარი გახდა მას შემდეგ, რაც იქცა კანონმდებლობის, რელიგიის, ლიტერატურისა და საყოველთაო განათლების ენად. მას არ შეეძლო ზრდა იმიტომ, რომ არ შეეძლო შეცვლილიყო და დაშორებოდა თავის კლასიკურ სიზუსტეს, იგი იყო გამსკვალული საკუთარი გონით...

„კლასიკური ენებში³ დროებითი განდიდების საფასურად იგემებენ უცილობელ დაცემას... ისინი ემსგავსებიან დამდგარ ტბებს დიდი მდინარეების გვერდით; ისინი წარმოადგენენ იმის აუზს, რაც ოდესღაც იყო ცოცხალი და წარმდინარე, მაგრამ რაც უკვე აღარაა მონაწილე მთავარი კალაპოტის მდინარებისა...“ /

¹ Наука о языке, I, გვ. 36 (ხაზი ჩენია — ა. ჩ.).

² იქვე, გვ. 37.

³ კლასიკური აქ მიუღებს ნახმარი აქვს ლიტერატურული ენის სინონიმად.

„...ელასიკური ანუ ლიტერატურული ენა შეიძლება შევადაროთ მდინარის გაყინულ ზედაპირს, რომელიც ბრწყინვალე და გლუვია, მაგრამ გაქვავებული და ცივი“. უფრო დახვეწილი და განათლებული მეტყველების ზედაპირი მეტწილად იმსხვერვეა ხოლმე პოლიტიკურ კატასტროფათა (შერყევათა) მეოხებით და მას გაიტაცებენ სიღრმიდან მოვარდნილი ტალღები... „ხალხური დიალექტები, მდინარეთა ქვედა ფენას რომ ემსგავსებიან, ამოტივტივდებიან ლიტერატურული მეტყველების ბრძოლის ზედაპირზე და გაზაფხულის წყალდიდობის მსგავსად თან გაიტაცებენ წარსულ დროთა წარმონაქმნს, რომელიც უკვე ზედმეტი გამხდარა...“¹

მ. მიულერი შენიშნავს: შეიძლება გადაჭარბებული ეგონოთ, რასაც მე ვლაპარაკობ დიალექტების შესახებ, მაგრამ ამაზე ყურადღების გამახვილება საჭირო იყო, ჯერ ერთი, იმიტომ, რომ ლიტერატურული ენების მნიშვნელობა ყველას მოხსენდება, „დიალექტთა მნიშვნელობა კი, განსაკუთრებით ენის ზრდის პროცესისათვის, სრულებითაც არაა ცნობილი“; მეორეცა და, ჩემი მიზანია ენის ზრდა ავხსნა, ამ მხრივ კი დიალექტების მნიშვნელობა ძნელია გადაფასებულ იქნესო“.

„მოაცილეთ ენა მის მშობლიურ ნიადაგს, მოაშორეთ მის მასაზრდოებელ დიალექტებს, და თქვენ მაშინვე შეაჩერებთ მის ბუნებრივ ზრდას ფონეტიკური დამახინჯება გავრცელებდა, მაგრამ დიალექტური აღორძინება... შეწყდება“...²

ერთგან მ. მიულერი ლაპარაკობს ენის თეორიის შესახებ, რომელიც მარტოოდენ სალიტერატურო ენების (როგორცაა სანსკრიტი, ბერძნული, ლათინური, გუთური) მასალათა მიხედვითაა დამუშავებული და დასძენს: „ექვს გარეშეა, ეს ენები [ე. ი. სალიტერატურო ენები] ენის ისტორიის სამეფო თავებია. მაგრამ, როგორც პოლიტიკური ისტორია უნდა იყოს მეტი, ვინემ სამეფო დინასტიათა ქრონიკა, ისევე ენის ისტორიკოსმა არასოდეს არ უნდა გაუშვას მხედველობიდან მეტყველების ის მდაბიო და ხალხური ფენები, რომელთაგანაც თავდაპირველად წარმოიშვა ეს დინასტიები და მხოლოდ და მხოლოდ რომლებზედაც ისინი არიან დაფუძნებულნიო...“³

ყოველივე ზემოთქმულის შემდეგ საჭიროა მოვიგონოთ მ. მიულერის სიტყვები: ფილოლოგია ისტორიული მეცნიერებაა და მხოლოდ სალიტერატურო ენებს სწავლობს, ისიც, როგორც საშუალებას. ენათმეცნიერება ბუნებისმეტყველებაა, იგი ენის რაობასა და კანონებს სწავლობს,

¹ იქვე, გვ. 44 — 45.

² იქვე, გვ. 46.

³ იქვე, გვ. 38.

მისთვის პოტენტოტების მეტყველება არანაკლებ მნიშვნელოვანია, ვინემ პომეროსის ენაო... (იხ. ზემოთ, გვ. 47).

ეს აზრი კანონზომიერი დასკვნაა იმ დებულებათა, რომლებიც სალიტერატურო ენათა და დიალექტთა ურთიერთობისა და მნიშვნელობის შესახებ მ. მიულერმა წამოაყენა.

1 გადაუქარბებლივ შეიძლება ითქვას, რომ დიალექტთა მნიშვნელობის ასეთი მკვეთრი და სრული დახასიათება მანამდე ენათმეცნიერებაში არავის მოუცია; არ მოუციათ შემდეგაც იმ ნეოგრამატიკოსებს, რომელთა ღვაწლადაც არის მიჩნეული დიალექტთა საენათმეცნიერო ღირებულების ჩვენება. 1

ნეოგრამატიკოსებზე თხუთმეტოდე წლით ადრე მ. მიულერმა მოგვცა დიალექტთა აპოლოგია. არ უნდა დავივიწყოთ, რომ ეს მოხდა ფილოლოგიისა და ენათმეცნიერების შეპირისპირება-გამიჯვნის პროცესში.

§ 31. რაა საერთო ა. შლაიხერისა და მ. მიულერისათვის და ნიშანდობლივი ნატურალიზმისათვის? ჩვენ გავითვალისწინეთ ნატურალისტური კონცეფციის ძირითად წარმომადგენელთა შეხედულებანი. რაა ნიშანდობლივი ნატურალიზმისათვის, როგორც საენათმეცნიერო კონცეფციისათვის?

ჩვეულებრივ მიუთითებენ ორ რამეზე:

ა. ნატურალიზმისათვის ენათმეცნიერება ბუნებისმეცნიერებაა.

ბ. ნატურალიზმის გავებით ენა ორგანიზმს წარმოადგენსო. მასთან, მეორე დებულება საფუძველია პირველისათვის, რომელიც მის დასკვნად გვევლინება.

სხენებული ორი დებულებიდან პირველი მართლაც ნიშანდობლივია. ამას ვერ ვიტყვით მეორის შესახებ: მ. მიულერი ნატურალისტი, მაგრამ ენა ორგანიზმად არ მიაჩნდა. შლაიხერი ენას ორგანიზმად მიიჩნევს, მაგრამ ეს არაა მთავარი შისი კონცეფციისათვის. შეიძლება ცალკე გამოგვეყო ბიოლოგიში, ნოგორც ნატურალიზმის სახეობა, მაგრამ ამით საკითხი არ მოიხსნებოდა: რაა ნატურალიზმისათვის დამახასიათებელი, გარდა დებულებისა ენათმეცნიერება ბუნებისმეცნიერებააო.

ამდენად ნატურალიზმის გავრცელებული განსაზღვრება ერთგვარ დაზუსტებას მოითხოვს. მასთან, იგი ნაკლულევანია: დავიწყებულია დებულება, რომ ნატურალიზმს ენის ცვლა სრულიად თავისებურად ესმის:

ა) ენის ცვლა ზრდაა და არა ისტორია.

ზრდის ეს თავისებური ცნება მთლად ერთგვარი არაა შლაიხერთან და მ. მიულერთან: პირველთან იგი მოიცავს ორ პერიოდს: წინაისტორიულსა და ისტორიულს. წინაისტორიული პერიოდი ენის ფორმათა წარმოქმნას გვაძლევს, ისტორიული—ფორმათა დაშლით ხასიათდება. მ. მი-

უღერისათვის^ს ზრდა ფონეტიკურ ცვლასა და დიალექტების წარმოქმნას უდრის. ეს ფონეტიკური ცვლა რღვევა-დაქვეითებაა, ოღონდ არა ფორმებისა, არამედ სიტყვის ბგერითი მასალისა. ფონეტიკური ცვლა-რღვევა გარკვეული პერიოდიდან იწყება, მას წინ უსწრებს მეორე პერიოდი, სადაც რღვევა-დაქვეითებას ადგილი არა აქვს. ამრიგად, აქაც ბოლოს და ბოლოს ~~ორ~~ პერიოდი, აქაც მეორე პერიოდში რღვევა-დაშლაა „ზრდის“ პროცესის ერთი ინგრედიენტი. საინტერესოა, რომ გრამატიკული ფორმების წარმოქმნა მ. მიულერის გაგებით სწორედ ამ მეორე პერიოდზე მოდის, შლაიხერისთვის — პირუტყუა.

ენის პერიოდიზაციაში სხვაობისდა მიუხედავად, ორივე ავტორისათვის ზრდა-ცნებას ერთი და იგივე ნიშანდობლივი მომენტი ახასიათებს: ენის ცვლა არაა დამოკიდებული მასზე მოლაპარაკე ადამიანთა ნება-სურვილზე, მას ობიექტური კანონზომიერება ახასიათებს; ჰმდენად, ენობრივი ცვლის პროცესი უპირისპირდება ისტორიას და შესაბამისად ენათმეცნიერება გაემიჯნება ფილოლოგიას, როგორც ისტორიულ მეცნიერებას. ეს თანაბრად ეხება შლაიხერსაც და მიულერსაც.

ზრდის ცნებასთან ნატურალიზმი განუყრელად აკავშირებს უმწერლო ენათა და დიალექტთა მნიშვნელობის აღიარებას ენათმეცნიერებისათვის: ენობრივი ცვლის — „ზრდის“ — კანონზომიერი პროცესი უმწერლო ენებსა და დიალექტებშია მართალი სახით მოცემული, სალიტერატურო ენა „მეტყველების უფრო ხელოვნური ფორმაა, ვინემ ბუნებრივი“ (მიულერი).

ენათმეცნიერს ისევე აინტერესებს ყველა ენა, როგორც ბოტანიკოსს — ყოველგვარი მცენარე (შლაიხერი)... „ჩვენა ხალხური დიალექტები მეცნიერულ დაკვირვებას წარმოუდგება, როგორც უფრო მალა მდგომი ენის განვითარების მიხედვით, უფრო კანონზომიერი ორგანიზმები, ვინემ სამწერლო ენა (შლაიხერი). პოტენტოტების დიალექტები არანაკლებ საინტერესოა ენათმეცნიერისათვის, ვინემ ჰომეროსის პოეზია და ციცერონის პროზა (მიულერი).

ამ მხრივაც ენათმეცნიერება განსხვავდება ფილოლოგიისაგან, რომელსაც მხოლოდ სალიტერატურო ენა აინტერესებს.

ა. ამრიგად, ენის ცვლის თავისებური გაგება ქმნის ნატურალიზმის ცენტრალურ დებულებას: ცვლის ეს თავისებურებაა, ენას რომ აქცევს ბუნებისმეცნიერული განხილვის ობიექტად და, მაშასადამე, ენათმეცნიერებას მიგვანჩვევინებს ბუნებისმეცნიერულ დისციპლინად მიუხედავად იმისა, ეთვლით თუ არა ენას ორგანიზმად. არა ენის გაგება, არამედ ენის ცვლის გაგება!

ცვლის ამ თავისებურ გაგებასთან შინაგან კავშირშია ნატურალიზმის ორი დიდმნიშვნელოვანი მიღწევა: 1. ენის ცვლა ადამიანის ნება-სურ-

ვილზე არაა დამოკიდებული, 2. ენის ნამდვილი და ბუნებრივი სიცოცხლე მოცემულია დიალექტებში.

პირველი დებულებით ნატურალიზმმა ყურადღების ცენტრში დააყენა ფაქტი, რომელიც თანამედროვე ფრანგული სოციოლოგიური სკოლის (სოსიურ-მეიეს) ძირითადი თეზისის საფუძველია: ინდივიდს არ შეუძლია ენობრივი ნიშანი-ნუბისმიერად შექმნას ანდა შექმნილი ნიშანი-ნუბისმიერად ცვალოს. ამ ფაქტს ნატურალიზმი სწორად ხედავს, თუმცა მისგან შეუფერებელი დასკვნა კეთდება: მაშასადამე, ენა ბუნებისმეტყველებელ განხილვას ექვემდებარება. ნამდვილად კი — ესაა ენის სოციალურობის გამოკლება.

სხვაგვარი დაფორმულებით ეგვე დებულება ნეოგრამატიკოს პაულის კონცეფციაშიც მეორდება: მეტყველების პროცესი შეუცნობლად მიმდინარეობს და ესაა საფუძველი ენათმეცნიერული ცოდნის სიზუსტისათვის.

მეორე დებულება — უმწერლო ენათა და დიალექტთა მნიშვნელობის აღიარება და დასაბუთება (განსაკუთრებით მ. მიულერთან) — ნატურალიზმის კიდევ უფრო მნიშვნელოვანი დამსახურებაა; ცხადი ხდება, რომ ამ დებულების წამოყენებას ვერ შივანერთ ნეოგრამატიკოსებს: პარიო-რიტეტი აქ ნატურალიზმს ეკუთვნის.

ცვლის ცნების თავისებურმა გაგებამ განსაზღვრა არა მარტო მიღწევები; მასთანაა დაკავშირებული ძირითადი მწკრივებიც ენის ცვლა ზრდა და არა ისტორიულად.

ისტორია აქ პეგელის გაგებითაა ნახმარი: ესაა დამსახურება, რაც ადამიანის მიერაა შექმნილი და რისი განვითარებაც, მაშასადამე, ადამიანის გაგლენას კი არ გამოიციხავს, არამედ — გულისხმობს.

თქმა არ უნდა, ისტორიის ასეთი გაგება-ნუბისმიერი და მცდარია. ზედმეტია იმის მტკიცებაც, რომ სრულიად უმართებულოა, თითქოს ბუნების სამყაროში განვითარება არ გეკონდეს.

მაგრამ უფრო დამახასიათებელი სხვა რამაა: ნატურალიზმი პირველი ენათმეცნიერული კონცეფციაა, აღმოცენებული ისტორიული ენათმეცნიერების ნიადაგზე. კონცეფციაა, რომელიც მოწოდებულია, იყოს ისტორიული ენათმეცნიერების მიღწევათა თეორიული განვითარება, მოგვევლინა დებულებით „ენის ცვლა ისტორია არაა“.

ამდენად, ნატურალიზმის სახით ჩვენ წინაა ნიშნულში საენათმეცნიერო კონცეფციისა, რომელიც არასწორად ასახავს საენათმეცნიერო კვლევა-ძიების პრაქტიკას.

რა იწვევს ამას? „ზრდის“ ცნება. ე. ი. ისევ და ისევ ენობრივი ცვლის თავისებური გაგება, ენობრივი ევოლუციის პერიოდიზაცია — წარმოქმნა-ზრდისა და დაშლა-რღვევის სტადიებით.

ენის ევოლუციის ამგვარი გაგებისაგან ენათმეცნიერება თავისუფლდება მხოლოდ რემეცხრამეტე საუკუნის სამოცდამათე წლების შემდეგ. ა. მ. ე. ე. ს. ტ. მით — მხოლოდ 1875 წლის შემდეგ იქნა საბოლოოდ გაწყვეტილი კავშირი მეთვრამეტე საუკუნის კონცეფციებსა და შედარებითი გრამატიკის კონცეფციებს შორის: „ინდოევროპულ ენათა შედარებითი გრამატიკის უკვე აღარა აქვს თავის ობიექტად ენის წარმოსახვითი ორგანული პერიოდი, წარმოქმნის პერიოდი, რომლის შესახებაც დანამდვილებით არაფერი ვიცით“¹.

ამაშია ერთ-ერთი დამახასიათებელი ნიშანი ენათმეცნიერებისა ნეოგრამატიკული მიმდინარეობის სამოქმედო ასპარეზზე გამოსვლის დროიდან.

~~ენის ცვლის თავისებური გაგება, მათხადადე, განსაზღვრავს ნატურალიზმს მის პოზიტიურსა და ნეგატიურ მომენტებში.~~

მიზნულ-სამუშაოებით ნატურალიზმი უპირისპირდება ფილოლოგიას: ფილოლოგს მხოლოდ სალიტერატურო ენასთან აქვს საქმე, უმწერლო ენა და დიალექტები ფილოლოგების ინტერესს იქით რჩება, ენათმეცნიერისათვის კი „ენის ნამდვილი და ბუნებრივი სიცოცხლე მოცემულია დიალექტებში“².

ფილოლოგიის საგანი — სალიტერატურო ენა — კულტურის პროდუქტია, მის განვითარებაზე გავლენას ახდენენ, — სალიტერატურო ენას ისტორია აქვს; ენა, როგორც ენათმეცნიერების საგანი, არაა კულტურის პროდუქტი, იგი ბუნების მოვლენაა, მის განვითარებაზე გავლენას ვერ მოვახდენთ: „ფილოლოგია ისტორიული დისციპლინაა, ენათმეცნიერება, პირიქით — ბუნებისმეცნიერული“ (შლაინერი).

ზედმეტი არ იქნება აღინიშნოს, რომ ფილოლოგიისა და ენათმეცნიერების დაპირისპირება, საერთოდ, დამახასიათებელია ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერების პირველი პერიოდისათვის (1820—1865 წწ.). კლასიკური ფილოლოგია აღმაცერად უცქეროდა ახლად ჩამოყალიბებულ დისციპლინას, რომელიც კელევის უჩვეულო წესებს იყენებდა და რომლის წარმომადგენლებსაც კლასიკური ენების მიმართ არცთუ საჭირო რესპექტი აღმოაჩნდებოდათ ხოლმე.

კლასიკური ფილოლოგიისა და ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერების („შედარებითი ფილოლოგიის“, მ. მიულერის ტერმინი რომ ვინმართ) ურთიერთობის მოგვარება გ. კ. უ. რ. ც. ი. უ. ს. ი. ს. სახელთანაა დაკავშირებული.

¹ იხ. ა. მ. ე. ე.: „შესავალი ინდოევროპულ ენათა შედარებითს შესწავლაში“, რუს. თარგმ. (1938), გვ. 458.

ფილოლოგიისა და ენათმეცნიერების დაპირისპირება ნატურალიზმში არაა ხსენებული მოუგვარებელი ურთიერთობის გამოსახულება: ამ დაპირისპირებას, როგორც ვნახეთ, სპეციფიკური საფუძველი აქვს. დაპირისპირება აქ შედეგია სხვაობისა და არა მიზეზი.

II. ინდივიდუალისტური ფონოლოგიები

§ 32. ისტორიული ფონეტიკის მიღწევები და ნეოგრამატიკოსთა ზოგადი პრინციპები. ინდივიდუალისტური ფსიქოლოგიზმი ენის რაობის გაგებაში მოცემული გვაქვს ჰერმან პაულთან; მხედველობაში გვაქვს მისი ცნობილი შრომა „პრინციპები ენის ისტორიისა“ („Prinzipien der Sprachgeschichte“, პირველი გამოცემა 1880 წლისა, მეხუთე — 1920 წ.).

ჰერმან პაული ნეოგრამატიკული მიმდინარეობის თეორეტიკოსია. ეს მიმდინარეობა სარბიელზე გამოვიდა 1878 წელს: ამ წელსაა გამოსული კ. ბრუგმანისა და პ. ოსტჰოფის „მორფოლოგიური ძიებანი“ („Morphologische Untersuchungen“), რომლის წინასიტყვაობამაც „ნეოგრამატიკოსთა მანიფესტის“ სახელწოდება დაიმსახურა¹.

ნეოგრამატიკოსთა მიმდინარეობას ზურგს უმაგრებდა დიდი გამარჯვება, რომელიც იმ ხანად ფონეტიკას ხვდა წილად; მხედველობაში გვაქვს კ. ვერნერის აღმოჩენა.

როგორც ცნობილია, პირველი ბგერათგადაწევის (die erste Lautverschiebung) კანონის თანახმად ინდურ-ბერძნულ-ლათინურ მჟღერ ხშულ თანხმოვანს საერთო გერმანულში შეესატყვისებოდა ყრუ ხშული, ყრუ ხშულს — ყრუ სპირანტი (ყრუ მფშვინავის საფეხურის გავლით), მჟღერ მფშვინავს — მჟღერი სპირანტი. {შდრ. მაგალ.: ლათ. caput (კაპუტ) „თავი“, გუთ. — haubif.

წესი რიგ შემთხვევაში არ დასტურდებოდა.

ძვ. ინდ. pitar „მამა“ — გუთ. fadar: t — d: შესატყვისობა ირღვევა

mūtar „დედა“ mōdar: t — d:

შდრ. bhīratar „ძმა“ broðar: t — ð: დაცულია

კ. ვერნერის ბრწყინვალე მიხვედრა იმაში მდგომარეობდა, რომ გუთურ შესატყვისობა სხვაობა მახვილს დაუკავშირა:

¹ ნეოგრამატიკულ მიმდინარეობას ეკუთვნოდნენ გერმანიაში — პ. პაულის (1846 — 1921), კ. ბრუგმანის (1849—1919) და პ. ოსტჰოფის (1847—1909) გარდა ლესკინის (1840 — 1916), ბერტ. დელბრიუკი (1842—1922), ვ. შტრაიტბერგის; საფრანგეთში — მიშ. ბრეალი, ვ. ანრი, ო. ე. ლაჟი; იტალიაში — ასკოლი; რუსეთში — ფორტუნატოვი.

შესატყვისობა დაცული აღმოჩნდა, როცა მახვილიანი მარცვლის შემდეგა თანხმოვანი (bhrātā); წესი ირღვევა, თუ მახვილიანი მარცვლის წინა თანხმოვანი (pitā, matā...).

ფონეტიკური წესის დარღვევა აიხსნა და მით წესის დარღვევა წესის პრინციპის დასაბუთებად იქცა: წესის დარღვევა თურმე გარკვეულ წესებს ექვემდებარება, წესიერია, — კანონზომიერია წესიცა და მისი დარღვევაც, „გამონაკლისიც“. ეს ნიშნავს: გამონაკლისი მხოლოდ იმდენადაა გამონაკლისი, რამდენადაც არაა დადგენილი მისი გამომწვევი მიზეზი. კანონზომიერების პრინციპი შეუზღუდავია.

თვით კ. ვერნერი წერდა: „მართალია, შედარებითი ენათმეცნიერება სავსებით ვერ უარყოფს შემთხვევითობას (den Zufall), მაგრამ მასობრივი ხასიათის შემთხვევითობა ისე, როგორც ეს აქა გვაქვს, სადაც სიტყვის შიგნით არაკანონზომიერი გადაწვევის შემთხვევები თითქმის ისევე ხშირია, როგორც კანონზომიერისა — შედარებითმა ენათმეცნიერებამ არ შეიძლება და არ უნდა დაუშვას (აღიაროს zugestehen). ასეთ შემთხვევაში უნდა არსებობდეს, ასე ვთქვათ, წესი წესის დარღვევისათვის¹; საქმე მხოლოდ იმას ეხება, რომ ეს წესი დაიძებნოს“².

კ. ვერნერის წერილი „გრამის კანონის ერთი გამონაკლისის შესახებ“ გამოქვეყნდა კ უ ნ ი ს (Kuhn) „უურნალში შედარებითი ენათმეცნიერებისათვის“ (ტომი XXIII) 1877 წელს.

ჩნეოგრამატიკოსთა მრწამსი შემდეგ დებულებებში აისახება: 1. ფონეტიკურ წესებს გამონაკლისი არა აქვს; 2. ენობრივი ცვლის პროცესში დიდი როლი ენიჭება ანალოგიას; 3. ცოცხალი დიალექტური მეტყველება უნდა იყოს ენათმეცნიერების უპირატესი საგანი, რამდენადაც ასეთ მეტყველებაშია მოცემული ენის ბუნებრივი (შეუზღუდველი) განვითარება.

პირველ დებულებას ზოგად პრინციპამდის აპყავს კ. ვერნერის აღმოჩენაში დადასტურებული ფაქტი; მეორე შინაგან კავშირშია პირველთან: ანალოგიის პროცესს რაციონალური, კანონზომიერი, საწყისის შეზღუდვა-დარღვევასთან მიეყავართ. ის, რაც განსხვავებული იყო. ანალოგიის გზით ერთფეროვანი ხდება (მღრ. ქართ. სალიტერატურო: ერთხელ, ორჯერ და დიალექტური: ერთხელ, ორხელ, ანდა ეოთჯერ, ორჯერ...).

მესამე დებულება არა დგას მოწყვეტით პირველი ორისაგან: ცოცხალი დიალექტური მეტყველება ის არეა, სადაც კანონზომიერების გამოვლენისათვის ოპტიმალური პირობები გვაქვს.

¹ „eine Regel für Unregelmässigkeit“.

² მოგვეყვას Delbrück-ის მიხედვით: Einleitung... გვ. 167.

| აქვე დავძენთ: ნეოგრამატიკოსთა კონცეფციაში ეს პრინციპი ბუნებრივად შემოდის, მაგრამ ენათმეცნიერებისათვის ეს აღარ იყო იმ დროს ახალი: უკვე შლაიხერმა და მეტადრე მაქს მიულერმა უფრო ადრე სრული კატეგორიულობით წამოაყენეს სავესებით ანალოგიური დებულება. და თუ მათი მოტივები სხვა იყო (იხ. ზემოთ, გვ. 45), ეს შეეღეს არა ცვლის!;

§ 33. ისტორიზმის პრინციპი ნეოგრამატიკოსებთან. {ნეოგრამატიკოსთათვის ერთი რამ იყო აგრეთვე მეტად არსებითი: ისტორიზმის პრინციპის აღიარება. ჩვეულებრივ ეს შეუმჩნეველი რჩება, ნამდვილად კი ეს მეტად მნიშვნელოვანი გარემოებაა: შედარებითი ენათმეცნიერება ნეოგრამატიკოსებთან გააზრებულია უკვე, როგორც ისტორიული ენათმეცნიერება. საკმარისია მაქს მიულერისა და ავგ. შლაიხერის (და თუნდ ფრ. ბოპის) ნატურალისტური პრინციპი (ენის ცვლა ზრდაა და არა ისტორია!) შეეუპირისპიროთ ნეოგრამატიკოსთა სათანადო შეხედულებას, რომ მომხდარი დიდი ცვლილება ხელშესახები გახდეს. }

აი რას წერენ ერთ საპროგრამო წერილში კ. ბ რ უ გ მ ა ნ ი და ვ. შ ტ რ ა ი ტ ბ ე რ გ ი:

„მაშინ, როდესაც ბოპს ნაკლებად აინტერესებდა მის მიერ აღმოჩენილი ინდო-ევროპული წინარე-ენის აღდგენის საკითხი, შემდგომი მკვლევრები სულ უფრო და უფრო წინა რიგში აყენებდნენ ამ გამქრალი წინარე-ენის აღდგენას! ასე რომ, შეუძლებელი არც იყო, კაცს ეფიქრა, — შედარებითს ენათმეცნიერებას საქმე აქვს მხოლოდ და მხოლოდ ენის იმ მდგომარეობასთან, რომელიც მდებარეობს ყოველგვარი გადმონაცემობის (დოკუმენტაციის — *Überlieferung*) იქეთ და ცალკეულ ენათა გამოკვლევას იგი უყურებს, როგორც დამხმარე დისციპლინას.

ეს შეხედულება, რომელიც სავესებით აწყამადაც არაა დავიწყებული ზოგ წრეში, იძლევა სრულიად ყალბ წარმოდგენას ჩვენი მეცნიერების მიზანდასახულობის (ამოცანის) შესახებ.

! როგორ შეიძლება ისტორიული დისციპლინის ობიექტს წარმოადგენდეს ისეთი რამ, რის არსებობის შესახებაც არ მოიპოვება არავითარი ისტორიული მოწმობა, და რის შეცნობაც დაუფუძნებელია მხოლოდ და მხოლოდ დასკვნათა რთულ სისტემაზე! (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).“

„ინდო-ევროპული ენათმეცნიერების ჭეშმარიტი ამოცანა, პირიქით, იმაში მდგომარეობს — ეს ექვს გარეშეა, — გამოიკვლიოს ინდო-ევროპულ ენათა განვითარების ზოგადი მსვლელობა შორეული წარსულის უძველესი პერიოდებიდან დღევანდელ დღემდე და გამოავლინოს.

1 პირველ ყოვლისა, აქ ავგ. შლაიხერი კყავთ მხედველობაში.

კანონები, რომლებიც განსაზღვრავენ ამ განვითარების მიმართულებას / (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.)“.

„წარსული და აწმყო ურთიერთს ავსებენ, ვინაიდან, როგორც აწმყო გაუგებარი დარჩება იმისათვის, ვინც წარსულის ცოდნის გარეშე მის მასთან, ასევე მუხჯი აღმოჩნდება ნამყო იმის კითხვებზე, ვინც ვერ ისწავლა ყური დაუგდოს დღევანდელი დღის ხმას“.

„... იმის განკარგულებაში, ვინც ხელს კიდებს ენის მეცნიერულ შესწავლას, მოიპოვება ერთად-ერთი მეთოდი: ისტორიული“ (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.)¹.

ამ სტრიქონების თანავეტორი ბრუგმანი, როგორც ვიცით, „მორფოლოგიურ ძიებათა“ თანავეტორი იყო და ინდო-ევროპულ ენათა შედარებითი გრამატიკის ნარკვევის“ პირველი ორი ტომის ავტორი, ნეოგრამატიკული მიმდინარეობის ერთი ფუძემდებელთაგანი. მეორე, არანაკლებ ცნობილი ნეოგრამატიკოსი, ბერტ. დელ ბრიუკი ასე ამთავრებს „ინდო-ევროპული ენათა შესწავლის შესავლის“ დასკვნით თავს: „ყველაფერი, რაც მე ვთქვი ამ დასკვნაში, შეიძლებოდა გამოგვეხატა აგრეთვე სიტყვებით: „ენათმეცნიერება გადადგა ფილოსოფიური პერიოდიდან ისტორიულში“². ✓/

მართალია, ბრუგმანი და შტრაიტბერგი შლაიხერის ნატურალიზმს ემიჯნებიან, დელბრიუკი ისტორიულ ენათმეცნიერებას ფილოსოფიურს უპირისპირებს და, მაშასადამე, ენათმეცნიერების ისტორიის გაცილებით უფრო დიდი მონაკვეთია მსჯელობისას აღებული, მაინც ორივე შემთხვევაში საერთოა ერთი რამ: ისტორიული პრინციპის უყოყმანო და სრული აღიარება.

§ 34. ისტორიზმი პაულთან და პრინციპთმომდევრება. ეს დამახასიათებელია საერთოდ ნეოგრამატიკული მიმდინარეობისათვის. **პ ე რ მ ა ნ პ ა უ ლ თ ა ნ** ხსენებული პრინციპი მთელი თეორიული კონცეფციის საძირკველს წარმოადგენს.

ენათმეცნიერება პაულისათვის ენის ისტორიაა; არაისტორიული არამეცნიერულია, თუ არაისტორიული მაინც მეცნიერულია — ეს ნიშნავს, რომ ესაა უსრული ისტორიული.

¹ კ. ბ რ უ გ მ ა ნ ი და ვ. შ ტ რ ა ი ტ ბ ე რ გ ი: „ფრ. ბოპის დაბადების ასი წლის-თავისათვის“ — მოწინავე წერილი ეურნ. Indogermanische Forschungen, Bd. I (1892 წ.), გვ. VII და შემდ.

² იხ. მესამე გამოცემის რუსული თარგმანი (დართული აქვს ბულიჩის წიგნს „ენათმეცნიერების ისტორიის ნარკვევი რუსეთში“, ს.-პეტერბურგი, 1904, გვ. 148. მეხუთე გამოცემაში ეს ადგილი არა ჩანს.

სადაც შედარებაა, ისტორიას ვიღებთ. ერთი დიალექტიკ რომ იყოს აღებული შესასწავლად, მაინც შეიძლება მივიღოთ ისტორია — სხვადასხვა ფორმათა შედარებით, სიტყვის სხვადასხვა მნიშვნელობის გარკვევით.¹ /

პაულის შრომის სათაურიც მკვეთრად გახაზავს ავტორის თვალსაზრისს: „პრინციპები ენის ისტორიისა“ სხვა არაფერია, თუ არ ენათმეცნიერების პრინციპები: „ენის ისტორია“ უღრის „ენათმეცნიერებას“.

პაული გერმანული ენების მკვლევარია, მაგრამ ის არ ეკუთვნის იმ სპეციალისტთა წყებას, რომელნიც თავის ობიექტის ემპირიული კვლევით კმაყოფილდებიან და ფუძემდებელი თეორიული პრინციპებისადმი გულგრილობას იჩენენ. თეორიული პრინციპების საჭიროებას პაული მწვავედ გრძნობს; ამ საჭიროებათა დასაბუთებით იწყებს ავტორი თავის „ენის ისტორიის პრინციპებს“.

! „როგორც ისტორიული მეცნიერების ყოველ შტოს, ისე ენათმეცნიერებასაც გვერდით უნდა უდგეს მეცნიერება, რომელიც შეისწავლის ზოგად სასიცოცხლო პირობებს ისტორიული განვითარების პროცესში მყოფი ობიექტისას, რომელიც იკვლევს ყოველგვარი ცვლის პროცესში თანაბრად წარმოდგენილ ფაქტორებს მათი ბუნებისა და მოქმედების მიხედვით“². |

„ცალკეული ექსპერიმენტული მეცნიერების მონაცემები მხოლოდ იშვიათ შემთხვევაში თუ იკმარებს იმისათვის, რომ საგნის ისტორიული განვითარება გასაგები გახადოს“³.

რატომაა საჭირო ისტორიული განვითარების შემსწავლელი დისციპლინა? პაული გვეუბნება:

„თავის მოტყუება იქნებოდა გვეფიქრა, რომ შეიძლება მარტივი ისტორიული ფაქტი დავადგინოთ რეფლექსიის მონაწილეობის გარეშე (ohne Zutat einer Spekulation). ვინც ამას ფიქრობს, ის შეუცნობლად ეწევა ასეთ რეფლექსიას, და უნდა ვუმაღლოდეთ ბედნიერ ინსტინქტს, თუ სწორ ფაქტს მივიღებთ. ჩვენ იძულებული ვართ ვამტკიცოთ, რომ დღემდე ხმარებული მეთოდები ისტორიული კვლევისა უფრო ინსტინქტითაა მიკვლეული, ვინემ საგანთა შინაგან არსში ჩამწვდომი ყოველმხრივი რეფლექსიით“⁴.

¹ H. Paul: [Prinzipien. მეოთხე გამოცემა, 1909 წ., § 10, გვ. 20 — 21. ქვემოთ ყველგან მითითება ამ გამოცემაზე. მეხუთე გამოცემა (1920 წ.) ხელშეასახებ სხვაობას არ იძლევა.

² იქვე, § 1, გვ. 1.

³ იქვე.

⁴ იქვე, გვ. 5.

აქედან წარმოდგება მრავალი თვითნებური მსჯელობა და შეხედულება და სკოლათა დაუსრულებელი დავა. ერთად ერთი გამოსავალია — „სრული სერიოზულობით განვიხილოთ ამ მეთოდთა დაყვანა პირველადს ძირითად პრინციპებამდის და მოვაცილოთ მას ყველაფერი, რაც აქედან არ გამოიყვანება. ამ პრინციპებს კი, რამდენადაც ისინი წმინდა ლოგიკური ბუნებისა არაა, ჩვენ მივიღებთ ისტორიული განვითარების არსის გამოკვლევით“¹.

ამ პრინციპების შემსწავლელ დისციპლინას პაული უწოდებს პრინციპთმოდვრებას (Prinzipienlehre)². I

მას შეიძლება დარქმეოდა ენის ფილოსოფიაცო, „ჩვენი პოზიტიური ეპოქა ფილოსოფიაში მეტაფიზიკურ სპეკულაციებს რომ არ გულისხმობდესო“³. პრინციპთა მეცნიერება კი ემპირიული მეცნიერული დისციპლინაა და არა სპეკულაცია ფილოსოფიურ-მეტაფიზიკური ხასიათისაო. პრინციპთმოდვრება, ამრიგად, ისტორიული პროცესის მეცნიერული თეორიაა. მან უნდა გასცეს პასუხი კითხვაზე:

„როგორ არის შესაძლებელი მუდმივ (უცვლელ) ძალთა და მიმართებათა არსებობის პირობებში ისტორიული განვითარება, — წინსვლა უმარტივესი და ყველაზე პრიმიტიული ფორმებიდან ურთულესისაკენ?“⁴ ეს — ზოგადად. ამ ზოგად ფორმულას ესაჭიროება დეტალიზაცია სხვადასხვა ისტორიული მეცნიერების მოთხოვნილებათა შესაბამისად.

ისტორიული მეცნიერებანი პაულის აზრით ორგვარია: ისტორიული ბუნებისმეცნიერებანი და კულტურისმეცნიერებანი.

კულტურის ნიშანდობლივი თვისებაა — პაულის მიხედვით — ფსიქიკური ფაქტორის მონაწილეობა:

„ფსიქიკური ფაქტორი ყველაზე არსებითი ფაქტორია ყოველი კულტურული მოძვრებისა, ფაქტორი, რომლის გარშემოც ყველაფერი ტრიალებს, და ფსიქოლოგიაა ამიტომ ყველაზე მნიშვნელოვანი საფუძველი ყველა... კულტურისმეცნიერებისა“⁵.

¹ იქვე, გვ. 5 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

² იქვე გვ. 1.

³ იქვე.

⁴ იქვე, გვ. 2 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

⁵ იქვე, § 4, გვ. 7 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

ქ პაული იქვე დასძენს: „მაგრამ ფსიქიკური არაა ერთად ერთი ფაქტორი... წმინდა ფსიქიკურ საფუძველზე შეუძლებელია მივიღოთ რაიმე კულტურა... კულტურის პროდუქტის შესაქმნელად ადამიანის გონს უხდება ადამიანის სხეულთან და გარებუნებასთან ერთად მუშაობა და ამ პროდუქტის თვისება, მისი შექმნის სახეობა დამოკიდებულია ფიზიკურ თვისებებზე ისევე, როგორც ფსიქიკურზე. ისტორიული ფაქტის გაგებისათვის საჭიროა, როგორც ერთის, ისე მეორის ცოდნა. ამიტომ უნდა ვიცოდეთ ის კონონებიც, რომელთა თანახმადაც ვითარდება კულტურის ფიზიკური ფაქტორები: ბუნებისმეტყველებაც და მათემატიკაც აუცილებელი საფუძველია კულტურისმეცნიერებათათვის“¹.

რას ავალებს ყოველივე ეს კულტურისმეცნიერების პრინციპთმოდღრებას? „კულტურისმეცნიერების პრინციპთმოდღრების მთავარი ამოცანაა გაარკვიოს ის ზოგადი პირობები, რომლებშიც ფსიქიკური და ფიზიკური ფაქტორები, მისდევენ რა თავისებურ კანონებს, საერთო მიზანს ემსახურებიან“ („dazu gelangen, zu einem gemeinsamen Zwecke zusammenwirken“)².

ესაა პრინციპთმოდღრების ამოცანათა პირველი დაუზუსტება — კულტურისმეცნიერების ბუნების შესაბამისად.

მაგრამ პაული ამაზე არ ჩერდება; იგი წერს:

„კულტურისმეცნიერება ყოველთვის არის საზოგადოებათმეცნიერება; მხოლოდ საზოგადოებაშია შესაძლებელი კულტურა, მხოლოდ საზოგადოება ხდის ადამიანს ისტორიულ არსებად“³. |

„მართალია, — განაგრძობს პაული, — ცალკე ადამიანის სულიც შეიძლება განვითარდეს, რამდენადაც იგი თავის სხეულთან და გარებუნებასთან მიმართებაში იმყოფება, მაგრამ თვით უნიჭიერესი ადამიანიც კი ვერ გასცილდებოდა პრიმიტიულ საფეხურს და მის ამ მცირე მიღწევასაც სიკვდილი გაანადგურებდა. /და მხოლოდ იმის გადაცემით სხვისათვის, რაც ცალკეულმა ადამიანმა შექმნა, მხოლოდ მრავალ ინდივიდთა თანამშრომლობით (Zusammenwirken) გარკვეული მიზნის მისაღწევად შესაძლებელია გავცდეთ ვიწრო ფარგლებს. ქრომის განაწილებისა და შრომის გაერთიანების პრინციპზეა დამყარებული არა მარტო სამეურნეო, არამედ კულტურის ყოველი სახე“⁴. |

რა დასკვნები უნდა გაკეთდეს ამის შესაბამისად პრინციპთმოდღრებისათვის?

¹ იქვე.

² იქვე.

³ იქვე, § 5, გვ. 7 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

⁴ იქვე.

„სპეციფიკური ამოცანა, რომელიც ამისდა კვალად კულტურისმეცნიერებათა პრინციპთმოდღერებისათვის ღვას და რომლითაც მას შეუძლია განმტკიცოს თავისთავადი ადგილი კანონთ-მეცნიერებათა გვერდით, იმაში მდგომარეობს, რომ მან უნდა გვაჩვენოს, როგორ ხდება ინდივიდთა ურთიერთმოქმედება, როგორ მიმართებაშია ცალკე ადამიანი კოლექტივთან (Gesamtheit), იღებს რა და აძლევს რა, განისაზღვრება რა და განსაზღვრავს რა, როგორ ეუფლება ახალი თაობა წინა თაობის მეგვიდრობას“¹.

თუ ზოგადად პრინციპთმოდღერება განვითარების მეცნიერულ თეორიად ესახებოდა პაულს, კულტურისმეცნიერებათა (ანუ, რაც იგივეა პაულისათვის, —საზოგადოებათმეცნიერებათა) მიმართ პრინციპთმოდღერება — შესაბამისად — იღებს საზოგადოების განვითარების თეორიის სახეს.

პაული მიუთითებს იმ სხვაობაზე, რომელიც შეიმჩნევა ისტორიულ საბუნებისმეტყველო დისციპლინებსა და კულტურისმეცნიერებებს შორის პრინციპთმოდღერების დ ა მ უ შ ა ვ ე ბ უ ლ ო ბ ი ს თ ვ ა ლ -საზრისით:

პრინციპთმოდღერების თვალსაზრისით გაცილებით მეტია გაკეთებული ისტორიულ საბუნებისმეტყველო დისციპლინებში, ვინემ კულტურის ისტორიაში.

ამის მიზეზია — პაულის აზრით — ის, რომ: ა. გ ა ნ ვ ი თ ა რ ე ბ ი ს ფ ა ქ ტ ო რ ე ბ ი ა ქ უ ფ რ ო რ თ უ ლ ი ა, ვ ი ნ ე მ ს ა ბ უ ნ ე ბ ი ს მ ე ტ ყ ვ ე ლ ო დ ი ს ც ი პ ლ ი ნ ა შ ი; ბ. კ უ ლ ტ უ რ ი ს ის ტ ო რ ი ის ს ა ფ უ ძ ვ ე ლ ი — ექსპერიმენტული ფსიქოლოგია — ახალი მეცნიერებაა; გ. პრინციპთმოდღერების საჭიროება აქ ისე არ იგრძნობოდაო.

პრინციპთმოდღერების სახით ყველაზე მეტიაო გაკეთებული ორგანული ბუნებისათვის²; განვითარების აქ მოპოვებული პრინციპები გადააქვთ კულტურის ისტორიაზედაც. ეს არაა მართებული, მაგრამ ეს ცხადყოფს იმას, თუ რამდენად საჭიროა პრინციპთა საკითხების სრული გარკვეულობით დასმა და განხილვაო³.

§ 85. პაულის პრინციპთმოდღერება და ხალხთა ფსიქოლოგია. 'პაულმა კულტურისათვის ნიშანდობლივად ფსიქიკური ფაქტორის მონაწილეობა მიიჩნია, და თანამიმდევრულად ფსიქოლოგია დასახა ყველა კულტურისმეცნიერების საფუძვლად (იხ. ზემოთ, გვ. 68).

¹ იქვე (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

² იგულისხმება დარვინის თეორია.

³ იქვე, გვ. 5.

მეორეგან კულტურისმეცნიერების საფუძვლად ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიაა ნაწარაუდევნი (იხ. აქვე, ზემოთ). ამით არსებითად არაფერი შეეცვლილა: ფსიქიკური ფაქტორის როლი კულტურის შექმნაში განსაზღვრავს ფსიქოლოგიის მნიშვნელობას კულტურისმეცნიერებისათვის და ამ უკანასკნელისას — პრინციპთმოდერებისათვის. |

ამით ბუნებრივად ისმის კითხვა: რა მიმართებაშია პაულის პრინციპთმოდერება (კულტურისმეცნიერებათა) ლაცარუს-შტაინთალის ხალხთა ფსიქოლოგიასთან. კულტურისმეცნიერების გამოცხადება საზოგადოებრივ მეცნიერებად არ აუქმებს ამ საკითხს, არამედ უფრო გახაზავს იმ სიახლოვეს, რომელიც ხალხთა ფსიქოლოგიასა და პაულის პრინციპთმოდერებას შორის დასტურდება.

საკმარისია მოვიყვანოთ ლ ა ც ა რ უ ს ი ს ა და შ ტ ა ი ნ თ ა ლ ი ს. მოსაზრებანი ამ კონტექსტში საგულევებელი ზოგი საკითხის შესახებ¹.

/ ხსენებული ავტორების აზრით ხალხთა ფსიქოლოგია არის „მეცნიერება ხალხის გონის შესახებ“, ე. ი. არის მოძღვრება ხალხთა გონითი სიცოცხლის ელემენტებისა და კანონების შესახებ².

/ გონი—ესაა „შინაგანი მოქმედების კანონზომიერი მოძრაობა და განვითარება“³. „ფსიქოლოგია გვასწავლის, რომ ადამიანი მთელი თავისი არსებით საზოგადოებრივია, ე. ი. ის განკუთვნილია (ist bestimmt) საზოგადოებრივი ცხოვრებისათვის, რადგანაც მხოლოდ თავის მსგავსებთან ერთიერთობაში მას შეუძლია იქცეს იმად და გააკეთოს ის, რაც მან უნდა გააკეთოს“/ (... თავისი არსების შესაბამისად).

„... ადამიანთა ჭეშმარიტად ადამიანური ცხოვრება, გონითი მოქმედება შესაძლებელია მხოლოდ თანამოქმედებითა და ურთიერთზე მოქმედების საშუალებით (durch das Zusammen und Ineinander-wirken). / გონი ადამიანთა საზოგადოების საერთო წარმონაქმია.ქ.“ „... ინდივიდი ადამიანია მხოლოდ კოლექტივში, თავისი გვარეობის სიცოცხლეში მონაწილეობის მეშვეობით“⁴.

„... კოლექტივი არაა ინდივიდთა უბრალო შენაერთი, არამედ იგი ქმნის ჩამოყალიბებულ ერთიანობას, რომლის ბუნება და ხასიათიც გამოსაკვლევია“...⁵ /

¹ ხალხთა ფსიქოლოგიისა და ენათმეცნიერების ურთიერთობის შესახებ დაწერილებით სხვაგან მოგვიწევს საუბარი.

² „Zeitschr. für Völkerpsych. und Sprachwissenschaft“, I, გვ. 7.

³ L a z a r u s : „Das Leben der Seele“, I (მეორე გამოცემა), Brl. 1876, გვ. 338. ეს გვიანდელი შრომა იძლევა ერთგვარ შეჭამებას.

⁴ „...|der Einzelne ist Mensch nur in der Gemeinschaft, durch die Teilnahme am Leben der Gattung“ — L a z a r u s, იქვე, გვ. 333 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

⁵ იქვე, გვ. 330.

ადამიანთა საზოგადოება კვლევის სულ სხვა ობიექტია, ვინემ ცალკე ადამიანი, „ვინაიდან ადამიანთა კოლექტივში თავს იჩენენ სრულიად თავისებური ფსიქოლოგიური ურთიერთობანი, ფაქტები და პროდუქტები, რომლებიც სრულიად არ ეხებიან, არ მომდინარეობენ ადამიანისაგან, როგორც ინდივიდისაგან. ეს უკვე აღარაა მიმართებანი (Verhältnisse) ადამიანში, არამედ ადამიანთა შორის...“¹ |

| ადამიანი, როგორც სულიერი ინდივიდი ი ნ დ ი ვ ი დ უ ა ლ უ რ ი ფ ს ი ქ ო ლ ო გ ი ი ს საგანია... მის გვერდით, როგორც მისი გაგრძელება, ჩნდება ფსიქოლოგია საზოგადოებრივი ადამიანისა ანუ ადამიანთა საზოგადოებისა, რომელსაც ჩვენ ხალხთა ფსიქოლოგიას ვუწოდებთ“...² |

ხალხთა ფსიქოლოგია უნდა ჩამოყალიბდეს,—წერს ლ ა ც ა რ უ ს ი,— როგორც „მეცნიერება ხალხის გონის შესახებ“, ე. ი. როგორც მოძღვრება ხალხის გონითი ცხოვრების ელემენტებისა და კანონების შესახებ. ეს ნიშნავს: ფ ს ი ქ ო ლ ო გ ი უ რ ა დ შევიცნოთ ხალხის გონის ა რ ს ი და მისი (გონის) მოქმედება; აღმოვაჩინოთ კ ა ნ ო ნ ე ბ ი, რომელთა მიხედვითაც ხალხის შინაგანი, გონითი ანუ უიდეალური მოქმედება მიმდინარეობს...; ეს ნიშნავს: გამოვავლინოთ ს ა ფ უ ძ ვ ლ ე ბ ი, მიზეზები და საბაბები ხალხის თავისებურების, როგორც წარმოშობისა, ისე განვითარებისა და, დასასრულ, გაქრობისა“³.

| ხალხთა ფსიქოლოგიის ამოცანაა აღმოაჩინოს ის „კანონები, რომელთაც ძალა აქვს (zur Anwendung kommen) იქ, სადაც მრავალნი ერთიანობას ქმნიან, ერთად ცხოვრობენ და მოქმედებენ...“⁴. |

| ინდივიდის კოლექტივთან მიმართების საკითხი მრავალფეროვანია თავისი შინაარსით და ის შეიძლება სხვადასხვა მეცნიერების შესწავლის საგანი გახდეს. მაგრამ „ყველა ამ მიმართებაში ერთია საერთო, სახელდობრ, ადამიანის გონითი მოქმედება და გონითი ერთობლიობისა და ერთიანობის შექმნა... ამ თვალსაზრისით გვაინტერესებს ჩვენ — წერს ლ ა ც ა რ უ ს ი — ინდივიდის მიმართება კოლექტივთან... და ამ კითხვაზე პასუხის გაცემას მოვითხოვთ ჩვენ ხალხთა ფსიქოლოგიისაგან“⁵.

გვეტყვიან,—განაგრძობს ლაცარუსი,—რაკი ხალხის გონი და ყოველი გონითი ერთობლიობა სინამდვილეში ცალკეულ გონთაგან შედგება, ...მეცნიერული ანალიზი შეიძლება სწორედ ამ ცალკეულ გონთ ეხებოდეს.

¹ იქვე. გვ. 335.

² იქვე (ხაზი ჩვენი — ა. ჩ.).

³ იქვე. გვ. 337.

⁴ იქვე. გვ. 326 — 327.

⁵ იქვე. გვ. 328.

და რაკი ამას ფსიქოლოგია აკეთებს, ხალხთა ფსიქოლოგიისათვის ობიექტი აღარ რჩებაო. ლაცარუსი ამაზე შენიშნავს: შეიძლება მოვიგონოთ პოლიტიკური ეკონომია; მისი ობიექტი ყველა ინდივიდის ეკონომიკურ წარმოებაში მდგომარეობს, მაგრამ პოლიტიკური ეკონომიის კანონებს სულ სხვა შინაარსი აქვს, ვინემ იმ საწარმოო წესებს, რომელთაც აწვდის მამა შეილს, ანდა ოსტატი — შეგირდსაო¹.

/ ამრიგად: ხალხთა ფსიქოლოგია საზოგადოებრივ ადამიანს სწავლობს ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით; ადამიანთა ურთიერთობა კოლექტივში, და ამ ურთიერთობით წარმოქმნილი პროდუქტები ხალხთა ფსიქოლოგიის ინტერესს აღძრავს. †

/ შესასწავლი ობიექტისა და თვალსაზრისის მხრივ ლაცარუს-შტაინთალის ხალხთა ფსიქოლოგია იმდენად ახლოსაა პაულის პრინციპთმოდერებასთან, რომ მათი ურთიერთობის საკითხი ბუნებრივია დაისვას. გასაგებია, რომ პაული განიხილავს ხალხთა ფსიქოლოგიასთან ურთიერთობის საკითხს; იგი წერს: საზოგადოებათმეცნიერების პრინციპთმოდერება არ არის იგივე, რაც ლაცარუს-შტაინთალის „ხალხთა ფსიქოლოგია“: პრინციპთმოდერებას ბევრი რამ აქვს არაფსიქოლოგიური.

პაულის აზრით, საზოგადოებისა და ინდივიდის ურთიერთმოქმედება ოთხ კატეგორიად შეიძლება დაეყოთ:

ა. ინდივიდში ჩნდება ფსიქიკური წარმონაქმები, წარმოდგენათა კომპლექსები, რასაც იგი სხვათა გავლენის გარეშე ან სულ ვერ მიაღწევდა ანდა ძალიან გვიან თუ მიაღწევდა/(იხ. შუალობითი ასოციაციის გადაქცევა უშუალოდ და დროისა და ენერჯის შენახვა: პითაგორას თეორემის პირველად დამტკიცება და ახლა მისი დასწავლა ერთი და იგივე არაა!)².

ბ. ინდივიდი სწავლობს თავისი სხეულის საშუალებით ისეთი მოძრაობის შესრულებას, რომლებიც უცხო სხეულების, იარაღების, ასამოძრავებლად არის საჭირო. ჭაქაც სხვისი მაგალითი დიდ როლს თამაშობს: მოძრაობა თავისდათავად ფიზიოლოგიური აქტია, მაგრამ ფსიქიკური მომენტიც მონაწილეობს.

გ. ადამიანის მიერ დამზადებული და სახმარად დამუშავებული ბუნებრივი საგანი, — რომლებიც იქცევა იარაღებად და კაპიტალებად, — გადადის ერთი პირიდან მეორეზე, ერთი თაობიდან — მეორეზე. მათი დამუშავებაც, გამოყენებაც სხვადასხვა პირთა მონაწილეობას საჭიროებს. †

¹ იქვე. გვ. 328 — 329.

² Prinzip. 8: „საზოგადოებაში ადამიანი განვითარების უფრო მაღალ საფეხურს აღწევს იმით, რომ შუალობითი ასოციაცია იქცევა უშუალო ასოციაციად. ეს ცალკე ინდივიდში ხდება, მაგრამ შედეგს იყენებს სხვაც ფიზიკური გაშუამავლების გზით“.

დ. აღამიანები ახდენენ ერთმანეთზე ფიზიკურ იძულებას, რომელიც პროგრესისათვის შეიძლება იყოს სასარგებლო ან საზიანო, მაგრამ კულტურის რაობისათვის აუცილებელია.¹

ამ ოთხი მომენტიდან, — ამბობს პაული, — მხოლოდ პირველი იგულისხმება ხალხთა ფსიქოლოგიაში. რთული წარმონაქმნები „ხალხში“, ე. ი. კოლექტივში იმიტომ წარმოიშობა, რომ ინდივიდი სხვა ინდივიდებთან ერთად საზოგადოებაში ცხოვრობს.²

↓ პაული დაასკვნის: „რაც ფსიქიკურია ამ წარმონაქმნთა განვითარებაში, ის ცალკე ინდივიდის ფსიქიკის ფარგლებში მიმდინარეობს; სხვა ყველაფერი, რისი საშუალებითაც ერთი ინდივიდი მეორეზე მოქმედებს, ფსიქიკური არ არის“³. ↓

↓ წარმოდგენათა მასა, — გვეუბნება პაული, — ერთი ინდივიდიდან მეორეზე გადადის არა უშუალოდ. გადაცემის საშუალებაა ენა — ბგერები — ფიზიკური პროდუქტი⁴. [მეორე ინდივიდის შესახებ უშუალოდ ჩვენ არაფერი ვიცით: ჩვენ მხოლოდ დავასკვნით — ფიზიკურ და ფსიქიკურ პირობათა ერთგვარობის საფუძველზე.

§ 86. ენა როგორც ენათმეცნიერების ობიექტი პრინციპთმომდგრების თვალსაზრისით. როგორ პერსპექტივას უმზადებს ენა, როგორც ენათმეცნიერების ობიექტი, კულტურისმეცნიერებათა პრინციპთმომდგრებას? 'პრინციპთმომდგრება განვითარების თეორიაა. ენათმეცნიერება, — პაულის აზრით, — კულტურისმეცნიერებაა (resp. საზოგადოებათმეცნიერება).

↓ პაული ამბობს: „კულტურის არც ერთი დარგის განვითარების პირობები არ შეიძლება ისეთი სიზუსტით იქნეს შესწავლილი, როგორც ენის განვითარების პირობები; ამიტომაც არ არსებობს სხვა კულტურისმეცნიერება, რომლის მეთოდიც ისე სრულყოფილი იყოს, როგორც ენათმეცნიერებისა. ჭარბ ერთი სხვა კულტურისმეცნიერება არ გასცილებია ისე შორს გადმონაცემობის (Ueberlieferung) ფარგლებს, არც ერთი სხვა არაა ამზომ განკვერტი (spekulativ) და კონსტრუქციული. ამის გამოა, რომ მას ხშირად საბუნებისმეტყველო დისციპლინებს უახლოებენ, გამორიცხავენ ხოლმე კულტურისმეცნიერებათა წრიდან“⁴.

↓ რატომაა ენათმეცნიერება საზოგადოებრივ მეცნიერებათა შორის „ყველაზე საიმედო და ზუსტი შედეგების მქონე“? პაული მიუთითებს რამდენიმე გარემოებაზე:

¹ იქვე, გვ. 13.

² იქვე (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

³ იქვე, § 8.

⁴ იქვე, § 3.

ცდისეულ მეცნიერებაში, — ამბობს იგი, — მით უფრო მეტი სიზუსტეა შესაძლებელი, რაც უფრო ხერხდება ცალკეულ ფაქტორთა მოქმედების განმზოლოებით განხილვა.

ა) ადამიანთა საზოგადოებრივი ურთიერთობის ოთხი სახიდან (იხ. აქვე, ზემოთ) ენას ეხება მხოლოდ პირველი ორი. ამისდა კვალად ორი კანონთმეცნიერებაა ენათმეცნიერების საფუძველი: ფსიქოლოგია და ფიზიოლოგია.

ენა უფრო მარტივია, ვინემ სამეურნეო მოქმედება (ამ უკანასკნელში ადგილი აქვს ადამიანთა ურთიერთობის ოთხსავე სახეს, ენაში — მხოლოდ ორს).

ბ) ყოველგვარი ენობრივი მოქმედება (Sprachschöpfung) მხოლოდ ცალკე ინდივიდში მიმდინარეობს, ცალკე ინდივიდის საქმეა. მრავალი შეიძლება მსგავსს იქმოდეს, და შედეგითა და პროცესით ერთნაირი იქნება. ასეა ენაშიც: აქ არ არის შრომის განაწილება და ძალთა შეერთება, რაიც სამეურნეო საქმიანობას ახასიათებს და დიდ სირთულეს ქმნის (მართალია, „ენაშიც არის შრომის ერთგვარი განაწილება, რამდენადაც ენობრივი შემონაქმედი ერთი პირიდან მეორეზე გადადის და გადამუშავებული სახით კვლავ მეორდება, მაგრამ ეს ყველაფერი უფრო მარტივია“).

გ) ენობრივი წარმონაქმი შ ე უ ც ნ ბ ლ ა დ იქმნება¹ (ერთადერთი შემთხვევა შეგნებული ჩარევისა მოცემულია სალიტერატურო ენაში). ეს განსაზღვრავს ენობრივი პროცესის ერთგვარობას სხვადასხვა ინდივიდში. | რაც უფრო ნაკლებად ახასიათებს ფსიქიკურ პროცესებს განზრახვითობა და ცნობიერობა, მით უფრო სუსტია ინდივიდუალურობა.

ამგვარად: რაკი მეტყველება ინდივიდში მიმდინარეობს, ეს ამარტივებს ენის შესწავლას; ხოლო ის უხერხულობა, რაც ამასთანაა დაკავშირებული, ქარწყლდება იმით, რომ მეტყველება მიმდინარეობს შეუცნობლად. ¶

ქ „ენა რომ არ იყოს წარმოქმნილი საერთოს საფუძველზე ადამიანის ბუნებაში, ის არ გამოდგებოდა ურთიერთობის იარაღად. ¶ და პირუკუ, რაკი ის ურთიერთობის იარაღია, აქედან აუცილებლად გამომდინარეობს, რომ ენა ადგვის წმინდა ინდივიდუალურს, არაფერს არ იღებს და არ ინახავს, რასაც ერთმანეთთან კავშირში მყოფ ინდივიდთა თანხმობა სანქციას არ აძლევს“².

| შეუცნობლობა, არაგანზრახვითობა — ესაა „საფუძველთა-საფუძველი

¹ ამის შესახებ იხ. ქვემოთ.

² იქვე, გვ. 19 — 20.

ყოველი უმაღლესი გონებრივი განვითარებისა, როგორც ცალკე ადამიანებში, ისე მთელს მოდგმაში¹.

§ 37. რაში მდგომარეობს ენის არსი პაულისათვის? ნეოგრამატიკოსი პაული ენათმეცნიერებას ენის ისტორიად თვლის. ესაა ამოსავალი დებულება. ენის ისტორიული განვითარების პრინციპების ძიება პაულს გადაუღებელ ამოცანად აქვს გამოცხადებული! პრინციპთმომძღვრება, რომლის საჭიროებასაც პაული ასაბუთებს და რომელიც მოწოდებულია ხსენებული ამოცანა გადაჭრას, განვითარების თეორიაა, კულტურისმეცნიერების პრინციპთმომძღვრება საზოგადოებრივი განვითარების თეორიაა. მას ეკისრება გაარკვიოს არა მხოლოდ შესასწავლი ობიექტის განვითარების პრინციპები, არამედ თვით ობიექტის რაობაც მისი განვითარების პრინციპებთან დაკავშირებით. ენის ერთგვარი ზოგადი დაბასიათება უკვე გვაქვს.

ენის რაობის დაწვრილებითი ანალიზი კი, როგორც ვნახავთ, ისევ ისტორიზმის პრინციპს ემყარება. ამოსავალი კვლავ ისტორიზმია. |

ამაშია არსებითი სხვაობა ნატურალიზმის კონცეფციასთან შედარებით (მდრ. ზევით მ. მიულერისა და ავგ. შლაიხერის შეხედულებათა მიმოხილვა, გვ. 61 — 62). |

და ეს სხვაობა მით უფრო საინტერესოა, რომ ნატურალისტებიცა და ნეოგრამატიკოსებიც თანაბრად განაზღვევენ ენის ერთს მეტად მნიშვნელოვან თვისებას: ენა არაა დამოკიდებული ინდივიდის ნებისყოფის ზემოქმედებაზე, ენისათვის ნიშანდობლივია არაგანზრახვითობა, არაცნობიერი მიმდინარეობა. ენის მეცნიერული ანალიზის შესაძლებლობის თვალსაზრისით ეს გარემოება მეტად საგულისხმოდ ეჩვენებათ ნატურალისტებსაც და ნეოგრამატიკოსებსაც (შეიძლება ითქვას, სავსებით საფუძვლიანადაც). ოლონდ: ნატურალიზმი ამით ასაბუთებდა ანტიისტორიზმს, პაულთან ეს დებულება სავსებით ეგუება ისტორიზმს.

რა არის ენა, როგორც ენათმეცნიერების საგანი, პაულისათვის? ამ საკითხის გადაწყვეტისას, როგორც ვთქვით, ამოსავალია ისტორიზმის პრინციპი: ენათმეცნიერება ენის ისტორიაა, ენათმეცნიერების პრინციპები სხვა არაფერია, თუ არ ენის ისტორიის პრინციპები; (იხ. ზევით, გვ. 66).

პაული იმის აღნიშვნით იწყებს, რომ „ენათმეცნიერების ჭეშმარიტ ობიექტს წარმოადგენს ყველა გამოვლენა ენობრივი მოქმედებისა ყველა

¹ იქვე, გვ. 20.

ინდივიდუმი მათი ურთიერთობის პროცესში¹; მაგრამ პაული განაზავს, რომ „თქმულს არა აქვს ისტორია“ (განვითარება)²: „როგორც ფიზიოლოგიური და ფიზიკური პროდუქტი, სიტყვა ქრება უკვალოდ, როგორც კი ამოძრავებული სამეტყველო ორგანოები დაუბრუნდება დაწყებით მდგომარეობას“³. მაშასადამე, იგი ვერ იქნება ისტორიული კვლევის ობიექტი.

„ისტორიული განვითარების ერთადერთი მატარებელი, — წერს პაული, — სამეტყველო წარმოდგენათა ფსიქიკური ორგანიზმებია“⁴: მხოლოდ მათი მეშვეობით შესაძლებელი ხდება მიზეზობრივი კავშირი, მხოლოდ მათში რჩება მომხდარის კვალი, მხოლოდ მათშია მოცემული ისტორიული განვითარების პირობები“⁵.

| რაღა სამეტყველო წარმოდგენათა ეს ორგანიზმი? ესაა რთული ასოციაციური ხლართი აქუსტიკურ, მოტორულ და სხვ. სამეტყველო წარმოდგენათა, — გაგონილისა და თქმულის დანალექი. აქუსტიკური და მოტორული წარმოდგენები ასოციაციურად უკავშირდება ერთმანეთს, აგრეთვე, საგნებს, წარმოდგენებს, რომელთა სიმბოლოებადაც ისინი გვევლინებიან, სინტაქსურ კავშირთა წარმოდგენებს და ასე შემდეგ; ამ ასოციაციურ კავშირში შემოდის ერთი და იმავე სახელის სხვადასხვა ბრუნვა, ერთი და იმავე ზმნის სხვადასხვა დრო, კილო, პირი, შემდეგ — სხვადასხვა გრამატიკული კატეგორიები და სხვ.⁶

| სამეტყველო წარმოდგენათა ეს ორგანიზმები არსებობენ ქვეცნობიერად და ცნობიერების ნათელ არეში შემოდიან მეტყველების პროცესში:

/ „უახლესი ფსიქოლოგიის ყველაზე მნიშვნელოვანი პროგრესი, — ამბობს პაული, — მდგომარეობს იმის შეცნობაში, რომ ფსიქიკურ პროცესთა დიდი რაოდენობა შეიძლება მიმდინარეობდეს ისე, რომ არ იყოს ნათლად შეცნობილი, და რომ ყველაფერი, რაც ოდესმე ყოფილა ცნობიერებაში, რჩება ქვეცნობიერ სფეროში მოქმედი მომენტის სახით“⁷.

როცა ჩვენს ენას ვსწავლობთ, ჩვენ ვწვდებით ამ სამეტყველო წარმოდგენათა ორგანიზმებს, მაგრამ ეს დაკავშირებულია დიდ სიძნელებათან

¹ იქვე, § 12, გვ. 24.

² იქვე, § 14, გვ. 28.

³ იქვე.

⁴ იქვე.

⁵ იქვე.

⁶ იქვე, § 12, გვ. 26.

⁷ იქვე, § 12, გვ. 25 (ხაზი პაულისა).

თვით ყველაზე ხელსაყრელ შემთხვევაშიც: უშუალოდ დაკვირვების ობიექტი ისინი ვერ იქნებიან, — „აკი ისინი მოიპოვებიან სულში შეუცნობლად“, — ისინი შეიძლება შევიცნოთ მხოლოდ სამეტყველო მოქმედების ცალკეულ აქტებში:

„მხოლოდ მრავალგზითი დასკვნების მეშვეობით შესაძლებელი ხდება ამ აქტების მიხედვით აღვადგინოთ წარმოდგენათა იმ მასების სურათი, რომლებიც ქვეცნობიერ სფეროში მოიპოვება“¹.

საცა წესია, — კვითხულობთ პაულთან, — ყველა ინდივიდი უნდა ყოფილიყო ამ წესით შესწავლილი სრულად, მერე შედეგები შეგვედარებინა ერთმანეთისათვის. ნამდვილად კი ჩვენ ვჯერდებით გაცილებით უფრო მცირე რაჟმე: რამდენიმე ინდივიდისაგან მიღებული მასალის საფუძველზე ვაჩვენებთ ერთგვარ საქულაო ხაზს, ენობრივი ჩვევის (Sprachusus) სქემას.

მეტყველებაზე დაკვირვებისას ყველაზე უფრო ხელმისაწვდომია აქსტიუური შთაბეჭდილება, ყველაზე ზუსტია არტიკულაციის შესწავლა: სამეტყველო ორკანოთა მოქრობის ზუსტად შესწავლა. †

მეტყველებით აქტების ფაქიციური მხარე მხოლოდ მეტყველის თვითდაკვირვებით შეიძლება იქნეს გათვალისწინებული, სხვებთან კიდე ვიღებთ ფიზიკურ ფაქტებს, რომელთა საფუძველზედაც კეთდება დასკვნა ფსიქიკური კორელატის შესახებ საკულთარი გამოცდილების მიხედვით².

როცა ზემოთ ნაჩვენები წესით შესრულებული აღწერილობა მოგვეპოვება რვადენიმე ეპოქისათვის, მაშინ ცხადი იქნება, რა ცვლილებებსაც ჰქონია ადგილი³.

რა იწვევს ენობრივ ცვლილებებს? ჩამაზე პასუხი დამატებით მასალას გვაწვდის სამეტყველო წარმოდგენათა როლის შესახებ პაულის შეხედულებაში.

პაულის აზრით, ცვლილება ახსნისას შეგნებული ზემოქმედება არ უნდა გამოვრიცხოთ: გრამატიკული წესები, ტერმინოლოგია, დესპოტურ ქვეყნებში მონარქის ნება-სურვილი — ყველაფერი ეს გარკვეულ ცვლილებებს გულისხმობს (ჩვეულებრივ ეს ეხება მერყევ მოვლენათა მოწესრიგებას). მაგრამ ეს არაა მთავარი. მთავარია ჩვეულებრივი სამეტყველო მოქმედება: აქ მეტყველების აქტს არავითარი განზრახვა არ ერთვის გარდა სურვილისა, ვინმეს რაჟე გავაგებინოთ. ამის გამოა, რომ ენაში

¹ იქვე, § 15, გვ. 29 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

² იქვე, § 15, გვ. 30.

³ იქვე, § 16, გვ. 31.

მხოლოდ ის რჩება, რაც ამ მიზანს შეეფერება, შეუფერებელი კი იკარგება! ¹

! ამავე საკითხისათვის მნიშვნელოვანია შემდეგი გარემოება:

წარმოდგენათა ორგანიზმები თავისებურად ვითარდება სხვადასხვა ინდივიდთან ისე, რომ სავსებით ერთნაირი სახისაც რომ ყოფილიყვნენ გარკვეულ მომენტში, შენდევ მაინც განსხვავდებოდნენ; წარმოდგენათა ორგანიზმებს კი ახასიათებს არა ერთგვარობა, არამედ განსხვავებულობა სტრუქტურისა (Gestalt), დაჯგუფებისა, ინტენსივობისა... ენობრივ წარმოდგენათა ამ დაუპეგრობა-ცვალებადობაშია ენის ცვლის დასაბამი. ²

§ 38. ნამდვილი რეალობა ინდივიდუალურ ენასლა აქვს. ზენის არსი — სამეტყველო წარმოდგენათა ორგანიზმშია, მაგრამ ასეთი ორგანიზმი იწდენივეა, რამდენი მოლაპარაკე ინდივიდიც არის; მაშასადამე, მართალი რეალობა მხოლოდ ინდივიდუალურ ენას აქვს: „...უცილობლად სწორია დებულება, რომ ყოველ ინდივიდს აქვს თავისი საკუთარი ენა და ყოველ ამ ენათაგანს აქვს საკუთარი ისტორია“³.

„სწორედ რომ ვთქვათ, ჩვენ უნდა განვასხვაოთ იმდენი ენა, რამდენიც არის ინდივიდი“⁴.

ამით უკვე მოცემულია მრავალი დიალექტის წარმოშობის ჩანასახი. ამიტომ კითხვა ასე კი არ უნდა დაისვას: რატომ ჩნდება დიალექტი, არამედ — რატომ ასე იშვიათად ჩნდება იგი? პაული უპასუხებს: დიფერენციაციის პროცესს წინ აღუდგება პროცესი გაერთფეროვანებისა (სხვაობათა „ამოსწორებისა“ Ausgleichung). რაც უფრო მცირეა ურთიერთობა, მით უფრო დიდია დიფერენციაცია⁵.

...ამა თუ იმ ენის გავრცელების არეში ადამიანთა ურთიერთობა თანაბარი რომ იყოს, მხოლოდ ინდივიდუალური ენები გვექნებოდა. მაგრამ ადამიანთა ოჯახებიც რომ გავანაწილოთ გარკვეულ მიწა-წყალზე ზუსტად ერთნაირად, ოჯახის ფარგლებში მაინც გვექნებოდა უფრო მჭიდრო ურთიერთობა, ვინემ — სხვადასხვა ოჯახში. ნამდვილად კი ადამიანთა ურთიერთობა არსებითად განსხვავებულია ქალაქებში, სოფლებში, ურდოებში — ადამიანები ჯგუფ-ჯგუფად ცხოვრობენ; ჯგუფს შიგნით კავშირი მჭიდროა, სხვა ამგვარსავე ერთეულთან — სუსტი. ასეთ პი-

¹ იქვე, § 16 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

² იქვე, § 13, ბოლო.

³ იქვე, § 23, გვ. 39 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

⁴ იქვე, § 22, გვ. 37 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

⁵ იქვე, § 23.

რობებში ინდივიდუალური ენები ერთმანეთს უახლოვდება და სხვებს შორდება.¹

§ 39. ინდივიდუალური ენა და საკომუნიკაციო ფუნქციის საკითხი. თუ რეალურად მხოლოდ ინდივიდუალური ენები არსებობს, როგორღა გვევლინება ენა ურთიერთობის საშუალებად? პაული მიუთითებს „ენობრივი ჩვევის“ (Sprachusus) არსებობაზე: „ცალკეულ ენობრივ ორგანიზმთა შედარების გზით შესაძლებელი ხდება მივიღოთ გარკვეული საშუალო ოდენობა (ein gewisser Durchschnitt), რითაც განისაზღვრება საკუთრივ ნორმალური ენაში, ენობრივი ჩვევა“². †

ეს უზუსტი აქვს პაულს მხედველობაში, როცა სხვა კონტექსტში ის ლაპარაკობს: „დიდი თანაგვარობა ყველა ენობრივი პროცესისა სხვადასხვა ინდივიდებთან არის ყველაზე არსებითი საფუძველი მათი ზუსტი მეცნიერული შესწავლისათვის“³. †

სხვა შრომაში პაული — გონითს ორგანიზაციასა და მის გამოვლენას, სხვანაირად რომ ვთქვათ, ჩვეულებას, აგრეთვე ენობრივ ჩვევას (უზუსტ) მიაწერს კოლექტიურ ურთიერთობას (Verkehrsgemeinschaft)⁴.

ენობრივი ჩვევის ამ ცნებას პაული მიმართავს ენობრივი ცვლის ახსნისას. პაული წერს: თუ მეტყველებითი მოქმედება ჩვევას ცვლის, ეს იმიტომ, რომ ჩვევა (Usus) ყველაფერს ვერ განსაზღვრავს ინდივიდუალურ მეტყველებაში: თავისუფალი მოქმედებისათვის, ინდივიდუალური თავისებურებისათვის რჩება რაღაც არე. აქ მკვიდრობს თავისებურება; მისი გამოვლენა მეტყველებაში მოქმედებს მოქმედლის ფსიქიკურ ორგანიზმზედაც და მსმენელზედაც. თუ მეტყველების თავისებურებანი ერთი მიმართულებისა აღმოჩნდნენ, ჩვევას (Usus) ცვლილება დაეტყობა. ამიტომ: ქენის ისტორიის პრინციპთმოდვრების ცენტრალური საკითხია: რა მიმართებაშია ენობრივი უზუსტი ინდივიდუალურ მოქმედებასთან. ამ მხრივ განსაკუთრებით ფასეულია ყველა გარდამავალი საფეხური...⁵ †

¹ იქვე, § 24.

² იქვე, § 15, გვ. 29.

³ იქვე, § 9, გვ. 19. გარკვეულობა აკლია პაულის შემდეგ დებულებას, რომელიც ჩვენთვის საინტერესო საკითხს ეხება: „ენა რომ ეგზომ ძლიერად არ იყოს დაფუძნებული საერთო ადამიანის ბუნებაში, ის არ გახდებოდა საყოველთაო ურთიერთობის გამოსადევი იარაღი“.

⁴ ob. „Grundriss der germanischen Philologie“, herausgeg. von H. Paul, I Bd., Strassb., 1901, თავი „Methodologie“, გვ. 161.

⁵ Prinzip., § 17, გვ. 32 — 33.

ინდივიდის დამოკიდებულება სხვების მეტყველებისადმი ნაწილობრივ აქტიურია, ნაწილობრივ — პასიური. ინდივიდი ყველაფერს თვითონ არ მოიხმარს, რაც კი მას ესმის...¹

და კიდევ: ენობრივი ცვლილებანი ინდივიდში თავს იჩენენ მისი სამეტყველო სპონტანური მოქმედების პროცესში ან სხვის ზეგავლენით არიან განსაზღვრულნი. საჭიროა ორივე, რომ უზუსის ცვლა მივიღოთ.

სხვის გავლენას ადამიანი ყოველთვის განიცდის, მაგრამ განსაკუთრებულია ამ მხრივ ენის შ ე ს წ ა ვ ლ ი ს მომენტი. იენას ადამიანი სწავლობს მეტნაკლებად მთელი თავისი სიცოცხლე, მაგრამ სრულიად თავისებურია ამ მხრივ ენის შ ე ს წ ა ვ ლ ა ბ ა ვ შ ვ ე ს მიერ. როცა ჩვენ რამდენიმე ხნის მანძილზე ენის ცვლას ვადასტურებთ, ზუსტი იქნებოდა, თუ ვიტყოდით: ენა ხელახლა შეიქმნა, და ეს ახალი შენაქმი მთლად არ ხვდება წინანდელ ენასაო². |

ესაა დამახასიათებელი ადგილები ჩვევის (უზუსის) შესახებ.

§ 40. პაულის კონცეფციის კრიტიკული ანალიზი. ჩვენ ვცდილობდით საკმაოდ დაწვრილებით წარმოგვედგინა პაულის მოსაზრებანი — ენის, როგორც ენათმეცნიერების შესწავლის საგნის, რაობის შესახებ; ენის ცვლის პირობათა შესახებ; ენათმეცნიერების, როგორც კულტურის (resp. საზოგადოებრივი) მეცნიერების შესახებ; ისტორიულ მეცნიერებათათვის საჭირო პრინციპთმოდგრების რაობისა და ხალხთა ფსიქოლოგიასთან მისი მიმართების შესახებ. უკანასკნელი სამი საკითხის განხილვა საშუალებას გვაძლევს უკეთ გავერკვეთ პაულის შეხედულებაში პირველ საკითხზე.

ჩვენ ვეცადეთ პაულის შეხედულებანი გადმოგვეცა ვრცლად, მასთან, ავტორისეული რედაქციით; მხოლოდ თანამიმდევრობაა შეცვლილი იქ, სადაც ეს საჭირო იყო იმისათვის, რომ პაულის აზრთა მსგელობა უფრო ნათელი გამხდარიყო.

პაულის კონცეფციის ასე დაწვრილებით გადმოცემა, ვფიქრობთ, გამართლებულია იმით, რომ, ჯერ ერთი, პაულის „პრინციპები ენის ისტორიისა“ ორმოცი წლის მანძილზე სახელმძღვანელო თეორიულ შრომად ითვლებოდა ზოგად ენათმეცნიერებაში (გარკვეული მნიშვნელობა დღემდისაც არ დაუკარგავს); მეორეცა და, სპეციალურ ლიტერატურაში პაულის შეხედულებათა დეტალური ანალიზი არ მოგვეპოვება.

| როგორც ზემონათქვამიდან ჩანს, პაულის კონცეფციის ფუძემდებელ პრინციპად უდა მივიჩნით ფსიქოლოგიაში და ინდივიდუალიზმი.

¹ იქვე, § 17, გვ. 33.

² იქვე, § 18, გვ. 34.

ფსიქოლოგიზმთან აქ საქმე გვაქვს, რამდენადაც ენის რაობად გამოცხადებულია სამეტყველო აქტების ფსიქიკური სუბსტრატი, სამეტყველო წარმოდგენათა ორგანიზმი.

მაგრამ ასეთი ორგანიზმები შეიძლება გვექონდეს მხოლოდ ცალკეულ ინდივიდებში. რამდენი ინდივიდიცაა, იმდენი ენაცა გვაქვს, — ქემშპარიტი რეალობა მხოლოდ ინდივიდუალურს ენას აქვსო.

ამგვარად, ფსიქოლოგიზმმა განსაზღვრა ინდივიდუალიზმი: ამოსავალია ფსიქოლოგიზმი, მისი ლოგიკური გაგრძელებაა ინდივიდუალიზმი¹ ასეთია ამ ორი საწყისის შინაგანი კავშირი პაულის კონცეფციაში, რომელიც შეიძლება დავახასიათოთ, როგორც ინდივიდუალისტური ფსიქოლოგიზმი.

პაული აღნიშნავს, რომ ენა არ ამოიწურება ფსიქიკური მომენტებით. როდესაც ის ცდილობს გამოიწიოს თავისი პრინციპთმოდერება ლატარუსისა და შტაინთალის „ხალხთა ფსიქოლოგიისაგან“, ის წერს:

„ფუნდამენტური მნიშვნელობისაა ფაქტი, რომელიც ჩვენ არასოდეს არ უნდა გავუშვათ მხედველობიდან — სახელდობრ, ის, რომ ყოველი წმინდა ფსიქიკური ურთიერთმოქმედება ხდება ცალკეული სულის შიგნით. ყოველი ურთიერთობა სულთა შორის კი არის არაპირდაპირი, ფიზიკური გზით გაშუამავლებული“¹.

და მერე: „ყოველივე ის, რის საშუალებითაც შესაძლებელი ხდება ერთი ინდივიდის მოქმედება მეორეზე, არაფსიქიკურია“².

სხვანაირად რომა ვთქვათ: ენა, როგორც ურთიერთობის საშუალება, არაა ფსიქიკური მოვლენა, ურთიერთობის საშუალებად ის გამოდგება, რამდენადაც ენობრივი ნიშნების მასალა ფიზიკურია.

მაგრამ ასეთ დასკვნას. პაული არ აკეთებს; პირიქით, როცა მას უხდება ენის ფსიქოლოგიის საჭიროების შესახებ თავისი აზრი გამოთქვას, იგი ო. დ. ი. ს. ასეთი სიტყვებით ემიჯნება:

„ფსიქოლოგიური უნდა იყოს მთელი ენათმეცნიერება მაშინაც კი, როცა საქმე ეხება ცალკეული ფაქტების დადგენას. ენის ფსიქოლოგიისათვის, როგორც ცალკე დარგისათვის, ადგილი არ რჩება არც ენათმეცნიერების შიგნით და არც ფსიქოლოგიის შიგნით“³.

ეს — ფსიქიკურისა და ფიზიკური მხარის შესახებ ენაში პაულის მიხედვით. ახლა — ინდივიდუალურისა და სოციალური მომენტების ურთიერთობისათვის.

¹ იქვე, § 7, გვ. 12 (ხაზი პაულისა).

² იქვე, § 7, გვ. 13 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

³ იქვე, § 10, გვ. 21, შენიშვნა (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

პაულის ინდივიდუალიზმში, როგორც ვნახეთ, არ გამოირიცხავს ენობრივი ჩვევის (უზუსის) ცნებას. ენის განვითარების პაულისეული ფორმულა აგებულია ამ ცნების სრული გათვალისწინებით:

„ენობრივი ჩვევის ყოველი ცვლა არის შედეგი ცალკეული ინდივიდების ნებისმიერი იმპულსებისა, ერთი მხრივ, და ურთიერთობის მიმართებათა (Verkehrsverhältnisse), მეორე მხრივ“¹.

„აუცილებელ შედეგს იმისა, რომ ენა არის ურთიერთობის საშუალება, ის წარმოადგენს, რომ ენა უკუაგდებს ყველაფერ წმინდა ინდივიდუალურს... რომ ის არ იღებს და არც იცავს ისეთს არაფერს, რასაც არა აქვს სანქცია ისეთ ინდივიდთა გარკვეული რაოდენობის თანხმობის სახით, რომელნიც ერთმანეთთან კავშირში იმყოფებიან“².

„როგორია ენობრივი ჩვევისა და ინდივიდუალური სამეტყველო მოქმედების ურთიერთობა? რაგვარად განსაზღვრავს პირველი მეორეს და როგორ მოქმედებს, პირუკუ, ეს უკანასკნელი პირველზე? აი კითხვა, რომლის გარშემოც თავს იყრია ენის ისტორიის პრინციპთა მთელი მოძღვრება“³.

ასეთი გამონათქვამები პაულისათვის შემთხვევითი როდია. ენათმეცნიერება პაულისათვის, როგორც ვიცით, სოციოლოგიური მეცნიერებაა:

„მეცნიერება კულტურის შესახებ არის ყოველთვის მეცნიერება საზოგადოების შესახებ. მხოლოდ საზოგადოება ხდის შესაძლებელს კულტურას, მხოლოდ საზოგადოების წყალობით იქცევა ადამიანი ისტორიულ არსებად“⁴.

როგორც უკვე აღნიშნული გვაქვს თავის ადგილას (იხ. გვ. 69), თქმულის შესაბამისად პაული კულტურისმეცნიერებათა პრინციპთა მოძღვრების ამოცანად სახავეს — „გვაჩვენოს, როგორ მიმდინარეობს ინდივიდთა ურთიერთობა, რა მიმართებაშია ცალკეული პირი ადამიანთა კოლექტივთან, იღებს და აძლევს რა, განსაზღვრავს და განისაზღვრება რა, როგორ იღებს ახალი თაობა ძველი თაობის მემკვიდრეობას...“⁵

მაგრამ საქმეც ისაა, რომ ეს ზოგადი დებულებები არაა რეალიზებულ ენის რაობის რკვევისას: ენობრივი ჩვევის ცნება, მისი ადგილი, მისი წარმოშავლობა ვერ პოულობენ ახსნას პაულის კონცეფციაში.

ერთი სიტყვით, გაუგებარი რჩება — რაგვარად შეიძლება ინდივიდუალური ენა იქცეს ურთიერთობის საშუალებად. ცნება „ინდივიდუალუ-

¹ იქვე, § 25, გვ. 41.

² იქვე, § 9, გვ. 19 — 20.

³ იქვე, § 17, გვ. 33.

⁴ იქვე, § 5, გვ. 7.

⁵ იქვე.

რი ენა“ შინაგან წინააღმდეგობას შეიცავს, თუ „ინდივიდუალური“ ინდივიდისთვის სპეციფიკურს ნიშნავს: ასეთი რამ ვერ იქნება ურთიერთობის საშუალება, ე. ი. ვერ იქნება ენა. მაგრამ თუ „ინდივიდუალური ენა“ მხოლოდ იმაზე მიუთითებს, რომ ის ინდივიდშია მოცემული, რასაკვირველია, რჩება შესაძლებლობა „ინდივიდთა ენების“ ერთგვარობისა: სხვადასხვა ინდივიდში მოცემული შეიძლება ერთგვარი იყოს, ურთიერთობის საშუალების როლში ასეთი „ინდივიდუალური“ დაუბრკოლებლივ მოგვევლინება. მაგრამ მაშინ უნდა ავხსნათ — საიდან გაჩნდა სხვადასხვა ინდივიდში ეს ერთგვარობა? პაულთან კი ამისი ახსნა არაა მოცემული.

ამრიგად, ენის ცვლა და ცვლებადობა კი არაა ძნელი ასახსნელი! პაულის კონცეფციაში, არამედ თვით შესაძლებლობა ენისა, როგორც ურთიერთობის საშუალებისა.

პაულის ინდივიდუალიზმი იმაში კი არ მდგომარეობს, რომ მას შეუძინეველი რჩება ენის სოციალურობის ფაქტი, არამედ იმაში, რომ ფსიქოლოგიზმის პოსტულატებზე დაფუძნებულ მის კონცეფციაში შეუძლებელი ხდება მეტყველების სოციალურ არსს შესაფერი ადგილი მივუჩინოთ. ამიტომევა, რომ არც ენობრივი ჩვევის (უზუსტის) რაობაა ცხადი და არც მისი წარმოქმნაა გასაგები. ასეთია ობიექტური ვითარება.

ამასთანავეა კავშირში შემდეგიც: როცა პაული ლაცარუსისა და შტაინთალის „ხალხთა ფსიქოლოგიას“ ემიჯნება, მეტყველების არაფსიქიკურ მომენტებზე მითითება სოციალურის ელიმინაციასა და ინდივიდუალურის პრინციპულად განმტკიცებას მოასწავებს.

ფსიქოლოგია, რომლისაკენაც პაული წარმართავს ენათმეცნიერებას, ესაა პერბარტის ფსიქოლოგია, — ინტელექტუალისტური და ასოციაციონისტური¹, დამახასიათებელი მოძღვრებით ქვეცნობიერ ფსიქიკურ მოვლენათა შესახებ. ცნება „ქვეცნობიერი ფსიქიკური მოვლენისა“ ენის რაობის განსაზღვრისას პაულისათვის არსებითი მნიშვნელობისაა.

ეუნდტის რეპლიკას: შეუცნობელი არ შეიძლება იყოს ფსიქიკური, მას შეუძლია მხოლოდ ფიზიკური კვალი დატოვოსო², პაული უპასუხოდ ტოვებს.

რამდენადაც ქვეცნობიერის ფსიქოლოგიური არსი გვიანტერესებს,

¹ პირიქით, ეს ცვლებადობა უცილობელი ხასიათისაა (იხ. ზემოთ, § 38).

² პერბარტისათვის აპერცეფცია-ცნებაც არაა შემთხვევითი; ამისდა მიუხედავად ასოციაციონიზმშია პერბარტის ფსიქოლოგიისათვის არსებითი. აპერცეფცია — პერბარტისეული გაგებით — ასოციაციის პრინციპს კი არ გამოირიცხავს, არამედ მის ფონზე ხდება გასაგები.

³ იქვე, § 12, გვ. 25, შენიშვნა.

არ შეიძლება არ მოვიყვანოთ ფრ. მისტელის კრიტიკული შენიშვნა ამ მუხლის შესახებ პაულთან:

„შეუცნობელი, რაკი მას ვერ აღვიქვამთ ვერც შინაგანად, ვერც გარეგანად, წმინდა მეტაფიზიკური ცნებააო“¹.

ამგვარად, მეტყველების არაცნობიერი ხასიათი ართულებს ფსიქოლოგიასთან ურთიერთობის პრობლემას: როგორ შეიძლება ფსიქოლოგია იყოს თეორიული დასაყრდენი ენათმეცნიერების პრინციპთმოდღერებისა, როცა ენობრივი ფაქტი, ენობრივი წარმოდგენები ქვეცნობიერის არეს განეკუთვნება?

ფსიქოლოგია არაა ქვეცნობიერის შემსწავლელი მეცნიერება. აქ პაულის პოზიციის სისუსტე პერბარტის ფსიქოლოგიური სისტემის სისუსტითაა შეპირობებული.

ქმედნად, პაულის ფსიქოლოგიაში თვით ფსიქოლოგიის თვალსაზრისით დაუსაბუთებელი და არადამაკმაყოფილებელია.

მაგრამ ესეც რომ არ იყოს — პაულის ფსიქოლოგიური ბაზა არავითარ შენიშვნებსაც რომ არ იწვევდეს ფსიქოლოგიის თვალსაზრისით, — პაულის თეზისის გაზიარება ენის რაობის შესახებ მაინც მიუღებელი იქნებოდა და აი რატომ: თუ ენა წარმოდგენათა ორგანიზმია და ენათმეცნიერების ამოცანა ამ წარმოდგენათა შესწავლაში მდგომარეობს, ენათმეცნიერება ფსიქოლოგიის დარგი ყოფილა (გამოვიდოდა, რომ ფსიქოლოგია, საერთოდ, წარმოდგენებს სწავლობს, ხოლო ენათმეცნიერება ერთ-ერთი სახის წარმოდგენებს, სამეტყველო წარმოდგენებს).

ამგვარად, ენის რაობის პაულისეულ გაგებას ლოგიკურად მიეყვარათ ენათმეცნიერების, როგორც დამოუკიდებელი სამეცნიერო დისციპლინის, გაუქმებისაკენ. ენათმეცნიერების თეორიული დასაბუთება იქცევა ენათმეცნიერების პრინციპულ უარყოფად, — ესაა უტყუარი ნიშანი პაულის ძირითადი დებულების მცდარობისა.

რა თქმა უნდა, ასეთი შედეგი შემთხვევით არ მიგვილია. ესაა შედეგი იმ ღრმა პრინციპული შეცდომისა, რომელიც დაშვებულია ენის რაობის განსაზღვრისას — ენა წარმოდგენათა ორგანიზმიაო:

სამეტყველო წარმოდგენები — სამეტყველო აქტების პროდუქტია, ურომლისოდაც ეს წარმოდგენები ვერ გაჩნდება.

მეტყველების პროცესში ეს წარმოდგენები საყრდენია², მაგრამ ენა არაა წარმოდგენები; ეს წარმოდგენები, ამრიგად, ნალექიცაა და საყრ-

¹ იხ. Misteli-ის რეცენზია პაულის „პრინციპების“ პირველ გამოცემაზე ჟურნალში „Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft“, Bd. XIII (1881), 2, გვ. 397.

² რამდენად აუცილებელი ელემენტია ეს საყრდენი ენისათვის — ამაზე ქვემოთ.

დენიც. ეს წარმოდგენები შეიძლება მოქმედებდეს ენობრივი ფაქტების ცვლაზე (ასიმილაცია, დისიმილაცია, ანალოგია...), მაგრამ ამის გამო ენას ვერ გავაიგივებთ ამ წარმოდგენებთან. სამეტყველო წარმოდგენებსა და თვით მეტყველების ფაქტს შორის ისეთივე შეფარდებაა, როგორც მუსიკალური ნაწარმოების პარტიტურასა და თვით მუსიკალურ ნაწარმოებს შორის: ამა თუ იმ სიმფონიაზე, ოპერაზე და სხვ. რომ ვლაპარაკობთ, მხედველობაში პარტიტურა (ნოტები) კი არა გვაქვს, არამედ ის აკუსტიკური ფაქტი, რომელიც ესთეტიკურ განცდებს აღძრავს. და ეს მიუხედავად იმისა, რომ უპარტიტუროდ მუსიკალურ ნაწარმოებს არტისტი-შემსრულებელი ვერ ისწავლის (ღირიყორიც საკონტრალოდ იხვევ ამ პარტიტურას საჭიროებს).

სწორ დებულებას შეიცავს, თუმცა გამოუყენებელი რჩება, პაულის სიტყვები: მეტყველების პროცესში ინდივიდთა ურთიერთობა გაშუამავლებულია ფიზიკური გზითაო: ენა ურთიერთობის ფიზიკური საშუალებაა ენობრივი ფაქტები ურთიერთობისათვის განკუთვნილი ფიზიკური ნიშნებია ენობრივი კოლექტივის წევრთათვის¹.

ენათმეცნიერება სწავლობდა და სწავლობს სწორედ ამ ფიზიკურ ნიშნებს — მათს მასალას, მათს სტრუქტურას, მათს ფუნქციას.

და ამიტომ, როდესაც პაული ეძიებს გზებს, რათა მისწვდეს სამეტყველო წარმოდგენებს და მიუთითებს, რამდენ სიძნელესთანაცაა ეს დაკავშირებული², პირდაპირ უნდა ითქვას: ენათმეცნიერს შეუძლია ამ სიძნელეთა გადალახვით თავი არ შეიწუხოს, ენათმეცნიერს არ სჭირდება სათანადო დაბრკოლებათა დაძლევა, ენათმეცნიერება ამ წარმოდგენებს არასოდეს სწავლობდა, ის მათ არც ახლა სწავლობს (სწორედ ისევე, როგორც ბოტანიკოსი ან მინერალოგი არ სწავლობს თავის წარმოდგენებს მცენარეთა თუ მინერალთა შესახებ, არამედ — თვით ამ მცენარეებსა და მინერალებს, როგორც ბუნების ფაქტებს).

ენის რაობის განმარტებისას ფსიქოლოგიზმის დასაბუთება პაულთან ზოგად მეთოდოლოგიურ პრინციპამდის აღის: გარეგანი, ფიზიკური მომენტებიდან სიმძიმის ცენტრის გადატანით შინაგან, ფსიქიკურ მომენტზე პაულმა — ნებსით თუ უნებლიეთ — დაასაბუთა ენის რაობის იდეალისტური თვალსაზრისი: გარეგანი, არაფსიქიკური, ობიექტური სინამდვილის დაყვანა შინაგან, ფსიქიკურ, სუბიექტურ სინამდვილემდის, შინაგან გამოცდილებამდის — ძირითადი გნოსეოლოგიური პოსტულატია სუბიექტური იდეალიზმისა.

¹ როგორც ქვემოთ ნაჩვენები იქნება, ფიზიკურზე მითითება სოციალურის დაჩრდილვას ოდნავადაც არ მოასწავებს, რამდენადაც ურთიერთობის ცნებაა ამოსავალი; მასთან, არც ნატურალიზმს იძლევა, რადგანაც ეს ფიზიკური — ნიშანია.

² იქვე, § 15, გვ. 29.

საენათმეცნიერო კვლევა-ძიების პრაქტიკა ვერ გაამართლებს ფსიქოლოგიზმს.

სადავოა პაულის ისტორიზმიც. არა მხოლოდ იმ ნხრივ, რომ ისტორიული განვითარების პროცესის პაულისეული გაგება არაღამაქმყოფილებელია, — ფორმულის კონკრეტული შინაარსია უმართებულო, — არამედ იმ მხრივაც, რომ თვით ფორმულა არაა ჯეროვანი სახისა, თუ გავითვალისწინებთ ისტორიული ენათმეცნიერების საკვლევადიებო პრაქტიკას.

✓ მართალია, რომ ენათმეცნიერება ისტორიული მეცნიერებაა: ისტორიულმა შესწავლამ აქცია ენის შესახებ აზროვნება ენათმეცნიერებად. მაგრამ არ იქნებოდა სწორი, ყველაფერი არაისტორიული გამოგვეცხადებინა. არამეცნიერულად: მართორდენ აღწერითი ანალიზი ერთი გარკვეული მომენტისა, თუკი იგი სწორად ასახავს ფაქტობრივ ვითარებას, საჭირო და სასარგებლო საქმეა; რასაკვირველია, ეს არაა საკმარისი მეცნიერული შესწავლისათვის, მაგრამ იგი აუცილებელი წინაპირობაა თვით ისტორიული ანალიზისა. ✓

ამდენადვე შეუძლებელია აღწერითი ანალიზი დაუფიქროსპიროთ ისტორიულს. და მერე: ისტორიზმის პრინციპის პაულისეული განმარტება ასუსტებს ყურადღებას აღწერითი ანალიზის ურთულესი მეთოდოლოგიური საკითხებისადმი; ეს საკითხები არსებითად მხედველობის არის გარეშე რჩება.

✓ ცალკე აღნიშვნის ღირსია პაულის დამოკიდებულება ენათმეცნიერების თეორიული საკითხებისადმი: პრინციპთმოდერება — საკითხის დასმის თვალსაზრისით — მეტად საყურადღებო მოვლენაა. პაული არ ცდებოდა, როცა წერდა: უკანასკნელ ხანებში ადგილი რომ ჰქონდა კამათს, იმან ცხადყო, რამდენად ბუნდოვნად აქვთ წარმოდგენილი ენათმეცნიერთათვისი მეცნიერების საფუძვლებიო.

ენათმეცნიერება ისტორიული დისციპლინაა და ისტორიული განვითარების თეორიული პრობლემები არ შეიძლება ენათმეცნიერს არ აინტერესებდეს. პაულის პრინციპთმოდერება თავისი პრობლემატიკით ისტორიის ფილოსოფიაა, კულტურის-მეცნიერების პრინციპთმოდერება კი — საზოგადოებრივი განვითარების თეორიაა.)

III. ფსიქოლოგისგური სოციოლოგიზმი

§ 41. ფსიქოლოგისტური სოციოლოგიზმის მთავარი წარმომადგენლები. ✓
 ფსიქოლოგისტური სოციოლოგიზმის სახელწოდებით ჩვენ აღვნიშნავთ იმ მიმდინარეობას, რომელსაც ჩვეულებრივად „ფრანგული სოციოლოგიური სკოლა“ ეწოდება. ამჟამად ესაა ყველაზე გავლენიანი მიმდინარეობა დასავლეთ ევროპის თეორიულ ენათმეცნიერებში. ანტუან.

მ ე ი ე, ფერდინანდ დე-სოსიური, შ. სეშე, ჟ. ვანდარიე-სი. შ. ბალი ამ მიმდინარეობის ყველაზე ცნობილი წარმომადგენლები არიან.

ძირითადი შრომები, სადაც ფრანგული სოციოლოგიური სკოლის თეორიული მრწამსია წარმოდგენილი, შემდეგია:

1. ანტ. მეიე: „ისტორიული ენათმეცნიერება და ზოგადი ენათმეცნიერება“, ტ. I (1921), ტ. II (1936), — წერილების კრებული, მეტწილად თეორიული ხასიათისა. ენის რაობის დახასიათებისათვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია „ზოგადი ენათმეცნიერების თანამედროვე მდგომარეობა“ (შესავალი ლექცია, 1906 წელს წაკითხული)¹.

2. ანტ. მეიე: „ენათმეცნიერება“, კრებულში „მეცნიერებათა მეთოლი“, ტ. II (1911), გვ. 265 — 314².

3. ფერდ. დე-სოსიური: „ზოგადი ენათმეცნიერების კურსი“, 1916 წ. პირვ. გამოც. (მეორე გამოცემიდანაა რუსული თარგმანი; გამოვიდა 1933 წ.)³.

4. შ. ალბ. სეშე: „პროგრამა და მეთოდები თეორიული ენათმეცნიერებისა“, პარიზი, 1908⁴.

5. ჟ. ვანდარიესი: „ენა. ენათმეცნიერული შესავალი ისტორიაში“, 1920 წ., რუსული თარგმანი, 1937 წ.⁵

6. შ. ბალი: „მეტყველება და ცხოვრება“, პარიზი, 1926 წ.⁶

7. შ. ბალი: „ზოგადი ენათმეცნიერება და ფრანგული ენათმეცნიერება“, პარიზი, 1932 წ.⁷.

✓
§ 42. სოსიურის კონცეფციის საკვანძო პუნქტები. მთლიანი საენათმეცნიერო კონცეფციის სახით სოციოლოგიური თვალსაზრისი მოცემულია სოსიურის „კურსში“. ჩვენც ამ შრომით დავიწყებთ ჩვენთვის საინტერესო საკითხის განხილვას.

¹ A. Meillet. Linguistique historique et linguistique générale. I, Paris, 1921. იხ. განსაკუთრ. წერილი: L'état actuel des études de linguistique générale (1906).

² A. Meillet. „Linguistique“, კრებულში: De la méthode dans les sciences. Deuxième série, Paris, 1911, გვ. 265 — 314.

³ Ferdinand de Saussure. Cours de Linguistique générale, I გამოც. — 1916 წ., II გამოც. — 1922 წ., III გამოც. — 1931 წ.

⁴ Ch. A. Sechehayé. Programme et méthodes de la linguistique théorique. Paris, 1908.

⁵ J. Vandrýes. Le langage. Introduction linguistique à l'histoire. Paris, 1920.

⁶ Ch. Bailly. Le langage et la vie. Paris, 1926.

⁷ Ch. Bailly. Linguistique générale et linguistique française. Paris, 1932.

ფერდინანდ დე-სოსიურის „ზოგადი ენათმეცნიერების კურსი“ ავტორის გარდაცვალების შემდეგაა გამოცემული სოსიურის მოწაფეების ბალისა და სეშეს მიერ; შრომას საფუძვლად დაედო სოსიურის საუნივერსიტეტო ლექციების ჩანაწერებზე (სათანადო კურსი წაკითხული იყო ენევის უნივერსიტეტში 1906/7, 1908/9 და 1910/11 აკად. წლებში; კურსის აღდგენისას ძირითადად გამოყენებულია 1910/11 წლის კურსის მასალა).¹ კურსი რომ ავტორის ხელიდან გამოსულიყო, საფიქრებელია, ზოგი ადგილი ბუნდოვანი არ დარჩებოდა. ათე ასეთი ადგილები მაინც თითზე ჩამოსათვლელია, ამას უნდა ვუმაღლოდეთ გამომცემლებს, და უფრო მეტად — ავტორს: სოსიურის კონცეფცია მთლიანი და ჩამოყალიბებული სახისა რომ არ ყოფილიყო, სალექციო ჩანაწერების მიხედვით ამ კურსის გამოქვეყნება არ მოხერხდებოდა.

სოსიურის კონცეფციის საკვანძო პუნქტებს (ენის რაობის თვალსაზრისით) ქმნის:

- ა. გარჩევა ცნებებისა ენა და მეტყველება;
- ბ. ენობრივი ნიშნის რაობის განსაზღვრა;
- გ. სინქრონიულისა და დიაქრონიული ენათმეცნიერების ურთიერთობის თავისებური გაგება.

სოსიური განასხვავებს სამ ცნებას; ეს ცნებებია: ა. „სამეტყველო მოქმედება“, უფრო ზუსტად: „მეტყველების უნარი“ — langage; ბ. „მეტყველება“, უკეთ, „მეტყველების აქტი“, „თქმის აქტი“, „სიტყვა“² — parole; გ. „ენა“ — langue.

§ 43. ენა და სიტყვა (მეტყველების აქტი) სოსიურთან. იმ ზოგადი ფენომენის შიგნით, რომელსაც მეტყველების უნარი (langage) ეწოდება, სოსიური განასხვავებს ორ ფაქტორს: ენას (langue) და სიტყვას (მეტყველების აქტს — parole)³.

ყველაზე მნიშვნელოვანია ამ ორი ცნების ურთიერთობა.

ამ ცნებათა დახასიათებას სოსიური იძლევა თავისი შრომის მთელი რიგ ადგილებში. ყველაზე არსებითია შემდეგი:

„გამოყოფთ რა ენასა და მეტყველების აქტს (სიტყვას), ჩვენ ამით გამოვაალკეევთ:

¹ იხ. ბ ა ლ ის ა და ს ე შ ე ს წინასიტყვაობა, რუს. თარგმ., გვ. 26. ქვემოთ ყველგან მითითება რუსულ თარგმანს გულისხმობს.

² სიტყვა, როგორც „იტყვის“-ზმნის მასდარი („სიტყვა“ = „თქმა“), ახლოსაა ფრანგ. parole-თან, თუმცა ზუსტად არ შეეფერება მას; გარკვეულ შემთხვევებში „მეტყველების აქტი“ დაგვიკრძალავს.

³ ზოგადი ენათმეცნიერების კურსი, რუს. თარგმანი, Курс общей лингвистики (1933 წ.), გვ. 86. შემოკლებით: „კურსი“.

- ა. სოციალურს ინდივიდუალურისაგან,
- ბ. არსებითს მეორეხარისხოვანისა და მეტ-ნაკლებად შემთხვევითი-საგან¹.

სიტყვა — ესაა „ყველაფრის ჯამი, რასაც ადამიანები ლაპარაკობენ, და შეიცავს:

ა. ინდივიდუალურ კომბინაციებს, რომლებიც დამოკიდებულია მოლაპარაკეთა ნებისყოფაზე;

ბ. იმ მეტყველების აქტებს, რომლებიც აუცილებელია ამ კომბინაციათა შესასრულებლად.

მაშასადამე, სიტყვაში არაფერია კოლექტიური, მისი გამოვლენა ინდივიდუალურია და ერთბაში². {

„... სიტყვა არის ნებისყოფისა და გაგების ინდივიდუალური აქტი, რომელშიაც უნდა განვასხვაოთ:

ა. ის კომბინაციები, რომელთა მეშვეობითაც მოლაპარაკე პირი იყენებს ენობრივ კოდექსს თავისი პირადი აზრის გამოსახატავად;

ბ. ფსიქოფიზიკური მექანიზმი, რომელიც მას საშუალებას აძლევს მოახდინოს ამ კომბინაციათა ობიექტივაცია³.

სიტყვის საპირისპიროდ:

... ენა არის „ზოგადად სამეტყველო მოქმედების სოციალური ელემენტი, გარეგანი — ინდივიდის მიმართ, რომელსაც თავისდათავად არ შეუძლია არც შექმნას ენა, არც შეცვალოს იგი“⁴.

ენა — ესაა საგანძური, რომელიც სამეტყველო პრაქტიკის წყალობით დაილექება ყველაში ვინც ეკუთვნის ერთ საზოგადოებრივ კოლექტივს, ესაა გრამატიკული სისტემა, პოტენციურად არსებული ყოველ ტვინში ანუ, უკეთ რომ ვთქვათ, ინდივიდთა მთელი ჯგუფის ტვინებში, ვინაიდან ენა სრულად არ არსებობს არც ერთ მათგანში, ის არსებობს სრული სახით მხოლოდ მასაში⁵. {

ენა „სისტემაა ნიშანთა, რომლებიც გამოსახავენ წარმოდგენებს (იდეებს)“...⁶

ენა სისტემაა ნიშანთა, რომელშიაც ერთადერთ არსებითს წარმოადგენს აზრისა და აკუსტიკური სახის შეერთება⁷.

¹ იქვე. გვ. 38.

² იქვე, გვ. 42 — 43 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

³ იქვე, გვ. 38.

⁴ იქვე, გვ. 39 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

⁵ იქვე, გვ. 38.

⁶ იქვე, გვ. 40.

⁷ იქვე, გვ. 39.

„კოლექტივის დასტურის მქონე ასოციაციები, რომელთა ერთობლიობასაც ენა წარმოადგენს, ესაა რეალობანი, რომელთა ადგილსამყოფელიც ტვინშია“¹.

✓ „მეტყველებას მოწყვეტილი ენა ცალკე შესწავლის საგანიცაა. ჩვენ არ ვლაპარაკობთ მკვდარ ენებზე, მაგრამ ჩვენ მშვენიერად შეიძლება დავეუფლოთ მათ ენობრივ ორგანიზმს“².

„ენა არსებობს კოლექტივში ანაბეჭდთა ერთობლიობის სახით, რომლებიც მოიპოვება ყოველ ტვინში ისე, როგორც, ვთქვათ, ლექსიკონი, რომლის სრულად ერთგვარი ცალეები მოიპოვება სხვადასხვა პირთა სარგებლობაში. ამრიგად, ესაა რაღაცა, რაც აქვს ყოველ ინდივიდს, მასთან საერთოა ყველასთვის და მის მქონებელ პირთა ნებისყოფაზე დამოკიდებული არაა“³.

✓ სიტყვა (მეტყველების აქტი) და ენა „ერთმანეთთან მკიდრო კავშირშია და ერთი მეორეს ვარაუდობს: ენა აუცილებელია, რომ სიტყვა (მეტყველების აქტი) იყოს გასაგები და მთელი თავისი მოქმედება გამოავლინოს; თავის მხრივ, სიტყვა (მეტყველების აქტი) აუცილებელია იმისათვის, რომ ჩამოყალიბდეს ენა; ისტორიულად მეტყველების აქტი ყოველთვის წინ უსწრებს ენას“⁴.

✓ § 44. ენობრივი ნიშნის თვისებები. ენა ნიშანთა სისტემაა (იხ. ზემოთ, აქვე). რა თვისებები ახასიათებს ენობრივ ნიშანს? ენობრივი ნიშანი ნებისმიერია: „კავშირი აღმნიშვნელსა და აღსანიშნს შორის ნებისმიერია“⁵.

„ნიშნის ნებისმიერობის პრინციპი ... იქვემდებარებს ენის მთელ ლინგვისტიკას; მისი შედეგები აურაცხელია“⁶.

„თუ გამოსახატავი წარმოდგენის (იდეის) მიმართ აღმნიშვნელი თავისუფლად შერჩეული ჩანს, პირუკუ, იმ ენობრივი კოლექტივის მიმართ, რომელიც მას იყენებს, აღმნიშვნელი არაა თავისუფალი, იგი თავზე მოხვეულია“⁷.

„ყოველს ეპოქაში ... ენა გამოდის, როგორც წინა ეპოქის მემკვიდრეობა. აქტი, რომლის ძალითაც გარკვეულ მომენტში სახელები მიეკუთვნა ნივთებს, რომლის ძალითაც დაიღო ხელშეკრულება ცნებებსა და

¹ იქვე, გვ. 39.

² იქვე (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

³ იქვე, გვ. 42 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

⁴ იქვე, გვ. 45 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

⁵ იქვე, გვ. 79 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

⁶ იქვე, გვ. 79.

⁷ იქვე, გვ. 81 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

აკუსტიკურ სახეებს შორის, ასეთი აქტი, თუმცა კი წარმოსადგენია, მაგრამ არასოდეს არ ყოფილა დადასტურებული“¹.

√ ბუნებრივია ვიკითხოთ: რაკი ნიშნები ნებისმიერია, რატომ არა აქვს ადგილი „ამგვარი ნიშნებისაგან შემდგარ ენაში საერთო და ერთბაშე ცვლას?“

სოსიური მიუთითებს ოთხ გარემოებაზე:

ა. ნიშანი ნებისმიერია. „... ნიშნის თავით ეს ნებისმიერობა იცავს ენას ყოველგვარი ცდისაგან, რომელიც მიმართული იქნებოდა მისი შეცვლისაკენ“: (რაკი ნიშნები ნებისმიერია, არ შეიძლება დაისვას საკითხი, რომელამათგანია უფრო რაციონალური; მაგ., ფრ. boeuf (ბოჰჰ), გერმ. Ochse (ოქს), რუს. бык, ქართ. ხარი — ყველა პირობითი ნიშანია სათანადო ცხოველისა; მაშასადამე, უკეთეს-უარესის საკითხი არ დაისმისო.)¹

ბ. ნიშნები, რომელთაც იყენებს ენა, მრავალია და ეს აძნელებს ნიშანთა ცვლას.

გ. ენობრივი სისტემა შეტად რთულია: ამ სისტემის მექანიზმი რთულია, და ცვლილების შეტანაც — ძნელი; სპეციალისტები თუ ერკვევიან ამ მექანიზმში და მხოლოდ მათ თუ შეუძლიათ გარკვეული ცვლილებები დასახონ, მაგრამ, რამდენადაც ვიცი, — შენიშნავს სოსიური, — ასეთი ცდა, როცა კი მას ჰქონია ადგილი, უშედეგო აღმოჩენილაო.

დ. კოლექტივის ინერცია ეწინააღმდეგება ყოველ სიახლეს ენაში: ყოველ ცალკე მომენტში ენა არის ყოველი ცალკეული პირისა და ყველას საქმე... ამ მხრივ ენა შეუძლებელია შევადართო სხვა საზოგადოებრივ ინსტიტუტებს. |კანონის მოთხოვნილებანი, რელიგიური წესები (რიტუალები). საზღვაო სიგნალები და სხვ. ერთდროულად ეხება მხოლოდ პირთა განსაზღვრულ რაოდენობას და ისიც განსაზღვრული ხნის განმავლობაში; ენაში კი, პირუკუ, ყველა იღებს მონაწილეობას ყოველ წუთს, რის გამოც ენა განიცდის ყველას მუდმივ გავლენას. მხოლოდ ეს ერთი ძირითადი ფაქტიც კმარა, რომ ცხადვყოთ ენაში რევოლუციის შეუძლებლობა. ყველა საზოგადოებრივ ინსტიტუტს შორის ენა ქმნის ყველაზე მცირე სარბიელს ინიციატივისათვის. ენას ვერ მოვწყვეტთ საზოგადოებრივი მასის ცხოვრებას, რომელიც (მასა) არის რა ბუნებით ინერტული, გვეწლინება, პირველ ყოვლისა, როგორც კონსერვატიული ფაქტორი“².

√ შემდეგ სოსიური განაგრძობს: „თუ ენა მდგრადია, ეს არა მხოლოდ იმიტომ, რომ ის დაკავშირებულია კოლექტივის ინერტულ მასასთან, არამედ იმის გამოც, რომ ის მოცემულია დროში. ეს ორი ფაქტი განუყრე-

¹ იქვე, გვ. 81.

² იქვე, გვ. 83.

ლია. წარსულთან სოლიდარობა განუწყვეტლივ აწევს არჩევის თავისუფლებას“¹

✓ სოსიური დასკვნის: „სწორედ იმიტომ, რომ ნიშანი ნებისმიერია, მან არ იცის სხვა კანონი გარდა ტრადიციის კანონისა და მხოლოდ იმიტომ შეიძლება იგი იყოს ნებისმიერი, რომ ემყარება ტრადიციას“². ✓

„დრო“ და „მეტყველი მასა“, სოსიურის მიხედვით, რომ ქმნის აუცილებელ ფონს ენის რაობის გამოვლენისათვის:

„დროის მოქმედებას, რომელიც შეხამებულია სოციალური ძალის მოქმედებასთან“, მიყვავართ იქითკენ, რომ „დროის კატეგორიის გარეშე ენობრივი რეალობა არასრულია... თუ ჩვენ ავიღებდით ენას დროში, მაგრამ მეტყველთა მასის გარეშე (წარმოვიდგინოთ, რომ ადამიანი რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში სრულიად მარტო ცხოვრობს), მასში, შესაძლოა, არც აღმოჩნდებოდა რაიმე ცვლილება: დრო არ გამოგვივლენდა თავის მოქმედებას. და, პირუკუ, თუ მეტყველთა მასას ავიღებთ დროის გარეშე, ვერ დავინახავთ სოციალურ ძალთა მოქმედებას ენაზე“³.

§ 45. ენობრავე ნიშნის რაობა. როგორია ენობრივი ნიშნის ბუნება? სოსიური წერს: „ენობრივი ნიშანი აკავშირებს არა საგანსა და სახელს, არამედ ცნებასა და აკუსტიკურ სახეს. ეს უკანასკნელი არაა მატერიალური ბგერა, წმინდა ფიზიკური ბგერა, არამედ ბგერის ფსიქიკური ანაბეჭდი. წარმოდგენა, ძილებული მის შესახებ ჩვენი გრძნობათა ორგანოების მეშვეობით, ესაა — გრძნობითი სახე: თუ ჩვენ მოგვიხდება მას ვუწოდოთ „მატერიალური“, მხოლოდ ამ გაგებით და იმის გამო, რომ მას უპირისპირდება ასოციაციის მეორე მომენტი — ცნება, საერთოდ, უფრო განყენებული“⁴.

სოსიური განაგრძობს: „ენობრივი ნიშანი არის, ამგვარად, ორმხრივი ფსიქიკური რაობა“⁵.

1 „ყოველდღიურ სიტყვახმარებაში ეს ტერმინი (ნიშანი) ჩვეულებრივად გულისხმობს მხოლოდ აკუსტიკურ სახეს“... „ნიშანს ჩვენ ვეძახით ცნებისა და აკუსტიკური სახის კომბინაციას“... /, ჩვენ წინადადებას ვიძლევი შევინახოთ სიტყვა ნიშანი მთლიანის აღსანიშნავად და შესაბამისად შევცვალოთ ტერმინები „ცნება“ და „აკუსტიკური სახე“ ტერმინებით „აღსანიშნი“ და „აღმნიშვნელი“⁶.

¹ იქვე.

² იქვე, გვ. 83 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

³ იქვე, გვ. 86.

⁴ იქვე, გვ. 77 — 78 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

⁵ იქვე, გვ. 78. (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

⁶ იქვე (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

ასე რომ: „აღსანიშნავი“ (ენება) და „აღმნიშვნელი“ (აკუსტიკური სახე) ფსიქიკური მონაცემებია. ამგვარი კომპონენტებისაგან შემდგარი ნიშანი შეიძლება იყოს მხოლოდ ფსიქიკური ოდენობა, როგორც ამას ხანგასმით აღნიშნავს სოსიური თავისი შრომის სხვა ადგილებშიც. ✓
 ასე, მაგალითად, „ენა“-ენებისა და „სიტყვა“ („მეტყველების აქტი“)-ენების ურთიერთობის რკვევასთან დაკავშირებით, სოსიური აზრობს: ✓
 „ენა... თავისი ბუნებით ერთგვაროვანი მოვლენაა: ესაა ნიშანთა სისტემა, რომელშიც ერთადერთი არაერთია აზრისა და აკუსტიკური სახის შეერთება, მასთან ნაშნის ორივე ეს ელემენტი თანაბრად ფსიქიკურია“¹. ✓

„ენობრივი ნიშნები, თუმცაღა ისინი თავისი არსების მიხედვით ფსიქიკურნი არიან, მაგრამ ამასთანავე ისინი არაა აბსტრაქციები...“²

§ 46. სინქრონიული და დიაქრონიული ენათმეცნიერების ურთიერთობისათვის. „სიტყვის“ („მეტყველების აქტის“) და „ენის“ გარჩევასთან კავშირშია დიაქრონიულისა და სინქრონიული ენათმეცნიერების გარჩევა (ანუ, ჩვეულებრივი ტერმინები რომ ვიხმაროთ, ისტორიული და აქტუალური ენათმეცნიერების გარჩევა)...³

ენა „სისტემაა, რომლის ყველა ნაწილი შეიძლება და უნდა განვიხილოთ მათს სინქრონიულ კავშირში“⁴.

„ყველაფერი დიაქრონიული ენაში ასეთად იქცევა სიტყვის (მეტყველების აქტის) საშუალებით“⁵.]

„არაფერი არ შემოდის ენაში, რაც წინათ არ ყოფილიყოს გამოცდილი მეტყველებაში, და ევოლუციის ყველა მოვლენის ძირი ინდივიდშია“⁶.

„...ყოველი ახალი მოვლენის ისტორიაში ყოველთვის ვხვდებით, როგორ განსხვავებულ მომენტს: 1. ინდივიდებთან მისი გამოვლენის მომენტს და 2. ენის ფაქტად მისი გადაქცევის მომენტს, როცა ეს ახალი მოვლენა, რჩება რა გარეგნულად იმადვე, მიიღება კოლექტივის მიერ“⁷.

„სინქრონიამ იცის მხოლოდ ერთი პერსპექტივა, მოლაპარაკე სუბიექტების პერსპექტივა, და მთელი მისი მეთოდი მდგომარეობს მათგან ფაქტების შეგროვებაში... პირუკუ, დიაქრონიულმა ენათმეცნიერებამ უნდა განასხვავოს ორი პერსპექტივა: ერთია პ რ ო ს პ ე ქ ტ ი უ -

¹ იქვე, გვ. 39 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

² იქვე, გვ. 39 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

³ იქვე, გვ. 89.

⁴ იქვე, გვ. 93.

⁵ იქვე, გვ. 102 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

⁶ იქვე, გვ. 156.

⁷ იქვე, გვ. 102.

ლი, რომელიც მისდევს დროის მიმდინარეობას, და მეორე, რეტროსპექტიული. უკლ-მიმართულებისა“¹.

ფორმულა, რომელშიაც თავმოყრილია სინქრონიულისა და დიაქრონიული ენათმეცნიერების ნიშანთვისებები, გვაუწყებს:

„სინქრონიული ენათმეცნიერება შეისწავლის მლოგიკურსა და ფსიქოლოგიურ მიმართებებს, რომლებიც აკავშირებენ თანაარსებულ ელემენტებს და ქმნიან სისტემას, შეისწავლის რამათ ისე, როგორც ისინი აღიქმებიან ერთი და იმავე კოლექტიური ცნობიერების მიერ.“

დიაქრონიული ენათმეცნიერება, პირუკუ, შეისწავლის იმ მიმართებებს, რომლებიც აკავშირებს ელემენტებს თანამიმდევრობისდა კვალად, არა როგორც აღქმულს ერთი და იმავე კოლექტიური ცნობიერების მიერ, — ელემენტებს, რომლებიც ერთი-მეორეს ცვლიან, მაგრამ არა ქმნიან სისტემას“².

სოსიურის დიაქრონიული და სინქრონიული ენათმეცნიერება ერთმანეთის საპირისპიროა: „ორი თვალსაზრისის — სინქრონიულისა და დიაქრონიულის — დაპირისპირება სრულიად აბსოლუტურია და არ ითმენს არავითარ კომპრომისს“³.

✓ რომელი მათგანია უფრო მნიშვნელოვანი: დიაქრონიული თუ სინქრონიული ენათმეცნიერება (და თვალსაზრისი)? სოსიური გვეტყვის:

„პირველ ყოვლისა (ჩვენ ვიწყებთ ყველაზე ცხადი მოვლენიდან) ისინი არ არიან ერთნაირი მნიშვნელობისა. სრულიად ცხადია, რომ სინქრონიული ასპექტი უფრო მნიშვნელოვანია, ვინემ დიაქრონიული, რადგანაც მოლაპარაკე მასის თვალსაზრისით მხოლოდ ისაა ნამდვილი და ერთადერთი რეალობა... ეგვე-ეხება ენათმეცნიერსაც: თუ ის მიიღებს დიაქრონიულ პერსპექტივას, დაინახავს არა ენას, არამედ მხოლოდ მოვლენათა რიგს, რომლებიც ენას სახეს უცვლიან. ხშირად ამტკიცებენ, რომ არაფერია უფრო მნიშვნელოვანი, ვინემ შევიცნოთ გენეზისი მოცემული მდგომარეობისა; ეს ერთგვარად მართალია; პირობები, რომელთაც შექმნეს მოცემული მდგომარეობა, ცხადს ხდიან ჩვენთვის მის ნამდვილ ბუნებას და გვიცავენ ერთგვარი ილუზიებისაგან; მაგრამ ამით მხოლოდ ის მტკიცდება, რომ დიაქრონია არაა თვითმიჯანი. მის შესახებ შეიძლება ითქვას ის, რაც ნათქვამია ჟურნალიზმის შესახებ: მას შეუძლია მიგვიყვანოს ყველაფრამდის, მაგრამ მხოლოდ მისი ფარგლებიდან გასვლის შემთხვევაში“⁴.

¹ იქვე, გვ. 96.

² იქვე, გვ. 103.

³ იქვე, გვ. 90 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

⁴ იქვე, გვ. 95 — 96 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

რაკი ეს ასეა, საესებით ბუნებრივია, თუ სოსიურმა გარკვეული უპირატესობა უპოვა წინარემეცნიერულ გრამატიკებს, — რაციონალურსა და ფილოლოგიურს (ამ უკანასკნელს სოსიური უწოდებს კლასიკურს): მათი საგანია ენა, როგორც სისტემა ანუ, სოსიურის სიტყვებით რომ ვთქვათ: „... ამ გრამატიკოსთა თვალსაზრისი ჩვენთვის საინტერესო საკითხში აბსოლუტურად უნაკლოა. მათი ნაშრომები ცხადად გვიჩვენებენ, რომ მათ განზრახული ჰქონდათ აეწერათ მდგომარეობანი; მათი პროგრამა მკაცრად სინქრონიულია...“¹.

და შემდეგ: „კლასიკურ გრამატიკას ხშირად უსაწყვედურებდნენ, რომ ის არამეცნიერულია მაშინ, როდესაც მისი საფუძველი ნაკლებ ექვემდებარება კრიტიკას და მისი საგანი უკეთაა გარკვეული, ვინემ იმ ენათმეცნიერებისა, რომელსაც ბოპმა ჩაუყარა საფუძველი...“

✓ „... ენათმეცნიერება მეტად დიდ ადგილს უთმობდა ისტორიას; ახლა მას უხდება დაუბრუნდეს ტრადიციული გრამატიკის სტატიკურ თვალსაზრისს; მაგრამ უკვე ახალი განწყობილებითა და ახალი ხერხებით, ე. ი გრამატიკის, რომელიც განახლებულია ისტორიული მეთოდით, რომელიც, თავის მხრით, დაგვეხმარება უკეთ შევიცნოთ ენის მდგომარეობანი. წინანდელი გრამატიკა ხედავდა მხოლოდ სინქრონიულ ფაქტს; ენათმეცნიერებამ გადაგვიშალა მოვლენათა წყება, მაგრამ ეს არაა საკმარისი; უნდა საგრძნობი გავხადოთ ორივე რიგის მოვლენათა წინააღმდეგობა, რომ აქედან გამოვიყვანოთ ყველა გამომდინარე დასკვნა...“².

მიუხედავად იმისა, რომ „ზოგადი ენათმეცნიერების კურსი“ დამუშავებულია და გამოსული ავტორის სიკვდილის შემდეგ და ავტორის არ ეკუთვნის შრომის საბოლოო რედაქცია, სოსიურის შეხედულებანი ქმნიან თანამედევარსა და მთლიან კონცეფციას. ეს აადვილებს ამ კონცეფციის ანალიზსა და შეფასებას.

✓ „ენისა“ და „სიტყვის“ („მეტყველების აქტის“) გარჩევა შინაგანი აუცილებლობით იწვევს, ერთის მხრით, „სინქრონიული“ და „დიქრონიული“ თვალსაზრისების დაპირისპირებას და, მეორე მხრით, განსაზღვრავს ენობრივი ნიშნის ფსიქიკური ბუნების აღიარებას.

ქ. კე.

§ 47. სოსიურის კონცეფციის კრიტიკული ანალიზი. რაა ფასეული სოსიურის კონცეფციაში?

1 ყველაზე მნიშვნელოვანია ამ მხრივ ენის სოციალური ბუნების გახზვა და ენობრივი ნიშნის დახასიათება, როგორც ნებისმიერისა აღსანიშნის მიმართ და არანებისმიერისა მოლაპარაკე ინდივიდის მიმართ, აგრეთვე ენის დახასიათება, როგორც ნიშანთა სისტემისა.

¹ იქვე, გვ. 89.

² იქვე, გვ. 90 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

/ ენის ორი ძირითადი ფუნქციიდან — საკომუნიკაციო (ენა — ურთიერთობის საშუალება) და ექსპრესიულიდან — (ენა — გამოსახეზის საშუალება) / სწორედ პირველია წამყვანდეს რომ ასეა, ჩანს შემდეგიდან:

ა. ენათმეცნიერება საკომუნიკაციო ფუნქციებს ემყარება, როცა განასხვავებს „სოცხალსა“ და „მკვლარ“ ენებს: თუ ეს ფუნქცია აქვს, ენა „სოცხალია“; თუ ეს ფუნქცია არა აქვს, ენა „მკვლარად“ მიიჩნევა. ეს სრულიად უდავოა საენათმეცნიერო კვლევა-ძიების პრაქტიკისათვის, თუმცა ამას ყოველთვის არ ცნობენ თეორიაში (იხ. ქვემოთ — ფოსლერის შეხედულებათა მიმოხილვა).

ბ. ყოველი საშუალება, რომელიც კი ასრულებს საკომუნიკაციო ფუნქციას, ე. ი. ურთიერთობის ყოველი საშუალება, იმისდა მიუხედავად, რა თვისებისაა ან რა მასალისაა ეს საშუალება, ყოველთვის ყველას მიაჩნდა ენად: აკუსტიკურად ასათვისებელი ბგერითი მეტყველებაც, ოპტიკურად ასათვისებელი ხელის ენაცა და სიგნალიზაციის ყოველგვარი სახეობა ენას წარმოადგენს, — რამდენადაც ესაა ურთიერთობის საშუალება, რამდენადაც მათ აქვთ საკომუნიკაციო ფუნქცია; აქ, საენათმეცნიერო კვლევა-ძიების პრაქტიკაში უკვე მოცემულია იმ საკითხის გადაწყვეტა, რომელიც თეორიაში ჯერ კიდევ სადავოდ მიაჩნიათ.

გ. კაცობრიობის ისტორიამ არ იცის შემთხვევა, რომ რომელიმე ენა მხოლოდ ექსპრესიული ფუნქციის მატარებელი ყოფილიყო, რომ მას არ ჰქონოდა საკომუნიკაციო ფუნქცია განსაზღვრული ენობრივი კოლექტივისათვის. 1

დ. თვით წარმოშობაც კი ენისა, როგორც ჩანს, საკომუნიკაციო მიზნებთანაა დაკავშირებული: ყველაზე გავრცელებულიცა და დასაბუთებულცი ის აზრია ენის წარმოშობის შესახებ, რომლის თანახმადაც ენა წარმოიქმნა, როგორც ურთიერთობის საშუალება. ძნელი სათქმელია, შექმნიდა თუ არა „ადამიანთა“ კოლექტივი ენას, რომ ის საჭირო ყოფილიყო მხოლოდ აზრთა და განცდათა გადმოსაცემად, ე. ი. მხოლოდ ექსპრესიული ფუნქციისათვის და არა ურთიერთობის საჭიროებისათვის.

ენის ზენდივიდუალურ ხასიათს, რამდენადაც ესაა კოლექტივის ურთიერთობის საშუალება, ანგარიში ეწეოდა დიდი ხნით ადრე ენათმეცნიერების ჩამოყალიბებამდის.

ცნობილია მარქსის, ენგელსის, ლენინის გამონათქვამები ამავე შინაარსისა (იხ. ქვ.): ენის სოციალურობა, როგორც ახლანდელი ვითარებისათვის, ისე ენის წარმოშობის დროისთვისაც, მარქსიზმის კლასიკოსთა ძირითადი დებულებაა.

ქენის რაობის დახასიათებისას სოციალურობის წინა რიგში დაყენება, ენის სოციალურობის თეზა სოსიურის კონცეფციის ერთი ყველაზე ფა-

სეული დებულებათაგანია, მიუხედავად იმ საბუთებისა, რომლებიც სოსიურს საამისოდ აქვს გამოყენებული.

მეტყველების პროცესში სოსიური სოციალური მომენტისათვის გამოყოფს „გარკვეულ მონაკვეთს“: ესაა იქ, სადაც აქუსტიკური სახე უკავშირდება ცნებას.

როდესაც სოსიური ახსიათებს ენობრივ ნიშანს, როგორც ნებისმიერს ალსანიშნის მიმართ („ალსანიშნი იღეს მიმართ“) და როგორც არანებისმიერს მოლაპარაკე ინდივიდისათვის, იგი ამით აფორმულებს საყოველთაოდ ცნობილ ორ ფაქტს:

ა. ერთი და იგივე მოვლენები (ფაქტები, საგნები...) სხვადასხვა ენაში შეიძლება იყოს აღნიშნული სრულიად სხვაგვარად: ხაჯნის სახელი არაა განსაზღვრული საჯნის ბუნებით.

ბ. ინდივიდს ნებისმიერად არ შეუძლია არც შექმნას ენობრივი ნიშანი, არც შეცვალოს იგი: საჭიროა ენობრივი კოლექტივის სანქცია. |

ენობრივი ნიშნის ნებისმიერობის პრინციპი დაზუსტებულია სოსიურის მიერ, როცა ის წერს: „ნიშნის ნებისმიერობის ძირითადი პრინციპი ხელს არ გვიშლის, — ყოველ ენაში განვასხვავოთ ის, რაც საფუძველზე ნებისმიერაა, ე. ი. უმოტივაციოა, იმისგან, რაც მხოლოდ შედარებითაა ნებისმიერი. | ნიშანთა მხოლოდ ნაწილია აბსოლუტურად ნებისმიერი: სხვებს კი ისეთი ნიშნები აქვს, რომლებიც საშუალებას გვაძლევენ მივაკუთვნოთ ისინი ნებისმიერობის სხვადასხვა საფეხურს: ნიშანი შეიძლება იყოს შედარებით მოტივირებული. |

ასე, მაგალითად, ოცი¹ არაა მოტივირებული, მაგრამ ოცდაათი გაცილებით ნაკლებადაა უმოტივაციო, ვინაიდან იგი მოგვაცანებს იმ ელემენტებს, რომელთაგანაც შედგენილია“².

„არ არსებობს ენა, სადაც არაფერი არ იყოს მოტივირებული; მაგრამ წარმოუდგენელია ისეთი ენაც, სადაც მოტივირებული იყოს ყველაფერი. ორ უკიდურეს წერტილს შორის — უმცირეს ორგანიზებულობასა და უმცირეს ნებისმიერობას შორის — მოგვეპოვება ყოველგვარი სახესხვაობა“³. |

გაღაწყვეტ პრინციპული მნიშვნელობა აქვს იმ ფაქტს, რომ ენის პირველადი ძირითადი მასალა არაა მოტივირებული; ამითაა შეპირობებული ენობრივი ნიშნის ნებისმიერი ხასიათი.

ენა სოსიურისათვის ნიშანთა უბრალო გროვა როდია, არამედ ესაა

¹ დღევანდია „ორმოცი“, მაგრამ უმოტივაციო ნიშნის ნიმუშად ქართულში ეს სიტყვა არ გამოდგება.

² იქვე, გვ. 127.

³ იქვე, გვ. 128.

„ნიშანთა სისტემა“. ეს ცნებაც (მას ჩვენ პაულთან ვერ ვხვდებით) სოსიურისეული კონცეფციის დადებით მომენტს ქმნის: ამით ხაზი ესმის იმ ფაქტს, რომ ყოველი ენა მთლიანობას წარმოადგენს და თავიდან აცილებულია ის უხერხულობა, რომელიც ახლავს ორგანიზმ-ცნებას, როცა მთლიანობაზე მითითების მიზნით ამბობენ, „ენა ორგანიზმი“.

ასეთია დადებითი მხარეები სოსიურის შეხედულებისა.

/ მაგრამ არც დაპირისპირება „ენისა“ და „სიტყვისა“ (მეტყველების აქტისა). არც სინქრონიული და დიაქრონიული ენათმეცნიერების ურთიერთობის გაგება, არც განსაზღვრა ენობრივი ნიშნის რაობისა, როგორც ფსიქიკურისა თავისი ბუნებით — არაა დასაბუთებული სოსიურის კონცეფციაში, მიუღებელია არსებითად და ვერ გახდება ისტორიული ენათმეცნიერების კუთვნილება. /

ენა-ცნებას, როგორც სამეტყველო მოქმედების სოციალურ ელემენტს, სოსიური უპირისპირებს სიტყვა-(მეტყველების აქტ)-ცნებას, როგორც ინდივიდუალურ მოვლენას.

ინდივიდუალური, როგორც უკვე აღვნიშნეთ ერთგან, შეიძლება ნიშნადეს: ან იმას, რაც ნიშანდობლივია ინდივიდისათვის, რითაც ერთი ინდივიდი სხვა მსგავსთაგან განსხვავდება („ენაჩლუნგობა ინდივიდუალური მოვლენაა“); — ანდა იმას, რაც ინდივიდშია მოცემული (მაგ., „მეტყველების აქტი ინდივიდშია მოცემული, ე. ი. მას ადგილი აქვს ცალკეულ ინდივიდში“). პირველი გაგებით ნახმარი „ინდივიდუალური“ უპირისპირდება „სოციალურს“, მაგრამ მეორე შემთხვევაში ინდივიდუალური არ შეიძლება „სოციალურის“ საპირისპიროდ მივიჩნიოთ. მეტყველების განსაზღვრებიდან, რომელსაც სოსიური იძლევა, სრულიად ცხადია, რომ „ინდივიდუალური“ მასთან სრულებითაც არაა შემოფარგლული პირველი გაგებით, არამედ მას აქვს უპირატესად მეორე მნიშვნელობა (თუმცა პირველი გაგების ზოგი მომენტიც არაა გამორიცხული)¹.

შეიძლება თუ არა დავუპირისპიროთ ერთმანეთს „სიტყვა“ („მეტყველების აქტი“), როგორც ინდივიდუალური მოვლენა, და „ენა“, როგორც სამეტყველო მოქმედების სოციალური პროდუქტი?

¹ იხ. შემდეგი ადგილი, მაგალითად: მეტყველება არის ნებისყოფისა და გაგების ინდივიდუალური აქტი, რომელშიაც უნდა განვასხვავოთ: 1. კომბინაციები, რომელთა საშუალებითაც მოლაპარაკე სუბიექტი იყენებს ენობრივ კოდქსს თავისი პირადი აზრის გადმოსაცემად. 2. ფსიქო-ფიზიკური მექანიზმი, რომელიც მას ამ კომბინაციათა ობიექტივაციის საშუალებას აძლევს“ (გვ. 38).

ანდა კიდევ: მეტყველება — ესაა „ყველაფრის ჩამი, რასაც ადამიანები ლაპარაკობენ, და შეიცავს: ა) ინდივიდუალურ კომბინაციებს, რომლებიც დამოკიდებულია მოლაპარაკეთა ნებისყოფაზე; ბ) ფონაციის აქტებს, აგრეთვე ნებისმიერს, რომლებიც აუცილებელია ამ კომბინაციათა განსახორციელებლად“ (გვ. 42).

არც შეიძლება და არცაა საჭირო.

არ შეიძლება იმითომ, რომ ენა გამოვლენას პოულობს ინდივიდთა სამეტყველო მოქმედებაში; და თუ ინდივიდთა სამეტყველო აქტებში ყველაფერი ინდივიდუალურია (ამ სიტყვის პირველი მნიშვნელობით!), სრულიად შეუძლებელია ადამიანის ენის სოციალურობის შესახებ ლაპარაკი; და, პირუკუ, თუ ენა სოციალურია, უნდა ვიფიქროთ, სწორედ იმითომ, რომ ინდივიდთა სამეტყველო აქტებში ყველაფერი როდია ინდივიდუალური, არამედ, გარკვეული მომენტები საერთოა მთელი ენობრივი კოლექტივისათვის, ე. ი. სოციალურია თავისი ხასიათით¹.

„ისტორიულად მეტყველების ფაქტი ყოველთვის წინ უსწრებს ენასაო“, ამბობს ერთგან სოსიური²; მაგრამ ეს ხომ იმას ნიშნავს, რომ ენის სოციალურობის წყაროს მეტყველება წარმოადგენს, და მაშასადამე, მეტყველებისა და ენის დაპირისპირება არ შეიძლება.

სოსიურმა ენა მოსწყვიტა მეტყველებას და შეეცადა ამაზე დაეფუძნებინა ენის სოციალურობა; მაგრამ სწორედ ამითომ გაუგებარი ხდება, როგორაა ენა სოციალური, როცა მეტყველებაში სოციალურობა არა გვაქვს.

ენა, გამოცალკევებული სიტყვისაგან (მეტყველების აქტისაგან), წარმოადგენს საგანს, რომელიც გამოცალკევებულადვე შეიძლება შეისწავლებოდესო. ჩვენ არ ვლაპარაკობთ მკვდარ ენებზე, მაგრამ ჩვენ მშვენივრად შეგვიძლია დავუფიქროთ მათს ენობრივ ორგანიზმსაო“, ამბობდა სოსიური³.

თუ ეს იმას ნიშნავს, რომ ენა შესაძლებელია მოლაპარაკე ინდივიდთაგან დამოუკიდებელიც არსებობდეს, ეს მეტია, ვინემ ენის მოწყვეტა მეტყველებისაგან: ეს იქნება ენის, როგორც ზეინდივიდუალური არსების, ჰიპოთეტაზირება; ასეთი დებულება კი ობიექტური იდეალიზმის შესაძლო წინამძღვარი იქნებოდა (იხ., მაგ., ჰუსერლი).

ენისა და მეტყველების დაპირისპირება შეუძლებელია; მაგრამ იგი შესაძლებელიც რომ იყოს, საჭირო არაა: ამას მიეყავართ ენობრივი ფაქ-

¹ ენისა (langue) და სიტყვის (მეტყველების აქტის — parole) დაპირისპირებას სოსიურთან სპეციალურ ლიტერატურაში არაერთგზის გამოუწვევია კრიტიკული შენიშვნები; იხ. მაგ. O. Jespersen-ის წერილი: „ინდივიდი და ენობრივი კოლექტივი“ („L'individu et la communauté linguistique“ — ჟურნალში „Journal de Psychologie normale et pathologique“, 1927, № 7, გვ. 585 და შემდგ.); იხ. აგრეთვე: ლ. ვ. შჩერბას საინტერესო ამოსავალი ცნებების მქონე წერილი „ენობრივი მოვლენების სამგვარი ასპექტის შესახებ“ (იხ. Известия Акад. Наук СССР, 1931. Отд. Обществ. Наук, გვ. 113 — 129. განსაკუთრებით გვ. გვ. 117, 123).

² „კურსი“, გვ. 42.

³ იქვე, გვ. 39.

ტის ფსიქიკური ბუნების აღიარებამდის: ენობრივი ნიშანი „ცნებისა და აკუსტიკური სახის კომბინაციაა“¹; ენობრივი ნიშანი საგანსა და სახელს² კი არ აკავშირებს, არამედ ცნებასა და აკუსტიკურ სახეს; ეს უკანასკნელი ბგერის ფსიქიკური სახეა, წარმოდგენაა, მიღებული ბგერისაგან ჩვენი ორგანოების მეშვეობით³. |

ავიღოთ სიტყვა „საათი“; ესაა გარკვეული საგნის ნიშანი ქართულ ენობრივ კოლექტივში; ამ საგანს შეიძლება შეესაბამებოდეს გარკვეული „საგნობრივი წარმოდგენა“; ასევე სიტყვას „საათი“, როგორც გარკვეულ ბგერით კომპლექსს, შეიძლება შეესაბამებოდეს „სიტყვის აკუსტიკური წარმოდგენა“.

| 1. საგანი, 2. საგნის წარმოდგენა („ცნება“ სოსიურისა), 3. სიტყვის წარმოდგენა („აკუსტიკური სახე“ სოსიურისა), 4. სიტყვა — ესაა ოთხი შესაძლო კომპონენტი სამეტყველო ურთიერთობისა (ისეთი კონკრეტული საგნის შესახებ საუბრისას, როგორცაა საათი): ურთიერთობის საშუალება სიტყვა („საათი“) არის ნიშანი საგნისა („საათი“). ეს სიტყვა — ფიზიკური ფაქტი, — ნიშანია, რამდენადაც ის იმყოფება მიმართებაში გარკვეულ საგანთან; ამ მიმართების გარეშე სიტყვა ნიშანი კი არ იქნება, არამედ ფიზიკური ფაქტი, მოკლებული ყოველგვარ ფუნქციას. |

ეს მ ი შ ა რ თ ე ბ ა სიტყვა-ნიშნისა აღსანიშნისადმი არის ის არაინდივიდუალური, სოციალური არსი მეტყველების პროცესისა, რომელიც ინდივიდში მიმდინარეობს.

აღსანიშნი, აღმნიშვნელი და მიმართება მათ შორის — ესაა აუცილებელი კომპონენტები მეტყველების პროცესისა. საგნის წარმოდგენა (აგრეთვე სიტყვის წარმოდგენა) შეიძლება იღებდეს მონაწილეობას აღნიშვნის პროცესში, მაგრამ შეიძლება არცა გვექონდეს (როგორც ეს ცხადყო აზროვნების თანამედროვე ფსიქოლოგიამ)³, ანდა თუ გვაქვს, — სხვადასხვა სახისა იყოს სხვადასხვა ინდივიდთან: საგნის წარმოდგენა მნიშვნელობა კი არაა, არამედ მხოლოდ ერთ-ერთი საშუალებათაგანი მნიშვნელობის განცდისა.

კიდევ უფრო დაუდეგარია სიტყვის წარმოდგენა.

და სწორედ ამ დაუდეგარი წარმოდგენებით — საგნის წარმოდგენითა და სიტყვის წარმოდგენით (უკეთ: ამ უკანასკნელის ნაწილით — „აკუსტიკური სახით“) — ამოწურა სოსიურმა ენობრივი ნიშნის შინაარსი (მასთან: — „საგნის წარმოდგენა“ აღსანიშნად და მიჩნეული, „აკუსტიკური სახე“ — აღმნიშვნელია); ამგვარად, ფიზიკური მო-

¹ „ჟურსი“. გვ. 78.

² იქვე, გვ. 77 — 78.

³ იხ. ე. წ. „უსახებოდ აზროვნება“. დაწერილებით — ქვემოთ.

მენტები ენობრივი ნიშნისა უგულუბელყოფილია, ხელში შეგვრჩა მხოლოდ ფსიქიკური ელემენტები, — ენობრივი ნიშანი, როგორც „ორმხრივი ფსიქიკური რაობა“¹.

ამგვარად, ენა, როგორც ნიშანთა სისტემა, სოსიურის მიხედვით, ფსიქიკურის სამყაროა; მეცნიერება, რომელიც შეისწავლის ენას, როგორც ნიშანთა სისტემას (ე. წ. „ენის ლინგვისტიკა“, სოსიურის ტერმინი რომ ვიხმართ). აღმოჩნდა ნაწილი სემიოლოგიისა, „მეცნიერებისა, რომელიც შეისწავლის ნიშანთა სიცოცხლეს საზოგადოების ცხოვრების შიგნით“² და მით — ნაწილი სოციალური ფსიქოლოგიისა: სემიოლოგია სოსიურს წარმოუდგენია როგორც სოციალური ფსიქოლოგიის ნაწილი³.

რატომ შეიქმნა აუცილებელი, ენობრივი ნიშანი სოსიურს ფსიქიკური ბუნებისად მიეჩნია? რატომ გამოირიცხა არაფსიქიკური მომენტები? შემთხვევითია თუ არა ეს სოსიურის კონცეფციისათვის?

რასაკვირველია, არა: არაფსიქიკური მომენტები ენობრივი ნიშნის რაობიდან უნდა გამოირიცხულიყო იმიტომ, რომ ისინი „სიტყვის“ („მეტყველების აქტის“) სფეროს განეკუთვნებიან და არა ენისას: „სიტყვისა“ და „ენის“ გარჩევა კი სოსიურის კონცეფციის ქვაკუთხედია, ინდივიდუალურისა და სოციალურის გარჩევის წინაპირობაა. ამგვარად: დებულება ენობრივი ნიშნის ფსიქიკურობის შესახებ უშუალო შედეგია „ენისა“ და „სიტყვის“ („მეტყველების აქტის“) გარჩევისა, ენის სოციალურ ფენომენად მიჩნევისა და „სიტყვის“ — ინდივიდუალურ მოვლენად გამოცხადებისა.

ეს კი ნიშნავს: სოსიურის სოციოლოგიზმმა არა თუ არ გაათავისუფლა ფსიქოლოგიზმისაგან ენათმეცნიერება, არამედ იგი იქცა ფსიქოლოგიზმის საფუძვლად სოსიურის კონცეფციაში.

„ენისა“ და „სიტყვის“ (მეტყველების აქტის) დაპირისპირება იწვევს აგრეთვე სინქრონიული და დიაქრონიული ენათმეცნიერების დაპირისპირებას.

სოსიურისათვის უფრო მნიშვნელოვანია სინქრონიული ენათმეცნიერება; რატომ? იმიტომ, რომ მხოლოდ ის შეისწავლის ენას, როგორც სისტემას, სისტემის ნაწილები კი უნდა იქნეს განხილული მათს სინქრონიულ კავშირში⁴. მეორე მხრით, ნათქვამია, რომ ენაში „ყოველივე დიაქრონიული ასეთად იქცევა სიტყვის (მეტყველების აქტის) საშუალებით“⁵.

¹ „ურსი“, გვ. 78.

² იქვე, გვ. 40.

³ იქვე, გვ. 78.

⁴ იქვე, გვ. 93.

⁵ იქვე, გვ. 102.

ამრიგად, სტატისკურ შესწავლასა მიპყრობილი მთავარი გულის-ყური: ენობრივი სისტემის აღწერითი ანალიზის უფლებები, რაიც პაულთან დაჩრდილული იყო ისტორიზმის პრინციპის თავისებური გაგების გამო, პრინციპში აღიარებულია სოსიურის სოციოლოგიურ კონცეფციაში. მაგრამ რა ფასად? ისტორიზმის უცილობელ უფლებათა შებ-ლაღვის ფასად: თურმე ფილოლოგიური გრამატიკის საგანი „უფრო გარ-კვეულია, ვინემ იმ ენათმეცნიერებისა, რომელიც ბოპმა შექმნა...“; თურმე აქამდის „ენათმეცნიერება მეტად დიდ ადგილს უთმობდა ისტო-რიას; ახლა მას უხდება დაუბრუნდეს ტრადიციული გრამატიკის სტა-ტიკურ თვალსაზრისს“¹.

ისტორიული გრამატიკის პრესტიჟს არც ის შველის, რომ ისტორია შე-საძლებელს ხდის „შევიცნოთ მოცემული ვითარების გენეზისი“: „პირო-ბები, რომელთაც შექმნეს მოცემული ვითარება, ცხადს ხდიან ჩვენთვის მის ნამდვილ ბუნებას და გვიცავენ გარკვეული ილუზიებისაგან...“; თურმე „ამით მხოლოდ ის მტკიცდება, რომ დიაქრონია არაა თვით-მიზანი“².

ქ და სავსებით თანამიმდევრულია სოსიურის მსჯელობა, როცა ის ასე-ვინის: ისტორიული გრამატიკა, საერთოდ არცაა გრამატიკაო: „გრამა-ტიკა შეისწავლის ენას, როგორც გამოსახვის საშუალებათა სისტემას; ის, რასაც ჩვეულებრივად ისტორიულ გრამატიკას უწოდებენ, „ნამდვილად სხვა არაფერია, თუ არ დიაქრონიული ენათმეცნიერება“; „ჩვენ უარ-ვეფოთ ისტორიულია გრამატიკის შესაძლებლობასო“³ და ასეთია სოსიუ-რის სოციოლოგიზმის აპოთეოზი.

მეცხრამეტე საუკუნის პირველ მეოთხედში ისტორიულმა ძიებამ, ის-ტორიულმა გრამატიკამ, შესაძლებელი გახადა მეცნიერება ენის შესა-ხებ. ასიოდე წლის შემდეგ სოსიურის კონცეფცია ისტორიულ გრამატი-კას შეუძლებლად მიიჩნევს: ესაა კლასიკური მაგალითი ენათმეცნიერული თეორიის მოწყვეტისა საენათმეცნიერო კვლევა-ძიების პრაქტიკისაგან; იმავე დროს ესაა საუკეთესო შეფასება იმ ამოსავალი პრინციპების სის-წორისა, რომელთაც მიგვეყვანეს ამგვარ დასკვნებამდის.

1 სოციოლოგიაში, რომელიც ამხედრებულია ისტორიზმის წინა-აღმდეგ, მეცნიერულად გაუმართლებელია. ¶

დიაქრონიული ენათმეცნიერება ცვლილებებს სწავლობს, მაგრამ ამ ცვლილებათა შესაძლებლობა სოსიურის კონცეფციაში დაუსაბუთებელი ჩანს: დროის ფაქტორზე მითითება — „ცვლილება აიხსნება მხოლოდ-

¹ „კურსი“, გვ. 90.

² იქვე, გვ. 95 — 96.

³ იქვე, გვ. 129.

დროის მოქმედებითა¹ — განვითარების შესაძლებლობის ახსნად ვერ ჩაითვლება; ასევე არაფრის მთქმელია სოსიურის მეორე განმარტება: „დროში ცვალებადობას განიცდის ყველაფერი; არ არსებობს საფუძველი, რომ ენამ თავი დააღწიოს ამ ზოგად კანონსაო“².

!პაულის კონცეფციაში ენობრივი ცვლას შესაძლებლობა ცხადზე უცხადესი იყო (ენის სტაბილური ხასიათი, ენობრივი ჩვევის ფაქტი მოითხოვდა ახსნას); სოსიურის კონცეფციაში, პირიქით, ცვლის შესაძლებლობაა გაუგებარი (ენობრივი უზუსის სიმყარე ძირითად დებულებათაგან გამომდინარეობს). |

!პაულის ინდივიდუალიზმს თუ შევეუდარებდით სოსიურის სოციოლოგიზმს, ის დასკვნა უნდა გავკეთებინა, რომ ეს სოციოლოგიზმი ნაბიჯია უკან ორ რაშიმე: ფსიქოლოგიზმის საკითხში და ისტორიზმის საკითხში. |

პაულმა, როგორც ეს თავის ადგილას ვნახეთ, ენის რაობა დაიყვანა ფსიქოლოგიურ სუბსტრატამდის, „წარმოდგენათა ორგანიზმამდის“; სოსიურმაც ენობრივი ნიშანი მთლიანად ფსიქიკური ბუნებისად გამოაცხადა: ფსიქოლოგიზმი ისევე ნიშანდობლივია სოსიურისათვის, როგორც პაულისათვის; ამ მხრივ ამ ორ კონცეფციას შორის განსხვავება არაა.

მაგრამ პაულს არ გაუეეთებია დასკვნა: რაკი ენის არსი ფსიქიკური სუბსტრატია, ენათმეცნიერება ფსიქოლოგიის ნაწილი უნდა იყოსო. პაულის მხრივ ეს არაა თანამიმდევრული. მაგრამ თანამიმდევრობის ეს დარღვევა უკეთ უჭრუნველყოფს ენათმეცნიერების ინტერესებს, ამ შემთხვევაში გაცილებით უფრო ეწევა ანგარიში საენათმეცნიერო კვლევების პრაქტიკას, ვინემ სოსიურის თანმიმდევრულს მსჯელობაში, რომლის თანახმადაც ენათმეცნიერება გამოცხადებულია სემიოლოგიისა, და — მით — სოციალური ფსიქოლოგიის ნაწილად.

!სევე: პაულის უკიდურესი ისტორიზმი არსებითად უფრო სწორად ასახავს ენათმეცნიერების განვითარების გზებსა და საარსებო ინტერესებს, ვინემ სოსიურის სოციოლოგიზმი, რომელიც თითქმის სრულებით აქარწყლებს ენათა ისტორიული შესწავლის მნიშვნელობას.

ამ კონტრესტში საჭიროა აღინიშნოს ერთი რამეც: სოსიურის თვალსაზრისი ნეოგრამატიკოსთა შეხედულებასთან შედარებით უკან დახვევა ენათა შედარებითი შესწავლის ამოცანათა გაგების მხრივაც. | ბრუგმანი და შტრაიტბერგი გარკვევით უარყოფითი აზრისა იყვნენ წინარეენის რეკონსტრუქციის ცდათა შესახებ (იხ. ზემოთ, § 33): ისტორიული ენათმეცნიერების ამოცანაა იმ კონკრეტული ისტორიული განვითარების გზის შესწავლა, რაც ამა თუ იმ ენათა ჯგუფს გაუვლია და იმ კანონზომიერების

¹ „კურსი“, გვ. 180.

² იქვე, გვ. 86.

დადგენა, რაც ენათა განვითარებას განსაზღვრავს; შედარება ამ ისტორიული ძიების დამხმარე საშუალებად გვევლინებაო.

სოსიური რეკონსტრუქციის მომხრე გამოდის: ენათმეცნიერების ამოცანას შეადგენს, სხვათა შორის, „ყველა ოჯახის ენათა... წინარეენათა შესაძლო რეკონსტრუქცია“¹; „რეკონსტრუქცია შესაძლებელია მხოლოდ შედარების მეოხებით და შედარებას არა აქვს სხვა მიზანი, გარდა რეკონსტრუქციისა“². „შედარებას ყოველთვის უნდა მივყავდეთ ფორმათა რეკონსტრუქციასთან“³. მართალია, სოსიური აღდგენილი ფორმის შესახებ, ცოტა არ იყოს, სხვა აზრისაა, ვინემ შლაიხერი: სოსიურისათვის რეკონსტრუქცია საშუალებაა, რათა „მოვიპოვოთ ზოგადი პერსპექტივა ... იმ ენობრივი ტიპისა, რომელსაც შესასწავლი ენა ეკუთვნის“⁴; მაგრამ მაინც უდავოა, რომ სოსიური ამ საკითხის გაგებაში უფრო ახლოსაა შლაიხერთან, ვინემ ნეოგრამატიკოსებთან: ჩარც ერთი ნეოგრამატიკოსი არ იტყოდა სოსიურთან ერთად, რომ „რეტროსპექტული მეთოდის წყალობით ენათმეცნიერს შეუძლია ააყვეს ზევით საუკუნეთა მდინარებას და ადადგინოს ენები, რომლებზედაც ლაპარაკობდნენ ხალხები ჭერ კიდევ მანამდე, სანამ ისინი ისტორიის ასპარეზზე გამოვიდოდნენ“⁵. |

აღადგინოს ენები და არა ენის ტიპი თუ ტიპები!

| საფიქრებელია, რომ შედარების ამოცანათა ასეთ განმარტებაში მელავნდება, რომ ისტორიულ-შედარებითს ენათმეცნიერებაში სოსიურისათვის „შედარებითია“ აქცენტირებული, ე. ი. ისევ ისტორიზმის პრინციპის შეზღუდვა გვაქვს. სოსიურის მოწაფეთა და მიმდევართა შრომებში ეს მომენტი უფრო ხელშესახები ხდება; (თუმცა ფრანგულ სოციოლოგიურ სკოლას მთლიანად, კერძოდ, მის ფუძემდებელს მეიეს ეს არ ახასიათებს — იხ. ქვემოთ).

| ენათმეცნიერება სოსიურის თანახმად სწავლობს ენას არა მის მიმართებაში აზროვნების განვითარების ისტორიასთან, არა მის მიმართებაში სათანადო კოლექტივის კულტურის ისტორიასთან, არამედ როგორც თავის თავში ჩანსულ სისტემას: „ენათმეცნიერების ერთადერთი და ქვემარტივი ობიექტი არის ენა, რომელიც განიხილვის თავის თავში და თავისთვის“⁶, — ასეთია სოსიურის „ზოგადი ენათმეცნიერების კურსის“ ბოლო სიტყვები, რომლებიც, ავტორის თქმით, გამოსახავს „ამ კურსის ძირითად აზრს“. |

¹ იქვე, გვ. 32 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

² იქვე გვ. 196 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.)

³ იქვე, გვ. 197.

⁴ იქვე.

⁵ იქვე, გვ. 199 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

⁶ იქვე, გვ. 207

შენიშვნებს იწვევს სოსიურის მოსაზრებანი მასის ინერტულობის შესახებ, დროის შესახებ, როგორც სოციალურობის პირობისა, თუმცა ეს საკითხები შედარებით ისე მნიშვნელოვანი არაა.

დებულება მასის ინერტულობის შესახებ, როგორც ენობრივი სისტემის დამდგარობის მიზეზისა¹, ვერ აგვიხსნის ენის სისტემის სიმყარეს.

ენობრივი სისტემის სიმყარის ძირითადი პირობა იმაში მდგომარეობს, რომ ადგილი არა აქვს მოლაპარაკე ინდივიდთა რეფლექსიას იმ საშუალების რაობის შესახებ, რომელსაც ურთიერთობის იარაღად იყენებენ: ზეპირი მეტყუველება, რომელსაც ადამიანი ბავშვობაშივე ითვისებს და რომელიც ტრადიციით გადადის ერთი თაობიდან მეორეზე (ეს სამართლიანადაა აღნიშნული სოსიურის მიერ), ასეთი რეფლექსიისათვის მცირე საბაბს იძლევა (ვგულისხმობთ ჩვეულებრივ პირობებს); რაც შეეხება სამწერლო ენას, აქ მდგომარეობა სხვაგვარია: სამწერლო ენა ხშირადაა რეფლექსიის ობიექტიცა და ზემოქმედების საგანიც.

ჭარაა გასაგები სოსიურის დებულება: „თუ მოლაპარაკე მასას დროის გარეშე განვიხილავთ, სოციალურ ძალთა მოქმედებას ვერ დავინახავთ“²; ხომ არ ნიშნავს ეს იმას, რომ ენის სოციალურობა შეიძლება გამოვლინდეს მხოლოდ დინამიკაში? მაგრამ მაშინ ეს იქნებოდა სოსიურის იმ დებულებასთან შეუთავსებელი, რომლის თანახმადაც ენა — სტატიკურს ვითარებაში — სოციალური ფენომენია.³

§ 48. ანტ. მეიეს შეხედულებანი ენის განვითარების კანონზომიერების საკითხზე: ანტ. მეიეს სპეციალური წერილი, სადაც ენის სოციალურობის დასაბუთებაა მოცემული, წარმოადგენს შესავალ ლექციას „შედარებითი გრამატიკის კურსში“; ლექცია წაკითხულია College de France-ში 1906 წლის 13 თებერვალს³.

ანტ. მეიეს მსჯელობა სქემატურად ასე შეიძლება გადმოვცეთ.

პაულის მსგავსად ანტ. მეიეც ისტორიული განვითარების კანონზომიერების საფუძველს ეძიებს.

ცვლილებები ენაში სამ მოვლენამდი დაჰყავთ ხოლმეო, ამბობს ანტ. მეიე. ესაა: ფონეტიკური ცვლა, ანალოგია და სესხება.

¹ იქვე, გვ. 83.

² იქვე, გვ. 86.

³ ამაზე ადრე ეურნალში „Année Sociologique“ 1897 წელს მეიეს გამოქვეყნებული აქვს წერილი იმავე საკითხზე; ჩვენ ეს წერილი ხელთ არა გვქონდა.

✓ VI — XI საუკუნეებს შორის ჩრდილო საფრანგეთში ბოლო მარცვლის a იქცა მუნჯ e-დ:

cantas „მლერი შენ“ — chantes

canlat „მლერის ის“ — chantel

ბრძან. canta, „იმლერე!“ — chante!

პირველი პირი canto „მლერი“ chant-ს ვეძღვედა: ბოლოკიდური o დაკარგული იყო ისევე როგორც homo „კაცი“ = on (განუსაზღვრელი მესამე პირის ნაწილაკად რომ იხმარება: on dit „ამბობენ“, გერმ. man sagt).

✓ პირველ პირს არ ჰქონდა ბოლოში მუნჯი e, მაგრამ გაუჩნდა. როგორ? ანალოგიით; მუნჯი e მოუპოვებოდა ზოგ სხვა ზმნას პირველ პირში — ვთქვათ, tremble „ვკანკალებ“, entre „შევიღვარ“; მუნჯი e მოუპოვებოდა იმავე ზმნის II და III პირს: chantes, chantet. ამათი ანალოგიით მივიღეთ je chante. ✓

„როგორც ვხედავთ, tu chantes-ში მუნჯი e არის შედეგი გამოთქმის ცვლისა, je chante-ში კი — გრამატიკული ფლექსიის ცვლისა; ესაა ორი განსხვავებული პროცესი, რომელთაც მხოლოდ ერთი რამ აქვთ საერთო, — ეს ის, რომ ისინი ვითარდებოდნენ ნებისმიერად გარედან რაიმე საგრძნობი გავლენის გარეშე“¹.

Voilà კომპლექსი we-დ გამოითქმოდა; we-ს შეენაცვლა wa პარიზში: loi = Iwa... „ამ გამოთქმას ვხვდებით ამჟამად ყველა იმ ფრანგულ დიალექტში (თქმებში), რომელნიც განიცდიან პარიზულის გავლენას... მაგრამ პარიზში ცვლილება სპონტანურ ხასიათს ატარებდა, მაშინ როდესაც ამ დიალექტებში (თქმებში) wa ნახესხებია. შედეგი იგივეა, პროცესი კი — აბსოლუტურად განსხვავებული“...² ✓

✓ ფონეტიკური კანონები, ანალოგია, სესხება — ასეთია ახსნის ის სამი პრინციპი, რომელსაც აღიარებდა ენათმეცნიერება XIX საუკუნის მანძილზე; ამ პრინციპებმა გამართლება პოვა ძალზე განსხვავებული ენების მიმართ გამოყენებისას ენათა განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე სხვადასხვა ქვეყანაში; და მით უფრო შეძლეს გაეთვალისწინებინათ ენათა ისტორია, რაც უფრო მეტი სიმკაცრითა და სიზუსტით იყენებდნენ ამ პრინციპებს... ენათმეცნიერება მთლიანად განახლდა ამ პრინციპების საშუალებით...³

სიტყვის ისტორიის შესწავლამ საგნის ისტორიასთან დაკავშირებით,

¹ იხ. Études, გვ. 3.

² იქვე, გვ. 4.

³ იქვე, გვ. 4.

ექსპერიმენტულმა ფონეტიკამ და ლინგვისტურმა გეოგრაფიამ მეტი სიზუსტე და სიღრმე მიანიჭეს ხსენებულ პრინციპთა გამოყენებასო, შენიშნავს ანტ. მეიე. სქემატიზმი იცვლება სულ უფრო და უფრო ზუსტი დაკვირვებით რთულსა და ცვალებად სინამდვილეზე. კერძოდ, შეიცვალა სესხების მნიშვნელობის გაგება; წინათ სესხებაში ხედავდნენ მხოლოდ შემთხვევით ფაქტს; ნამდვილად კი სესხება არის ნორმალური ფაქტი, რომლის მნიშვნელობაც ენათმეცნიერების განვითარებაში დღითიდღე უფრო ცხადი ხდება¹.

მაგრამ როგორადაც არ დაზუსტდეს ხსენებული პრინციპები — ფონეტიკური ცვლისა, ანალოგიისა და სესხებისა, ისინი „ხსნიან ყოველთვის კერძობით ფაქტებს, გვაწვდიან მხოლოდ კერძო ხასიათის დასკვნებს; მივდივართ ახსნათა გროვასთან, რომელთაგან ყოველი, ეგების, სწორია, მაგრამ რომელიც არ ქმნიან სისტემას და რომელთაც არც შეუძლიათ ოდესმე შექმნან სისტემა. ენათა ისტორიის დადგენა არსებით მომენტს წარმოადგენდა ენათმეცნიერების განვითარებაში; მაგრამ ისტორია ვერ იქნება ენათმეცნიერებისათვის მეტი, ვინემ საშუალება, იგი ვერ იქნება მისი მიზანი“².

რაღაა მისი მიზანი? ზოგადი კანონების დადგენაა!

„ენობრივ ცვლილებებს მნიშვნელობა ენიჭება მხოლოდ მაშინ, თუ განვიხილავთ მთელ განვითარებას, რომლის ნაწილსაც ისინი წარმოადგენენ“...³

უნდა ვცადოთ „იმ კანონების დაფორმულება, რომელთა მიხედვითაც მიმდინარეობს ენობრივი ცვლილება. ამგვარად უნდა განისაზღვროს უკვე არა ისტორიული კანონები, როგორცაა, მაგალითად, „ფონეტიკური კანონები“ ანდა ანალოგიის ფორმულები, რომლებითაც სავსეა ენათმეცნიერების თანამედროვე სახელმძღვანელოები, არამედ ზოგადი კანონები, რომელთაც მნიშვნელობა აქვთ არა ენის განვითარების მხოლოდ ერთი მომენტისათვის, არამედ, პირიქით, — ყველა დროისათვის, რომლებიც არ არიან შემოფარგლული ერთი რომელიმე ენით, არამედ, პირიქით, თანაბრად ეხებიან ყველა ენას. და ამასთან უნდა აღინიშნოს, რომ ეს არ იქნება არც ფიზიოლოგიური და არც ფსიქოლოგიური კანონები, არამედ — ენობრივი კანონები“⁴.

ინდო-ევროპული ენების ისტორიაში — ასე ფიქრობს მეიე — ნათლად ჩანს გარკვეული ზოგადი ტენდენციები; ასე, მაგალითად, ფონეტი-

¹ იქვე, გვ. 7.

² იქვე.

³ იქვე, გვ. 11.

⁴ იქვე (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

კაში დასტურდება სიტყვის დაბოლოების დასუსტება: შდრ. ინდო-ევროპ. *esli* „არის“ და ფრანგ. *e* (იწერება *est*)... ინდო-ევროპ. *donom — ფრანგ. *don* „მონაცემი“, „ძღვენი“, „საჩუქარი“.

ასევე, შეინიშნება მორფოლოგიის გამარტივება: „იმდენად, რამდენადაც ამ ოჯახის ენები განიცდიდნენ ევოლუციას, ყველა ენამ, აღრე თუ გვიან, შეკვეცა ფლექსიის მნიშვნელობა, ზოგმა — მეტად, ზოგმა — ნაკლებად, ზოგმა — ნელა, ზოგმა — სწრაფად...“¹

„მაშინ, როდესაც ინდო-ევროპულს ჰქონდა სამი კილო — თბრობითი, კავშირებითი და ნატვრითი, — რასაც განასხვავებს ყველა ენა, წარმოდგენილი უძველესი ფორმით, — ძველი ბერძნული, ძველი ირანული, ვედის სანსკრიტი, — ორზე მეტს ვეღარ ვპოულობთ ისეთ ენებში, როგორცაა ლათინური, ირლანდიური, გერმანული, სომხური, ანდა მხოლოდ ერთი კილო გვაქვს, როგორც ესაა სლავურში; ისევე, როგორც ლათინურში, მხოლოდ ორი კილო გვაქვს ახალ ბერძნულში ძველ ბერძნულთან დაპირისპირებით, კლასიკურ სანსკრიტსა და პრაკრიტში — ვედურთან დაპირისპირებით.“

ასევე ინდო-ევროპული კანკლელობის რვა ბრუნვა მხოლოდ ინდურ-ირანულის ძველ ფორმებში გვხვდება; სხვა ენებიდან, ყველაზე კარგად შენახულ ენებს დაეკარგათ ერთი ბრუნვა — სომხურს, პოლონურს, ლიტვურს, ძველ ლათინურს, — ანდა ორი ბრუნვა, როგორც, მაგალითად, რუსულს; და საცთუნებელი ილატივის გარდა აღმოსავლურ ლიტვურში, არა ჩანს, რომ რომელიმე ახალი ბრუნვა მიმატებოდეს² იმ ბრუნვებს, რომელთაც საერთო ინდო-ევროპული განასხვავებდა. სიტყვათა ურთიერთობა და მნიშვნელობის ნიუანსები, გამოხატული ბრუნვათა მეშვეობით, გადმოიცა სხვა პროცესებით: სიტყვათა წყობით, რომელსაც აქვს ტენდენცია მტკიცე ხასიათი მიიღოს ნაცვლად წინანდელი თავისუფალი წყობისა, — და სპეციალური სიტყვებით: წინდებულებით, კავშირებით, ნაწიერებით“³.

„ინდო-ევროპულ ენათა ფონეტიკური და მორფოლოგიური განვითარება, განსხვავებული თავის ნივთიერ დეტალებში, მაინც ექვემდებარებოდა ზუსტად მსგავს ტენდენციებს და წარმოგვიდგენს განსაკვიფრებელ პარალელიზმს“⁴.

✓ „როგორც მორფოლოგიური, ისე ფონეტიკური ზოგადი კანონების ძიება ამიერიდან უნდა იყოს ენათმეცნიერების ერთი მთავარი საგანთა-

¹ იქვე, გვ. 8.

² შდრ. ქართული ენის ისტორია, სადაც მოთხრობითი ჩამოყალიბდა შედარებით გვიან, შეიქმნა აგრეთვე მიმართვის ფორმა (ა. ჩ.).

³ იქვე, გვ. 9.

⁴ იქვე, გვ. 9 — 10.

განი, მაგრამ მათი განსაზღვრების თანახმად ეს კანონები სცილდება ენათა ოჯახების ფარგლებს. ის ეხება მთლიანად კაცობრიობას“¹.

„ენათა ისეთი დიდი, ისეთი მრავალფეროვანი ოჯახი, როგორცია ენათა ინდო-ევროპული ოჯახი, რომლის განვითარებასაც შეიძლება თვალი ვადევნოთ დროის დიდ მანძილზე, გვაწვდის, მართლაც რომ დაკვირვების საკმაოდ ვრცელ არეს იმისათვის, რომ მიღებულ დასკვნებს ჰქონდეს პრეტენზია საყოველთაო მნიშვნელობისაო“, — აბობს მეიე, მაგრამ დასძენს: ✓

სექპტიკოსს შეუძლია შეეცადოს ეჭვის ქვეშ დააყენოს მიღებული დასკვნები მანამ, სანამ ენათა ყველა სხვა ოჯახის განვითარება არ იქნება გათვალისწინებული იმდენად, რამდენადაც დადგენილი ფაქტები ამის შესაძლებლობას მოგვცემს“².

მეიე განაგრძობს: „შედარებითი გრამატიკა გარკვეული ჯგუფებისა, — მაგალითად, სემიტურა ჯგუფისა, ფინურ-უნგრული ჯგუფისა, — უკვე საკმაოდ წინაა წასული; გარდა ამისა, მუშაობა დაწყებულია და საკენარიად წინაა წასული თურქულ-თათრული, ბანტუ-ენების, სამხრეთ-აფრიკისა³, მალაიური ენების შესწავლაში. ამისდა მიხედვით, თუ რამდენად ჩამოყალიბდება სხვადასხვა ჯგუფის ენათა შედარებითი გრამატიკა უფრო სისტემატური სახით, ზოგადი ენათმეცნიერების კანონები გახდება უფრო დამაჩერებელი, მოიპოვებს მეტ სიზუსტეს და უფრო სრულად ამოწურავს ენობრივი ფაქტების ერთობლიობას“⁴. ✓

§ 49. ენის განვითარება და საზოგადოების სტრუქტურა. ამოიწურება თუ არა ზოგადი ენათმეცნიერების ამოცანები ზოგადი ფონეტიკური და მორფოლოგიური კანონების დადგენით?

ანტ. მეიე ამბობს: „ზოგადი ისტორიული ფონეტიკისა თუ მორფოლოგიის კანონები არ კმარა რაიმე ფაქტის ასახსნელად; ისინი გამოხატავენ მუდმივ პირობებს, რომლებიც აწესრიგებენ ენობრივი ფაქტების განვითარებას; მაგრამ თუნდაც რამ მოგვეხერხებინა მათი განსაზღვრა სრული სახით და ყოველმხრივ ზუსტად, მაინც ვერ განვჭვრეტდით, როგორი იქნებოდა ევოლუტია მომავალში, და ეს კი არასრული ცოდნის ნიშანს წარმოადგენს; ვერ განვჭვრეტდით იმიტომ, რომ გაურკვეველი დარჩებოდა ის ცვალებადი პირობები, რომელნიც შესაძლებელს ხდიან ანდა იწვევენ ამრიგად შეცნობილ შესაძლებლობათა რეალიზაციას. ამით ვერ

¹ იქვე, გვ. 13 (ხაზი ჩენია — ა. ჩ.).

² იქვე, გვ. 14.

³ იგულისხმება ქართველური ენები.

⁴ იქვე, გვ. 14 (ხაზი ჩენია — ა. ჩ.).

დავემყოფილდებით, თუ გვინდა მივალწიოთ იმ საბოლოო პროგრესს, რომელიც გამომდინარეობს ზოგადი ენათმეცნიერების ჩამოყალიბები-საგან¹.

ანტ. მეიეს საილუსტრაციოდ მოჰყავს ფონეტიკური ზოგადი კანონი: ხმოვნებს შორის მოქცეული თანხმოვანი სუსტდება. რატომ? იმიტომ რომ „მარცვალში ხმოვნები უპირატესად ღია ელემენტებია, ისინი მოითხოვენ არტიკულაციის მინიმუმს; ორ ხმოვანს შორის მოქცეული თანხმოვანი ეგუება წინა და მომდევნო ხმოვნით ელემენტს, ისწრაფვის გახშირდეს ასე თუ ისე, სწორედ ისე, როგორც ხმოვანი, მოქცეული ცხვირისმიერი თანხმოვნის წინ, ისწრაფვის ნაზალიზაციისაკენ“.

მაგრამ თანხმოვნის ასეთი დასუსტება ხმოვნებს შორის მხოლოდ შესაძლებლობაა: იგი „ხელს არ უშლის, რომ თანხმოვნები განაგრძობდნენ არსებობას გარკვეულ ენებში განუსაზღვრელი ხნის განმავლობაში. ხმოვნებს შორის მოქცეული ინდო-ევროპული სიტყვისა, რომელიც აღნიშნავდა „ასს“ — სანსკრიტის *satam* და ლათინური *centum* — განაგრძობს არსებობას თანამედროვე ბერძნულ სიტყვაში *ekato*; ხმოვნებს შორის მოქცეული *k* ინდო-ევროპული სიტყვისა „ათისათვის“ — ლათინური *decem* — ყოველგვარი ცვლილების გარეშე შემონახულია ახალ ბერძნულ *deka*-ში; ასევე, ხმოვნებს შორის მოქცეული *t* ინდო-ევროპული სიტყვისა, რომელიც „დედას“ აღნიშნავს ლიტვეურში, სლავურში ისევე ხელუხლებლად არის დაცული, როგორც ეგვიპტე ბგერა ვედურის სანსკრიტის *mātā*-ში, ძვ. ბერძნულ *μητέρα*-ში, ლათინ. *mater*-ში, და შეიძლება გავიგონოთ, რომ ლიტველი ამბობს *mole*-ს, რუსი ლაპარაკობს *mat'*, *māteri*-ს, სერბიელი — *mati*-ს და ასე ყველა მსგავს შემთხვევაში. ყველა ეს ხმოვნებს შორის მოქცეული თანხმოვანი... სულ მცირე, ოთხი ათასი წელია, რაც არსებობს და არაფერი გვაფიქრებინებს, რომ უახლოეს ხანებში მოსალოდნელი იყოს რაიმე ცვლილება“².

კონკრეტულ ენათა ისტორიული ცვლის ფაქტებმა თავი მოიყარა ფონეტიკური წესის, ანალოგიისა და სესხების გარშემო; ყველა ეს ფაქტი სხვადასხვა ენებში განვითარების ტენდენციებს ამჟღავნებენ: ვიღებთ ზოგად ენობრივ კანონებს, ვთქვათ, ფონეტიკურსა და მორფოლოგიურს. მაგრამ ეს ზოგადი კანონები შესაძლებლობაა და არა აუცილებლობა.

ეს შესაძლებელი რომ რეალობის ფაქტად იქცეს, საჭიროა სხვა რამ, ახალი, დამატებითი პირობა.

ანტ. მეიე ამბობს: ეს პირობა „არ შეიძლება მოიპოვებოდეს სამეტყველო ორგანოთა ანატომიურ სტრუქტურაში ანდა ამ ორგანოთა მოქ-

¹ იქვე, გვ. 15 — 16 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

² იქვე, გვ. 15.

მედებაში; მით უფრო ეს ითქმის ფსიქიკურ მოქმედებათა შესახებ: ესაა მუღმღივი მონაცემები, რომლებიც არსებითად ყველგან ერთი და იგივეა და რომლებიც არ შეიცავენ თავის თავში ცვლილების პრინციპებს. მაგრამ არის ერთი ელემენტი, რომლის ვითარებაც იწვევენ მუღმღივ ცვლილებებს, ხან — სწრაფსა და ხან — ნელს, მაგრამ ისეთს, რომ მთლად არასოდეს არ წყდება: ესაა საზოგადოების სტრუქტურა“¹. ✓

§ 50. ენის სოციალურობა სტატიკაში. ამრიგად, ენის განვითარების დინამიკის ანალიზმა ანტ. მეიე მიიყვანა ენისა და საზოგადოებრივი სტრუქტურის ურთიერთობის საკითხამდის.

მაგრამ ენის სოციალური ბუნება სტატიკურ ვითარებაშიც ნათლად აქვს გათვალისწინებული მეიეს; იგი წერს:

„... ენა არის უაღრესად სოციალური ფაქტი. არა ერთხელ თქმულა, რომ ენა არ არსებობს მასზე მოლაპარაკე პირთა გარეშე და, მაშასადამე, არა გვაქვს საფუძველი ენას მივაწეროთ ავტონომიური არსებობა, თვით-მყოფობა. ეს ცხადია, მაგრამ მნიშვნელობას მოკლებული, როგორც, თავისთავად ცხად დებულებათა უმეტესობა. ვინაიდან, თუმც ენის რეალობა არ წარმოადგენს რაიმე სახის მატერიალურ ნივთს, ის მაინც არსებობს. ეს რეალობა არის ერთპა და იმავე დროს ენობრივი და სოციალური.

„ის არის ენობრივი: ვინაიდან ენა წარმოადგენს გამოსახვის საშუალებათა რთულ სისტემას, სისტემას, რომელშიაც ყველაფერი დაკავშირებულია ერთმანეთთან და რომელშიაც ინდივიდუალური ახალი მოვლენა ძნელად თუ გაიკაფავს გზას, თუკი, წმინდა კაპრიზიდან გამომდინარე, იგი ზუსტად არ შეეგუება ამ სისტემას, ესე იგი, თუ ის არ არის პარმონიაში [თანხმობაში] ენის ზოგად პრინციპებთან [წესებთან].

„მეორე მხრით, ენის რეალობა სოციალურია: იგი გამომდინარეობს იქიდან, რომ ენა ეკუთვნის მოლაპარაკე ინდივიდთა გარკვეულ წრეს, და იქიდან, რომ იგი არის ურთიერთობის საშუალება ერთი და იმავე ჯგუფის წევრთათვის, და იქიდან, რომ ამ ჯგუფის არც ერთ წევრზე არ არის დამოკიდებული შეცვალის ენა. ერთმანეთის გაგების საჭიროება კი ჯგუფის ყველა წევრს ავალებს დაიცვას, რაც შეიძლება მეტად, ენობრივ ჩვევათა იგივეობა; სასაცილოდ გახდომა. — ესაა დაუყოვნებლივი სანქცია ყველა ინდივიდუალური გადაზრისათვის....

„როგორც ეს კარგად თქვა ბრეალმა თავის Essai de sémantique-ში², შეზღუდვა იმ თავისუფლებისა, რომელიც აქვს ყოველ მოლაპარაკეს

¹ იქვე, გვ. 16 (ხაზი ჩენია — ა. ჩ.).

² „სემანტიკის ნარკვევი“, 1896.

თავისი ენის შეცვლაში, ემყარება ურთიერთ-გაგების საჭიროებას, ესე იგი, იგი არის იმავე ხასიათისა, როგორც სხვა კანონები, რომლებიც აწესრიგებენ ჩვენს საზოგადოებრივ ცხოვრებას“¹.

მეიე ასკვნის: „ამიტომ a priori მოსალოდნელია, რომ ყოველი ცვლილება საზოგადოების სტრუქტურაში გამოხატულებას იპოვის იმ პირობათა ცვლის მეშვეობით, რომლებშიც ვითარდება ენა. ენა არის ავტონომიური მონაცემი, და აი უნდა განისაზღვროს განვითარების ზოგადი პირობები წმინდა საენათმეცნიერო თვალსაზრისით, და ეს არის ზოგადი ენათმეცნიერების საგანი; მას აქვს თავისი ანატომიური, ფიზიოლოგიური და ფსიქოლოგიური პირობები და ის დამოკიდებულია ანატომიასა, ფიზიოლოგიასა და ფსიქოლოგიაზე, რომელნიც მას შუქს ფენენ მრავალმხრივ და რომელთა განხილვაც აუცილებელია ზოგადი ენათმეცნიერების კანონთა დასადგენად; მაგრამ იმ ფაქტიდან, რომ ენა არის სოციალური მონაცემი, გამომდინარეობს, რომ ენათმეცნიერება არის სოციალური მეცნიერება და, ერთადერთი ცვალებადი ელემენტი, რომელსაც უნდა მივმართოთ ენობრივი ცვლილების გასათვალისწინებლად, ეს არის სოციალური ცვლილება, და ენის ცვლილება სხვა არა არის რა, თუ არ შედეგი (სოციალური ცვლილებისა), ზოგჯერ უშუალო და პირდაპირი და ყველაზე უფრო ხშირად შუალობითი და არაპირდაპირი... თუ მართალია, რომ საზოგადოებრივი სტრუქტურა შეპირობებულია ისტორიის მიერ, თვით ისტორიული ფაქტები არასოდეს არ განსაზღვრავენ პირდაპირ ენობრივ ცვლილებებს და ეს მხოლოდ საზოგადოებრივი სტრუქტურის ცვლილებებია, რომელთაც შეუძლიათ შეცვალონ ენის არსებობის პირობები. უნდა განისაზღვროს, რომელ სოციალურ სტრუქტურას შეეფერება ესა თუ ის ენობრივი სტრუქტურა და, ზოგადად, როგორ გამოისახება სოციალური სტრუქტურის ცვლილებები ენობრივი სტრუქტურის ცვლილებებში“².

§ 51. მეიეს დებულებათა შეფასება/ ენა ნიშანთა სისტემაა; ენა ადამიანთა ჯგუფის ურთიერთობის საშუალებაა და ამდენად სოციალური მოვლენაა (ცალკეულ ინდივიდზე არაა დამოკიდებული ენის შეცვლა; გაგებინების საჭიროება მოითხოვს ენობრივ ჩვევთა იგივეობის დაცვას; თავისუფლება, რომელიც აქვს ინდივიდს თავისი ენის შეცვლაში, შეზღუდულია გაგებინების საჭიროებით) — ეს დებულებები მეიესთან მოცემულია უფრო მარტივი სახითაც და უფრო დამაჭერებლადაც, ვინემ სოსიურთან; მასთან ეს დებულებები არაა შეპირობებული ისეთი წინამძღვრებით, რომ-

¹ იქვე, გვ. 16 — 17.

² იქვე, გვ. 17.

ლებიც ენობრივ ნიშანს ფსიქიკური ბუნებისად მიგვაჩნევენებდნენ სოსიურთან.

დებულება, რომ ენათმეცნიერება სოციალური მეცნიერებაა, სწორია. პრინციპში მართებულია მეიეს მოთხოვნა, ენის ცვლილებები დაყვანილ იქნეს საზოგადოებრივი სტრუქტურის ცვლილებებამდის, თუმცა მეიეს სათანადო დებულებას კონკრეტული მაგალითები არ ახლავს და ამიტომაც ძნელდება იმის გათვალისწინება, რას გულისხმობს ავტორი. ამ დებულებაში: ცალკეული ენობრივი ფაქტების ახსნას თუ ენის სტრუქტურის, — მაგალითად, მორფოლოგიური ტიპის (აგლუტინაცია, ფლექსია... ანალიზური, სინთეზური წყობა) ცვლას საზოგადოებრივი სტრუქტურის ცვლასთან დაკავშირებით, — თუ ერთსაც და მეორესაც. დეტალიზაცია ესაჭიროება ცნებასაც „საზოგადოებრივი სტრუქტურა“.

შეკრუ: წინიშვებს იწვევს მეიეს აზრი ზოგადი ენობრივი კანონების შესახებ: ეს კანონები შესაძლებლობაზე მიუთითებს და წარსულის ახსნას ემსახურება, ჩვენ კი „მაინც ვერ განვჭვრეტდით, როგორი იქნებოდა ევოლუცია მომავალში“. განა სოციალური სტრუქტურისადმი აბელაცია მოგვეცემს საშუალებას განვჭვრეტოთ — როგორი იქნება ევოლუცია მომავალში? რასაკვირველია, არა! ენათმეცნიერი კმაყოფილი იქნება, თუ წარსულს ახსნას მოვახერხებთ. მომავალში ცვლის გათვალისწინება მხოლოდ ბუნებისმეცნიერებებშია შესაძლებელი, ისიც იმდენად, რამდენადაც ბუნებაში მიმდინარე პროცესთა პირობები მეტ-ნაკლებად უცვლელაა; ამის გარეშე კი ბუნებისმეცნიერებაც ვერ გაითვალისწინებს, მომავალში რა მოხდება. განა ფიზიკოსს შეეძლება განაცხადოს — წყალი 100°-ზე აღუღდებაო, თუ მას არ ეცოდინება, როგორი იქნება ატმოსფერული წნევა? წყლის აღუღების ტემპერატურა მტკიცედ დადგენილად მიგვაჩნია მხოლოდ იმიტომ, რომ ვვარაუდობთ ნორმალურ ატმოსფერულ წნევას (მყინვარწვერზე წყალი აღუღდება უფრო დაბალ ტემპერატურაზე).

ანტ. მეუესთან გარჩეული არაა ახსნა იმისა, რაც მოხდა, და განჭვრეტა იმისა, რაც მომავალში უნდა მოხდეს.

ზოგადი ენობრივი კანონების განსაზღვრა არსებითად სწორია. ასეთი კანონების დადგენა ზოგადი ენათმეცნიერების ამოცანააო — უდავო დებულებაა და მასთან მეტად ფასეული. არაა ოლონდ გასაგები, რატომაა მისი ილუსტრაცია მოცემული ფონეტიკურსა და მორფოლოგიურ ფაქტებზე. სხვა დარგები? ვთქვათ, სინტაქსის სინამდვილე მორფოლოგიასთან დაკავშირებითაა ნავარაუდევო. ლექსიკა-სემასიოლოგია? პრინციპში „ზოგადი ენობრივი კანონები“ სემასიოლოგიაშიც ისევეა მოსალოდნელი, როგორც ფონეტიკასა და მორფოლოგიაში: განვითარების

გარკვეული ტენდენციები სიტყვის მნიშვნელობის ისტორიაშიც უდავოდ საგულვებელია.

ამ შენიშვნებისდა მიუხედავად ანტ. მეიეს დებულება, — ენობრივი აიხსნას სოციალურის ნიადაგზე, — ვიმეორებთ, მართებულია.

ანტ. მეიეს ენობრივი ნიშანი ფსიქიკური ბუნებისად არ გამოუცხადებია. ამ მხრივ სოსიურისებური ფსიქოლოგიზმი მეიესთან არა გვაქვს. მაგრამ ფსიქოლოგიზმი შორეულ პერსპექტივაში მაინც რჩება: სოციოლოგია, რომელსაც მიმართავს მეიე, დიურკჰეიმის სოციოლოგიაა — ფსიქოლოგისტური სოციოლოგია.

მეიეს სოციოლოგიზმთან დაკავშირებით ერთი რამეც უნდა აღინიშნოს. მეიე თავის წერილს ათავებს სიტყვებით: „მეცხრამეტე საუკუნე იყო ისტორიის საუკუნე, და განსაცვიფრებელია ის წარმატებანი, რომელთაც ენათმეცნიერებამ მიაღწია ისტორიული თვალსაზრისის წყალობით; სოციალური მეცნიერებები ახლა ყალიბდება, და ენათმეცნიერებამ უნდა დაიკავოს აქ ადგილი, რომელიც მას შეეფერება მისი ბუნების შესაბამისად. დადგა დრო, როდესაც უნდა მოიხაზოს საენათმეცნიერო პრობლემათა ადგილი სოციალური თვალსაზრისით“¹.

ამ სიტყვებში, თუმც რბილად, ისტორიულ თვალსაზრისს უპირისპირდება სოციალური.

არსებითად მსგავსივე მდგომარეობა გვაქვს მეიეს სხვა შრომაშიც, სადაც ვკითხულობთ: ენათმეცნიერების საგანია ენა, როგორც „ურთიერთობის საშუალება გარკვეული ჯგუფის ადამიანებისათვის, ესე იგი როგორც სოციალური მოვლენა. ენათმეცნიერება შეადგენს სოციოლოგიის ნაწილს როგორც ყოველი სოციალური ინსტიტუტი (institution), ადამიანის მეტყველება... დამოკიდებულია წარსულის აურაცხელ ფაქტებზე. ენათმეცნიერება, მაშასადამე, არის, იმავე გაგებით, როგორც სხვა სოციალური მეცნიერებანი, ისტორიული მეცნიერება“². აქაც სოციალურობა პირველ რიგზეა.

რამდენადაც სოციალური არ გამოირიცხავს ისტორიულს, არც შეიძლება მათი დაპირისპირება ანდა ერთი მომენტის შეზღუდვა მეორის სასარგებლოდ. ისტორიული ფონი სოციოლოგისტურ თვალსაზრისს გაცილებით უფრო ესაჭიროება, ვინემ ფსიქოლოგისტურს (მხედველობაში გვაქვს ინდივიდუალისტური ფსიქოლოგიზმი).

ფრანგული სოციოლოგიური სკოლა ისტორიზმის საკითხში არსებინ-

¹ იქვე, გვ. 18.

² იხ. ანტ. მეიეს წერილი „Linguistique“ კრებულში — „De la méthode dans les sciences,“ II სერია (II გამოცემა), პარიზი, 1911, გვ. 256.

თად სოსიურს გაჰყვა: სოციალურის ანალიზი ენის, როგორც სისტემის, შესწავლისავე დაიხარა და ისტორიზმი დაიჩრდილა!

ზოგადი ენათმეცნიერებისათვის მისაღებია მხოლოდ ის სოციოლოგიზმი, რომელიც ისტორიზმის უფლებებს განამტკიცებს, ისტორიული თვალსაზრისის საკვლევა-ძიებო შესაძლებლობას გაზრდის.

IV. სტრუქტურალიზმი, როგორც სოსიურის კონსეფციის ვანდრისითა განვითარება

§ 52. სტრუქტურალიზმის ძირითადი თეორიული დებულებები. სოსიურის სოციოლოგიური კონცეფციის ანალიზი მოცემული გვაქვს ზემოთ (იხ. § 47). ამ ანალიზის თვალსაზრისით საინტერესოა ზოგადი ენათმეცნიერების ახალი შიშდინარეობის, სტრუქტურალიზმის, ძირითად საპროგრამო დებულებათა განხილვა.

დასავლეთ ევროპაში 1939 წლიდან მას აქვს საკუთარი ორგანო — „სენათმეცნიერო შრომები“-ს (Acta linguistica) სახით¹.

¹ პირველი ტომის პირველი ნაკვეთი გამოსულია 1939 წელს. ჟურნალზე აღნიშნულია, რომ ესაა „სტრუქტურალური ენათმეცნიერების საერთაშორისო მიმოხილველი“, რომლის გამოცემაც ხორციელდება „საერთაშორისო საბჭოს“ ხელის შეწყობითაო. ამ საბჭოს წევრთა სიაში, რომელიც ყდაზეა მოთავსებული, მოხსენებული არიან: ფრანგი ენათმეცნიერები — ვანდრისი, ზანენისტი, სეშე, ნორვეგიელი სომერფელტი, ამერიკელი სეპირი (გარდაცვლილი იყო პირველი ნაკვეთის გამოსვლისას, — გარდაიცვალა 4. II. 1939), დანიელი ენათმეცნიერი ჰიელმსლევეი, ინგლისელი გარდინერი, პოლონელი ჟურილოვიჩი და სხვ., სულ 21 კაცი. მათი სახით წარმოდგენილია შემდეგი სამეცნიერო ცენტრები: პარიზი, ენევეა, ლონდონი, პარაღა, კოპენჰაგენი, ლევი, ბრნო, ბელგრადი, სოფია, ბუდაპეშტი, ბუქარესტი, ოსლო, გოტებორგი (შვედეთში), ჰელსინკი, დორპატი, ლეიდენი (პოლანდიაში), გენტი (ბელგიაში), ფლორენცია, ნიუ-ჰავენი (შვედეთ. შტატები), მედისონი (შვედეთ. შტატები), კალკუტა, ბერლინი.

წამყვანი როლი ეკუთვნის პრაღისა და კოპენჰაგენის სენათმეცნიერო წრეებს: მათი ინიციატივითაა დაარსებული „აქტა ლინგვისტიკა“. აღსანიშნავია პარიზის სენათმეცნიერო საზოგადოებისა და ლევიის მეცნიერებათა აკადემიის მონაწილეობა.

ჟურნალს ხელმძღვანელობენ კოპენჰაგენელები ბ რ ო ნ დ ა ლ ი და პ ი ე ლ მ ს ლ ე ვ ი.

პირველ ნაკვეთში სარდაქციო წინასიტყვაობის გარდა მოთავსებულია რამდენიმე წერილი (მათ შორის ზოგი საპროგრამო ხასიათისა), რეცენზია და ნეკროლოგი.

ჩვენ მსჭვლობისათვის ამოსავალია ხსენებული ჟურნალის პირველი ნაკვეთი (მეორე და მესამე ნაკვეთი 1941 წლის დამდეგისთვის მოიპოვებოდა ლენინგრადში; ჩვენში, სამწუხაროდ, მათი მიღება არ მოეწრო).

რედაქცია განმარტავს: ახალი მიმდინარეობის ორგანოს დაარსების იდეა ერთმანეთსაგან დამოუკიდებლად გაჩნდა პ რ ა ლ ა ს ა და კ ო პ ე ნ ჰ ა გ ე ნ შ ი, გარკვეულ

პირველ ნაკვეთში ჟურნალის რედაქცია ხაზგასმით აღნიშნავს: ჩვენ შორსა ვართ იმისაგან, რომ სტრუქტურალური ენათმეცნიერების პრობლემები გადაწყვეტილად მივიჩნით. ყოველგვარი დოგმატიზმი ჩვენთვის უცხოა. პროგრამაც კი დროებითია; მსოფლიოს ინტელექტუალური ცენტრების თანამშრომლობით უნდა დამუშავდეს ძირითადი საკითხებიო. მაგრამ იქვე უცილობლად არის მიჩნეული ამჟამად ენათმეცნიერებაში ხმარებული მეთოდების რევიზია და განახლება¹. ჩვენი მეცნიერების თვით საფუძვლებისაო¹.

ერთ-ერთი რედაქტორთაგანი — ჰიელმსლევე — თავის წერილში გარკვევით ამბობს, რომ სტრუქტურალიზმი მოასწავებს ენათმეცნიერების ქახალ ორიენტაციას, იგი გამოწვეულია შინაგანი საჭიროებით, რომელიც ცოცხლად იგრძნობა და, დასასრულ, ავტორს მოჰყავს მოსაზრებანი იმის შესახებ, რომ „სასარგებლო ქნებოდა შეგვენარჩუნებინა კონტაქტი კლასიკურ ენათმეცნიერებასთანაო“, ამოსავლად გვექონოდა მისი მიღწევები ყველგან, სადაც კი ისინი აღმოჩნდებიან ნაყოფიერი, ე. ი. გარკვევით დგას საკითხი, — საჭიროა თუ არა კლასიკურ ენათმეცნიერებასთან კავშირი: ესაა ამ კონტექსტში² არსებითი და არა ის, რომ თვით ჰიელმსლევე ძველისა და ახლის — nova et vetera-ს — შეზავებას შესაძლებლად ცნობს.

ამდენად სტრუქტურალიზმი ანგარიშგასაწევი ფაქტია დასავლეთის ენათმეცნიერებაში.

როგორია სტრუქტურალიზმის ძირითადი დებულებები?

სავსებით ერთგვარი გაგება არ დასტურდება იმ ავტორთა შორისაც, რომლებიც ამ საკითხს ეხებიან Acta linguistica-ს პირველ ნაკვეთში, — სხვაობა ჩანს პოზიტიურ ნაწილშიცა და ნეგატიურშიც (ისტორიულ ენათმეცნიერებასთან დამოკიდებულების საკითხში).

ტერმინი „სტრუქტურალიზმიც“ არაა სავსებით უდავო. ლინდროტი სწავილურ წერილს უძღვნის საკითხს: „რა უნდა ეწოდოს ჩვენს მეცნიერებას?“³ ლინდროტის აზრით, „სისტემოლოგია“ — უნდა დაიჭიროს „სტრუქტურალიზმის“ ადგილი, ასევე „სისტემა“-მ — „სტრუქტურისა“: „სისტემაშია როგორც ფუნქცია, ისე სტრუქტურა მოცემულია... სისტემა შეიცავს სრულიად სხვაგვარად, ვინემ სტრუქტურა, მთლიანობის იდეას, „მეტის შემცველი მთლიანობის იდეას“⁴.

პრობლემატიკაზე ყურადღება გამახვილდა დისკუსიების შედეგად, რომელთაც ადგილი ჰქონდა, პარლისა და კოპენჰაგენის საენათმეცნიერო⁵ წერების გარდა, ენათმეცნიერთა საერთაშორისო კონგრესებზე უკანასკნელი ათი წლის მანძილზეო.

¹ Acta linguistica I, 1, გვ. 2.

² იქვე, გვ. 79 — 80.

მაინც „სტრუქტურალიზმი“ რჩება მიმდინარეობის აღმნიშვნელ ტერ-
მინად.

სტრუქტურალიზმისათვის ყველაზე დამახასიათებელი ჩანს ვიგო
ბრონდალ-ის (Viggo Brøndal) გაგება, წარმოდგენილი წერილში „სტრუქ-
ტურალური ენათმეცნიერება“.

ენათმეცნიერების ძირითად პრობლემათა შესახებ მსჯელობისას ბრო-
ნდალი მხედველობაში იღებს სხვა მეცნიერებათა სინამდვილეში არსებულ
ვითარებას. ბრონდალის აზრით „ენათმეცნიერებაში ისევე, როგორც
მთელ რიგ სხვა დარგებში, ახალი მეცნიერული განწყობილება (esprit)
გარკვევით ანტიპოზიტივისტურია“¹. „შედარებითი (და ისტორიული)
გრამატიკა კი გარკვევით პოზიტივისტურია“². „პოზიტივიზმის ძირითა-
დი ტენდენციები ხასიათდება ისტორიზმის, კონკრეტული ფაქტებისა და
კანონების დიდი მნიშვნელობის აღიარებით (importance de l'histoire)³.
პოზიტივისტი იწყებს კონკრეტული ფაქტებით და მეტწილად იქვე რჩე-
ბა, ამას იქით არ მიდის⁴. განმზოლოებულად აღებულ კანონს მხოლოდ
შეფარდებითი და დროებითი მნიშვნელობა ენიჭება⁵. „ლ ა ლ ა ნ დ მ ა
ცხადყო ევოლუციური ილუზიები: სინამდვილეში კი ის, რაც მთავარია
ყოველი მეცნიერებისათვის, ესაა [არა ცვალებადი, არამედ] პერმანენ-
ტული, მუდმივი, იდენტური და არსებითი ეტიმოლოგიისათვის ისევე,
როგორც ლინგვისტური გენეალოგიისათვის — ესაა მოიპოვოს ზოგადი
ამოსავალი პუნქტი, მაშასადამე, იდენტიფიკაცია“⁶.

„შეუძლებელია ენის მდგომარეობა გამოვიყვანოთ მისი ისტორი-
იდან... ამ პრინციპის უგულვებელყოფა წარმოშობს ძირითად შეცდომას
დიალექტების აღწერისას ისტორიის საფუძველზე“⁷.

„მთელ რიგ მეცნიერებაში ბოლოს და ბოლოს იგრძნეს საჭიროება
უფრო შეიკრას ის კავშირები, რომლებიც შესასწავლი ობიექტის შიგნით
იგრძნობა. მეტ-ნაკლებად ყველგან მივიდნენ იმ რწმენამდის, რომ რეა-
ლურ მონაცემს ზუნდა ჰქონდეს შინაგანი კავშირი, თავისებური სტრუქტურა“⁸. ასე, მაგალითად, ამჟამად ფიზიკაში იკვლევენ არა მხოლოდ კრის-
ტალებისა და ატომის სტრუქტურას, არამედ სინათლის სტრუქტურასაც⁹.

¹ Acta I, 1, გვ. 4 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

² იქვე.

³ იქვე, გვ. 3.

⁴ იქვე, გვ. 2.

⁵ იქვე, გვ. 4.

⁶ იქვე, გვ. 3.

⁷ იქვე, გვ. 9.

⁸ იქვე, გვ. 5 — 6.

⁹ იქვე, გვ. 6.

ფსიქოლოგიაშიც, შეიძლება ითქვას, რომ სტრუქტურის (გერმ. Gestalt, ინგლ. pattern) ცნება დღის წესრიგშია დასმული.

სტრუქტურა ლაღანდის თანახმად აქ ნახმარია „სპეციალური და ახალი მნიშვნელობით... რათა აღნიშნოს — ელემენტთა უბრალო კომბინაციის საპირისპიროდ — მთლიანობა, შექმნილი ურთიერთ დაკავშირებულ ფენომენტთაგან, ისეთთაგან, როცა ყოველი დამოკიდებულება სხვებზე და არ შეიძლება არსებობდეს სხვაგვარად, თუ არ სხვებთან მიმართებაში. ზუსტად ამგვარადვე იყო, — დასძენს ბრონდალი, — სოციალური რომ ლაპარაკობდა სისტემათა შესახებ, სადაც ყოველივე ერთმანეთთანაა დაკავშირებული, აგრეთვე ელ. სეპირი ლინგვისტური ერთობლიობის pattern-ისა თუ მოდეების შესახებ. ტრუბეცკოის დიდი დამსახურებაა, რომ მან დააფუძნა და გამოიმუშავა ფონოლოგიური სისტემებისათვის სტრუქტურალისტური კონცეფცია¹.

ამ „ახალ საენათმეცნიერო კონცეფციას, რომელიც მომდინარეობს არა მხოლოდ სოსიურისაგან, არამედ ბოდუენ-დე-კურტენესა და სხვა მკვლევართაგან, დიდი უპირატესობა აქვს. იმ სიმწიფეებს, რომლებიც პოზიტივიზმის წინაშე აღიმართებოდა ხოლმე, იგი თავს აღწევს იმით, რომ შეგნებულად კვლავ აღადგენს იგივეობის, ერთიანობისა და მთლიანობის იდეებს, რომელნიც ყოველთვის ასრულებდნენ და ახლაც ასრულებენ გადამწყვეტ როლს მეცნიერებათა წინსვლაში“².

იგივეობის, ერთიანობისა და მთლიანობის იდეები შინაგან კავშირშია სინქრონიის, ენისა და სტრუქტურის ცნებებთან.

„სინქრონიის ნიშნის ქვეშ თავს იყრის ყველაფერი, რაც კი არის ჰომოგენური ერთსა და იმავე მდგომარეობაში... რომ დავადგინოთ ენაცნება, ყველა მოცემულ ვარიანტს თავი უნდა მოვუყაროთ არსებითი და განყენებული ტიპების მინიმალური რიცხვის ქვეშ, განზე დაეტოვოთ ყველაფერი, რაც უმნიშვნელოა და წმინდა ინდივიდუალური... რათა ღრმად შევიჭრათ სტრუქტურაში, უნდა დავადგინოთ ყველა ის მულ-

¹ იქვე, გვ. 6 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

² იქვე.

მივი, აუცილებელი და, მაშასადამე, კონსტიტუციური მიმართებანი, რომელთაც [ვაიგივებულ და გაერთიანებულ] ელემენტებს შორის აქვს ადგილი“¹.

ახალმა თვალსაზრისმა ნაყოფიერი გამოყენება პოვა მორფოლოგია-სა და ფონეტიკაში... ენათმეცნიერთ მოუხდებათ მოიმარჯვონ იგი გრამატიკის ყველა დარგში და თვით ენათა ტიპოლოგიის რკვევისას².

სინქრონიისა და დიაქრონიის განსხვავებასთან დაკავშირებით დაისმის საკითხი, ხომ არ იქნება საჭირო დავუშვათ დიაქრონიული და სინქრონიული გვერდით პანქრონიული და აქრონიული თვალსაზრისიც, ე. ი. დავსვათ საკითხი იმ ზოგად ადამიანურ ფაქტორთა შესახებ, რომელნიც არსებობენ ისტორიის გასწვრივ და რომელნიც იგრძნობიან ყოველი ენის შიგნით³.

ენისა და მეტყველების აქტის გარჩევისას ჩვევის („უზუსის“) საკითხიც დგება: ამ ცნებას საშუალო ადგილი უჭირავს ენასა და მეტყველების აქტს შორის⁴.

მწვევე საკითხად დგას და, ეჭვს გარეშეა, დიდხანს იქნება სადავო გრამატიკის სხვადასხვა დარგების ურთიერთობა: რა მიმართებაშია ერთმანეთთან ფონოლოგია და ფონეტიკა, მორფოლოგია და სინტაქსი.

სტრუქტურისა და ელემენტების გარჩევას თან სდევს კითხვა: თანაბრად აუცილებელია თუ არა სისტემაში ყველა ელემენტი? თუ უნდა ვივარაუდოთ, რომ სისტემაში ადგილი აქვს დამოკიდებულებათა საფეხურებს და, მაშასადამე, არსებობს შედარებით დამოუკიდებელი ელემენტებიც? ჭკუფთა სტრუქტურის კვლევას აქ გადამწყვეტი მნიშვნელობა ექნება.

მეორე მხრივ, კითხვა იბადება — უცილობლად ყველგან გვექნება საკმე სტრუქტურასთან თუ არა, ანუ სხვანაირად რომ ვთქვათ, რამდენად და რა პირობებშია სავარაუდებელი, რომ ფორმამ, სიტყვამ, ენამ დაიყვანოს თავისი სტრუქტურა ნულამდის? ამ ო რ ფ უ ლ ო ბ ი ს პ რ ო ბ ლ ე მ ა, ამგვარად, განახლდება სტრუქტურალისტური თვალსაზრისით.

სტრუქტურა გაგებულია აქ, — ამბობს ბრ.ინდალი, — როგორც ეტონომიური ობიექტი, როგორც ისეთი რამ, რაც არ გამოიყენება ელემენტებისაგან, რომელთა არც აგრეგატსა და არც ჭამს იგი არ წარმოადგენს.

¹ იქვე, გვ. 7.

² იქვე, გვ. 7 — 8.

³ იქვე, გვ. 8.

⁴ იქვე.

ამიტომ, რომ შესაძლო სისტემათა და მათი ფორმის საკითხს უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება¹.

ამისდა მიუხედავად, ელემენტები, რომლებიც შეადგენენ სისტემის ნაწილებს, არ უნდა განვიხილოთ, როგორც უბრალო დერივატი სტრუქტურულ შეფარდებათა თუ დაპირისპირებათაო.

სინამდვილეში მნიშვნელოვანი იქნება განვასხვავოთ სისტემის წმინდა ფორმალური თვისებები და სისტემის მასალა ანუ სუბსტანცია, რომელიც, შეგუებულია რა მოცემულ სტრუქტურასთან, მასში შედარებით დამოუკიდებელია. ამისდა კვალად რეალურ კატეგორიათა, სისტემათა შინაარსისა თუ საფუძვლის შესწავლა არა ნაკლებ მნიშვნელოვანი იქნებოდა, ვინემ ფორმალური სტრუქტურის შესწავლა. ჰუსერლის ღრმა ნააზრევი ფენომენოლოგიის შესახებ იქნება ამ მხრივ შთაგონების წყარო ენის ყოველი ლოგიკოსისთვისაო, — დაასკვნის ბრონდალი².

ასეთია ბრონდალის საპროგრამო წერილის შინაარსი.

როგორც ვნახეთ, სტრუქტურის ცნებაა, ცენტრალურ პრობლემას რომ ქმნის და რიგ საკითხებს აყენებს:

რაა სისტემის არსი?

ერთნაირად დამოკიდებულია თუ არა სისტემის ყოველი შემადგენელი ელემენტი?

ყოველი ენობრივი ფაქტისთვისაა (resp. ენისთვისაა) ნიშანდობლივი სტრუქტურის მქონებლობა, თუ შესაძლოა გრაფაციები ვიდრე ნულამდის?

როგორია სტრუქტურის ფორმალური და მატერიალური მომენტების ურთიერთობა?

რა ადგილი უჭირავს ჩვევის („უზუსის“) ცნებას სტრუქტურალური ანალიზის თვალსაზრისით?

როგორია გრამატიკის დარგთა ურთიერთობა?

საკმარისია თუ არა დიაქრონიული და სინქრონიული თვალსაზრისის გარჩევა, თუ საჭიროა პანქრონიული და აქრონიული (ე. ი. საყოველღორო ულო და დროისგარეშე, „ზედროული“) თვალსაზრისი?

ეს საკითხები ენის რაობისა და სტატიკური ენათმეცნიერების ძირითად საკითხებს მოიცავს. სანამ ბრონდალის შეხედულებათა დაფასებას შევეუდგებოდეთ, უნდა მოვესმინოთ, სტრუქტურალიზმის მეორე ფართის წარმომადგენელს, პიელმსლევს.

პიელმსლევის აზრით, „სტრუქტურალური ენათმეცნიერებაა ყოვე-

¹ იქვე, გვ. 9 — 10 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

² იქვე (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

ლი ენათმეცნიერება, რომელიც ხედავს ენაში სტრუქტურას და რომელიც სტრუქტურას აქცევს ნორმად ყოველი კლასიფიკაციისათვის“¹.

რაა ენის სტრუქტურა? „ენის სტრუქტურა არის დამოკიდებულებათა ხლართი (réseau de dependances) ანუ უფრო ზუსტად... რომა ვთქვათ, ფუნქციათა ხლართი“. „ნიშნის ფუნქციაშია შესასწავლი ობიექტის ფუნდამენტალური ფაქტი“.

„სტრუქტურა ქმნის იერარქიას, რომელმაც იცის მხოლოდ საკუთარი რიგი“. მისი შესწავლა უნდა წარმოებდეს დედუქციურად... უნდა იწყებოდეს ყველაზე განყენებული (ზოგადი, მარტივი) ფაქტებით და უნდა გადადიოდეს უფრო და უფრო კონკრეტულ ფაქტებზე...“ ...„მეთოდი, რომელსაც ვიყენებთ ამ დედუქციური იერარქიის ძიებისას, ჩვენ ვუწოდეთ ემპირიული“... „ემპირიული მეთოდი ანუ იმანენტური სემიოლოგიური მეთოდი, რომელიც ხედავს ნიშნის ფუნქციაში შესასწავლი ობიექტის ფუნდამენტურ ფაქტს, იძლევა ყველაზე მარტივ გადაწყვეტასაო“².

ჰიელმსლევეი შენიშნავს: ფუნქციონალური ენათმეცნიერება უფრო ფართო ცნებაა, ვინემ ის, რაც ჩვენ გვაქვს მხედველობაში; განმარტებულია სტრუქტურის პრინციპით: „სემიოლოგიური ფუნქცია არაა ახალი ცნება; ახალია სტრუქტურალური თვალსაზრისი, რომელიც სემიოლოგიურ ფუნქციას პირველ რიგში ათავსებს და მას განიხილავს, როგორც ენის ყველაზე კონსტიტუციურ ნიშანს“³.

„სტრუქტურალურ ენათმეცნიერებას და მხოლოდ მას შეუძლია ბოლო მოუღოს იმ უნუგეშო მდგომარეობას, რომელიც ასე კარგად დაახასიათა მეიემ შემდეგ სიტყვებში: „ყოველ საუკუნეს აქვს თავისი ფილოსოფიის შესაბამი გრამატიკა... იმდენივე ენათმეცნიერებაა, რამდენიც ენათმეცნიერი... ჩვენს მეცნიერებას ობიექტურ ხასიათს მინიჭებს სტრუქტურალური ენათმეცნიერების რეალიზაციაო“⁴.

სტრუქტურა, განმარტებული, როგორც დამოკიდებულებათა ხლართი, მთლად არ ხვდება იმ გაგებას, რომელიც ბრონდალთან ჰქონდა მინიჭებული ამ ტერმინს. აქ (ჰიელმსლევთან) ეს ტერმინი სისტემის სინონიმი ჩანს. არც კლასიკურ ენათმეცნიერებასთან დამოკიდებულებათა ერთგვარი: აქაც ბრონდალი უფრო შორს მიდის, ვინემ ჰიელმსლევეი.

სტრუქტურალიზმისათვის უფრო დამახასიათებელია ბრონდალის პოზიცია: იგი უფრო თანამიმდევრულია და მკვეთრად გამოსახული.

¹ Acta I, 1, გვ. 10.

² იქვე.

³ იქვე, გვ. 12.

⁴ იქვე.

§ 53. სტრუქტურალიზმის ანტიისტორიული ტენდენციები და ენის ფილოსოფია. სტრუქტურალიზმის სათავე, როგორც ამას ბრონდალიც აღნიშნავს, სოსიურის კონცეფციაა, კერძოდ, სინქრონული ენათმეცნიერება, რომელიც სოსიურმა დიაქრონიულს დაუპირისპირა და რომელზედაც სიმძიმის ცენტრი გადაიტანა (იხ. ზემოთ).

სტრუქტურალიზმი პოზიტივიზმის კრიტიკით იწყებს: კონკრეტული ფაქტის კულტი, პოზიტივიზმისათვის დამახასიათებელი, მას ეუცხოება. რა თქმა უნდა, მეცნიერება კონკრეტული ფაქტის გარეშე, ზუსტად დადგენილი ფაქტის გარეშე, მეცნიერება ვერ იქნებოდა. ეს უდავო დებულებაა მას შემდეგ, რაც მეცნიერება გაჩნდა. მაგრამ ისიც სრულიად ცხადია, რომ მეცნიერება ფაქტების შემთხვევითი გროვა არაა, — ფაქტზე გაჩერება მეცნიერებას ვერ შექმნის: მეცნიერება ფაქტებით იწყებს, რომ ობიექტური მნიშვნელობის მქონე ცოდნის სისტემა შექმნას. აქ ბრონდალის პოზიცია მტკიცეა და მეცნიერების თეორიის თვალსაზრისით მართებული. მაგრამ ბრონდალი ამას არ ჯერდება. მან პოზიტივიზმისთვის ნიშანდობლივად მიიჩნია ისტორიზმიც.

ანტიპოზიტივიზმი ანტიისტორიზმად იქცა. ანტიისტორიზმის სათავე სოსიურთანაა. მისი მასაზრდოებელი წყაროა სინქრონიის დაპირისპირება დიაქრონიისათვის, სინქრონიულ თვალსაზრისზე სიმძიმის ცენტრის გადატანა. მაგრამ სინქრონია პრინციპში აქრონიალ იქცევა, როგორც კი მას დამოუკიდებელი მეცნიერული ღირებულება მიენიჭება და დიაქრონიისაგან მოწყვეტით და, მით უფრო, დიაქრონიასთან დაპირისპირებაში იქნება მოცემული: პანქრონია და აქრონია სინქრონიის პრინციპის ლოგიკური შედეგია.

ანტიისტორიზმის ultima ratio, აქრონია, საკითხად დგას ბრონდალთან. ეკვი არაა, იგი პრინციპად გადაიქცევა, თუკი სტრუქტურალიზმი ამოსავალი ძირითადი დებულების შინაგან თანამიმდევრობას არ გადაუდგება.

მაგრამ აქ გაჩერებაც შუა გზაზე დგომა იქნებოდა: ენათმეცნიერი, რომელიც ისტორიზმს უარყოფს და ზედროული კატეგორიების ძიებას დაისახავს ძირითად მიზნად, უკვე აღარაა ენათმეცნიერი; იგი ენის ფილოსოფიის პრინციპების აღმსარებელი იქნებოდა, გრამატიკაში, კერძოდ, „ზოგადი ანუ რაციონალური (respect. ფილოსოფიური) გრამატიკის“ ნიადაგზე მდგომი აღმოჩნდებოდა. ვინაიდან შესაძლებელია ორი პრინციპი:

ერთი, — როდესაც ენაში გონების კატეგორიათა გამოსახულებას ვეძიებთ, მაშასადამე, ყოველი ენა განიხილება, როგორც აზროვნების კატეგორიათა რეალიზაცია: ესაა ფილოსოფიური გრამატიკის თვალსაზრისი.

მეორე, — როდესაც ენა შეისწავლება მთელი მისი სხვაობა-თავისებურებებით (სხვაობა შეიძლება გვეჩვენოს ერთსა და იმავე ენაში სხვადასხვა დროს, სხვადასხვა ენაში ერთსა და იმავე დროს): ესაა ისტორიული ენათმეცნიერების თვალსაზრისი.

შესაძლებელია ვილაპარაკოთ სინთეზური თვალსაზრისის შესახებაც კონკრეტულ მრავალფეროვნებაში მოცემულ ენათა დეტალური შესწავლის შედეგად წამოვყვენოთ ზოგადი პრინციპები ენათა რაობისა და არსებობა-განვითარების შესახებ. მაგრამ ეს არ იქნება წინა ორი თვალსაზრისის თანაზომიერი: ესაა ზოგადი ენათმეცნიერების თვალსაზრისი, იგი ისტორიული თვალსაზრისის დერივატია და იმდენადვე კანონიერი, რამდენადაც მტკიცე მეცნიერულია მისი საყრდენი ისტორიული ენათმეცნიერება.

აქრონიულად თვალსაზრისით ბრონდალი ენის ფილოსოფიის სიბრტყეზე სვამს ენის პრობლემებს. ჯამ პერსპექტივას უნდა გულისხმობდეს კ. ბიულერი, როდესაც წერს: „თუ წინასწარი ნიშნები არ გვატყუებს, ჩვენ მივიღებთ შედარებით ენათმეცნიერების ახალი აღმავლობისაკენ, ენათა უნივერსალური შედარების ფაზისაკენ, რომელშიაც განხორციელდება უნდა პოვოს მალალ საფეხურზე იმან, რაც ვ. ჰუმბოლდტსა და მის თანამედროვეებს თვალწინ ეხატებოდათ“¹.

ამიტომვე სრულებით ბუნებრივია და შინაგანად თანამიმდევრული, როდესაც ბრონდალი სისტემათა შინაარსის, რეალურ კატეგორიათა, შესწავლის შესახებ რომ ლაპარაკობს, ჰუსერლის ფენომენოლოგიას სახავს „შთაგონების წყაროდ ენის ყოველი ლოგიკოსისათვის“: გარკვეულ მომენტებში კანონზომიერ ანტიპოზიტივიზმს დაერთო სრულიად გაუმართლებელი ანტიისტორიზმი, ანტიისტორიზმმა კი ჰუსერლის ფენომენოლოგიასთან მიიყვანა ბრონდალი, — ფაქტი, საგულისხმო ანტიისტორიზმისა და იდეალიზმის ლოგიკური ურთიერთობის თვალსაზრისით.

ენისა და ენათმეცნიერების ჰეშმარიტი მეცნიერული თეორია ისტორიზმის განულებას კი არ მოითხოვს, არამედ მის გაძლიერებას.

ისტორიზმმა შექმნა ენათმეცნიერება, ისტორიზმმა უნდა გაუკაფოს გზა სტატიკურ ენათმეცნიერებას რთულ, მნიშვნელოვან და გადაუწყვეტელ საკითხთა გადაჭრისას; ხსენებული საკითხების დასმა სტრუქტურალური ენათმეცნიერების დამსახურებაა (ეს უკვე სოსიურთან გვექონდა), მაგრამ ამათი ჭეოროვანი გადაწყვეტა ამ ენათმეცნიერების მიერ არჩეულის გზით შეუძლებელია.

¹ იხ. K. B ü h l e r. Sprachtheorie, 1934, გვ. IV.

V. ენთაგიზმი (აქილურასი ინდივიდუალიზმი)

§ 54. კ. ფოსლერი, ენის ფილოსოფია და ენათმეცნიერება. / მხედველობაში გვაქვს ფოსლერის ესთეტიზმი. კარლ ფოსლერი ე. წ. ნეო-ფილოლოგიური სკოლის ფუძემდებელია.

კ. ფოსლერის კონცეფცია უფრო ენის ფილოსოფიის სამყაროს განეკუთვნება¹, ვიდრე საკუთრივ ზოგადი ენათმეცნიერებისას (და ეს— მიუხედავად იმისა, რომ რიგ შრომაში კ. ფოსლერი წარმოვედგება ენათმეცნიერად და არა ფილოსოფოსად). კ. ფოსლერის კონცეფცია გენეტურადაც ფილოსოფიას უკავშირდება: კ. ფოსლერისათვის ამოსავალია იტალიელი ფილოსოფოსის ბენედეტო კროჩეს შეხედულებანი (იხ. ქვემოთ).

ამისდა მიუხედავად, კ. ფოსლერის აქ განხილვა საჭიროდ მივიჩნით იმ დიდი გამოხმაურების გამო, რომელიც ენათმეცნიერთა შორის მისმა ნააზრევმა პოვა და იმ ორიგინალობასთან დაკავშირებით, რაც საკითხის დასმას ახასიათებს ამ ავტორთან.

1 კ. ფოსლერის მაგალითზე ცხადი ხდება, რომ თანამედროვე ზოგადმა ენათმეცნიერებამ შეუძლებელია ანგარიში არ გაუწიოს თანამედროვე ენის ფილოსოფიას.

§ 55. კ. ფოსლერის მთავარი შრომები. საკომუნიკაციო ფუნქცია განსაზღვრავს მეტყველების სოციალურ არსს; ამ დებულებაზეა დაფუძნებული სოსიურის კონცეფცია; ეგვევ დებულებაა ძირითადი მიეისათვის; საკომუნიკაციო ფუნქციას არ ივიწყებს პაულის ინდივიდუალიზმიც, თუმცა ენის რაობის საკითხის გადაწყვეტას პაული ეძიებს სხვა მიმართულებით.

კ. ფოსლერის სახით ჩვენ წინ არის ავტორი, რომელიც შეეცადა აეგო ენის თეორია მარტოოდენ ექსპრესიულ ფუნქციაზე დაყრდნობით, საკომუნიკაციო ფუნქციის უგულვებლყოფით.

არ შეიძლება ითქვას, რომ კ. ფოსლერის შეხედულებები მტკიცე და ჩამოყალიბებული იყოს; არც თანამიმდევრობაა ყოველთვის დაცული, თუმცა ავტორის დაფორმულება თითქმის მუდამ მკაფიოა და სხვათა შეხედულებებს იგი მკვეთრად ემიჯნება. ხშირი პარადოქსული თეზისები საჭირო დასაბუთების გარეშე — კ. ფოსლერისთვის ნიშანდობლივია და მისი ნააზრევის ზუსტად გათვალისწინებას აძნელებს.

1 ენის რაობის თვალსაზრისით ყველაზე საინტერესოა კ. ფოსლერის პირველი ორი თეორიული ნაშრომი:

¹ პირველ შრომას: „პოზიტივიზმი და ინდივიდუალიზმი ენათმეცნიერებაში“ ქვესაათურად აქვს „ენის ფილოსოფიური გამოკვლევა“ (იხ. აქვე, ქვემოთ).

1. „პოზიტივიზმი და იდეალიზმი ენათმეცნიერებაში. ენის ფილოსოფიური გამოკვლევა“ (პაიდელბერგი, 1904 წ.).

და 2. „ენა, როგორც შემოქმედება და როგორც განვითარება“ (პაიდელბერგი, 1905 წ.)¹.

ამ შრომათაგან პირველშია კ. ფოსლერის ძირითადი იდეა ყველაზე თანამიმდევრულად გაშლილი (თუმცა უკან დახევა უკვე ამ შრომაში იწყება).

§ 50. ენა, როგორც გონითი გამოსახულება და ინდივიდის შემოქმედება ფოსლერთან. მოვიყვანთ ყველაზე დამახასიათებელ განსაზღვრება-დებულებებს ენის შესახებ:

1) „მეტყველება გონითი შემოქმედებაა“². „თავისი არსებით ყოველი ენობრივი გამოსახულება ინდივიდუალური გონითი შემოქმედებაა“³. „ენა — გონითი გამოსახულებაა“⁴.

„წარმოვიდგინოთ, რომ ენათმეცნიერება აგებულია იდეალისტურად და ესთეტიკურად... ყოველი ენობრივი გამოსახულება... უნდა იქნეს ახსნილი, როგორც თავისუფალი ინდივიდუალური შემოქმედება მოლაპარაკე ინდივიდთა ინდივიდუალური ინტუიციებიდან ამოსვლით“⁵.

რაკი კ. ფოსლერმა მეტყველების არსი დაიყვანა მოლაპარაკე სუბიექტის ინდივიდუალურ შემოქმედებად, ამ არსის განსახიერებად უნდა ვცნოთ სტილი, ვინაიდან კ. ფოსლერის აზრით, „სტილი — ესაა ინდივიდუალური გონითი გამოსახულება“...⁶ „რამდენი ინდივიდიცაა. იმდენივე სტილია“⁷.

სტილის ამგვარი განმარტება არკვევს სტილისტიკის როლსა და ადგილს ენათმეცნიერებაში:

¹ „Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft. — Eine sprachphilosophische Untersuchung“ (Heidelberg, 1904; შემოკლებით: Positiv.). „Sprache, als Schöpfung und Entwicklung“ (Heidelberg, 1905; შემოკლებით: Sprache).

ორივე შრომა მონოგრაფიული ხასიათისაა; 1923 წ. გამოსული „გონი და კულტურა ენაში“ („Geist und Kultur in der Sprache“) სხვადასხვა დროს გამოსულ წერილთა კრებულს წარმოადგენს. ეგვევ ითქმის „ენის ფილოსოფიის შესახებ შრომათა კრებულზე“ (Gesammelte Aufsätze zur Sprachphilosophie“, 1923). რაც შეეხება მონოგრაფიას „საფრანგეთის კულტურა, ასახული ფრანგული ენის განვითარებაში“ („Frankreichs Kultur im Spiegel seiner Sprachentwicklung“, Heidelberg, 1913, მეორე გამოც. 1912), იგი ენის რაობის სტატიკური ანალიზის თვალსაზრისით ნაკლებ საგულისხმოა.

² იხ. Positiv., გვ. 38.

³ იქვე, გვ. 37 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

⁴ იქვე, გვ. 10 ავტორი მიუთითებს, რომ ესაა იდეალისტური განსაზღვრება.

⁵ იქვე, გვ. 88 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

⁶ იქვე, გვ. 16 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

⁷ იქვე, გვ. 37.

„სტილისტიკის არსი მდგომარეობს ენობრივი გამოსახულების, როგორც წმინდა ინდივიდუალური შემოქმედების იდეალისტურ დასაბუთებაში“¹.

„ეგრეთ წოდებული გრამატიკა უნდა გაითქვიფოს მთლიანად და უნაშთოდ ენის ესთეტიკურ განხილვაში“².

/ „... ფონეტიკამ, მორფოლოგიამ, სიტყვაწარმოებამ და სინტაქსმა... უნდა მოიპოვონ თავისი უკანასკნელი, ერთად ერთი და ჭეშმარიტი ახსნა უმაღლეს დისციპლინაში, ე. ი. სტილისტიკაში“³.

„ენის განვითარების ისტორია სხვა არაფერია, თუ არ ისტორია გამოსახულების გონითი ფორმებისა, მაშასადამე, ისტორია ხელოვნების ამ სიტყვის მნიშვნელობის ყველაზე ფართო გაგებით. გრამატიკა — ესაა ნაწილი სტილისა და ლიტერატურის ისტორიისა; რომელიც (ლიტერატურა), თავის მხრივ, შედის გონისა და თავისუფლების საერთო საკაცობრიო ისტორიაში (კულტურის ისტორიაში)“⁴.

„მაშ, ერთხელ კიდევ: ენათმეცნიერება ამ სიტყვის წმინდა მნიშვნელობით არის მხოლოდ სტილისტიკა. მაგრამ ეს უკანასკნელი ეკუთვნის ესთეტიკას. ენათმეცნიერება ხელოვნების ისტორიაა“⁵.

§ 57. § ენის საკომუნიკაციო ფუნქციის საკითხი ფოსლერის პირველ შრომაში („პოზიტივიზმი და იდეალიზმი ენათმეცნიერებაში“). თუ ენა მხოლოდ და მხოლოდ ინდივიდუალური შემოქმედებით აქტია, როგორღა შეიძლება ის გამოდგეს ურთიერთობის საშუალებად?

/ კ. ფოსლერი გვეტყვის: „თუ აღამიანები ენის საშუალებით ერთმანეთს აგებინებენ, ამის საფუძველს წარმოადგენს არა ის, რომ გვაქვს საერთო ენობრივი ჩვევები, ანდა საერთო ენობრივი მასალა, ანდა წინადადების საერთო წყობა, არამედ ის, რომ საერთოა მეტყველების ნიჭი. „ენობრივი კოლექტივები“, დიალექტები და სხვა მისთანანი სინამდვილეში სრულებით არ არსებობენ. ეს ცნებები წარმოიქმნება... მეტ-ნაკლებად ნებისმიერ დაჯგუფებათა საშუალებით და წარმოადგენენ პოზიტივიზმის შემდგომ შეცდომას. / საკმარისია ერთად დავამწყვდიოთ ორი ან რამდენიმე ინდივიდი, რომლებიც წინათ ეკუთვნოდნენ სრულიად

¹ იქვე, გვ. 36 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

² იქვე, გვ. 10.

³ იქვე, გვ. 10.

⁴ იქვე, გვ. 10 — 11.

⁵ იქვე, გვ. 42.

„ჰეტეროგენულ“ ენობრივ კოლექტივებს და რომელთაც არავითარი საერთო ენობრივი ჩვევები არა აქვთ, მოკლე ხნის შემდეგ ისინი ერთმანეთს გაუგებენ მეტყველების ნიჭის წყალობით. ამგვარად წარმოიქმნა ინგლისური და მრავალი სხვა ენა, ამ გზით ხდება ენათა ყოველი განვითარება, ენის ყოველი სიცოცხლე...“ ენა ამ სიტყვის პირდაპირი მნიშვნელობით არ შეიძლება ვასწავლოთ, ენა შეიძლება, — როგორც ვილჰელმ ჰუმბოლდტი ლაპარაკობს, — „გავალციოთ“¹.

✓ მაშ, რაღა ენობრივი ჩვევა (უზუსტი), საერთო ინდივიდთა მეტყველებაში?

ფოსლერი გვიპასუხებს: „გამეორება თუთიყუშის საქმეა; ამიტომაც, რომ თუთიყუშს არავითარი სტილი არა აქვს...ისაა, თუ შეიძლება ითქვას, გაპიროვნებული ენობრივი ჩვევა (უზუსტი), წმინდა პასიობა; ის იმეორებს ენას, მაგრამ მას არა აქვს შემოქმედებითი დამოკიდებულება ენისადმი. მცირეოდენი თუთიყუში, თქმა არ უნდა, ზის ყოველ ადამიანში; ესაა დეფიციტი ანუ პასიური რამ მეტყველების ჩვენს უნარში (ნიჭში). მაშასადამე. არა რაიმე დადებითი..., არა რაიმეგვარი თავისთავადი პრინციპი, რომელზედაც შეიძლებოდა მეცნიერების აგება“².

და კიდევ ამავე შრომის სხვა ადგილას იმავე საერთო ჩვევისა და პასიობის შესახებ ვკითხულობთ:

„თვით ყველაზე საცოდავსა და არაფრის მაქნის ადამიანთა არსებაში მაინც ღვივის საკუთარი და თავისუფალი ენის ღვთაებრივი ნაპერწკალი. სამყაროს ვერავითარი წესები და ჩვევა (უზუსტი) ვერ ჩააქრობს მას. ყველაზე ბელშავი ენობრივი მონა თავისი სულის რომელიღაც ფარულ კუნჭულში მაინც არის ავტონომიური და არ შეიძლება დაყვანილი იქნეს თუთიყუშად. ყველაზე გაუხარელი სინამდვილე ათასწილ უფრო გასახარია, ვინემ პოზიტივიზმის ცარიელი ცრუ ფილოსოფია, რომელიც გონითი თავისუფლების ყველაზე ძვირფას ნიჭში ხედავს მხოლოდ კანონსა და წესს, მხოლოდ ჩვევასა (უზუსტსა) და მონობას“³.

ყოველივე ამის შემდეგ სრულიად ბუნებრივია, თუ კ. ფოსლერი დაასკვნის: „განიხილო ენა, როგორც ჩვევა და წესი, ნიშნავს, მაშასადამე, განიხილო იგი არამეცნიერულად“⁴.

მაგრამ ეს ჩვევის (უზუსტის) შეფასებაა და არა ახსნა!

მხოლოდ მეტყველების ნიჭზე მითითება. ჩანს, ავტორისთვისაც არაა

¹ იქვე, გვ. 37 — 38.

² იქვე, გვ. 38.

³ იქვე, 98.

⁴ იქვე, გვ. 38 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

საკმარისი. კ. ფოსლერი იმავე შრომაში კვლავ უბრუნდება ჩვევის რაობის საკითხს.

კ. ფოსლერი სვამს კითხვას: თუ ენობრივი გამოსახულება თავისუფალი ინდივიდუალური შემოქმედებაა, სადღაა ერთიანობა? ასეთ პირობებში რატომ არ დაისადგურებს განუსაზღვრელი ანარქია? სამყაროს ყველა კუთხეში ყოველ საათში რატომ არ ჩნდება ახალ-ახალი ბაბილონები?

სხვანაირად რომა ვთქვათ: როგორაა შესაძლებელი ენა, როცა სინამდვილეში ადგილი აქვს მხოლოდ და მხოლოდ ინდივიდუალურ შემოქმედებით აქტებს? კ. ფოსლერი ამბობს:

პასიობა, ენობრივი ნიჟის (უნარის) ნაკლებობა ამას ვერ აგვიხსნის: პასიობა არაფერია; არაფრისაგან ახსნა არაა ახსნა. ენათა არსებობა კი ფაქტია. პასიობას ხომ არ შეუქმნია გერმანული ენა? ფოსლერი უპასუხებს:

| ეროვნული ენა იქმნება „არა გონითი პასიობით, არამედ მოქმედებით, მასთან — არა ინდივიდუალური მოქმედებით, არამედ კოლექტიური მოქმედებით: თ ა ნ ა მ შ რ ო მ ლ ო ბ ი ს საშუალებით. 1/

ასეა ეს. მაგრამ, ამისდა მიუხედავად, ჩვენ არ შეგვიძლია ხელი ავიღოთ ჩვენს პირველ დებულებაზე ენობრივი ჩვევის (Sprachkonvention), როგორც რაღაც პასიურისა, და ენობრივი შემოქმედების, როგორც რაღაც ინდივიდუალურის შესახებ. ორივე დებულება სწორია, ყოველი მათგანი განსაკუთრებული თვალსაზრისით. წინააღმდეგობა მხოლოდ მოქმედებითაა.

ენობრივი გამოსახულება წარმოდგება ინდივიდუალური მოქმედებით, მაგრამ იგი მკვიდრდება (გზას იკაფავს), რამდენადაც მას სხვები დაეთანხმებიან, მას მიიღებენ, მას გაიმეორებენ: ან მოუფიქრებლად, მაშასადამე, პასიურად, ანდა კიდევ შემოქმედებითად და, მაშასადამე, — შეიტანენ რა ცვლილებას, შეასწორებენ რა. შეასუსტებენ ან გააძლიერებენ რა, — მოკლედ: თანამშრომლობითა და კოლექტიური მოქმედებით. თუ ენას განვიხილავთ წარმოშობის მომენტში ანდა აბსოლუტური პროგრესის მომენტში, იგი წარმოადგენს რაღაც ინდივიდუალურსა და აქტიურს; დამდოვრებისა და გამყარების მომენტში (ინდივიდთან იქნება ეს თუ კოლექტივთან) ენა არის რაღაც პასიური; შედარებითი პროგრესის მომენტში, ე. ი. ენა, განხილული არა როგორც შემოქმედება, არამედ როგორც განვითარება, იგი წარმოადგენს კოლექტიურ გონითს მოქმედებას (kollektive geistige Tätigkeit)¹.

გრამ, ენა არ უდრის ინდივიდის შემოქმედებას, არ დაიყვანება ინდი-

¹ Positiv., გვ. 90 — 91.

ვიდის შემოქმედებითს აქტიობამდის: კოლექტივი („კოლექტიური გონი“) კვლავ საკირო აღმოჩნდა.

რა უდევს საფუძვლად ამ კოლექტიურ გონს? როგორ წარმოიქმნება იგი? კ. ფოსლერი წერს: „მაგრამ საერთო გონითი მოქმედება შესაძლებელია მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც გონითი განწყობილება (geistige Veranlagung) საერთოა; ასევე — ინდივიდუალური მოქმედება შესაძლებელია მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც განწყობილება (ნიჭი) თავისებურია და ორიგინალური. სწორედ ამ წინააღმდეგობაზე დაფუძნებული ენა: ის გვეერთებს ჩვენ და ის გვთიშავს ჩვენ.“

რადგანაც ჩვენ ერთნაირად განვიცდიით და ჩვენს ხალხს თანავეგრძნობთ, ვიყენებთ მის ენას და ვცდილობთ ამ ენაზე ვილაპარაკოთ, რაც შეიძლება ნათლად, სწორად, საყოველთაოდ გასაგებად და მსუბუქად; რადგანაც ჩვენ ჩვენს თავს პიროვნებად ვგრძნობთ, ვცდილობთ ჩვენ ჩვენი საკუთარი ენით, ინდივიდუალური სტილით ვილაპარაკოთ, და, რაც უფრო განსაკუთრებულია ჩვენი გრძნობა, მით უფრო თამამი, მით უფრო თავისებური, ახალი და მძიმეა ჩვენი გამონათქვამი“¹.

რას ემყარება ეს საერთო გონითი განწყობილება?

„მეტწილად გონითი ნათესაობა (die geistige Verwandtschaft) უნდა იყოს შეპირებებული ფიზიკური ნათესაობით, ასე რომ, რასის ერთიანობა და ენის ერთიანობა, საერთოდ, ფარავენ ერთი მეორეს. და მაინც არ უნდა დავივიწყოთ, — დასძენს კ. ფოსლერი, — რომ ანთროპოლოგიურად შორს მდგომსაც შეუძლია გაიგოს უცხო ხალხის გონითი თავისებურება, თანაგრძნობით მოეკიდოს მას, მონაწილეობა მიიღოს მასში და ილაპარაკოს მისი ენით ისე, თითქოს იგი ყოფილიყოს ერთი მათგანიო“².

„მაგრამ გონითი და რასობრივი მსგავსება ცალკე პირთა ინდივიდუალური სხვაობის მეშვეობით ნიადაგ იზღუდება, ე. ი. ნაწილობრივ იხსნება (aufgehoben wird)“³.

მაშ, ისევ ინდივიდია გადამწყვეტი ფაქტორი? მოვისმინოთ კ. ფოსლერის შემდგომი მსჯელობა აბსოლუტური და რელატიური პროგრესის მომენტთა გარჩევის შესახებ ენაში. კ. ფოსლერი წერს:

! „ამგვარად ჩვენ ვიპოვეთ ორი განსხვავებული მომენტი, რომელშიაც ენას უნდა დავაკვირდეთ და განსხვავებულად განვიხილოთ:

1. მომენტი აბსოლუტური პროგრესისა ანუ თავისუფალი ინდივიდუალური შემოქმედებისა.

2. მომენტი შეფარდებითი პროგრესისა ანუ ეგრეთწოდებული კა-

¹ იქვე, გვ. 91.

² იქვე, გვ. 92.

ნონზომიერი განვითარებისა და ურთიერთგანმსაზღვრელი კოლექტიური შემოქმედებისა.

პირველი მომენტის განხილვისას ყურადღება არ ექცევა ენის ისტორიულად მოცემულ მდგომარეობას და იგი (განხილვა) არის წმინდა-ესთეტიკური. მეორე მომენტის განხილვისას ერთმანეთს უდარებენ ენის განვითარების წინა მომენტს მომდევნოს, და ამდენად ეს განხილვა ისტორიულია; მაგრამ, რამდენადაც მას სურს ახსნას ცვლილება, პროგრესი ანუ ის, რაცაა ენაში ცოცხალი, ისიც უნდა დაუბრუნდეს კვლავ ესთეტიკურს, — ანუ, როგორც ახლა უყვართ ხოლმე თქმა, ფსიქოლოგიურ საფეხურს¹.

ამგვარად ჩვენ ვალწევთ ენათმეცნიერების ახალსა და თავისობუნებით თანამიმდევარ იდეალისტურ სისტემას: 1. წმინდა-ესთეტიკური განხილვა ენისა, 2. ესთეტიკურ-ისტორიული განხილვა ენისა...².

...ენის ესთეტიკური და ისტორიული დაყოფა არ შემოიტანს დუალიზმს ფილოლოგიაში. ესთეტიკური და ისტორიული, ჩვენებურად გაგებული, არ შეიცავს წინააღმდეგობას; ერთმანეთთან ისინი ისეთსავე მიმართებაში არიან, როგორც, ვთქვათ, პოზიტივისტურ სისტემაში ფიქსირებული საფეხურები აღწერთი და ახსნითი (მოთხრობითი erzählende) გრამატიკისა, რომლებთანაც ჩვენი საფეხურები არამც და არამც არ შეიძლება აერიოთ ანდა გაავთანაბროთ. ესთეტიკური და ისტორიული ჩვენ აღვნიშნავთ ერთი და იმავე ფილოლოგიური კვლევაძიების ამა თუ იმ მხარეს, რომელიც (კვლევაძიება) თავის საფუძველში შეიძლება იყოს მსოლოდ შედარებით ი. ი. თუ ენობრივი გამოსახულების ფორმებს ვადარებთ შესაბამის ფსიქიკურ ინტუიციას, განხილვა ესთეტიკურია, ე. ი. ინტერპრეტაცია უკეთდება გამოსახვის ფორმის „აზრს“... თუ ერთმანეთს ვუდარებთ სხვადასხვა ანდა მსგავს გამოსახვის ფორმებს, თუ ვიკვლევთ მათს ეტიმოლოგიურ კავშირს, განხილვის წესი ისტორიული ხდება — ისე კი, რომ მაინც რჩება ესთეტიკური (ohne darum aufzuhören ästhetisch zu sein); ე. ი. ესთეტიკურად განმარტებულს ეხსნით ისტორიულად და მოვაქცევთ ენობრივ განვითარებასთან კავშირში³.

კ. ფოსლერის მთელი ეს მსჯელობა მიზნად ისახავს, დაიცვას აბსოლუტური პროგრესის თეორიული პრიმატი, დაასაბუთოს ესთეტი-

¹ იქვე (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

² იქვე, გვ. 93 — 94 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

³ იქვე, გვ. 95 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

კურის პეგემონია (თუ მონოპოლია არა!), ე. ი. ელიმინაცია უკოს კოლექტიურსა და დაიყვანოს ყველაფერი საბოლოო ანგარიშში ინდივიდუალურამდის. ამგვარად, კოლექტიური გონი, კოლექტიური თანამშრომლობა-შემოქმედება არ ზღუდავს კ. ფოსლერთან ინდივიდუალისტურ პრინციპს. ამიტომ სრულებით ბუნებრივია ისტორიულისა და ესთეტიკურის ის დაპირისპირება, რომლითაც კ. ფოსლერი პაულს გაემიჯნა.

„პაულის დებულების ნაცვლად: ყოველი ენათმეცნიერება ისტორიულიაო, ჩვენ უნდა წამოვაყენოთ ჩვენი დებულება: ყოველი ენათმეცნიერება ესთეტიკურია. ენათმეცნიერება რომ მხოლოდ და მხოლოდ ისტორიული ყოფილიყო, მას სრულიად ვერ განვასხვავებდით ბუნებისმეცნიერებათაგან, რომელნიც აგრეთვე ისტორიულნი არიან. და მხოლოდ მისი ესთეტიკური ხასიათის გამოა, ენათმეცნიერება რომ განეკუთვნება კულტურის მეცნიერებათა წრეს...“¹ |

ფოსლერის აზრით, თეორიულად შეუძლებელია ისეთი განხილვა ენისა, რომელიც ესთეტიკური განხილვის ელემენტებს არ შეიცავდეს. მაგრამ ხომ გვაქვს ნათქვამი, რომ აბსოლუტური და შედარებითი პროგრესის გარდა არსებობს განვითარების მესამე სტადია: ენის დამდოვრებისა და გამყარების სტადია, რომელიც „მოლაპარაკე ინდივიდებისა და კოლექტივთა წმინდა პასიობას დაუუკავშირეთო“. რაკვარი განხილვის საგანია ასეთი ვითარება ენაში?

საკითხი ბუნებრივია; მასზე გაცემული პასუხი კი საკითხის გამომწვევი ფაქტის უარყოფის დასაბუთებლად წარმოგვიდგება:

„ეს მესამე სტადია მკვდარი წერტილია, რომელიც არ არსებობს. ადგილი აქვს ნაწილობრივს და არა წმინდა პასიობას; და ეს ნაწილობრივი პასიობაა სწორედ შეზღუდვა ინდივიდისა კოლექტივის მიერ ანდა პირუკუ. აბსოლუტური სიმდოვრის (Stillstand) სტადია ამგვარად მოჩვენებითია; ადგილი აქვს მხოლოდ შედარებითი სიმდოვრის სტადიას, და იგი ბუნებრივად თანხვედება მთლიანად შედარებითი პროგრესის ანუ განვითარების სტადიას“².

ამგვარად, სამი შესაძლებლობა, წინათ აღიარებული, კ. ფოსლერმა ორამდე დაიყვანა: ესენია — აბსოლუტური პროგრესისა და რელატიური პროგრესის სტადია ენაში. ეს უკანასკნელი არაა თანასწორუფლებიანი, იგი დაქვემდებარებული, მეორეული ხასიათისაა და ავტორის ინდივიდუალისტურ მონიჭმს არ არღვევს. ასე ფიქრობს, ყოველ შემთხვევაში, თვით კ. ფოსლერი ამ შრომაში („პოზიტივიზმი და იდეალიზმი ენათმეცნიერებაში“, 1904 წ.).

¹ იქვე, გვ. 96.

² იქვე, გვ. 96 — 97.

§ 58. საკომუნიაციო ფუნქციის საკითხი ფოსლერის მეორე შრომაში („ენა, როგორც შემოქმედება...“). ერთი წლის შემდეგ გამოსულ შრომაში — „ენა, როგორც შემოქმედება და როგორც განვითარება“ — კ. ფოსლერი კვლავ უბრუნდება ხსენებულ საკითხს; კეს საეხებით ბუნებრივია: ინდივიდუალურისა და კოლექტიურის ურთიერთობის საკითხი პირველ შრომაში შემთხვევით როდი წამოიჭრა — ეს ცენტრალური პრობლემაა!

ს.კ. ფოსლერი წერს: „ენა არის პირველ ყოვლისა წმინდა თეორიული, კერძოთი და ინდივიდუალური მოქმედება, მაშასადამე, ხელოვნება. როგორც ასეთისათვის, მისთვის, საერთოდ, უცხოა განვითარება, არამედ იგი წარმოიქმნება ხელახლა და მუდამ განსხვავებულად ყოველი ინდივიდის მიერ, რომელიც გონით შთაბეჭდილებას ენობრივს გამოსახულებას აძლევს. ამის შესაბამისად ენობრივი გამოსახულებების ფორმები უნდა იქნეს განხილული, პირველ ყოვლისა, პრაქტიკულ სინამდვილესთან მიმართების გარეშე, ე. ი. როგორც ხელოვნება ანუ როგორც შემოქმედება, ე. ი. თეორიულ-ისტორიულად ანუ ესთეტიკურად.“

✓ (ამაგრამ, რამდენადაც ენას იყენებენ ინდივიდთა პრაქტიკული ურთიერთობისათვის, ის (ენა) უკვე აღარ არის ინდივიდუალური შემოქმედება, არამედ — კოლექტიური შემოქმედება, იგი იმყოფება მიმართებაში ემპირიულ სინამდვილესთან, ადგილი აქვს მის ფიქსაციას და ცვლას ენობრივი კოლექტივის კულტურულ მოთხოვნილებებთან შეფარდებით და ამიტომ მეორე რიგში იგი (ენა) უნდა იქნეს განხილული უკვე არა როგორც შემოქმედება, არამედ როგორც განვითარება. ✓

განხილვის ეს ორგვარი სახეობა აღნიშნულია ჩვენი ნაშრომის სათაურში: ენა, როგორც შემოქმედება და როგორც განვითარება.

როდესაც მე ჩემი წიგნაკის — „პოზიტივიზმი და იდეალიზმი ენათმეცნიერებაში“ — დასკვნაში განხილვის პირველი საფეხური დავახასიათე, როგორც წმინდა ესთეტიკური და მეორე, როგორც ესთეტიკურ-ისტორიული, მე ბრალი მედება მოუფიქრებელსა (leichtsinnig) და არაზუსტ სიტყვახმარებაში. „ესთეტიკურ-ისტორიულის“ ნაცვლად მე უნდა მეხმარა ესთეტიკურ-ევიოლუციური ანდა მარტივად „გენეტურ-ისტორიული“. სიტყვა „ისტორიულის“ არაზუსტი ხმარების გამო ავცდი სწორ გზას და ჰერმან პაულის ძირითადი დებულება (რომ ყოველი ენათმეცნიერება ისტორიულია) სადავოდ გავხადე. თეორიულ-ისტორიული ხომ, როგორც ენახეთ, იგივეა, რაც ესთეტიკური; პრაქტიკულ-ისტორიული ნიშნავს იმასვე, რასაც გენეტურ-ისტორიული, ასე რომ, პაულის გამოთქმა „ისტორიული“ განხილვის ორივე სახეს მარტივად მოიცავს. პაულს რომ ეს-

თეტიკური მომენტი ენათმეცნიერებაში უფრო ძლიერად გაეხაზა, მისი ტერმინი ჩემთვის, ალბათ, მიუღებელი არ იქნებოდაო“¹.

როგორც ვხედავთ, აქ კ. ფოსლერი თვალსაჩინოდ ცვლის პირველ შრომაში წამოყენებულ დებულებას: იქ ენაში ყველაფერი ინდივიდუალური იყო ანდა დაიყვანებოდა ინდივიდუალურად; აქ კოლექტიური შემოქმედება გვერდში ამოუდგა ინდივიდუალურ შემოქმედებას: ენა, როგორც ურთიერთობის საშუალება, აღარ არის ინდივიდუალური შემოქმედება, არამედ კოლექტიური შემოქმედებააო, — გვეუბნება ავტორი. სხვანაირად რომ ვთქვათ, საკომუნიკაციო ფუნქციას დამოუკიდებელი ღირებულება ენიჭება, მხოლოდ რიგშია განსხვავება: პირველ რიგში წინანდებურად ექსპრესიული ფუნქცია დგას („ენა, როგორც შემოქმედება“), მეორე ადგილას — საკომუნიკაციო („ენა, როგორც განვითარება“). მაგრამ ეს აღარაა ინდივიდუალისტური მონიშმი, არამედ აშკარა დუალიზმი და, მასსადამე, პირველ შრომაში წამოყენებული დებულებების პრინციპული შეზღუდვა (უარყოფამდის).

§ 50. ენის განვითარების მიზეზისათვის ფოსლერთან ენამ, როგორც შემოქმედებამ, განვითარება არ იცის. ენა, როგორც ურთიერთობის საშუალება, ვითარდება. რა განსაზღვრავს ენის განვითარებას?

ზევით მოყვანილ ნაწყვეტში (შრომიდან „ენა, როგორც შემოქმედება...“) ყრუდაა ლაპარაკი ენის ცვლილებათა შესახებ „ენობრივი კოლექტივის კულტურულ მოთხოვნილებათა შესაბამისად“; პირველ ნაშრომში კი („პოზიტივიზმი და იდეალიზმი ენათმეცნიერებაში“) კ. ფოსლერი არაერთგზის გამოთქვამს გარკვეულ მოსაზრებებს ამ საკითხზე:

„ენათმეცნიერების ამოცანაა, — ამბობს კ. ფოსლერი, — გ ვ ა ჩ ვ ე ნ ო ს გ ო ნ ი, როგორც ერთადერთი მოქმედი მიზეზი ენობრივ ფორმათა ერთობლიობისა“².

„ფონეტიკა, აკუსტიკა, მეტყველების ორგანოთა ფიზიოლოგია, ანთროპოლოგია, ეთნოლოგია, ექსპერიმენტული ფსიქოლოგია... მხოლოდ აღწერითი დამხმარე დისციპლინებია, და მათ შეუძლიათ გვაჩვენონ პირობები, რომლებშიც ენა იცვლება, მაგრამ... არა მიზეზი.“

მიზეზი კი ადამიანის გონია მთელი მისი ამოუწყავი ინდივიდუალური ინტუიციებით, თავის აქტივით; და თვითმპყრობელი მეფე ფილოლოგიისა არის ესთეტიკა“³.

„... თვით ყველაზე უმნიშვნელოსა და, ერთი შეხედვით, ყველაზე უმ-

¹ Sprache, als Schöpfung, გვ. 18 — 19.

² Positiv., გვ. 63.

³ იქვე.

თხვევითს ენობრივ ცვლილებებს უნდა ჰქონდეს ესთეტიკური მიზეზი, ე. ი. მიზეზი, რომელიც ძვეს მოლაპარაკის გონის თავისებურებაში¹.

ამავე საკითხის შესახებ კ. ფოსლერი სხვა კონტექსტში, უპირისპირებს რა იდეალიზმსა და პოზიტივიზმს, წერს: „იდეალიზმი ეძიებს მიზეზობრიობის პრინციპს ადამიანის გონებაში, პოზიტივისტი მას ეძებს თვით საგნებში, მოვლენებში“². ◡

§ 60. ესთეტიზმისა და ფსიქოლოგიზმის ურთიერთობა ფოსლერთან. ენის გამოცხადებამ ინდივიდის შემოქმედებად სტილის საკითხი მოაქცია ყურადღების ცენტრში. სტილისტიკის მეშვეობით ენათმეცნიერება დაუკავშირდა ხელოვნების თეორიას, ესთეტიკას. ესთეტიზმი ინდივიდუალიზმის ლოგიკური ფინალია კ. ფოსლერთან:

✓ რა მიმართებაშია კ. ფოსლერის ესთეტიზმი ფსიქოლოგიზმთან? ხომ არ საჭიროებს ესთეტიკა ფსიქოლოგიის დახმარებას ფუძემდებელ პრინციპთა ნათელყოფისას? სხვანაირად რომ ვთქვათ: უხომ არ შივდივართ ესთეტიზმის გზით კვლავ ფსიქოლოგიზმისაკენ? შეუძლებელი ეს არაა: ფსიქოლოგისტური ენათმეცნიერება გამონაკლისი როდია; ფსიქოლოგისტური ლოგიკა, სოციოლოგია, ესთეტიკა, სამართლის თეორია მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრიდან ანგარიშგასაწევი ფაქტია მეცნიერებათა თეორიაში.

კ. ფოსლერთან ასეთი რამ არა გვაქვს: ესთეტიზმი აქ გამოიციხავს ფსიქოლოგიზმს: „ესთეტიკა და ლოგიკა იკვლევენ გონს, რამდენადაც იგი არის შემოქმედი და უპირობო მიზეზი, ფსიქოლოგია კი იკვლევს მას, როგორც შეპირობებულ ქმნილებასა და ფენომენს. რაკი შესაძლებლობა გვაქვს, შეპირობებული ავხსნათ უპირობოსაგან და მიმართებითი ავხსნათ აბსოლუტურისაგან, ფსიქოლოგიამ უნდა მიმართოს ესთეტიკასა და ლოგიკას: მაგრამ ვინც ფსიქოლოგიას აქცევს ლოგიკისა და ესთეტიკის საფუძვლად, იგი თავის სახედარს კუდით აბამს“³ (ზედმიწევნით: „თავის ჯორს ლაგამს კუდში ამოსდებს“ zümt seinen Gaul am Schwanz auf).

§ 61. ენათმეცნიერებისა და ფსიქოლოგიის ურთიერთობა ფოსლერის გაგებით. რაც შეეხება ენათმეცნიერებისა და ფსიქოლოგიის ურთიერთობას, კ. ფოსლერის აზრით, უფრო ფსიქოლოგიაა დავალებული ენათ-

¹ იქვე, გვ. 24.

² „Der Idealist sucht das Kausalitätsprinzip in der menschlichen Vernunft, der Positivist sucht es in den Dingen, in den Erscheinungen selbst“ (Positiv., გვ. 3).

³ Sprache, გვ. 23.

მეცნიერების მიერ, ვინემ პირუკუ. „მაგრამ თუ იგი (ფსიქოლოგია) მოდის ჩვენთან სათხოვრად¹, მან არ უნდა მიიღოს ისეთი სახე, თითქოს რამე ეჩუქებინოს ანდა თითქოს გაცვლითს ვაჭრობას აწარმოებდეს ჩვენთანაო“².

§ 2. კ. ფოსლერი და ბენედეტო კროჩე. — სეთია კ. ფოსლერის შეხედულება ენის რაობისა და ენათმეცნიერების ამოცანათა შესახებ. თავში უკვე გვაქვს ნათქვამი, რომ კ. ფოსლერი ემყარება ბენედეტო კროჩეს ფილოსოფიას. კრამდენად შორს მიდის ეს დამოკიდებულება, ცხადი იქნება, თუ მოვიგონებთ ბენედეტო კროჩეს თეორიის ძირითად პრინციპებს.

✓ კროჩე განასხვავებს შემეცნების ორ ფორმას: ერთია შემეცნება ინტუიციური, მეორე — ლოგიკური. ინტუიციური შემეცნება ფანტაზიის მეშვეობით ხორციელდება, ესაა ინდივიდუალურის შეცნობა, ცალკეულ ნივთთა შეცნობა; ამ შემეცნების შედეგად სახეებს ვიღებთ.

ლოგიკური შემეცნება ინტელექტის მეშვეობით ხორციელდება, ესაა ზოგადის შეცნობა, მიმართებათა შეცნობა; ლოგიკური შემეცნების პროდუქტი ცნებებია³.

„ინტუიციური შემეცნება არის გამოსახულებითი შემეცნება“...⁴ „ინტუიტირება ნიშნავს გამოსახვას და არ ნიშნავს სხვა რამეს (არც მეტს, არც ნაკლებს), თუ არ გამოსახვას“⁵.

„ინტუიციური შემეცნება მოცემულია ხელოვნებაში, ინტელექტუალური (ლოგიკური)—მეცნიერებაში“⁶. „ინტუიციური შემეცნების ფილოსოფია არის ესთეტიკა, ინტელექტუალური შემეცნების თეორია ლოგიკა“⁷.

„ენა დაუსრულებელი შემოქმედებაა“⁸. „ენა არის ბგერა დანაწევრებული, გამოკვეთილი, ორგანიზებული გამოსახვის მიზნებისათვის“⁹.

„ენის ფილოსოფია და ხელოვნების ფილოსოფია ერთი და იგივეა“⁹.

ამ ამონაწერებიდანაც ნათელია, რამდენად ახლოსაა კ. ფოსლერის

¹ ხაზი ფოსლერისაა.

² იქვე, გვ. 23.

³ იხ. ბ ე ნ ე დ ე ტ ო კ რ ო ჩ ე: „ესთეტიკა, როგორც მეცნიერება გამოსახულების შესახებ და როგორც ზოგადი ენათმეცნიერება“, I ნაწილი, თეორია — რუს. თარგმანი ვ. იაკოვენკოსი, მოსკოვი, 1920, გვ. 3.*

⁴ იქვე, გვ. 14.

⁵ იქვე.

⁶ იქვე, გვ. 29.

იქვე, გვ. 168.

⁸ იქვე, გვ. 161.

⁹ იქვე, გვ. 169.

ნაზრევი ბენ. კროჩეს ძირითად დებულებებთან: ეს დებულებები თითქმის ერთნაირად აქვს ორივეს დაფორმულებული. ✓

§ 63. უკიდურესი ინდივიდუალიზმი, როგორც იდეალიზმის წინაპირობა ფოსლერთან¹. ფოსლერის კონცეფცია, თუ შეიძლება ასე ითქვას, მშვენიერი თეორიული ექსპერიმენტია, რომელიც გვიჩვენებს, რა სახის იქნება ენის თეორია, აგებული ენის ძირითადი ფუნქციის, საკომუნიკაციო ფუნქციის, მხედველობაში მიუღებლად, მარტოოდენ ექსპრესიულ ფუნქციაზე დამყარებით. ✓

ენა, როგორც გამოსახულება, ინდივიდუალური, შემოქმედებითი აქტია; მაშასადამე, გამოსახვის ამ საშუალების გამოყენებისას ინდივიდი არ იზღუდება ენობრივი კოლექტივის მიერ, — ამას მოითხოვს ამოსავალი პრინციპი. ინდივიდი მხოლოდ იმ გონს უწევს ანგარიშს, რომლის გამოსახვის საშუალებადაც ენა არის ნეარაუდვეი (გონი სხვა არაფერია თუ არ ფსიქიკურ ფუნქციათა ერთობლიობა).

ენის ერთადერთი ფუნქცია ექსპრესიული ფუნქცია გამოდის.

ენა, როგორც ინდივიდუალური შემოქმედებითი აქტი, არის გონითი გამოსახულება: განუსაზღვრელი ინდივიდუალიზმი და დემონსტრაციულად გამოხატული იდეალიზმი ერთმანეთით შეპირობებულია. ✓

ჩვევა (უზუსი), როგორც არაინდივიდუალური, ინდივიდის სამეტყველო აქტების შემზღვეველი ნორმა, პრინციპში უარყოფილია: უზუსი — ესაა დეფიციტი, პასიობა, არაფერი. უზუსი თუთიყუშს მოასწავებს.

(„განიხილო ენა, როგორც ჩვევა (უზუსი). ნიშნავს განიხილო ენა არამეცნიერულად“.— გვეუბნება კ. ფოსლერი. „რატომ? იმიტომ, რომ ფოსლერისთვის ჩვევა (უზუსი) კი არ ქმნის ენის არსს, არამედ სწორედ ის, რაც ამის გარეშეა და ამას დაპირისპირებულია თავისი ბუნებით: უჩვეულო, თავისებური, შემოქმედებითი, ინდივიდის აქტიობის გამოძველებელი.

ენა, როგორც გამოსახულება, როგორც გონის შემოქმედება, ენათმეცნიერების ცენტრალურ დისციპლინად სტილისტიკას გამოგვივლენს, ხოლო ამის ლოგიკური შედეგია ესთეტიკის გამოცხადება ენათმეცნიერების თეორიულ ბაზად. პაულისა და სოსიურის ფსიქოლოგიზმის ადგილი კ. ფოსლერთან ესთეტიკაშია დაიკავა. ✓

ასეთია საქმის ვითარება ენის რაობის სტატიკური ანალიზის ხაზით. ენის დინამიკის გათვალისწინებისას იდეალისტური ინტერპრეტაცია უფრო დემონსტრაციულ სახეს იღებს: ცვლილებათა მიზეზი გონი აღმოჩნდა. განვითარების იდეალისტური გაგება, — ასე გვეუბნება ფოსლერი, — იმით განსხვავდება პოზიტივისტური გაგებისაგან, რომ იგი ეძებს

მიზეზობრიობის პრინციპს ადამიანის გონში, „მოლაპარაკის გონისთვისებაში“.

ფოსლერის განმარტება, იდეალიზმი და პოზიტივიზმი მე მესმის არა როგორც გნოსეოლოგიური მიმდინარეობა, არამედ როგორც მეთოდოლოგიური პრინციპიო, კიდევ უფრო მკვეთრად გახაზავს განვითარების ახსნის ზემოხსენებული პრინციპის თავისებურებას: იგი არაა ობიექტური, მეცნიერული.

§ 64. ინდივიდუალისტური მონიზმის შეუძლებლობა და ესთეტიზმის მეცნიერული უსაფუძვლობა. რით დამთავრდა კ. ფოსლერის ექსპერიმენტი? მოხერხდა თუ არა ენის თეორიის აგება მარტოოდენ ექსპრესიული ფუნქციიდან ამოსვლით და საკომუნიკაციო ფუნქციის უგულებელყოფით? პასუხი უარყოფითი იქნებოდა; ენის თეორია კ. ფოსლერისა გადაულახავ დაბრკოლებებს წააწყდა: შეუძლებელი აღმოჩნდა იმის ახსნა, როგორ არის ენა ადამიანთა ურთიერთობის საშუალება, თუ იგი ინდივიდის შემოქმედებითი აქტია და სხვა არაფერი!

კ. ფოსლერის კონცეფცია სწორედ იმითაა ფასეული, რომ მან ობიექტურად — წინააღმდეგ მისი ავტორის განზრახვა-სურვილისა — ცხადყო, რომ შეუძლებელია ენის რაობის ამოწურვა ექსპრესიული ფუნქციით, შეუძლებელია საკომუნიკაციო ფუნქციის უგულებელყოფა: თავისი პირველი შრომის („პოზიტივიზმი და იდეალიზმი ენათმეცნიერებაში“) დასაწყისში ფოსლერმა ჩვევა (უზუსტი) მიიჩნია „არარად“, ენობრივი კოლექტივი არარსებულად, ხოლო ენის განხილვა, როგორც ჩვევისა (უზუსტისა): არამეცნიერულად; იმავე შრომის ბოლოს კი ფოსლერი იძულებული გახდა შემოეტანა ცნება „კოლექტიური შემოქმედებისა“ („ინდივიდუალური შემოქმედების“ გვერდით), „კოლექტიური თანამშრომლობისა“, „კოლექტიური გონისა“ („ინდივიდის გონის“ ბაღდად); ერთი წლის შემდეგ კი მეორე შრომაში („ენა, როგორც შემოქმედება და განვითარება“) ფოსლერს მოუხდა პირდაპირ ეთქვა: „რამდენადაც ენას იყენებენ ინდივიდთა პრაქტიკული ურთიერობისათვის, ის უკვე აღარ არის ინდივიდუალური“.

ეს კი ნიშნავს: არ შეიძლება ვამტკიცოთ: ენა ინდივიდის შემოქმედებითი აქტიაო; არ შეიძლება ენობრივი ჩვევა გამოვაცხადოთ თუთიყუშის საქმედ; უსაფუძვლოა დებულება, თითქოს ენის განხილვა, როგორც ჩვევისა, იყოს არამეცნიერული; აღარ აღმოჩნდა სწორი, თითქოს ადამიანთა ურთიერთობა ენის შემწეობით იმიტომ იყოს შესაძლებელი, რომ ადამიანს მეტყველების ნიჭი (უნარი) აქვს (ეს რომ ასე იყოს, მნიშვნელობა არ ექნებოდა, იცის თუ არა კაცმა ესა თუ ის ენა: ენის ცოდნის მაგივრობას ენის ნიჭი გასწევდა!).

მართალია, „კოლექტივი“, როდესაც ამ ცნებას მიმართავს ფოსლერი, ინდივიდთა უბრალო კრებულის სახით აქვს ავტორს წარმოდგენილი, ე. ი. იმის გარეშე, რაც სპეციფიკურია ამ ცნებისათვის. „კოლექტივი“ შემოქმედი ინდივიდებისაგან შედგება, ამდენად პრინციპში განსხვავებული „ინდივიდუალურისაგან“ „კოლექტიური“ ფოსლერთან არ უნდა იყოს; ინდივიდის შეუზღუდველობა ძალაში უნდა დარჩენილიყო. მით უფრო აღსანიშნავია, რომ ასეთი „კოლექტიური“ მაინც დაუპირისპირდა „ინდივიდუალურს“: ენა, როგორც ურთიერთობის საშუალება, უკვე აღარაა ინდივიდუალური.

ენა, როგორც ურთიერთობის საშუალება, კოლექტიური შემოქმედება; ენა, როგორც კოლექტიური შემოქმედება, ენობრივი კოლექტივის კულტურულ მოთხოვნილებათა შესაბამისი, უნდა იქნეს განხილული, როგორც განვითარებაოქენის რაობის ამ მხარეს დამოუკიდებელი მნიშვნელობა ენიჭება. კოლექტიური შემოქმედება არ დაიყვანება ინდივიდუალურ შემოქმედებამდის: ენა უნდა განვიხილოთ, როგორც შემოქმედებაცა და როგორც განვითარებაც.

ეს ნიშნავს: ინდივიდუალისტურ მონიშნე დაფუძნებული სისტემა ფოსლერისა დაირღვა შინაგანი წინააღმდეგობის ნიადაგზე, ექსპრესიული ფუნქციის მონიშნი შეცვალა ექსპრესიული და საკომუნიკაციო ფუნქციების დუალიზმმა. ამ დუალიზმს, რა თქმა უნდა, ვერ მოხსნის „რიგის“ საკითხი: ენას პირველ რიგში განვიხილავთ, როგორც შემოქმედებას (როგორც კ. ფოსლერი მოითხოვს) თუ როგორც განვითარებას.

კ. ფოსლერის კონცეფცია სხვა მხრივაც საგულისხმოა.

ა იგი ცხადყოფს, რომ შეუზღუდავი ინდივიდუალიზმი მეზობლი იდეალიზმის ლოგიკურ წინაპირობად იქცა და პირუკუ: სოციალოგიზმი (უფრო ზუსტად: ენის, როგორც ურთიერთობის საშუალების, სოციალური არსის აღიარება) აუცილებელი წინაპირობაა იდეალიზმის დასაძლევად და მეცნიერულად მართებული შეხედულების განსამტკიცებლად. ეს პირობა არაა საკმარისი, მაგრამ იგი სრულიად აუცილებელია. ენის სოციალური თეორია შეიძლება იყოს იდეალისტურიცა და მატერიალისტურიც (მეცნიერულიც), მაგრამ მატერიალისტური (მეცნიერული) კონცეფცია არ შეიძლება იყოს ინდივიდუალისტური, იგი უნდა იყოს სოციალური, იგი უნდა იყოს დაფუძნებული ენის ძირითად ფუნქციად საკომუნიკაციო ფუნქციის აღიარებაზე: ამ დებულებას ძალა აქვს ენის განვითარების ყველა პერიოდისათვის.

ბ. ფოსლერის ესთეტიზმი უპირისპირდება არა მარტო ფსიქოლოგიზმს, არამედ ისტორიზმსაც: ყოველი ენათმეცნიერება უნდა იყოს ესთეტიკური (და არა ისტორიული), — ამბობდა კ. ფოსლერი. ესთეტიზმი ექსპრესიუ-

ლი ფუნქციის შეუზღუდავი ჰეგემონიის ფუნქცია იყო. ენის, როგორც გამოსახვის საშუალების, განხილვა, ანტიისტორისტული აღმოჩნდა. და პირუკუ: საქმარისი იყო კ. ფოსლერს დაესვა საკითხი ენის, როგორც ურთიერთობის საშუალების, განხილვის შესახებ, და მანამდის განდევნილი ისტორიზმი უფლებებში აღდგა (ნაწილობრივ მაინც): ენის განხილვა, როგორც განვითარებისა, იგივეა, რაც ენის განხილვა, როგორც ურთიერთობის საშუალებისა. სხვანაირად რომ ვთქვათ: სტორიზმი და საკომუნიკაციო ფუნქცია შინაგან კავშირში აღმოჩნდა (ისევე, როგორც ესთეტიზმი — ექსპრესიულ ფუნქციასთან). ეს კი გარკვეული ჩვენებაა იმის შესახებ, თუ რა მნიშვნელობა აქვს ენის რაობის მეცნიერული ანალიზისათვის საკომუნიკაციო ფუნქციისადმი აპელაციას.

✓ გ. კ. ფოსლერის ესთეტიზმმა გამოავლინა ისტორიული ენათმეცნიერების ზოგი სუსტი მხარე: პრობლემა სტილისტიკისა, როგორც ენათმეცნიერების დარგისა, მოუგვარებელია. ეს უყურადღებოდ მიტოვებული უბანი იქცა კ. ფოსლერის მებრძოლი იდეალიზმის პლაცდარმად.

საკომუნიკაციო ფუნქციამ არ უნდა დაჩრდილოს ექსპრესიული ფუნქცია: სტილისტიკის პრობლემას ენათმეცნიერებაში აჩენს ექსპრესიული ფუნქცია ენაში.]

არც ისტორიულ გრამატიკაში, არც აღწერითს მეცნიერულ გრამატიკებში სტილისტიკა, როგორც წესი, საენათმეცნიერო დარგთა შორის არა ჩანს. მაგრამ გვერდი აუარო სტილისტიკას ცალკეულ ენათმეცნიერულ გრამატიკებსა და ზოგად ენათმეცნიერებაში, ეს ნიშნავს — უგულვებელყო ენის ექსპრესიული ფუნქცია (კერძოდ, მეტყველების მდიდარი ემოციური სამყარო).

[დასასრულ, ერთი საკითხის შესახებ, რომელსაც ფოსლერი გაკვრით ეხება. ფოსლერის დებულება „რასის ერთიანობა ზოგადად თანხვედბა ენის ერთიანობასა“¹,] რასობრივი თეორიის შესაძლო წინაპირობაა. ამ მხრივ სხვა აზრისანი იყვნენ ავტორები, რომელთა შესახებაც ფოსლერამდის გვეკონდა საუბარი: ისინი სწორედ იმას უსვამდნენ ხაზს, რომ ენა და რასა ერთმანეთს არა ხვდებოა.

ა. ბ. მაგალითად, სოსიური წერს: „შეცდომა იქნებოდა გვეფიქრა, რომ ენის ერთობიდან შეიძლება დავასკვნათ სისხლით ერთობისაკენ, რომ ენობრივი ოჯახის ცნება და ანთროპოლოგიური ოჯახის ცნება ერთმანეთს ფარავენ“².

ანტ. მეიესთან კვითხულობთ: „ენა დამოკიდებულია ისტორიულ პი-

¹ Positiv., გვ. 92.

² „ზოგადი ენათმეცნიერების კურსი“, რუს. თარგმ., გვ. 200.

რობებზე და სრულებით არაა დამოკიდებული რასაზე, რომელიც წარმოადგენს ფიზიკური რიგის ცნებას“¹.

„... ხალხები, რომლებიც ლაპარაკობენ ინდო ევროპულ ენებზე, ძველთაგანვე განსხვავდებოდნენ თავისი გარეგნობით და მათ არ გააჩნდათ არავითარი საერთო ფიზიკური ტიპი, რომელიც მათ განარჩევდა სხვა ენებზე მოლაპარაკე ხალხთაგან“...²

.... არის ინდო-ევროპული ენები, მაგრამ არ არსებობენ ინდო-ევროპული ხალხები“³.

§ 65. ფსიქოლოგიზმი, როგორც იდეალიზმის მთავარი წყარო ენის რაობის გაგებაში. ჩვენ განვიხილეთ დასავლეთ ევროპის საენათმეცნიერო ნააზრების ძირითადი ნაკადები. განხილული კონცეფციები იდეალისტური ღმერთი. [იდეალიზმს ასაზრდოებს ფსიქოლოგიზმი ენის რაობის გაგებაში] (მხოლოდ ერთ შემთხვევაში გვაქვს ფსიქოლოგიზმის პრინციპული უარყოფა, მაგრამ აქ ავტორის — ფოსლერის — კონცეფცია არ საჭიროებს ფსიქოლოგიზმს, ის უმისოდაც იდეალისტურია, მასთან, დემონსტრაციულად იდეალისტური).

მასასადამე, ფსიქოლოგიზმის კრიტიკის გარეშე შეუძლებელია იდეალიზმის პრინციპული დაძლევა, იქნება ეს იდეალიზმი წარმოდგენილი პაულის ინდივიდუალიზმისა თუ სოსიურის (ან მეიეს) სოციოლოგიზმის სახით: ფსიქოლოგიზმის კრიტიკის გარეშე იდეალიზმის კრიტიკა იქცევა მარტივ უარყოფად და ადვილად შესაძლოა იქცეს მეორეხარისხოვანი მომენტების კრიტიკად, კადამწყვეტი მნიშვნელობის სხვაობა კი დარჩება შეუმჩნეველი: ასეთა კრიტიკის მაგალითები ჩვენს საენათმეცნიერო ლიტერატურაში იმდენად ნაშრობია, რომ მათი დასახლება ზედმეტად მიგვაჩნია (ასეთია, პირველ რიგში, ნ. მარისა და მისი მიმდევრების კრიტიკული გამონათქვამები ინდო-ევროპული ენათმეცნიერების შესახებ).

ასეთი კრიტიკის შედეგად იმას მივიღებთ, რომ ის, რაც დადებითი და ფასეულია, უარყოფილი აღმოჩნდება, ხოლო ხელუხლებლად დატოვებული და მიღებული იქნება ის, რაც მიუღებელია. ამაში ქვემოთ დავრწმუნდებით (იხ. თავი მეთოდების შესახებ).

წყალგამყოფ ხაზს დასავლეთისა და ჩვენს ენათმეცნიერებას შორის ბუნებრივია ქმნიდეს იდეალიზმისა და მატერიალისტური დიალექტიკის შეპირისპირება.

¹ „შესავალი ინდო-ევროპულ ენათა შედარებით შესწავლაში“, რუს. თარგმ., 1938 წ., გვ. 106.

² იქვე, გვ. 107.

³ იქვე, გვ. 108.

რა ურთიერთობაშია ენათა ისტორიულ-შედარებითი პრაქტიკა და ფსიქოლოგისტური კონცეფციები დასავლეთ ევროპის ენათმეცნიერ-თეორეტიკოსთან?

ჩვენ საშუალება გვქონდა დაგვეჩვენა, რომ არ არსებობს შინაგანი კავშირი მათს ძირითად თეორიულ დებულებებსა და საენათმეცნიერო კვლევა-ძიების პრაქტიკას შორის. თეორია არ გვევლინება იმის გააზრებად და განზოგადებად, რამაც უზრუნველყო ცალკეულ ენათა (თუ ენათა ჯგუფების) ანდა სხვადასხვა ენებში ცალკეულ მოვლენათა ნაყოფიერი შესწავლა, მოკლედ, — რამაც მოგვცა საენათმეცნიერო აზროვნების პროგრესი.

ვერნერის კანონი არავითარ საფუძველს არ იძლევა იმისათვის, რომ ვამტკიცოთ: ენათმეცნიერის ამოცანა სწორედ იმაში მდგომარეობს, რომ ენობრივი აქტების მეშვეობით ჩაეწვდეთ ენობრივ წარმოდგენებს და შევისწავლოთ ისინიო (პ. პ ა უ ლ ი).

✓ დებულებანი „პირველადი ხმოვნების სისტემის შესახებ ინდო-ევროპულ ენებში“ სრულებითაც არ ავალბდნენ მის ავტორს (ფ. სოსიურს) წამოყენებინა თეზისი — ენობრივი ნიშანი თავისი ბუნებით ფსიქიკურიაო.

ფსიქოლოგიზმის ძირითადი თეზისი — ენის რაობა ფსიქიკურიაო — მკვეთრად უპირისპირდება იმ ელემენტარულ ფაქტს, რომ ენობრივი ნიშანი, როგორც ურთიერთობის საშუალება, ფიზიკურია მასალობრივ. ამ ელემენტარულ ფაქტს კი ლინგვისტური რეფლექსია გვერდს ვერ აუქცევს, რადენადაც ენა ადამიანთა ურთიერთობას ემსახურება, ამ ურთიერთობის იარაღი იყო და არის.

VI. ვულგარული სოციოლოგიზმი ენის რაობის გაგებაში

§ 68. ენა, როგორც ზედნაშენი ნ. მართან. ენის ზედნაშენურ ბუნებაზე მოგვიტხრობს იაფეტური თეორია. ეს უკანასკნელი გ ა მ ო დ ის იაფეტური ენათმეცნიერების თეორიული დანასაკვის როლში. იაფეტური ენათმეცნიერება¹ სომხურ-ქართული ფილოლოგიის სახელგანთქმული მკვლევრის ნ. მ ა რ ი ს სასიცოცხლო საქმეს შეადგენდა. იაფეტურ თეორიას, რა სახითაც იგი ცნობილია 1928 — 1933 წლებში, თვით ნ. მარი მარქსისტულ ენათმეცნიერებად აცხადებდა².

¹ დაწვრილებით ამის შესახებ საუბარი მოგვიწევს ქვემოთ პ ა ლ ე ო ტ ო ლ ო გ ო უ რ მეთოდთან დაკავშირებით.

² სათანადო აღვნიშნავთ იხ. ქვემოთ.

სხვადასხვა სპეციალურ საკითხთა განხილვისას ნ. მარი ყურადღების ცენტრში სვამს საკითხს ენის განვითარების შესახებ აზროვნების სტადიებისა და ტექნიკის განვითარების საკითხებთან დაკავშირებით. მერ წილად გლოტოგონიის უძველესი პერიოდის გათვალისწინებით.

სამწუხაროდ, არც ერთ შრომაში ნ. მარს არ მოუცია სისტემატური ანალიზი არც ენის რაობის საკითხისა, არც თეორიული ენათმეცნიერების სხვა ძირითადი პრობლემებისა. გვაქვს მხოლოდ ცალკეული გამონათქვამები — თიტქმის ყველა ბოლოდროინდელ სპეციალურ ნარკვევში — გაკვრით და დასაბუთების გარეშე. თვით ისეთ შეჯამებითი ხასიათის შრომაში, როგორცაა ე. წ. „ბაქოს კურსი“¹, მკითხველი ვერ იპოვის იმას, რასაც ამგვარი კურსი უნდა იძლეოდეს. ამდენად დასაბუთებულ დებულებათა გარკვეული სისტემა იაფეტურ თეორიაში არ მოგვეპოვება (ასეთ ვითარებაში „თეორიაზე“ ლაპარაკი შეიძლება, რა თქმა უნდა, მხოლოდ პირობით).

ამ წინასწარი განმარტების გარეშე ქვემოთ მოყვანილი ამონაწერები ხელოვნურად ამოკვეთილის შთაბეჭდილებას დატოვებდა. აი ყველაზე დამახასიათებელნი მათგან:

„იაფეტური თეორია გვასწავლის, რომ ენა, ბგერითი მეტყველება, თავისი განვითარების არცერთ სტადიაში, არცერთ ნაწილში არ წარმოადგენს ბუნების უბრალო საჩუქარს. ბგერითი ენა კაცობრიობის შექმნილია. კაცობრიობამ შექმნა თავისი ენა შრომის პროცესში გარკვეულ საზოგადოებრივ პირობებში და იგი გარდაქმნის მას ყოფა-ცხოვრების ნამდვილად ახალი სოციალური ფორმების დადგომასთან ერთად, შესაბამისად ახალი აზროვნებისა ამ პირობებში...“².

„... ვაქცევთ რა მთელს ჩვენს ყურადღებას შემოქმედებითი პროცესის შინაგან მიზეზებს მეტყველების განვითარებაში, ჩვენ ოდნავადაც არ შეგვიძლია ეს პროცესი მოვათავსოთ თვით ენაში. ენა ისეთივე ზედნაშენური საზოგადოებრივი ღირებულებაა, როგორც მხატვრობა

¹ იგულისხმება: Яфетическая теория, ბაქო, 1928 წ. შეტანილია რჩ. შრომის II ტომში სათაურით „Общий курс учения об языке“.

² ტექსტის სტილისტურ თავისებურებათა გამო საჭიროდ ვთვლით აქ აც და ქვემოთაც დედნის სათანადო ადგილები მოვიყვანოთ: „Яфетическая теория учит, что язык, звуковая речь, ни в какой стадии своего развития, ни в какой части не является простым даром природы. Звуковой язык есть создание человечества. Человечество сотворило свой язык в процессе труда в определенных общественных условиях и пересоздает его с наступлением действительно новых социальных форм жизни и быта, сообразно новому в этих условиях мышлению“. Н. Я. Марр. Яфет. теория — ИР, ტ. II, გვ. 25.

და, საერთოდ, ხელოვნებანი. ობიექტური ვითარების შესაბამისად, ენობრივი ფაქტების მოწმობით, ჩვენ იძულებული ვართ განვიხილოთ მეტყველების შემოქმედებითი პროცესი, შემოქმედების ფაქტორები მატერიალური კულტურის ისტორიაში და საზოგადოებრიობაში, რომელიც მასზე შენდება, და მსოფლმხედველობებში, რომელნიც ამ საფუძველზე ჩამოყალიბდნენ...“¹

„...ენა, საერთოდ, მაშასადამე, ხაზოვანიც, მით უფრო ბგერითი, არის ზედნაშენური კატეგორია წარმოებისა და საწარმოო ურთიერთობათა საფუძველზე, რომელნიც (ურთიერთობანი) ვარაუდობენ, შრომითი კოლექტივის თანაპოვნეობას ენის გარეშეც, მეტადრე სასაუბრო ენის გარეშეც, რომელიც ჩამოყალიბდა და განვითარდა უფრო გვიან“...“²

„ენა არის ურთიერთობის იარაღი, შექმნილი შრომის პროცესში, უფრო ზუსტად — კაცობრიობის კულტურის შექმნის პროცესში, ე. ი. მეურნეობის, საზოგადოებრიობისა და მსოფლმხედველობის შექმნის პროცესში. ენა შექმნილია ადამიანთა კოლექტივის მიერ... ენა ასახავს იმ კულტურის, რომელსაც კაცობრიობა ქმნიდა, ყველა... მხარის განვითარების ყველა სტადიას იმ ურთიერთობათა განვითარებისა, რომელნიც იქმნებოდნენ მის ცნობიერებაში, არა მხოლოდ ადამიანსა..., არამედ მთლიანად კოლექტივსა და მის გარემომცველ ხილულ სამყაროს შორის. ენაში აისახა ნივთიერი და ზედნაშენური კულტურის, მისი საწარმოო იარაღების გაუმჯობესების ყველა გზა და ყველა საფეხური, ყველა ხვეული საზოგადოებრივი აზროვნებისა, რომელიც დაკავშირებული იყო მატერიალურად წარმოქმნილ ასეთ პროგრესთან, იმ ეპოქებიდან, როდესაც ხილული გარემამყარო, ე. ი. ბუნება... წარმოადგენილი ჰქონდათ ყოველგვარი წარმატებისა და წარუმატებლობის მიზეზად, საშინელებად და კეთილისმყოფლად. ტოტემად,

¹ Сосредоточивая все внимание на внутренних причинах творческого процесса в развитии речи, мы отнюдь не можем процесс этот помещать в самом языке. Язык такая же надстроечная общественная ценность, как искусство и вообще искусства. Мы силой вещей, свидетельством языковых фактов, вынуждены проследивать творческий процесс речи, факторы творчества в истории материальной культуры и на ней строящейся общественности и на этой базе слагавшихся мировоззрений“. Н. Я. Марр. Яфет. теория — ИР, ტ. II, გვ. 107 — 108.

² „...Язык, вообще, следовательно, и линейный, тем более, звуковой, есть надстроечная категория на базе производства и производственных отношений, предполагающих наличие трудового коллектива и без языка, особенно без разговорного звукового языка, сложившегося и развившегося позднее“. Н. Я. Марр. К бакин. дискуссии, გვ. 25 (ახი ჩვენია — ა. ჩ.).

მფარველად და შერიგების მომთხოვნ მტრად, ღმერთად და ეშმაკად, რომელნიც თანაბრად არიან ადამიანის ძალისხმევით შექმნილნი“¹.

ანდა კიდევ ასეთი გამოხატულება: „ახალი მოძღვრება ენის შესახებ — იაფეტური თეორიის მიხედვით დამყარებულია პირველ რიგში ჭერ მეტყველებისა, შემდეგ სიტყვების, როგორც სოციალურ ღირებულებათა, აღმოცენებისა და განვითარების კანონზომიერებაზე, ღირებულებათა, რომელნიც წარმოიშვებიან საწარმოო ურთიერთობის მიერ მათი დიალექტიკური განვითარების პროცესში და რომელთა გაფორმება წარმოებს შესაბამისი სტადიების აზროვნებით...“².

და კიდევ: „იაფეტურ მოძღვრებას ენის შესახებ, ზოგად მოძღვრებას, აქვს ორგანული კავშირი მატერიალური კულტურის ისტორიასთან, მაშასადამე, მეურნეობასა და ეკონომიკასთან: აქვს ასეთივე კავშირი საზოგადოებრივ ფორმათა ისტორიასთან. მაშასადამე, სოციოლოგიასთან ამ სიტყვის ფართო მნიშვნელობითაც და ვიწრო მნიშვნელობითაც; თავისთავად ცხადია, რომ, რაკი არსებობს ასეთი ორგანული კავშირი მატერიალური კულტურის ისტორიასთან და საზოგადოებრივ ფორმათა ისტორიასთან, უმისობა არ არგია მის სამეცნიერო კვლევა-ძიებაში არც ერთ არქეოლოგს, არც ერთ სპეციალისტს ხელოვნების ისტორიისა, სიტყვიერებისა, არც ერთ ლიტერატურის მცოდნეს...“³

¹ „Язык есть орудие общения, возникшее в трудовом процессе, точнее — в процессе творчества человеческой культуры, т. е. хозяйства, общественности и мировоззрения. Язык создан человеческим коллективом... Язык отражает в себе все стадии развития всех... сторон создававшейся человечеством культуры и всех устанавливавшихся в его сознании взаимоотношений между не только человеком... но и между коллективом в целом и окружающим его видимым миром. Язык отразил в себе все пути и все ступени развития материальной и надстроечной культуры, усовершенствования орудий его производства и все изгибы связанного с таким материально возникшим прогрессом общественного мышления с эпох, когда окружающий видимый мир, т. е. природа... представлялась виновницей всякой удачи и неудачи, страшилищем и благодетелем, тотемом, покровителем и требующим примирения врагом, богом и чертом, являющимися одинаково созданиями человеческих усилий...“ Н. Я. Марр, ИР, გვ. 127 (ბაზი ჩეგია — ა. ჩ.).

² „Новое учение об языке по яфетической теории основано в первую голову на закономерности возникновения и развития сначала речи, потом слов, как социальных стоимостей, порождаемых производственными отношениями и процессе их диалектического развития и оформляемых мышлением соответственных стадий...“ Н. Я. Марр, „Язык и мышление“ (1931 г.) — ИР, ტ. III, გვ. 106 (ბაზი ჩეგია — ა. ჩ.).

³ „У яфетического учения об языке, общего учения, есть органическая увязка с историей материальной культуры, следовательно, с хозяйством и эко-

ენა ურთიერთობის იარაღია... ენა ზედნაშენური კატეგორიაა ისევე, როგორც ხელოვნება... ენა ასახავს ნივთიერი და ზედნაშენური კულტურის, საზოგადოებრივი აზროვნების განვითარების ყველა სტადიას — ესაა ზემოთ მოყვანილი ამონაწერების დედააზრი.

დებულებაში — ენა ურთიერთობის იარაღია — ახალი არა არის რა; ახალი შეიძლებადა ყოფილიყო დასაბუთება ამ დებულებებისა, ახალი შეიძლებადა ყოფილიყო დასკვნები ამ დებულებებიდან ენის თეორიის სხვა საკითხებისათვის. მაგრამ არც ერთი და არც მეორე ნ. მარს მოცემული არა აქვს არც აქ, არც სხვაგან. როგორც ქვემოთ ვნახავთ, ამ მომენტთან გარკვეული სირთულეცაა დაკავშირებული (— და ეს არაა შემთხვევითი სწორედ იმიტომ, რომ ხსენებულ დებულებას სათანადო დასაბუთება არ ახლავს).

ენა ზედნაშენური კატეგორიააო. რა სახეს იღებს „ბაზისისა“ და „ზედნაშენისა“ ურთიერთობა იმ კონკრეტულ სინამდვილეში, რომელსაც მეტყველება წარმოადგენს, რაა ამ მხრივ სპეციფიკური ენაში — ნ. მარს განმარტებით?

§ 67. ენის კლასობრიობის საკითხი ნ. მართან. ერთგვარი წარმოდგენა ამაზე შეიძლება მოგვეცეს კლასობრივისა და სოციალურის გაგებაში ენაში ნ. მარის მიხედვით, გრამატიკული კატეგორიების სოციოლოგიურმა ინტერპრეტაციამ ნ. მართან.

ნ. მარის მტკიცებით ყოველი ენა კლასობრივია, ენა ყოველთვის კლასობრივია (თვით ბგერითი მეტყველების ჩასახვის მომენტშიც კი!), სოციალურობა ენისა კი თუმც ზოგადად აღიარებულია, მაგრამ ენის წარმოშობის მომენტისათვის კატეგორიულადაა უარყოფილი.

„...იაფეტიდოლოგია უარყოფს არაკლასობრივ ენათა არსებობას, ყველა ენა, მათ რიცხვში ევროპისა და კავკასიის ნაციონალური ენებიც, — კიდევ ერთხელ ვიმეორებთ, კლასობრივია, მასთან კლასობრივი არა უკანასკნელ რიგში, არამედ უწინარეს ყოვლისა. სომხეთსა და საქართველოში ნაციონალური ენა აღმოჩნდა ორ-ორი თითოეულ ქვეყანაში, ორივე კლასობრივი, ერთდ ქველი ლიტერატურული ფეოდალური და მეორე ე. წ. ხალხური, თუ არ გამოვეუდგებით ახლა ამ ხალხური მეტყვე-

номикой; есть такая же увязка с историею общественных форм, следовательно, с социологиєю и в широком и тесном смысле слова; само собой ясно, что при такой органической увязке с историею материальной культуры и с историею общественных форм без нее в своих научных изысканиях не может обойтись ни один археолог, ни один этнолог, ни один историк искусства, ни один словесник, литературовед...“ Н. Я. Марр, Яфет. теория — ИР, ტ. II, გვ. 23.

ლების სხვადასხვა სახეობას. და, რაც აღსანიშნავია, ქართული ფეოდალური ენა უფრო ახლოა სისტემით სომხურ ფეოდალურ ენასთან, ვინემ ყოველი მათგანი თავისი მშობლიური ქვეყნის ხალხურ ენასთან, და, გასაგებია, აქვთ რა ასეთივე დამოკიდებულება თავის ფეოდალურ ენებთან, სომხური და ქართული ხალხური ენები წარმოადგენენ თავისი ტიპოლოგიის მრავალი ძირითადი თვისების მიხედვით ერთი სისტემის ენებს. ჩვენ შეიძლება სხვა შემთხვევაში გვექნეს შესაძლებლობა დავასურათოთ ეს მოვლენა მაგალითებით. მაგრამ, რაც მთავარია, იაფეტიდოლოგია მიუღებლად თვლის კვლევა-ძიების დროს სხვაგვარ მიდგომას ენის შესწავლისადმი, თუ არა როგორც კლასობრივი მეტყველებისადმი...¹

ეს არაა შემთხვევითი. აი რას ვკითხულობთ იქვე:

„საერთოდ, საჭიროა კარგად გვეოდნოდა, რომ ცხოველთათვის სახელების დარქმევა სრულებითაც არ იყო² უბრალო საყოფაცხოვრებო საქმე, რომელიც მიზნად ისახავდა ლექსიკონის შევსებას, არამედ ეს იყო ჯაღოქრობის აქტი (акт магии), რომელიც შედიოდა სათანადო კოლექტივის საწარმოო იარაღთა შედგენილობაში და წარმოების სხვა იარაღებთან ერთად წარმოადგენდა იმ კოლექტივის ბატონობის წყაროს, რომელიც ფლობდა მას შედეგად შრომის განაწილებისა და რომელიც გამოიყო ამის წყალობით განსაკუთრებულ საწარმოო-საზოგადოებრივ ჯგუფად, თავისებურ „კლასად“ ანუ წინარეკლასად. ვიმეორებთ, არაკლასობრივი (უკლასო — внеклассовый) ენა აქამომდე არ ყოფილა. — ესაა მომავალი უკლასო საზოგადოების საქმე, — ესაა საქმე, რომლის შემზადებასაც ასეთი გაჭირვებით ეწევა სოციალისტური მშენებლობა;

¹ „...Яфетидология отвергает существование неклассовых языков, все языки, в их числе и национальные языки Европы и Кавказа, — еще раз повторяем, классовые, притом классовые не в последнюю очередь, а прежде всего. В Армении и Грузии национальных языков оказалось по два в каждой стране, оба классовые, один древнелитературный феодальный и другой т. н. народный, если не будем сейчас входить в различные модальности этой народной речи. И что замечательно, грузинский феодальный язык стоит ближе по системе к армянскому феодальному языку, чем каждый из них к народному языку своей родной страны, и с таким же, понятно, отношением к своим феодальным языкам армянский и грузинский народные языки являются языками одной системы по мннгем основным чертам своей типологии. Мы, быть может, будем иметь возможность при другом случае иллюстрировать это явление на примерах. Но, главное, яфетидология иной подход к изучению языка, как к речи классовой, в исследовании считает неприемлемым“. Н. Я. Марр, К бакин. дискуссии (1932), გვ. 18 — 19 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

² იგულისხმება ბერითი მეტყველების დასაბამი.

არაკლასობრივი ენა არასოდეს არ ყოფილა¹ ისევე, როგორც არასოდეს არ ყოფილა ინდივიდუალურად შექმნილი ენა, ანდა ბგერითი ენა, გამო-
მუშავებული ცხოველების ენისაგან, და ასეთ ფაქტობრივად უდავო წინა-
პირობათა არსებობისას ლაპარაკი არაკლასობრივი ენის შესახებ კაცო-
ბრიობის ჩამოყალიბების დასაწყის ეტაპებზე, უფრო ზუსტად, ცხო-
ველთა სამყაროდან ადამიანთა კოლექტივის გამოყოფის დროს — ეს ნიშ-
ნავს — დავუბრუნდეთ ლინგვისტური სამეცნიერო აზროვნების პირველ-
ყოფილ მდგომარეობას, — ინდო-ევროპეისტიკას მისი წინარე-ენითა და
მისი ფორმალური მოძღვრებით...“²

ერთი სიტყვით, ენათმეცნიერმა ან უნდა აღიაროს კლასობრივი ხა-
სიათი ენია „კაცობრიობის ჩამოყალიბების დასაწყის ეტაპებზე“ ანდა,
თუ ამას არ ირწმუნებს, ის ამით ცხადყოფს, რომ დგას ინდო-ევრო-
პეისტიკის ნიადაგზე „მისი წინარე-ენათა და მისი ფორმალური მოძღ-
ვრებით“, იმ ინდო-ევროპეისტიკისა, რომელიც, ნ. მარის სიტყვით რომა
ვთქვათ, არის „ხორცო ხორცთაგანი და სისხლი სისხლთაგანი ბურჟუა-
ზიული საზოგადოებისა“...“³

ნ. მარი განაგრძობს: „ამხანაგებო, არ შეიძლება, მართლაცდა, ამ
უფსკრულისაყენ ვეზიდებოდეთ მარქსიზმს. წინააღმდეგ მისი საზოგადოე-
ბრივი ბუნებისა, წინააღმდეგ მისი ლოგიკისა და არ შეიძლება არა თუ
ვდუმდეთ, არამედ გაუბედავად ვლაპარაკობდეთ იმის შესახებ, რომ
არაკლასობრივი ენა აქამდის არ ყოფილა, ენა კლასობრივი იყო მისი
გაჩენის მომენტდანი, ბგერითი ენის გაჩენის მომენტდანი: ეს იყო ენა
კლასისა, რომელმაც ხელში ჩაიგდო იმ ეპოქათა ყველა საწარმოო ია-
რალეები, მათ შორის ქაღალქობა-წარმოებაც, და ამ საქმეში ოსტატ-მი-
ნანთა ხელმძღვანელი როლის უარყოფა შეიძლება მხოლოდ იმ შემთხვე-

¹ მოგვეყვს დენის ყველაზე დამახასიათებელი ადგილი:

„Повторяю, *внеклассового языка не было доселе*, это дело будущего внек-
лассового общества, это дело, которое и теперь с таким трудом подготавливает со-
циалистическое строительство, *внеклассового языка так же не было никогда*,
как не было никогда индивидуально создаваемого языка или звукового языка,
выработанного из языка животных, и *говорить* при таких фактически бесспор-
ных (sic! — а. н.) предпосылках о *внеклассовом языке на начальных этапах сло-
жения человечества, точнее, выделения человеческого коллектива из мира животных*,
это значит возвращаться в первобытное состояние лингвистического научного
мышления — в индоевропеистику с ее пра-языком и с ее формальным учением“.
Н. Я. Марр. К бакин. дискуссии, გვ. 10 (ხაზი ჩვენია — ა. ნ.).

² იქვე, გვ. 9 — 10 (ხაზი ჩვენია — ა. ნ.).

³ Н. Я. Марр, Яфет. теория — ეურბ. „Нов. Вост.“, V, გვ. 1; „Язык и сов-
рем.“ გვ. 6.

ვაში, თუ იმ ეპოქებში გადავიტანთ ჩვენი დროის წარმოდგენებსა და შეხედულებებს...“¹

ეს რომ აღვილი გასაგები იყოს, უნდა მოვიგონოთ შემდეგი: ნ. მარის აზრით, ბგერითი ენა წარმოიშვა ხელის ენის შემდეგ; ბგერითი ენის შემქმნელები იყვნენ მისნები (ჯალოქრები); ისინი იყენებდნენ შექმნილ ბგერით კომპლექსებს „საწარმოო იარაღად“, — ტოტემს მიმართავდნენ მათი საშუალებით (ურთიერთობის საშუალებას კი ყველასთვის ხელის ენა შეადგენდა):

„ბგერითი ენის საჭიროება გაჩნდა კლასობრივი დიფერენციაციის ჩანასახთა გაჩენასთან ერთად, როდესაც მისნობასთან დაკავშირებით შეიქმნა სპეციალური ჯგუფი საიდუმლო მისნური მოქმედებებით ცეკვა-სიმღერა-თამაშში, სადაც...წამოძახილებში იწყო გამოყოფა ... მისნური მნიშვნელობის სიტყვა-სიმბოლოებმა... პირველად, ბგერითი მეტყველების წარმოქმნისას სულ იყო... ოთხი ასეთი სიტყვა, ოთხი ელემენტი. დედამიწის ყველა ენა... შემდგარია ამათგან, მხოლოდ ამ ოთხი ელემენტისაგან...“²

თავდაპირველად ბგერითი მეტყველება იყო „გარკვეული პროფესიის ეიწრო წრის მეტყველება, მაგიური მეტყველება, უკეთ რომ ვთქვათ, შრომის პროცესის მაგიურ გამოთქმათა კრებული“ და მხოლოდ შემდეგ „მაგიურ-ამქრული მეტყველებიდან, იარაღიდან კაცობრიობის ურთიერთობისა ტოტემთან, კულტასწარმოო ძალასთან...“, ეს მეტყველება გარდაიქმნა ყოველდღიურობაში სახმარ მეტყველებად. აი აქ უკვე იწყება პროცესი ენის განვითარებისა, როგორც ურთიერთობის იარაღისა, ადამიანის ერთი კოლექტივისა მეორესთან...“³

¹ „Товарищи, нельзя же в эту пропасть тянуть марксизм, против его общественной природы, против его логики, и нельзя не только молчать, но нерешительно говорить о том, что внеклассового языка доселе не было, язык был классовый с момента возникновения звукового языка, это был язык класса, завладевшего всеми орудиями производства тех эпох, в том числе и магиею-производством, и отрицать руководящую роль мастеров-магов в этом деле можно лишь переносом в те эпохи современных нам представлений и взглядов“. Н. Я. Марр. К бакин. дискуссии, гл. 10 (ზახი ჩვენია — ა. ჩ.).

² „Потребность в звуковой речи возникла с образованием зачатков классовой дифференциации, когда в связи с магиею выработалась специальная группировка с таинственными магическими действиями в плясках, песни и играх, где в процессе мерного выкрикивания стали выделяться... слова-символы магического значения. Вначале, при возникновении звуковой речи было всего всего-навсего... четыре таких слова, четыре элемента... Все языки мира... состоят из этих, только из этих четырех элементов...“ Н. Я. Марр. Постановка учения об языке в мировом масштабе (1928): ИР, ტ. IV, გვ. 59.

³ Яфетидология в Ленингр. госуд. университете. ИР, ტ. I, გვ. 259.

როცა ოთხი ბგერითი კომპლექსი, ოთხი ელემენტი იქცა ბგერითი საზოგადოებრივი ენის საფუძვლად, სოციალურ დიფერენციაციას უკვე ჰქონდა ადგილი და ბგერითი მეტყველებაც იყო კლასობრივი: ის წარმოადგენდა კლასობრივი ბრძოლის იარაღს გაბატონებული ფენის ხელში ისევე, როგორც შემდეგში — დამწერლობა¹.

ზემოთ ნახსენები შრომა — „ბაქოს დისკუსიისათვის“ ... — 1930 წლის 2 მაისით თარიღდება; ერთი წლის შემდეგ მოხსენებაში საკავშირო მეცნიერებათა აკადემიის საგანგებო სესიაზე მოსკოვში (1931 წლის 26 ივნისს) — „ენა და აზროვნება“ ნ. მარის კვლავ ხაზგასმით აღნიშნავს ენის შეუზღუდველ კლასობრიობას: „პასუხისმგებლობის სრული შეგნებით ვამტკიცებ, ვშორდები რა ამაში ძირითადად ბევრ ჩემ ამხანაგს, რომ არ არსებობს ენა, რომელიც არ იყოს კლასობრივი და, მაშასადამე, არ არსებობს აზროვნება, რომელიც არ იყოს კლასობრივი“².

ამგვარად, ნ. მარის მტკიცების თანახმად, არაკლასობრივი ენა არც არსებობს და არც ოდესმე არსებულა; ენა კლასობრივი იყო მისი გაჩენის მომენტიდან. ბგერითი ენის გაჩენის მომენტიდან; ძველი სომხური უფრო ახლოსაა სისტემით ძველ ქართულთან, ვინემ ახალ სომხურთან: ორივე ფეოდალური საზოგადოების ენაა და იმიტომ.

ამ უკანასკნელ მტკიცებას საილუსტრაციო მასალა არ ახლავს. ძნელი სათქმელია იმიტომ, რას გულისხმობს ავტორი „სისტემაში“; თუ ეს „სტრუქტურას“ ნიშნავს, ერთი სისტემისა ძველი სომხური და ძველი ქართული ვერ იქნებოდა: პოლიპერსონალური უღვლილების მქონე ძვ. ქართული, არსებითად აგლუტინაციური წყობისა — და მონოპერსონალური ზმნის პატრონი ძვ. სომხური, არსებითად ფლექსიური ტიპისა, — ერთ სისტემაში ვერ მოექცევა. ფეოდალური საზოგადოების მეტყველება ქართული, სომხური, თურქული, რუსული... შეუძლებელია ერთგვარ ოდენობად მოვნათლოთ მხოლოდ იმიტომ, რომ ერთნაირი საზოგადოებრივი ფორმაციის ურთიერთობის იარაღს წარმოადგენენ: ასეთი დასკვნის

¹ დედანში ეს ადგილი ასე იკითხება:

...Когда четыре звуковых комплекса..., возникшие в труд-магическом процессе, став лингвистическими элементами, легли в основу вновь складывавшегося звукового общественного языка, то среда была уже социально дифференцированная, и звуковая речь существовала классовая, являлась орудием классовой борьбы в руках господствующего слоя, как впоследствии письменность“. Н. Я. Марр. Яфетидология в Ленингр. Госуд. Университ. — ИР, ტ. I, გვ. 259.

² „Утверждаю с полным сознанием ответственности такого высказывания, расходясь коренным образом со многими моими товарищами, что нет языка, который не был бы классовым и, следовательно, нет мышления, которое не было бы классовым“. Н. Я. Марр. „Язык и мышление“ — ИР, ტ. III, გვ. 90 — 91.

გაკეთება მხოლოდ იმას შეუძლია, ვინც ფიქრობს, რომ ყოველ საზოგადოებრივ-ეკონომიკურ ფორმაციას ენის საგანგებო სტრუქტურა შეეფერება (ფეოდალური ქართული, კაპიტალისტური ქართული, სოციალისტური ქართული...) და ეს სტრუქტურული მსგავსება სხვადასხვა ენას შორის მეტს ნიშნავს, ვინემ ის განსხვავება, რომელიც ამ ენებს შორის არსებობს. „ესა თუ ის საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ფორმაცია ავტომატურად წარმოშობს შესაბამის ენობრივ სისტემას“ — ასეთია დედაზარი იმ დებულებისა, რომლის ნიადაგზედაც შეიძლებოდა ძვ. სომხურისა და ძვ. ქართულის ურთიერთობის ნ. მარისეული გაგება წარმოშობილიყო. ასეთი გაგება მეცნიერულ სისწორეს მოკლებულია.

კლასობრივია ყოველი ენაო, კლასობრივი იყო ყოველთვის ენაო... შეიძლებოდა თუ არა კლასობრივი ენა ყოფილიყო მაშინ, როდესაც საზოგადოებაში კლასებს ადგილი არა ჰქონდა? თუ კლასები ყოველთვის იყო?

როგორც თავშივე აღვნიშნეთ, ნ. მარი თავის თეორიას მარქსისტულ თეორიად აცხადებდა და მისთვის მონოპოლიურ უფლებებს მოითხოვდა. კერძოდ, მოხსენებაში „ბაქოს დისკუსიისათვის“ — ნ. მარი წერს: „...იაფეტური თეორია... არის მარქსისტულ-ლენინური ფილოსოფიის გამოვლენა კონკრეტულ ენობრივ მასალაზე, საქმეში ჩახედულთათვის ეს ტრუიზმი“¹.

ამას ნ. მარი სისტემატურად გახაზავდა და სათანადო დასკვნასაც აკეთებდა: იაფეტურ თეორიას, როგორც მარქსისტულს, მონოპოლიური უფლებები უნდა მიენიჭოსო.

„ახლა იაფეტური ენათმეცნიერების მარქსისტულობა ექვს გარეშეა იაფეტური თეორია მის მიერ მიღწეული განვითარების ეტაპზე მთლიანად შეერწყმის მარქსიზმს...“²

„იაფეტური თეორია ... წარმოადგენს ნაციონალურ-პროლეტარულ ანტითეზას ფეოდალურ-ბურჟუაზიული დიდმპყრობელური თეზისა... ენათმეცნიერულად გამოვლენილი, შეურიგებელი წინააღმდეგობა ძველი ინდო-ევროპული, და ახალი, იაფეტური, ენათმეცნიერებისა არის მხო-

¹ „He для бакинцев, а для босоножек по яфетидологии необходима и такая оговорка, на взгляд разумющих — излишний трюизм, что яфетическая теория в нашем представлении не противопоставляется марксизму, а является выявлением марксистско-ленинской философии на конкретном языковом материале, т. е. в построении самого языковедения или учения об языке“. Н. Я. Марр. „К бакинской дискуссии“, გვ. 11, შენიშ. 10.

² „Сейчас марксизм яфетического языкознания вне спора... Яфетическая теория на достигнутом ею этапе своего развития целиком сливается с марксизмом...“ Н. Я. Марр. Яфетидология в Ленинград. Гос. Унив. — ИР, ტ. 1, გვ. 268.

ლოდ უკუფენა თანამედროვე სოციალ-ეკონომიკურ წინააღმდეგობათა მატერიალურ-სასიცოცხლო ანტითეზისა, რა მოასწავებს ამჟამად... კლასობრივ ბრძოლას, გამოაშკარავებულს მარქსიზმის მიერ, რომლის ნაწილსაც წარმოადგენს ახალი მოძღვრება ენის შესახებ; იგი თანამედროვეობის შვილია და არ შეიძლება არ მოუწოდებდეს შეუწელებელი მეცნიერული შემოქმედებისაკენ, შეუწელებელი კლასობრივი ბრძოლისაკენ, რომელსაც პროლეტარიატი ხელმძღვანელობს...“¹.

„ახალი ენათმეცნიერული თეორიის (ე. ი. იაფეტური თეორიის — ა. ჩ.) მეთოდი ერთადერთია — მარქსისტულ-ლენინური“².

1930 წ. „ბაქოს დისკუსიასთან“ დაკავშირებულ გამოსვლაში ნ. მარს პირდაპირ და ხაზგასმით აღნიშნავდა: ახლა დგას საკითხი იაფეტური თეორიისა და ინდო-ევროპული თეორიის შესახებ. ან — ერთი, ან — მეორე, იმიტომ, რომ ორი თეორია არ შეიძლება არსებობდეს...“³ (რას ნიშნავს ინდო-ევროპული თეორია ნ. მარსთვის, იხ. მაგ., აქვე, გვ. 156).

რაკი ნ. მარს თავისი შეხედულება მარქსისტულ-ლენინურ თეორიად მიიჩნია, პირველ ყოვლისა, უნდა ვიკითხოთ: რამდენად ეთანხმება მარქსისტულ გაგებას ის, რაც კლასებისა და კლასობრიობის შესახებ ნ. მარს აქვს მოთხრობილი?

რაფერი საერთო კლასობრიობის მარქსისტულ-ლენინისტურ გაგებასთან, მართალ მეცნიერულ გაგებასთან, ნ. მარსის ხსენებულ გაგებას, რასაკვირველია, არა აქვს.

ცნობილია, რომ კლასები იმთავითვე არ არსებობდა, კლასები საზოგადოების განვითარების გარკვეულ საფეხურზე ჩნდება — კერძო საქუთრების გაჩენის ნიადაგზე.

ერთგან თვით ნ. მარს აქვს აღნიშნული, რომ მისი გაგება კლასობრიობისა განსხვავებულია მარქსისტული გაგებისაგან:

¹ „Яфетическая теория... представляет увязку (?) национально-пролетарской антитезы феодально-буржуазной великодержавной тезы... Вскрытое лингвистически непримиримое противоречие старого, индо-европейского, и нового, яфетического, языкознания есть лишь отображение материально-жизненной антитезы современных социально-экономических противоречий, сигнализирует в настоящем классовую борьбу, вскрытую марксизмом, частью которого становится новое учение об языке, и является детищем современности и не может не призывать к неослабному научному творчеству, ... неослабной классовой борьбе, руководимой пролетариатом...“ Н. Я. Марр. იქვე, გვ. 272.

² „Метод новой языковедной теории единственный — марксистско-ленинский“ — Н. Я. Марр. Сдвиги в технике языка и мышления... — ИР, ტ. II, გვ. 442.

³ „Теперь стал вопрос о яфетической теории и об индо-европейской. Или одна или другая, потому что две теории не могут существовать“. Н. Я. Марр. КБакин. дискуссии, გვ. 45.

„ლინგვისტური დასკვნები, რომელთაც აკეთებს იაფეტილოლოგია, აიძულებენ მას სავსებით გადაჭრით თქვას, რომ ენგელსის ჰიპოთეზა — კლასების წარმოშობის შესახებ გვაროვნული წყობილების რღვევის შედეგად — საჭიროებს სერიოზულ შესწორებებს“¹.

„სერიოზული შესწორებები“ სწორედ ამ ლინგვისტურ დასკვნებს ესაყიროება და არა ენგელსის გაგებას. მეცნიერებას არ შეუძლია ამტკიცოს, თითქოს კლასები „დასაბამიდან“ არსებობდნენ. მეცნიერებას ეს არც სჭირდება. მარქსიზმ-ლენინიზმს ასეთი რამ არასოდეს უმტკიცებია.

„ისტორიამ არ იცის არაკლასობრივი ენა“, „არ არსებობს ენა, რომელიც არ იყოს კლასობრივი“, — ასეთია ნ. მარის მტკიცება.

კლასებისა და ენის კლასობრიობის საკითხში იაფეტილოლოგის ამ მოქარბებულ კლასობრიობას მეცნიერებასთან საერთო არაფერი არა აქვს.

§ 68. ენის სოციალურობის შესახებ ნ. მართან. ახლა — სოციალურობის შესახებ იაფეტურ თეორიაში. ენა ურთიერობის საშუალებაა; ესაა ენის სოციალურობის საფუძველი. ვინც ენას სოციალურ მოვლენად სახავს, ვარაუდობს ხოლმე, რომ მეტყველების დასაბამიც სოციალური ხასიათისა იყო, ე. ი. ენა არა მხოლოდ ახლაა ურთიერთობის საშუალება, იგი ურთიერთობის საშუალება იყო იმთავითვე; მისი გაჩენაც ურთიერთობის საჭიროებამ გამოიწვია. ყოველ შემთხვევაში ასე წარმოდგინათ ეს საკითხი მარქსსაც და ენგელსსაც: ენა სოციალურია დასაბამიდანვეო: „ცნობიერების მსგავსად ენა აღმოცენდება (წარმოიქმნება) საჭიროებისაგან, გადაუდებელი საჭიროებისაგან სხვა ადამიანებთან ურთიერთობისა“ — ვკითხულობთ მარქსისა და ენგელსის კოლექტიურს შრომაში „გერმანული იდეოლოგია“ (რუს. თარგმ., გვ. 20—21). ესარ ყოფილა შემთხვევითი გამონათქვამი. ოცდაათიოდე წლის შემდეგ ენგელსი წერილში „შრომის როლი მაიმუნის გაადამიანების პროცესში“ იმასვე ამბობს: „გაადამიანების პროცესში მყოფნი მივიდნენ იქამდის, რომ მათ გაუჩნდათ მოთხოვნილება რაღაც ეთქვათ ერთმანეთისათვის (ხაზი ენგელსისაა — ა. ჩ.). საჭიროებამ გაიჩინა თავისთვის ორგანო: მაიმუნის განუვითარებელი ყელი გარდაიქმნებოდა თანდათანობით, მაგრამ განუხრელად — მოდულაციითა გზით, რომლებიც თანდათანობით ძლიერდებოდა, და პირის ორგანოებმა თანდათანობით

¹ „Лингвистические выводы, которые делает яфетидология, заставляют ее самым решительным образом сказать, что гипотеза Энгельса о возникновении классов в результате разложения родового строя нуждается в серьезных поправках...“. Н. Я. Марр. Актуальные проблемы... (1928) — ИР, ტ. III, გვ. 75.

ისწავლეს ერთი მეორის მიყოლებით დანაწევრებული ბგერების გამო-
თქმა“.¹

ენის წარმოშობის ამ სოციალურ საფუძველს მარქსისა და ენგელ-
სისათვის პრინციპული მნიშვნელობა ენიჭება. მართალია, ენის წარ-
მოშობის საკითხს მრავალგვარი სირთულე ახლავს, აქ ბევრი რამ სადა-
ვოა. და სწორედ ამიტომ აქ განსაკუთრებით საჭიროა პრინციპული თანა-
მიმდევრობა.

ენის წარმოშობის ამ სოციალური საწყისის აღიარება ობიექტურ ვი-
თარებას უნდა ასახავდეს. ამიტომ შემთხვევითი სრულებით არაა, როცა
მარქსისა და ენგელსისეულ დებულებებს ვიპოვით ისეთ ავტორებთა-
ნაც, რომელნიც მარქსისტები არ არიან.

„ენა წარმოიშვა საზოგადოებაში. იგი წარმოიშვა იმ დღეს, როცა
ადამიანებმა იგრძნეს ურთიერთობის საჭიროებაო“, — წერს ფრანგი
ენათმეცნიერი ვანდრიესი².

„წარმოიშვა იმ დღეს“... ამ ფიგურალური თქმით მკვეთრადაა გა-
ხაზული ურთიერთობის საჭიროება, როგორც გადამწყვეტი მნიშვნელო-
ბის ფაქტორი. ენის წარმოქმნისათვის „ადამიანთა“ კოლექტივში.

ინგლისელი ლოგიკოსი ჯევონსი ამბობს: „თავდაპირველად, წარმო-
შობის დროს ენა იყო გამოყენებული უმთავრესად, თუ არ მხოლოდ და
მხოლოდ, პირველი მიზნისათვის, ე. ი. როგორც ურთიერთობის სა-
შუალება“³.

საინტერესოა, რომ სარექტორო სიტყვაში „ხალხთა ფსიქოლოგიის“
შესახებ (1910 წ. მიუნხენში) პერმან პაულს ენის დანიშნულების შე-
სახებ უთქვამს: „მისი თავდაპირველი ფუნქციაა მუდამ იყოს რისაზე
გაგებინების (შეტყობინების) საშუალება“⁴.

ნ. მარი სოციალურ თვალსაზრისზე დგას: ენა ურთიერთობის იარა-
ღიაო, ამბობდა იგი. მაგრამ ეს არ ვრცელდება ნ. მართან ენის წარმო-
შობაზე: ბგერითი მეტყველება წარმოშობის მომენტში ურთიერთობის
საშუალება არ იყო, გვეუბნება ნ. მარი: არა თუ მთელი კოლექტი-
ვი, არამედ ამ კოლექტივის ის ნაწილიც, მისნებიც, რომელთა განკარგუ-

¹ „ბუნების დიალექტიკა“, მეექვსე გამოცემა, — რუსულ ენაზე — მოსკოვი, 1933, გვ. 52.

² იხ. მისი „ენა. ლინგვისტური შესავალი ისტორიაში“, რუს. თარგმ. 1937, გვ. 24; ფრანგული დედანი გამოცემა 1920 წ. (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

³ „In its first origin language was used chiefly, if not exclusively, for the first purpose“ (as a means of communication). მოგვეყავს O. Jespersen-ის მიხედვით: „Man-kind, nation and individual from a linguistic point of view“, Oslo, 1925, გვ. 6—7.

⁴ „Its original function is always, however, to serve as a means of imparting something“ — მოგვეყავს O. Jespersen-ის მიხედვით („Mankind...“, გვ. 5).

ლებაშიც იმყოფებოდა პირველადი „სიტყვები“, არ იყენებდნენ მათ ურთიერთობის საშუალებად: გაგებინების იარაღს ხელის („ხაზოვანი“) ენა წარმოადგენდა. ურთიერთობის საშუალებად ბ გ ე რ ი თ ი ენა დიდი ხნის შემდეგლა იქცა¹. ბგერითი ენის შესახებ თქმული ეხება ხელის ენასაც.

მოხსენებაში — „ბაქოს დისკუსიისათვის“ ნ. მარმა შესწორება შეიტანა ი. მეშჩანინოვის დებულებაში: გადაკეთებას (перефразирование) საჭიროებს ზოგი რამ ი. მეშჩანინოვის მოხსენებაში: „იაფეთილოლოგია არის მეცნიერება ენის შესახებ, სასაუბრო მეტყველების შესახებ, ვიდრე ლიტერატურულ ენამდე უკანასკნელის ჩათვლით“ (მეშჩანინოვი, გვ. 5). ნ. მარი შენიშნავს: „ეს დაფორმულება არაა შემთხვევითი. ხუთიოდე გვერდის შემდეგ (გვ. 11) ი. მეშჩანინოვი უბრუნდება იმავე აზრს შემდეგ სტრიქონებში: „ამგვარად, ბგერითი მეტყველების შექმნის ეს პროცესი დაკავშირებულია ადამიანის ყველაზე ძირითად საჭიროებებთან, რომელთაც უნდა შეექმნათ ენა (выдвинуть язык), როგორც ადამიანთა ურთიერთობის საშუალება“ (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

ვფიქრობ, — განაგრძობს ნ. მარი, — ი. მეშჩანინოვიც დამეთანხმებოდა ახლა მე, თუ ავტორის აზრის მოყვანილ ძირითად დაფორმულებას ასეთ რედაქციას გაუუკეთებდი: „იაფეთილოლოგია არის მეცნიერება ენის შესახებ, კერძოდ, ბგერითი ენის შესახებ, მისი სამეტყველო კულტურის შესახებ ყველა გამოვლენაში, თავდაპირველად ორაკულებში, ეპოსში, უფრო გვიან — ფოლკლორში, გაცილებით უფრო გვიან განვითარებული სასაუბრო მეტყველების ჩართვით“².

ი. მეშჩანინოვი ბგერითი ენის შექმნას უკავშირებდა ადამიანის საჭიროებას — ჰქონოდა ურთიერთობის საშუალება; ნ. მარმა სწორედ ამ მხრივ შეიტანა შესწორება, მისი თქმით „სარედაქციო ხასიათისა“, ნამდვილად კი — არსებითი: ნ. მარის მიერ მოცემულ განსაზღვრებაში სრულიად არა ჩანს არც „ადამიანთა საჭიროება“, არც „ურთიერთობის საშუალება“ და არც „ბგერითი ენის შექმნა ამ ურთიერთობის საჭიროების დასაკმაყოფილებლად“; სამაგიეროდ ხაზგასმულია — „სასაუბრო მეტყველება გაცილებით უფრო გვიანაა განვითარებული“.

¹ „Когда же началась уже ручная линейная речь, вполне сложившаяся, то ее господством вовсе нельзя покрыть всех 300 тысяч лет до звуковой речи; она началась расставшись с линейной же, но лишь образительной речью, и продолжалась не один десяток тысяч лет, которые отводятся звуковой речи, существовавшей, но вовсе не сложившейся еще, как разговорный язык“. Н. Я. Марр. К бакинскому дискуссии, стр. 8—9.

² Н. Я. Марр. К бакин. дискуссии, гв. 6 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

ი. მეშჩანინოვის აზრის ამგვარ „სარედაქციო“ გადაკეთებას რომ სწორედ ეს დანიშნულება აქვს, ჩანს, ჯერ ერთი, ნ. მარის შენიშვნიდან, რომელიც იაფეტიდოლოგიის მის მიერ წარმოდგენილ განსაზღვრებას ახლავს: „მოცემული განსაზღვრება არა თუ არაა ამომწურავი, არამედ მეტ-ნაკლებად სრულიც; მასში ყურადღება გამახვილებულია ბგერითი მეტყველების, როგორც სასაუბრო მეტყველების საკითხზეო“¹.

უფრო არსებითია, ვინემ ეს შენიშვნა, მომდევნო ტირადა: „ამხანაგებო, უდიდესი გაუგებრობაა, როდესაც ენის დასაბამს დებენ ბგერითი მეტყველების წარმოშობიდან, მაგრამ არა ნაკლებ არსებითი შეცდომაა, როცა ვარაუდობენ, რომ ენას იმთავითვე ჰქონდა ის ფუნქცია, რომელიც ამჟამად არის უპირველესი — სასაუბრო. ენა მაგიური საშუალებაა, საწარმოო იარაღია ადამიანის მიერ კოლექტიური წარმოების შექმნის პირველ ეტაპზე, ენა საწარმოო იარაღია. მოთხოვნილება (საკვიროება) და შესაძლებლობა ენის გამოყენებისა ურთიერთობის საშუალებად გაცილებით უფრო მერმინდელი ამბავია. და ეს თანაბრად ეხება როგორც ხელის ანუ ხაზოვან (და კინეტურ), ისე ენოვან ანუ ბგერით მეტყველებას (აგრეთვე კინეტურს)“².

„ენა, როგორც საწარმოო იარაღი“ — ორიგინალური გამოთქმაა. ეს მარქსისტული სიტყვაწარმოება გარკვეულ მიზანს ისახავს: შექმნას შთაბეჭდილება, თითქოს იაფეტური თეორია ორთოდოქსალური მარქსიზმის გზით მიდის. მარქსიც, ენგელსიც (ისევე როგორც რიგი ენათმეცნიერიც) სოციალურ პრინციპს ძალაში ტოვებდნენ ენის წარმოშობის მიმართაც (ენა წარმოიშვა ურთიერთობის საკვიროების დასაკმაყოფილებლად. საკომუნიკაციო ფუნქცია მეტყველებას დასაბამიდანვე გააჩნდაო); ნ. მარი კატეგორიულად უარყოფს ამას: უდიდესი გაუგებრობაა. თითქოს ენას იმთავითვე ჰქონოდა ის ფუნქცია, რომელიც ამჟამად უპირველესია, — სასაუბრო. ურთიერთობის საშუ-

¹ „Это отношь не есть, однако, не только исчерпывающее, но в какой-либо мере полное определение яфетидологии, а формулировка с интересом к ее значению в фазе использования звуковой речи, как разговорной“. Н. Я. Марр. К бакинскй дискуссии, გვ. 6. შენიშვნა 5.

² „Товарищи, глубочайшее недоразумение, когда начало языка кладут с возникновения звуковой речи, но не менее существенное заблуждение, когда язык предполагают изначально с функцией, сейчас первой — разговорной. Язык — магическое средство, орудие производства на первых этапах создания человеческого коллективного производства, язык — орудие производства. Потребность и возможность использовать язык, как средство общения — дело позднейшее, и это относится одинаково как к ручной или линейной (и кинетической) речи, так и к язычной или звуковой речи (также кинетической)“. Н. Я. Марр. К бакинскй дискуссии, გვ. 7.

ალებად ენის გამოყენება საკირო და შესაძლებელი გახდა გაცილებით უფრო გვიანაო.

რასაკვირველია, ნ. მარს, როგორც გარკვეული სპეციალობის წარმომადგენელს, სრული უფლება აქვს იწამოს, რომ ენა გაჩნდა ურთიერთობის საკიროებისათვის; მეტსაც ვიტყვი: მას მოვალეობაც აწევს ეს აღნიშნოს, თუკი საამისო დამაჯერებელი საბუთები მას, როგორც სპეციალისტს, მოეპოვება; ასეთ შემთხვევაში საკირო იქნებოდა პირდაპირ თქმულიყო, რომ ახალი მასალებით არ მართლდება შეხედულება, თითქმის ენას იმთავითვე გააჩნდა საკომუნიკაციო ფუნქცია, საკიროა შეიცვალოს ეს დებულება, როგორც მოძველებულიო... მაგრამ მარქსისტულ-ლენინური ფილოსოფიის გამოვლენად ამგვარი დებულების გამოცხადება, მეტი რომ არა ვთქვათ, უხერხულია: ესაა—ენისმე მიაწერო სწორედ ის, რასაც იგი უარყოფს. თუ რატომ არჩია ნ. მარმა მარქსისტული სიტყვაწარმოების მეშვეობით რთული საკითხის გამარტივება, ზოგადი ენათმეცნიერების თვალსაზრისით საინტერესო არაა.

ფაქტი კი ფაქტად რჩება: სოციალურობის პრინციპი იაფეტურ თეორიაში შეიზღუდა; სოციალურობა უარყოფილ იქნა ენის წარმოშობის მომენტისათვის (ყოველ შემთხვევაში, ბგერითი ენის წარმოშობის მომენტისათვის) და ეს მამინ, როდესაც იაფეტური თეორია იცავს ბგერითი ენის წარმოშობის კლასობრივ ხასიათს.

ამგვარად, იაფეტოლოგიაში უგულუბელყოფილია ძირითადი დებულება: რომ სოციალურობაა ენის კონსტიტუციური ნიშანი (ენა ყოველთვის იყო, არის და იქნება ადამიანთა ურთიერთობის საშუალება), კლასობრიობა კი მხოლოდ კლასობრივ საზოგადოებაში შეიძლება გაჩნდეს ენაში, ისიც არა ყველა მოვლენაში (ამაზე დაწვრილებით იხ. ქვემოთ §5, 86, 87).

ენის სოციალურობის შეზღუდვა პრინციპში ისეთივე შეცდომაა იაფეტური თეორიისა, როგორც კლასობრივი პრინციპის წრეს გადასული სიჭარბე: ორივე თანაბრად არამეცნიერული, ანტიმარქსისტულია (მიუხედავად ნ. მარის მტკიცებისა, რომ ესაა მარქსისტულ-ლენინური თეორიის კონკრეტიზაცია ენის მასალაზეო).

§ 69. ენათა ტრანსფორმაციისა და ენობრივ კატეგორიათა ინტერპრეტაციის შესახებ ნ. მართან. არ შეიძლება ამ საკითხებზე ორიოდ სიტყვა აქ არ ითქვას. იაფეტური თეორია ამტკიცებს, რომ ინდო-ევროპული ენები სხვა არაფერია, თუ არ იგივე იაფეტური ენები; ამ უკანასკნელთა ტრანსფორმაცია გამოწვეულია „სამეურნეო და საწარმოო-

სოციალური ცხოვრების ძირითადი გარდაქმნითო“¹. იგულისხმება აქ მეტალურგიის განვითარება... მეტალურგიის შემქმნელები იაფეტური ტომები იყვნენ. მაგრამ კითხვა იბადება: როგორ მოხდა, რომ თვით ამ მეტალურგიის შემქმნელთა ენები, იაფეტური ენები, უტრანსფორმაციოდ შემოგვრჩა? რატომ „გარჩენენ“ ისინი განვითარების წინა საფეხზე? ამის დამაკმაყოფილებელი ახსნა არ მოხერხდება, თუ გავიზიარებთ დებულებას ენათა ტრანსფორმაციის შესახებ (რასაკვირველია, ინდო-ევროპული ენები არაა იაფეტურ ენათა ტრანსფორმაცია — ამის შესახებ იხ. ქვემოთ, პალეონტოლოგიურ ანალიზთან დაკავშირებით).

დებულება ენათა სისტემების შესახებ, რომელნიც „მოსწყდნენ ხალხთა მსოფლიო მოძრაობას, ... გაიყინნენ მეურნეობითაც და საზოგადოებრიობითაც კაცობრიობის განვითარების შესაბამის საფეხურებზე“², დიდი სირთელის საკითხებს აჩენს, როგორც თავის ადგილას იქნება ნაჩვენები (იხ. ქვემოთ, პალეონტოლოგიური ანალიზი).

„პირდაპირი და ირიბი ბრუნვები—ეს ხომ „ბრუნვებია“ პასიური და აქტიური, ე. ი. სახელდობრ, სოციალურად დასაფასებელი ოდენობანი, რამდენადაც სტადიალური განვითარების წინა საფეხურზე ესაა კოლექტივის ორი განსხვავებული კატეგორია“³.

ამგვარ განმარტებათა შესახებ ამბობდა ენგელსი: „საეჭვოა, ვინმემ მოახერხოს — ისე, რომ თავი სასაცილოდ არ გაიხადოს — ეკონომიკაზე მითითებით იმის ახსნა, თუ როგორ მოხდა ჩრდილო-გერმანულ თანხმობანთა გადაწყველა“ (იხ. წერილი იოსებ ბლოხისადმი, 1894 წ.).

ჩვენ აქ არ ვეხებით იაფეტური თეორიის რიგ სხვა დებულებას, როგორცაა, ენათა სისტემის, სემანტიკის პრინციპებისა და სხვ. შესახებ: ესენი შინაგანად უკავშირდებიან პალეონტოლოგიური ანალიზის საკითხს

¹ „...Индоевропейские языки — трансформация тех же яфетических языков в зависимости от коренной перестройки хозяйственной или производственно-социальной жизни“. Н. Я. Марр. К Бак. дискуссии, გვ. 19.

² Н. Я. Марр. Язык — ИР, II, გვ. 135.

³ „...Прямые и косвенные падежи—ведь это „падежи“ пассивные и активные, т. е. собственно социально расцениваемые величины, поскольку на предшествующей ступени стадияльного развития это две различные категории коллектива“. Н. Я. Марр. Яфетические зори на украинском хуторе — ИР, V, გვ. 239 — 240 (ბაზი ჩვენთა — ა. ჩ.).

(თვით ნ. მარის თქმით, ეს დებულებები პალეონტოლოგიური ძიების შედეგადაა მოპოვებული)¹.

ამიტომ მათ შესახებ საუბარი მოგვიწევს ენათმეცნიერების სპეციალურ მეთოდთა პრობლემის განხილვისას.

VII. ბიჰევიორიზმის ფიზიკალიზმი

§ 70. ბიჰევიორიზმი ფსიქოლოგიაში უოტსონის მიხედვით.

ენის რაობის ბიჰევიორისტული გაგება მოცემული აქვს ლონარდ ბლუმფილდს, ჩიკაგოს უნივერსიტეტში გერმანული ფილოლოგიის ყოფილ პროფესორს. ბლუმფილდის სათანადო შეხედულებანი გადმოცემულია მის შრომაში „ენა“, რომელიც 1933 წელს გამოვიდა².

თავის თეორიას ბლუმფილდი მ ა ტ ე რ ი ა ლ ი ს ტ უ რ ს ა ნ უ მ ე ქ ა ნ ი ც ი ს ტ უ რ ს უ წოდებს³. ეს თეორია ბიჰევიორიზმის პრინციპებს ემყარება. ბიჰევიორიზმი ფსიქოლოგიის ერთ-ერთი მიმდინარეობაა. ბიჰევიორისტისათვის ფსიქოლოგია — ესაა მეცნიერება ქცევის შესახებ⁴. ბ ი ჰ ე ვ ი ო რ ი ზ მ ი ა რ ა ც ნ ო ბ ს ფ ს ი ქ ი კ ი ს რ ა გ ვ ა რ ო ბ ი თ ს თ ა ვ ი ს ე ბ უ რ ე ბ ა ს, უ ა რ ყ ო ფ ს ც ნ ო ბ ი ე რ ე ბ ი ს ფ ა ქ ტ ს დ ა შ ე ი ს წ ა ვ ლ ი ს ა დ ა მ ი ა ნ ი ს მ ო ქ მ ე დ ე ბ ა ს, რ ო გ ო რ ც ც ო ც ხ ა ლ ი ო რ გ ა ნ ი ზ მ ი ს მ ე ქ ა ნ ი კ უ რ მ ო ქ მ ე დ ე ბ ა ს, რ ო მ ე ლ ი ც ა რ ს ა ქ ი რ ო ე ბ ს ც ნ ო ბ ი ე რ ე ბ ი ს მ ო ნ ა წ ი ლ ე ო ბ ა ს.

ბიჰევიორიზმი ცნობიერების ფაქტს უარყოფს, მაგრამ აზროვნების პოვნეობას ვარაუდობს. აზროვნება ბიჰევიორისტისათვის არ არის შეპირობებული ცნობიერებით. აზროვნება მისთვის იგივეა, რაც შინაგანი მეტყველება. აზროვნებასა და მეტყველებას ბიჰევიორიზმი აიგივებს. ამრიგად, მეტყველებას (ენას) აქ განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა, მაგრამ არა იმიტომ, რომ მეტყველება მკიდროდ არის დაკავშირებული აზროვნებასთან: აზროვნება, როგორც ცნობიერების გამოვლენა, როგორც ტინის ურთულესი ფუნქცია, ბიჰევიორიზმში უგულვებელყოფილია.

¹ Н. Я. Марр: К семантической палеонтологии в языках нефетических систем, 1931 წ. — Избр. работы, т. II, гл. 248.

ავრთვე: Языковая полнота яфетической теории и удмуртский язык, 1931 წ. — Избр. работы, т. I, гл. 288. სათანადო ნაწყვეტები იხ. პალეონტოლ. მეთოდის შესახებ მსჯელობისას.

² Leonard Bloomfield, Language, New-York, 1933.

³ Language, გვ. 33.

⁴ ინგლ. behaviour „ყოფაქცევა“.

ზოგი ავტორი, — წერს ჯ. უოტსონი, თანამიმდევრული ბიპევიორისტი, — აზროვნების პროცესებს აქცევს სრულიად საიდუმლო რაღაცად — ისეთ რაღაცად, რის შესახებაც შეიძლება ვილაპარაკოთ, ვიდავოთ, რის ზოგ გამოვლენას შეიძლება დავაკვირდეთ კიდევ, მაგრამ რაც არსებითად მულამ რჩება ჩვენთვის უცნობი. სხვა ავტორები განიხილავენ აზროვნების პროცესებს ტვინის ქერქის მოქმედებასთან კავშირში (საერთოდ მიღებული შეხედულება). ისინი ვარაუდობენ, რომ არსებობს რაღაცა — არაფერი იცის გარკვევით, თუ სახელდობრ რა — რაც შეიძლება ხდებოდეს ტვინის ქერქში, როცა კუნთების არავითარ მოქმედებას არა აქვს ადგილი. თუ ჩვენი შეხედულება სწორია, აზროვნება არის მულმივი შემადგენელი ნაწილი ყოველი შეგუებისა. აზროვნება არსებითად არ განსხვავდება ჩოგბურთისაგან, ცურვისაგან ანდა გარეგნული მოქმედების რაგინდარა აქტისაგან¹.

ჯ. უოტსონი განასხვავებს რეაქციის ოთხ სახეობას: 1. გარეგანი ანუ თვალთ დასანახი რეაქციები, 2. შინაგანი (ანუ დაფარული) შეძენილი რეაქციები (მაგ., ნერწყვის გამოყოფის პირობითი რეფლექსები...), 3. გარეგანი (თვალთ დასანახი) მემკვიდრეობითი რეაქციები (მაგ., ცხვირის დაცემინება, ბლავილი), 4. შინაგანი (დაფარული) მემკვიდრეობითი რეაქციები (მაგ., ცვლილებანი სისხლის მიმოქცევაში, შინაგანი სეკრეტის ჯირკვალთა მოქმედებაში...). აზროვნება ჯ. უოტსონს შეტანილი აქვს რეაქციათა მეორე ჯგუფში, ე. ი. შინაგან შეძენილ რეაქციებში: ამთ განეკუთვნება, — წერს ჯ. უოტსონი, — „აზროვნება, რომლის ქვეშაც ჩვენ ვგულისხმობთ შინაგან („რომ არ ისმის, ისეთს“) მეტყველებას“². „ინტერმინი აზროვნება ჩვენთვის უნდა იქცეს ზოგად ტერმინად, რომელმაც უნდა აღნიშნოს ფარული მეტყველებითი ქცევის ყველა სახეობა“³. ამ ფარულ (ე. ი. თვალთ დაუნახავ) მეტყველებითს მოქმედებას ბიპევიორისტი განიხილავს, როგორც, „სხეულის ინტეგრირებულ პროცესს“⁴; იგი დაკავშირებულია „ყელის, ენისა და ზორხის კუნთების მოქმედებასთან“⁵.

§ 71. შინაგანი მეტყველება და გავების საკითხი ბიპევიორიზმის მიხედვით. შინაგანი (არგასაგონი) მეტყველება დაკავშირებულია გარეგან (მოსასმენ) მეტყველებასთან, მაგრამ ცნობიერებასთან კავშირი

¹ ჯ. უოტსონი, ფსიქოლოგია, როგორც მეცნიერება ქცევის შესახებ, 1919 (რუს. თარგმ.), 1926, გვ. 303.

² იქვე, გვ. 13.

³ „Subvocal behaviour“: იქვე, გვ. 303 — 304.

⁴ იქვე, გვ. 305.

⁵ იქვე, გვ. 261.

აქ არაფერ შუაშია: „მკითხველი, — წერს ჯ. უოტსონი, — ვერ იბოვის აქ (ე. ი. ფსიქოლოგიაში, როგორც მეცნიერებაში ქცევის შესახებ — ა. ჩ.) არც ცნობიერების საკითხის განხილვას, არც ისეთ ცნებათა განხილვას, როგორიცაა შეგრძნება, აღქმა, ყურადღება, ნებისყოფა, წარმოსახვა და ა. შ. ეს ცნებები, — განაგრძობს ჯ. უოტსონი, — კარგი რეპუტაციით სარგებლობენ; მაგრამ მე დავინახე, რომ შეიძლება სრულიად აუთარო გვერდი ამ ცნებებს, როგორც სამეცნიერო კვლევა-ძიების დროს, ისე ჩემი სტუდენტებისათვის ფსიქოლოგიის კურსის კითხვისას. მე უბრალოდ არ ვიცი, რას ნიშნავენ ეს ცნებები და [არ მჯერა, რომ ვისმე შეეძლოს მათი გამოყენება ისე, რომ სრულად გაეგებოდეს (ეს ცნებები). მე დავტოვე ისეთი ტერმინები, როგორიცაა აზროვნება და მეხსიერება, მაგრამ მე მათ მივეცი ახალი ზუსტი განსაზღვრება, რომელიც შეესაბამება ბიპევიორისტულ ფსიქოლოგიას“.¹

ჩაიკი ცნობიერების ცნება მოიხსნა, გაგების საკითხიც არა დგას: ბიპევიორისტი ადამიანის „ქცევა“ (მოქმედებას) არ განიხილავს, როგორც მოქმედებას, რომელსაც განსაზღვრავს გარკვეული მიზანი და რომელიც ემყარება იმის გარკვეულ გაგებას, თუ სახელდობრ რა უნდა გაკეთდეს, რაგვარი ქცევა იქნება მიზნის შესაბამისი, — ერთი სიტყვით, ბიპევიორისტი არ განიხილავს ადამიანის მოქმედებას, როგორც აზრიან მოქმედებას, როგორც ეს ჩვეულებრივ ხდება ცხოვრებაში: ცოცხალი ადამიანები ბიპევიორისტულ კონცეფციაში ავტომატებს ეტოლებიან. „ბიპევიორისტული თვალსაზრისით, — წერს ჯ. უოტსონი, — „გაგების“ პრობლემა წმინდა წყლის აბსტრაქციაა... ჩვენი დაკვირვების საგანია ის, თუ რას აკეთებს ცხოველი ანდა ადამიანი. მას „გაგება“ ის, რასაც აკეთებს. პრაქტიკული და სამეცნიერო; მიზნებისათვის სრულიად არ არის საჭირო შევაწყვეტინოთ [ადამიანს] მოქმედება და ვკითხოთ, თუ რა გაგება აქვს მას მუშაობის დროს. მის მოქმედებაში მჟღავნდება მისი ქცევა“.²

რა შეიძლება ამის შესახებ ითქვას? რასაკვირველია, ადამიანის ყველა მოქმედება არ საჭიროებს ცნობიერების აქტიურ მონაწილეობას: ჩვეული მოქმედება შეიძლება გახდეს ავტომატური; ასეთია, მაგ., ასოების გამოყვანა წერის დროს; ჩვენ არ გვიხდება იმაზე ფიქრი, როგორ დავწეროთ ესა თუ ის ასო; მაგრამ თავდაპირველად, როცა ასოების გამოყვანას სწავლობენ, სპთანადო მოქმედება როდია ავტომატური; მერეა-და: როგორიც უნდა იყოს ავტომატიზებული მოქმედების ხვედრი წონა ადამიანის ცხოვრებაში, არ შეიძლება ადამიანი გავეუტოლოთ ავტომატს, არ

¹ •ქვე, გვ. XVII.

² •ქვე, გვ. 12.

შეიძლება ადამიანის მოქმედება („ქცევა“), ადამიანის საქმიანობა ყოველდღიურ ცხოვრებაში განვიხილოთ, როგორც მთვარეულის მოქმედება. ადამიანის მოქმედების („ქცევის“) შესწავლას, ენის (მეტყველებითი მოქმედების) შესწავლას აზრი აქვს ფსიქოლოგისათვის იმიტომ, აზრი აქვს იმდენად, რამდენადაც მასში გამოისახება ადამიანის „შინაგანი ცხოვრება“, მისი აზროვნება, ის სპეციფიკურ-ადამიანური, რის გარეშეც შეუძლებელი იქნება ვილაპარაკოთ ფსიქიკაზე, როგორც რაგვარობითს (კვალიტატიურად) თავისებურზე.

თუკი ცნობიერება, გავება მიჩნეული იქნება ფიქციად, ამით მოიშლება პრინციპული ზღვარი ადამიანისა და სხვა ცხოველების მოქმედებას შორის. და ამიტომ თანამიმდევრულობა არ აკლია ჯ. უოტსონს, როცა იგი წერს: ადამიანი „წარმოადგენს ცხოველს, რომელსაც ახასიათებს მეტყველებითი (სიტყვიერი) ქცევა“¹. ეს „მეტყველებითი ქცევა“ ბიპევიორისტს როდი წარმოუდგენია აზრის რეალიზაციის, გამოსახვის საშუალებად: ბიპევიორისტისათვის აზროვნება — ესაა მეტყველება; მაგრამ ამით ენის მნიშვნელობა კი არ იზრდება, იგი, პირიქით, მცირდება: „მეტყველებითი ქცევა“ სხვა არა არის რა, თუ არ „მეტყველებითი ჩვევა“, რეაქციათა ერთ-ერთი სახესხვაობა.]

§ 72. ენის საზოგადოებრივი ხასიათის საკითხი ბიპევიორიზმის მიხედვით. ბიპევიორისტი არ უარყოფს, რომ „ამჟამად (ე. ი. ვასაგონი.—ა. ჩ.). მეტყველება ვითარდება საზოგადოების გავლენით“, მაგრამ ამის გამო ენა საზოგადოებრივ მოვლენად როდი მიიჩნევა: „მარტივი მეტყველებითი ჩვევების წარმოქმნის შესახებ — წერს ჯ. უოტსონი — თქმულა ბევრი ხმაურიანი, მაგრამ ცარიელი ფრაზა. მაგალითად, ხშირად ამბობდნენ, რომ მეტყველება არის საზოგადოებრივი მოვლენა, და რომ სიტყვები წარმოიქმნებიან იმ ფაქტის საფუძველზე, რომ ადამიანი სოციალურ არსებას წარმოადგენს. ეს საცხებით სწორია ერთი მხრივ, სახელდობრ, იმ მხრივ, რომ, თუ ბავშვს არ ახვევია ისეთი პირები, რომლებიც ხმარობენ სასაუბრო სიტყვიერ ფორმებს, ბავშვი ვერ მიიღებს სმენითსა და მხედველობით გაღიზიანებებს, რომლებსაც მიეყავართ ასეთ ჩვევათა წარმოქმნასთან. მაგრამ, მეორე მხრივ, რამდენადაც საქმე ეხება მათს შეძენას, ეს ჩვევები არ არის უფრო სოციალური, ვინემ სხეულის ჩვევები“ (телесные навыки)².

ამგვარად, ენის სოციალურობაზე — ჯ. უოტსონის თანახმად — შეიძლება ვილაპარაკოთ მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც ინდივიდი ითვისებს

¹ იქვე, გვ. 305.

² იქვე, გვ. 300.

გარკვეულ სამეტყველო ჩვევებს იმ პირთაგან, რომელნიც მას ახვევია, მაგრამ სამეტყველო ჩვევა — ეს არის ჩვევათა, რეაქციათა ერთ-ერთი სახეობა, და ენის მიჩნევა საზოგადოებრივ მოვლენად — ესაა „ხმაურიანი, ცარიელი ფრაზა“.

რა თქმა უნდა, თუ გავაუქმებთ აზროვნების ცნებას, თუ მოვხსნით ენის აზროვნებასთან კავშირის საკითხს, თუ უგულვებელყოფთ იმ როლს, რომელსაც ენა ასრულებს ადამიანთა საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, ენის სოციალურობაზე ლაპარაკი აღარ მოგვიწევს: აღარ მოგვიწევს იმ მარტივი მიზეზის გამო, რომ ენა აღარ გვექნება: ხელში შეგვრჩება ჩვევები, მექანიკური მოქმედებანი, რეაქციები. შესწავლის ობიექტი ამ გზით კი არ აიხსნება, არამედ გაუქმებული აღმოჩნდება. ეს ენება როგორც ენას, ისე ფსიქიკას, რამდენადაც ისინი გახდებიან ბიპევიორისტული ანალიზის საგანი.!

გ. უოტსონი ამბობს: ბიპევიორისტულ ფსიქოლოგიას უწოდებდნენ „ფიზიოლოგიას, კუნთების შეკუმშვის ფსიქოლოგიასა და ბიოლოგიასაო, მაგრამ თუ იგი გვევლის ახლანდელი ტრადიციული ფსიქოლოგიის ბორკილები დაეამსხვრიოთ და გვასწავლის განვიხილოთ ადამიანი ისე, როგორც ის არის, და მოვეპყრათ მას სათანადოდ, სულ ერთია, რა სახელსაც დაარქმევენ მასაო“¹.

ბიპევიორიზმის ყურადღების ცენტრში უთუოდ დგას „კუნთების შეკუმშვა“, მაგრამ შეტად გადაჭარბებული გამოვიდოდა, გვეფიქრა, თითქოს კუნთების შეკუმშვათა გარეგანი აღწერილობა გვასწავლიდეს: „განვიხილოთ ადამიანი ისე, როგორც ის არის“².

§ 73. ბიპევიორიზმი და ენის რაობა ზღუმფილდთან. რა მოგვცა ბიპევიორისტულმა პრინციპებმა ენის რაობის გაგებაში? ამაზე პასუხს ვიპოვით ლ. ზღუმფილდის შრომაში „ენა“. ამ წიგნის წინასიტყვაობაში, რომელიც 1933 წ. გამოვიდა, ნათქვამია, რომ იგი წარმოადგენს გადამუშავებულ გამოცემას იმავე ავტორის შრომისა („შესავალი ენის შესწავლაში“), რომელიც 1914 წ. გამოსულა, ე. ი. ცხრამეტი წლით ადრე, ვიდრე ეს ახალი, გადამუშავებული შრომა გამოვიდოდა. ზღუმფილდი საკიროდ მიიჩნევს აღნიშნოს: პირველ შრომაში („შესავალი ენის შესწავლაში“) ვუნდტის ფსიქოლოგიის თვალსაზრისზე ვიდექიო. მას შემ-

¹ იქვე, გვ. 300.

² ბიპევიორიზმის გაგება ენისა და აზროვნების ურთიერთობისა კრიტიკულად განხილულია დარ. რამიშვილის წერილში „აზროვნებისა და მეტყველების ურთიერთობის საკითხის შესახებ იდეალისტურსა და საბჭოთა ფსიქოლოგიაში“, იბერ.-კავკას. ენათმეცნ., III, გვ. 453.

დედ ფსიქოლოგიაში დიდი ცვლილება მოხდა: თუ მენტალისტები ენის ფაქტებს აღწერდნენ ფსიქოლოგიის ტერმინებში, მექანიცისტებმა ამაზე ხელი აიღესო. ბლუმფილდი კი იმ აზრს ადგას, რომ სწორედ მექანიცისტებმა მეცნიერული მსჯელობის აუცილებელი ფორმა.

გამოდის, რომ ბლუმფილდი ფსიქოლოგისტი იყო და ფსიქოლოგისტი დარჩა: 1914 წელს, როცა „ენის შესწავლის შესავალი“ გამოქვეყნდა, ამოსავალი იყო ვუნდტის ფსიქოლოგია; ვოლუნტარისტული და აპერცეფციონისტული, 1933 წელს კი ბლუმფილდი ემყარება ბიპევიორისტულ ფსიქოლოგიას, რომლის ნიმუშსაც იძლევა ჯ. უოტსონის „ფსიქოლოგია, როგორც მეცნიერება ქცევის შესახებ“; ამაში ხედავს ბლუმფილდი „მეცნიერული მსჯელობის აუცილებელ ფორმას“.

— რას გვავალებს „მეცნიერული მსჯელობის ეს აუცილებელი ფორმა“ ენის შესწავლისას? ეს ადვილი წარმოსადგენი იქნება, თუ გავეცნობით იმ ანალიზს, რომელიც გაუყვება ბლუმფილდმა „მეტყველების გამოყენების აქტს“ (თავისი შრომის მეორე თავში).

წარმოვიდგინოთ, რომ მიდის ერთად ორი ახალგაზრდა, დავარქვათ მათ ნინო და ვასო (ბლუმფილდთან მათი სახელებია ჯ'ი ლი და ჯ'ე კი). ნინოს შია! მან თვალი მოჰკრა ხეზე ვაშლს. ის გამოსცემს გარკვეულ ბგერებს ხორხის, ენისა და ბაგეების მეშვეობით. ვასო გადაახტება ლობეს, აძვრება ხეზე, მოწყვეტს ვაშლს, მოაქვს ნინოსთან და აძლევს მას ხელში. ნინო ჰამს ვაშლს.

აქ გვაქვს მეტყველების აქტი (act of speech), ერთი მხრით, და გარკვეული მოქმედება, მომხდარი ფაქტები (practical events), მეორე მხრით. დროში თანამიმდევრობის მიხედვით თუ განვიხილავთ, გვექნება: A. ის, რაც უძლოდა მეტყველების აქტს, B. მეტყველების აქტი და C. ის, რაც მოსდევდა მეტყველების აქტს.

მეტყველების აქტი და ფაქტები, რაც მას წინ უსწრებდა, დაკავშირებული იყო ნინოსთან: მას შიოდა და მან დაინახა ვაშლი. „მეცნიერული მსჯელობის აუცილებელ ფორმას“ რომ მივყევთ, უნდა ვთქვათ ბლუმფილდის სიტყვებით: „მისი ზოგი კუნთი შეიკუმშა და კუჭში გამოიყო ზოგი სითხე. იქნებ მას წყურვილი აწუხებდა: მას ენა და ხახა ამომშრალი ჰქონდა. სინათლის ტალღები, რომლებიც აირეკლა წითელმა ვაშლმა, მოხვდა მის თვალს“. ნინომ დაინახა ვასო (რომელიც, ვთქვათ, მისი ძმა იყო).

§ 74. „სტიმული“ და „რეაქცია“ მეტყველების პროცესში. ყველაფერი, რაც უსწრებდა სამეტყველო აქტს, ქმნის მოლაპარაკის სტიმულს. ყველაფერი, რაც მოსდევდა სამეტყველო აქტს, ძირითადად დაკავშირებული იყო ვასოსთან (მან მოწყვიტა ვაშლი და მიუტანა ნინოს),

აგრეთვე — ნინოსთან (მან მიიღო ვაშლი და მიირთვა). ყველაფერი, რაც გააკეთა ვასომ ნინოს ნათქვამის პასუხად, იქნება პასუხი, საპასუხო მოქმედება მსმენელისა. ვთქვათ, ნინო მარტო ყოფილიყო. თუ მას მოშივდებოდა და ვაშლს დაინახავდა, ავიდოდა ხეზე და ვაშლს მოწყვეტდა (თუკი საამისო ძალა და მოხერხება აღმოაჩნდებოდა, არა-და—მშიერი დარჩებოდა). მსგავს პირობებში ცხოველიც ამგვარადვე მოიქცეოდა: მშიერიც¹ ცხოველი მიიწევს საჭმლისაკენ. როგორც კი მას შენიშნავს. ამ მხრივ განსხვავებას ადგილი არა აქვს: მშიერი ნინოს და მშიერი ცხოველს აქვთ სტიმული S (შიმშილის გრძნობა, საჭმლის დანახვა); სტიმულს მოსდევს მოქმედება, რეაქცია R (პასუხი) სტიმულზე (მოდრაობა საჭმლისაკენ). კავშირი სტიმულსა (S) და რეაქციას (R) შორის აქ უშუალოა: $S \rightarrow R$.

მაგრამ, როგორც ვიცით, ნინო მარტო არ ყოფილა: მას ვასო ახლდა. იმის ნაცვლად, რომ თვითონ მოეწყვიტა ვაშლი, ნინომ გამოიყენა სამეტყველო აქტი: სტიმულს (S) უპასუხა არა საქმიანი მოქმედებით, არამედ სამეტყველო მოქმედებით, რომელიც საქმიან მოქმედებას ცვლის (ამ მონაცვლე რეაქციას ბლუმფილდი პირობით აღნიშნავს r-ით).

ეს მონაცვლე ანუ სამეტყველო რეაქცია (r) შედგება შემდეგი მომენტებისაგან: B_1 — ნინოს მოძრაობაში მოჰყავს თავისი სახმო სიმები, თავისი ქვედა ყბა, ენა და ა. შ., რომ ნინოა პირში წარმოიქმნას ბგერათა ტალღები; B_2 — ეს ბგერათა ტალღები აამოძრავებენ ჰაერს; B_3 — ბგერათა ტალღები ჰაერში მოხვედებიან დოლის აპკს ვასოს ყურში და დააწყებინებენ მას თრთოლას: ვასო გაიგონებს ნათქვამს. გაგონილი იმოქმედებს ვასოზე, როგორც სტიმული: ის აძვრება ხეზე, მოწყვეტს ვაშლს და მიუტანს ნინოს. „სხვა პლანეტიდან რომ ვინმე უყურებდეს ამას, — წერს ბლუმფილდი, — რაკი მას არ ეცოდინება, რომ აქ გვაქვს ისეთი რამ, როგორცაა ადამიანის მეტყველება, დაასკვნდა: სადღაც ვასოს სხეულში მოიპოვება გრძნობის ისეთი ორგანო, რომელმაც მას აცნობა: ნინო მშიერია და ვაშლს ხედავს“².

თვით ვასოს არა შია: რეალური (ნამდვილი, ფაქტობრივი) სტიმული მას არა აქვს, მას გაუჩნდა შენაცვლებული სტიმული (s). ამ შენაცვლებულ სტიმულზე ვასომ უპასუხა ნამდვილი მოქმედებით, რეაქციით (R).

ამრიგად ნამდვილ სტიმულს (S), ნინოს რომ. ჰქონდა (შიმშილის გრძნობა), მოსდევს ნამდვილი რეაქცია (R) ვასოს მხრივ (ვაშლს მოჭრა). გაშუამავლებულია ეს სამეტყველო აქტი: მონაცვლე რეაქციით (r) ნინოში და ჩანაცვლებული სტიმულით (s) ვასოში.

B აღნიშნავს „სამეტყველო აქტს“.

² „ენა“, გვ. 25.

უმეტყველო რეაქცია და რეაქცია, გაშუამავლებული მეტყველებით, სქემის სახით შეიძლება ასე გამოვსახოთ:

უმეტყველო რეაქცია (speechless reaction): S — — R, სადაც S ნამდვილი სტიმულია¹ (შიმშილის გრძნობა...), R საპასუხო ნამდვილი მოქმედებაა, რეაქციაა². რეაქცია გაშუამავლებული მეტყველებით (reaction mediated by speech):

S — — r.....s — — R,

სადაც S ნამდვილი სტიმულია (შიმშილის გრძნობა), r — სიტყვიერი მონაცვლე რეაქცია³ (სიტყვები, ნინოს მიერ თქმული); S — სიტყვიერი ჩანაცვლებული სტიმული⁴ (გაგონილი სიტყვა: თვითონ ვასოს შიმშილი არ აწუხებს); R — ნამდვილი რეაქცია, პრაქტიკული მოქმედება.

ასეთია პროცესი. ამ პროცესის წყალობით, ბლუმფილდის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „წყვეტი, რომელიც მოლაპარაკისა და მსმენელის ორგანიზმებს შორის არსებობს, ორ ნერვულ სისტემას რომ თიშავს, შეაერთა ხილმა — ბგერათა ტალღების სახით“⁵. სხვანაირად რომ ვთქვათ: „ჩენა შესაძლებელს ხდის ერთმა პირმა შეასრულოს მოქმედება (R), როდესაც მეორე პირს აქვს სტიმული“ (S)⁶. ამრიგად, „შრომის განაწილება და ადამიანთა საზოგადოების მთელი მოქმედება ენას უნდა უმაღლოდეს“⁷.

§ 7 ა. ბლუმფილდი თავისი თეორიის შესახებ. თავის თეორიას ბლუმფილდი უწოდებს მატერიალისტურს (ანუ მექანიცისტურს)⁸. ეს მატერიალისტური თეორია, რომელსაც ბლუმფილდი იცავს, ანგარიშს უწევს ენის საკომუნიკაციო ფუნქციას (ენის როლს საზოგადოებაში), მაგრამ უარყოფს ექსპრესიულ ფუნქციას: რამდენადაც იგი დგას ბიჰევიორიზმის თვალსაზრისზე, მას არ შეუძლია მიიღოს ფსიქიკის რაგვარობითი თავისებურება, აგრეთვე ცნებები „მნიშვნელობა“, „გაგება“, თუ მას არ განმარტავს ფიზიკურად.

„მატერიალისტური (ანუ, უკეთ რომ ვთქვათ, მექანიცისტური) თეორია, — წერს ბლუმფილდი, — ვარაუდობს, რომ ადამიანის ქცევის მთელი მრავალფეროვნება ემყარება იმ ფაქტს, რომ ადამიანის ორგანიზმი მეტად რთულ სისტემას წარმოადგენს. ადამიანის მოქმედებანი, მატერია-

¹ S — practical stimulus.

² R — practical reaction.

³ r — linguistic substitute reaction.

⁴ s — linguistic substitute stimulus.

⁵ „ენა“, გვ. 26.

⁶ იქვე.

⁷ იქვე, გვ. 24.

⁸ იქვე, გვ. 33.

ლისტური შეხედულების თანახმად, — ამბობს ბლუმფილდი, — წარმოდგენენ ნაწილს მიზეზ-შედეგთა ჯაჭვში, რომელიც სავსებით მსგავსია იმისა, რასაც ვხედავთ, ვთქვათ, როცა ვსწავლობთ ფიზიკასა და ქიმიას“¹.

ადამიანის ორგანიზმი წარმოდგენს ისეთ რთულ სტრუქტურას, რომ რიგ შედეგს იწვევს სულ მცირე ცვლილება (ვთქვათ, ისეთი, როცა წითელი ვაშლისაგან არეკლილი სხივები სინათლისა ხვდება თვალის ბაღურას) ... ეს შეპირობებულია ნერვული სისტემით, ამ „რთული ამძრავი მექანიზმით“, რომელიც შესაძლებელს ხდის, რომ ცვლილებას სხეულის ერთ ნაწილში (მაგ., მხედველობით სტიმულზე) უპასუხებს ცვლილება სხეულის სხვა ნაწილში (მაგ., ხელის მოძრაობა, სახმო სიმების, ენის მოძრაობა). მაგრამ ადამიანს არა აქვს ისეთი ორგანო, რომლის წყალობითაც შეგვეძლოს დაკვირვება ვაწარმოოთ, თუ რა ხდება ნერვებში (ისე, როგორც ვაკვირდებით ჩვენი ხელის კუნთების მუშაობას). მაშასადამე, ფსიქოლოგს ისლა დარჩენია, რომ მიმართოს „არაპირდაპირ მეთოდებს“, ე. ი. იმსჯელოს მოქმედების (ქცევის) მიხედვით.

§ 76. ბლუმფილდი და მენტალიზმი. ბლუმფილდი ეკამათება ენის მენტალისტურ გაგებას (როგორც ის უწოდებს!): „მენტალისტიკისათვის ენა არის აზრების, გრძნობების, ნებელობის აქტების გამოხატულება“². მენტალისტი გამოდის იმ ვარაუდიდან, რომ არსებობს გონებრივი პროცესები, რომლებსაც ადგილი აქვს ყოველ მოლაპარაკესა და მსმენელში იმასთან დაკავშირებით, რასაც ის წარმოთქვამს, ანდა რაც მას ესმის: „ვაშლი“ სიტყვა რაკი წარმოთქვა, მთქმელს უნდა ჰქონდეს ვაშლის გონებითი სახე — „ვაშლი“ სიტყვა ასეთსავე სახეს იწვევს მსმენელის გონებაში.

ბლუმფილდის ეს შენიშვნა ეხება წარმოდგენათა ტრადიციულ ფსიქოლოგიას: ვაშლის წარმოდგენა არ არის სიტყვის მნიშვნელობის აუცილებელი ელემენტი; თუ მთქმელსა და მსმენელს ერთნაირად ესმის სიტყვა, ეს არ ნიშნავს იმას, თითქოს ორივეს ცნობიერებაში იდენტური ანდა დაახლოებით ერთნაირი წარმოდგენები გვექონდეს. აზროვნების თანამედროვე ფსიქოლოგია ამაზე მტკიცედა დგას.

მაგრამ აქედან ვერ გაკეთდება ის დასკვნა, რომელსაც ბლუმფილდი აკეთებს: გონებრივი სახეები, გრძნობანი და ა. შ. პოპულარული ტერმინებია სხეულის სხვადასხვაგვარი მოძრაობის აღსანიშნავად; ეს მოძრაობანი სამ ტიპამდე შეიძლება დაიყვანოთ: 1. ისეთი მოძრაობანი,

¹ იქვე, გვ. 33.

² იქვე.

რომელნიც საერთოა სხვადასხვა ხალხისათვის და რომლებიც აღინიშნება სიტყვებით „შია“, „ეშინია“, „ჯავრობს“, „უხარია“... 2. კუნთების ისეთი შეკუმშვა და ჭირკვლების შინაგანი სეკრეცია, რაც განსხვავებულია სხვადასხვა პირთან და არ აღინიშნება სიტყვებით და 3. სამეტყველო ორგანოთა ისეთი უხმო მოძრაობა, რომლებიც სამეტყველო მოძრაობის მაგივრობას ეწევა, მაგრამ რომელთაც სხვა პირები ვერ აღიქვამენ („სიტყვებით აზროვნება“)¹. ... გონებრივი პროცესები მექანიცისტს წარმოდგენილი აქვს, როგორც ტრადიციული სახელები სხეულის პროცესებისა, რომლებიც ან შედიან გარკვეულ მნიშვნელობაში, როგორც მთქმელის სიტუაცია, ანდა ისე შორეულად ეფარდებიან სამეტყველო გამოსახულებას, თითქოს ანგარიშგასაწევი ფაქტორი არ იყოს მთქმელის სიტუაციაში — ანდა კიდევ იყოს უფრო სამეტყველო გამოსახულების რეპროდუქცია².

„გონებრივი პროცესები“, ე. ი. ფსიქიკური პროცესები მჭიდროდ არის დაკავშირებული ფიზიკურ პროცესებთან, მაგრამ არ შეიძლება ისინი გავაიგივოთ ისევე, როგორც არ შეიძლება აზროვნება მივიჩნიოთ შინაგან მეტყველებად; ეს ეწინააღმდეგება ფსიქოლოგიის ფაქტებს. ფსიქიკური პროცესები („გონებრივი პროცესები“) ბლუმფილდს მიაჩნია „სხეულის პროცესებად“, მაგრამ ამით ენისა და აზროვნების ურთიერთობის პრობლემა არ გადაწყვეტილა: ბლუმფილდმა, როგორც ბიპევი-ორიზმის პრინციპებზე მდგომმა, გააუქმა ეს პრობლემა იმით, რომ მოხსნა აზროვნების საკითხი. უსეთი რამ შეუძლებელია მივიჩნიოთ „მეცნიერული მსჯელობის აუცილებელ ფორმად“, როგორც ამას ბლუმფილდი ამბობს.

ამასთან დაკავშირებით საჭიროა შევჩერდეთ ორ საკითხზე: 1. სამეტყველო აქტის ანალიზის ის ხერხები, რასაც ბლუმფილდი მიმართავს, და 2. სამეტყველო აქტის მნიშვნელობის (და გაგების) საკითხი.

როცა მეტყველების აქტსა და მასთან დაკავშირებულ ფაქტებს აგვიწერს, ბლუმფილდი ცდილობს ეს აღწერა მოგვეცეს ფიზიოლოგიის (და ფიზიკის) ტერმინებში („ჩილი მშეირია. ეს ნიშნავს, რომ ზოგი მისი კუნთი შეკუმშულია და მის კუჭში ზოგი სითხე გამოიყო მას სწყუროდა, მას ენა და ხახა ამომშრალი ჰქონდა ... სინათლის ტალღები, რომლებიც აირეკლა წითელი ვაშლისაგან, მოხვდათ თვალს, ე. ი. წითელი ვაშლი დაინახა“).

მაგრამ აღწერის ეს წესი ბოლომდე არა აქვს გატარებული ბლუმფილდს, ჩვეულებრივი გამოთქმებიც ხშირია: „ჩილმა ნახა ჯეკი“ (მოსალოდნელი

¹ იქვე, გვ. 143.

² იქვე.

იყო, რომ ავტორი გვეტყობდა: „სინათლის ტალღები, ჭეკისაგან არეკლილი, მოხვდა ჭილის თვალს“)... ანდა: „ჭეკი გადაძვრა ღობეზე, აცოცდა ხეზე, მოწყვიტა ვაშლი (ჩამოვიდა ხიდან, გადმოძვრა ღობეზე) და მისცა ხელში ჭილს. ჭილმა დაიწყო ვაშლის ჭამა...“

✓ არა ჩანს, რატომ ბოლომდე არ გაატარა ბლუმფილდმა ბიჰევიორისტული თვალთახედვით ნაქარნახევი წესი აღწერისა. მაშინ უფრო ცხადი იქნებოდა, რომ „მეცნიერული მსჯელობის აუცილებელი ფორმა“ სხვა არაფერია, თუ არ გ ა რ ე გ ნ უ ლ ი ა ლ წ ე რ ი ლ ო ბ ა მ ო ქ მ ე დ ე ბ ა თ ა მ ე ქ ა ნ ი კ უ რ ი თ ა ნ ა მ ი მ დ ე ვ რ ო ბ ი ს ა. ამაში გვარწმუნებს ის შემთხვევები, სადაც ბლუმფილდმა აღწერის ეს წესი გამოიყენა.]

მაგრამ აქ სხვა საკითხიც დგება. მეცნიერული სიზუსტით რომ აეწერა მომხდარი ამბები, ბლუმფილდმა ჩვეულებრივი სიტყვები და გამოთქმები არ გამოიყენა და ფიზიკისა და ფიზიოლოგიის ტერმინები მოიშველია: „სინათლის ტალღები, არეკლილი წითელი ვაშლისაგან, მოხვდა თვალს“ (= დაინახა წითელი ვაშლი); „კუქში გამოიყო ერთგვარი სითხე“ (= მოშივდა)....

მაგრამ ამით მეცნიერული დახასიათება სათანადო პროცესებისა ამოწურული ხომ არ არის: სინათლის ტალღები რომ თვალს მოხვდა, გარკვეული ბიოქიმიური პროცესები გამოიწვია, ამის გარეშე ჭილი წითელ ვაშლს ვერ დაინახავდა, ბლუმფილდის აღწერილობა შემოიფარგლა ფიზიკური და ფიზიოლოგიური მომენტებით და არაფერი გვითხრა იმ ბიოქიმიური პროცესების შესახებ, ურომლებსოდაც ფიზიოლოგიური პროცესი გაუგებარი იქნება. ასეთი შემოფარგვლისათვის არავითარი საფუძველი არ არსებობს, თუ თანამიმდევრობას დავიცავთ. ერთი სიტყვით: ბლუმფილდისეული აღწერის ხერხები საბუნებისმეტყველო თვალსაზრისით ისევე არადაძმაკაყოფილებელია, როგორც ის ყოველდღიურად ხმარებული ხერხები, რომლებიც ბლუმფილდმა არაზუსტად მიიჩნია და რომელთა შეცვლა (გვერდის ავლა) საჭიროდ დაინახა. ეს ნიშნავს: სამეტყველო აქტთან დაკავშირებული პროცესების ბიჰევიორისტული აღწერა, ბლუმფილდმა რომ მოგვცა, არსებითადაც უსაფუძვლოაქ და, მასთან არათანმიმდევრულია თვით მექანიციზმის პრინციპთა თვალსაზრისით.

§ 77. ბლუმფილდი და „გაგების“ საკითხი. კიდევ ერთი გარემოება: ბლუმფილდი სამეტყველო აქტის ანალიზთან დაკავშირებით წერს: იმ სიტყვათა ბგერითი ტალღები, ჭილმა რომ წარმოთქვა, „ხედება ჭეკის ყურის აპკს და იწვევს მის ათრთოლებას, რასაც ნერვების მოქმედება მოსდევს: ჭეკმა გ ა ი გ ო ნ ა ნათქვამი. გაგონილმა იმოქმედა, როგორც

სტიმულმა, ჯეკზე¹: ის წავიდა. მოწყვეტა ვაშლი, მიუტანა ჯილს და ა. შ.

აქ გვაკლია ერთი მომენტი, ყველაზე არსებითი მეტყველების თვალსაზრისით. სახელდობრ ის, რომ ჯეკმა გაიგო ჯილის ნათქვამი: აკი ჯეკი გაეშურა ვაშლის მოსაწყვეტად (და არა ყვავილის მოსაწყვეტად!), და ეს იმიტომ, რომ მან გაიგო ჯილის სიტყვებიდან, ჯილს რომ მოშივებია. ჯეკისთვის გაუგებარ ენაზე რომ ეთქვა ჯილს სიტყვები, ჯეკი არც ვაშლის, არც სხვა რამის მოსატანად არ გაეშურებოდა; ის შეეცდებოდა გაეგო, რა თქვა ჯილმა, რა უნდოდა ჯილს: გაგონილი სიტყვები სტიმულად შეიძლება იქცეს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ისინი გასაგებია, ე. ი. თუ ვიცით, რას ნიშნავს ეს გაგონილი.]

შემთხვევითია თუ არა, რომ გაგების მომენტი გამორჩენილია ბლუმფილდის ანალიზში? შემთხვევითი ეს არ უნდა იყოს: ბიპვეიორიზმი (მექანიციზმი) არა ცნობს მას, მექანიციზმს არ მოეპოვება არავითარი ახსნა იმისა, რასაც ჩვეულებრივად აღნიშნავენ ტერმინით „გაგება“: „ბიპვეიორისტული თვალსაზრისით, — წერს ჯ. უოტსონი, — გაგების პრობლემა წმინდა წყლის აბსტრაქციაა. იგი არასოდეს ჩნდება ქცევაზე მეცნიერული დაკვირვების პროცესში. ჩვენ ვაკვირდებით იმას, თუ რას აკეთებს ცხოველი ანდა ადამიანი... მის მოქმედებაში მულაგნდება მისი გაგება.]ექსპერიმენტულად განსაზღვრეთ ყველა ორგანიზებული რეაქცია, რომლებიც საგანს შეუძლია გარკვეულ პირში გამოიწვიოს და ამით თქვენ ამოწურავთ ყველა შესაძლო აზრს (მნიშვნელობას), რომელიც ამ საგანს შეიძლება ჰქონდეს ამ პირისათვის... თუ აზროვნებას განვიხილავთ, როგორც მოქმედების ფორმას, რომელიც ყველა არსებით მომენტში ემსგავსება ხელით საქმიანობას, მსგავს განყენებულ მსჯელობას გაგების შესახებ აზროვნებაში ეკარგება რაღაც იდუმალის ხასიათი და, მაშასადამე, მომხიბვლელობა“².

აზროვნება — გაგების გარეშე, აზროვნება, რომელიც ხელით საქმიანობასთან არის გათანაბრებული, სიტყვა — მნიშვნელობის გარეშე, ასეთია ჯ. უოტსონის ბიპვეიორიზმის არსი. ჯ. უოტსონი ამბობს: „განყენებულ მსჯელობას გაგების შესახებ აზროვნებაში ეკარგება იდუმალები ხასიათით“; „განყენებული მსჯელობა გაგების შესახებ“ ძნელად თუ დაიძლევა ბიპვეიორისტულ (მექანიცისტურ) დებულებათა საშუალებით, ვინაიდან ეს დებულებანი არანაკლებ ბუნდოვანია, ვინემ ის განყენებული მსჯელობანი, რომელთა წინააღმდეგაც მათ მიმართავს ჯ. უოტსონი.

¹ იქვე, გვ. 25.

² ჯ. უოტსონი, ფსიქოლოგია, როგორც მეცნიერება ყოფაქცევის შესახებ, რუს. თარგ., 1926, გვ. 312.

§ 78. ენა და საზოგადოება ბლუმფილდის მიხედვით: ლ. ბლუმფილდმა გამოტოვა თავის ანალიზში გაგების ცნება. იმავე დროს ბლუმფილდი—უოტსონისაგან განსხვავებით—სამართლიანად უწევს ანგარიშს ენის დიდ მნიშვნელობას საზოგადოებრივ ცხოვრებაში („შრომის განაწილებასა და მასთან ადამიანთა საზოგადოების მთელ მოქმედებას ენას უნდა ვუმაღლოდეთ“)¹. მაგრამ ამ თავის დანიშნულებას ენა ასრულებს, როგორც ურთიერთობის საშუალება და, მაშასადამე, როგორც გაგებინების (ურთიერთგაგების) საშუალება. გაგება შეიძლება იყოს სრული ანდა ნაწილობრივი. მაგრამ გაგებინება რომ გამოვრიცხოთ, ურთიერთობა შეუძლებელი იქნება. 'ცხადია, რომ არ შეიძლება ვცნობდეთ ენის საკომუნიკაციო ფუნქციას და უგულებელყოთ გაგებინება (ურთიერთგაგება), რომლის გარეშეც ენა ურთიერთობის საშუალებად არ გამოდგება.

ლ. ბლუმფილდი ენობრივი ფაქტის მნიშვნელობას განსაზღვრავს, როგორც „სიტუაციას, რომელშიც მოლაპარაკე იყენებს სიტყვასა და პასუხს, რომელიც მან გამოიწვია მსმენელში“². მტკმელისა და მსმენელის სიტუაცია კოორდინირებულია. ჩვეულებრივ, ჩვენ განვსაზღვრავთ მნიშვნელობას მტკმელის სიტუაციის ტერმინებშიო, — ამბობს ლ. ბლუმფილდი.

✓ როცა ბლუმფილდი განსაზღვრავს მნიშვნელობას, როგორც სიტუაციას, იგი მისდევს ბიპვეიორისტულ პრინციპს: სიტყვა, როგორც სამეტყველო სიგნალი, მიმართებაშია სიტუაციასთან, ფიზიკურ მიმართებაშია ფიზიკურთან, აზრის მომენტის ელიმინაციით (უგულებელყოფით).

✓ მაგრამ ამან მოშალა პრინციპული განსხვავება, სიტყვასა და ცხოველის ყვირილს შორის რომ არსებობს: ბლუმფილდისათვის ერთი და მეორეც სიგნალს წარმოადგენს.

განსხვავებას ბლუმფილდი იმაშილა ხედავს, რომ ადამიანის მეტყველება უფრო დიფერენცირებულია. ძაღლები, მაგ., გამოსცემენ ორი თუ სამი სახის ხმებს. თუთიყუშებს შეუძლიათ გამოსცენ მრავალგვარი ხმები, მაგრამ, როგორც ჩანს, არ უპასუხებენ სხვადასხვაგვარად სხვადასხვა ხმაზე. მოკლედ რომ ვთქვათ, ადამიანის ხმებს აქვს ნაირნაირი მნიშვნელობა. ენა შეისწავლო... ეს ნიშნავს შეისწავლო, რა ბგერები რა მნიშვნელობებს შეეფარდებაო, ამბობს ამასთან დაკავშირებით ლ. ბლუმფილდი³.

1. ლ. ბლუმფილდი, ენა, გვ. 24.

² იქვე, გვ. 139.

³ იქვე, გვ. 27.

განსხვავება ცხოველთა ბევრით სიგნალებსა და ადამიანის მეტყველებას შორის ბლუმფილდისათვის მხოლოდ ოდენობითია და არა პრინციპული: აზროვნების საკითხი მოიხსნა და ამან მოშალა პრინციპული ზღვარი ადამიანის მეტყველებასა და იმ ხმებს შორის, რომლებსაც ცხოველები გამოსცემენ. J

§ 79. ზოგადი დასკვნა ბლუმფილდის კონცეფციის შესახებ. რომ შევაჯამოთ ბლუმფილდის შეხედულების შესახებ თქმული, მივიღებთ შემდეგს: ბლუმფილდის ფიზიკალიზმი (მატერიალიზმი) ემყარება ბიპევიორიზმის პრინციპულ პოზიციებს; ესაა ბიპევიორისტული ფსიქოლოგიზმი.

✓ ბიპევიორისტული ფსიქოლოგია, როგორც მეცნიერება ქცევის შესახებ, არ ცნობს აზროვნების პრობლემას, როგორც ფსიქოლოგიურ პრობლემას.

ამის შესაბამისად ენის მექანიცისტური (მატერიალისტური) თეორია ბლუმფილდისა გამორიცხავს ენის ექსპრესიულ ფუნქციას: იგი ცნობს ენას, როგორც ურთიერთობის იარაღს, მაგრამ უგულვებელყოფს ენას, როგორც აზრთა გამოხატვის საშუალებას. J

აზროვნება გაიგივებულია შინაგან მეტყველებასთან და მით მოშლილია წინაპირობა აზროვნებისა და მეტყველების ურთიერთობის საკითხის დასმისათვის. მნიშვნელობის პრობლემა სიტუაციის კატეგორიას დაექვემდებარა.

რაკი ცნობიერების მნიშვნელობის საკითხი გამოირიცხა, ა დ ა მ ი ა - ნ ი ს რ ე ა ქ ც ი ა თ ა შესწავლა იქცევა ა ვ ტ ო მ ა ტ ი ზ ე ბ უ ლ მ ო ქ მ ე დ ე ბ ა თ ა შესწავლად. ამგვარ მოქმედებათა ერთ-ერთ სახეობად მიჩნეულია სამეტყველო აქტებიც.)

სამეტყველო აქტების უმართებულო გაგება გამორიცხავს ენის საზოგადოებრივი არსის სწორად გაგებას, რამდენადაც საზოგადოება წარმოდგენილია, როგორც ადამიანთა სიმრავლე, რომლებიც მოქმედებენ ავტომატებივით (ზუსტად — როგორც მთვარეულები). ასეთ პირობებში ენის საზოგადოებრივი როლი თავისებურ ხასიათს იღებს, რამდენადაც თვით საზოგადოება გაგებულია, მეტი რომ არა ვთქვათ, უცნაურად.

✓ ენა, რომელსაც არა აქვს აზრი მოლაპარაკეთათვის, ვერ გახდება აზრიანი საზოგადოებისათვის. ასეთად გვევლინება ენა, განხილული, როგორც მოქმედება, როგორც სიტუაციის მექანიკური ელემენტი, როგორც ფიზიკური რაღაც, რომელიც მექანიკურად უკავშირდება ფიზიკურსავე, მაგრამ არა ცნობიერების მქონე ადამიანის აზროვნების აქტის წყალობით.

✓ კარლ ფოსლერმა სცადა განეხილა ენა, როგორც ინდივიდუალური გონითი შემოქმედება; მან სცადა გვერდი აეველო ენის ს ა კ მ უ ნ ი - კ ა ც ი ო ფუნქციისათვის, როგორც ურთიერთობის საშუალებისათვის.

ლეონარდ ბლუმფილდი, პირიქით, ცდილობს ენის განხილვისას სრულიად უგულებელყოს ექსპრესიული ფუნქცია, ენა, როგორც აზრის გამოსახვის საშუალება. ✓

კ. ფოსლერისათვის ენა, როგორც ინდივიდის გონის გამოხატვის საშუალება, ყველაფერია, ლ. ბლუმფილდისათვის — არაფერი.

კ. ფოსლერისა და ლ. ბლუმფილდის თეორიები ენის რაობისა ერთმანეთის საპირისპიროა და ერთგვარ თეორიულ ექსპერიმენტებად გვევლინებიან. ეს თეორიული ექსპერიმენტები ცხადყოფენ, რომ არ შეიძლება ენა მეცნიერულად დაეახასიათოთ და უგულებელყოთ ან საკომუნიკაციო, ანდა ექსპრესიული ფუნქცია. საკომუნიკაციო ფუნქცია წამყვანია, ექსპრესიული — დაქვემდებარებული, მაგრამ მნიშვნელოვანი. ენა ურთიერთობის საშუალება და აზროვნების იარაღია. არც კ. ფოსლერისა და არც ლ. ბლუმფილდის თეორია არ უწყევს ამას ანგარიშს.

კ. ფოსლერისა და ლ. ბლუმფილდის თეორიები ერთმანეთის საპირისპიროა და მეცნიერულად გაუმართლებელი.

ენა, როგორც ენათმეცნიერების საკანი

პოზიტიური ნაწილი

§ 80. ენის ფუნქციები. ენა არის ნიშანთა სისტემა, რომელსაც აზროვნების იარაღად და ურთიერთობის საშუალებად წმარობს გარკვეული ენობრივი კოლექტივი. ასეთი განსაზღვრება ორ მხარეს ითვალისწინებს: რისგან შედგება ენა (ნიშნების სისტემა) და რა ფუნქცია აქვს ენას.

აქ მოყვანილ განსაზღვრებაში ენის ორი ფუნქციაა დასახელებული: ექსპრესიული (ენა აზროვნების იარაღია) და საკომუნიკაციო (ენა ურთიერთობის საშუალებაა). კ. ბიულერმა გამოყო მესამე ფუნქცია — გადმოცემისა (Darstellungsfunktion): ენობრივი ნიშანი რასმე გადმოგვცემს; ამგვარად, ენის სამი ფუნქციაა ნაჩვენები: გამოსახვა (A u s d r u c k), მიმართვა (A p p e l) და გადმოცემა (D a r s t e l l u n g). ამ სამ ფუნქციაზე ბოლო ხანებში ზოგი სხვა ავტორიც მიუთითებს¹.

როგორია ენის ამ ფუნქციათა ხვედრი წონა?

ნიშნის მიმართება აღსანიშნისადმი არსებობს მეტყველ ადამიანებში. ადამიანთა გარეშე ენობრივ ფაქტს არავითარი მიმართება აღსანიშნისადმი (ე. ი. არავითარი ფუნქცია) არ გააჩნია და არც შეიძლება გააჩნდეს. ამდენად გადმოცემის ფუნქციას ვერ გავუტოლებთ ორ დანარჩენ ფუნქციას, მით უმეტეს ვერ გამოვაცხადებთ მას ენის სპეციფიკურ და, მაშასადამე, განმსაზღვრელ ფუნქციად. ნიშნად გამოყენება ექსპრესიული ფუნქციის ინგრედიენტია. გადმოცემის ფუნქციის ჰიპოსტაზირებას თან სდევს შორს მიმავალი დასკვნები — პრინციპული ხასიათისა, და ეს აგ-

¹ Sprachtheorie, 1934, გვ. 28. წინათ კი იგივე ავტორი სხვა ტერმინებს იყენებდა: Auslösung, Kundgabe, Darstellung: „Dreifach ist die Leistung der menschlichen Sprache: K u n d g a b e, A u s l ö s u n g und D a r s t e l l u n g“... იხ. Kritische Musterung der neueren Theorien des Satzes, — Indogerm. Jahrbuch, Bd. VI, 1918, გვ. 1.

² იხ. Deeters: Vergleich. Sprachforschung, — კრებულში „Lehrb. d. Völkerkunde“, 1937.

რეთვე უნდა მივიღოთ მხედველობაში ხსენებული ფუნქციის ნიშანდობლივად მიჩნევისას¹.

§ 81. ექსპრესიულია და საკომუნიკაციო ფუნქციათა ხვედრი წონა. ექსპრესიულია და საკომუნიკაციო ფუნქციათა შეფარდებითი მნიშვნელობა თითქოს ცხადია: ერთი შეხედვით, უპირატესობა უნდა მიენიჭოს ექსპრესიულ ფუნქციას (ენა, როგორც აზროვნების იარაღი). ვისმე რამე რომ შეატყობინო, ჯერ უნდა გამოთქვა, გამოსახო, გამოავლინო შენი შ ი ნ ა გ ა ნ ი და გახადო იგი სხვისთვის, მსმენელისთვის, ხელმისაწვდომი.

მაგრამ საკითხავია: არის კი მხოლოდ ეს საკმარისი საფუძველი ენის არსებობისა? არის თუ არა შესაძლებელი, რომ ენა არსებობდეს და მას მარტოდენ ექსპრესიული ფუნქცია ჰქონდეს? ასეთი რამ უცნობია. დედამიწის ზურგზე არ არსებობს ენა, რომელიც აზროვნების გამოვლენის საშუალება იყოს და იმავდროულად უ რ თ ი ე რ თ ო ბ ი ს ი ა რ ა ლ ა დ არ იყოს გამოყენებული. ასეთი ენა, ენა, აღჭურვილი მხოლოდ ექსპრესიული ფუნქციით, და, მაშასადამე, ენა, განკუთვნილი მარტოდენ ინდივიდისათვის, ფაქტობრივ შეუძლებელი რამაა: ყოველი ენა მომსახურებას უწყევს ადამიანთა ჯგუფს, რაღაც კოლექტივს.

ასეთ დასკვნას ვერ გააქარწყლებს თუნდაც ისეთი შემთხვევა, როდესაც, ვთქვათ, ერთი ადამიანი გადარჩენილი სათანადო ენობრივი კოლექტივიდან; სხვები, ვიგულისხმობ, რომ მოისპნენ ფიზიკურად ანდა არსებობენ ფიზიკურად, მაგრამ დაივიწყეს თავისი ენა, ე. ი. აღარ არსებობენ, როგორც წინანდელი ენობრივი კოლექტივის წევრები. ამ ერთი ინდივიდის ენა მაინც არ იქნება ინდივიდუალური ენა, ეს ისევ ის ენაა, რომელსაც მანამდის გარკვეული კოლექტივი ლაპარაკობდა, და შემთხვევითია, რომ ეს ენა შემორჩა ინდივიდს². დამახასიათებელი ფაქტია, რომ მონოლოგისათვის ახალ ენას არ ქმნიან, ვერც შექმნიან, მონოლოგს ისევ იმ ენით წარმოთქვამენ, რაც დიალოგისთვის იხმარება.

ექსპრესიული ფუნქციისათვის ადამიანს ენა არაოდეს შეუქმნია, ვერაოდეს შექმნის. მეტსაც ვიტყვი: თუ სხვა ადამიანებთან ურთიერთობის საკითხი საბოლოოდ მოიხსნა, ინდივიდს არც დასჭირდება ენა; არ დასჭირდება იმიტომ, რომ საზოგადოებრივი ურთიერთობის გარეშე ინდივიდის აზრი ვერ განვითარდება; ა რ ა ლ მ ო გ ვ ა ჩ ნ დ ე ბ ა ი ს, რ ა ც უ ნ დ ა გ ა მ ო ი ს ა ხ ო ს, და გ ა მ ო ს ა ხ ვ ი ს ს ა შ უ ა -

¹ ამაზე დაწვრილებით ცალკე გვექნება საუბარი.

² არას ვამბობთ იმაზე, რომ ეს ენა ერთ ინდივიდს დიდხანს არ შემორჩება. ის იძულებული გახდება შეითვისოს ისეთი ენა, რომელიც მას სხვა ადამიანებთან ურთიერთობის დამყარებას შეაძლებინებს.

ღ ე ბ ი ს ს ა კ ი თ ხ ი ც მ ო ი ხ ს ნ ე ბ ა , უ კ ე თ , — ა რ დ ა დ გ ე ბ ა .

აზრი, ვთქვით, არ განვითარდა. გრძნობები ხომ გვრჩება? მაგრამ აქ კითხვა ისმის: დაგვექირდებოდა კი ენა მარტოოდენ გრძნობათა გამო-სავლინებლად? რასაკვირველია, არა. გრძნობების გამოსახატავად უმაღ-სიმღერა გამოდგებოდა, უტექსტო, უსიტყვო სიმღერა.

მაგრამ ესეც პირობითი მსჯელობაა. კვლავ ჩნდება კითხვა: მიაღწევ-და კი საზოგადოებრივი ურთიერთობის გარეშე მყოფ „ადამიანში“ გრძნობა განვითარების იმ დონეს, რომ მის გადმოსაცემად რაიმე საშუალე-ბა, თუნდ უსიტყვო სიმღერა, ყოფილიყო საჭირო? პასუხი შეიძლება იყოს მხოლოდ უარყოფითი.

შაშვი რომ ვალობს, ეს როგორღააო, შეუძლიათ შეგვეკითხონ? გან-ვითარების რა დონეს და რა საშუალებით მიაღწია მან, რომ ავალობდაო? საქმე ისაა, რომ შაშვს ინსტინქტი ამოძრავებს და არა გრძნობა. ჩვენ კი, გრძნობათა განვითარებასა და მათ გამოხატვაზე რომ ვლაპარაკობთ, მხედველობაში გვაქვს ა დ ა მ ი ა ნ ი ს განცდები (სიხარული, მწუხარ-ება, დარდი, ალტაცება...), — ერთი სიტყვით, ა დ ა მ ი ა ნ უ რ ი გან-ცდები. ამგვარ განცდათა წარმოსაქმნელად და განსავითარებლად „ინ-დივიდი“ არ კმარა, საზოგადოებაა საჭირო: „ი ნ დ ი ვ ი დ ი ა დ ა მ ი ა ნ ი ა მ ხ ო ლ ო დ კ ო ლ ე ქ ტ ი ვ შ ი“ (იხ. ზემოთ § 35, გვ. 7.); მით უფრო ეს ეხება წარსულს: ინდივიდი შეიძლება დაქცეულიყო ადამიანად მხოლოდ კოლექტივში.

ამრიგად: ექსპრესიული ფუნქცია ენის არსებობის საკმარისი საფუძ-ველი ვერ გახდება: იგი ენას ვერ გააჩენს. ექსპრესიული ფუნქცია სა-კომუნიკაციო ფუნქციის გარეშე ვერ გაჩნდება, რომც გაჩნდეს, ვერ გან-ვითარდება.

ექსპრესიული ფუნქციის, როგორც დაქვემდებარებული მოზენტის, ადგილი ენაში შეიძლება ხელშესახები გახდეს ისეთ შემთხვევაში, რო-დესაც საკომუნიკაციო და ექსპრესიული ფუნქცია ერთმანეთს არ მიჰყე-ბა: ადამიანს ურთიერთობის საშუალებად ერთი ენა აქვს, აზროვნების იარაღად — სხვა.

ავიღოთ ასეთი შემთხვევა. ზანგი მოყვა აფხაზთა წრეში. მან აფხა-ზური არ იცის, სწავლობს ძალაუნებურად რა ენაზე აზროვნებს ეს ზანგი? ცხადია თავის დედა-ენაზე, სანამ აფხაზური არ უსწავლია. მაგ-რამ საკმარისია ის დ ა ე უ ფ ლ ო ს აფხაზურს, რომ მისი აზროვნების იარაღიც ეს ენა გახდება, აფხაზური ენა (ასეთი ზანგები მართლაც არიან აფხაზეთის ზოგ სოფელში).

საფიქრებელია, მის აფხაზურს ერთ ხანს შერჩება რაღაც კვალი დედა-ენაზე აზროვნებისა, მაგრამ ძველის ეს გამომახილები არ შეცვლიან ძირითადი მნიშვნელობის ფაქტს:

ენა, ქცეული ურთიერთობის საშუალებად, იძენს ექსპრესიულ ფუნქციას, იქცევა აზროვნების იარაღად (ასეთია ჩვენს შემთხვევაში აფხაზური ენა).

ენა, რომელსაც ურთიერთობის იარაღად აღარ ხმარობენ, აზროვნების იარაღიც ვერ იქნება, იგი კარგავს ექსპრესიულ ფუნქციას (ჩვენს მაგალითში ასეთია ზანგის ენა).

საკოველთაოდ ცნობილია ასეთი ფაქტი: ცალკე ადამიანი თუ მოხვდა სხვა ენობრივ კოლექტივში და არაეინა ჰყავს დედა-ენაზე გამომლაპარაკებელი, მალე ივიწყებს ამ უკანასკნელს, ძალიანაც რომ ეცადოს მის შენახვას. მაგრამ თუ მარტო ის არაა ამ ენის მცოდნე, თუ დედა-ენაზე ლაპარაკის საშუალება აქვს, შეინარჩუნებს დედა-ენას (იგულისხმება, რომ მას ამის სურვილი აქვს). თუ. ვთქვათ, სპარსეთში, ფერეიდანში, ჯერ კიდევ ისმის ქართული სიტყვა, ეს მხოლოდ იმის წყალობით, რომ აქ მთელი სოფლებია ქართული (ნინოწმინდა, მარტყოფი, თელავ-ბოინი...), ე. ი. საკომუნიკაციო ფუნქციას საძირკველი არ გამოეშალა, ქართული ენა სასაუბრო ენად იხმარებოდა და იხმარება. იმდენივე ქართველი, რამდენიც ფერეიდანის ქართულ სოფლებშია, რომ გაფანტულად სპარსულ სოფლებში ჩაესახლებინათ, ორიოდე თაობის შემდეგ მათი სახსენებელი გაქრებოდა: ქართულ მეტყველებას სპარსული შეცვლიდა (არც თუ ცოტაა ასეთი ქართველი თურქეთსა და სპარსეთში ენითაც, შეგნებითაც მოწყვეტილი მშობელ ქვეყანასა და ხალხს, გათქვეფილი გარემო მოსახლეობაში).

აღქურავთ ენა საკომუნიკაციო ფუნქციით, გაუფართოვეთ მას საამისო ბაზა და გაძლიერდება მისი ექსპრესიული ფუნქცია: მასზე აზროვნებას დაიწყებს ის, ვინც მანამდის ამას ვერ ახერხებდა.

წაართვით ენას საკომუნიკაციო ფუნქცია და ის ვერ შეინარჩუნებს ექსპრესიულ ფუნქციას, — ადრე თუ გვიან დაკარგავს უნარს იყოს აზროვნების იარაღი სათანადო ენობრივი კოლექტივის წევრთათვის.

ესაა მიზეზი, რომ ბრძოლა ენის უფლებათათვის ობიექტურად ყოველთვის იქითკენ იყო მიმართული, რომ ენის საკომუნიკაციო ფუნქცია გაძლიერებულიყო, ენის გამოყენების არე გაფართოებულიყო. და პირუკუ: დევნა ენისა იწყება ამ არის შეკვეცით: არ ილაპარაკო სკოლაში, არ ილაპარაკო სახელმწიფო დაწესებულებაში...

ამიტომევა, რომ ქართული სალიტერატურო ენა ამჟამად ისე ძლიერია, როგორც არაოდეს მისი ისტორიის მანძილზე: ესაა სახელმწიფო დაწესებულებათა ენა, ესაა სწავლების ენა ყველა საფეხურისა და სპეციალობის

სკოლაში. გაიზარდა მისი მომხმარებელთა წრე, გაძლიერდა იგი, როგორც ურთიერთობის საშუალება და შესაბამისად ფართოდ იყენებენ მას აზროვნების იარაღადაც.

ენის ძალაცა და თვით არსებობაც მისი საკომუნიკაციო ფუნქციითაა შეპირობებული: ურთიერთობის ყოველი საშუალება ენად მიიჩნევა... ურთიერთობის საშუალებად ხმარებული ენა ცოცხალია; მკვდრად ითქმის ენა, რომელმაც დაკარგა ეს ფუნქცია.

საკომუნიაციო ფუნქციის შესახებ თქმული არაა მხოლოდ ემპირიული დანასჯე. მის სასარგებლოდ მეტყველების პროცესის ანალიზიც ლაპარაკობს.

ექსპრესიული ფუნქცია მეტყველს გულისხმობს, საკომუნიკაციო — შესაბამისად მსმენელსაო, ასეთია ჩვეულებრივი ვარაუდი. მეტყველი სუბიექტია ენობრივი ურთიერთობისა, მსმენელი — ადრესატე ამ ურთიერთობისა (სიმარტივისთვის შეიძლება გვეთქვა „ობიექტი“, ე. ი. პასიური წევრი ამ ურთიერთობისა). მაშასადამე, საკითხი თითქოს წყდება ექსპრესიული ფუნქციის სასარგებლოდ: უმეტყველოდ, უსუბიექტოდ მთელს ენობრივ ურთიერთობას ეკარგება საყრდენი და ამოსავალი პუნქტი. ასეა ერთი შეხედვით.

ნამდვილად საქმის ვითარება სხვაგვარია. ჯერ ერთი, არ არსებობს მხოლოდ მეტყველი და მხოლოდ მსმენელი, — ენობრივი კოლექტივის ყოველ წევრში შეთავსებულია მეტყველიცა და მსმენელიც, სუბიექტიცა და ობიექტიც. მეტყველი ერთ შემთხვევაში — მსმენელია მეორე შემთხვევაში და პირუკუ. ამგვარად, მოშლილია დაპირისპირება სუბიექტობიექტისა, ორივე ერთსა და იმავე ინდივიდშია მოცემული.

ახლა ვკითხოთ: რაა დასაბამიერი — მსმენელად ყოფნა თუ მთქმელის როლში გამოსვლა? ყოველი ენის შეთვისება იწყება მსმენელად ყოფნით. ძუძუთა ბავშვი თვეების მანძილზე მხოლოდ მსმენელია, სანამ „მამა“-ს (თუ რაღაც მაგვარს) ამოიძახებდეს. ზრდადამთავრებული ადამიანაც ახალი ენის შესწავლას იწყებს, როგორც მსმენელი და დიდი ხნის განმავლობაში მეტის გაგება შეუძლია მოსმენილიდან, ვინემ თქმა, ე. ი. უფრო ძლიერია, როგორც მსმენელი და უფრო სუსტი, როგორც მეტყველი.

თუ შეიძლება ასე ითქვას, ონტოგენეზისის თვალსაზრისით, ექსპრესიული ფუნქცია მეორეულია. ფილოგენეზისში? იქ საკითხი უფრო რთულია. დოკუმენტაცია იმის შესახებ, თუ როგორ ალაბარაკდნენ ადამიანები, არ გაგვარჩნია, მაგრამ ყველა თეორიულ ვარაუდს იქითკენ მივყავართ, რომ საკომუნიკაციო ფუნქცია იყო ამოსავალი („ურთიერთობის საჭიროებამ შექმნა მეტყველება“ — კ. მარქსი და ფრ. ენგელსი); „ენა გაჩნდა იმ დღეს, როდესაც ადამიანებმა იგრძნეს საჭიროება ერთმანეთისთვის რამე

ეთქვათო“ — ვანდრეისი; „იმ დღეს“ მკვეთრად გახზავს ურთიერთობის საკიროების, როგორ წინაპირობის როლსა და ძალას¹.

საკომუნიკაციო ფუნქცია მსმენელს გულისხმობსო. ეს არაა ზუსტი. ეს ფუნქცია გულისხმობს მსმენელსაც: როცა ლაპარაკია ურთიერთობაზე, როცა ვისმე რასმე ვაგებინებთ, არ შეიძლება, რასაკვირველია, არ იყოს ის, ვისაც ვაგებინებთ, — არ იყოს მსმენელი. მაგრამ ეს ცოტაა-ურთიერთობა მეტყველსაც გულისხმობს, — იმას, ვინც აგებინებთ: კომუნიკაცია ცნებაში მეტყველი eo ipso მოცემულია, როგორც უცილობელი წევრი იმ ურთიერთობისა, რომელსაც ენობრივი აქტი გულისხმობს.

მაშასადამე, საკომუნიკაციო ფუნქცია, როგორც ენის ძირითადი ფუნქცია მოიცავს მეტყველსაც და მსმენელსაც. ენის განხილვა საკომუნიკაციო ფუნქციის თვალსაზრისით არის ენის განხილვა ყველაზე სრული თვალსაზრისით².

ექსპრესიული ფუნქციის შემთხვევაში, ენა განიხილება მარტოოდენ მეტყველის თვალსაზრისით. მსმენელი უგულებელყოფილია იმდენად, რომ, როცა იგი აღდგება თავის კანონიერ უფლებებში, შეიძლება შეიქმნეს შთაბეჭდილება, თითქოს მეტყველი დაჩრდილულიყოს.

მთვარე ჯობია მზესაო, ამბობდა ერთი ანკლოტური პიროვნება: მზე მაშინ ანათებს, როცა ისედაც სინათლეა, მთვარე კი ღამე ანათებს, როდესაც ბნელო... ის კი არა თუ, მთვარე ღამით რომ ანათებს, ეს მზის მეშვეობითაა; დღისითაც თუ ნათელია, ამასაც მზეს უნდა ვუმადლოდეთ. სინათლის წყარო ორსავე შემთხვევაში მზეა და არა მთვარე.

ენა თუ ენობს, ენა თუ არის ადამიანთა საზოგადოებრივი არსებობის პირობა, მხოლოდ საკომუნიკაციო ფუნქციის წყალობით.

მხოლოდ საზოგადოება აქცევს ადამიანს ისტორიულ არსებად (ე. ი. ციკლობრობის განვითარების მონაწილედო), — წერს პაული (იხ. ზემ. § 34, გვ. 71).

ენა არსებობს მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც არსებობს საზოგადოება, ხოლო ადამიანთა საზოგადოება შეუძლებელია არსებულებიყოს ენის გარეშეო, — სამართლიანად ამბობა მეფე.

მართლაც ენის გარეშე ინდივიდის აზროვნება ვერ გაიშლებოდა, ერთი ინდივიდის მიღწევას მეორე ვერ გამოიყენებდა, წინა თაობის გაკეთებულს მომდევნო თაობა ვერ დაემყარებოდა. ერთი სიტყვით, მოიშლებოდა მატერიალური და გონითი კულტურის შექმნისა და განვითარების

¹ „ურთიერთობის საკიროება“ ისე არ უნდა გავიგოთ, თითქოს სათქმელი იმ სახით ყოფილიყოს მოცემული უნო „ადამიანებში“, როგორც ეს ენის მქონე, მეტყველ ადამიანებშია წარმოდგენილი.

² შდრ. ზემოთ ფოსლერის აზრი საკომუნიკაციო ფუნქციის შესახებ (§ 57).

ერთი მთავარი პირობა, და ადამიანთა საზოგადოების ადგილას ორფეხა ცხოველთა ჯოგს მივიღებდით.

ენა უცილობელი (თუმც არასაკმარისი) წინაპირობაა კაცობრიობის კულტურის შექმნისა და კაცობრიობის კულტურის შექმნადგომადობისა; მეტი კიდევ, ენა უცილობელი წინაპირობაა ადამიანთა საზოგადოების არსებობისა.

და ეს იმის მეოხებით, რომ ენა არის ადამიანთა ურთიერთობის საშუალება, რომ ენას აქვს საკომუნიკაციო ფუნქცია. საკომუნიკაციო ფუნქციაა, ენის არსს რომ განსაზღვრავს, ენას რომ აქცევს უდიდესი მნიშვნელობის ფაქტად ადამიანთა საზოგადოებასა და ისტორიაში.

მარტოოდენ ექსპრესიული ფუნქციის მქონე ენა — ასეთი ენა რომც შესაძლებელი ყოფილიყო — ვერც კულტურის შექმნას შეგვაძლებინებდა და ვერც საზოგადოების — ადამიანთა საზოგადოების წევრებს დააკავშირებდა და, რაც ხაზგასმით აღსანიშნავია, ვერც ინდივიდს წაადგებოდა მისა აზროვნების ჩამოყალიბებაში: საზოგადოებრივი ურთიერთობის გარეშე ეს აზროვნება (და, საერთოდ, განცდები) ადამიანის აზროვნებისა და განცდების სახეს ვერ მიიღებენ...

სხვ, ადამიანებთან ურთიერთობას და ამ ურთიერთობისათვის ენის გამოყენებას ადამიანი ისეა შეჩვეული, რომ არც კი გრძნობს ამის ფასსა და მნიშვნელობას. კუნძულზე მარტო მყოფი რობინზონ კრუზო მწერლის ფანტაზიის ნაყოფია, და არა სინამდვილის ფაქტი.

ცნობილი რუსი რევოლუციონერი ქალი ვერა ფიგნერი მოგვითხრობს თავის მოგონებებში, თუ რას ნიშნავს, ადამიანებთან ყოველგვარი ურთიერთობა რომ მოესპობა ადამიანს. ვერა ფიგნერმა ოცი წელი (1884 — 1904 წწ.) გაატარა შლისელბურგის საპატიმროში მარტოთა საკანში (შლისელბურგში მხოლოდ ასე ჰყავდათ პატიმრები). პირველი ორი წლის განმავლობაში სრულიად არავის ხედებოდა ეზოში გამოყვანის დროსაც, გარდა მეთვალყურე ჟანდარმისა. ამ ჟანდარმსაც აკრძალული ჰქონდა ხმის გაცემა: მიმიკით გვანიშნებდა, თუ რამე უნდა გეგებინებინაო (ამიტომაც მეტსახელად ამ უტყვე ვახმისტრს „მიმიკა“ შევარქვიეთ).

მარტო საკნებში გამომწყვდეულები ჩვენ ვჰგავდით ადამიანს, რომელიც დაუსახლებელ კუნძულზე აღმოჩნდა გემის დამსხვრევის შემდეგ. კედელში კაკუნი იყო ხსნა მარტოთა საკანში გამოკეტილთათვის, და კაკუნით გამოსაუბრება რომ არა, პატიმარი ვერ გაძლებდაო!

საკომუნიკაციო ფუნქციის შესახებ აქამდე თქმული უფლებას გვაძ-

¹ В. Фишер: Запечатленный труд, ч. II. „Когда часы жизни остановились“, изд. III, Москва, 1929, гл. гл. 23 — 24, 37, 41.

ლევს დაევსკენათ: ენა არის ნიშანთა სისტემა, რომელსაც ურთიერთობის საშუალებად ხმარობს გარკვეული ენობრივი კოლექტივი — ასეთი განსაზღვრება ისევე სრული იქნებოდა, როგორცაა ზემოთ § 70 დასაწყისში მოცემული განსაზღვრება.

✕

§ 82. ენობრივი ნიშნის მასალა და ფუნქცია. საკომუნიკაციო ფუნქციის მქონებლობა საკმარისია იმისათვის, რომ ესა თუ ის საშუალებად ენად იქნეს მიჩნეული; არსებითი მნიშვნელობა არა აქვს, რა მასალა გამოყენებული ურთიერთობის საშუალებად: აკუსტიკურად ასათვისებელი (ბგერა, ხმა) თუ ოპტიკურად ასათვისებელი (ხელის მოძრაობა, სახის კუნთების მოძრაობა... სიგნალიზაცია აღმებითა თუ სხვა სახისა)¹.

მეტაფორული სიტყვახმარებაც იმ რიგისა, როგორცაა, ვთქვათ, „ზარბაზნის ენა“, კვლავ იმ გარემოებას განაზღვრავს, რომ ენის ძირითადი ფუნქცია არის ურთიერთობის საშუალებად ყოფნა.

ენა შედგება ნიშნებისაგან (ენა — ნიშანთა სისტემა). ენის ზემოხსენებული ფუნქცია არ შეიძლება დავივიწყოთ ენობრივ ნიშანთა დახასიათებისას.

ენობრივი ნიშნის ბუნება განსაზღვრავს ენის რაობას: ენობრივი ფაქტი ფიზიკური თვისების ნიშანია, გამოყენებული ურთიერთობის საშუალებად, სხვანიირად რომ ვთქვათ, ესაა სოციალური ფუნქციის მქონე ფიზიკური ფაქტი.

რომ ეს ფაქტი ფიზიკური, მატერიალური ხასიათისაა, ამას ნათელიყოფს ის საყოველთაოდ ცნობილი ვითარება, რომ ენობრივ ნიშანს ჩვენი ყური მოისმენს (თუ ბგერითი ენაა) ანდა თვალი დაინახავს (თუ მაგ., ექსტ-მიმიკისაა ენა — ყრუ-მუნჯთა მეტყველება...).

რომ ეს ფიზიკური, მატერიალური ხასიათის ფაქტი ნიშანია, ეს ჩანს შემდეგიდან: ამ ფიზიკურ მონაცემს აქვს არა თავისთავადი ღირებულება, არამედ ფასი და მნიშვნელობა ენიჭება სხვა რაღაცასთან მიმართებაში, და ესაა ხომ დამახასიათებელი ნიშნისათვის:

ძეტ-ნიშანი Z საავტომობილო გზაზე იმაზე მიუთითებს, რომ წინ მოსახვევია, გზა იკლავება... „ჯვარი“ შენობის სახურავზე იმის მაუწყებელია, რომ ეს შენობა ქრისტიანული საკულტო შენობაა; ჯვარი, წითლად გამოსახული ტილოზე, ავადმყოფთა და ომში დაჭრილთა დამხმარე

¹ სიგნალისა და ენობრივი ნიშნის არსებითი სხვაობის მტკიცება, რასაც ვხვდებით, მაგალითად, ვ. ვოლოშინოვთან (იხ. „მარქსიზმი და ენის ფილოსოფია“, 1930 წ., გვ. 69), რომელიც ამასთან კ. ბიულერსაც იმორწმუნებს, დამაჩვენებლობას მოკლებულია: სიგნალი და ენობრივი ნიშანი არა მხოლოდ ეტიმოლოგიურად (signum — signal), არამედ არსებითადაც ერთი რიგის მოვლენაა, რამდენადაც ორივეს საკომუნიკაციო ფუნქცია აქვს, ურთიერთობის საშუალებადაა გამოყენებული.

ორგანიზაციის ნიშანია... „ურო და ნამგალი“ საბჭოთა სახელმწიფო გერბის კუთვნილებაა.... „დაფნის გვირგვინი“ ოლიმპიის შეჯიბრებაში გამარჯვების ნიშნად ეძლეოდა სათანადო პირს ძველ საბერძნეთში... „გველი ფიალაზე“ ექიმთა და სამკურნალო დაწესებულებისა თუ საქმის ნიშანია....

„ორი ზარი“ სადგურზე გვაუწყებს, რომ მატარებელი უნდა დაიძრას... საყვირი ფაბრიკა-ქარხნებში მუშაობის დაწყებასა და გათავებას აღნიშნავს და ასე შემდეგ....

დასახელებულ მაგალითებში თვალით დასანახი ნიშნებიცა გვაქვს და ყურით გასაგონიც. ორსავე შემთხვევაში ეს ნიშნები ფიზიკური თვისებებისაა: „ურო და ნამგალი“ ... „დაფნის გვირგვინი“ ... „ზარის ხმა“ ... უროცა და ნამგალიც სამუშაო იარაღია; დაფნა სუბტროპიკული მცენარეა, რომელსაც სადგეორატიოდ იყენებენ, მაგრამ დაფნის ფოთოლს კარგი გამოყენება აქვს გასტრონომიაშიც.... მაგრამ არც გასტრონომიული, არც სადგეორატიო დანიშნულება დაფნის გვირგვინს არა ჰქონდა... ურო და ნამგალი საბჭოთა სახელმწიფო გერბზე სამუშაო იარაღები კი არაა, არამედ გამარჯვებული შრომის სიმბოლო.

ნიშანი, რა მასალისაც უნდა იყოს ის, იმდენადაა ნიშანი, რამდენადაც რაღაც სხვაზე მიუთითებს, რაღაც სხვის ამსახველია, მაუწყებელია.

ენობრივი ნიშანიც ნიშნის ამ ზოგად თვისებას იზიარებს: „ცაცხვი“ ექვსი ბგერისაგან შედგება; ეს ექვსი ბგერა გარკვეული თანამიმდევრობითაა დალაგებული და ქმნის ენობრივ ფაქტს, — ფოთლოვანი ჭიშის გარკვეული ხის სახელს: ბგერების ეს შენაერთი ისევე პირობით მიუთითებს ხსენებულ ხეზე, როგორც „ორი ზარი“ მატარებლის გასვლაზე (ანდა „გველი ფიალაზე“ — სამკურნალო საქმიანობაზე) ¹.

ენობრივ ნიშანს შეეფერება არა მხოლოდ „აღსანიშნი“ ², არამედ გარკვეული სოციალური არც, ე. წ. ენობრივი კოლექტივი, სადაც ესა თუ ის ნიშანი გარკვეულ აღსანიშნზე მიუთითებს, სადაც იგი რაღაცის ნიშნად გამოიყენება. სოციალური არის საკითხი მწვავედ იგრძნობა მრავალ-

¹ ბგერითი შედგენილობის გარდა ეს თანამიმდევრობა არსებითია იმისათვის, რომ ენობრივი ნიშანი მივიღოთ. ეს იმასაც ნიშნავს, რომ ცაცხვი-სიტყვაში შემაჯალი ბგერები არ არიან ნიშნადი ერთეულები: მნიშვნელობა მთელსა აქვს, და ამ მთელს ქმნის მასალა + თანამიმდევრობა. ამგვარად, თუ ექვსი ბგერა სიტყვას (ე. ო. ნიშანს) ქმნის, ეს სრულებით არ ნიშნავს, რომ თითოეული ბგერა იმავე კვალიტეტის მქონეა და სხვაობა მხოლოდ რაოდენობაშია: მთელში არის მნიშვნელობა, ნაწილში — არა.

² ე. ბულერი ყურადღებას აქცევს ნიშნის შეუბრუნებლობის პრინციპსაც: ნიშანი რაღაც სხვას, „აღსანიშნის“ წარმომადგენელია“, მაგრამ შეუძლებელია „აღსანიშნმა“ იკისროს მითითება „ნიშანზე“: სამკურნალო საქმე ვერ გახდება ფიალაზე შემოხვეული „გველის“ ნიშანი (ჩვენი მაგალითი რომ ავიღოთ).

ენიანობის პირობებში (ნიშანი ვერ მიიჩნევა ენობრივ ფაქტად, თუ არ ვიცით, ხმარობდა თუ არა მას რომელიმე ენობრივი კოლექტივი), მაგრამ დედამიწის ზურგზე მხოლოდ ერთი ენაც რომ იყოს ხმარებაში, საკითხს მნიშვნელობა არ დაეკარგებოდა, — საკითხავი იქნებოდა, მეტყველების ფაქტთან გვაქვს საქმე თუ ნებისმიერ ბევრით კომპლექსთან.

ფიზიკური ფაქტი, რომელსაც აქვს ურთიერთობის საშუალების ფუნქცია, კომუნიკაციის სოციალური ფუნქცია, — ასეთია ენობრივი ნიშანი.

ამ ფიზიკურ ნიშანს ადამიანი ქმნის სამეტყველო აპარატის მეშვეობით. ამ მხრივ ეს ნიშანი მოგვაგონებს ადამიანის საქმიანობის სხვა პროდუქტებს, მაგალითად, სამოსელს; განსხვავება იმაშია, რომ სამოსელს ინდივიდუალურ-ბიოლოგიური საჭიროების¹ დაკმაყოფილება უხდებოდა (და ახლაც უხდება მეტნაკლებად), თუმცა სოციალური მომენტიც მასში თანდათანობით უფრო საგრძნობი ხდება, მეტყველება კი იმთავითვე სოციალურ საჭიროებას ემსახურებოდა² და ამჟამადაც ემსახურება; მერე: როგორც ინდივიდის, ისე საზოგადოების ისტორიული ყოფისა და განვითარებისათვის ენის მნიშვნელობა სრულებით განსაკუთრებულია.

ენობრივი ნიშნის ფიზიკური ხასიათი ერთ რამეშიც თვალსაჩინოდ ცხადდება: ენობრივი ნიშნები შეიძლება დიქტოფონს (ანდა პატეფონს) წარმოვათქმევინოთ; ადამიანის მიერ შექმნილს მანქანა გაიმეორებს. მანქანით თქმული ისევე გასაგები იქნება, როგორც პირველწყაროს, ადამიანის, მიერ წარმოთქმული სიტყვა¹.

ენობრივი ნიშნები ბუნებისმეტყველების შესწავლის² საგანი უნდა ყოფილიყო, და ენათმეცნიერებაც ბუნებისმეტყველების დარგი იქნებოდა, ეს ფიზიკური ფაქტები რომ ნიშნებს არ წარმოადგენდენ, — ეს ფიზიკური ფაქტები (გაგონილი თუ თქმული სიტყვა, ფრაზა, ნაწყვეტი...) ენათმეცნიერებისთვის საინტერესოა არა თავისთავად, არამედ როგორც მითითება რაღაცაზე, როგორც მაცნობებელი რაღაცისა. ენათმეცნიერება, როგორც ნიშანთა შემსწავლელი მეცნიერება, ამიტომ ვერ იქნება ბუნებისმეცნიერება.

მეორე მხრივ, ენობრივი ნიშნები ვერ იქნებოდა ურთიერთობის საშუალება, რომ ფიზიკური ხასიათისა არ იყოს: მხოლოდ ამის საშუალებით მყარდება კავშირი მთქმელსა და მსმენელს შორის, ენობრივი კოლექტივის წევრებს შორის. ამაზე მიუთითებდა ჯერ კიდევ პაული, რომელიც, როგორც ეს ზევით ვნახეთ (იხ. § 40, გვ. 84), წერდა: „...ყო-

¹ აკაკი წერეთლის სიტყვაა დიქტოფონი ახლაც მოგვასმენინებს, თუმცა მისი წარმომთქმელი ბავები კარგა ხანია დაღუპდა.

ველ წმინდა ფსიქიკურ ურთიერთობას ადგილი აქვს ცალკეული სულის შიგნით. სულთა შორის (ე. ი. ინდივიდთა შორის — ა. ჩ.) ყოველი ურთიერთობა არის არაპირდაპირი, გაშუამავლებული ფიზიკური გზითაო¹.

ენობრივი ნიშნის დახასიათებისათვის მეტად მნიშვნელოვანია შემდეგი სიტყვები „გერმანული იდეოლოგიის“ ავტორთა:

„გონს იმთავითვე აწევს წყევლა მისი „დამძაბებულობისა“ მატერიით, რომელიც აქ გამოდის ჰაერის მოძრავი ფენების, ბგერების სახით, — ერთი სიტყვით, ენის სახით. ენა ისევე ძველია, როგორც ცნობიერება; ენა არის სწორედ რომ პრაქტიკული, არსებული სხვა ადამიანებისთვის და მხოლოდ მით არსებული ჩემთვისაც ნამდვილი ცნობიერება...“²

სხვა ადამიანთათვის ვისიმე ცნობიერება შეიძლება არსებობდეს მხოლოდ მატერიის, ჰაერის მოძრავ ფენათა, — ბგერათა, — არსებობის წყალობით, ურთიერთობას იმ საშუალებათა წყალობით, რომელთა მასალაც ფიზიკურია. არაა, ამრიგად, მართებული, როცა ენის სპეციფიკის დასახსიათებლად მოყავთ ხსენებული ნაწყვეტის მეორე ნაწილი („ენა ისევე ძველია, როგორც ცნობიერება...“) და უყურადღებოდ ტოვებენ პირველ ნაწილს.

ენობრივი ნიშნის მასალა ფიზიკურია, მისი ღირებულება — სოციალური ძნელია დაიძებნოს სხვა შემთხვევა, სადაც ფიზიკურის სოციალურობა ასე მკვეთრად ჩანდეს. ადამიანის მიერ შექმნილი ეს ფიზიკური ფაქტი ადამიანთა ურთიერთობას ემსახურება.

§ 83. ენობრივი ნიშანი და აღსანიშნი. ენობრივი ფაქტები ნიშნებიან, ეთქვით. რისი ნიშნებია ენობრივი ნიშნები? — სინამდვილის ფაქტებისა. სინამდვილის ეს ფაქტები შეიძლება ფიზიკურ სამყაროს განეკუთვნებოდეს („საათი“, „ცაცხვი“, „სპილო“, „მარმარილო“...) ანდა ფსიქიკური ბუნებისა იყოს („სიხარული“, „სიძულვილი“, „ინტუიცია“, „წარმოდგენა“, „უაზრობა“...).

პირველ შემთხვევაში აღმნიშვნელიცა (ს. ი. ტ. ყ. ვ. ა., „ნიშანი“) და აღსანიშნიც (ს ა გ ე ბ ი: „საათი“, „ცაცხვი“...) თანაბრად ფიზიკური ფაქტებია; მეორე შემთხვევაში აღმნიშვნელი ფიზიკური ნიშანია, აღსანიშნი კი ფსიქიკური სამყაროს განეკუთვნება.

მაგრამ ფიზიკის სამყაროს მოვლენაა აღსანიშნი თუ ფსიქიკის სამყაროსი, ამას არა აქვს პ რ ი ნ ც ი პ უ ლ ი მნიშვნელობა: მთავარია ის, რომ აღსანიშნი რეალური სინამდვილის ფაქტებია (და არა ცნობიერებისა — „საგნობრივი წარმოდგენები“). ამ მხრივ საკონტროლო ღირებუ-

¹ Prinzip., § 7, გვ. 12.

² „გერმანული იდეოლოგია“, რუს. თარგ., 1924, გვ. 20.

ლება ენიჭება პირველი რიგის შემთხვევებს, — აღსანიშნი აქ ფიზიკური სინამდვილის ფაქტებია; სინამდვილეზე ორიენტაცია ფიზიკურ აღმნიშვნელს აქ ფიზიკურსავე აღსანიშნს აგებებს.

ორიოდე სიტყვა აღმნიშვნელის შესახებად. აღმნიშვნელია სიტყვა („საათი“, „ცაცხვი“, „სიხარული“, „ინტუიცია“), არა წარმოდგენა სიტყვისა, არამედ თვით სიტყვა, როგორც ურთიერთობის საშუალება, ე. ი. აღმნიშვნელი უღრის ნიშანს, ჩვენთვის „აღმნიშვნელი“ და „ნიშანი“ სინონიმებია.

სოსიურმა ნიშანში გააერთიანა „აღმნიშვნელიცა“ და „აღსანიშნიც“. ეს შესაძლებელი იყო მისთვის, რამდენადაც ორივეში ფსიქიკური ოდენობა ივარაუდებოდა: („სიტყვის წარმოდგენა“, „საგნის წარმოდგენა“); ეს არც საჭიროა და არც შესაძლებელი ჩვენთვის; საჭირო იმიტომ არაა, რომ ეს საქმის ვითარების სწორად განმარტებას არაფერს მატებს. შესაძლებელი კიდევ იმიტომ არაა, რომ ჩვენთვის ამოსავალია ურთიერთობის ფუნქციით აღჭურვილი ენობრივი ნიშანი — „სიტყვა“, და სიტყვის წარმოდგენა კი ამ ფუნქციას მოკლებულია.

შინაგანი მეტყველების როლს გახაზავდა სოსიური, როდესაც ამბობდა: „ადამიანს, რომელმაც დაკარგა მეტყველების უნარი, მაინც ენახება ენა, რამდენადაც მას გაეგება გაგონილი ენობრივი ნიშნები“, გაეგება კი იმიტომ, რომ „აკუსტიკურის სახე უკავშირდება ცნებას“¹.

საქმეც ისაა, რომ ასეთ ინდივიდს გაგონილი ენობრივი ნიშნები გაეგება, ე. ი. ივულისხმება, რომ არის სხვა ინდივიდი, რომელმაც წარმოთქვა ის, რაც მან გაიგონა, სხვანაირად რომ ვთქვათ, წარმოქმნა ნიშანი, შემდგარი ბგერებისაგან.

ეს რომ არ ყოფილიყო, ყველა ინდივიდი რომ მხოლოდ შინაგანი მეტყველების ანაბაძა დაარჩენილიყო, ფიზიკური ნიშნების წარმოქმნის შესაძლებლობა მათ რომ დააკარგოდათ, ამგვარი „ენის პატრონები“ ენას — ურთიერთობის საშუალებას — მოკლებული აღმოჩნდებოდნენ.

§ 84. ნიშნისა და აღსანიშნის კავშირისათვის. რა აკავშირებს აღმნიშვნელსა და აღსანიშნს, ნიშან-სიტყვასა და სათანადო ობიექტს? მიმართება აღმნიშვნელი (ნიშანი) მიმართებაშია აღსანიშნთან. ამ მიმართების ცოდნა აქვს მოქმედსაცა და მსმენელსაც, როცა სიტყვა გასაგებია. „საათი“ სიტყვაა, ნიშანია გარკვეული საგნისა. ამ სიტყვის თქმისა თუ გაგონებისას ქართულ ენაზე მოლაპარაკე ადამიანმა იცის, რა საგანიც აქვთ მხედველობაში: დროის საზომად და გასარკვევად (დღე-ღამის ფარგლებში) ხმარებული მექანიზმი.

¹ იხ. „ზოგადი ენათმეცნიერების კურსი“, რუს. თარგმ., გვ. 39.

ამ საგნისადმი მიმართება, ცოდნა იმისა. თუ რაზე მიუთითებს სიტყვა, აუცილებელია ყოველთვის, როდესაც კი სიტყვა გასაგებია. ესაა საერთო.

აქედან სრულებითაც არ გამომდინარეობს, თითქოს ყოველთვის და ყველასთან „საათი“-სიტყვა ერთნაირ სახეებს იწვევდეს: ერთს ამ სიტყვის გაგონებისას შეიძლება კედლის საათი წარმოუდგეს, მეორეს — ხელისა, მრგვალი. თუ კუთხოვანი, მესამეს — ჯიბისა, მეოთხეს — ქუჩაზე ანდა შენობაზე გამოკიდული... შეიძლება განსხვავებული იყოს მოყვანილობა, ფერი, მასალა...

ყველა ამ შემთხვევაში — ამ რიგის შემთხვევათა ამოწურვა ძნელია! — საგნობრივმა წარმოდგენამ გაიღვა ცნობიერებაში¹; რაც უნდა განსხვავებული იყოს ეს წარმოდგენები, მათ მაინც აქვთ რაღაც საერთო, ყოველ შემთხვევაში ასეთი რამ მოსალოდნელია, ასეთ რასმე ვერ გამოვრიცხავთ...

ასეთი შემთხვევებია, რომ ქმნის შთაბეჭდილებას, თითქოს ეს საგნობრივი წარმოდგენები იყოს ის, რამაც გასაგები გახადა სიტყვა.

მაგრამ შესაძლებელია სიტყვა გასაგები იყოს და საგნობრივი წარმოდგენა არ აღმოგვანდეს: გავიგონეთ სიტყვა „საათი“ და ცნობიერებაში გაიღვა ამ სიტყვის (და არა საგნის!) ოპტიკურმა სახემ: ასობი საათი, — დაწერილი თუ დაბეჭდილი სახით. ამან გასწია საგნობრივი წარმოდგენის მაგივრობა. გვეტყვიან: სიტყვის სახე საგნობრივი წარმოდგენის მაგივრობას ეწვეაო. ეს უდავოა, რამდენადაც ფუნქცია გვექნება მხედველობაში: ჯიბის საათის წარმოდგენა აღმოჩნდება ჩვენს ცნობიერებაში, თუ დაწერილი სიტყვისა „საათი“, შედეგი ერთი და იგივეა, — სიტყვა გასაგებია.

მაგრამ რა აქვს საერთო საგანს „საათი“ იმ ხუთ ასოსთან, რომლისაგანაც ეს დაწერილი სიტყვა შედგება (ანდა იმ ხუთ ბგერასთან, რომელიც ამ სიტყვაში შედის)? ობიექტურად, — არაფერი: რუსს ანდა ფრანგს, რამდენიც არ დაეუწერათ „საათი“ ანდა გავუმეოროთ ეს სიტყვა ზეპირად, მაინც ვერ მივახვედრებთ, რასაც ეხება საქმე (თუ მას წინასწარ ეს არ უსწავლია). ვერ მივახვედრებთ იმიტომ, რომ ეს სიტყვა პირობითი ნიშანია ამ საგნისა და მეტი არაფერი: ნიშანი არა ჰგავს არაფრით აღსანიშნს.

მაშ, როგორ მოხდა, რომ მსმენელს დაწერილმა სიტყვამ „საათი“ გაუღვა ცნობიერებაში და სიტყვა გასაგები გახდა ყოველგვარი სხვა საგ-

¹ ვგულისხმობთ იმ შემთხვევას, როცა ეს გაგებას უძღვის წინ; სულ სხვაა. როცა ასეთი წარმოდგენა გაგების შემდეგ გამოგველინება: ესაა „გაგების დანართი“ (და არა „გაგების აქტის“ ფსიქოლოგიური შუამავალი), ამდენად იგი გაგების შესაძლებლობას ვერ დაგვისაბუთებს.

ნობრივი წარმოდგენის გარეშე? რა თქმა უნდა, იმიტომ, რომ ამას თან ახლდა მიმართების ცნება, და ეს კი სასესებით საკმარისი იყო იმისათვის, რომ სიტყვა გასაგები ყოფილიყო. არა თუ საგნობრივი წარმოდგენა, არამედ ისეთი ობიექტური სახეც კი, დაწერილი „საათი“ რომ იძლევა, შეიძლებოდა არ გვექონოდა და „საათი“ მაინც გასაგები იქნებოდა.

დავუშვათ, რომ მსმენელი მეხსიერების თვალსაზრისით მოტორულ ტიპს ეკუთვნის: მისთვის სიტყვა „საათი“-ს შინაგანად განმეორებაც შეიძლებოდა საკმარისი აღმოჩენილიყო, რომ გაეგო სიტყვა. მაგრამ თუ მსმენელი აქუსტიკურ ტიპს ეკუთვნის? აქუსტიკური სახე მას უკვე აქვს, რაკი სიტყვა გაიგონა... და შეიძლება ესეც სრულებით საკმარისი აღმოჩნდეს: მან უკვე იცის, რაზედაც ელაპარაკებიან. არაა აუცილებელი, რომ საათის ტიპ-ტიკის ან წკარუნის აქუსტიკური სახე დაერთოს, თუმცა ამასაც ვერ გამოვრიცხავთ: საათის მიერ გამოცემული ხმა აქუსტიკური ტიპის მსმენელს ადვილად აღეძვრის; მაგრამ, ვთქვათ, ისეთ საგნებზე მიდგა ჯერი, რომელნიც ხმას არ გამოსცემენ: „მზე“, „მოფარე“, „მელანი“...

აქუსტიკური ტიპის წარმომადგენელს ამგვარ შემთხვევაში აღმოაჩნდებოდა გასაგები სიტყვები, მაგრამ სახეს კი მის ცნობიერებაში ვერ ვიპოვით...

არც საგნობრივი წარმოდგენა, არც სხვა რაიმე სახე ცნობიერებაში არა ჩანს, სიტყვა კი გასაგებია... ძალიან ხშირად არა თუ სიტყვა, მთელი ფრაზაც შეიძლება გასაგები აღმოჩნდეს, თუმცა არც „წარმოდგენები შეერთებულა“ და არც „მთლიანი წარმოდგენის“ დაშლაზე შეიძლება ვილაპარაკოთ იმ მარტივი მიზეზის გამო, რომ, საერთოდ, წარმოდგენები ამა თუ იმ სახისა არა გვაქვს.

თვალსაჩინო სახეთა როლის გადაფასება აზროვნების ფსიქოლოგიაში იწყება ფრანგ ფსიქოლოგ ბინეტის¹ და გერმანელ ფსიქოლოგ მარბე² შრომებში; ამავე მიმართულებით მუშაობისას ვიურცბურგში შეიქმნა აზროვნების ფსიქოლოგიის ახალი, ექსპერიმენტული, მიმდინარეობა — ე. წ. ვიურცბურგის სკოლა (ციულპე, ახი, ვატი, მესერი, ბიულერი, ზელცი...).

როგორც ცნობილია, მარბე ცდის პირებს გარკვეულ კითხვებს აძლევდა, პასუხის მოცემის შემდეგ ცდის პირს უნდა აეწერა, რა განიცადა კითხვის მოსმენიდან პასუხის მოცემამდის. ცდის პირები იყვნენ პროფ.

¹ ალფრ. ბინე (Alfred Binet): „ქადრაკის მოთამაშეთა და გამოჩენილ მონაგარიშეთა ფსიქოლოგიისათვის“, 1894.

მოსიევე: „გონების ექსპერიმენტული შესწავლა“, 1903.

მოსიევე: „აზროვნება სახეების გარეშე“ — *Revue philosoph.*, 1902. I.

² კარლ მარბე: „ექსპერიმენტულ-ფსიქოლოგიური გამოკვლევა იმ მსჯელობის შესახებ. შესავალი ლოგიკაში“, ლიფცივი, 1901.

როტეკენი და პროფ. კიულპე (ცნობილი ფსიქოლოგი). კითხვების ნიმუშად შეიძლება დავასახელოთ ასეთები: „საითკენ არის თქვენი ბინა?“ „რამდენია 7 - 4?“ „ვინ არიან უდიდესი თანამედროვე გერმანელი დრამატურგები?...“

ცდებმა მეტად თავისებური შედეგი უჩვენა: ცდის პირებმა ვერაფრით განცდები ვერ დაადასტურეს, თუმცა კითხვაზე სწორ პასუხს იძლეოდნენ... ასე, მაგალითად, კითხვაზე, „ვინ არიან თანამედროვე დრამატურგები (გერმანიაში)?“ პასუხი იყო: „ზუდერმანი და ჰაუპტმანი არიან ყველაზე ცნობილი თანამედროვე დრამატურგები“. ცდის პირის ჩვენება: „წინადადება რეფლექტორულად წამოიჭრა წაკითხვისთანავეო“ (კითხვა ცალკე ბარათზე იყო დაწერილი).

მარბე მეტად შორს წავიდა, როცა აქედან დაასკვნა: „... საერთოდ, არ არსებობს მსჯელობის არავითარი ფსიქოლოგიური პირობები, რა ხასიათისაც არ უნდა იყვნენ ის განცდანი, რომელნიც ცალკე შემთხვევაში მსჯელობად იქცევიან“¹.

ეს განზოგადება ნაადრევი ჩანს: ცდის პირების ჩვენება ასეთი თავისებური, ცხადია, იმიტომ იყო, რომ მიწოდებული კითხვები მეტისმეტად ელემენტარული ხასიათისაა ცდის პირთათვის, პასუხის გაცემა არავითარ გონებრივ მუშაობას არ მოითხოვს მათთვის, მაგრამ სხვა ცდის პირს, ეგების, ასე ავტომატურად არ მოუხერხდებოდა იმავე კითხვებზე პასუხის გაცემა, იგივე პირებიც, ალბათ, ბავშვობაში ასე მარტივად ვერ დაასახელებდნენ ცნობილ დრამატურგებს...

მარბეს ექსპერიმენტების მნიშვნელობა მაინც დიდია: მარბემ გვაჩვენა, რომ შეიძლება სრული წინადადება ითქვას და თვალსაჩინო სახეები, გარკვეული ფსიქიკური პროცესები მოქმელს არ აღმოაჩინდეს. ამ შესაძლებლობის დადასტურებაშია მარბეს მიერ მიღებული შედეგების პრინციპული ღირებულება.

თუ წინადადება შეიძლება თვალსაჩინო სახეთა გარეშე, მით უფრო მოსალოდნელია, რომ ცალკე სიტყვისთვის არ იყოს აუცილებელი ასეთი რამ.

მართლაც, ექსპერიმენტული ძიებისას აღმოჩნდა, რომ სიტყვის გაგება „არ მოითხოვს სრულიად იმ საგნის ან საგანთა კითარების თვალსაჩინო წარმოდგენას, რომელსაც ეს სიტყვა აღნიშნავს (რაც მოსალოდნელია სენსუალისტური თვალსაზრისით). ზშირად ასეთ თვალსაჩინო წარმოდგენას სრულიად არა ჰქონდა ადგილი, სიტყვის გაგება კი (სხვანაირად რომ ვთქვათ, მისი მნიშვნელობის, საზრისის, ცნების განცდა: ნათელი და მტკიცე იყო. ზოგჯერ თვალსაჩინო წარმოდგენებიც ჩნდება, მაგრამ

¹ კ. მარბე: „ექსპერიმენტ-ფსიქოლ. გამოკვლევა...“, გვ. 43.

ისინი სრულიად ბუნდოვანი და გაურკვეველია და საჭირო ხდება კიდევ მათი გააზრება, მათ მიღმა ამა თუ იმ საგნის ხედვა. მაგ., ცდის პირი შემდეგნაირად აღწერს თავის განცდას: „ბუნდოვანი წარმოდგენა რაღაც სრულიად გაურკვეველი ცხოველისა. ეს შეიძლება იყოს ხარი, ცხენი, ძაღლი. ის, რაც ამ გაურკვეველ თვალსაჩინო შინაარსს გარკვეულ საზრისს აძლევს, თვითონ არათვალსაჩინო აზროვნებით განცდას წარმოადგენს, რომლის უფრო დაწვრილებითი აღწერაც შეუძლებელია და რომლის წყალობითაც ეს თვალსაჩინო შინაარსი გარკვეულ საგანს მიეკუთვნება“¹.

აზროვნების პროცესებში ამ „არათვალსაჩინო მომენტების“ საკითხი კვლევა-ძიების წინა რიგში მოექცა.

რაში მდგომარეობს ეს „არათვალსაჩინო აზროვნება“, „აზროვნება“ სახეების გარეშე? ამის გარკვევასთან დაკავშირებით თანამედროვე აზროვნების ფსიქოლოგიაში რიგი ახალი ცნება შემოდის: „ცნობიერობა“ (ნარც. ახ-ი), „დეტერმინაციის ტენდენცია“, „კონსტელაცია“ „აქტი“ (კ ი უ ლ პ ე), „ფუნქცია“ (შ ტ უ მ პ ფ ი).

აქ ბევრი რამ ჭერ კიდევ გაურკვეველია, მასთან მეორეხარისხოვანი კი არა, არამედ ძირითადი რამეც. შემთხვევითი არაა, როცა ლანგე ერთერთი ძირითადი ცნების ფუნქციის (აქტის) შესახებ წერს: „აქტისა ანუ ფუნქციის ცნებას ამ მიმართულების (ლაპარაკია ვიურტებურგის სკოლის შესახებ — ა. ჩ.) სხვადასხვა წარმომადგენელი განმარტავს სრულებითაც არა ერთგვარად. ზოგი ვარაუდობს, რომ ჩვენ უშუალოდ ფუნქციებს თავისდათავად არ შევიცნობთ, ცნობიერია მხოლოდ შინაარსები ანუ მოვლენები, სხვები ამტკიცებენ, რომ თვით აქტებია ცნობიერიო. ერთნი ცნობიერად მიიჩნევენ მხოლოდ ემოციონალურ აქტებს, გონებრივ აქტებს კი მეცნიერული ჰიპოთეზის ვარაუდად სახავენ, სხვებს ერთიცა და მეორეც ცნობიერად მიაჩნიათ. ლ ი ფ ს ი გახაზავს მათს აქტიურ ხასიათს, მოვლენის პასიური ანუ რეცეფტიული ხასიათის საპირისპიროდ, შ ტ უ მ პ ფ ი — ფუნქციონალურს, — მოვლენათა შინაარსის საწინააღმდეგოდ. ბ ი ნ ე ამ აქტებში ხედავს, საერთოდ, მოტორულ მომარჯვებულობას და უწოდებს მათ les altitudes-ს, პოზას, მზადყოფნას (მოდრაობისათვის)“...²

საცემებით ბუნებრივი იქნებოდა დაგვესვა საკითხი: თუ ამ ფუნქციებს

¹ ავგ. მეგერი: „ვიურტებურგის სკოლა“ — ის კრებულში „დასავლეთ ევროპის ფსიქოლოგიის თანამედროვე მიმდინარეობანი“ — ლ. უზნაჟის რედაქციით. თბილისი, 1925, გვ. 42 — 43 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

² იხ. Н. Ланге: Психология — სერიაში „Итоги науки“, ტ. V:1 (1914/17 წ.), გვ. 61.

უმუშალოდ არ შევიცნობთ, არის თუ არა „ფუნქცია“ ფსიქოლოგიის ცნება? (ამის შესახებ იხ. ქვემოთ).

მაგრამ ასე გადაწყდება თუ ისე „არათვალსაჩინო აზროვნების“ რაობის საკითხი, ერთი უდავოა და საყოველთაოდ გასაზიარებელი: თვალსაჩინო სახეებში აზროვნების არსი არ შეიძლება ვეძიოთ¹.

„აზროვნების პროცესი... არ ამოიწურება იმ შემთხვევითი და ესკიზებრივი შინაარსებით, რომელთაც გაიელვეს ჩვენს ცნობიერებაში და არ შედგება მათგან; ეს სახეები (მათ შორის მეტყველებითი სახეებიც) უფრო სუროგატია აზროვნებისა, ვინემ მისი ნამდვილი ბუნება“...

„აზრის ყველა ამ ახალ ექსპერიმენტულ გამოკვლევას, რომელთაც ჩვენ აქ მხოლოდ მოკლედ ვიხსენიებთ (მარბეს, ახის, ვატის, მესერის, ბიულერის, ვუდვორსის, შტორინგის, ასტერის, დიურის, ბოვეს, პიკის, აბრამოვსკის და სხვათა გამოკვლევები), თვით ბინეს წინანდელ გამოკვლევებთან ერთად... მიყვარათ იმ ზოგად დასკვნამდის, რომ უნდა იქნეს უკუგდებული ფსიქოლოგიური თეორია, თითქოს აზრი იყოს მხოლოდ (მხედველობითი, სმენითი, შეხებითი, მოძრაობითი) სახეების ერთობლიობა. ეს თეორია იყო მხოლოდ სენსუალისტური ცრურწმენა, ასოციაციონისტური ფსიქოლოგიის ფიქტიური კონსტრუქცია, რომელსაც ახლა არღვევს უფრო ზუსტი ფსიქოლოგიური დაკვირვების ჩვენება. აზროვნება არაა მხოლოდ სახეთა თანამიმდევარი რიგი: ეს სახეები მხოლოდ ნიშნებია (ЗНАКИ), ცალკეული ნათელი პუნქტებია არაგრძობადი ხასიათის რალაცნაირ ფსიქოლოგიურ პროცესში, და ეს პროცესი უნდა განვასხვავოთ ამ შინაარსთაგან“².

დომ. უ ზ ნ ა ძ ე ც, რომელიც კატეგორიულად ასკვნის — „თვალსაჩინო, გრძობადი შინაარსის მონაწილეობის გარეშე აზროვნება არ შეიძლება, ამას აღარც ვიუბრბურგის სკოლის წარმომადგენელნიც უწევენ წინააღმდეგობასაო“³, ასევე კატეგორიულად ამბობს: „გამოირკვა, რომ აზროვნების პროცესის დაყვანა მხოლოდ თვალსაჩინო შინაარსზე, მარტო შეგრძნებებსა და წარმოდგენებზე, არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება; რომ ამ თვალსაჩინო შინაარსების გვერდით აზროვნების პროცესში კიდევ განიცდება რალაც, რასაც არც რაიმე გრძობადი რომელობა აქვს და არც რაიმე ინტენსიობა, ე. ი. არც ერთი ისეთი მხარე, რის გარეშეც შეგრძნების აზროვნებაც კი არ შეიძლება“⁴.

¹ ამ ფაქტს ყურადღებას აქცევს ენათმეცნიერი E. Otto, იხ. მისი: Zur Grundlegung der Sprachwissenschaft, 1919, გვ. 39 — 41.

² იხ. ნ. ლანგე, იქვე, გვ. 58 — 59 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

³ დ. უზნაძე: ზოგადი ფსიქოლოგია, თბილისი, 1940, გვ. 383.

⁴ იქვე, გვ. 381 — 383.

აზროვნების ფსიქოლოგიაში ამრიგად თვალსაჩინო სახეთა საკითხი ახლებურადაა დასმული და გადაწყვეტილი: სახეები არ შეადგენენ აზროვნებას, სახეებით არ ამოიწურება არც წინადადების შინაარსის განცდა, არც სიტყვის გაგება.

სახეები, როცა ის გვაქვს მოცემული, თანმხლები მოვლენაა, გარკვეული მნიშვნელობის განცდასთან დაკავშირებული ფაქტი და არა თვით მნიშვნელობა.

ეს თანმხლები ფსიქიკური შინაარსები, — ვთქვათ, ერთს რომელსა-მე სიტყვას რომ ახლავს, — შეიძლება იყოს ნაირ-ნაირი იმისდა მიხედვით. თუ მესხიერების რა ტიპს ეკუთვნის სათანადო პირი, როგორია მისი ინდივიდუალური გამოცდილება და სხვ. იგი შეიძლება განსხვავებული იყოს არა მხოლოდ სხვადასხვა ინდივიდებთან, არამედ — თვით ერთსა და იმავე ინდივიდში სხვადასხვა დროს.

ფსიქიკის ეს დაუდებარი მოვლენები რომ განსაზღვრავდეს ენობრივი ნიშნის ფუნქციას — სიტყვის მნიშვნელობას, — ენა ურთაერთობის საშუალება კი არ იქნებოდა, არამედ გაუფებრობის აუტანელი წყარო, ე. ი. ენა აღარ იქნებოდა ენა, მის არსებობას აზრი დაეკარგებოდა.

ფსიქოლოგიზმის ძირითადი შეცდომა ენის რაობის გაგებაში იგივეა, რაც სემასიოლოგიის ძირითადი შეცდომა, როცა სიტყვის მნიშვნელობას აიგივებენ „საგნობრივ წარმოდგენებთან“ ანდა სხვა რიგის ფსიქიკურ სახეებთან, რომელნიც სიტყვის გაგებისას ჩნდება.

მნიშვნელობა ესაა მიმართება აღსანიშნისადმი; მნიშვნელობის საფუძველი სინამდვილის ფაქტია. ფსიქიკური სახეები შესაძლო თანმხლები მოვლენაა და არა მნიშვნელობა: თუკი სიტყვა არის მიმართებაში სინამდვილის ფაქტთან, ის მშვენივრად ასრულებს თავის დანიშნულებას, მიუხედავად იმისა, თუ რა სახისაა მნიშვნელობის ფსიქიკური კორელატები.

სინამდვილის ფაქტთან მიმართებაზე მსჯელობისას, ორი საკითხი მოითხოვს განმარტებას.

რა არის მიმართება? ეკვი არაა, რომ ის ინდივიდშია მოცემული. ეს რომ ასე არ იყოს, აღმნიშვნელისა და აღსანიშნის დაკავშირება აღამიანის გარეშე იწარმოებდა, ე. ი. მნიშვნელობა მატერიალური სინამდვილის, გარესამყაროს ფაქტი აღმოჩნდებოდა.

მიმართება ინდივიდშია მოცემული, მაგრამ საკითხავია: არის ამის გამო იგი ფსიქიკური პროცესი (გინა ფსიქიკური მოვლენა) თუ ესაა აქტი, რომელიც გაიზომება მისი შემეცნებითი ფუნქციის მიხედვით და არა პროცესობრივ, ე. ი. ფსიქოლოგიური წესით?

შეუძლიათ გვითხრან: რაკი ამ მიმართების ცოდნა მოგვეპოვება, არაფერი დაგვიშლის შევისწავლოთ, რა შეესაბამება მას ცნობიერებაში;

ამ გზით გავარკვევთ, რაში მდვომარეობს მისი ფსიქოლოგიური ეკვივალენტი, და შედეგად მივიღებთ მიმართების ფსიქოლოგიურ რაობასაო, — შემეცნებითი აქტებიც ფსიქიკური ოდენობაა და ფსიქოლოგიის ცნებად უნდა მივიჩნიოთ¹.

დავის საგანი აქ, ცხადია, ისაა, თუ რაა საკირო იმისათვის, რომ მივიღოთ ფსიქოლოგიის ცნება? ვთქვათ, ავიღეთ „მ ს ჯ ე ლ ბ ა“ ანდა „ც ნ ე ბ ა“ ლოგიკის გაგებით: შევისწავლეთ მათი ფსიქიკური ეკვივალენტები. შესაძლებელი იქნება თუ არა ამ უკანასკნელთა მიხედვით ჩამოვყალიბოთ „მ ს ჯ ე ლ ბ ა“ და „ც ნ ე ბ ა“ როგორც ფსიქოლოგიური ოდენობა, როგორც ფსიქოლოგიის ცნება? ეს შესაძლებელი იქნება მხოლოდ ერთ შემთხვევაში, — სახელდობრ, თუ აღმოჩნდება, რომ ეს ფსიქიკური ეკვივალენტები პროცესობრივ ისევე ერთნაირია, როგორც ერთნაირი იყო საკვლევი ოდენობა (მაგ., მსჯელობა) ფუნქციის მიხედვით: ლოგიკისათვის ყოველი მსჯელობა ერთი და იმავე ფუნქციისაა — მასში რალაც მტკიცდება თუ უარიყოფა რალაცის მიმართ (ეს რომ ასე არ იყოს, შეუძლებელი იქნებოდა ცნება „მსჯელობა“ ლოგიკაში ჩამოყალიბებულყო). ეგვევ ითქმის „მსჯელობის“, როგორც ფსიქოლოგიის ცნების შესახებ: მას უნდა ახასიათებდეს ერთგვარობა ფსიქიკური მიმდინარეობისა და ფსიქიკური შინაარსის მხრივ.

თუ ასეთი ერთგვარობა ფსიქიკური პროცესისა არ დადასტურდა, მაშინ არავითარი უფლება არა გვაქვს ვილაპარაკოთ მსჯელობის, როგორც ფსიქოლოგიის ცნების, შესახებ. ლოგიკაში რომ „მსჯელობა“-ცნება გვაქვს, ეს ვერ იქნება იმის გარანტია, რომ ფსიქოლოგიაშიც „მსჯელობა“-ცნება ჩამოყალიბდება, მაინცდამაინც იმავე მოცულობის ცნება: ლოგიკაში ამ ცნებას სხვა საზომი უდევს საფუძვლად, ფსიქოლოგიაში კი — სულ სხვა.

ექსპერიმენტულ ფსიქოლოგიას ვერ დავუშლით, კვლევა დაიწყოს იმ ფაქტების შესწავლით, რომელთაც ლოგიკა თავისი თვალსაზრისის შესაბამისად ერთ ცნებაში აერთიანებს. მაგრამ ფსიქოლოგს მოეთხოვება, ექსპერიმენტული კვლევის შედეგთა შეფასებისას ლოგიკის ცნებას თავი დაანებოს და ფსიქოლოგიის ცნება ჩამოაყალიბოს ფსიქიკურ ნიშან-

¹ იხ. მაგალ. კიულპეს ნათქვამი: „... აღმოჩენილ იქნა მრავალი ისეთი აქტი, რომლებიც აქამდის ფსიქოლოგისათვის არ არსებობდა: შემჩნევა და შემეცნება. ნდომა და უკუგდება, შედარება და გარჩევა და მრავალი სხვა. ყველა ისინი მოკლებულა არიან თვალსაჩინოებას, რომელიც შეგრძნობისა, წარმოდგენისა და გრძნობისათვის არის დამახასიათებელი მიუხედავად იმისა, რომ ეს უკანასკნელნი შეიძლება ახლდენ კიდევ ამ აქტებს... აღმოჩენილ იქნა ახალი სპეციფიკური ფსიქიკური აქტები...“

იხ. შესერი: „ვიუიტბურგის სკოლა“ — კრებ. „დასაველეთ ევროპის ფსიქოლოგიის თანამედროვე მიმდინარეობანი“, გვ. 45.

თვისებათა მიხედვით და ერთი ტერმინით აღნიშნოს ერთი და იმავე ფსიქიკური ნიშან-თვისების (და არა შემეცნებითი ფუნქციის!) მქონე მოვლენა-ფაქტები.

მიმართება აქტია და, როგორც აქტი, პროცესობრივ ერთგვარობას არ გულისხმობს და ამდენად არ შეიძლება იყოს ფსიქოლოგიის ცნება.

მესერის თქმით — კ. მარბე „მსჯელობის კვლევის დროს დაადგა იმ აზრს, რომ მსჯელობა, საერთოდ, ცნობიერების პროცესი არ არის და რომ იგი არაა ცნობიერად ხორციელდება“ („ვიუროცებურგის სკოლა“, — კრებ. „ფსიქოლ. მიმდინარეობ.“, გვ. 41). ვთქვათ, დადასტურდა, რომ მარბეს დაკვირვება სწორია: მსჯელობის აქტი გვაქვს, მაგრამ იგი არაა ცნობიერად ხორციელდება. იქნება ასეთი აქტი (მსჯელობისა) ფსიქოლოგიის ცნება? რა თქმა უნდა, არა!

ეს „არაა ცნობიერი“ შეიძლება ფიზიოლოგიურ პროცესს გულისხმობდეს და არა ფსიქიკურ მოვლენას...

უსახო აზროვნების რაობა რიგ საკითხს ბადებს. მათზე აქ ვერ შევჩერდებით. ვიტყვით მხოლოდ შემდეგს. თანამედროვე ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის მიღწევები ფასეული და უდავოა ნეგატიურ მომენტში: აზრი არაა სახეების ერთობლიობა. რაღა იგი? უსახო აზრი ფსიქიკურიაო, ვერ ვიტყვით, რაკი ცნობიერებაში არაფერი ჩანს. მაშ, მეტაფსიქიკური რამ რეალობა? რა თქმა უნდა, არა (ეს იქნებოდა ფსიქოლოგიზმის შეცვლა ობიექტური იდეალიზმით).

ავტომატურად, სახეების გარეშე მიმდინარე აზრი, როგორც ვთქვით, ფიზიოლოგიურ პროცესს გულისხმობს და არა ფსიქიკურ მოვლენას.

ეს — მიმართების რაობისათვის. მეორე საკითხი ასეთი სახისაა. აღმნიშვნელი (სიტყვა) მიმართებაშია სინამდვილის ფაქტთან, მისთვის საორიენტაციოა სინამდვილე და მისი მოვლენები. კი, მაგრამ სინამდვილეში ჩვენ ხომ ცალკეული ფაქტები გვაქვს, კერძოობითი მოვლენები, სიტყვა, კი ზოგადს ნიშნავს, განზოგადებაშია მთელი მისი თავისებურება: „სიტყვა ყოველთვის განეკუთვნება არა ერთს რომელიმე ცალკეულ საგანს, არამედ საგანთა მთელ ჯგუფს ანდა მთელ კლასს. ამის გამო ყოველი სიტყვა წარმოადგენს თავისთავად ფარულ განზოგადებას, ყოველი სიტყვა უკვე აზოგადებს, და ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით სიტყვის მნიშვნელობა, პირველ ყოვლისა, განზოგადებაა“¹.

მართლაც და, რომელიმე სიტყვა, ვთქვათ, „საათი“ განა ერთ გარკვეულ ერთეულს აღნიშნავს? რასაკვირველია, არა. მაშინაც კი,

¹ იხ. ლ. ს. ვიგოტსკი: „აზროვნება და მეტყველება“, ფსიქოლოგიური გამოკვლევანი (რუს. ენაზე), ლენინგრადი, 1934, გვ. 10.

როცა ესა თუ ის საგანი ერთეულის სახითაა მოცემული, სათანადო სახელში ვარკვეული განზოგადება მაინც დასტურდება: „მზე“ ყოველდღიურ სიტყვა-ხმარებაში ერთს კერძო ობიექტზე მიუთითებს, მაგრამ ასტრონომისათვის „მზეები“ (მრავლობითში!) ჩვეულებრივი რაზაა: ამისათვის საფუძველია ის, რაც აქვს საერთო ამ „ჩვენს მზეს“ სამყაროს სხვა „მზებთან“...

უეჭველია, სიტყვა განზოგადებას გულისხმობს და განზოგადება ძლიერი იარაღია. მაგრამ ისიც უეჭველია, რომ არც ობიექტურ სინამდვილეში, გარე სამყაროში, და არც სუბიექტის განცდებში, ფსიქიკურ სინამდვილეში არ გვაქვს „ზოგადი საგანი“ და „ზოგადი წარმოდგენა“, რაღაც შეჯამებული სახე მრავალი ცალკე საგნისა, მისი სუბსტრატი თუ კონცენტრატი — „ზოგადს“ განვიცდით „კერძოს“ საშუალებით, როცა კი გვაქვს კონკრეტული სახე. როცა ეს კერძო სათანადო საგნის ბუნდოვანი კონტურების სახეს იღებს, მაშინაც ეს არაა ის ზოგადი, რომელსაც ჩვენი მეტყველება თითქოს უნდა ემყარებოდეს, რომ განზოგადების ფუნქცია გამოავლინოს; პირუკუ, ეს ბუნდოვანი კონტურები — ზოგადის განცდისას — შესაძლებელი გახადა მეტყველებამ...

სიტყვას ჩვეულებრივ ვსწავლობთ კერძო საგნის სახელად (სხვაგვარი შემთხვევაა, როცა სიტყვა ტერმინია და ცნების შინაარსის საფიქსაციოდაა გამოყენებული); „საათი“ რომელიღაც საათის სახელად აქვს ინდივიდს შეთვისებული; ასევე „ცხენი“, „ძროხა“, „წისკილი“, „ჩექმა“ კონკრეტული საგნების სახელებად იყო პირველად შეთვისებული; ყოველი მსგავსის აღსანიშნავად ის შემდეგ და თანდათანობითაა ქცეული. სიტყვაა ის საშუალება, რომელიც კერძოთი იწყებს და ზოგადის აღმნიშვნელი ხდება. სიტყვის გარეშე „ზოგადი“, ცხადია, ვერ გახდებოდა ჩვენს აზროვნებაში გაცვლითი ღირებულების მქონე ოდენობა.

ამრიგად, სიტყვა ზოგადის ნიშანია, სიტყვა განზოგადებაა, მაგრამ ეს სრულებითაც არ გვიშლის ხელს ვამტიკოთ: სიტყვა, როგორც ნიშანი, გარკვეულ მიმართებაშია სინამდვილის, კერძოდ, ობიექტური სინამდვილის ფაქტებთან.

ამგვარად, ენობრივი ნიშნის დახასიათებისას არსებითია ის, რომ:

ა. მასალობრივ ეს ნიშანი ფიზიკურია, — ყურით გაიგონება ანდა თვალთ დაინახება;

ბ. ფუნქცია - დანიშნულებით სოციალურია, — ურთიერთობის საშუალებაა;

გ. რამდენადაც ეს ნიშანი რაღაცის ნიშანია, ის მიმართებაშია აღსანიშნთან. ენობრივი ნიშნის ასეთი გაგება საესებით ასახავს ენათმეცნიერული კვლევა-ძიების პრაქტიკას: რომელიმე ენის შესწავლა იმაში მდგომარეობს, რომ არკვევენ, რა ნიშნებია მასში: როგორია მათი ფი-

ზიკური აღნაგობა და ფუნქციები (ფონეტიკას საქმე აქვს ენობრივი ნიშნის მასალასთან; მორფოლოგიას, სინტაქსს, სემასიოლოგიას, სტილისტიკას — ენობრივი ნიშნის სტრუქტურასა და ფუნქციებთან).

ენათმეცნიერისათვის სრულებით საკმარისია, თუ მან იცის ნიშნის ფუნქცია, — ე. ი. რისი ნიშანია ესა თუ ის ნიშანი, რასთანაა ის, როგორც ნიშანი, მიმართებაში¹. როგორ განიცდება ეს მიმართება მტკმელსა თუ მსმენელში, რა წარმოდგენებს, მოტორული თუ სხვა სახის შეგარძნებებს იწვევს იგი ცნობიერებაში, ეს ენათმეცნიერს არ აინტერესებს; ისიც მოხდება ხოლმე, რომ ცნობიერებაში არაფერი სახიერი არ დადასტურდება — მიმართება არაცნობიერად ხორციელდება, — ნიშანი ისევე ისაა, ის იმავე აღსანიშნთანაა მიმართებაში; და მიმართებაა აკი ის, რაც ნიშანს, როგორც ასეთს, ნიშნად აქცევს².

ენობრივი ნიშნის ზემოხსენებული გაგება, როგორც ვთქვათ, სავსებით; ასახავს საენათმეცნიერო კვლევა-ძიების პრაქტიკას; გარდა ამისა ეს გაგება:

ა. საშუალებას იძლევა დაიძლიოს ფსიქოლოგიზმი და მასთან დაკავშირებული (სუბიექტური) იდეალიზმი ენის რაობის გაგებაში;

ბ. გამორიცხავს შესაძლებლობას, ენობრივ ნიშანთა სისტემას მივაწეროთ აღამიანთაგან ქდამოუკიდებელი არსებობა (ობიექტური იდეალიზმის პრინციპის შესაბამისად!): მიმართება აღსანიშნისადმი ინდივიდებშია მოცემული.)

§ 85. ენობრივი ნიშანი პირობითაა. რას ნიშნავს ეს? მხოლოდ იმას, რომ აღსანიშნი არ განსაზღვრავს აღმნიშვნელს, აღსანიშნზე არაა დამოკიდებული ნიშანი, საგანი ვერ გადაწყვეტს, თუ რა სიტყვა შეეერთ-

¹ ნიშნის ფუნქციისათვის უმნიშვნელო არაა აგრეთვე მიმართება ნიშანთა შორის. აქ, ჩვენი საკითხისათვის, ეს მომენტი არაა არსებითი. დაწვრილებით მის შესახებ იხ. აქვე „ენობრივი სისტემის რაობისათვის“, გვ. 226 და შუბ.

² ქრ. შორი წერს: „Не представления, индивидуальные и прихотливые, являются общим звеном понимания, причиной того, что говорящий, называя, и слушающий, воспринимая слово-название, будут подразумевать под словом одно и то же.“

Что же служит этим звеном? Этим звеном является социальный момент в языке, который раскрывается в том, как слово функционирует в качестве знака... *Понимание возможно только при одном условии, при условии, что говорящий и слушающий будут членами одного и того же культурно-языкового единства* — იხ. „Язык и общество“, გვ. 80.

ეს პირობაა გაგებისა თუ თვით გაგება? . თუ გაგებაა, არაა სწორი; თუ პირობაა გაგებისა, რაღაა თვით გაგება? რაში მდგომარეობს იგი?

მევა მას სახელად. სხვადასხვა ენათა არსებობა საუკეთესო ილუსტრაციაა ამ პრინციპის ძალა-მნიშვნელობისა:

ქართ. ცხენი, ხუნძ. ჩუ, რუს. ლოშად (лошадь), ლათ. ეკვუს (equus), ბერძ. ჰიპპოს (?ἵππος), ფრ. შვალ (cheval), ინგლ. ჰოს (horse) ერთი და იმავე მნიშვნელობისაა, ერთსა და იმავე ცხოველს გულისხმობენ, ერთისა და იმავე აღსანიშნის ნიშნებია.

არც ერთი ამ სიტყვა-ნიშანთაგანი არაა აღსანიშნი საგნით განსაზღვრული: მხოლოდ ამიტომ აღმოჩნდა შესაძლებელი სულ სხვადასხვაგვარი ბგერათა კომპლექსი გამოეყენებინათ ერთი და იმავე საგნისათვის. ეს შეუძლებელი იქნებოდა, საგანზე რომ იყოს დამოკიდებული, რა სიტყვა იქნება საგნის სახელად ხმარებული.

პირობითობა არ გამორიცხავს ნიშნის მოტივაციას. სოსიურმა სამართლიანად მიუთითა იმ ფაქტზე, რომ ენობრივი ნიშანი შეიძლება იყოს მოტივაციის მქონე და უმოტივაციო (ამის შესახებ იხ. ზემოთ, § 47, გვ. 100). ათი, ოცი უმოტივაციოა: არა ჩანს, რატომ უწოდეს სათანადო რიცხვებს ეს სახელები; მაგრამ ოცდაათი გარკვეული მოტივაციის შემცველია ოც — და — ათი 20 + 10 (შდრ. რუს. тридцать 3 × 10).

ცხენი ამჟამად უმოტივაციოა, ცხენოსანი უკვე არა: ცხენოსანი = ცხენიანი.

ვაზი არავითარ მოტივაციას არ შეიცავს, მაგრამ ვაზის ჯიშთა სახელების წყებაში გარკვეული დახასიათებაა მოცემული — უმოტივაციო თუ მოტივაციის შემცველ სახელთა მეოხებით:

რქა-წითელი: „ვაზის ზრო წითელია, რაც ამ ჯიშის ნიშანდობლივ თვისებად მიუჩნევიან მიწის მოქმედს“¹.

ცხენის-ძუძუ: „მარცვალი ცხენის ძუძუს მიაგავს“².

მხარ-გრძელი. „მტევანს გრძელი მხრები აქვს“³.

თითა: „მარცვალი მოგრძო აქვს“⁴.

ძელ-შავი (→ || ძველ-შავი): „მუშა ვაზი მუქია“⁵.

სარის თვალა: „მაგარი მსხვილი, თეთრი მარცვალი აქვს“⁶.

ვირა-ყურძენი: „დიდი მტევანი, სქელკანიანი... მარცვალს სიტკბო აქვია“⁷.

¹ იხ. ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, საქართველოს ეკონომიური ისტორია, ტ. II გვ. 405.

² იქვე, გვ. 409.

³ იქვე, გვ. 408.

⁴ იქვე, გვ. 421.

⁵ იქვე, გვ. 416.

⁶ იქვე, გვ. 434.

⁷ იქვე, გვ. 422.

საფერავი: „წვენი მოვარდისფროა... ღვინის შესაფერავად იხმარება“¹.

შესაძლოა, დროთა ვითარებაში მოტივაცია დაიკარგოს: ძელ-შავი → ძველ-შავი. ივ. ჭავჭავაძის მიერ შემოთავაზებული სიტყვა-გაუგებარი დარჩა და ამან შეუწყო ხელი ძველ-შავის წარმოქმნას. რომ ძველი აქ ძელისაგან მომდინარეობს, ამას მოწმობს სხვა შემთხვევაში ძელის ძველით შეცვლა: „გამოასვენეს ძველი პატიოსანი“².

ეტიმოლოგიურ ძიებას შეუძლია მრავალ შემთხვევაში აღადგინოს დროთა ვითარებაში გაუჩინარებული მოტივაცია. ამის მიხედვით უნდა გაკეთდეს ზოგადი დასკვნა: ყველა სიტყვას უნდა ჰქონოდა მოტივაცია — გარდა იმ ლექსიკური მარაგისა, რომელიც მეტყველების თავდაპირველ მარაგს შეადგენდა და, საფიქრებელია, ცალკე სიტყვა კი არ იყო, არამედ თავისი ფუნქციით მთელ ფრაზას უდრიდა.

წარმოვიდგინოთ, რომ ეს თავდაპირველი მარაგიც სიტყვებდ იშლებოდა; ვივარაუდოთ, თუმცა ეს არაა რეალური, რომ ეს სიტყვები მოტივაციას შეიცავდა. ამრიგად, უმოტივაციო სიტყვა, ვთქვათ, არ გაგვაჩნია. გაკეთდება თუ არა აქედან დასკვნა, რომ ენობრივი ნიშანი პირობითი არაა? ენობრივ ნიშნის პირობითობა ამ შემთხვევაშიც ძალაში დარჩებოდა. რატომ? იმიტომ, რომ პირობითობა გაიზომება ნიშნის მიმართებით აღსანიშნისადმი, მოტივაციას კი საფუძვლად უდევს თვით ამ პირობით ნიშანთა ურთიერთობა.

ნიშნის მოტივაცია მის პირობითობას არ გამოირიცხავს იმიტომ, რომ ეს მოტივაცია გულისხმობს სხვა ნიშნებისადმი აპელაციას, ხოლო არც ერთი ნიშანი არც ამჟამად და არც წარსულში აღსანიშნით განსაზღვრული არ ყოფილა.

„არც ერთი ნიშანი“ რომ ვთქვით, ამას გარკვეული განმარტება ესაჭიროება: შორისდებულები — წამოძახილები და ხმისმიბაძვითი სიტყვები ყველაზე ნაკლებადაა პირობითი. და მაინც ვერ გამოვრიცხავთ პირობითობას ასეთი შემთხვევებისთვისაც: ერთი და იგივე განცდა, — მაგალითად, მწუხარებისა — ერთნაირ ბგერათა კომპლექსს არ აჩენს (შდრ. ფრანგ. ელა hélas! რუს. вѣсь! ქართ. ვაჰ!...).

ქართულ მეტყველებაში გუგული გუ-გუ-ს იძახის, რუსულად კუ-კუ-ს...

ენობრივი აპერცეფცია, თუ შეიძლება ასე ითქვას, განსხვავებულია. ამრიგად, ხმისმიბაძვითი სიტყვებისა და შორისდებულთა მიმართაც ენობრივი ნიშნის პირობითობის საკითხი ძალაში უნდა დარჩეს. ყოველ

¹ იქვე, გვ. 418.

² იქვე, გვ. 416, შენიშვნა.

შემთხვევაში, იმ შორისდებულთა მიმართ, რომელნიც ნიშნად შეიძლება დავსახოთ: ის შემთხვევები, სადაც საქმე გვაქვს რეფლექსთან, ვერ შეგვზღუდავს — აქ ნიშნით პირობითობის საკითხი არ დაისმის, რამდენადაც ნიშანთან არა გვაქვს საქმე.

ნიშნის მოტივაციის ფაქტი გარკვეულ დასკვნებს გვაძლევს სახელდების საფუძვლის ექსპერიმენტული შესწავლისათვის: ხშირად ისეთი შთაბეჭდილება რჩება, თითქოს ენობრივი ნიშანი პირობითი არ იყოს მაშინ, როდესაც ის მხოლოდ მოტივაციის მქონეა; ეს მოტივაცია ზოგჯერ შეცნობილია, ზოგჯერ კიდევ შეუცნობელი. სათანადო ცდების შესახებ იხ. დიშ. უზნაძის წერილში: „სახელდების ფსიქოლოგიური საფუძვლები“¹.

ცდის პირს რაიმე ობიექტი ეძლევა (ვთქვათ, უჩვეულო ნახაზი), შემდეგ უზრო ბგერათ-კომპლექსი (თიტქა, დეჩოჩ, რეფიბუ, ლაყოზუ, მიპაჩუ): ცდის პირმა მოცემულ ობიექტს უნდა შეურჩიოს სახელი წარმოდგენილ ბგერათ-კომპლექსთან, შემდეგ უჩვენოს — რატომ მიანიჭა უპირატესობა ამა თუ იმ „სიტყვას“. ავტორი ექსპერიმენტის შედეგთა ანალიზს იმ დასკვნამდის მიჰყავს, რომ „უნდა ჰქონდეს ბგერით კომპლექსს რალაც, რაც მისი სახელდებითი ფუნქციის მტკიცე კოეფიციენტად უნდა ჩავთვალოთ“...² „ბგერითი კომპლექსის სახელდების მიზნით გამოყენება შეუძლებელია შემთხვევით მოვლენად ჩაითვალოს. მას აქვს თავისი ფსიქოლოგიური საფუძვლები, რომელთა შორისაც განსაკუთრებით ბუნებრივად და, მაშასადამე, პირველად, ის ზოგადი შთაბეჭდილება, ემოციონური ტონი და, დასასრულ, მოყვანილობა უნდა ჩაითვალოს, რომელშიც სახელსაღები ობიექტი და ბგერითი კომპლექსი ურთიერთს ხვდება“³.

ენობრივი ნიშნის პირობითი ხასიათის წინააღმდეგ ეს დებულება იმ შემთხვევაში შეიძლება გამოგვადგეს, თუ აღმოჩნდება, რომ სხვადასხვაენაზე მოლაპარაკე მრავალი ცდისპირი ერთსა და იმავე სახელს შეარჩევს ერთისა და იმავე ობიექტისათვის; მანამდის კი ძალაში დარჩება დებულება, რომელიც, ავტორის სიტყვებით რომ გამოვთქვათ, ასეთი სახისა იქნებოდა: „თანამედროვე ადამიანი... განვითარებული ენის ატმოსფეროში იბრუნებს სულს და, როგორ შეიძლება, რომ მან ისე მოახდინოს ბგერათა კომპლექსისა და განსაზღვრული წარმოდგენის ურთიერ-

¹ „ჩვენი მეცნიერება“, № 2/3 (1923), გვ. 26 — 55.

² იქვე, გვ. 55.

³ იქვე.

თან დაკავშირება, რომ უკვე სახელდებულის რაიმე წარმოდგენის შუალობას არ მიმართოს“¹.

§ 86. ენა, როგორც სოციალური მოვლენა (კოლექტივის კუთვნილება). ნიშანსა და აღსანიშნს მიმართება აკავშირებს. ამ მიმართების ცოდნა მოცემულია ინდივიდში, ენობრივი კოლექტივის ყოველ წევრში. მიმართების ცოდნა მქადავდება მეტყველების ყოველ აქტში, რამდენადაც ეს აქტი ურთიერთობის საშუალებად გამოსადეგია.

მეტყველების აქტი ინდივიდზეა დამოკიდებული; ინდივიდი წარმოქმნის მას ნებისმიერად: ალაპარაკდება, როცა საჭიროდ დაინახავს მსმენელს რამე გააგებინოს. მეტყველების აქტი ინდივიდისაა, მაგრამ მიმართება ნიშნისა აღსანიშნისადმი ინდივიდზე არაა დამოკიდებული, ეს მიმართება ინდივიდუალურიჭარ არის. იგი ერთნაირია ენობრივი კოლექტივის წევრებისათვის, — სხვანაირად რომ ვთქვათ, მიმართება სოციალურია.

სოციალური აქ, როგორც ვხედავთ, უპირისპირდება ინდივიდუალურს და ნიშნავს კოლექტიურს. ესაა ერთ ენაზე მოლაპარაკე ინდივიდთა კოლექტივი. რომელიმე „საათი“ სიტყვა მიმართებაშია გარკვეულ საგანთან — დროის საზომად რომ იხმარება — არა ერთი რომელიმე ქართულის მეტყველებაში, არამედ ყველა ინდივიდთან, რომელიც კი გაგებინების საშუალებად ქართულ ენას ხმარობს. ასევე — „ძალი“ მყფიარნი შინაური ცხოველის სახელია. ქართულის მცოდნე არც ერთი პირი არ იხმარს ძალი სიტყვას „საათის“ აღსანიშნავად, არ იხმარს, რადგანაც ქართულ ენაში ეს სიტყვა გარკვეული საგნის აღმნიშვნელია, რეალობის გარკვეულ ფაქტთანაა მიმართებაში, ამ ენობრივი კოლექტივის წევრთა ურთიერთობაში მას შეუძლია ეს საგანი აღნიშნოს და არა სხვა.

ასეა ეს ყველა შემთხვევაში, როცა კი სიტყვა თავისი, პირდაპირი მნიშვნელობითაა ნახმარი. სიტყვა გადატანითი მნიშვნელობითაც შეიძლება შეგვხვდეს: აქ სხვა ობიექტზე მითითება გვექნება, — „გადატანითი მნიშვნელობა“, სწორედ ამიტომ ამბობენ... „რა ძალით“, კაცზედაც შეუძლიათ თქვან, თუკი ამ „კაცის“ თვისებები ამის საბაზს იძლევა; მაგრამ მნიშვნელობის გადატანა არაა თვითნებური ოპერაცია: საათის შესახებ არავინ იტყვის — „რა ძალით“.

მიმართება ნიშანსა და აღსანიშნს შორის მოლაპარაკე ინდივიდზე არაა დამოკიდებული. ეს მიმართება ინდივიდს „შეთვისებული“ აქვს ენის შესწავლისას (ბავშვობაში, როცა დედა-ენას ეხება საქმე ანდა შემდეგ, როცა სხვა ენის შესწავლას ვვარაუდობთ). მომდევნო თაობა წინა თაობისაგან

¹ იქვე, გვ. 29 (ხაზი ჩვენი — ა. ჩ.). ავტორი ამ დებულებას, როგორც ვნახეთ, არ იზიარებს.

ითვისებს ენას¹. ენობრივ ნიშანთა გამოყენების ტრადიცია თაობიდან თაობაზე გადადის. ბავშვობაში ენას ვსწავლობთ ყოველგვარი რეფლექსის გარეშე, ვსწავლობთ იმ ენას, რომელიც გვესმის და ვსწავლობთ ისე, როგორც გვესმის. როცა ზრდადამთავრებული ადამიანი სწავლობს ენას, ის შეიძლება შეგნებულად ეკიდებოდეს ენობრივ ნიშნებსა და მათს ფუნქციებს, მაგრამ ამით არაფერი იცვლება: ნიშნის ფუნქციაზე ეს გავლენას ვერ მოახდენს, ამის გამო სიტყვა-ნიშანი ვერ გაიჩენს მიმართებას ახალი, სხვა საგნისადმი.

მიმართებას ნიშანსა და აღსანიშნს შორის კოლექტივის სანქცია აქვს. ეს მიმართება თაობათა ტრადიციას ემყარება. ამ მიმართების შეცვლა ინდივიდის ნება-სურვილზე არაა დამოკიდებული ისევე, როგორც ინდივიდის ნება-სურვილი ვერ განსაზღვრავს ფულის ნიშნის ღირებულებას ალბ-მიცემობაში. მყიდველს არ შეუძლია სამ-მანეთიანი მიაწოდოს გამყიდველს და არწმუნებდეს — ეს თუმნიანიაო! არ დაუჯერებენ: რაც არის, ზედ აწერიაო.

ენობრივი ნიშნისა და ფულის ნიშნის ანალოგია ორ მომენტს ეხება. სიტყვა-ნიშანიცა და ფულის ნიშანიც ინდივიდის განკარგულებაშია. როცა საჭიროდ დაინახავს, ერთის მოხმარაც შეუძლია და მეორისაც. ეს ერთი. მეორეცაა და: არც სიტყვის მნიშვნელობა, არც ფულის ღირებულება ინდივიდის ნება-სურვილზე არაა დამოკიდებული...²

რა ძალა აქვს ტრადიციას ენობრივი ნიშნის გამოყენებაში, რამდენად მტკიცეა მიმართება ნიშანსა და აღსანიშნს შორის, როგორ ძნელია ამ მიმართების ნებისმიერი შეცვლა, ამკარა ხდება შემდეგი ექსპერიმენტიდან. ცდის პირია ბავშვი; ექსპერიმენტატორი მას ეუბნება: „ძროხა“ დაარქვი „ძალღს“ და პირუკუ — „ძალღი“ იხმარე „ძროხის“ ნაცვლად... ასევე შეუნაცვლე სახელები „მელანსა“ და „სარკმელსა“-ო. ამის შემდეგ ბავშვს ეკითხებიან: „თუ ძალღს რქები აქვს, იწველის თუ არა იგი რძესაო?“ — „იწველისო“, მიუგებს ბავშვი: „ძალღი“ ე. ი. „ძროხა“... „ძალღს“ (=ძროხას) რქები აქვს, რძესაც იწველის. ამ შემთხვევაში შენაცვლება

¹ ეს არ ითქმის „პირველი თაობის“ (თუ თაობათა) შესახებ: მას მზა-მზარეული ენა ვერ გადმოეცემოდა, პირიქით, მას უნდა შეექმნა იგი. ცხადია, აქ ენის წარმოშობის პრობლემა დგება.

ჩუენი ანალიზი ეხება ენას უკვე შექმნილს, ჩამოყალიბებულს და არა შესაქმნელს, ანდა ქმნადობის პროცესში მყოფს. ამის შესახებ იხ. „ზოგადი ენათმეცნიერება“, I ნაწილი (1939 წ.): § 16, „ენის წარმოშობა“, გვ. 36 — 48.

² ერთგვარი თავისუფლება სიტყვის გამოყენებაშიც შეიძლება შევნიშნოთ და ფულის ნიშანთანაც: მისი სყიდვის უნარი ერთგვარად კონიუნქტურაზეა დამოკიდებული. ეს არ ზღუდავს აქ წარმოდგენილ ღებულებას, პირიქით, საესებით ვგუება მას. ამაზე ქვემოთ.

ბავშვმა მოახერხა ინსტრუქციის შესაბამისად... მაგრამ შემდეგ საქმე ერთბაშად აირია; ბავშვს ჰკითხეს: „აქვს თუ არა ძროხას რქები?“ — „აქვსო,“ იყო პასუხი. — „კი, მაგრამ „ძროხა“ ხომ „ძალღია“, და განა ძალღი რქებიანიაო?!“ — „რასაკვირველია, — ამბობს ბავშვი, — რაკი „ძალღი“ ესაა „ძროხა“, რაკი ასე ეწოდება — „ძროხა“, რქებიც უნდა ჰქონდეს. რადგანაც ძროხა ეწოდება, მაშასადამე, რქებიც უნდა ჰქონდეს. ისეთ ძალღს, რომელსაც ძროხა ჰქვია, პატარა რქები უცილობლად უნდა გააჩნდეს“...¹

ეს — „ძროხა“ და „ძალღის“ შემთხვევაში. ახლა მეორე წყვილის შესახებ — „მელანი“ და „სარკმელი“.

ამის თაობაზე ექსპერიმენტის ოქმი გვეუბნება: „პირველად სწორ პასუხებს ვიღებთ, თუმც დიდი გაკვირებით, მაგრამ კითხვაზე — „გამკვირვალეა თუ არა მელანი“, გვეძლევა პასუხი — „არა“. — „აკი „მელანი“ ესაა „სარკმელი“, „სარკმელი“ კიდევ „მელანი“ — „მაშასადამე, მელანი მაინც მელანია და არაა გამკვირვალე!“

ამ ცდების მიხედვით ლ. ვიგოტსკი ასკვნის: „აქედან ჩანს, როგორ ძნელია ბავშვისათვის გათიშოს ნივთის სახელი და მისი (ნივთის) თვისებები, და ეს თვისებები როგორ მისდევენ სახელის გადატანისას მას (სახელს)... ამ მაგალითით ჩვენ გვსურდა მოგვეცა იმ დებულების ილუსტრაცია, რომ სიტყვის ბგერითი და სმენითი მხარე ბავშვისათვის წარმოადგენს უშუალო ერთიანობას, გაუდიფერენცირებულსა და შეუცნობელს. ბავშვის მეტყველების განვითარების ერთი უმთავრეს ხაზთაგანი სწორედ იმაში მდგომარეობს, რომ დასაბამი ეძლევა ამ ერთიანობის დიფერენციაციასა და გაცნობიერებასაო“².

ჩვენთვის ამ ცდას სხვაგვარი მნიშვნელობა აქვს: აქ საგნისა და მის თვისებათა მჭიდრო კავშირი კი არაა იმის მიზეზი, რომ ბავშვმა „ძროხა“ „ძალღს“ ვერ უწოდა და ასაბუთებდა: „რაკი ძროხა ჰქვია, მაშ, რაკაც უნდა ჰქონდესო“, — არა, მიზეზი ნიშნისა და აღსანიშნის, სიტყვისა და საგნის კავშირის სიმტკიცეშია, ეს კავშირი (მ ი მ ა რ თ ე ბ ა) ისე მტკიცეა, რომ მისი მოშლა, რომც მოვიწადინოთ, ადვილად არ მოხერხდება, მიმართების ნებისმიერ შეცვლას ბავშვი ვერ ახერხებს: „ძროხა“ აღნიშნავს რქიან, მეწველ შინაურ ცხოველს. „ძროხა“-სიტყვა ამ საგანს (ა ღ ს ა ნ ი შ ნ ს) ი გ უ ლ ვ ე ბ ს ყველა მისი თვისებით, და არა სხვა რომელიმე ცხოველს, თუნდაც შინაურს. ბავშვმა ვერ მოშალა ტრადიციით განმტკიცებული კავშირი სიტყვასა და საგანს შორის. ამას ზრდადამ-

¹ იხ. Л. С. Выготский. „Мышление и речь“, Москва-Ленинград, 1934 წ., გვ. 275 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

² იქვე, გვ. 275.

თავრებული ადამიანიც ვერ მოახერხებს ხოლმე საგანგებო წვრთნის გარეშე, თუნდაც რომ მოინდომოს.

მაგრამ საკითხავია: მოინდომებს კი? ძნელი სავარაუდებელია ინდივიდი შეუდგეს იმის რკვევას, რა საგანს რა სახელი უფრო შეეფერება, რა შეშვენის, და ამის მიხედვით გადაანაცვლ-გადმონაცვლოს სახელები. პირიქით, მთქმელი დაინტერესებულია სიტყვა (ნიშანი) ისე იხმაროს, როგორც ეს მიღებულია სათანადო ენობრივ კოლექტივში. რატომ? იმიტომ, რომ სიტყვა (ნიშანი) გარკვეული დანიშნულება აქვს — იყოს ურთიერთობის საშუალება, გაგებინებოს იარაღი.

ამრიგად: ნიშნის მიმართება აღსანიშნისადმი არაინდივიდუალურია (ინდივიდის ხმარებაში), კოლექტიურია. ინდივიდი შეზღუდულია ნიშნის გამოყენებაში ტრადიციით, ენობრივ კოლექტივში არსებული ჩვევით (უხუსით). ინდივიდი ვერ იხმარს ენობრივ ნიშანს ნებისმიერად: „ძალი“ არ გამოადგება ძროხის აღსანიშნავად, „მელანი“ ვერ გახდება სარკმლის სახელი.

ზემოთქმულთან დაკავშირებით ინტერესს იწვევს „ქაჯური ენის“ საკითხი. ქაჯური ენაც ენაა. მისი დანიშნულებაა იყოს გაგებინების საშუალება გარკვეულ პირთათვის ისე, რომ სხვათათვის ნათქვამი გაუგებარი დარჩეს: ესაა დაშიფრული მეტყველება. როგორ ქმნიან ასეთ ენას? ჩვეულებრივ მარტივ ხერხს მიმართავენ: იღებენ არსებული ენის სიტყვებს: და ყოველ მარცვალს დაურთავენ ერთსა და იმავე ელემენტს, მაგალითად, წა-ს: მეწა საწა. ლაწა მოსწა გაწამოწა ვიწავლიწა — ეს იქნება: „მე სადამოს გამოვივლი“....

ასეთ შემთხვევაში მიზანია — განსხვავებული ნიშნების შექმნა. საშუალებაა — არსებულის გადასხვაფერება. რატომ ახალი ნიშნები არ შექმნეს ანდა ახალი მნიშვნელობა არ მიანიჭეს ენაში ხმარებულ ნიშნებს? ცხადია, ეს უფრო ძნელი იქნებოდა.

სხვადასხვა ჟარგონში, მაგალითად, ქურდ-ბაცაცათა მეტყველებაში შევხვდებით სიტყვათა მნიშვნელობის თავისებურ ცვლას: პალსტუხი (= სახრჩობელა), ფარაონი (=მილიციონერი)...

აქაც მნიშვნელობა შეცვლილია არა ნებისმიერად, ერთგვარი შინაგანი კავშირი მაინც რჩება ნიშნის ძველსა და ახალ ფუნქციას შორის.

ერთი სიტყვით, ამოსავლად რჩება ისევ ხმარებული ბუნებრივი მეტყველება. სრულიად ახალი ნიშანთა სისტემის შექმნა არ ხერხდება მაშინაც კი, როცა შეგნებულად ცდილობენ დაშორდნენ მიღებულ სიტყვებს და სხვებისთვის გაუგებარი მეტყველება გაიჩინონ. ცალკე აღნიშვნის ღირსია, რომ ქურდ-ბაცაცათა ენაში ცვლილებები შეაქვთ სიტყვებში, — უფრო ზუსტად, სიტყვის ფუძის მნიშვნელობაში, —

მორფოლოგიური ინვენტარი, სინტაქსური წესები ძველი რჩება: აქ ცვლილების შეტანა შეუდარებლივ ძნელია, მასთან, არცაა საჭირო.

ინდივიდი ნებისმიერად ვერ შეცვლის ენობრივი ნიშნის ბგერით სახეს თუ აგებულებას: საათის ნაცვლად ვერ იტყვის „თიასა“-ს, „კედელ“-ფუძის ადგილას „დელეკ“-ს ან სხვა ამისთანას, რაც უნდა მოსწონდეს ეს ახალი კომპლექსები! რატომ? რითი ჯობს საათი „თიასა“-ს ანდა კედელი „დელეკ“-ს? როგორ შეიძლება ვინმე დავარწმუნოთ, რომ ბგერათა კომპლექსი „თიასა“, „დელეკი“ უფრო უხეიროა, ვინემ შესაბამისი „საათი“, „კედელი“? უპირატესობა მაინც ამ უკანასკნელთა მხარეზეა. ის შემდეგ მარტივ ფაქტში მდგომარეობს: „კედელი“ ქართული ენობრივი კოლექტივის მიერ ხმარებული ნიშანია, „დელეკი“ — არა, „დელეკ“-ს არა აქვს ენობრივი კოლექტივის სანქცია...

თუ ინდივიდი ნებისმიერად ვერ გადაასხვავრებს არსებულ ნიშნებს, მით უფრო ნაკლები შესაძლებლობა აქვს მას შექმნას ნებისმიერად სრულიად ახალი ნიშანი უკვე არსებულის ნაცვლად: „ძალი ცხოველია“ — „ლანერა კერადუ“... ეს უკანასკნელი „ფრაზა“ უფრო სასიამოვნოდ ისმის, ვინემ პირველი, მაგრამ მის მაგივრობას ვერ გასწევს: ერთია ქართული მეტყველების ფაქტი, გასაგები ქართულის მცოდნეთათვის, მეორე კი ნარნარა ბგერათა კომპლექსი, სმენისათვის საამო, მაგრამ სრულიად გამოუსადეგარი, როგორც ურთიერთობის საშუალება არც იმათთვის, ვინც ქართულად ლაპარაკობს, და არც სხვა ვისთვისმე: „ლანერა კერადუ“ საერთოდ არაა მეტყველების ფაქტი. ის მოგვაგონებს ქალაღის ნაჭერს, ლამაზად დასურათხატებულს... ასეთი ნაჭერი ფულის ნიშნის მაგივრობას ვერ გასწევს, ეკონომიკურ ურთიერთობაში გაცვლითი ღირებულება არ ექნება, რაც უნდა ლამაზად ავაჭრელოთ იგი...

მაგრამ ახალი სიტყვები ხომ იქმნება? როგორღა შეიძლება ეს? ახალი სიტყვები ჩვეულებრივ იქმნება ახალი შინაარსის გადმოსაცემად, ეს ძველის გამოდევნა კი არაა, არამედ მათი გვერდით ახალი წევრის დასახლება. ეს აადვილებს საქმეს. გარდა ამისა, ხშირად ეს ახალი, ძველის, უკვე ხმარებული მასალის ნიადაგზე ყალიბდება, როგორც მისი გარდაქმნა („ნაწარმოები ფუძე“)¹. ესეც აადვილებს ძველი ენობრივი ნიშნების წრეში ამ ახალის შემოყვანას. ამასვე ხელს უწყობს ის ფაქტი, რომ ახალი

¹ ნებისმიერად შექმნილი სიტყვის კლასიკურ ნიმუშად ითვლება „გაზი“, იგი შეთხზა მეჩვიდმეტე საუკუნეში ჰოლანდიელმა მეცნიერმა ვან-ჰელმონტმა. ახლა ირკვევა, რომ ეს სიტყვაც არ ყოფილა შეთხზული სრულიად თვითნებურად.

ქართ. წ ნ ე ვ ა ენობრივად გაუმართლებელი წარმოების ნიმუშია, თუმცა -ევ-სუფიქსს შეიცავს და წ-ბგერით ცნობილ ძირს (წ-ოლა) მოგვაგონებს.

სიტყვები შემოდის პირველ ყოვლისა სამწერლო ენაში, ანდა გარკვეული პროფესიის მეტყველებაში, და არა უშუალოდ ზეპირ მეტყველებაში.

ამისდა მიუხედავად, ახალ სიტყვათა შემოტანას დიდი სიძნელების გადალახვა უხდება. შემთხვევითი არაა ამიტომ, რომ ეს საქმე მინდობილი აქვს სპეციალურ კომისიებს, დაწესებულებებს, მეტწილად სახელმწიფოებრივ ორგანოებს. ასე იქმნება ჩვენში, მაგალითად, ს ა მ ე ც ნ ი ე რ ო ტ ე რ მ ი ნ ო ლ ო გ ი ა, წესრიგდება სალიტერატურო ე ნ ი ს ნ ო რ მ ე ბ ი, ო რ თ ო გ რ ა ფ ი ი ს საკითხები. ეს ნიშნავს: ინდივიდი კი არ ქმნის, არამედ კოლექტივი, ისიც—არა შემთხვევითი კოლექტივი, არამედ უფლებამოსილი. არც იმის დავიწყება შეიძლება, რომ სკოლა, პრესა გეგმაშეწონილად ატარებენ ღონისძიებებს ამ ახალის, შეცვლილის დამკვიდრებისათვის სალიტერატურო ენაში (და მისი საშუალებით, ცოცხალ სასაუბრო ენაში). აქ ცვლილების სათავე კოლექტივშია.

ახლის შექმნა ყოველთვის ამ გზით, ორგანიზებულიად, რა თქმა უნდა, არ ხდება. ახლის წყარო ინდივიდიცაა, — მაგალითად, გავლენიანი მწერალი¹.

დოსტოევსკი წერს: *сгущеваться* რუსულ სალიტერატურო ენაში მე შემოვიღეო². სიტყვა კი მე არ შემითხზავს: იგი გაჩნდა საინჟინრო სკოლაში ჩვენი კურსის მსმენელთა წრეში ნაირ-ნაირ გეგმათა ხაზვასა და დატუშვასთან დაკავშირებითო³.

ილია ჭავჭავაძე მოგვითხრობს: „... სიტყვა შემოიტანა [მწერალმა]. ვსტკვათ მოიგონა შესაფერი სიტყვა, წმინდა ქართული ან სთარგმნა, ან კიდევ უცხო ენის სიტყვა იხმარა. მაინც-და-მაინც არც ერთს შემთხვევაში მწერალი დაჯერებული არ არი, რომ აზრი, რომელსაც მიანდობს იმ სიტყვას, ადვილად გასაგები იქნება. რაც უნდა კარგად მოიგონო სიტყვა, თუნდა წმინდა ქართულიც იყოს, რაკი ამ სიტყვას ახალ მნიშვნელო-

¹ გავლენიანი მწერალი და მის მიერ შექმნილი სიტყვა მოგვაგონებს — ფულის ნიშნის ანალოგია რომ ვიხმაროთ, — ბანკის, რომლის ჩეკსაც ფულის ღირებულება აქვს.

² იგი ნახმარაო პირველად 1846 წლის 1 ნაწიარს ჩემს მოთხრობაში „Дневник“ (დაიბეჭდა ჟურნ. „Отечественные записки“). ცნობა მ. იუკაევს რ. შორს თავის წიგნში „Язык и общество“, 1926, გვ. 88 — 89.

³ დამახასიათებელია დოსტოევსკის სიტყვები: „Словцо это *изобрелось* в том классе Главного Инженерного училища, в котором был и я, именно мои однокурсникам. Может быть и я участвовал в изобретении, не помню. Оно, как то *само выдумалось* и само *вошло*... Мы должны были чертить разные планы... Все планы чертились и оттушевывались тушью, все старались] добиться, между прочим, уменья хорошо *штушевывать* данную плоскость с темного на светлое на белое и на *нет*... и вдруг у нас в классе заговорили. „Где такой-то?“ — „Э. куда-то *штушеввался*!“ (იქვე).

ბას მისცემ, ისიც ისე გაუგებარი იქნება ჯერ ხანად, როგორც უცხო ენის სიტყვა. ამ უკანასკნელ დროს რამდენი ახალი სიტყვა შედგა წმინდა ქართული: შიგ-მღებარება (содержание), მიქცევ-მოქცევა (отношение, не в смысле математического отношения), წარტოლვილი (отвлеченный), მოთხოვნილება (требование), გავლენა (влияние), მიმართულება (направление), მეცნიერება (наука), და თვით „მამული“ უწინ იხმარებოდა, როგორც მართო დედულ-მამულის სახელი, ახლა ეგრეც იხმარება და ისეც, როგორც მთელი სამშობლო ქვეყნის საზოგადო სახელი, მაგ., ჩემი მამული საქართველო. აი ეს სიტყვები ხომ წმინდა ქართულია, მაგრამ მაინც კიდევ ადვილად გასაგებნი არ არიან, იმიტომ რომ ახლები არიან, ე. ი. ახალის აზრით და მნიშვნელობით იხმარებიან. რასაკვირველია, ამ სიტყვების აზრს შევეჩვევით თავის დროზე, მაგრამ მინამ შევეჩვევით, იმ დრომდე ეგენი ბნელნი იქნებიან და ძნელად გასაგონნი“¹.

ილ. ჭავჭავაძის ამ სიტყვებში ნათლადაა ნაჩვენები, რატომაა ძნელი ახალი სიტყვების შექმნა ენაში და რაა საჭირო, რომ ეს სიტყვები შევიდეს ენაში, როგორც მისი კუთვნილება: უნდა შევეჩვიოთ, ე. ი. უცხო სპეციალური ტერმინი რომ მივუყენოთ, უზუსტია საჭირო ანუ, რაც იგივეა, ენობრივი კოლექტივის სანქცია. ინდივიდი ინიციატივას იღებს, ქმნის სიტყვას, კოლექტივი იღებს, დასტურს აძლევს მას, როგორც ურთიერთობის საშუალებას. რაც უფრო გავლენიანია ინდივიდი, რაც უფრო მეტი ანგარიში ეწევა მას სათანადო საზოგადოებაში, მით უფრო მეტია შანსი, რომ ახალი სიტყვა ხსენებულ დასტურს, სანქციას მოიპოვებს, ხმარებაში შევა. სანქციის მომენტი მაინც რჩება, და ეს კი კოლექტივის პრეროგატივაა.

ილ. ჭავჭავაძე რიგ ახალ სიტყვას ასახელებს — „ბოლო ხანებში შეიქმნაო“. უნდა ვიფიქროთ, მაინც და მაინც ზოგი მათგანის ავტორი თვით ილიაა. საინტერესოა ამ სიტყვათა ბედი: ნაწილი ქართულმა ენამ შეითვისა: მოთხოვნილება, გავლენა, მიმართულება, მეცნიერება. ეს სიტყვები ისეა შესისხლბორცებული ქართულ სალიტერატურო ენას, რომ ძნელია კაცმა წარმოიდგინო ჩვენი ენა უამსიტყვებოდ... სხვა სიტყვებმა — შიგ-მღებარება, მიქცევ-მოქცევა (отношение-სათვის), წარტოლვილი — ქართულ ენაში ფეხი ვერ მოიკიდა, თუმცა ილია ჭავჭავაძის

¹ იხ. ილია ჭავჭავაძე: ნაწარმოების სრული კრებული, ტ. IV, — „წერილები ლიტერატურაზე და ხელოვნებაზე“, „ქართული წიგნის“ გამოცემა პაულ ინგოროყვას და ალ. აბაშელის რედაქციით, ტფილისი, 1927, გვ. 401 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

როგორც პ. ინგოროყვა შენიშნავს (იხ. გვ. 441), ეს წერილი, რომელიც აქ პირველად დაიბეჭდა, უთარღოა, მაგრამ, „უხადია, იგი 1862 — 3 წლებს ეკუთვნის“.

ოქმით ეს სიტყვები ისევე „წმინდა ქართული სიტყვებია“, როგორც პირველი ოთხი...

რა გამოდის? ახალი სიტყვების შექმნა, სულ ერთია, დაწესებულება (კოლექტივი) ქმნის მას თუ ინდივიდი — იმას კი არ მოწმობს, თითქოს ენობრივი ფაქტი (ნიშანი) ინდივიდუალური მოვლენა იყოს. არა, იგი, პირიქით, ენობრივი კოლექტივის, როგორც საბოლოო, გადამწყვეტი, ინსტანციის როლს გახაზავს.

შეიძლება დავასკვნათ: საჭიროებისამებრ ინდივიდი იყენებს ენობრივ ნიშნებს. მაგრამ ინდივიდს არ ძალუძს ნებისმიერი შინაარსი ჩადოს მასში ანდა ნებისმიერად ცვალოს ამ ნიშნის ბგერითი შედგენილობა ანდა ნებისმიერად შექმნას ახალი ნიშანი. ინდივიდი შეზღუდულია არსებული ნიშნების გამოყენებაშიც და ახალი ნიშნების შექმნის მხრივ. ინდივიდი იყენებს ენობრივ ნიშნებს, მეტი კიდეც: ყოველ მეტყველებით აქტიური წარმოქმნის ამ ნიშანს, მაგრამ ამის გამო ეს ნიშნები არაა ინდივიდუალური ნიშნები: ინდივიდმა ის ნიშნები უნდა იხმაროს, რომელიც მიღებულია, ისე უნდა იხმაროს, როგორადაც არის მიღებული სათანადო ენობრივ კოლექტივში.

ამას მოითხოვს მეტყველების სოციალური ფუნქცია. სხვანაირად ვერ მოიქცევა მეტყველი, თუ მას სურს მისი ნათქვამი ჭრთიერთობის საშუალება იყოს, გაგებინების მიზნებს ემსახურებოდეს. მეტყველი ვერ დაივიწყებს ენის საკომუნიკაციო ფუნქციას, ვერ უგულებელყოფს მსმენელს.

მსმენელი იგრძნობა მაშინაც კი, როცა არ გვესწრება; განსაკუთრებით ეს ჩანს წერითი მეტყველების მაგალითზე. ნაწერს, როგორც ვიცით, მკითხველი ჰყავს და არა მსმენელი (დაწერილ მოხსენებას რომ კითხულობენ, ეს მაინც დაწერილის წარმოთქმაა, მსმენელს მთქმელთან უშუალო კონტაქტი აქვს). მკითხველი ისეთი პირიც შეიძლება იყოს, რომელსაც არასოდეს უნახავს დამწერი და სწირად. ვერც ოდესმე ნახავს მას („ვეფხისტყაოსანს“, „პამლეტს“, „ოტელოს“, საუკუნეთა მანძილზე მკითხველი არ აკლდება, მათი ავტორების ბიოგრაფია კი დღემდის არაა ჭეროვნად დადგენილი). დამწერს არ გააჩნია ესა თუ ის გარკვეული მსმენელი: ვინ იცის, ვის ჩაუვარდება ხელში ნაწერი, ვინ იქნება დაწერილის წამკითხველი.

მოიხსნა თუ არა ამით მსმენლის საკითხი? თავისუფალია თუ არა დამწერი ენობრივ საშუალებათა გამოყენებაში? ოღონდაც რომ, არა! ცნობილია, რომ დამწერი ცდილობს, „რაც შეიძლება გასაგებად წეროს“, განუმარტავი არ დატოვოს არაფერი, რაც კი შეიძლება ბუნდოვანი დარჩეს მკითხველისათვის. მკითხველი დაუსწრებელი მსმენელია, და ეს ართულებს დამწერის ამოცანას: დასწრებულ მსმენელს ყო-

ველაეის უფრო ადვილად გააგებინებს კაცი, ვინემ დაუსწრებელს. მთქმელს საშუალება აქვს გაითვალისწინოს — გაიგო თუ არა მსმენელმა ნათქვამი და საჭიროების შემთხვევაში განმარტოს სათქმელი. ლოგიკური მახვილი, ფრაზის ინტონაცია და სხვა გამომეტყველებითი საშუალებაა მთქმელის განკარგულებაში, რათა უკეთ მიაწვდინოს მსმენელს თავისი აზრი. დამწერი ამას მოკლებულია. ამიტომაც დაუსწრებელს მსმენელს მეტი ანგარიში ეწევა, ვინემ დასწრებულს, დაუსწრებელი უფრო გვწლუდავს, ვინემ დასწრებულს. დამწერს, როგორც წესი, მხედველობაში ჰყავს მკითხველთა გარკვეული კატეგორია და მისთვის წერს. ამით სხვა მკითხველის საყვედური შეიძლება დაიმსახუროს: ერთისთვის ნაწერი მეტად რთული აღმოჩნდება, მეორისათვის — ძალზე მარტივი. მაგრამ ავტორი მაინც კმაყოფილი უნდა იყოს, თუ მისი სიტყვა გასაგები აღმოჩნდება იმათთვის, ვინც მას მხედველობაში ჰყავდა, ვისთვისაც წერდა. ასეთ შემთხვევაში მიზანი მიღწეული იქნება იმისდა მიუხედავად, თუ რა აზრისაა შ ე მ თ ხ ვ ე ვ ი თ ი მკითხველი.

ასეთია ნორმალური ვითარება. არის სხვაგვარიც: ხდება ხოლმე, რომ ავტორს (დამწერს) ავიწყდება — ვისთვის წერს, ეს კი ნიშნავს, ავიწყდება — რისთვისაც წერს: გაუგებარი ნაწერია და მით — უქმი. ასეთი შემთხვევა უფრო მკვეთრად გამოავლენს იმას, რაც ბუნებრივი და ნორმალურია: ესაა მეტი ანგარიშის გაწევა დაუსწრებელს მსმენელისათვის, ვინემ დასწრებულისათვის.

მსმენლის საკითხი გასაგებს ხდის ზოგ საყოველთაოდ ცნობილ ფაქტს. ვთქვათ, მსმენელმა ცუდად იცის ენა, რომელზედაც საუბარი წარმოებს, მთქმელმა კი — კარგად, და მაინც ეს უკანასკნელი განზრახ ჩაკოკლავს ხოლმე: ჩამადან პანისიოტ ვაგზალ? სკოლკი ნადა? გაიგონებთ თბილისის ქუჩებში, რუსულის სუსტად მცოდნე ტვირთის მზიდავებს რომ ელაპარაკებიან რუსულის კარგად მცოდნე პირები (შეიძლება ასე ელაპარაკდეს რუსულის არმცოდნე პირიც: ეს შემთხვევა ჩვენთვის აქ საინტერესო არაა)... მეტყველა შეგნებულად ცდილობს იმ დონეზე დადგეს, რომელაც მსმენლის სამეტყველო შესაძლებლობას შეეფერება.

ანღა ასეთა მაგალითი. მამა თავის შვილებს მიმართავს: „დედამ დაგიბარათ, ჰკვიანად იყავითო!“ დედამ, ე. ი. იმან, ვინც მსმენელისთვის დედაა, მთქმელისთვის კი — მეუღლეა. „ბიძია, ერთი აქეთ მოდი!“ მიმართავს უფროსი ადამიანი ბავშვს. „რას აკეთებ მანდ, ბაბუა?“ ეუბნება პაპა შვილიშვილს. ბიძია, ბაბუა ის სახელებია, რომლებითაც აქ მეტყველი აღინიშნება მსმენლის სიტყვანმარებაში. მთქმელმა ეს სახელი თავის პატარა მსმენელს მიაწოდა (და უწოდა) და მით ბავშვ-მსმენელთან კონტაქტი გაიადვილა.

ყველაფერი, რაც აქამდის ითქვა ენის სოციალურობის შესახებ, სამი კითხვის პასუხს წარმოადგენს. ეს კითხვებია:

რაში მდგომარეობს ენის არაინდივიდუალური, სოციალური რაობა? რაში პოულობს გამოხატულებას, რაში მყლავნდება ეს სოციალურობა?

რა უდევს საფუძვლად ენის სოციალურობას?

ენის სოციალურობა მდგომარეობს იმაში, რომ მიმართება ნიშნისა აღსანიშნისადმი არაა ინდივიდზე დამოკიდებული, არაა ინდივიდუალური ღირებულებისა, ამ მიმართებას ძალა და მნიშვნელობა აქვს მთელი ენობრივი კოლექტივისათვის. მიმართება სოციალური (კოლექტიური) ღირებულებისაა.

ენის სოციალურობა მყლავნდება (გამოხატულებას პოულობს) იმაში, რომ ინდივიდი შეზღუდულია ენობრივი ნიშნის გამოყენებაში, ინდივიდს არ ძალუძს ნებისმიერად ცვალოს მიმართება ნიშანსა და აღსანიშნს შორის. ან ნებისმიერად ცვალოს ნიშნის ბგერითი სახე ანდა ნებისმიერად შექმნას ახალი ნიშანი აღსანიშნისათვის მანამდე არსებულის ნაცვლად.

ენის სოციალურობის საფუძველია ის ფაქტი, რომ ენა არის ურთიერთობის საშუალება, რომ ენას აქვს საკომუნიკაციო ფუნქცია (და ეს ფუნქციაა წამყვანი). ენა რომ ურთიერთობის საშუალება არ ყოფილიყო, ინდივიდს შეეძლებოდა სურვილისამებრ გამოეყენებინა ენობრივი ნიშანი, ნებისმიერად ეცვალა მისი ფუნქცია თუ ბგერითი შედგენილობა ანდა შეექმნა ახალი ნიშნები თავისი გემოვნების მიხედვით.

რა მიმართებაშია ენის სოციალურობა მეტყველებით აქტთან? მხოლოდ ენას ახასიათებს სოციალურობა, თუ მეტყველების აქტშიაც დასტურდება იგი? არსებითად ამ კითხვაზე პასუხი უკვე გაკემულია ენობრივი ნიშნის ახალიზთან დაკავშირებით: მეტყველებითი აქტი ინდივიდისაა, მაგრამ ამ აქტში გამოყენებული ნიშნები კოლექტივისაა.

ინდივიდში მოცემულობა სოციალურობას კი არ გამოორიცხავს. არამედ გულისხმობს: წინააღმდეგ შემთხვევაში გაუგებარი იქნებოდა, როგორ შეიძლება კოლექტივის ურთიერთობის საშუალებად გამოკვადგეს ნიშანი, რომელიც თავისი ბუნებით კოლექტიური არაა, ინდივიდუალურია. სოსიურის შეხედულებათა გარჩევისას უკვე აღნიშნული გვაქვს, რომ შეუძლებელია ენა მოვწყვიტოთ მეტყველების აქტს; ენა მეტყველებით აქტებში პოულობს რეალიზაციას. ენა ვერ იქნება სოციალური, თუ მეტყველებითი აქტი ინდივიდუალურია. მეტყველების აქტში უკვე უნდა იყოს მოცემული სოციალურობა, რომ ეს თვისება ენას აღმოაჩნდეს.

ენის სოციალურობა ინდივიდის შეზღუდვას იწვევს. როგორღა ვითარდება ენა? სადაა ამის შესაძლებლობის საფუძველი? ენის განვიითა-

რება ენაში მომხდარ ცვლილებებს გულისხმობს. ყოველი ენა იცვლება; ენობრივი სისტემის ყოველი რგოლი ექვემდებარება დროთა ვითარებაში მეტ-ნაკლებად ცვლას. ეს ფაქტია. როგორ უნდა აიხსნას იგი?

ცვლაზე როცა ვლაპარაკობთ, ორი შემთხვევა უნდა გავითვალისწინოთ. პირველი: შესაძლოა ცვლისადმი მიდრეკილებამ ცალკე ინდივიდში კი არ იჩინოს თავი და შემდეგ სხვებზე გავრცელდეს, ის შეიძლება ერთ-ბაშად დაიწყოს ინდივიდთა ჯგუფში, ენობრივი კოლექტივის გარკვეულ ნაწილში (და ეს ნაწილი შეუძლებელი არაა საკმაოდ მნიშვნელოვანი სიდიდისა იყოს). ასეთ შემთხვევაში ინდივიდის პრობლემა არა დგას: ცვლას კოლექტიური სათავე ეძებნება. პირველ რიგში ასეთი ვითარება მოსალოდნელია ფონეტიკურ ცვლილებებში, იქნება ეს სპონტანური ცვლილებები თუ საკომბინაციო¹.

ჯ ბერა ქართულ დიალექტში მოიშალა, მისი ადგილი ზ-ბგერამ დაიმკვიდრა. ბუნებრივია ვიფიქროთ, რომ სათანადო არტიკულაციის შეცვლა ერთდროულად მომხდარიყო ქართლის ბარის სოფლებში (მთის ქართულ კილოებში ჯ დღემდის დაცულია).

მეორე შემთხვევა: ცვლილება იწყება ინდივიდიდან (ვივარაუდოთ, რომ ესაა მნიშვნელობის ცვლა, სემასიოლოგიის ფაქტი). ეს ცვლილება შეიძლება ისე მცირე იყოს, რომ თავდაპირველად შეუმჩნეველი დარჩეს: „კონკრეტული“ = „მოკლე“; „კონკრეტულად ილაპარაკე“ = „მოკლედ ილაპარაკე“ — ასე შეცვალა, ვთქვათ, „კონკრეტულის“ მნიშვნელობა გარკვეულმა პირმა².

ცვლილება დასაშვები აღმოჩნდება, თუ საკომუნიკაციო ფუნქციას არ ბღალავს; ენობრივი კოლექტივის რეაქციას გამოიწვევს, თუ ის აბრკოლებს გაგებინებას. ასეთი ცვლილების დამკვიდრება რთული საქმე გამოვა.

მაშასადამე, ინდივიდის შეზღუდვა ენობრივი ნიშნის გამოყენებისას პრინციპში გამორიცხავს არა ყოველგვარ ცვლილებას, არა ყოველგვარ თავისუფლებას, არამედ მხოლოდ ისეთს, რომელიც შეუთავსებელია ენის დანიშნულებასთან — იყოს ურთიერთობის საშუალება. ცვლილება, რომელიც გაგებინებას ხელს არ უშლის, დასაშვებია, საკომუნიკაციო ფუნქცია მას იგუებს და იმიტომ.

§ 87. ენის სოციალურობა და ინდივიდუალური თავისებურება. ენის სოციალურობა და ერთგვარი თავისუფლება ენაში შეთავსებულია. ამ ნიადაგზე გასაგები ხდება ის ფაქტი, რომ — როგორც ერთგან

¹ ქვემოთ მოყვანილია მაგალითი, როცა ფონეტიკური ცვლილება ერთ ინდივიდში დაიწყო (იხ. გვ. 212).

² ეს ნამდვილი შემთხვევაა.

აღნიშნავდით — „ერთი ინდივიდი არასოდეს ლაპარაკობს სავსებით ისე, როგორც მეორე. ცოცხალ მეტყველებაში ვარიაციებს აქვს ადგილი არა მარტო ინდივიდების მიხედვით: ერთი ინდივიდიც, ზუსტად რომ ვთქვათ. არ ლაპარაკობს სავსებით ერთნაირად, მაგრამ ეს ვარიაციები იმლება იმ ზოგადის ფონზე, რომელსაც ენა წარმოადგენს და არ სცილდება გარკვეულ ფარგლებს. ფარგლებს კი ქმნის ისევე ის ფაქტი, რომ ენა არის გავებული საშუალება, სოციალური ურთიერთობის იარაღი. ამიტომ ყოველი არსებითი ცვლილება, მომდინარე ინდივიდიდან, მხოლოდ მაშინ იქცევა ენის კუთვნილებად, როცა ის მოიპოვებს სათანადო ენობრივი კოლექტივის სანქციას, ე. ი. როცა შევა ხმარებაში, როგორც გავებულიების საშუალება“ (იხ. „ზოგადი ენათმეცნიერება“, I, § 12).

როგორია ენობრივი კოლექტივის რეაქცია; როცა არსებულთან შედარებით ხელშესასები ცვლილება დადასტურდება? თუ ეს ცვლილება (სხვაობა) ინდივიდს აღმოაჩნდა, მას ყურადღება ექცევა, შეიძლება გასცინონ კიდევ. აი ერთი მაგალითი. მეგრულად „ვიცი“ იქნება „მიჩქუ(ნ)“ (მდრ. ძვ. ქართ. მიჩს, ე. ი. „ჩანს ჩემთვის“). ჩვენს სოფელში ერთი ახალგაზრდა ამბობდა „მიჩქი(ნ)“...¹ ამას სოფლელები ამჩნევდნენ და აღნიშნავდნენ, არ შეიძლება ითქვას, რომ მოწონებით...

როცა რომელიმე კუთხე დიალექტობრივი თავისებურებით მდიდარია, ეს თვალში ხვდება მეზობელი თემის თუ რაიონის მკვიდრთ: „ეს ჩვენში არ იციან (მაგ., მოიდა... იმათმა... იმგენმა... უთხრენ...), აქა და აქ იციანო“. მეტწილად ეს ცნობები შემოწმებისას სწორი გამოდის ხოლმე.

იშვიათი არაა, რომ თავისებურებაზე ყურადღების გამახვილებას გაკილვა მოსდევს: ერთი კილოს თუ კილოკავის წამომადგენელი მეორეს გასცინებს ხოლმე. „გაკუჭდი, გურულო?!“ — მიამახებენ გურულს, რაკი იციან, რომ გურულად „გაკუჭდა“ „გული მოუვიდა“-ს ნიშნავს: „კუჭის მოსვლა“ = გულის მოსვლა. საჩოთიროდ მიაჩნიათ „კუჭი“-ს ხმარება „გულის“ ნაცვლად.

მეაე (=მელე „გაღმა“), მოაე (=მოლე „გამოღმა“), ტეხიი (=ტეხირი „ტეხური“ — მდინარის სახელია აღმოსავლეთ სამეგრელოში), წიწიია (=წიწილა) — გამოაჯავრებენ ხოლმე მარტვილელებს სენაკელები. ლ → ე (რ → ე) მარტვილისა და ბანძის რიონების მეგრულს ახასიათებს. სენაკურში ლ- რბილია, მაგრამ ე-დ არ გადადის... სამაგიეროდ თვით სენაკელების ლ- („რასაკვირველია“...) აღმოსავლეთ საქართველოს მკვიდრს ყურსა კრის.

¹ სანტერესია, რომ ქანურის ხოფურ კოლოკავში სწორედ ი-ანი ფორმაა (მიჩქინ) ხმარებაში.

ჭუჭი (= დუდი „თავი“), უბეჭური (= უბედური), რაგაჭი (= რაგადორ „ლაპარაკი“) ჭვარელების¹ მეტყველების თავისებურებად მიაჩნიათ ზუგდიდელებს და გაკილავენ ხოლმე.

გაკილა სოციალური ზემოქმედების საშუალებაა. ეს არც თუ უმედეგოდ ჩაივლის: ამჟამად ჭვარელები შეგნებულად გაუბრიან ჭიან ვარიანტებს, ასე გასინჯეთ, უარყოფენ კიდევ: ასეთი რამ არც ოდესმე ყოფილაო². ამჟამად პირობებში გარე-კახურმა თითქმის დაკარგა -ყე ნაწილაკი: უთხრაყე... მიუტანაყე... ეჩოთირებთ: მათ ცვლის: უთხრათ... მოუტანათ. -თ სუფიქსი -ყე-ს მაგივრობას ეწევა, ობიექტის მრავლობითობას აღნიშნავს...³

ენის სოციალურობასთან დაკავშირებით კიდევ ორი კითხვაა განსახილველი: ენობრივი სისტემის რა ფაქტებია სოციალური? როდის აქეთაა ენა სოციალური ფენომენი?

§ 88. ენის რა მოვლენებია სოციალური (კოლექტივისეული) და როდის აქეთ? ყველა ენობრივი ნიშანი სოციალურია. კი, მაგრამ ნიშანი ხომ გაირჩევა გამოყენების არის მიხედვით: ზოგ სიტყვას მთელი ენობრივი კოლექტივი იყენებს, ეს სიტყვა ენის კუთვნილებაა (კაცი, სახლი... აკეთა...), ზოგი კი მხოლოდ ამა თუ იმ დიალექტში გვხვდება (ოჯო, ელანძე — მხოლოდ გურულის ფაქტია და არა ქართული ენისა), სხვა სიტყვა კილოკავის ფარგლებს არ სცლდება, ანდა შეიძლება მხოლოდ თქმას თუ ქცევას ახასიათებდეს.

ეს არ უარყოფს ენობრივი ნიშნის სოციალურობას: აქ ცვალებადია კოლექტივის წრე, რომლის ფარგლებშიაც გასავალი აქვს ამ ნიშანს, მაგრამ, რაც უნდა ვიწრო იყოს ეს წრე, ის მაინც არ დადის ინდივიდამდის. თვით ყველაზე მცირე ერთეულიც კი, როგორცაა ქცევა (როგორც დიალექტოლოგიური ერთეული). მაინც გარკვეულ კოლექტივს გულისხმობს (ვთქვათ, ერთი სოფლის მოსახლეობას!) და ამ ქცევის თავისებურებებს ამ პატარა კოლექტივის შიგნით ისეთივე გასავალი აქვს, როგორც „კაც“-სახელს ქართულად მოუბარ მთელ ენობრივ კოლექტივში. ეს ნიშნავს: ხსენებული თავისებურებანი ისევე სოციალურია (კოლექტიურია), როგორც ნიშანი, რომელსაც მთელი ენობრივი კოლექტივი

¹ სოფ. ჭვარი ენგურის ნაპირასა, 30-ოდე კილომეტრზე ზუგდიდიდან, ძველად ზუგდიდის მპარაში შედოდა. დ—|| ჭ შესახებ ჭვარულში იხ. ი. ყ ი ფ შ ი ძ ი ს „Грамматика мингрельского языка“ (1913), გვ. XVIII, ქრესტ., გვ. 152.

² რომ „ყოჩილა“, ჩანს გეოგრაფიული სახელწოდებიდან: ხუჯონი-ო ამბობენ ჭვარელით. ხუჯონი-ს ნაცვლად (სოფელია ჭვარის თემში).

³ -ყე ნაწილაკის შესახებ გარე-კახურში იხ. ავტორის „გარე-კახეთი დიალექტოლოგიურად“ — კრებული „არილი“ (1925 წ.), გვ. 77 — 78.

ტივი იყენებს. პრინციპში არავითარი განსხვავება არ დასტურდება, განსხვავება რაოდენობითაა, და არა რაგვარობითი.

ხომ ცნობილია ისეთი შემთხვევები, რომ ენა (და არა დიალექტი ან ქცევა!) მართა ერთ სოფელში იხმარება (მაგალითად, არჩიბული ენა, დალესტანში). რომელიმე ენის ქცევის თავისებურებანი, ერთ სოფელში დადასტურებული, და ამ არჩიბული ენის ფაქტები რაოდენობითი თვალსაზრისით ერთ სიბრტყეზე დგას.

მაშასადამე: სოციალურია ენის ყოველი ფაქტი, სოციალურია კილოს, კილოკავის, თქმის, ქცევის ყოველი თავისებურება¹. ინდივიდუალური თავისებურება? აქ თვით ტერმინი გვაუწყებს, რომ ეს არც ენის სამყაროა, არც დიალექტისა... ის ვერ იქნება სოციალური (კოლექტიური), ხანამ ცალკე ინდივიდის კუთვნილებაა, ის შეიძლება იქცეს სოციალურად, როცა სხვა ინდივიდებიც შეითვისებენ (გაიზიარებენ), მაგრამ მაშინ ის აღარცაა ინდივიდუალური. მეტყველების ინდივიდუალური თავისებურება და ენის ფაქტი ესაა ორი პოლუსი, ერთია — ინდივიდუალურის სამყარო, მეორე — სოციალურის (საზოგადოებრივის, კოლექტიურისა).

როდის აქეთ ჩნდება ენაში სოციალურობა? სოციალურობის საფუძველს ქმნის ენის საკომუნიკაციო ფუნქცია. საკომუნიკაციო ფუნქცია ენის კონსტიტუციური ფუნქციაა: ამის გარეშე ენა არ ენობს. ენა ყოველთვის სოციალურია (კოლექტიური): ახლა ხმარებულიც, წარსულში არსებულიცა და ისიც, მომავალში რომ იქნება ანდა წარმოიქმნება.

როგორც ზემოთაც სხვა კონტექსტში აღენიშნეთ (§ 47, გვ. 99, § 68), არსებობს თეორია, რომლის თანახმადაც ენის წარმოშობაც ურთიერთობის საჭიროებითაა შეპირობებულიო.

ენის წარმოშობის ეს თეორია უფრო დამაჯერებელია, ვინემ რომელიმე სხვა თეორია. თუ ეს ასეა, ენა დასაბამიდანვე სოციალური ყოფილა, უკეთ რომ ვთქვათ, სოციალურობა ყოფილა ენის დასაბამის წყარო და საფუძველი.

ამგვარად: ენის ყველა ფაქტი, ენობრივი სისტემის ყოველი ნიშანი სოციალურია (კოლექტიური ღირებულებისა); ენა ყოველთვის სოციალურია (კოლექტივისა).

ენის სოციალურობაზე დაწვრილებით მოგვიხდა შეჩერება და ვრცლად მსჯელობას არ მოვერიდეთ. ენის სოციალური ბუნება ნათელი ფაქტია და მოკლედ შეგვეძლო მოგვეჭრა. მაგრამ საქმე ისაა, რომ ამ ნათელ ფაქტს რიგი გაუგებრობა ახლავს: სოციალურობას ურევენ კლასობრიობაში; საუკეთესო შემთხვევაში, ენის სოციალურობით ასაბუთებ-

¹ გამოყენებაში შევხვდებით სხვაობას: ეს სტილის სამყაროა.

ბენ ენის კლასობრიობას: ენა სოციალურია, მაშასადამე, კლასობრივიაო. აღრევა მოდის ტერმინის ორაზროვნად ხმარებიდან (შდრ. გამოთქმა: „სოციალური საკითხი“, რაიც კლასობრივ საზოგადოებაში, კლასთა ურთიერთობას გულისხმობს).

ხსენებული გაუგებრობა რომ თავიდან აგვეცილებინა, ჩვენ გავხაზავდით, რომ „სოციალური“ აქ „კოლექტიურის“ (ზუსტად: „კოლექტივისეულს“) ნიშნავს და „ინდივიდუალურს“ უპირისპირდება. კოლექტიური კი უთუოდ კლასობრივი როდია (კლასობრიობის შესახებ იხ. აქვე, § 92).

§ 89. ნიშნის ობიექტური ფუნქცია და სუბიექტური დანართი. განსახილველი გვაქვს სუბიექტური მომენტის და, კერძოდ, კლასობრიობის საკითხი ენაში. აღსანიშნისადმი მიმართება — ესაა ენობრივი ფაქტის მნიშვნელობა. როგორც წესი, ყოველ ენობრივ ნიშანს (ვთქვათ, სიტყვას) აქვს მნიშვნელობა — მართო აღებულს ანდა სხვასთან ერთად ხმარებულს): წინააღმდეგ შემთხვევაში ის ვერ იქნება ნიშანი. ამაშია მსაკემული ნიშნის ობიექტური, ინტელექტუალური, ფუნქცია. კომუნიკაციის თვალსაზრისით ეს მხარე დგას პირველ რიგში: მსმენელს, უწინარეს ყოვლისა, ის აინტერესებს, რა უთხრა მას მოსაუბრემ.

ბევრია ისეთი სიტყვა, რომლის ფუნქცია ამ ობიექტური მომენტით ამოიწურება: კედელი... ქვა... ხე... მელანი... ჩვეულებრივ არავითარ გრძნობებს არ იწვევს. სხვაგვარია ვითარება სიტყვათა წყებაში: ამხანაგი... მეგობარი... ძმა... მართალი... თავდადებული... შეუპოვარი... გმირი... პატრიოტი... მგელი... ვირი... მხეცი... გველი. მტერი... ჩარჩი... ქურდი... ბაცაცა... ვერაგი... იეზუიტი... მოლალატე...

ორივე წყება იწვევს მეტ-ნაკლებად გრძნობას; ეს გრძნობა ერთ შემთხვევაში — ზოგადად რომ ვთქვათ, დადებითია (პატივისცემისა და მოწიწების გრძნობა), მეორე შემთხვევაში — არა, გრძნობა უარყოფითია (ვერაგი... იეზუიტი... გაიძვერა... მოლალატე... — სიძულვილსა და ზიზღს იწვევს).

რა აჩენს ამ გრძნობებს, დადებითსა თუ უარყოფითს? დამოკიდებულება მთქმელისა ობიექტისადმი. სიტყვას (ნიშანს) ახლავს ის გრძნობითი იერი, რომელსაც იწვევს საგანი (აღსანიშნი).

ეს გრძნობა მეტ-ნაკლები ინტენსიობისა შეიძლება იყოს (შდრ. ვირი... მხეცი... გაიძვერა). ვირი... მხეცი... ბაცაცა... იეზუიტი... გაიძვერა... მოლალატე — სალანძღავ სიტყვებად შეუძლიათ იხმარონ... მეგობარი... ძმა... გმირი... თავდადებული — სალანძღავ სიტყვად არ გამოდგება

(თუ საკუთარი, პირდაპირი მნიშვნელობა შერჩენილი აქვს). შეადარე: აი, შე გაიძვერა! აი, შე მოლაღატე — დე: აი, გმირი! აი, თავდადებულნი!

გრძნობა, რომელსაც სიტყვა იწვევს, სუბიექტური დანართია ობიექტური მომენტისა, რომელსაც მნიშვნელობა წარმოადგენს, დანართი და არა შემადგენელი ნაწილი. განსაკუთრებულ შემთხვევაში ამ დანართმა შეიძლება დაჩრდილოს ობიექტური მხარე, და მაშინ სიტყვას მხოლოდ გრძნობის გამოხატვა ეკისრება, მ-თითების უნარი დაკარგული აქვს, აღსანიშნთან მიმართება გამქრალია: მუდრეგი! არამზადა! ყურუმსაღი! სალანძღავი სიტყვებია, დიდად შეურაცხმყოფელი.

რატომ? არ იცის ეს იმ პირმა, რომელიც ამ სიტყვებით უმასპინძლებდა მეორეს... გაიძვერა-ო, რომ ილანძღება, იცის, რა თვისებაე მიაწერა პარტიიორს, არამზადა რომ შეარქვა, არ იცის, რა თვისებას გულისხმობს სიტყვა: მნიშვნელობა უცნობია. გრძნობა კი, ამ სიტყვას რომ ახლავს, გარკვეულია (მურდევ — სპარს. „მკედარს“ ნიშნავს... „არამზადა“ ორი ფუძისაგან შედგება: ერთია არაბული „არამ“ — „უკანონო“, მეორეა სპარსული ზადე — „შვილი“: არამზადა — „უკანონო შვილი“, „ნაბუშარი“... ყურუმსაღ თურქულია — კურუმსაკ — და „მაჭანკალს“ ნიშნავს).

წარმოვიდგინოთ, რომ „არამზადას“ მსგავსი მაგალითი იშვიათი კი არაა, არამედ ჩვეულებრივი. ენობრივი ნიშნის განსაზღვრა ასეთ შემთხვევაში არსებითად უნდა შეგვეცვალა: ნიშანი აღსანიშნთან მიმართებით ვერ დახასიათდებოდა, წინა რიგში უნდა დაგვეყენებინა სუბიექტური მომენტი — გრძნობა, რომელსაც აღსანიშნი იწვევს.

§ 90. სუბიექტურად, დანართი, ევფემიზმისა და ტაბუს საკითხი. ეს გრძნობა ზოგჯერ ისე განუყრელია სიტყვასთან, რომ ჩნდება მისწრაფება სხვა სიტყვით შეიცვალოს მანამდე ხმარებული. ასეთია ევფემიზმის დასაბამი: „კარგი სიტყვით“ (ბერძნ. „ეეჭემია“ — „კარგის თქმა“) სურთ შეცვალონ „უხეირო“, „უზრდელი“, „სათაკილო“: „მიცვალტლსის გვამი“ — „ნეშტი“... „ნიფხავი“ — „ქვედა თეთრეული“... „ფეხის-ადგილი“ — „საპირფარეშო“... „ფსელი“ — „შარდი“ — ურინა (ლათ. *urina*)... და მრავალი სხვა.

ევფემისტური მოტივაცია უღევს საფუძვლად ახალ სიტყვათა შემოღებას ტაბუ¹-ს შემთხვევაში: გველი — „უხსენებელი“ (მეგრ. უჩალარათამი — „შავროხიანი“)... აღსანიშნის (საგნის) მიერ გამოწვეული შიში მოიცავს სათანადო სიტყვას (სახელს), სახელის წარმოთქმა თითქოს

¹ პოლინეზიური ენიდანაა — „აკრქალვის“ ნიშნავს.

დასახელებულ საგანს აჩენს... გამოსავალი: სხვა სიტყვა შეურჩიონ საგანს, თუ მაინცდამაინც აუცილებელი იქნება მისი ხსენება. ეს „სხვა სიტყვა“ „ახალი სახელია“, მას ძველის სახიფათო თვისება არ გააჩნია, ის არსებითად ევფემისტურია.

ევფემისტურ სიტყვახმარებასა და ტაბუთი გამოწვეულ ახალ სიტყვათა შემოღებას ერთი რამ განასხვავებს: ევფემიზმის შემთხვევაში ახალი სიტყვა მალე კარგავს თავის უპირატესობას და ისევ შესაცვლელი ხდება: საპირფარეშოთი შეცვალეს „ფეხის ადგილი“, მაგრამ ეს უკანასკნელი ხომ ევფემიზმია. სათანადო საგანი მასშიაც არაა პირდაპირ, უბრალოდ დახასიათებული. რუს. „отхожее место“ „ფეხის ადგილს“ ეტოლება, მისი შემცვლელი „унюхают“ ადგილს უთმობს „კლოზეტ“-ს (ვატერ-კლოზეტ-ს — ინგლ. closet „საკუქნაო“, „კაბინეტი“, ვატერ — ინგლ. water „წყალი“), „ტუალეტი“, მაგრამ ესეც უხერხული სიტყვის შთაბეჭდილებას ტოვებს და „ორი ნოლ“-ით („два нуля“) იცვლება (სათანადო თანახმებს „ორი ნოლი“ აწერია)...

ევფემისტური სიტყვა დღემოკლეა. ტაბუთი გამოწვეული სიტყვებიც გაცილებით მეტ ხანს ძლებს, ადვილად არ იცვლება. ამის მიზეზი ალბათ, ისაა, რომ ტაბუს გამო შემცვლელ სიტყვებსაც იშვიათად ხმარობენ; ევფემისტურ სიტყვებში კი ხშირად — სახმარიც გამოიყენება. და ეს სიტყვებია სწორედ, ყველაზე მეტად რომ იცვლება (იხ. ზემოთ — დასახელებული მაგალითი...).

ვთქვათ, საჭიროა ხშირად ვიხმაროთ ტაბუ-თი გაჩენილი ახალი სიტყვა. რა მოუვა მას? შეიძლება, ეს იქცეს ორდინარულ პირობით ნიშნად. ხშირი დასახელება ტაბუს გაქარწყლებას უდრის. სხვა დაბრკოლება კი არ არსებობს. მეგრ. პუხუამი (სიტყვა-სიტყვით: „კუზიანი“-ჭინჭველს ნიშნავს. თუ სახლში აბრეშუმის ქია ჰყავთ, „კიკიკიტია“ — (|| ჯგჯგტია) — „ჭინჭველი“ — ტაბუს ექვემდებარება. მისი ხსენება არ შეიძლება (ჭინჭველა აბრეშუმის ქიის მტერია!); კიკიკიტიას მაგიერად „პუხუამ“-ს იტყვიან. პუხუამი ამჟამად, ლამის, კიკიკიტიას სინონიმად გოგვევლენოს.

რუს. медведь (სიტყვა-სიტყვით: „თაფლის მკამელი“) ტაბუს წყალობით გაჩენილ სიტყვად ითვლება (ძველი სახელი უნდა იყოს შემონახული ფუძეებში: ლათ. ურსუს ursus, ძვ. ბერძ. არკტოს αρქთაჲ; ძვ. ინდ. რკშაჰ)... ასევე მეორეულად მიაჩნიათ დათვის სახელი: ლიტვურში ლოკის lokys (სიტყვა-სიტყვით: „მლოკავი“), ძვ. გერმანული ბერო bero, ახლა: Bär (სიტყვა-სიტყვით: „რუხი“) და სხვა.

მეორეულია „გველის“ სახელი: ლათინურში სერპენს serpens (სიტყვა-სიტყვით: „მზოხავი“), ძვ. გერმ. სლანგო slango, სომხ. ზერუნ.

(იმავე — „ხოხვისაგან“) ... სლავ. хохли (იგივე ძირია, რაც ЗЕМ-ЛЯ-ში?), ლიტვეური ჟალტიშ („მწვანე“) და ასე შემდეგ¹.

§ 91. სუბიექტური დანართის სხვაობა. დამოკიდებულება აღსანიშნისადმი მეტწილად ერთნაირი არაა. ავიღოთ სიტყვები ექსკურსია — გამოცდა. პირველი, ბუნებრივია, რომ სასიამოვნო გრძნობას იწვევს, მეორეს — აგრეთვე ბუნებრივია, თუ უსიამოვნო განცდა თანსდევს. ასეა ჩვეულებრივ. მაგრამ ვისაც ექსკურსიაში რაიმე უბედურება შეემთხვა (მაგ., ფეხი მოიტეხა... მგილი დაეღუპა...), მასთან ეს სიტყვა² სასიამოვნო ემოციებს, ცხადია, ვერ გამოიწვევს. მეორე მხრით, გამოცდა შეიძლება არ იყოს უსიამოვნო იმ პირისათვის, ვინც, ვთქვათ, საკონკურსო გამოცდებში გაიმარჯვა. ეს „შეიძლება“. სხვა პირობებში კი: გამოსაცდელ მხოლოდ უსიამოვნებას განიცდის, კარგად მომზადებულიც რომ იყოს (სრულიად მოუმზადებელი ზოგჯერ ნაკლებად ღელავს, არა ეკარგება რა!). გამომცდელის განცდა კი სხვაგვარია: ძალიან უსიამოვნოდაც რომ მიაჩნდეს საგამოცდო პროცედურა, გამოსაცდელივით მაინც არ იღელვებს.

ავიღოთ სიტყვა „გველი“: მეტად უსიამოვნოა საგანიც და სიტყვაც! ვისთვის? ჩვეულებრივი მოქალაქისათვის: ზოგს გააქრქოლებს კიდევ გველის ხსენებაზე, მაგრამ ზოოლოგისათვის ასეთი უსიამოვნო განცდა უცხოა: მისთვის გველი ცოცხალ არსებათა გარკვეული სახეობაა, ის ინტერესს აღძრავს (და არა ზიზღს). ყოველ შემთხვევაში მას არ უძნელდება გველების ნაირ-სახეობათა შეგროვება და უყოყმანოდ წააგლებს ხოლმე — საჭირო ეგზემპლარს — კისერში ხელს და თავის ტომარაში გადაუძახებს.

„მგელი“ ... ძალიან უსიამოვნოაო, ვერ ვიტყვით, მაგრამ სასიამოვნოც არაფერია: ამ სიტყვას უსიამოვნების გამოწვევა უფრო შეუძლია, ვინემ სასიამოვნოსი.

მაგრამ დალესტნის ერთ ხალხში (სახელდობრ, ხუნძებში) „მგელივით არისო“ — ბაწ-შადინ ვუგო! — იტყვიან, თუ უნდათ თქვენ — „ძალიან კარგად არისო!“ „მგელივით კაცი“ (ბაწ-შადაუ ჩი), „მგლის ხასიათი“ (ბაწილად შამალ) და, ასე გასინჯეთ, გამოთქმაც „მგელივით კამს“ (ბაწ-შადინ ქვანალა) მოწონებას, ქებას ნიშნავს...

ჩვენ არ ვიცით სხვა შემთხვევა, რომ „მგელი“ ასეთ საქებ ეპითეტად გამოეყენებინოთ. ხუნძებთან კი ეს ფაქტია².

¹ „დათისა“ და „გველის“ შესახები მაგალითები მოცემულია Р. Шор-ის წიგნში „Язык и общество“, 1926, გვ. 65.

² იხ. П. Услар: Аварский язык, 1889, ლექსიკონი, გვ. 50.

პერცენი მოგვეთხრობს ერთი თავის ბიძაშვილის შესახებ: ქიმიით იყო გატაცებული, არავის იკარებდაო. ბიძებს — მემამულეებს — არ უყვარდათ იგი მამამისის გამო და სხვანაირად არ ახსენებდნენ მას, თუ არ: „ქიმიკოსიო!“ ჰერცენი დასძენს: ამ სიტყვას — „ქიმიკოსი“ — „გაკილვითი მნიშვნელობა ენიჭებოდა და იგულისხმებოდა, რომ ქიმიკოსი წესიერი კაცის საქმე არ შეიძლება იყოს“¹.

გარკვეულ წრეში, გარკვეულ პირობებში „ქიმიკოსი“ გაკილვის გამოხატველი აღმოჩნდა. გრიბოედოვის „Горе от ума“-ში „ბოტანიკოსი“ ამავე დღეშია: „ჩინები გასაგონად არ უნდა! ის ქიმიკოსია, ის ბოტანიკოსია — თავადი თედორე, ჩემი ძმისწული!“² „ქიმიკა“, „ბოტანიკა“, ჩანს, პატივში არ იყო ამ თავადებთან...

არაყი... რაიმე სასიამოვნოს ეს სიტყვა არ შეიცავს იმისათვის, ვისაც სმა და მსმელი არაფრად ეპიტიანება. მაგრამ ლოთი ამ სიტყვის გაგონებაზე გამოცოცხლდება ხოლმე: ეს სიტყვა ძვირფასია მისთვის, ეს სიტყვა მას მოაგონებს ნეტარებას, არყის სმისას რომ ვანუცდია. ერთი ფსიქოლოგი წერს: სამკურნალოში ლოთი მოათავსეს. ლოთობას უნდა გადასჩვეოდა. სპირტულს არაფერს აძლევდნენ. ლოთის უთქვამს: იმ კუთხეში რომ ერთი ბოთლი რომი იდგეს და ტყვიამფრქვევის ცეცხლი რომ გზას მილობადეს, ერთი წუთითაც არ შევეყოყმანდებოდი, ბოთლს მივაშურებდიო...

არაყი, რომი და მისი თანმხლები ემოციები ინდივიდუალური ხასიათისაა: ერთს უყვარს, მეორეს — არა. მსმელი, ლოთი და არამსმელი საზოგადოების ყველა ფენაში დაიძებნება. მსმელი ბურჟუაც შეიძლება იყოს და პროლეტარიც.

¹ იხ. А. Герцен. „Былое и Думы“, I ტომი, Academia-ს გამოცემა, მოსკოვ-ლენინგრადი, 1932 გვ. 87: აი სათანადო ნაწყვეტი:

„...говорили, что он был нелюдим, ни с кем не знался, вечно сидел один, занимаясь химией, проводил жизнь за микроскопом, читал даже за обедом и не пивал женское общество. Об нем сказано в „Горе от ума“:

От женщин бегает и даже от меня!

Чинов не хочет знать! Он химик, он ботаник —

Князь Федор, мой племянник....

Дяди, перенесшие на него зуб, который имели против отца, не называли его иначе, как „Химик“, придавая этому слову порицательный смысл и подразумевая, что химия вовсе не может быть занятнем порядочного человека“... (ხაზა ზუგ-ნია — ა. ჩ.).

² იხ. წინა შენიშვნა.

§ 92. კლასობრიობის საკითხი ენაში. სიტყვის თანმხლები ემოციები ყოველთვის როდია ინდივიდუალური, იგი სოციალურ წრეს შეიძლება შეეფერებოდეს, კლასობრივი ბუნებისა შეიძლება იყოს: „სოციალიზმი“, „რევოლუცია“, „კომუნისმი“, „ბანკების ნაციონალიზაცია“ სულ სხვადასხვა განცდას იწვევს სხვადასხვა კლასის წარმომადგენელში. ყოველ ამ სიტყვათაგანს გარკვეული „სოციალური აქცენტი“ მოეპოვება იმისდა კვალად, თუ როგორია მთქმელის სოციალური მრწამსი, რა კლასის თვალსაზრისზე დგას იგი. სოციალური აქცენტი აქ კლასობრივ თვალსაზრისს გადმოგვცემს. სოციალური არ უდრის კლასობრივს: შეიძლება რომელიმე პროფესიის ანდა კონფესიონალური ჯგუფის თვალსაზრისი დაჩნდეს სიტყვაში: ესეც სოციალური იქნება, მაგრამ კლასობრივი — არა (მაგალითად: „ურია“ — „ებრაელის“ ნაცვლად: ამაში სხვა სარწმუნოების მიმდევართა თვალსაზრისი ჩანს: „ურია“ — „მუსულმანი“ — „ქრისტიანი“); „ეიდი“ კი კლასობრივ თვალსაზრისს ამჟღავნებს; ესაა ანტისემიტის თვალსაზრისი.

კლასობრივი თვალსაზრისი სოციალურის ერთი სახეობაა. მისი გამოვლენა მეტყველებაში ორი გზით ხდება: ერთია აქცენტი, სიტყვას რომ ახლავს და კლასის თვალსაზრისს რომ შეესაბამება¹.

მეორე საშუალება ისეთი სიტყვის შერჩევაა, რომელიც სათანადო სოციალურ აქცენტს შეეფერება, გარკვეული კლასის თვალსაზრისს გამოხატავს.

ერთსა და იმავე მოვლენას (საგანს, ფაქტს...) სხვადასხვა სიტყვა განსხვავებულად აღნიშნავს; აი მაგალითად, წყვილები: რევოლუცია — ბუნტი, რევოლუციონერი — კრამოლნიკი, უკრაინა — მალოროსია, რიგითი ჯარისკაცი (рядовой) — „მდაბალი ჩინი“ (нижний чин)... „ბუნტი“, „კრამოლნიკი“ მეფის რუსეთის ტერმინოლოგიაა; „მალოროსია“ თვითმპყრობელობის ეროვნულ პოლიტიკას გამოხატავდა; „მდაბალ ჩინში“ (нижний чин) მეფის არმიის ჯარისკაცის უფუფლებობა მოჩანს.

მაქსიმ გორკის მოეპოვება პატარა, მაგრამ შესანიშნავი ნაწარმოები „ამხანაგი“. ავტორისთვის ჩვეული ოსტატობით აქ ნაჩვენებია ის ახალი და ღრმა სოციალური აზრი, რომელიც შეეძინა სიტყვას „ამხანაგი“ 1905 წ. რევოლუციური მოძრაობის აღმავლობასთან დაკავშირებით დაჩაგრულ მშრომელთა წრეებში („ამხანაგი“ მ. გორკის დაწერილი აქვს იმ ხანად).

„ამხანაგი! ეს სიტყვა არ იყო მათთვის ახალი, მათ მანამდეც სმენიათ ეს სიტყვა და წარმოუთქვამთ იგი; წინათ ეს სიტყვა. უღერდა, რო-

¹ სა:მისო მკვლ-თები ის ავტორის: „ზოგადი ენათმეცნიერება“, I ნაწ., § 13.

გორც ცარიელი და უაზრო ბგერა, როგორც ყველა ცნობილი გაცვეთილი სიტყვა, რომლებიც შეიძლება დაივიწყო — და არაფერს დაკარგავ. მაგრამ ახლა იგი, ნათელი და მტკიცე, უღერდა სხვაგვარად, მასში მღეროდა სხვა სული და იყო მასში რაღაც მტკიცე, მოელვარე და მრავალწახნაგოვანი, ვით აღმასი....

ამხანაგო! ამბობდნენ ისინი. და გრძობდნენ, რომ ეს სიტყვა მოვიდა, რომ გააერთიანოს მთელი სამყარო, აიყვანოს ყველა ადამიანი თავისუფლების სიმალღეზე და შეაკავშიროს ისინი ახალი კავშირებით, ერთმანეთისადმი პატივისცემის მტკიცე კავშირით, ადამიანის თავისუფლებისადმი პატივისცემის... კავშირით.

ამხანაგო! ეს სიტყვა უღერდა..., როგორც სასიხარულო ცნობა მომავლის შესახებ, ახალი ცხოვრების შესახებ, რომელიც წინ იშლება ყველასთვის თანაბრად...

და მოუსვენარი, გაუხარელი სიცოცხლის ბნელ ქაოსში კიანთობდა კაშკაშა, მხიარულ ვარსკვლავად, მომავლისაკენ გზის მაჩვენებელ შუქად უბრალო, მაგრამ ღრმა, როგორც გული, სიტყვა: ამხანაგი!¹

მ. გორკის ეს ნაწარმოები ჰიმნია „ამხანაგისა“ და ჩაგრულ ადამიანთა თავისუფლებსა. ავტორმა ფაქიზად გვაჩვენა ის გრძობები, რასაც ეს სიტყვა იწვევს, სოციალური აქცენტი, მას რომ ახლავს.

¹ ჩვენს თარგმანს, რა თქმა უნდა, მხატვრული თარგმნის პრეტენზია არა აქვს, მასთან მხოლოდ ზოგი ადგილი გვაქვს მოყვანილი, ისიც შეკვეთით. დედნის ეს ადგილები უფრო ვრცლად:

„ В их жизнь, полную глухой, подавленной злобы, в сердца, отравленные многими обидами, в сознание, засоренное пестрой ложью мудрости сильных, — в эту трудную, печальную жизнь, пропитанную горечью унижений, — было брошено простое, светлое слово: Товарищ!

Оно не было новым для них, они слышали и сами произносили его, оно звучало до этой поры таким же пустым и тупым звуком, как все знакомые, стертые слова, которые можно позабыть и — ничего не потерять. Но теперь оно, ясное и крепкое, звучало иным звуком, в нем пела другая душа, и что-то твердое, сверкающее и многогранное, как алмаз, было в нем.

Товарищ!—говорили они. И чувствовали они, что это слово пришло объединить весь мир, поднять всех людей на высоту свободы и связать их новыми узлами, крепкими узлами уважения друг к другу, уважения к свободе человека..

Товарищ! Оно звучало..., как радостная весть о будущем, о новой жизни, которая открыта равно для всех впереди....

...И в смутном хаосе тревожной, безрадостной жизни — яркой, веселой звездой, путеводным огнем в будущее сверкало простое, глубокое, как сердце, слово: Товарищ!“

об. М. Горький: „Товарищ“.

უადგილო არ იქნება, აქვე მოვიგონოთ, რა სიტყვებით ახასიათებს საბა-სულხან ორბელიანი მართალ ამხანაგობას ანუ, როგორც ის ამბობს, „კარგ ამხანაგს“:

„კარგი ამხანაგი აღვილად არ იშოვების, გზაზედ ცუდად არ იბოვე-ბის, იაფად ვერვინ იყიდის. ამხანაგი ციხე წყლიანია, ზღუდე მალაღია, სიმაღლე დაურღვეველია. ამხანაგი ღვინო ფრიაღია, სიხარულთა გამამ-ღიდრებელია, სუფრათა შემამკობელია. ამხანაგი გულთა ნათელია, თვალ-თა ჩინია, მკლავთა ძალია, ზურგთა მბმელია. ამხანაგი მტერთათვის მა-ზიანებელია, მოყვარეთათვის საიმედოვნო. უცხოს თანა გამოსაჩენია და მეცნიერსა თანა (ე. ი. ნაცნობთან — ა. ჩ.) მოსამსახურეა. ამხანაგი მარ-ტოთათვის ხმის გამცემია, ჯართათვის მარგებელია. ამხანაგი ჭირში მომ-ხმაროა, სნეულებაში მკურნალია, სიკვდილში თავის წამგებია. ამხანაგის უკეთესს შენ რას იშოვნი?“¹)

ენის კლასობრიობის საკითხი სათანადოდ დამუშავებული არაა. ბევ-რი რამ აქ სადავოა და სპეციალურ შესწავლას მოითხოვს. დავკმაყოფილ-დებით იმის აღნიშვნით, რაც გარკვეულია და დასაბუთებული.

სათანადო დებულებები ასეთი სახისა იქნებოდა:

1. კლასობრიობა ენაში გარკვეული საზოგადოებრივი კლასის თვალ-საზრისის გამოვლენაა.

2. ამ კლასობრიობას საფუძვლად უდევს კლასობრივი დამოკიდებუ-ბულება აღსანიშნისადმი.

3. სხვადასხვაგვარი დამოკიდებულება „დაჩნდება ან სხვადასხვა სიტ-ყვის ხმარებაში ერთი და იმავე აღსანიშნისათვის („რეველუცია“ — „ბუნ-ტი“), ანდა ერთი და იმავე სიტყვის ხმარებაში სხვადასხვა სოციალური აქცენტით (ემოციური იერით).

4. კლასობრივმა თვალსაზრისმა შეიძლება გამოსახულება პოვოს მხო-ლოდ გარკვეულ მოვლენებში, ისიც მხოლოდ კლასობრივ საზოგადო-ებაში.

უკანასკნელი დებულება დეტალიზაციას მოითხოვს. რა მოვლენებში შეიძლება გაჩნდეს კლასობრიობა? ყველაზე მკვეთრად — ლექსიკასა და სტილში. სიტყვათა სინტაქსური ურთიერთობა, მორფოლოგია, ფონეტიკა მაქსიმალურად ნეიტრალურია. საქმის ვითარებას არ ცვლის ცალ-კეული ფაქტები მორფოლოგიური თუ ფონეტიკური ფაქტის თავისებუ-რი გამოყენებისა (მრავლ. შესამე პირის ხმარება გერმანულში მეორის ნაცვლად, ზოგი ბგერის თავისებური წარმოთქმა ზოგ სოციალურ წრეში...).

¹ საბა-სულხან ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი: „თათალი“ — სიბრძნე-სიცრუისა, 1928, გვ-151 — 152.

წარმოვიდგინოთ, რომ ეს ასე არაა; ვთქვათ, ყოველი ენობრივი ფაქტი — ფონეტიკური, მორფოლოგიური, სინტაქსური, ლექსიკური და სტილისტიკური — კლასობრივ თვალსაზრისს გამოხატავს, კლასობრივ სხვაობას ამჟღავნებს. რა გამოვა? ტომობრივი და ნაციონალური ენები გაქრება, ზღაპრში შეგვრჩება მხოლოდ კლასობრივი ენა. მაგალითად, გვექნებოდა ბურჟუაზიულ-ინგლისური და პროლეტარულ-ინგლისური თავთავისი ლექსიკით, მორფოლოგიით, სინტაქსით... ინგლისური კი, როგორც საერთო ენა, შეუძლებელი აღმოჩნდებოდა. ასეთი ენების არსებობა კი ფაქტია.

საერთო, ენა ერის ერთი დამახასიათებელი ნიშანთაგანია. ენგელსის თქმით, ინგლისის მუშათა კლასი და ინგლისის ბურჟუაზია „ორი სრულიად განსხვავებული ხალხია, იმდენად განსხვავებული, რამდენადაც კი შეიძლება იყოს განსხვავებული მხოლოდ ორი რასა — ორი ხალხი“. ენა? „მუშებს თავისი დაილექტი აქვსო“ — ამბობს ენგელსი¹, ესაა კლასობრივი დაილექტი, მაინც დაილექტი და არა ენა.

საკმის ვითარება ემპირიულადაც შეიძლება შემოწმდეს. ავიღოთ ორი უკიდურესი პოლიტიკური მიმდინარეობის პრესის ორგანო მაგ., ლენინის „პრავდა“ და სუვორინის „ნოვოე ვრემია“. რა ენით წერდნენ ეს გაზეთები? რუსული სალიტერატურო ენით. ეს ენა ლექსიკისა და სტილის მხრივ დიდად განსხვავდება ამ გაზეთებში, მაგრამ სიტყვათა ფორმები (ბრუნებისა და უღვლილების ფორმები), სიტყვათა დაკავშირების წესები შესიტყვებაში, მით უფრო ბგერითი შედგენილობა — ერთნაირია.

რატომ აღმოჩნდა ეს შესაძლებელი? იმიტომ, რომ ეს ფაქტები კლასობრივ თვალსაზრისს არ ასახავს, კლასობრივად ნეიტრალურია: *революционер* სიტყვაცა და *красольник*-იც ნათესაობითში თანაბრად დაირთავს -ა-ს, მიცემითში -ყ-ს და ასე შემდეგ.

„ბატონო რედაქტორო!“ ასე იწყებოდა ხოლმე წერილი რედაქციის მიმართ რევოლუციამდელ გაზეთებში. ახლა ვწერთ: „ამხანაგო რედაქტორო!“ ბატონ-ფუძე შეიძლება ამხანაგ-ფუძით: ახალ საზოგადოებრივ ურთიერთობას ეს ახალი ფუძე შეეფერება. ძველი დაბოლოება -ო კი დარჩა. რატომ არ შეცვალეს ეს ძველი დაბოლოება ახლით, განსხვავებულით? იმიტომ, რომ ახალ საზოგადოებრივ ურთიერთობას ეს -ო ისევე შეეფერება, როგორც ძველს შეეფერებოდა, ზუსტად რომ ვთქვათ, არც ძველის შესაბამისი იყო და არც ახლისაა, ის ამ ურთიერთო-

¹ იხ. „მუშათა კლასის მდგომარეობა ინგლისში“, გვ. 415. მოგვყავს შეკვეცილთ.

ბათა გარეშე დგას, ნეიტრალური საშუალებაა, გამოსადეგი ორივესთვის, ის რომ ძველი თვალსაზრისის გამოვლენის საშუალება ყოფილაყო, იგივე პედი ეწეოდა, რაც ბატონ-ფუქეს ეწია („ბატონო რედაქტორო“ შეიცვლებოდა ვაქვათ: „ამხანაგე რედაქტორე“-თი!).

საიდან წარმოდგა დებულება — ენაში ყველაფერი კლასობრივიაო? ეს მცდარი დებულება შემთხვევით არ გაჩენილა. მას საფუძვლად უდევს ასეთი მარტივი მსჯელობა: ენა ზედნაშენური კატეგორიაა, იდეოლოგიური მონაცემია. ყველა ზედნაშენური იდეოლოგიურა მონაცემი კლასობრივია. მაშასადამე, ენაც კლასობრივი უნდა იყოს. ფაქტობრივ ვითარებას ეს დასკვნა არ შეეფერება, მაგრამ მას მაინც კატეგორიული მტკიცების სახით წარმოგვიდგენენ.

ენა ნიშანთა სისტემაა. ნიშანი გულისხმობს აღსანიშნს: ამ უკანასკნელის მიმართ იგი ზედნაშენური ბუნებისაა. მაგრამ ერთი ძირითადი თავისებურება ენისა, როგორც ზედნაშენური კატეგორიისა იმაში მდგომარეობს, რომ ენა ფორმა და გამოსახულების საშუალებაა სხვა ზედნაშენურ იდეოლოგიურ მოვლენათათვის, როგორიცაა ლიტერატურა, მეცნიერება, სამართალი, რელიგიები...

როგორ შევეუგუოთ ამ დებულებას ცნობილი ფაქტი, რომ მორფოლოგიური კატეგორიები (რიცხვისა, გრამატიკული კლასისა...) ასახავენ სათანადო ენობრივი კოლექტივის მსოფლმხედველობას? განა მსოფლმხედველობა შეიძლება არ იყოს კლასობრივი? საქმე ისაა: რომ კლასობრივია მსოფლმხედველობა კლასობრივ საზოგადოებაში. ეს მორფოლოგიური კატეგორიები კი შექმნილია დიდად უფრო ადრე, ვინემ საზოგადოება კლასებად დაიყოფოდა და კლასობრივი თვალსაზრისი გაჩნდებოდა. მსოფლმხედველობის ასახვა კლასობრივ თვალსაზრისს არ გულისხმობს: ძველი, წინაკლასობრივი საზოგადოების მსოფლმხედველობაა ეს და იპიტომ.

ამრიგად: ენის მორფოლოგიურ კატეგორიათა ნეიტრალური ხასიათი არაა შემთხვევითი ფაქტი. პირიქით, ესაა ენის სპეციფიკის კანონზომიერი გამოვლენა.

ენის კლასობრიობათან დაკავშირებით უნდა გავარჩიოთ ერთი დებულება: ენა კლასობრივი ბრძოლის იარაღიაო (იგულისხმება: კლასობრივ საზოგადოებაში). ეს ნიშნავს: ენა ემსახურება კლასს მისი ინტერესების დაცვაში, მისი თვალსაზრისის გატარებაში. ეს ფაქტია. განა აქედან არ გამოძღინარეობს, რომ ენა კლასობრივი უნდა იყოს? ოღნავადაც არა! ენას ყველა კლასი იყენებს, ენა სხვადასხვა, ერთიმეორის მოპირდაპირე კლასებს მოემსახურებდა. ამა თუ იმ კლასის წარმომადგენელი ენის საშუალებით ურთიერთობას ამყარებს, ენას ზემოქმედების იარაღად იყენებს არა მხოლოდ თავისი კლასის შიგნით, არამედ

აგრეთვე საზოგადოების სხვა ფენებთან ურთიერთობისას. რომელსამე ბურჟუაზიულ პარლამენტში ტრიბუნაზე რომ გამოდიან სხვადასხვა კლასის ინტერესთა დამცველი დეპუტატები, სრულებითაც არ ცდილობენ ისე ილაპარაკონ, რომ ამან შთაბეჭდილება დატოვოს მხოლოდ თანამოაზრეებზე. პირიქით, „წარმატება ხვდაო“ — მაშინლა იტყვიან, თუ ეს ნათქვამი ანგარიშგასაწევი აღმოჩნდა არათანამოაზრეებისთვისაც.

დასკვნა: ენა კლასობრივი ბრძოლის იარაღია, მაგრამ ამის გამო ვერ ვიტყვი — ენა კლასობრივიაო. უნდა განვასხვავოთ თავისი (არსებით) ბუნებით — *de natura* — კლასობრივი მოვლენა მოვლენისაგან, რომელსაც ესა თუ ის კლასი თუ კლასები იყენებენ: შაშხანა თოფი, რომელიც მეფის ეანდარმს ეკავა ხელში, მონარქიისა და ბურჟუაზიის დაცვის იარაღი იყო. იგივე თოფი ბარეკადებზე მუშის ხელში მუშათა კლასს ემსახურებოდა, და მონარქიის დამხობის იარაღს წარმოადგენდა: თოფი იარაღია კლასობრივი ბრძოლისა, მასთან „იარაღი“ არა გადატანითი მნიშვნელობით, არამედ პირდაპირ და უშუალოდ, იარაღია ნამდვილი ბრძოლისა (ამ სიტყვის ფიზიკური შინაარსით). კლასობრივია თუ არა ეს შაშხანა თოფი? თუ — კი, რომელი კლასისაა იგი? არც ერთი კლასის და ამიტომ ყველა კლასისა, უკეთ, კლას-გარეშე. რაც თოფია ბარეკადებზე ბრძოლაში, იგივეა ენა კლასობრივ საზოგადოებაში კლასთა ბრძოლის პირობებში.

თავისი ბუნებით (არსებით) კლასობრივი მოვლენა შეუძლებელია მოემსახუროს სხვადასხვა კლასს: ასე, მაგალითად, ფაშიზმის რასობრივი თეორია არაა და არც შეიძლება იყოს მშრომელთა კლასობრივი ინტერესების შესაბამისი — მას ვერც გამოიყენებს მშრომელი ადამიანი თავისი ინტერესების დასაცავად, რასობრივი თეორია მხოლოდ ფაშისტურ რეაქციას გამოადგება კლასობრივ ბრძოლაში იარაღად.

დავასკვნათ: კლასობრივი საზოგადოების არსებობის დროს ენაში კლასობრივი შეიძლება იყოს მხოლოდ ის მოვლენები, რომლებშიაც ასახულია კლასობრივი თვალსაზრისი, რომლებშიაც ჩანს კლასობრივი დამოკიდებულება აღსანიშნისადმი (უპირატესად — ლექსიკა-სტილი). უკლასო საზოგადოებაში კი ენაში არაფერი იქნება კლასობრივი. ეს ითქმის წინაკლასობრივი საზოგადოების შესახებაც და მომავალი უკლასო საზოგადოების შესახებაც.

§ 98. სოციალურობისა და კლასობრიობის ფარდობისათვის ენაში. როგორია შეფარდება სოციალურობასა და კლასობრიობას შორის ენაში?

ენაში სოციალურია (კოლექტივისეულია) ყველა ფაქტი, სოციალურია — ყოველთვის. კლასობრიობა კი შეიძლება დაჩნდეს (გამოისახოს)

ენის მხოლოდ გარკვეულ მოვლენებში, ისიც არა ყოველთვის, არამედ მარტოოდენ კლასობრივ საზოგადოებაში.

| აქედან ცხადი უნდა იყოს, რომ ენაში სოციალურობასა და კლასობრიობას „განკარძალვით გარჩევა უნდა“, მათი აღრევა შეუწყნარებელია.

§ 94. ენობრივი სისტემის რაობისათვის. ენა შედგება ნიშნებისაგან. ნიშნები მიმართებაშია აღსანიშნთან. აღსანიშნი, როგორც ვიცით (§ 83), სინამდვილეა (ბუნება და საზოგადოება) მთელი თავისი მრავალფეროვნებით. აღსანიშნის სამყაროს ფაქტთა სიმრავლე საფუძვლად უდევს ენობრივ ნიშანთა სიმრავლეს.

სინამდვილის ფაქტები და მოვლენები ერთმანეთთან მრავალგვარ კავშირშია. ბუნებრივია, თუ ენობრივი ნიშნებიც კავშირში აღმოჩნდებიან ერთმანეთთან.

ენობრივი ნიშნები სისტემას ქმნიან: ნიშანთა სიმრავლე მექანიკური გროვა როდია, ესაა მოწესრიგებული სიმრავლე, სადაც ყოველ ნიშანს მიჩენილი აქვს გარკვეული ადგილი ნიშანთა სიმრავლეში. რის მიხედვით? იმის მიხედვით, თუ როგორია მისი მიმართება, ერთი მხრით, აღსანიშნთან და მეორე მხრით, სხვა ნიშნებთან.

ენობრივ ნიშანთა სიმრავლე სისტემაში მთლიანობად წარმოგვიდგება.

ენობრივ ნიშნებს შორის სიტყვათა მარაგია (ლექსიკა), ენის ძირითად მატერიალურ ფონდს რომ ქმნის. მორფოლოგია¹, სინტაქსი, სტილისტიკა ამ ფონდის გამოყენების შესაძლებლობას ითვალისწინებენ. მორფოლოგიური ინვენტარი, სინტაქსის დებულებანი ესაა ფორმულები, რომლებიც აღნიშნავენ, რა ადგილიც უკავია სიტყვებსა და მათ ვარიაციებს ენობრივი სისტემის შიგნით.

ორიოდე მაგალითი ახალი ქართულიდან. თუ სახელის ფუძე თანხმონით თავდება, მოთხრობითი ბრუნვის ნიშანი იქნება -მა (მეგობარ-მა), თუ ხმოვნით -მ (ძმა-მ). ამით გარკვეულია, მოთხრობითი ბრუნვის რა ვარიანტი როდის იქნება ახ. ქართულში გამოყენებული.

ადამიანის სადაურობის აღსანიშნავად ქართული -ელ სუფიქსს იყენებს, ნივთის სადაურობის აღსანიშნავად -ურ-ს: კახ-ელ-ი მევენახე, კახურ-ი ღვინო....

თუ მსაზღვრელი უშუალოდ წინ უძღვის საზღვრულს და ხმოვანზე დაბოლოებული ფუძე აქვს, ბრუნვის ნიშნებს არ დაიროთავს; მაგრამ თუ

¹ სადაც ენის სტრუქტურა მას შესაძლებელს ხდის: მორფოლოგია გრამატიკის უცილობელი ნაწილი არაა. სინტაქსი და სტილისტიკა — ყველა ენის დამუშავებისას შეიძლება ჩამოყალიბდეს.

ფუძე თანხმოვანზეა დაბოლოებული, მსაზღვრელი ბრუნვათა მიხედვით იცვლება:

ღრმა მდინარე, ღრმა მდინარემ, ღრმა მდინარეს, ღრმა მდინარის...
მაგრამ:

ხარბი თვალი, ხარბმა თვალმა, ხარბ თვალს, ხარბი თვალის...

თუ ზმნა გარდამავალია, ნამყო ძირითადად სუბიექტი ქმოთხრობითში დაისმის, ობიექტი ნივთისა — სახელობითში. თუ ზმნა გარდაუვალა — სუბიექტი სახელობითში იქნება, ობიექტი კი (როცა ის არის) — მიცემითში.

მეზობელმა სახლი ააშენა — მეზობელი მეზობელს დაეხმარა...

აი მარტივი ნიმუშები იმ მორფოლოგიურ და სინტაქსურ ფორმულათა, რომლებიც მიუთითებენ, რა ადგილიც უკავია ახალი ქართული სალიტერატურო ენის სისტემაში ხსენებულ მორფოლოგიურ ფაქტებსა და სინტაქსურ კონსტრუქციებს.‡

ანალოგიური ფაქტები ფონეტიკაშიც დაიქვნიება. სხვადასხვა ქართულ სიტყვაში ბგერათა თანამიმდევრობა შემთხვევითი და ნებისმიერი გვეჩვენება, მაგრამ ეს ერთი შეხედვით. ნამდვილად კი აქაც კანონზომიერებაა და არა შემთხვევითობა⁴ ჯაოსი. ასე, მაგალითად, ქართულში წყ-კომპლექსი ჩვეულებრივია (წყალი, წყება, მწყერი, წყდობა, წყ-რომა...), მაგრამ არ დაიქვნიება არც ერთი შემთხვევა ყწ-კომპლექსისა. ამქამდ გამორკვეულია, რატომაცაა ეს ასე: [წ-ს შემდეგ ყ ფონეტიკურადაა განვითარებული (გ. ა ხ ვ ლ ე დ ი ა ნ ი), ყ-ს შემდეგ კი წ არ ვითარდება. კომპლექსის საკითხი ზოგად კანონზომიერებას ემყარება.

კიდევ:‡ქველი ქართულისათვის ჳს კომპლექსი კანონზომიერია, სჳ — არაა; ასეთ შემთხვევაში:‡ კომპლექსის მეორე წევრი უთუოდ ხ იქნება: ჳხ, ერთი მხრით, — სხ, მეორე მხრით, თანაბრად! ბუნებრივია (გ. თ ო ფ უ რ ი ა).

სტილისტიკის ხაზით ენობრივი ფორმულები, პირველ ყოვლისა, ბუნებრივ გამოთქმებზე მიაქცევს ჩვენს ყურადღებას; მ ხ ა რ ი დ ა - უ ჭ ი რ ა, პ ა ტ ი ვ ი ს ც ა, ნ ე ბ ა დ ა რ თ ო, შ უ რ ი ი ძ ი ა, გ ზ ა გ ა უ კ ა ფ ა, გ უ ლ ი შ ე უ წ უ ხ დ ა, თ ვ ა ლ ი მ ო ა ფ ლ ო, — ქართული ფრაზეოლოგიის კანონზომიერი ფაქტებია.

რაც უფრო რთულია ენობრივი სტრუქტურა, მით უფრო მეტი ფორმულები დაგვეკირდება იმ კანონზომიერების გამოსავლინებლად, რომელიც სათანადო ენობრივ სისტემას ახასიათებს, და — პირუკუ. ქართულში სახელთა ბრუნება შეუდარებლივ მარტივია, ვინემ რუსულში. ქართული ზმნის უღვლილება დიდად უფრო რთულია რუსულისაზე.

ერთი ენის ფაქტების შეპირისპირება მეორე ენისასთან ხელშესახებს ხლის სისტემისათვის დამახასიათებელ კანონზომიერებას.

რუსულში გვაქვს სახელები Ленинград, Харьков — ქართულად ითქმის ლენინგრადი, ხარკოვი (-ი დაერთო), მაგრამ Пушкино, Одесса ისევ იმ დაბოლოებით რჩება: პუშკინო, ოდესა... რატომ? იმიტომ, რომ ქართულში სახელთა გაფორმებას შემდეგი ფორმულა განსაზღვრავს: თანხმოვანზე დაბოლოებულ ფუძეს სახელობითში -ი დაერთვის (კაცი-ი, სახლ-ი... ბათუმ-ი, ფოთ-ი...), ხმოვანზე დაბოლოებულს — არა (გზა... ქვა... კლდე... სოკო... სამტრედია... ახმეტა... ერწო... წყალტუბო...)... სხვა ენის მასალის გაფორმებისას გამოჩნდა ქართულისთვის დამახასიათებელი მორფოლოგიური ნორმები.)

რუსულის სუსტად მცოდნე ქართველი იტყვის ხოლმე: პრამუ ვამ... ეტო ემუ ნე კასაეტსია... რა იწვევს შეცდომას? ის რომ ქართულში ზმნები „სთხოვს“, „ეხება“ პირის ობიექტს მიცემითში იგუებენ: სთხოვს ამხანაგებს... ეს არ ეხება მას... რუსული სიტყვები ერთმანეთთან დაკავშირებული აღმოჩნდა ქართული სინტაქსის ფორმულის მიხედვით. რუსულში დაშვებულმა შეცდომამ გამოავლინა ქართულის წესი.

ზევით ვამბობდით: ენობრივი სისტემები განსხვავდება სირთულესიმარტივის მხრივო. განსხვავება ამით არ ამოიწურება: სხვაობა თვით ამ სისტემის შინაარსშიაც დასტურდება. ეს ითქმის ლექსიკურ შედგენილობაზე, მორფოლოგიურ ინვენტარზე, სტილის დამახასიათებელ გამოთქმებზე, ბგერებზე, ენის ამ საშენ მასალაზე:...

ქართულად ითქმის: ს ა ე რ თ ო ს ა ქ მ ე, მაგრამ: ზ ო გ ა დ ი ე ნ ა თ მ ე ე ნ ი ე რ ე ბ ა; რუსულად გვექნება: общее дело, общее языковедение.

ქართველი ამბობს: კარაქი, ერბო, ზეთი... რუსისთვის ყველა ეს масло-ა, — ოღონდ სხვადასხვანაირი: კარაქი — сливочное масло, ერბო — топленое масло, ზეთი — растительное масло... პირუტყუ: ქართულად ვამბობთ: „დიდი სახლი“, „დიდი მოაზროვნე“ — რუსი სხვადასხვა სიტყვებს იხმარს დიდი-ს ადგილას: большой дом, великий мыслитель...

ქართულ ბრუნებაში მოთხრობითი გვაქვს, რუსულში — არა; რუსულში — აკუზატივი (винительный) მოიპოვება, ქართულმა ასეთი ბრუნვა არ იცის.

ორპირიანი ზმნა ქართულში ჩვეულებრივია (მ-ეხმარება-ა მე ის, გ-ეხმარება-ა შენ ის...), რუსულში ყველა ზმნა ერთპირიანია (помогает он мне, тебе, ему.....)....

წარმოვიდგინოთ, რომ ასეთი სხვაობა ენებს შორის არა გვაქვს. მაშინ ყველა ენას ერთი ფონეტიკა, მორფოლოგია, სინტაქსი და სტილისტიკა აღმოაჩნდებოდა, განსხვავება მხოლოდ სიტყვებში გვექნებოდა;

ერთისა და იმავე საგნის სახელი სხვადასხვა ბგერებისაგან შედგება: სახლი — дом, კლდე — скала...

ყოველი ენა ასახავს სინამდვილეს, მაგრამ არა ერთნაირად. სინამდვილის მოვლენები, მათი კავშირი თავისებური სახით დაჩნდება სხვადასხვა ენაში. ერთ შემთხვევაში აღსანიშნის ერთი მხარეა ამოსავალი, მეორეში — სხვა... აღსანიშნთა შორის ურთიერთობა ერთგან ასეა წარმოდგენილი, სხვანაირად — სხვაგვარად:

სამოცი (3×20) და шестьдесят (6×10) ობიექტურად ერთი და იგივეა. მაგრამ ქართულმა იგი სამი ოცეულისაგან შემდგარად წარმოგვიდგინა, რუსულმა — ექვსი ათეულისაგან ააგო. შედეგი ერთია, პროცესი — სხვადასხვა (ესაა უმარტივესი მაგალითი — რიცხვის მასალაზე და იმიტომ; შეიძლება შედეგშიაც იგრძნობოდეს ერთგვარი სხვაობა).

ანდა გამოთქმები რომ ავიღოთ: „ღვიძლი ძმა“ — ხუნძ. ტულალა‘აულ ვაც (=ღვიძლი ძმა) — მეგრ. კვიღრი ჯიმა (=მკვიდრი ძმა) — რუს. родной брат (=შობითი ძმა)...

ანდა: ამხანაგს უყვარს წიგნის კითხვა — товарищ любит читать книгу; ქართული ფრაზა სიტყვა-სიტყვით რომ გადაგვეთარგმნა, იქნებოდა: „товарищу любви (любится) книги чтение...“

ზოგჯერ თავისებურება ისე შორს მიდის, რომ ერთი ენის გამოთქმა პირდაპირ არც ითარგმნის: გული მოუვიდა — „сердце пришло к нему (!)“, „აქ ქარი იცის“ — „здесь ветер знает (!)“...

ღებულება: ყოველი ენა მსოფლმხედველობაა, სწორია იმ გაგებით, რომ ყოველ ენაში, როგორც ნიშანთა თავისებურს სისტემაში, სინამდვილე (აღსანიშნი) მეტ-ნაკლების ნაირ-ნაირობითაა წარმოდგენილი (ასახული).

§ 95. ღირებულება-ცნებისათვის ენობრივ სისტემაში. ენობრივი სისტემისათვის ამოსავალია ნიშნის ფუნქცია, ე. ი. ნიშნის მიმართება აღსანიშნისადმი; მაგრამ როგორც ნათქვამია ზემოთ (გვ. 226), არის მეორე მომენტიც: წინშის მიმართება სხვა ნიშნებისადმი იმავე ენაში.

როგორია ამ მომენტის ხვედრი წონა?

ნიშანთა ურთიერთობაზე ენობრივი სისტემის შიგნით ყურადღება გაამახვილა სოსიურმა; იგი წერს: „რაკი ენა წარმოადგენს სისტემას, რომლის ყველა ელემენტი მთლიანობას ქმნის, ცალკეული ფაქტის ღირებულება მომდინარეობს ერთდროულად სხვა ფაქტების არსებობისაგან...“¹

¹ სოსიური: „ზოგადი ენათმეცნიერების კურსი“, რუს. თარგმანი, მოსკოვი. 1933 წ., გვ. 114.

ფრანგულ დედანში აღებულია ფრანგ. mouton და ინგლ. sheep და mutton. რუს. თარგმანში ეს მაგალითი შეცვლილია რუსული ეკვივალენტებით: баран, баранина.

ფრანგ. mouton, რუს. баран („ვერძი“) ერთი და იმავე მნიშვნელობისაა თითქოს, მაგრამ ფრანგ. mouton „ცხვრის ხორცსაც“ ნიშნავს, რუსულს კი საამისოდ баранина აქვს¹.

ამგვარად, სიტყვებს mouton და баран სხვადასხვა ღირებულება (valeur) აქვს სათანადო ენობრივ სისტემაში: „შედის რა სისტემის შედგენილობაში, სიტყვას აქვს არა მხოლოდ მნიშვნელობა, არამედ აგრეთვე — და უმთავრესად — ღირებულება და ეს კი სულ სხვა რამეა“ (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.)².

ფრანგული მრავლობითი — ამზობს სოსიური — და სანსკრიტის მრავლობითი ერთი და იგივე არაა: ფრანგულში მხოლოდობითი და მრავლობითი გაირჩევა, სანსკრიტში კი მხოლოდობითისა და მრავლობითის გარდა ორობითიც არის (თვალები, ყურები, ხელები, ფეხები ერთი ინდივიდისა — ორობითში დაისმის). მაშასადამე, მრავლობითის გამოყენების არე სანსკრიტსა და ფრანგულში განსხვავებულია³.

ანალოგიური მაგალითები ყველა ენაში დაიძებნება: შდრ. რუს. имеет ქართ. აქვს: книгу имеет — წიგნი აქვს, მაგრამ: брата имеет — ძმა ჰყავს... რუს. положение, ქართ. მდგომარეობა: тяжелое положение больного — ავადმყოფის მძიმე მდგომარეობა, მაგრამ: положение в пространстве — სივრცეში მდებარეობა; основное положение доклада — მოხსენების ძირითადი დებულება... ასევე: племянник — დისწულიცაა და ძმისწულიც (ოღონდ ვაჟი!), племянница — დისწული, ძმისწული (ქალი); რუსული ენა არ განასხვავებს, ვისი შვილია — დისა თუ ძმის; ქართული არ განასხვავებს, ვაჟია თუ ქალი... რუს. тетка — მამიდაცაა, დეიდაცა და ბიცოლაც... (იხ. აგრეთვე მაგალითები ზემოთ, გვ. 228).

რუს. шитье — ქართ. კერვა („школа кройки и шитья“ — „ქრაკერვის სასწავლებელი“). მაგრამ „დაიწყო პალტოს კერვა“ — „начал шить пальто“...

„მაღალი“ თითქოს იგივეა, რაც რუს. высокий; ნამდვილად კი რუსულში მისი ფარდია высокий, -ая -ое: высокий дом, высокая башня, высокое дерево — მაღალი სახლი, მაღალი კოშკი, მაღალი ხე....

რუს. помогает — ეხმარება, შველის... თითქოს ასეა! მაგრამ: помогает тебе — გეხმარება, помогает мне — მეხმარება... მაშასადამე: ეხმარებას ეკვივალენტურია помогает ему, им... ეხმარება — არის ფორმა მესამე პირის სუბიექტისაც და ობიექტისაც იმავდროულად, помогает მხოლოდ სუბიექტის III პირია.

¹ იქვე, გვ. 11 .

² იქვე.

³ იქვე

ძვ. ქართ. წინადადება — აბრაამ შვა ისააკ (ძვ. სლავურით: Авраам роди Исаака) და გერმ. Abraham zeugte Isaak თითქოს ერთნაირ სუბიექტსა და ობიექტს შეიცავს: აბრაამ Abraham, ისააკ Isaak; ნამდვილად კი: ქართულში აბრაამ მოთხრობითია, გერმ. Abraham (რუს. Авраам) — სახელობითი; ქართულში ისააკ — სახელობითია, გერმ. Isaak — ბრალდებითი (აკუზატივი). შღრ. აბრაამ შვა ისააკ — მამამან შვა ძმ... Abraham = Nominal. (der Vater), Isaak = Accus. (den Sohn)... ერთი და იმავე ბგერითი შედგენილობის სიტყვას სხვადასხვა მორფოლოგიური კვალიფიკაცია უკეთდება იმიტომ, რომ სხვადასხვა მორფოლოგიური ღირებულება ქაქვს ქართულისა და გერმანულის სხვადასხვა მორფოლოგიურ სისტემაში.

§ 96. მნიშვნელობისა და ღირებულების ურთიერთობისათვის ენობრივ სისტემაში. ღირებულება ფაქტია; ქამის თვალსაჩინოდ ჩვენება სოსიურის დამსახურებაა. როგორია მნიშვნელობისა და ღირებულების ურთიერთობა? ღირებულება ვერ დაუპირდაპირდება მნიშვნელობას, როგორც „სრულიად სხვა რამე“ („tout autre chose“)¹.

ღირებულება ეს იგივე მნიშვნელობაა, ოღონდ დეტერმინირებული ენობრივ სისტემაში. ეს დეტერმინაცია სისტემის სათანადო ფაქტებთან ურთიერთობის შედეგია. ეს ურთიერთობა ვერ გააქარწყლებს მნიშვნელობას; აღსანიშნისადმი მიმართება რჩება, როგორც ძირითადი მომენტი. ფრანგული (ანდა რუსული) მრავლობითი რიცხვი არ უდრის სანსკრიტისას (ან ძვ. ბერძნულისას), მათს ღირებულებას ვერ გავათანაბრებთ; მაგრამ ამისდა მიუხედავად ფრანგული მრავლობითიც მრავლობითია და სანსკრიტის მრავლობითიც! რატომ? იმიტომ, რომ ორსავე ენაში სათანადო ფორმები მიუთითებენ სიმრავლეზე. ოღონდ ფრანგულში ესაა ყოველგვარი ერთზე მეტი საგანი, სანსკრიტისათვის კი აქედან გამოირიცხება, ამას მოაკლდება ორი საგნის აღნიშვნის შემთხვევები (ორი თვალი, ორი ყური, ორი ხელი აქ ცალკე რიცხვის მორფოლოგიურ კატეგორიას ქმნის, ორობითისას)... სანსკრიტის მრავლობითი განსხვავდება ფრანგულის მრავლობითისაგან მოცულობით, თუ შეიძლება ითქვას, კვანტიტატიურად, მაგრამ არა კვალიტატიურად: სანსკრიტის მრავლობითი მაინც

¹ ს ო ს ი უ რ ი ვარკვეულ დასკვნებს აკეთებს ღირებულება-ცნებიდან; მთავარი შედეგია ისტორიზმის შეფუასებლობა. ეს პრინციპული შეცდომა ღირებულების არასწორი გაგებიდან მომდინარეობს.

ამის შესახებ საუბარი გვაქვს წერილში „სტრუქტურალიზმი, როგორც თანამედროვე ენათმეცნიერების მიმდინარეობა“ — „უნივერსიტ. შრომები“, XXVI (1944), გვ. 240—241.

მრავლობითია. და ამას, ვიმეორებთ, აღსანიშნისადმი მიმართება, მნიშვნელობა განსაზღვრავს და არა ღირებულება.

ღირებულება მნიშვნელობის მოდიფიკაციაა ენობრივი სისტემის წიაღში, პროდუქტია ენობრივი აპერცეფციისა. ღირებულება მოგვაგონებს საკონტექსტო მნიშვნელობას, ოღონდ ეს კონტექსტი ფრაზა კი არაა, არამედ ენის მთელი სისტემა. ღირებულების ძალა მნიშვნელობისას კი არ უარყოფს, არამედ მას ემყარება, როგორც საფუძველს: „наш язык“ და „наш язык“, ზოგადი და საერთო (იხ. ზემოთ, გვ. 228) სათანადო ზოგადი მნიშვნელობის კერძობითი სახეებია. თითოეულ მათგანს აქვს მნიშვნელობა; მოშალეთ ეს მომენტი, და შეუძლებელი გახდება ამ სიტყვათა ღირებულების გარკვევა სათანადო ენობრივ სისტემაშიც და სხვა სისტემებთან შეპირისპირებისას.

ღირებულებისთვის სათანადო ადგილის მინიჭება მნიშვნელობის დავიწყებას არ საკბრებს, პირიქით, მოითხოვს მნიშვნელობის ადგილი მკაფიოდ მოიხაზოს. მნიშვნელობა-ცნება ენობრივი სისტემისთვის ამოსავალია, ღირებულება-ცნება მისი კონკრეტულობის გამოვლენაა.

ენობრივ სისტემას რომ მხოლოდ მნიშვნელობის მომენტი (აღსანიშნისადმი მიმართება) განსაზღვრავდეს, რეალობა რომ ენებში ერთნაირად აისახებოდეს, ყველა ენის სისტემა ერთნაირი იქნებოდა, ე. ი. ერთი ენობრივი სისტემა აღმოგვაჩნდებოდა, განსხვავებული მხოლოდ იმით, რომ ერთი და იმავე საგნის სახელები სხვადასხვა ბგერებისაგან შედგება (კლდე — камень, ფრან. roche, გერმ. Fels...).

ენობრივ სისტემას, რომ მხოლოდ ღირებულება-ცნება ედოს საფუძვლად, ერთი ენის სისტემას არაფერი ექნებოდა საერთო მეორე ენის სისტემასთან, გარდა იმისა, რომ ორივეში მასალად ბგერები აღმოჩნდებოდა (თუკი საერთოდ შესაძლებელი იქნებოდა ღირებულება-ცნებაზე ენობრივი სისტემის აკება: მნიშვნელობის გარეშე ღირებულება ფიქცია).

ემპირიული მასალა კი გვეუბნება, რომ ენათა კონკრეტული სისტემები ამ ორ პოლუსს შორის მიმოიქცევა, ყოველ ენაში მოქმედებს ორი საწყისი: არ მოიპოვება არც ერთი ენა, რომ სხვა ენას რითიმე არ ჰგავდეს, არ მოიპოვება არც ერთი ენა, რომ სხვა ენათაგან რითიმე არ განსხვავდებოდეს (და დროთა ვითარებაში „თავის თავისაგანაც“ არ განსხვავდეს).

ისტორიული დავა ფილოსოფიურსა და მეცნიერულ (ისტორიულ) გრამატიკას შორის ამ ფაქტითაა შეპირობებული.

რაა მთავარი? საერთო თუ განსხვავებული?

„... თუ ფრიად განვითარებულ ენებს კანონები და განსაზღვრებანი საერთო აქვთ ყველაზე ნაკლებ განვითარებულ ენებთან, — მეორე მხრივ, სწორედ ის, რაც ამ ზოგადისა და საერთოსაგან განსხვავებას წარმოად-

გენს, შეადგენს მათს განვითარებას—ო¹, შეიძლებოდა გვეთქვა კ. მარქსის სიტყვებით.

მართლაც, ისტორიული ენათმეცნიერების გაჩენაცა და განვითარებაც ენათა სხვაობის (სივრცეში, დროში) ძიებასთანაა შინაგანად დაკავშირებული...

ამით, რაღა თქმა უნდა, „საერთოს“ საკითხი როდი მოიხსნა. „საერთო“ წინაპირობაა „განსხვავებულისა“: „განსხვავებული“ იმდენადაა „განსხვავებული“, რამდენადაც ამ საერთოს გულისხმობს. ამის გარეშე გვექნებოდა „სხვა“ (და არა „განსხვავებული“).

შესაბამისად: ენობრივი ფაქტის ღირებულება სისტემაში წარმოიქმნება ენობრივი ფაქტის მნიშვნელობის ფონზე. მნიშვნელობა წინაპირობაა ღირებულებისა, ენის სისტემაში ობიექტური მომენტი საყრდენია სუბიექტურისათვის.

„საერთოს“ დავიწყება ისევე არ შეიძლება, როგორც არ შეიძლება მნიშვნელობის დავიწყება, მაგრამ ენის სპეციფიკის არსებითი მომენტის უგულებელყოფა იქნებოდა, თუ „საერთო“ დაჩრდილადა „განსხვავებულს“, მხოლოდ მნიშვნელობას დაეინახავდით და ღირებულება შეუმჩნეველი დაგვრჩებოდა.

§ 97. ენა და აზროვნება. ენისა და აზროვნების ურთიერთობის პრობლემა ძველის-ძველია. ამჟამად ეს პრობლემა, პირველ ყოვლისა, ორორი სპეციალური მეცნიერების, ფსიქოლოგიისა და ენათმეცნიერების, შესწავლის ობიექტია. მაგრამ ამ საკითხზე უფიქრიათ, მის შესახებ მოსაზრებები გამოუთქვამთ გაცილებით უფრო ადრე, ვინემ ფსიქოლოგია და ენათმეცნიერება ცალკე მეცნიერებათა სახით ჩამოყალიბდებოდა. საკითხი ძველიცაა და რთულიც. იგი მონოგრაფიულ შესწავლას მოითხოვს. ჩვენ აქ შემოვიფარგლებით იმით, რომ გამოვეყოფთ ძირითად საკითხებს, რასაც ეს პრობლემა გულისხმობს და მიუვითითებთ, როგორ დგება ეს საკითხი ენათმეცნიერების თვალსაზრისით.

ენისა და აზროვნების ურთიერთობის პრობლემა ენათმეცნიერებაში დგება ენის ექსპრესიული ფუნქციის გათვალისწინებისას (ამ ფუნქციის ხვედრი წონის შესახებ იხ. § 51).

ეს პრობლემა გულისხმობს ორ ძირითად საკითხს:

I. რა მიმართებაშია ენა და აზროვნება ერთმანეთთან ამჟამად:

ა. რა სამსახურს უწევს ენა აზროვნების პროცესს, როგორია ენის მნიშვნელობა აზროვნებისათვის;

ბ. როგორია სათანადო ფსიქოლოგიური პროცესი, ე. ი. როგორ ხორციელდება აზრის გამოვლენა ენაში.

¹ კ. მარქსი: პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის, ქართ. თარგმ., გვ. 5-

II. როგორია ისტორიული ურთიერთობა აზროვნებისა და მეტყველებისა:

ა. რა უსწრებს რას: აზრი სიტყვას თუ პირუტყუ;

ბ. რა როლს ასრულებდა აზროვნების განვითარებაში მეტყველება და წინაუქმო, — მეტყველების განვითარებაში აზროვნება?

ერთი სიტყვით, ენისა და აზროვნების პრობლემას აქვს ორი ასპექტი: ისტორიულ-გენეზისური და არაისტორიული, სისტემატური ანალიზისა. როგორც უკვე ითქვა, პრობლემა არანაკლებაა ფსიქოლოგიის განსჯის საგანი, ვინემ — ენათმეცნიერებისა. კერძოდ, საკითხი — როგორ ხორციელდება აზრის გამოვლენა ენაში, როგორია სათანადო პროცესი, — თავისთავად ცხადია, სპეციფიკურ-ფსიქოლოგიურია.

რა მნიშვნელობა აქვს თანამედროვე ადამიანის აზროვნებისათვის მეტყველებას? ენა აზროვნების იარაღიაო, ასეთია პასუხის ტრადიციული ფორმულა. ამ ფორმულის შიხაარსი უნდა დაზუსტდეს: არ უნდა ვიფიქროთ, თითქოს აზრს მეტყველების გარეშე — ე. ი. სანამ ის მეტყველებაში გამოსახულებას პოვებდეს, — უკვე ჰქონდეს ჩამოყალიბებული, დამთავრებული სახე და მეტყველება ასეთი მზა-ნზარეული აზრის გარესამოსის როლში გამოდიოდეს. არა, მეტყველება აზრის დანაწევრების, ჩამოყალიბებისა და გაფორმების — მოკლედ, ხორცშესხმის — საშუალებაა.

აქედან დასკვნა: დისკურსიული, დანაწევრებული აზროვნება მეტყველების გარეშე შეუძლებელია.

„ცნება შეუძლებელია სიტყვის გარეშე, ცნებებით აზროვნება შეუძლებელია მეტყველებითი (ვერბალური) აზროვნების გარეშე“, წერს ლ. ვიგოტსკი¹. დ. უზნაძის თქმით: „ს ი ტ ყ ვ ა გ ა ნ ყ ე ნ ე ბ უ ლ ი ა ზ რ ი ს ო ბ ი ე ქ ტ ი ვ ა ც ი ა ა . ი გ ი არათვალსაჩინო განცდის უშუალო მოცემულობად გადაქცევის საშუალებას იძლევა. უიმისოდ, მაშასადამე, განყენებული აზროვნების გაშლა შეუძლებელი იქნებოდა ამრიგად, თვალსაჩინო, სენსორული შინაარსი პირველ რიგში სიტყვაში ხვდება არათვალსაჩინო აზრს და ამ უკანასკნელს განვითარებისა და გაშლის შესაძლებლობას უქმნის. ამიტომ, რასაკვირველია, სამართლიანია, როდესაც ცნებითს, განყენებულ აზროვნებას ვ ე რ ბ ა ლ უ რ (სიტყვიერ) აზროვნებასაც უწოდებენ“ (ხაზი ავტორისაა)².

ცნებითი განყენებული აზროვნება შეუძლებელია მეტყველების გარეშე, — ამ საკითხში თანხმობა შემთხვევითი არაა, ესაა ამჟამად მიღებული შეხედულება. მაგრამ სწორედ განყენებული აზროვნებაა თა-

¹ იხ. Л. Виготский: Мышление и речь, მოსკოვი, 1934 წ., გვ. 116.

² იხ. დ. უზნაძე: ზოგადი ფსიქოლოგია, თბილისი, 1940 წ., გვ. 383—384.

ნამედროვე კაცობრიობისათვის დამახასიათებელი: მეცნიერება, ტექნიკა, ლიტერატურა უამისოდ წარმოუდგენელი იქნებოდა. ეს აზროვნება ვერ გახდებოდა ფაქტი მეტყველების გარეშე. მეტსაც ვიტყვით: კონკრეტული სახეებით აზროვნებაც საჭიროებს მეტყველებას, თუ მას დანაწევრებულ სახეს მივცემთ.

გვრჩება დაუნაწევრებელი, არადისკურსიული, აზროვნება, ე. წ. ინტუიციური აზროვნება (მაგალითად, ჰადრაკის თამაშის დროს რომ აქვს ადგილი); ის არ საჭიროებს მეტყველებას. მაგრამ საეჭვოა ინტუიციური აზროვნებას მიეღო ის სახე, რომელიც მას ახლა აქვს, მეტყველებითი (ვერბალური) აზროვნება გვერდით რომ არ უდგეს. ინტუიციური აზროვნების შესაძლებლობაც, მაშასადამე, მეტყველებითი აზროვნების ფონზე უნდა იქნეს განხილული.

§ 98. როგორია პროცესი აზროვნების გამოვლენისა მეტყველებაში?

ეს საკითხი ყველაზე გაურკვეველია: მისი დამაკმაყოფილებელი გადაწყვეტა თანამედროვე ფსიქოლოგიაში არ ჩანს.

მოკლედ შევვხებით გადაწყვეტის ერთ ცდას. იგი ასეთია: აზრთან ურთიერთობაშია არა თქმული სიტყვა, არამედ სიტყვის წარმოდგენა, არა „გარეგანი მეტყველება“, თუ შეიძლება ასე ითქვას, არამედ „შინაგანი მეტყველება“. მართლაც, მეტყველთან ჯერ აზრი გვაქვს, მერე შესაბამისი ენობრივი წარმოდგენები, შემდეგ კი სამეტყველო აპარატი წარმოქმნის სათანადო სიტყვებს, როგორც ფიზიკური ყოფიერების მქონე ურთიერთობის საშუალებებს. მსმენელამდის ჯერ ეს ფიზიკური მასალის სიტყვა მოდის, მერე აკუსტიკური სახე ივარაუდება, მერე — აზრი: მეტყველთან აზრით იწყება, მსმენელთან — აზრით თავდება. აზრი უცილობელი წევრია მიმართებისა.

პირველი სიძნელე აქ ჩნდება: სიტყვასთან აზრის ურთიერთობა რომ ვარკვიოთ, უნდა გვქონდეს აზრი, მეტყველების გარეშე აღებული, „მეტყველების მიღმა“ არსებული, „კრისტალური სახის აზრი“. მაგრამ ასეთი ფსიქოლოგიური ოდენობის მიღება ჭირს; ხოლო სანამ ფსიქოლოგიას ეს ვერ მოუხერხებია, აზროვნებისა და მეტყველების ურთიერთობის საკითხი არა თუ არ გადაწყდება, ჯეროვანი სახით არც დაისმის.

ვთქვათ, ეს დაბრკოლება გადავლახეთ: აზრის კრისტალები მოვიპოვეთ. მეორე წევრი, „შინაგანი მეტყველება“ გარკვეული ოდენობაა; საკითხავია, დაიყვანება თუ არა აზრისა და სიტყვის ურთიერთობის პრობლემა „აზრის კრისტალებისა“ და „შინაგანი მეტყველების“ ურთიერთობის პრობლემამდის? არა, ეს ვერ ამოწურავს საქმის ვითარებას.

მნიშვნელობის რაობის ანალიზმა იმ დასკვნამდის მიგვიყვანა (იხ.

§ 84), რომ არც საგნისა და არც სიტყვის წარმოდგენაა აუცილებელი ნათქვამის გაგებისას მსმენელთან და. მაშასადამე, მეტყველთანაც: უსახო აზროვნების შესაძლებლობა ამის საწინდარია; შეიძლება აზრი გავიგოთ, რა გვითხრეს ვიკოდეთ და კონკრეტული სახე (საგნისა, სიტყვისა) არ ჩანდეს; ასევე შეიძლება აზრი გამოვთქვათ და ასეთი სახეები არ დადასტურდეს ჩვენს „შინაგან გამოცდილებაში“; ასეთი „ავტომატურად წარმოსატქმელი“ და მოსმენისას „ავტომატურად გასაგები“ აზრი გამონაკლისი როდია. მაგრამ ის იშვიათიც რომ იყოს, მაინც პრინციპული ღირებულება ექნებოდა.

ამრიგად „მეტყველებითი წარმოდგენებისადმი“ („შინაგანი მეტყველებისადმი“) აპელაციით საკითხი ვერ გადაწყდება. თვით საკითხის ამგვარი დასმა დროგადასულად უნდა მივიჩნიოთ მას შემდეგ, რაც უსახო აზროვნების ფაქტები დადგენილ იქნა. საკითხის ამგვარი დასმა ასახავს ფსიქოლოგიის განვითარების იმ ეტაპს, როდესაც აზროვნების ფსიქოლოგია უღრმია წარმოდგენათა ფსიქოლოგიას. ახლა ეს განვლილი საფეხურია.

რა გამოვიდა? არკვევენ აზრის მიმართებას „შინაგანი მეტყველებისადმი“ და მით სურთ გამოავლინონ, რაში მდგომარეობს აზროვნებისა და მეტყველების ურთიერთობა. მაგრამ აზრი, როგორც ასეთი, აზრი მეტყველების ჩარევის გარეშე — გარკვეული ოდენობა აღარაა, ის საძიებელია; „შინაგანი მეტყველება“ სრულიად გარკვეულ ოდენობას წარმოადგენს, მაგრამ ის ურთიერთობის აუცილებელი წევრი არაა. ამიტომ შინაგანი მეტყველებისადმი აპელაციით საკითხის გადაწყვეტა კერძობითი გადაწყვეტა თუ იქნებოდა.

ეს მიგვაჩნია პრინციპული ხასიათის დაბრკოლებად აზროვნებისა და მეტყველების პროცესობრივი ურთიერთობის ძიებისას. ამ დაბრკოლების შემოვლა საკითხის გადაწყვეტას კიდევ არ ნიშნავს, მაგრამ ამის გარეშე, თუ ეს წინაპირობა არ მოგვეპოვება, საკითხს ვერ გადავწყვეტთ.

შემთხვევითი არ უნდა იყოს, ლ. ვიგოტსკი რომ წერს: „... მიმართულებათა ცვლა ფსიქოლოგიაში, რამაც ასე ძლიერად წასწია წინ ფსიქოლოგიის ისეთი თავები, როგორცაა მოძღვრება აღქმისა და მეხსიერების შესახებ, ტოვებს ერთ ადგილზე მოსაწყენი და ერთფეროვანი ტკეპნის შთაბეჭდილებას, წრეში ტრიალის შთაბეჭდილებას, როდესაც საქმე ეხება აზროვნებისა და მეტყველების პრობლემასაო“¹.

§ 99. როგორია აზროვნებისა და მეტყველების გენეზისური ურთიერთობა? წარმოშობის მიხედვით, რა უსწრებს რას? აზრი — სიტყვას თუ პირუკუ?

¹ იხ. Л. Выготский, Мышление и речь, 1934, გვ. 267.

პირველი შეხედვით, აქ სარკვევი არაფერია: როგორ შეიძლება აზრის წარმოშობა არ უსწრებდეს სიტყვისას? სიტყვა აზრის გამოსახვის საშუალებაა; უნდა არსებობდეს ის, რაც უნდა გამოსახონ, რომ ვილაპარაკოთ იმის შესახებ, რითაც უნდა გამოსახონ.

ახლანდელი ვითარების მიმართ ამ დებულებას ძალა აქვს, მაგრამ ეს დედუქციური. მსჯელობა ვერ გადაწყვეტს საკითხს, რამდენადაც გენეზისი გვაქვს მხედველობაში. საქმე ისე მარტივი როდია, თითქოს ჯერ ადამიანს აზროვნება განუვითარდა და შემდეგ კი ამ განვითარებულ, ჩამოყალიბებულ აზრს გამოსახვის საშუალება დაუძებნეს. ზემოთ უკვე შემთხვევა გვქონდა აღგვენიშნა, რომ სიტყვა არაა სამოსი გაფორმებული, ჩამოყალიბებული აზრისათვის, ის თვით ამ ჩამოყალიბება-გაფორმების საშუალებაა; განყენებული აზრი ამ საშუალებაზეა დამოკიდებული. თუ ასეა ეს ამჟამად, რაღა ითქმის იმ ეპოქის შესახებ, როდესაც „ადამიანის წინაპრის“ ადამიანად ქცევის პროცესი მიმდინარეობდა.

მაშასადამე: დებულებას — „აზროვნება უსწრებს მეტყველებასო“, — საკითხის ერთადერთ შესაძლო გადაწყვეტად ვერ გამოვაცხადებთ, რამდენადაც გენეზისის ძიება განგვიზრახავს. თუმცა აზრის უწინარესობას ახლაც ყველაზე მეტი მომხრე ჰყავს.

საილუსტრაციო მაგალითები: ა. აზრი წინ უსწრებს სიტყვას (წამომშობის მიხედვით): შ ტ ა ი ნ თ ა ლ ი, ბ ე ნ ე კ ე, რ ა ვ ე ს ო ნ ი, მ ა ა ს ი ... „ენის შესაძლებლობის უცილობელი პირობა გონებაა. რაკი უმისოდ ცნებები შეუძლებელია, შეუძლებელია გვქონდეს ცნებათა რაიმე გამოსახულებაც, შეუძლებელია ენა“ (მ ა ა ს ი).

„ენა მიზეზი კი არაა გონებისა, არამედ მხოლოდ მისი პროდუქტი“ (რ ა ვ ე ს ო ნ ი).

ამავე დაფორმულებითაა ბ ე ნ ე კ ე ს დებულება წარმოდგენილი: „ყოველი თვითმოქმედი აზროვნება ხორციელდება პირველ ყოვლისა ენის გარეშე... ენა არის აზროვნების პროდუქტი“¹.

„ადამიანის ენა მიზეზი კი არაა მისი გონისა (seines geistigen Charakters), არამედ ნაყოფი (Wirkung). ცხოველები სწორედ იმიტომ არ ლაპარაკობენ, რომ მათ სათანადო ფსიქიკური წარმონაქმები არ გააჩნიათ“².

„...წარმოშობის მიხედვით მარტივი აზროვნება (ჭვრეტა) წინ უსწრებს ენას“³.

¹ Lehrb. der Psych., III გამოც., გვ. 54.

² იქვე. გვ. 55.

³ შ ტ ა ი ნ თ ა ლ ი: Einleit., მეორე გამოც., 1881, გვ. 51.

ბ. უენოდ აზრი შეუძლებელია (გ ა ი გ ე რ ი , მ ა ქ ს მ ი უ -
ლ ე რ ი , მ ა უ თ ნ ე რ ი...):

„სანამ ენა გაუჩნდებოდა, ადამიანი გონებას მოკლებული იყო; ენა-
ქმნის გონიერ აზროვნებას“¹.

„გონება არ არსებობს ენის გარეშე; აზროვნება ენაა“².

„არ არსებობს აზროვნება ენის გარეშე, არსებობს მხოლოდ აზრო-
ვნება, როგორც მეტყველება“³.

არა გენეზისი, არამედ თანამედროვე ვითარების თავისებური გაგე-
ბაა მოცემული შემდეგ გამონათქვამებში:

„აზროვნება და მეტყველება იდენტურია“⁴.

„გონება არის ენა („Vernunft ist Sprache“). მთელი ფილოსოფია
არის გრამატიკა“⁵.

ასეთ შემთხვევაში ურთიერთობის საკითხი არც დგას: ენისა და აზ-
როვნების იგივეობის აღიარებით იგი მოხსნილია პრინციპულად.

ან ენა ან აზრი, ასეთია ალტერნატივა! რომელია უფრო ახლოს.
ქვეშარტებასთან? არც ერთი, არც მეორე; მართებული იქნებოდა,
თუ თავს დავალწევდით ამ ალტერნატივას: არა ან — ან, არამედ არც —
არც... „ენა ისევე ძველია, როგორც ცნობიერება“, — ამბობენ „გერ-
მანული იდეოლოგიის“ ავტორები, მარქსი და ენგელსი (რუს. გამოც.,
გვ. 20)⁶. გენეზისის თვალსაზრისით არც ენას აქვს უპირატესობა აზრის
წინაშე, და არც აზრს ენის წინაშე: ორივეს ჩასახვას განსაზღვრავს მე-
სამე ფაქტორი, ყველაზე არსებითი — მოქმედება, ელემენტარული-
შრომითი საქმიანობა, მიმართული ცხოვრებისეულ საჭიროებათა და-
კმაყოფილებისაკენ.

სიმძიმის ცენტრი მესამე ოდენობაზე გადადის; ამას მხარს უჭერს ყვე-
ლაფერი, რაც ვიცით ადამიანის კულტურისა და მეტყველების გენეზი-
სის შესახებ: პირველითგან იყო „საქმე“... „საქმემ“ ბიძგი მისცა ტვი-
ნის განვითარებასაც, მეტყველების გაჩენასაც... ეს დასაწყისში. შემ-

¹ „Vor der Sprache war der Mensch vernunftlos, die Sprache schafft das ver-
nunftige Denken“—გ ა ი გ ე რ ი: Ursprung und Entwicklung der menschlichen
Sprache und Vernunft, 1868, I, 22.

² მ ა ქ ს მ ი უ ლ ე რ ი: Das Denken im Lichte der Sprache, 1888, გვ. 69.

³ მ ა უ თ ნ ე რ ი, Sprache und Psychologie, გვ. 106.

⁴ შ ლ ა ი ე რ შ ა ხ ე რ ი, Psychiol., 1862, გვ. 133.

⁵ ჰ ა მ ა ნ ი, თხ., ტ. VI, გვ. 365 (მოგვყავს Eisler-ის მიხედვით).

⁶ წარმოშობის მომენტს უნდა ეხებოდეს სიტყვები, რომლებიც ამას მოსდევს: „ენა
ესაა სწორედ პრაქტიკული, არსებული სხვა ადამიანებისათვის და მხოლოდ ამით-
აგრეთვე ჩემთვისაც არსებული ნამდვილი ცნობიერება“ (იქვე). ეს ადგილი ფასეუ-
ლია ექსპრესიულ და საკომუნიკაციო ფუნქციათა ურთიერთობის მხრივაც (იხ.
გვ. 198—142).

დევ? მეტყველებისა და აზროვნების განვითარების შემდეგ ეტაპებზე კი არა მხოლოდ „საქმე“ მოქმედებს აზროვნებასა და მეტყველებაზე (კვლავ აზროვნების მეშვეობით), არამედ თვით აზროვნებისა და მეტყველების ურთიერთობა იცვება ძლიერ ფაქტორად, როგორც ერთის, ისე მეორის განვითარებისათვის.

ამით პასუხი გაცემულია საკითხზედაც: რა როლს ასრულებდა აზროვნების განვითარებაში მეტყველება, და — წინაუქმო. ამ პასუხის ზუსტი ფორმულაა ენგელსის შემდეგი სიტყვები:

„ჩერ შრომა, და შემდეგ მის გვერდით დანაწევრებული მეტყველება აღმოჩნდა ყველაზე მთავარი სტიმული, რომელთა ზეგავლენითაც მაიმუნის ტენის შექმნა თანდათანობით გარდაქმნილიყო ადამიანის ტენად. ტენის განვითარების პარალელურად კი მიმდინარეობდა მისი უახლოესი იარაღების — გრძნობათა ორგანოების — განვითარება... ტენისა და მისთვის დაქვემდებარებულ ორგანოთა... უკუქმედება კი — შრომასა და ენაზე — ორივეს სულ ახალსა და ახალ ბიძგს აძლევდა შემდგომი განვითარებისათვის“¹.

§ 100. ენის სპეციფიკის საკითხისათვის. არსებითად ეს საკითხი უკვე გარკვეულია აქამდის წარმოდგენილ მსჯელობაში, სხვადასხვა კონცეფციათა ანალიზის დროს — ნეგატიურად, ენის რაობის დახასიათებისას — პოზიტიურად. აქ მხოლოდ თავს მოუფყრით და შევავსებთ სათანადო დებულებებს.

ენა ნიშანთა სისტემაა. ნიშნის ცნება — ესაა ფუძემდებელი ცნება ენის რაობის რკვევისას. ბუნებრივია, თუ ამ ცნების შინაარსი დაგვანახვებს, რა არის ენისთვის სპეციფიკური. ნიშნის არსებითი, არაშემთხვევითი მომენტები უნდა გახდეს ამოსავალი საკითხის გარკვევისას.

ენობრივი ნიშანი ფიზიკურია მასალით, როგორც ნიშანი, სოციალურია მიზან-დასახულებით, სისტემას ქმნის (სხვა ნიშნებთან ერთად). რა გამოდის აქედან?

1. ენობრივი ნიშანი რაღაცის ნიშანია. ამდენად, როგორც ვიცით (გვ. 226), ის ფასეულია არა თავის თავად, არამედ სხვა რაღაცასთან მიმართებაში, ფასეულია, როგორც ნიშანი.

ენობრივი ნიშანი გამოსახვის საშუალებაა ისეთ მოვლენისათვის, როგორცაა ლიტერატურა, მეცნიერება, ხელოვნება, სამართალი, რელიგიური შეხედულებანი. კლასობრივ საზოგადოებაში ეს იდეოლოგიური მოვლენები კლასობრივია, ენა კი, როგორც ამ კატეგორიათა გამოსახვის საშუალება, არსებითად ნეიტრალურია, რამდენადაც საქმე

¹ ე ნ გ ე ლ ს ი: შრომის როლი მაიმუნის გადამიანების პროცესში—იხ. Диалектика природы, რუს. IV გამოცემა, 1930 წ., გვ. 65.

ეხება ფონეტიკას, მორფოლოგიას, სინტაქსს; კლასობრიობა შეიძლება დაჩნდეს მხოლოდ გარკვეულ მოვლენებში — ლექსიკა-სტილში (იხ. § 92, გვ. 222).

ამგვარად: ენის პირველი სპეციფიკური თვისება ენობრივი ნიშნის თავისებურებიდან მოდის; ენა სპეციფიკური კატეგორიაა.

2. ენობრივი ნიშნები სისტემას ქმნიან (§ 94). სისტემის შექმნის საფუძველი ორი რამაა: ნიშნის მიმართება აღსანიშნისადმი, ერთი მხრივ, ნიშნის მიმართება სხვა ნიშნებისადმი, მეორე მხრივ. პირველი — ნიშნის მნიშვნელობა და აღსანიშნს გულისხმობს, ამ მხრივ არსებული თავისებურება წინა მუხლშია გათვალისწინებული. მეორე მომენტი, ნიშნის ღირებულება, საგულისხმოა: ენობრივი სისტემა, როგორც მთლიანობა, ნიშნის ამ მხარესთანაა კავშირში; ნიშნის ღირებულება, როგორც ენობრივი სისტემის წიაღში მნიშვნელობის მოდიფიკაცია, ნაჩვენებია თავის ადგილას (§ 96, გვ. 232). ორი მომენტის — მნიშვნელობისა და ღირებულების — ხვედრი წონის შეფარდება ენობრივი ნიშნის რაობას განსაზღვრავს, ენობრივი ნიშნისთვის სპეციფიკურია.

3. ენობრივი ნიშნის მასალა ფიზიკურია: ეს მასალაა ბგერა (ეესტ-მიმიკის ენაში — მოძრაობა, ე. ი. კვლავ ფიზიკური მონაცემი).

ფიზიკური მასალა ესაკიროება მხატვრობას, ხუროთმოძღვრებას. ფერწერისათვის მასალის საკითხი არაა მთლად პატარა საკითხი. არც ხუროთმოძღვრებისთვისაა სულ ერთი — აგურისგან მოუხდება მას სახუროთმოძღვრო ძეგლის აგება თუ ქვისაგან, ხისაგან თუ რკინა-ბეტონისაგან. ასევე: მოქანდაკისათვის სულ ერთი არაა — მასალად ქვა აქვს თუ ბრინჯაო; მასალის საკითხი აქაც არაა გამორიცხული.

მაგრამ ენისთვის მასალის საკითხი სრულიად განსაკუთრებულ სახეს იღებს; ენობრივი ნიშანი ცვალებადია. ენობრივი ნიშანი დროთა ვითარებაში შეიძლება ისე გარდაიქმნეს, რომ მისი ცნობა შეუძლებელი აღმოჩნდება, თუ ანა გვაქვს გათვალისწინებული მომხდარი ცვლილება.

ამ ცვლის პროდუქტია დიალექტების გარდაქმნა ენებად, ერთი ენიდან ენათა წყების ქილება... ცვალებადია მასალა — ბგერითი მხარე. მასალის ცვლას ხშირად ფუნქციის ცვლაც ზედ ერთვის, მაგრამ ეს ორი პროცესი ერთმანეთთან შინაგანად არაა დაკავშირებული: შეიძლება მასალა იცვალოს, ფუნქციას ეს არ დაეტყოს და პირუკუ¹: მასალა — დროის გარკვეულ მონაკვეთზე — უცვლელად იყოს შემონახული, ფუნქცია კი არსებითად ცვლილიყოს.

¹ დაწერილებით ამის შესახებ იხ. ისტორიულ-შედარებით მეთოდთან დაკავშირებით.

ღ ი ფ ე რ ე ნ ც ი ა არა ქმნის ენობრივი ნიშნის ცვლის ერთადერთ შინაარსს. არაიშვიათად ადგილი აქვს საწინააღმდეგო პროცესსაც... ამის ერთ-ერთი გამოვლენაა განსხვავებულ ნიშანთა დამსგავსება: სულ სხვადასხვა წარმოშობის ნიშანი შეიძლება ბგერითად ერთნაირი აღმოჩნდეს. ომონიმების პრობლემას ეს აჩენს.

ორიოდე მაგალითი თქმულის საილუსტრაციოდ: ქართ. იაკობი და ინგლ. ჯეკ — ერთი და იგივე სიტყვაა.

ქართ. თვე და სვან. დოწღუო „თვე“ „მთვარე“ ისტორიულად ერთი და იგივე სიტყვაა (იხ. ქვემოთ). ამჟამად ამ ორ სიტყვას არც ერთი საერთო ბგერა არ გააჩნია.

ასევე ერთია წარმოშობით:

ქართ. დარჩა და სვან. ჩუა-ხად („დარჩა“)...

პირუკუ: ქართ. ხ ე რ ხ ი გამოთქმაში: „ხერხი სჯობია ღონესა“ სულ სხვა სიტყვაა, ვინემ იმავე ბგერათაგან შემდგარი „ხერხი“ გამოთქმაში: „ხერხით გახერხა“... ძვ. ქართ. პირველი იწერებოდა კ-ართი: კ ე რ კ ი (მოხერხება), მეორე კი ხ-ანით, — როგორც ახლა ხ ე რ ხ ი (იარალი)...

კ-ს დაკარგვის შემდეგ პირველი მეორეს დაემსგავსა. თავისებური აქ ისაა, რომ მნიშვნელობით შეუძლებელი არ იქნებოდა ეს ორი სიტყვა დაგვეახლოვებინა: მოხერხება, — ხერხის, — გარკვეული იარაღის, — გამოყენება... მნიშვნელობათა ანალოგიური განვითარება უჩვეულო რამ არაა. ამრიგად, გამოვიდოდა, რომ ჩვენ აქ გვაქვს ერთი სიტყვა ორი მნიშვნელობით, ვთქვათ იმ რიგისა, როგორიცაა: წვერი: წვერი მოიპარსა — კალმის წვერი...

ნამდვილად კი ჩვენ წინ ორი სიტყვაა, ბგერითად დამსგავსებული, წარმოშობითა და ფუნქციით სხვადასხვა. ამას ისტორია გვეუბნება.

კამპანია: „წარმატებით ჩავატარეთ თესვის კამპანია!“ — „კამპანიას გაუმარჯოს!“ (იხ. ვაჟა-ფშაველა: „ჩხიკეთა ქორწილი“).

რა გვაქვს აქ: ერთი სიტყვა ორი მნიშვნელობით თუ ორი სიტყვა ერთნაირი ბგერითი შედგენილობისა? ეს სიტყვები შემოსულია რუსულის მეშვეობით. საკმარისია რუსულის ჩვენება გავითვალისწინოთ, რათა ცხადი გახდეს, რომ აქ ორი სხვადასხვა სიტყვა გვქონია:

„посевная кампания“ — „Зингер и компания“....

Кампания ფრანგული სიტყვაა (campagne) და „ლაშქრობას“ ნიშნავს; მომდინარეობს იტალიური campagna-დან („ველი“, მერე: „ბრძოლის ველი“); ძირი ლათინურია: campus „მინდორი“, „სწორი ველი“.

Компания-ც ფრანგულია: compagnie („ადამიანთა კრებული“); ძირი აქაც ლათინური უნდა იყოს (panis — პური; com — თანა)...

სულ სხვადასხვა ძირისა და მნიშვნელობის სიტყვა — კამპანია და კომპანია — ქართულში ერთმანეთს დაემთხვა („ზინგერი და კომპანია“-სა და მსგავს გამოთქმებში ო-ს სალიტერატურო ქართული, მართალია, ხმარობს, მაგრამ ზეპირმეტყველებაში — ლხინის მნიშვნელობით — „კამპანია“ ითქმის და არა „კომპანია“).

მსგავს შემთხვევაში საძიებელია: ერთი სიტყვა გვაქვს ორი მნიშვნელობით თუ ორი სიტყვა ერთნაირი გარეგნობით (ბგერითი შედგენილობით)? თუ ეს ვერ გავარკვეით, ფაქტს სწორი კვალიფიკაცია ვერ გაუკეთდება. ამრიგად, სწორი კვალიფიკაცია რომ გაკეთდეს, საჭიროა ვიცოდეთ, რა ცვლილებები განიცადა სიტყვის ბგერითმა შედგენილობამ... ეს — დამსგავსების შემთხვევაში. მეტი სიმწვავე ახლავს ანალოგიურ საკითხს დიფერენციაციის შედეგთა გათვალისწინებისას; აქ კი ამაზეა დამოკიდებული, მოვანერხებთ თუ არა ენათა ისტორიული ურთიერთობის დადგენას (იხ. ქვემოთ, §5 103 — 104).

საზოგადოებრივ მოვლენებში ძნელია დაიძებნოს სხვა, რომ მასალა ექვემდებარებოდეს ასეთ ცვლას და ამ ცვლის გათვალისწინებას სათანადო ფაქტის კვალიფიკაცია-ანალიზისათვის ეგოდენი მნიშვნელობა ჰქონდეს, როგორც აქვს ენის ნიშნის მასალის (ბგერის) ცვლას — ენობრივი ფაქტის კვალიფიკაცია-ანალიზისათვის.

ენათმეცნიერების ისტორია მოწმობს, რომ ამ მასალის ცვლის კანონზომიერებათა დადგენა მოასწავებდა არა მხოლოდ ფონეტიკის, როგორც მტკიცე სამეცნიერო დისციპლინის, დაფუძნებას, არამედ წარმოადგენდა ისტორიული ენათმეცნიერების დიდ გამარჯვებასაც.

ენათმეცნიერების სპეციალური მეთოდები

§ 101. საკითხის დასმისათვის. } მეცნიერება გულისხმობს დასაბუთებულ ცოდნას. ამდენად ყველა მეცნიერებისათვის საერთოა არა მარტო ძირითადი მეთოდოლოგიური პრინციპები, არამედ დასაბუთებულ ცოდნის მოპოვების ზოგადი წესებიც. ანალიზისა და სინთეზის ოპერაციების გარეშე რომელიმე მეცნიერება ძნელი წარმოსადგენია. ინდუქციასა და დედუქციას ყველგან მიმართავენ. მაგრამ ეს არაა საკმარისი. ყოველ მეცნიერებას ამას გარდა ესაჭიროება სპეციალური ხერხები (მეთოდები) შესასწავლი ობიექტის თვისება-თავისებურებათა შესაბამისად. }

როგორც უკვე ნათქვამი გვაქვს (იხ. § 3), ეს მეთოდები სამეცნიერო დარგის წარმატებათა საწინდარია. თავის მხრივ მეცნიერული აზრის წარმატებები მოითხოვენ სპეციალური მეთოდების გაუმჯობესებას. ახალი სპეციალური მეთოდების გამომუშავება ყველაზე ინტენსიურად ექსპერიმენტულ მეცნიერებებში მიმდინარეობს. დიდი პროგრესი, რომელსაც მიაღწიეს უკანასკნელი საუკუნის მანძილზე ფიზიკამ და ქიმიამ და რომელმაც გამოსახლება პოვა, სხვათა შორის, ამ მეცნიერებათა დიფერენციალურში, — ახალი დარგების გამოყოფაში (ელექტროქიმია, სტერეოქიმია... ასტროფიზიკა, გეოფიზიკა...), შეუძლებელი იქნებოდა ახალ სპეციალურ მეთოდთა გამოყენების გარეშე.

ენათმეცნიერება, რა თქმა უნდა, ამ მხრივ ფიზიკასა და ქიმიას ვერ დაეტოლება, თუმცა ეს პუმანიტარული მეცნიერება შედეგთა სიზუსტის მხრივ ზუსტ მეცნიერებებს უახლოვდება.

ენათმეცნიერებაში უნდა განვასხვავოთ სპეციალური მეთოდები ორი სახისა:

1. მეთოდები ენის დინამიკის შესწავლისა, — ენის შესწავლისა მის განვითარებაში, — და 2. მეთოდები ენის სტატისტიკური ანალიზისა, ანუ მეთოდები ამა თუ იმ მომენტში აღებული ენოზრივი სისტემის აღწერისა.

პირველ შემთხვევაში საქმე ეხება, ისტორიული ენათმეცნიერების სპეციალურ მეთოდებს, მეორეში — აღწერითი, დესკრიფციული ენათ-

მეცნიერებისათვის, როგორც ჩვეულებრივ იტყვიან ხოლმე, აღწერითი გრამატიკისათვის საჭირო სპეციალურ მეთოდებს.

მუშავდებოდა ეს ორი სახის მეთოდები სხვადასხვა დროს ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად.

ენის დინამიკის შესწავლის მეთოდები მეცხრამეტე საუკუნეში გამოუმუშავდა ისტორიული ენათმეცნიერების შექმნის პროცესში; სტატიკური შესწავლის მეთოდური საკითხების ასეთი თუ ისეთი გადაწყვეტა უკვე მოცემულია ინდურისა და ბერძნული ენის პირველსავე გრამატიკებში (ჩვენს წელთაღრიცხვამდის 5 — I საუკუნით აღრე).

პირველმა — ენათმეცნიერების წარმატებანი განსაზღვრა, მეორის (სტატიკური შესწავლის) მოუგვარებლობა ენათმეცნიერების სისუსტის ძირითადი წყაროა დღემდის. ბოლო ხანებში ლამისაა მისი უარყოფითი გავლენა ისტორიულ ენათმეცნიერებაზედაც გავრცელდეს (იხ. § 53).

1. ისტორიული ენათმეცნიერების სპეციალური მეთოდები

✓ § 102. ისტორიულ-შედარებითი მეთოდის შემოღების ისტორიიდან. ისტორიულ ენათმეცნიერებას დასაბამი მიეცა მეცხრამეტე საუკუნის პირველ მეოთხედში. ჩამოყალიბდა იგი ისტორიულ-შედარებითი გრამატიკის სახით. ისტორიულმა თვალსაზრისმა აქცია ენის შესახებ აზროვნება ენათმეცნიერებად¹. განვითარების პრინციპმა მოგვცა ის, რაც ვერ მოახერხა ფილოსოფიურმა გრამატიკამ, ვერ მოახერხა სწორედ იმიტომ, რომ მისთვის ენა არსებობდა მხოლოდ სტატიკაში, — როგორც აზრის გამოვლენა-განხორციელების საშუალება.

ისტორიული გრამატიკა მეცნიერულია, ფილოსოფიური გრამატიკა — წინარემეცნიერული. ობიექტურად ახალი — ისტორიულ-შედარებითი — თვალსაზრისი პირველად გატარებულია დანიელი მეცნიერის რასმუს რასკის (Rasmus Kristian Rask) შრომაში „გამოკვლევა ძველი ჩრდილოური ანუ ისლანდიური ენის წარმოშობის შესახებ“ (დამთავრებული იყო 1814 წელს, დაიბეჭდა 1818 წ.; გერმანულ ენაზე ითარგმნა 1822 წელს, ისიც მეორე ნაწილი „თრაკიული ენობრივი ჯგუფის შესახებ“)². რასკისაგან დამოუკიდებლად ახალი შედარებითი ძიება მოიმა-

¹ ამ მხრივ ენათმეცნიერება გვერდით უდგას ახალ (ისტორიულ) გეოლოგიასა და ბიოლოგიას; ეს მეცნიერებებიც განვითარების პრინციპმა შექმნა, ოღონდ უფრო გვიან: ენათმეცნიერებას მეცხრამეტე საუკუნის პირველ მეოთხედში ეყრება სპორკველი (1814 — 1819 წწ.), ისტორ. გეოლოგიას — მეორე მეოთხედში (ლ ა ი ე ლ ი: „გეოლოგიის საფუძვლები“, 1831 — 1833 წწ.), ბიოლოგიას — მესამე მეოთხედში (დ ა რ ვ ი ნ ი: „სახეობათა წარმოშობა“, 1859 წ.).

² შრომა დაჭილდოებულ იქნა დანიის „სამეცნიერო საზოგადოების“ პრემიით: — იხ. Thomsen: Geschichte der Sprachwissenschaft, გერმან. თარგმ., 1927 წ., გვ. 45.

რჯვა ფრანც ბოპმა გამოკვლევაში: „უღვლილების სისტემისათვის სანსკრიტისა შედარებით უღვლილების სისტემასთან ბერძნული, ლათინური, სპარსული და გერმანული ენისა“; ისტორიული გრამატიკის პირველი ნიმუში იაკობ გრიმის კალამს ეკუთვნის; ესაა „გერმანული გრამატიკა“, ოთხ ტომად (პირველი ტომის პირველი გამოცემა 1819 წლისა, ამავე ტომის მეორე გამოცემა — 1822 წ., დანარჩენი სამი ტომი გამოიცა 1837 წლამდის; „გერმანული გრამატიკა“ გრიმისა — მონუმენტური თხზულებაა — ოთხიათას გვერდამდის)¹. იაკობ გრიმის ამ შრომაში (პირველ ტომში) დადგენილია, სხვათა შორის, ცნობილი ზგერათგადაწვევის კანონი (ე. წ. გრიმის კანონი), რომელსაც იხსენიებს ენგელსი წერილში ი. ბლოხისადმი; ფონეტიკაში იწყება ისტორიული ენათმეცნიერების ტრიუმფი; ამან ათქმევინა ავგუსტ პოტს: მარტოოდენ ზგერათცვალების ისტორიის გრიმისეულ კანონს შეტი მნიშვნელობა აქვს, ვინემ ზოგ ენის ფილოსოფიასა².

სისტემატური სახით ისტორიულ-შედარებითი გრამატიკა პირველად ინდოევროპულ ენათა მასალაზეა ჩამოყალიბებული ფრ. ბოპის შრომაში: „შედარებითი გრამატიკა სანსკრიტისა, ზენდისა, სომხურისა, ბერძნულისა, ლათინურისა, ლიტაურისა, ძველი სლავურისა, გუთურისა და ბერძნულისა“ (I გამოც., ბერლ., 1833 — 1852 წწ. მეორე, სრულიად გადაშუშავებული გამოცემა 1857 — 1861 წწ.).

სპეციალურ ლიტერატურაში არაერთხელ ყოფილა აღნიშნული, რომ ისტორიულ-შედარებითი თვალსაზრისის გამოყენებისათვის ინდო-ევროპული ენები მეტად მოხერხებული მასალა აღმოჩნდა: მრავალი ცოცხალი წევრი და, მაშასადამე, ძლიერი დიფერენციაცია და იმავე დროს საუკუნეთა მანძილზე გაშლილი დოკუმენტირებული ისტორია (ძვ. ინდური, ძველი სპარსული, ძველი ბერძნული, ლათინური და, ნაწილობრივ, გუთური სამწერლო ენების ძეგლებში შემონახული) ისტორიული და შედარებითი თვალსაზრისის მომარჯვებისა და ფართოდ გამოყენების შესაძლებლობას ქმნიდა.

მაგრამ შეცდომა იქნებოდა გვეფიქრა, რომ ისტორიულ-შედარებითი თვალსაზრისის მხოლოდ ინდო-ევროპულ ენათა მასალის მიმართ შეიძლება იქნეს მომარჯვებულიო. ისტორიულ-შედარებითმა შესწავლამ შექმნა სემიტური ენათმეცნიერება (არაბულ-ებრაულ-სირიული... ენებით

¹ I ტ. (1822 წლის გამოცემა) ეხება ფონეტიკას (შეიცავს 937 გვ.); II ტ. გამოვიდა 1826 წელს (985 გვ.); III ტ. გამოვიდა 1831 წ. (769 გვ.); II და III ტომები მიძღვნილია სიტყვაწარმოებისათვის; IV ტ. გამოვიდა 1837 წ. (937 გვ.), განხილულია სინტაქსის საკითხები.

² Benfey: Geschichte der Sprachwissenschaft, 1869, გვ. 439.

წარმოდგენილი ჯგუფის დამკუშავებისას), უნგრულ-ფინური ენათმეცნიერება; ქართველურ და მთის კავკასიურ ენათა მეცნიერული შესწავლაც ამ თვალსაზრისის გამოყენებასთანაა დაკავშირებული.

შედარებით ძიებას რომ ვახსენებთ, ერთი გარემოება არ უნდა დაგვა-ვიწყდეს. ენათა შედარება მეცხრამეტე საუკუნეში არ დაწყებულა; მას უფრო ადრეც მიმართავდნენ და საკმაო გატაცებითაც. შედარების მეოხებით არა თუ ევროპის ენათა შორის მსგავსება იყო დადასტურებული, არამედ მათს ნათესაობაშიც დარწმუნებული იყვნენ. ლაიბნიცი პირდაპირ ამბობდა: კელტური, ლათინური, ბერძნული, გერმანული ერთი წარმოშობის ენებია¹. ეს ასეცაა. მაგრამ ეს სწორი დებულება შემთხვევით მოპოვებულის შთაბეჭდილებას ტოვებს; ასეთივე აპოდიქტურობით ლაიბნიცი მოგვითხრობს: ყველა ენა ერთი ენიდან უნდა მომდინარეობდესო და ამ დასაბამიერ ენასთან ყველაზე ახლოს ებრაულიაო...

რასკისა და ბოპის დამსახურება ისაა, რომ მათ მეცნიერული საფუძველი ჩაუყარეს შედარებას: შესაძლებელი გახადეს შემთხვევითი მსგავსება განგვესხვავებინა კანონზომიერი ხასიათის მსგავსებრიანად.

კიდევ ერთი წინასწარი შენიშვნა შედარების შესახებ. „ისტორიულ-შედარებითი“ გრამატიკის ნაცვლად ხშირად „შედარებითი“ იხმარება: „შედარებითი გრამატიკა“, „შედარებითი ენათმეცნიერება“; იხ. გერმ. „vergleichende Grammatik“, „vergleichende Srpachforschung“; ფრანგ. „grammaire comparée“; ინგ. „comparative philology“ (!)... ასეთი გამოთქმები არაა ზუსტი: ყოველი მეცნიერული შედარება ისტორიას ემსახურება: არ შეიძლება „შედარებითი“ იყოს და „ისტორიული“ არ იყოს. მაგრამ „ისტორიული“ შეიძლება არ იყოს „შედარებითი“: ენის განვითარების გარკვეული ეტაპი შეიძლება შევისწავლოთ შედარების გამოყენებლადაც სათანადო დოკუმენტაციის საფუძველზე (ვთქვით, მეათე საუკუნის ძველი ქართული ახალ ქართულთან შეპირისპირებით). ამდენად „ისტორიული გრამატიკის“ ეკვივალენტურ გამოთქმად „შედარებითი გრამატიკა“ არ გამოდგება. ძირითად ტერმინად უნდა იხმარებოდეს „ისტორიული გრამატიკა“ („ისტორიული ენათმეცნიერ-

¹ იხ. „Nouveaux Essais“, Liv. III, Chap. II, § 1 — ლაიბნიცის თხზულებათა კრებულში, პარიზი, 1842 წ. I, გვ. 208. ლაიბნიცი ხსენებულ — ინდო-ევროპულ — ენებს იაფეტურ ენებს უწოდებდა (ამავე ტერმინზე შეჩერდა ბოლოს რასკიც. იხ. Thom-
sen, გვ. 51). დამახასიათებელია ლაიბნიცის სიტყვები კელტური ენების შესახებ: „... ეს ენები ერთი და იმავე წყაროდან მომდინარეობენ და შეიძლება მივიჩნიოთ ერთი და იმავე ენის სახეცვლადო“ (იქვე). შდრ. მე იეს განსაზღვრება: „ორი [რომელიმე] ენა იწოდება მონათესავედ, როცა ისინი წარმოადგენენ წინათ ხმარებუ-
ლი ერთი და იმავე ენის ორი განსხვავებული ევოლუციის შედეგს“ — „შესავალი ინდ.-ევროპ. ენათა შესწავლაში“, რუს. თარგმ., 1938, გვ. 50.

რება“), ხოლო იმის საჩვენებლად, რომ ისტორიაში შედარებაც მონაწილეობს, გამოსადეგი იქნებოდა ტერმინი „ისტორიულ-შედარებითი“ გრამატიკა¹ (და არა სადად: „შედარებითი გრამატიკა“).

25
 § 103. ისტორიულ-შედარებითი მეთოდი და ენათა გენეალოგიური კლასიფიკაცია. უკვე აღვნიშნეთ, რომ ისტორიული ენათმეცნიერება ისტორიულ-შედარებითი გრამატიკის სახით ჩამოყალიბდა: მისი ძიების გზა ისტორიული და შედარებითი იყო.

ყოველი ისტორიულ-შედარებითი გრამატიკა (resp. ენათმეცნიერება) მონათესავე ენათა შესწავლას გულისხმობს, გარკვეული ენების ოჯახს ენება, ანდა ოჯახის რომელიმე შტოს, მაგრამ მაინც ენათა ჯგუფს (და არა ერთ ენას). მასთან არა შემთხვევითს თუ ნებისმიერ ჯგუფს, არამედ მონათესავე ჯგუფს: ინდო-ევროპული ენების ისტორიულ-შედარებითი გრამატიკა (resp. ინდო-ევროპული ენათმეცნიერება) ინდო-ევროპულ ენებს ენება, სემიტური ენათმეცნიერება — სემიტურ ენებს, ქართველური ენათმეცნიერება — ქართველურ ენებს და ასე შემდეგ. ინდო-ევროპულ ენათა წრეში გამოიყოფა რომანულ ენათა, სლავურ ენათა, კელტურ ენათა, გერმანულ ენათა ისტორიულ-შედარებითი გრამატიკა...

ენება: „მონათესავე ენა“ გენეალოგიურ კლასიფიკაციას ვარაუდობს, წარმოშობის მიხედვით დახასიათებას გულისხმობს: მონათესავე ენებად იწოდება ისეთი ენები, რომელნიც ერთი ენიდან მომდინარეობენ, ამ ენის დიალექტთა განვითარების პროდუქტს წარმოადგენენ.

ეს ერთი ენა ფუძე ენა; ასეთი ფუძე-ენები ივარაუდება ყოველი ენათა ოჯახისათვის (ინდო-ევროპული ფუძე-ენა, სემიტური ფუძე-ენა...), ყოველი ენათა შტოსათვის (რომანულ ენათა ფუძე-ენა, სლავურ ენათა ფუძე ენა, გერმანულ ენათა ფუძე-ენა და სხ.). ფუძე-ენათა არსებობის შესახებ ასკენიან გარკვეულ, კონკრეტულ მონათესავე ენათა არსებობის მიხედვით: რეალური ენების ნათესაობა საფუძველია სავარაუდოდ ენის ოდესსაც არსებობისათვის. ასეთი სავარაუდოდ ენა რეალურადაც დადასტურებულა ერთ შემთხვევაში: რომანულ ენები (იტალიური, ფრანგული, პროვანსული, ესპანური, კატალონიური, პორტუგალიური...) ხალხური ლათინურის წიაღიდან მოდიან, ეს ენები ხალხური ლათინურის გარდაქმნის² პროდუქტადაა მიჩნეული.

¹ შებრუნებული თანამიმდევრობით „შედარებით-ისტორიული“, ჯერ ერთი, წინა რიგში „შედარებითს“ დაყენებდა, რაც არაა გამართლებული, მერვე და, ქართულს სიტყვასმარებაში ორპირივანიც შეიძლება გამოსულიყო („შედარებით მაღალი“, „შედარებით ახალი“... „შედარებით ისტორიული“...).

² სქემის ვითარებას არ ცვლის იბერიულასა და კელტურ ენათა როლი ამ პროცესში: ეს პროცესის განმსაზღვრელ ფაქტორთა საკითხია.

ფუძე-ენის (Grundsprache) ნაცვლად ჩვეულებრივ „წინარე-ენას“ ხმა-რობენ (Ursprache). უკანასკნელი ტერმინი ისეთ შთაბეჭდილებას ტოვებს, თითქოს ეს იყოს „თავდაპირველი“ თუ არა, უძველესი ენა მაინც. ნამდვილად კი საყოველთაოდ აღიარებულია ერთი რამ: ინდო-ევროპული ფუძე-ენა, სემიტური ფუძე-ენა თუ სხვა ყოველი მსგავსი ერთეული უზარმაზარი მანძილითაა დაშორებული ძველის-ძველ მეტყველებას და ხანგრძლივი განვითარების პროდუქტადაა მიჩნეული. ამით წყდება ტერმინის საკითხი.

შესაძლოა წინარე-ენა (Ursprache) იყოს ნახმარი ფუძე-ენისაგან (Grundsprache) განსხვავებით: „ფუძე-ენათა წინაპარი რამ ენა“. ასეთი წინარე-ენა ფიქციაა, ესაა შედარების შედეგად სავარაუდოებელ ჰიპოთეტურ ფორმულათა ერთობლიობა.

ტერმინები „ოჯახი“ და „ნათესაობა“ არაა მარჯვე: ბიოლოგიიდან გადმოღებული ტერმინებია და განწყობილებას ბადებს, ენების ნათესაობა ფიზიკური ნათესაობის ანალოგიით წარმოიდგინონ: დედა-ენა („მშობელი ენა“ — ფუძე-ენა), „ენები-ძმები“, „ენები-ბიძაშვილები“ და სხვ. ასეთი ანალოგია მცდარ შთაბეჭდილებას ქმნის: დედა შვილებს შობს: ნაშობი და მშობელი სხვადასხვა ორგანიზმია. დედის სიკვდილამდის ორივე არსებობს ერთიმეორის გვერდით. ფუძე-ენა და მისგან მომდინარე მონათესავე ენები კი სხვაგვარ ურთიერთობაშია: „ნაშობი ენები“ ეს იგივე „მშობელი ენაა“: ეს უკანასკნელი ცალკე „ორგანიზმი“¹ არაა, რომ „შვილების“ გვერდით ისიც არსებობდეს. ეს იგივე „ორგანიზმია“, გარდაქმნილი ახალ ერთეულებად: მშობელი და ნაშობი უწყვეტი განვითარებითაა დაკავშირებული.

ხსენებულ უხერხულობისდა მიუხედავად, ტერმინები „ოჯახი“, „მონათესავე ენა“ უნდა დარჩეს: სათანადო ცნებათა ზუსტად ხმარებამ უხდა დაგვაზღვიოს უხერხულობისაგან, რაც ტერმინს ახლავს. ყოველ შემთხვევაში ამჟამად უკეთესი ტერმინები არ ჩანს².

პროცესი, რომლის წყალობითაც ფუძე-ენის დიალექტები ახალ ენ-

¹ „ორგანიზმი“ აქ პირობითაა ნახმარი „მშობელი“ და „ნაშობი“ ენის შესაბამისად.

² გაცილებით ნაკლები სიზუსტე ახლავს ტერმინებს: „ნათესაობითი ბრუნვა“ *genitivus*, „ბრალდებითი ბრუნვა“ (*accusativus*, *винительный*): ესენი გაუგებრობის ნიდაგზა აღმოცენებული, ბერძნულიდან უხეიროდ თავრმნის შედეგად: უნდა იყოს: „გეარობითი“, „მიზნობითი“ (ანდა: „შეპირობებული“) — *γενική, αιτιατική* ამას გულისხმობს... ეს ტერმინები არავის ხედება თვალში.

აღსანიშნავია, რომ ნ. მარმა, რომელიც „ოჯახს“, „ნათესაობას“ ენერგიულად უარყოფდა, როგორც ბიოლოგიის ტერმინებს, თითონ დაამკვიდრა ერთი ახალი, აგრეთვე ბიოლოგიური ტერმინი „შეჯავახება (ენათა)“.

ბად, — მონათესავე ენებად გარდაიქმნება, დიფერენციაციის პროცესია: ამას მოწმობს მიღებული შედეგი. დიფერენციაციის პროცესი არ შიდასწავებს ენის ტრანსფორმაციას მხოლოდ შინაგანი მიზეზების წყალობით. სხვა ენებთან კონტაქტი — მეტ-ნაკლები ინტენსიობისა — ამ პროცესის ბუნებრივი მონაწილე შეიძლება იყოს¹.

როგორც ვნახეთ, ისტორიულ-შედარებითი მეთოდი და მონათესავე ენათა შესწავლა ენათმეცნიერების ისტორიაში ერთმანეთთან დაკავშირებული გამოდის: გენეალოგიური კლასიფიკაცია ისტორიულ-შედარებითი მეთოდის ფუნქციაა². სხვანაირად ვერც იქნებოდა.

მართლაც, გენეალოგიური კლასიფიკაცია ენებს აჯგუფებს ნათესაობის მიხედვით, ე. ი. წარმოშობის მიხედვით: მონათესავე ენები წარმოშობით ერთი ენის კილოებია. გენეალოგიური კლასიფიკაცია, ენათა ისტორიაზე დაფუძნებული (მეფე)³; მონათესავე ენები ერთმანეთს კიდევ ემსგავსებიან და კიდევ სხვაობენ; მსგავსებას ქმნის საერთო წარმოშობა (ერთი ენის კილოები იყვნენ), განსხვავებას — განვითარების გავლილი გზა (სხვადასხვა ენებად იქცნენ). ამიტომ აღმოჩნდა მონათესავე ენათა შესწავლა ისტორიულ-შედარებითი მეთოდის გამოყენებისათვის საუკეთესო ასპარეზი.

შეიძლება თუ არა შევადაროთ ერთმანეთს არამონათესავე ენები (სხვადასხვა წარმოშობის ენები)? შეიძლება, მაგრამ ეს იქნება ტიპოლოგიური მსგავსების დადგენა, და შესადარებელ ენათა ისტორიის დადგენას არ წაადგება.

შეიძლება თუ არა ვიკვლიოთ არამონათესავე ენათა ისტორიული განვითარება? რა თქმა უნდა, შეიძლება, მაგრამ ამ ისტორიაში შედარება მონაწილეობას ვერ მიიღებს.

1. მონათესავე ენათა შესწავლისას ისტორია და შედარება ერთმანეთს ზურგს უმკარებენ და იძლევიან შედეგს, რომელსაც ცალკე ვერც ერთი მოგვეცემდა და ვერც მეორე.

შედარებაც და ისტორიაც — ორივე საჭიროა: მაგრამ მათ თანაბარი ხედრი წონა როდი აქვს: ისტორია მიჯნა, შედარება — დამხმარე საშუალება ისტორიისათვის. შედარების მეოხებით ხერხდება გავლილი გზის ისეთი ეტაპების აღდგენა, რასაც ისტორია უშუალოდ ვერა წვდება.

¹ ამას ევხებით „ზოგადი ენათმეცნიერების“ პირველ ნაწილში (1939 წ.), გვ. 110—113. დაწვრილებით — ქართულ ენაზე — ამ საკითხს იხილავს თ. შ ა რ ა ძ ე ნ ი ძ ი ს მონოგრაფია: „ენათა კლასიფიკაციის პრინციპები“, 1942 (საკანდიდ. დისერტაცია).

² „ერთადერთი ენათმეცნიერული კლასიფიკაცია, რომელიც ფასეულია და სასარგებლო, ესაა გენეალოგიური კლასიფიკაცია, დაფუძნებული ენათა ისტორიაზე“ — Meillet: კრებულში „Les langues du monde“ (1924), Introduction, გვ. 1.

³ იხ. წინა შენიშვნა.

ასეთ შემთხვევაში შედარება აგრძელებს ისტორიას, იგი ისტორიულ წარსულში უფრო შორს გახედვის საშუალებაა.

ქართული სამწერლო ენის დოკუმენტირებულ ისტორიას მკვლევარს საუკუნეს იქეთ არ მივყავართ. სიტყვა „ძმა“ უძველეს ქართულ ძეგლებშიც ისევე უღერს, როგორც ამჟამად: თითხმეტი საუკუნის მანძილზე ამ სიტყვის არც ბგერითი მხარე ცვლილა, არც — მნიშვნელობა. შეგვიძლია თუ არა უფრო ადრინდელი ვითარების შესახებ რამე ვთქვათ? ზოგი რამ ახალი შეუძლია შეგვიძინოს ზანურთან (მეგრულთან და ჭანურთან) შედარებამ: ძმა←ძამ-ან-¹; ამ უკანასკნელში -ან ფუძის საწარმოებელი სუფიქსია (დეტერმინანტი სუფიქსი), რომელსაც ბოლოკიდური -ნ დაუკარგავს (შდრ. დაბ←დაბა-ან-... უ-დაბ-ნ-ო←უ-დაბ-ან-ო); -ან სუფიქსის ზეგავლენით ფუძეში ამოვარდნილია ა: ძმ←ძამ-. ეს უკანასკნელი ძველ სამწერლო ძეგლებში არა ჩანს, მაგრამ ცოცხალ ზეპირ მეტყველებაში შემონახულია (ძამ-ო! ძამ-ი-ა!); აქედან დასკვნა: ზეპირი მეტყველების, დიალექტების, ფაქტთა შედარებით შესწავლა პრინციპში ისევე ფასეულია, როგორც მონათესავე ქენათა მონაცემების შედარება.

შედარება ეხმარება ისტორიას, როცა სამწერლო ენის სახით სხვადასხვა ეპოქის ენობრივი ფაქტები დაცულია. მაგრამ, თუ ეს პირობა გვაქვია, შედარება ერთადერთი საშუალებაა წარსულის, გათვალისწინებისა, ისტორიის დადგენისა. ასეთ შემთხვევაში ფაქტების თანამიმდევრობა რელატიური ქრონოლოგიის სახით წარმოგვიდგება: გვეცოდინება, რა უსწრებს რას, მაგრამ არ გვეცოდინება, სახელდობრ, რას როდის ჰქონდა ადგილი. ვთქვათ, ჭანური აორისტი გარდაუვალ ზმნებთან სუბიექტს სახელობითში სვამს: კო ჩიქლოღურუ — „კაცი მოკვდა“; მეგრულში სუბიექტი აქაც მოთხრობითშია ისევე, როგორც გარდამავალ ზმნასთან: კო ჩიქლოღურუ — „კაცმა მოკვდა“. მეგრულისა და ჭანურის მონაცემთა შედარება ექვს არ ტოვებს, რომ ჭანურ კილოს შეუვნახავს ძველი სინტაქსური ნორმა, მეგრულის კონსტრუქციის უფრო ახალია, მეორეულია ჭანურისასთან შედარებით. სახელდობრ, როდის (რომელ საუკუნეში) დამკვიდრდა აქ მოთხრობითი სახელობითის ადგილას, არ ვიცით. ყოველ შემთხვევაში შედარება ამაზე მითითებას არ იძლევა. უმწერლო ენებში ისტორიის ტვირთი გეოგრაფიამ უნდა ზიდოს: კილოებმა, კილოკავებმა... ერთი და იმავე კილოს (კილოკავის) ფარგლებში კი სხვადასხვა გამოთქმებისა და ნაწარმოებ ფორმებში გარჩენილ ჩვენებებს ძვირფასი მასალა შეუძლია მოგვაწოდოს (აქაც „გეოგრაფია“: ერთსა და იმავე დროს სხვა-

¹ დაწვრილებით იხ. ავტორის: „სახელის ფუძის უძველ. აგებულ. ქართველურ ენებში“, 1942, § 5, გვ. 7.

დასხვა „პუნქტში“ მეტყველების სხვაობის დადგენა, შეპირისპირება და სხვაობის დალაგება დროის თანამიმდევრობაში).

§ 104. როგორ არკვევენ ენათა ნათესაობას? ამოსავალი მსგავსება. რისა და როგორი?

ენის ისეთი ფაქტებისა, რომლებიც შედარებით ყველაზე ნაკლებ ექვემდებარება ცვლას სხვა ენის გავლენით; ისეთი მსგავსება, რომელიც არაა შემთხვევითი, არამედ არსებითია ენათა ურთიერთობის თვალსაზრისით.

მსგავსება ჩნდება ნასესხები მასალის წყალობით: რომელიმე „თამბაქო“, „კომბანი“, „კაპიტალიზმი“, „კომუნისმი“ და ბევრი სხვა ანალოგიური სიტყვა შეიძლება აღმოჩნდეს ისეთ ენებში, რომელთაც ერთმანეთთან არაფერი აქვს საერთო: საერთო წყაროა, რომ ასაზრდოებს ენებს ერთი და იმავე მასალით. ამგვარი მასალა ნივთიერი კულტურისა და საზოგადოებრივი ურთიერთობის აღმნიშვნელ ტერმინოლოგიაში მრავალ სალიტერატურო ენაში მეორდება. კიდევ უფრო ეს ითქმის სამეცნიერო დარგების ტერმინთა შესახებ: სპეციალობათა ლექსიკა თვალსაჩინო ნაწილში „ინტერნაციონალურია“, როგორც იტყვიან ხოლმე. „გეომეტრია“, „პლანიმეტრია“, „სტერეომეტრია“, „ცილინდრი“, „კონუსი“, „კატეტი“, „ჰიპოტენუზა“, „ტრაპეცია“, „სინუსი“, „კოსინუსი“, „ტანგენსი“, „კოტანგენსი“ და მრავალი სხვა მეტ-წილად ბერძნულ-ლათინური წარმოშობის სიტყვა რუსულშიც ისევე ჩვეულებრივია, როგორც ფრანგულში, გერმანულში, ინგლისურში თუ ქართულში.

შემთხვევითი არაა, მაგრამ ენათა ისტორიულ ურთიერთობას ვერ გააშუქებს ბავშვთა ლექსიკის ისეთი მასალა, როგორცაა papa, mama; მსგავსი ბგერათა კომპლექსები შეიძლება დამოუკიდებლად განვიცითაროთ სულ სხვადასხვა წარმომავლობის ენებმა (პაპა ქართულშიც ითქმის — „მამის ან დედის მამა“; მაგრამ არაფერი საერთო რუსულ papa-სთან არა აქვს: საერთო არაფერი აქვსო, რომ ვამბობთ, ისტორიული ურთიერთობა გვაქვს მხედველობაში, თორემ ეს სიტყვები, თუ ქართ. პაპა-ც ბავშვის ლექსიკის კუთვნილება აღმოჩნდებოდა, ერთნაირი იქნებოდა, ერთნაირი და არა ერთი და იგივე).

ორ ენას შეიძლება ერთი და იგივე მორფოლოგიური აგებულება ჰქონდეს: პრეფიქსაცია ან სუფიქსაცია თანაბრად იყოს წარმოდგენილი. სახელისა და ზმნის კატეგორიებიც ერთნაირი მოეპოვებოდეს. ამის მიხედვით აგრეთვე არავითარი დასკვნა გენეზისის შესახებ არ შეიძლება გაკეთდეს.

ორ ენას მორფოლოგიაში თუ ფრაზეოლოგიაში ერთი და იგივე ყალიბი შეიძლება აღმოაჩნდეს: მეგრ. თუთაშხა — „ორშაბათი“ და გერმ.

Montag (იმავე მნიშვნელობისა) ერთსა და იმავე „შინაგან ფორმას“ იძლევა: „მთვარის დღე“ „თუთაშხა←თუთაშ-დღა“, Montag←Mondtag... ანდა: კვირა—დღის სახელი — მეგრ. ჟაშხა←ბჟაშ-დღა — გერმან. Sonntag თანაბრად აღნიშნავს „მზის დღე“-ს.

ქანური ბჟარაშინონ „დავწერ“ (სიტყვა-სიტყვით „ვწერო-მინდა“) აგებულია იმავე ფორმულის შიხედვით, როგორც ახალი ბერძნულის მყოფადის წარმოებაში მელაენდება შაჟ ორძჟაჟ „მინდა ვწერო“, ანდა გერმ. ich will schreiben = ich werde schreiben. მაგრამ ასეთი ერთგვარობა მეგრულისა და გერმანულისა, ქანურისა და ახალი ბერძნულისა, ამ ენათა გენეზისურ ურთიერთობას ოდნავადაც არ ახასიათებს; ქანურში ახალი ბერძნულის გავლენით უნდა გაჩენილიყო მყოფადის ასეთი წარმოება (პ. შუხარდტი) ანდა ერთი მეორისაგან სრულიად დამოუკიდებლად არის ნაწარმოები საფუძველი ერთგვარობისა? გაგების ერთგვარობა: კვირა მ ზ ი ს დღეა, ორშაბათი — მ თ ვ ა რ ი ს ა (ქართული „შაბათის“ სისტემაზე მერეა გადასული, ალბათ, ეკლესიის გავლენით), ანდა ერთგვარი განვითარება მნიშვნელობისა: მინდა ვწერო... „მინდა“, სრული მნიშვნელობის სიტყვა, დამხმარე სიტყვამდისაა ჩამოქვეითებული, და მთელი წარმოება დროის გაგებას იძლევა.

ბგერითი შედგენილობის ერთგვარობაც ენათა ნათესაობის არც უ ც ი ლ ო ბ ე ლ ი პ ი რ ო ბ ა ა და არც ს ა კ მ ა რ ი ს ი .

ამრიგად, ვერც მორფოლოგიური სტრუქტურა, ვერც ბგერითი შედგენილობა, ვერც შინაგანი ფორმა (კალკი) ნაწარმოები სიტყვისა, ფრაზისა თუ სინტაქსური კონსტრუქციისა ნათესაობის რკვევისას დასაყრდენი ვერ იქნება.

მთავარია მსგავსება, — კანონზომიერი მსგავსება, — მორფოლოგიურ ინვენტარში, ფორმანტების ბგერით შედგენილობაში და გარკვეული სიტყვების ძირთა ბგერით შედგენილობაში. მორფოლოგიური ელემენტის სესხება ყველაზე ძნელია. ლექსიკა კი ყველაზე ადვილად იცვლება სხვა ენის ზეგავლენით; ამიტომაც შესაძარებლად ყველაზე გამძლე ლექსიკური მასალა უნდა გამოიყოს; ასეთია ის, რასაც ბავშვი პირველ წლებში ითვისებს: რ ი ც ხ ვ ი თ ი ს ა ხ ე ლ ე ბ ი (ათამღის), ნათესაური ურთიერთობის აღმნიშვნელი ძირითადი ტერმინები (და, ძმა, მამა, დედა...), ზოგი ნაცვალსახელი და ზმნა (მაგალითად: „არის“...); ზმნების სესხება გაცილებით იშვიათია, ვინემ სახელებისა, მაგრამ აქ ენები დიდ ინიციატივას იჩენენ დამოუკიდებლად ახალ ფუძეთა გამოყენებაში; ნაცვალსახელებში შ ე მ თ ხ ვ ე ვ ი თ ი ერთგვარობა არაიშვიათია: ქართ. შე←მენა და რუს. меня, ლათინ. ირიბ ბრუნვათა ფუძე: me-i, me... (ნათ.

და ბრალდ. = мѣся); ანდა: ლათ is მესამე პირის ნაცვალსახელი (is, ea, id — III, она, оно) და ქართ. ის...

როცა მორფოლოგიური ინვენტარი და ძირები მსგავსებას ამჟღავნებს, ფონეტიკური შედგენილობის მსგავსებას ანგარიში უნდა გაეწიოს.

მსგავსება უნდა გვქონდესო, ვამბობთ. მსგავსება მეზობელ ენებში ისე საყურადღებო არაა, როგორც ტერიტორიულად დაშორებულებში:

	ბერძნ.:	ლათინ.:	ძვ. ინდური:	რუსული:
„ორი“	δύο...	duo...	dvā	dva ¹
„სამი“	τρεις	tres	trayas	tri
„ხუთი“	πέντε	quinque	pāñca	pyat'
„შვიდი“	επτά	septem	sapta	sem' ← sed' ← sed'm
„ცხრა“	έννέα	novem	nava	dev'at' ← nev'at'

ბერძნული და ლათინური რომ ერთმანეთს ჰგავს, კაცი იფიქრებდა, ეგების კონტაქტის შედეგი იყოსო, მაგრამ რუსულისა და ძველი ინდურის ჩვენებას რა ვუყოთ? ლათინური უფრო ჰგავს ძველ ინდურს, ვინემ—ბერძნული („ორი“, „შვიდი“, „ცხრა“). ეგევე ითქმის რუსულისა და ინდურის შესახებ. მასთან მსგავსება ერთსა და ორ შემთხვევით სიტყვას კი არ ახასიათებს, არამედ რიგ სიტყვებს, ისიც რიცხვით სახელებს; მერე: მსგავსება დასტურდება ისეთ ენებში, რომელთაც ისტორიის სივრცეზე არა ჰქონიათ კონტაქტი, რომ ეს სიტყვები შეთვისებულად ვცნოთ: ინდური და ბერძნული, ლათინური... რუსული (სლავური) და ინდური, რუსული და ლათინური... მეორე მხრით, ასეთი მსგავსება არ ჩანს ბასკურსა და ლათინურს შორის, თუმცა საუკუნეთა მანძილზე ბასკური ენა ლათინურისა და მისგან განვითარებული ესპანურისა და ფრანგულის გარემოცვაში იმყოფებოდა, პოლიტიკურად ბასკეთი რომის პროვინციას წარმოადგენდა, რომის კულტურის ორბიტაში იყო მოქცეული (შემდეგ: ესპანეთისა და საფრანგეთის განუყრელ ნაწილს წარმოადგენდა). ასევე ქართული: მას ბერძნულ ენასთან საუკუნეთა განმავლობაში მჭიდრო ურთიერთობა ჰქონდა; არც ერთი ზემოხსენებული რიცხვითი სახელი ქართულისას არ ემსგავსება: „ორი“, „სამი“, „ხუთი“, „შვიდი“, „ცხრა“...

§ 105 ისტორიულ-შედარებითი მეთოდი და ბგერითი შესატყვისობის საკითხი. ისეთი მსგავსება, როგორიც ლათინურს, ბერძნულს, რუსულსა და ძვ. ინდურს აღმოაჩნდა, არ შეიძლებოდა შემთხვევით მიგველო. ასეთი მსგავსება ამ ენათა ისტორიულ, — უფრო ზუსტად — გენეზისურ

¹ სქესთა მიხედვით ვარიანტებს განზე ვტოვებთ: ეს მხოლოდ გააძნელებდა თვალის გადავლებას.

ურთიერთობას უნდა ახასიათებდეს. ასეთი მსგავებაა, რომ ენათა ნათესაობის (ერთი ენიდან წარმომავლობის) საკითხს აჩენს. საკითხს სვამს, მაგრამ არ კი წყვეტს: საჭიროა ამ მსგავსებას კანონზომიერი ხასიათი ჰქონდეს, ე. ი. ერთნაირი ზომის მსგავსება გვექონდეს სხვადასხვაგვარ ფაქტებში, ვთქვათ, ძირეულ ნაწილსა და აფიქსებში (და თუ ეს ირლენევა, მისი გამომწვევი მიზეზებიც ჩანდეს).

ასეთ კანონზომიერ მსგავსებაზე მაშინ შეგვეძლება ლაპარაკი, თუ ბგერათა შესატყვისობა დადასტურდა. ბგერათა შესატყვისობა კანონზომიერი მსგავსების გამოხატულებაა.

ბგერათა შესატყვისობის ნიმუშს იძლევა ე. წ. გრიმის კანონი (ზოგადად ნაჩვენები იყო პირველად რასკის მიერ)¹:

ძვ. ინდ., ბერძნ., ლათინ.: t d მ... k g h (χ) p b f
გერმან.: p t d h k g h p b

მაგალითები:

ლათ. tres, ბერძ. τρεις, ძვ. ინდ. trays—გერმ. (გუთური):

			preis „სამი“
dens			„ tunfus „კბილი“
	მბჰა		„ daur „კარი“
	მსყბჰჲ		„ dauhtar „ქალიშვილი“
cornu			hauru „რქა“
genus			kinnus „გვარი“
liomo			„ guma „აღამიანი“
„ patar	„ პატჰჲ	pitár	fadar „მამა“
„ frater		bhrátar	„ broþar „ძმა“

შესატყვისობის ნიმუშად გამოდგებოდა აგრეთვე ქართულისა და ზანურის ბგერათა ცნობილი შეფარდება:

ქართული: ს ზ ც ძ წ... ე ა ი...
ზანური (ჭანური, მეგრული): შ უ ჩ ჯ ჭ... ა ო ე....

მაგალითად:

ქართ.: სმა... ზე... ცხ-ელ-ი... ძალ-ლ-ი... წაბ-ლ-ი... მე...
ზან.: შუმა... უი... ჩხ-ე... ჯოდ-ორ-ი... ჭუბ-ურ-ი... მა...
თაფ-ლ-ი. • ქართ.: ფქვ-ილ-ი.
თოფ-ურ-ი... ჭან.: ფქვ-ერ-ი.

¹ აქ არ ვეხებით არც ე. წ. გამონაკლისებს; ეს შესატყვისობის ფორმულის გართულებას გამოიწვევდა. მერო: ვარჩიეთ ძვ. ინდ., ბერძნ. და ლათინური დაგვეტოვებინა „საერთო ინდო-ევროპულის“ ნაცვლად, როგორც ამ ამოსავალს უწოდებენ ხოლმე (იხ. Meillet: méth comparat., გვ. 30). მაგალითები კონკრეტული ენების რეალური ფაქტებია.

შესატყვისობის მაგალითები სახელებია (ერთის გარდა), ამასთან შესატყვისობა ძირეულ მასალას ეხება; ეს შემთხვევითია: მნიშვნელობა არა აქვს, რა მეტყველების ნაწილია ესა თუ ის სიტყვა: ქართ. მო-მ-ც-ა — ჰან. მო-მ-ჩ-უ... ქართ. იქმ-ს ← ი-ქამ-ს — ჰან. (არქაბ.) იქოშ-ს... ქართ. დაწერ-ა — ჰან. მეგრ. დოქარ-უ... ჰამ-ა (მან) — ჰან. მეგრ. ჰკომ-უ... აფიქსებშიც ისევე ტარდება შესატყვისობის პრინციპი, როგორც ძირეულ მასალაში: ქართ. ხარ-ის — ჰან. მეგრ. ხოჯ-იშ... ქათამ-ი — ჰან. ქოთუმ-ე... სა-გზ-ალ-ი — მეგრ. ო-რზ-ოლ-ი... და-შრ-ა — ჰან. მეგრ. დო-სქირ-უ... მოსაზრება, თითქოს ფონეტიკურ ცვლილების თვალსაზრისით მნიშვნელობა ჰქონდეს, რა ფუნქციისაა სიტყვის სათანადო ნაწილი, მხოლოდ იმ შემთხვევაშია გამართლებული, თუ ფონეტიკური თვალსაზრისითაც არის ამ ნაწილებს შორის სხვაობა, ე. ი. პრინციპში უმართებულოა.

ცალკე უნდა გამოიყოს, ამ საკითხის რკვევისას, სალიტერატურო ენეს ვითარება: მეტყველების ფაქტთან შეგნებული დამოკიდებულება (რეფლექსია) ის ფაქტორია, რომლის ხვედრი წონაც შედეგების შეფასებისას საგანგებო გათვალისწინებას მოითხოვს.

§ 106. შედარების ძირითადი წესები¹. თუ ბგერათა შესატყვისობა დადგენილია, შედარება მტკიცე მეცნიერულ ნიადაგზე დგას. მაგრამ რიგმა დაბრკოლებამ მაინც შეიძლება გაართულოს შედარების პროცესი. გასათვალისწინებელია ზოგი შემთხვევა.

ა. შედარება შეიძლება, თუ ერთი და იმავე მასალის კანონზომიერი დიფერენციაციაა მოცემული; შედარება არ შეიძლება, თუ სულ სხვადასხვა ოდენობაა, განსხვავებული წარმოშობის ფუძეები გვაქვს: ქართ. შთა და მეგრ. გოლა || გვალა, — ქართ. შიწა და მეგრ. დიხა, ქართ. ფეხი და მეგრ. კუჩხი ერთი და იმავე მნიშვნელობისაა, მაგრამ შესაძარებლად არ გამოდგება: ეს სხვადასხვა წარმოშობის ერთეულებია (ბგერთი მხარე გვაქვს მხედველობაში!).

-შედარებისთვის არ რჩება ადგილი მაშინაც, თუ ორი ენის ფაქტი ბგერითად ერთნაირია, სხვაობა სულ არა ჩანს ანდა შემთხვევითი ხასიათისაა: ქართ. ცხენი და ჰან. მეგრ. ცხენი; ქართ. კისერი — მეგრ. კისერი, ქართ. კვერცხი — მეგრ. კვერცხი ერთი და იგივე ოდენობაა, შესაძარებელი აქ აღარაფერია.

¹ ეს ნაწყვეტი ერთგვარი გავრცობით იმორებს ავტორის „ქანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონის“ წინასიტყვაობაში წამოყენებულ დებულებებს, გვ. 2 — 6; იხ. აგრეთვე ავტორის „ზოგადი ენათმეცნიერება“, I (1939), გვ. 102—105.

ბ. დიფერენცირებული მასალის შედარებისას შესაძლოა მთელი ფუძე (ძირეული მასალა, საწარმოებელი აფიქსები) ანდა მთელი სიტყვაც (ძირეული მასალა, საწარმოებელი აფიქსები, დამოკიდებულებების აღწინშეწველი აფიქსები) კანონზომიერ შესატყვისობას გვაძლევდეს:

ქართ. კმ-არ-ი		და-წე-რა		კაც-ის
ქან. ქომ-ოჟ-ი...	ქან. მეგრ.	დო-ქარ-უ...		კოჩ-იშ...

გ. შესაძლოა ძირი იძლეოდეს შესატყვისობას, აფიქსები (დამოკიდებულების აღმნიშვნელი, ფუძის საწარმოებელი) — არა. აფიქსები ასეთ შემთხვევაში ან ერთი და იგივეა (საერთოა), ან სულ სხვადასხვა ფონეტიკური შედგენილობისაა და მხოლოდ ფუნქციონალურად უდრის ერთი მეორეს, ანდა კიდევ ერთ შესადარებელ ენაში არის, მეორეს სულ არა აქვს.

აფიქსები ერთი და იგივეა:

ქართ. კაც-ი...	კაც-ს...	სა-ქათმ-ე...	ნა-წერ-ი...	სვამ-დ-ა...	წერ-ა
ქან. მეგრ.	კოჩ-ი...	კოჩ-ი-ს...	ო-ქათომ-ე...	ნა-ქარ-ა...	შუნ-დ-უ... ქარ-უ-ა.

აფიქსები სხვადასხვაა ფონეტიკურად, შესატყვისობა მხოლოდ ფუნქციურია:

კაც-მა	—	მეგრ. კოჩ-ქ,	ქან, კოჩ-იქ
არი-ს	—	მეგრ. ქან. ორე-ნ	(=რე-ნ)
შე-შ-ა	—	მეგრ. ქან. დი-შქ-ა	
ცე-ცხ-ლ-ი	—	ქან. და-ჩხურ-ი	→ მეგრ და-ჩხ-ირ-ი
წ-ელ-ი	—	ქან. ქ-უ	
ბელ-ელ-ი	—	ქან. მეგრ. ბალ-უ	
მ-ქედ-ელ-ი	—	მეგრ. ქაღ-უ	

აფიქსი ერთს შესადარებელ სიტყვაში გვაქვს, მეორეში — არა:

და-თ-ვ-ი	—	ქან. მ-თ-თ-ი,	მეგრ. თუ-ნ-თ-ი
თავ-ვ-ი	—	ქან. მ-თუ-ვ-ი	
შიბ-ი	—	ქან. მ-სქიბ-უ = ფ-სქიბ-უ,	„წისქვილი“
		—	მეგრ. სქიბ-უ „წისქვილის ქვა“
ს-ელ-ა	—	მეგრ. ულ-ა...	
თხ-ელ-ი	—	ქან. თუ-თხ-უ (=თი-თხ-უ)...	სვან. დგ-თხ-ელ...

დ. შესაძლოა ძირი (ფუძე) არ გვაძლევდეს შესატყვისობას, აფიქსებში კი ფონეტიკური შესატყვისობა დასტურდებოდეს (ანდა საერთო აფიქსი იყოს):

მთებ-ის — მეგრ. გოლეფ-იშ... (თავ-ი — მეგრ. დუდ-ი)

ენათა ურთიერთობის რკვევისას ასეთი შემთხვევა პრაქტიკულად ყველაზე ნაკლები მნიშვნელობისაა.

რა იწვევს აფიქსთა სხვაობას, როცა ფუძე კანონზომიერ შესატყვისობას ამჟღავნებს? ის, რომ საერთო ფუძე შესადარებელ ენებში გაფორმებულია დამოუკიდებელი (დიფერენციაციის შემდეგ), ეს აფიქსები (ორიოდე ანდა ერთ-ერთი მაინც) დიფერენციაციის შემდგომი ხანისაა; ასეთია მოთხრობითის ნიშანი -მა-ს ქართულში, -ჟ კანურსა და მეგრულში; ეგვეე ითქმის სუბიექტის მესამე პირის -ს, -ს სუფიქსთა შესახებ, აგრეთვე შე-(←-სე) და დი- პრეფიქსთა შესახებ სახელებში (შე-შ-ა — დი-შქ-ა... იხ. ზემოთ).

სე-ს და -ს, პრეფიქსები შე-, დი- სხვადასხვა ოდენობაა, ისინი ერთსა და იმავე ფუნქციას ასრულებენ, მაგრამ ამის გამო მათი შედარება ისევე შეუძლებელია, როგორც ქართ. მიწა და მეგრ. დიხა-სი, თუმცა უკანასკნელი იმავე მნიშვნელობისაა, რაც — „მიწა“ (ამის შესახებ — იხ. ზემოთ).

როგორღა უნდა აიხსნას ის შემთხვევები, როდესაც აფიქსები ერთი და იგივეა, ფუძეები კი კანონზომიერ შესატყვისობას გვიჩვენებენ? კაც-ს — კოჩ-ი-ს... წერ-ა — მეგრ. ქარუ-ა....

ან ასეთი საერთო მასალა ერთი ენის კუთვნილება იყო და მეორეს მერე აქვს შეთვისებული; ასეთი უნდა იყოს, მაგალითად, მასდარის-ა მეგრულში: იგი ქართულიდან შესული ჩანს; ნ. მარი ანალოგიურ ახსნას აძლევდა მიცემითის ნიშანს: -ს სისინა წრის კუთვნილება იყო და აქედანაა შიშინა წრეში გადასულიო....

ანდა შეიძლება მესამე წყაროდან — ვთქვათ, შემდეგ გამქრალიდან, — იყოს შეთვისებული ორსავე შესადარებელ ენაში.

გამორიცხული არაა მესამე შესაძლებლობაც: დამოუკიდებელია ორსავე ენაში ერთნაირი ფუძისაგან ერთნაირი აფიქსები მიღებული... მაგრამ ერთნაირი ფუძეები როგორღა შეგვრჩა დიფერენცირებულ ენებში? იქნებ პირველი შესაძლებლობის საფუძველზე. მაშინ ეს არ იქნებოდა ახალი შესაძლებლობა, ეს გამოვიდოდა პირველი შესაძლებლობის ვარიანტი....

დასასრულ, შეიძლებოდა გვევარაუდებინა, რომ ეს საერთო აფიქსები დიფერენციაციის წინა ხანისააო. მაგრამ მაშინ საკითხავია: რატომ არ განიცადა დიფერენციაცია? შეიძლებოდა გვეთქვა: საერთო აფიქსები ისევე შეიძლებოდა შემთავრჩენოდა გაუდიფერენცირებლად, როგორც საერთო ფუძეები გვაქვს (კისერ-, ცხენ-, მელ-ა, გულ-ა — აკი ქართულსაც აქვს და მეგრულსაცაო). მაგრამ საქმეც ისაა, რომ დამაკმაყოფილებლად არც ეს ფაქტია ახსნილი, ხოლო, სადაც ისტორია ხელს

გვიწყობს, ცხადი ხდება, რომ ც ხ ე ნ- და მსგავსი ფუძეები ქართულიდან აქვს ზანურს შეთვისებული¹: შეთვისებული დამკვიდრდა, შესაბამისი საკუთარი სიტყვა კი ხმარებიდან გამოვიდა.

ამგვარად, ჩამოთვლილ შესაძლებლობათაგან ისევ პირველი ორია უფრო რეალური: საერთო აფიქსი ან ერთი ენიდანაა მეორეში შესული ანდა ორივეს — მესამე წყაროდან მიუღია. ესაა უფრო რეალური, მაგრამ ეს არ ამოწურავს სინამდვილეს. საკითხი საგანგებო შესწავლას მოითხოვს.

ზემოთ ჩვენ წამოვყენეთ დებულება: ძირეულ მასალაში შესატყვისობის ქონა არ ნიშნავს, რომ აფიქსებშიც შესატყვისობა უცილობლად გვექნებაო. ეს გარემოება არაა გათვალისწინებული ნ. მარის შრომებში², სადაც ქართული, ჰანურ-მეგრული და სევანური ლექსიკური მასალაა შესადარებლად აღებული.

ნ. მარი ხედავს, რომ აფიქსებში სხვა მდგომარეობაა, ვინემ ძირეულ ნაწილში: აქ შესატყვისობა არ ჩანს, მაგრამ ნ. მარი ცდილობს აღდგენილი ნებისმიერი საფეხურების არსებობა ივარაუდოს და ამ გზით მოიპოვოს კანონზომიერი ფონეტიკური შესატყვისობა აფიქსებშიც, როცა სინამდვილეში მორფოლოგიური ეკვივალენტიდა გვაქვს. ასე, მაგალითად, ქართ. სა- პრეფიქსისა და ჰან.-მეგრ. ო- პრეფიქსის ურთიერთობის შესახებ ნ. მარი ამბობს:

„ტუბალ-კაინური (ე. ი. მეგრულ-ჰანური — ა. ჩ.) პრეფიქსი დო- (← *ჯო) ხშირადაა წარმოდგენილი -ო (← *ჯო || შო)-ს სახით და არის ქართულ სა-ს ეკვივალენტი“³.

ავილოთ ქართ. სა-ხლ-ი და ჰან. ო-ხორ-ი „სახლი“; ნ. მარის აზრით: უნდა არსებულებოდა შო-ხორ-ი || ცო-ხორ-ი და ამ უკანასკნელში ც-ს დაკარგვის შემდეგ მივიღეთ ო-ხორ-ი.

ც და შ-ს მონაცვლეობას ნ. მარი ხშირად ემყარება და ყოველთვის სათანადო მაგალითი ვარსკვლავიანი ვარაუდია და არასოდეს — ფაქტი. დო- და სა- პრეფიქსების გამოცხადება ფონეტიკურ ეკვივალენტებად არც შეიძლება და არც არის საჭირო. უქმია აგრეთვე გარდამავალი საფეხურები შო- || ცო-.

¹ სინტერესოა სოფლის სახელი ჩხენ-ში სამტრედიის რაიონში ცხენის წყლის სა-ნაპირზე: ჩხენ- შიშინა, ზანური, ვარიანტი უნდა იყოს ცხენ-ისა, ასევე მანხვარეთი-სოფ. ლანჩხუთის რაიონში (მეგრ. მანცხვარ-ი „მაცხოვარ-ი“).

² ამ შრომების მეტი წილი 1915 წლამდისაა გამოქვეყნებული და საერთოდ, მეტად მნიშვნელოვანია.

³ იხ. Н. Я. Марр: История термина „абхаз“ — Известия Академии Наук, 1912, გვ. 700.

§ 107. რა ართლებს შედარებას? მონათესავე ენათა სიტყვებს კანონზომიერი შესატყვისობით ნავარაუდევნი სახე ხშირად არა აქვს, თუმცა შესადარებელი ერთეულები ერთი და იმავე მასალის დიფერენციაციის პროდუქტს წარმოადგენენ; მიზეზი: დიფერენციაციის შემდეგ სათანადო სიტყვაში ბგერითი ცვლილებები მოხდა; ეს ცვლილებები მონათესავე ენათა დიფერენციაციის შემდგომ პერიოდს ეკუთვნის, ცალკეულ ენათა ისტორიული განვითარების პროცესს ახასიათებს. ასეთი ცვლილებები შეიძლება ერთ შემთხვევაში მეტი იყოს, მეორეში — ნაკლები, შეიძლება ერთ-ერთ შესადარებელ ერთეულს ეხებოდეს, შეიძლება — ორივეს (ყველას). ქართ. კაც- — ჰან. მეგრ. კოჩ-: არც ქართულში განტყდა ამ ფუძეს ცვლილება, არც ჰანურში და არც მეგრულში. მოსალოდნელი შესატყვისობა დატულია სრულად.

ავიღოთ ქართ. ძმა — ჰან. ჭუმ-ა — მეგრ. ჯიმ-ა....

ძ და ჯ ერთურთს შეესატყვისება. მაგრამ ბოლოკიდური ა ასეთ შესატყვისობას არ იძლევა: ქართულშიც, ჰანურშიც, მეგრულშიც -ა გვაქვს. მერე: ჯ -სა და მ-ს შორის ჰანურსა და მეგრულში ხმოვანი გვაქვს, ქართულში მისი შესაბამისი არაფერი ჩანს; თვით ჰანურსა და მეგრულში ხმოვანი მონაცვლეობს: ჯუმა — ჯიმა... რა იწვევს ყველაფერ ამას?

ბოლოკიდური -ა სუფიქსია, ის საერთოა სამივე შესადარებელი ერთეულისათვის. ამ -ა სუფიქსის დართვამ გამოიწვია ხმოვნის დაკარგვა ძ-სა და მ-ს შორის; ეს ხმოვანი იყო -ა (ძამ-ი-ა! ძამ-ო!)... მისი შესატყვისი -ო ჰანურში დავიწროებულია უ-დ, ხოლო ამ უკანასკნელს მეგრულში შენაცვლებია ი: უ→ი. მერე: ჰან.-მეგრ. მრავლობითი (ჯუმ-ალეფე) ცხადყოფს, რომ -ა სუფიქსი მიღებულია -ალ-ისაგან, გურული ძმ-ან-ები კი ქართულისათვის -ან სუფიქსს გვავარაუდებინებს. ზემოთქმულის გათვალისწინებით ძმა- სიტყვისა და მისი ზანური ვარიანტების ცვალებადობა ასე წარმოგვიდგება:

ქართ. ძმა ← ძამ-ა ← ძამ-ან-: მომხდარია ორი ცვლილება.

ჰან. ჯუმა ← ჯომ-ა ← ჯომ-ალ-: მომხდარია ორი ცვლილება, ამათგან ერთი სხვაგვარია.

მეგრ. ჯიმა ← ჯუმ-ა ← ჯომ-ა ← ჯომ-ალ-: მომხდარია სამი ცვლილება.

ბგერათა ცვლილებებს, რომელთაც დიფერენციაციის შემდეგ აქვს ადგილი, აღვნიშნავთ ტერმინით ფონეტიკური გადახრა.

ქართ. მწერ-ი — ჰან. მქაჯ-ი — მეგრ. ჰანჯ-ი „ბუზი“: ფონეტიკური გადახრა ერთი შეხედვით მარტოოდენ მეგრულში შეინიშნება: ნ- არის განვითარებული ჯ-ს წინ; რაც შეეხება თავკიდურ მ-ს, იგი ქართულ-

სა და ქანურში ფონეტიკური დანართი უნდა იყოს. ამრიგად, თითო ცვლილება სამსავე ვარიანტში გვაქვს.

ქართ. თვე — მეგრ. თუთა „თვე, „მთვარე“... აქ თვალსაჩინო ცვლილებებია მომხდარი ქართულში: თვე←თთუე←თუთე←თუთე... მეგრულში ამ თუთე-ს ეკვივალენტია, რომ გვაქვს. სევანურ დოქტორულ-თან შედარება ცხადყოფს, რომ მეგრულშიცა და ქართულშიც თავ-კიდური თ მეორეულია: მიღებულია დ-საგან (ძირეულ თ-სთან ასიმი-ლაციით: მეგრ. თუთა←დუთა... ქართ. თუთე←დუთე.... დუ-ფორ-მანტია)¹.

ქართ. ცე-ცხლ- — ჰან. და-ჩხურ- — მეგრ. და-ჩხირ-...←და-ჩხ-ურ-...

ცეცხლ←სე-ცხლ←სე-ცლ←სე-ც-ალ-...

ფონეტიკური გადახრის გარდა შედარებისას გასათვალისწინებელია სემასიოლოგიური გადახრა — ცვლილება დიფერენცირებული მასა-ლის მნიშვნელობაში...

ქართ. ძილ- ფუძის კანონზომიერი შესატყვისია მეგრული ჭირ-, რაც წო ლას ნიშნავს: ონ-ჯირ-უ „სა-წოლ-ი“; ძილის მნიშვნელობით კი სხვა სიტყვა იხმარება: ლურ-ი: ლურ-ს „ძინავს“.... სემასიოლოგიური გადახრა მეგრულ ჭირ- ფუძეში გვაქვს.

ქართ. ხუცეს- ფუძის ფონეტიკური შესატყვისია მეგრ. უჩაში- (ნ. მარი), რაიც „უფროსს“ ნიშნავს. სემასიოლოგიური გადახრა აქ ქარ-თულშია მომხდარი: სიტყვის მნიშვნელობა დაეწროებული: „ხუცე-სი“ — „უფროსი“; მერე: „უფროსი სამღვდლო პირი“.

ქართ. ღამე-ს შეესატყვისება — ჰან. ღომან „გუშინ“, — მეგრ. ღუმან(ნ) „წუხელ“ (იხ. ღუმან-ერ-ი — „წუხანდელი“). მნიშვნელობის გა-დახრა მოუცია ქანურსაც, მეგრულსაც (ალბათ, ეს გამოიწვია სერ- სი-ტყვის დამკვიდრებამ ღამის მნიშვნელობით ქანურსა და მეგრულში).

¹სემასიოლოგიური გადახრის შედეგად რთულდება შესაბამისი ფუ-ძის დაძებნა შედარებისას: ქართ. ღამე—ჰან. მეგრ. სერ-, ქართ. ძილ—მეგრ. ლურ-... მაშ, ღამე-, ძილ- ფუძეებს შესატყვისი არ ჰქონია ზანურში? ოღონდაც აქვს, მაგრამ ამ შესატყვისებს სხვა მნიშვნელობა აქვს და ამიტომაც იქ ვერ ვპოვებთ, სადაც მათ მოველოდით ქართული ფუძეების მნიშვნელობიდან ამოსვლისას....

ფონეტიკურ გადახრას სემასიოლოგიურიც ზედ ერთვის ხოლმე: ასე, მაგალითად, მეგრ. ჰანჯ-ი „ბუზია“ და არა „მწერი“. სიტყვის მნიშვნე-ლობა დაეწროებულია. მეგრ. თუთა „თვეც“ არის და „მთვარეც“, ქარ-

¹ იხ. ავტორის: „სახელის ფუძის უქველ. აგებულ. ქართველურ ენებში“, § 58. ვვ. 174 — 175.

თული შესატყვისი „თვე“ მნათობს არ აღნიშნავს. ამ შემთხვევაშიც სიტყვის მნიშვნელობის დავიწროებასთან უნდა გვექონდეს საქმე: დავიწროებულია ქართ. თვე-ს მნიშვნელობა იმის შედეგად, რომ მნათობის სახელად მთოვარე (= „მანათობელი“, თ-ძირიდან: ა-თ-ევე-ს) დამკვიდრდა.

ეს მცირეოდენი გადახრის შემთხვევებია. სვან. ჳაშ—ქართ. კაც (ნ-მარი): ჳამ— „ქმარია“ (შდრ. ქართულში: „ჩემი კაცი“ = „ჩემი ქმარი“): მნიშვნელობა საგრძნობლადაა ცვლილი; ბგერითი შედგენილობიდან: მკვეთრი კ გააფრიკატებულია (ჳ), აფრიკატ ც-ს ადგილი უჭირავს სპირანტი შ-ს. სვანურში ჩ უნდა გვექონოდა (ჳჩ), თუ ამოსავალი ც იქნებოდა (კაც); შ-სპირანტი ჩ-ს ნაცვალის უნდა იყოს: ჳაშ←კაჩ, ე. ი. სვანური ზანური ვარიანტიდან მოდის. ხმოვანი? ა, მართალია, გაუმლაუტებულია, მაგრამ მაინც უეჭველია, რომ აქ ა ყოფილა (და არა -ო, რასაც ზანური ნორმა მოითხოვდა). მაშ, ჳაშ არ მომდინარეობს კაჩ-იდან? არა, სვანური ჳაშ უნდა იყოს ზანური ვარიანტის ტრანსფორმაცია, ოღონდ თვით ეს ზანური მიგვიითითებს ისეთ მდგომარეობაზე, როდესაც თანხმოვნებში ქართულსა და ზანურს შორის შესატყვისობა გვექონდა ხმოვნებში—ჳერ კიდევ არა: ხმოვნებში დიფერენციაცია იმავდროული არ ყოფილა, ის შემდეგაა მომხდარი.

წარმოდგენილი ახსნა შესაძლოა სადავო იყოს, მაგრამ ამით მხოლოდ უფრო ხელშესახები გახდება, როგორ ართულებს შედარებას ფონეტიკური და სემასიოლოგიური გადახრა. ჩვენი მიზანიც, ჳაშ მაგალითს რომ ვასახელებდით, ეს იყო.

ინდო-ევროპულ ენათა შედარებისას ანალოგიური შემთხვევები უფრო რთული სახითაა ჩვეულებრივად წარმოდგენილი (მეტადრე ფონეტიკური გადახრა):

ფრანგ. bouche (ბუშ) „პირი“ — ლათ. os (ოს)-სიტყვას ვერ დაუკავშირდება, თუმცა ამასვე ნიშნავს. რაღაა bouche-ის შესატყვისი? სხვა ფუძე: bucca¹ „(გამობერილი) ლოყა“.

ასევე ფრანგ. cheval (შვალ) „ცხენი“ არაა ლათინურ equus (ეკვუს)-ის დიფერენციაციის გზით წარმოშობილი, ესაა ლათ. caballus-ის სახეცვლა („ცხენი“, „ცხენუკა“)¹.

ძვ. ინდ. ca (ჩა) — ლათ. que (კე) — ბერძნ. τε (ტე)-ცა (ნაწილაკი), და (კავშირი).

ძვ. ინდ. calvāras (ჩატვარას) — ლათ. quatuor (კვატუორ) — ბერძნ. τεσσαρες (ტესარეს) „ოთხი“.

¹ ორივე სიტყვის — bouche, cheval — შესახებ იხ. Meillet: Méthode comparat, გვ. 9, 47.

ხმოვანთა შეფარდება: ძვ. ინდურში **a** გვაქვს (ca, catvāras), ბერძნულში—**e** (ε τεσσαρεσδεκα), ლათინურში—**e, a** (que, quatuor)...¹ პალატალობის კანონის მიხედვით გაირკვა, რომ ძვ. ინდურშიც აქ **e** უნდა ყოფილიყო: ამის კვალია დარჩენილი **c** (ჩ)—ში: **c ← k** (ჩ ← კ)... ამრიგად: **e**-ს ადგილი დაიკავა **a**-მ ძვ. ინდურში (ეგევე ითქმის ლათინურ quatuor-ის შესახებ). სხვანაირად რომ ვთქვათ: ძვ. ინდურში წინანდელი ვითარება შეიცვალა; ბერძნულმა ძველი მდგომარეობა შეინარჩუნა. ფონეტიკური გადახრა ძვ. ინდურის ისტორიის კუთვნილებაა.

რამდენად ართულებს ეს ფონეტიკური გადახრა შედარებას (და შედარების მიხედვით ისტორიული პერსპექტივის გათვალისწინებას). იქიდანაც ცხადია, რომ კარგა ხნის განმავლობაში ზემოთ მოყვანილი (და მსგავსი) მაგალითებიდან ასკვნიდენ: ინდო-ევროპულ ფუძე-ენას **e** (და **o**) ხმოვანი არ მოეპოვებოდა, მერეა განვითარებულიო. ძველი მდგომარეობა ინდურშია დაცულიო. ფონეტიკურ გადახრას რომ მიაკვლიეს, სხვა დასკვნა გაკეთდა: ინდო-ევროპულ ფუძე-ენაში უკვე ყოფილა **e** და ძვ. ინდურში შენაცვლება მას **a**-ო². ხმოვ. **e**-ს შესახებ საკითხი გადაწყვეტილია, მაგრამ **o**-ს შესახებ ზოგი რამ დღემდის სადავოა³: ფონეტიკური გადახრის პროცესი აქ მთლიანად გათვალისწინებული არაა.

მაშასადამე: ფონეტიკური გადახრის გათვალისწინებით ძვ. ინდურისა და ბერძნულის (ლათინურის...) ურთიერთობა ასეთ სახეს მიიღებდა (ვგულისხმობთ ზემოთ განხილულ მაგალითებს):

ძვ. ინდ. **e** — ბერძნ. **e**...
 ↓
a

ფონეტიკური გადახრის გათვალისწინების გარეშე იგივე ფაქტები ოდლვეა შეფარდებას:

ძვ. ინდ. **a** — ბერძნ. **e** (იხ. ზემოთ).

სულ ერთი არ არის, როგორ ვივარაუდებთ? არა: უკანასკნელ შემთხვევაში განვითარების სხვადასხვა საფეხურია შეპირისპირებული: ძველი ვითარების ამსახველი ბერძნ. **e** და ცვლილება-გამოცვლილი ძვ. ინდური **a**. ამის შედეგად ხმოვანთა შესატყვისობა რთულ სახეს

¹ შპრ. აგრეთვე ძვ. ინდ. pacati (პაჩატი)—ძვ. სლავ. печать (რუს. печет, пекы)...

² იხ. Delbrück: Einleitung..., 1908 წლ. გამოცემა, გვ. 110.

Богородицкий: Краткий очерк сравнительной грамматики арио-европейских языков, Казань, 1916, გვ. 5.

³ იხ. Богородицкий: სხვ. შრომა, გვ. 6.

იღებს: ძვ. ინდურის *a* შეესატყვისება ბერძნ. *ε-საც* და *αι-საც*¹. საქმე მართო სირთულე არაა, მთავარია სხვადასხვა რიგის ფაქტების დაყენება ერთ სიბრტყეზე, ე. ი. ისტორიული პერსპექტივის დაუცველობა.

ამ წესით რომ დაგვეხასიათებინა ქართულისა და ზანურის ურთიერთობა, ბევრათა შესატყვისობა სხვაგვარი იქნებოდა, ვინემ ახლა გვაქვს:

ქართ. ძმა←ძამ-ა—ჭან. ჯუმა, მეგრ. ჯიმა } ქართ. ა — ზან ა, უ, ი, ო.
კაც- კოჩ

ნამდვილად კი აქ შესატყვისობა მხოლოდ *ა-* და *ო-* შორის არსებობს; *უ, ი*, შედეგია *ო-*ს ცვლისა (იხ. ზემოთ); ბოლოკიდური *-ა* იგივეა (და არა შესატყვისი).

ალ. ცაგარელი, რომელმაც დაადგინა ქართულისა და მეგრულის ბევრათა შესატყვისობანი, სწორედ ამგვარად იქცევა; აი რას წერს, მაგალითად, ის *ჯ-*ს შესახებ:

„მეგრ. *ჯ* შეესატყვისება ქართ. *ჯ-*ს, *ძ-*ს, *რ-*ს, *დ-*ს, *ც-*ს, *ხ-*ს“...

საილუსტრაციო მასალა ასეთია:

- ა. მეგრ. ჯიცი — ქართ. ჯირკი, მეგრ. ჯარი — ქართ. ჯავრი...
- ბ. მეგრ. ჯოლორი — ქართ. ძაღლი, მეგრ. ჯვეში — ქართ. ძველი
მეგრ. ჯერღვი — ქართ. ძარღვი, მეგრ. სინჯა — ქართ. სიძე,
მეგრ. ჯიმა — ქართ. ძამია....
- გ. მეგრ. ხუჯი — ქართ. მხარი, მეგრ. ყუჯი, — ქართ. ყური, მეგრ.
ღეჯი — ქართ. ღორი, მეგრ. ხოჯი — ქართ. ხარი.
- დ. მეგრ. ხინჯი — ქართ. ხიდი.
- ე. მეგრ. ჯიხა — ქართ. ციხე.
- ვ. მეგრ. ჯა — ქართ. ხე...²

აქედან მხოლოდ *ბ* და *გ* მუხლებს აქვს მნიშვნელობა შესატყვისობის თვალსაზრისით: მეგრ. *ჯ* — ქართ. *ძ, რ* (თუმცა ერთს სიბრტყეზე ამათი მოთავსებაც ძნელია: *ჯ* — *ძ* სხვა რიგის ფაქტია, *ჯ* — *რ* კიდევ სხვა რიგისა: *ჯ* — *რ-*ს შესატყვისი კი არ უნდა იყოს, არამედ იმ ბგერისა, რომლის ადგილიც ამ *რ-*მ დაიჭირა და რომელიც უნდა ყოფილიყო ენის წვერისმიერი მყლერი თანხმოვანი...).

¹ იხ. Богородицкий: Крат. очерк сравнит. грамматики, გვ. 42 (ბევრათა შესატყვისობის ცხრილი)

² იხ. А. Цагарели: Мингрельские этюды, вып. II. Опыт фонет. мингр. яз. СПб, 1880, § 38, გვ. 64.

სხვა ყველა შემთხვევა გამოუსადეგარია შესატყვისობის დასადგენად: § ა-ში მოცემული მაგალითები (ჭირკი, ჯავრი) საერთო მასალას შეიცავს, ხინჯის ჯ (§ დ) მეორეულია, იგი დ-საგანაა მიღებული; ჯიხა (§ ე) იმას გვაფიქრებინებს, რომ ჯართ. ციხე ← ძიხე და არა იმას, თითქოს მეგრ. ჯ ჯართ. ც-ს შეესატყვისებოდეს; ჯა (§ ვ) არ შეიძლება შევეუდაროთ ხე-ს: ეს სხვადასხვა წარმომავლობის ფუძეებია (ჯა-ს შესატყვისია ძელ-; იხ. ქვემოთ). ერთი სიტყვით, ალ. ცაგარელთან გარჩეული არაა ნამდვილი შესატყვისობის შემთხვევები მოჩვენებითი შესატყვისობის შემთხვევათაგან; სხვა შემთხვევები შერჩეულია იმის მიხედვით, შეიცავს თუ არა ეს სიტყვა ჯ-ს მეგრულში და რა ბგერაა ი მ ა ვ ე მ ნ ი შ ვ ე ლ ო ბ ი ს მქონე ქართულ სიტყვაში; ბუნებრივია, თუ ასეთ პირობებში არც ფონეტიკურ გადახრას ეწევა ანგარიში და არც სემასიოლოგიურს, ზოგჯერ ფუძეები შესატყვისიც კი არაა.

§ 108. შესადარებელ ოდენობათა გაერთმნიშვნელიანება. შედარების წესები, რომლებიც აქამდე დაუასახელებთ, ერთ მიზანს ემსახურება: შესადარებელი მოვლენები უნდა წარმოადგენდეს არა მხოლოდ დიფერენცირებულ მასალას, არამედ ასახავდეს დიფერენციაციის პროცესის ერთსა და იმავე საფეხურს: შესადარებელი მოვლენები ან უნდა წარმოგვიდგენდნენ განვითარების ერთსა და იმავე საფეხურს ანდა, თუ ასე არაა, უნდა იქნენ დაყვანილი ერთ საფეხურამდის. ეს ისევე აუცილებელია, როგორც აუცილებელია წილადთა სიდიდის შედარებისას ანდა წილადთა შეკრება-გამოკლებისას მათი გაერთმნიშვნელიანება...

$\frac{3}{7}$ და $\frac{2}{7}$ შეიძლება ერთმანეთს შევეუდაროთ ამ სახით, პირდაპირ (რომელია მეტი, ნაკლები), შეიძლება ერთმანეთს მივემატოთ, შეიძლება ერთს მეორე გამოვაკლოთ, — შეიძლება, რადგანაც ეს ერთმნიშვნელიანი წილადებია. მაგრამ $\frac{3}{7}$ და $\frac{3}{11}$ -ს ერთმანეთს ამ სახით ვერ შევეუდარებთ, ვერ მივემატებთ; ამისთვის არ კმარა, რომ მათ ერთნაირი მრიცხველები აქვს, აუცილებელია მათი გაერთმნიშვნელიანება.

ენობრივი ფაქტების შედარებისას ასეთივე გაერთმნიშვნელიანებაა საჭირო; ეს ნიშნავს: უნდა ვიცოდეთ შესადარებელ ოდენობათა ისტორია; უნდა ვიცოდეთ, განვითარების რა გზა გაუვლია შესადარებელ ენობრივ ფაქტს სათანადო ენაში, მონათესავე ენათა დიფერენციაციის შემდეგ. თუ ეს პირობა შესრულებულია, შედარება ისტორიის ძლიერ საშუალებად მოგვევლინება.

ერთი შეხედვით, აქ გამოუვალი წრე იქმნება: შედარება ისტორიას ემსახურება, მაგრამ სათანადოდ რომ მოემსახუროს, ამისთვის მას თვი-

თონ ისტორიის დახმარება ესაჭიროება. გარკვეულ შემთხვევებში, მართლაც, არაა ადვილი ამ წრეს დააღწიოს თავი მკვლევარმა, მაგრამ ხშირად თვით შესაძარებელი ოდენობები ერთმანეთს უწევენ კონტროლს და მათი ვარიაციები ნიშანსვეტებად გვევლინებიან განვითარების გავლილი გზის გათვალსაზიარებისას; რაც უფრო მეტია ეს ვარიაციები, მით უფრო ადვილია შედარება.

არსებითად გაერთმნიშვნელიანებას გულისხმობს შლაიხერი, როცა ამბობს: „ორი მონათესავე ენის ფორმათა შედარებისას მე, პირველ ყოვლისა, ვცდილობ შესაძარებელი ფორმები დავიყვანო საგარაულებელ ძირითად სახეობამდის, იმ სახეობამდის, რომელიც მათ უნდა ჰქონოდათ, სანამ მერმინდელ ბგერათცვლილებას დაურჩებოდა ადგილი, ანდა დავიყვანო ისინი ბგერითი ფარდობის ერთსა და იმავე საფეხურამდის. ვინაიდან ჩვენი ოჯახის უძველესი ენები, თვით სანსკრიტიც კი, წარმოდგენილია არა მათი უძველესი ბგერითი აღნაგობით და შემდეგ, ვინაიდან სხვადასხვა ენებს ჩვენ ვიცნობთ მათი განვითარების (ასაკის) სხვადასხვა საფეხურზე, საჭიროა ასაკობრივი განსხვავება შეძლებისდა გვარად მოვშალოთ, სანამდის შედარებას მოვახდენდეთ, მოცემული სიდიდეები ერთ საერთო გამოსახულებამდის დავიყვანოთ ჯერ კიდევ მანამდე, სანამ განტოლებაში შევიტანდეთ, — იქნება ეს საერთო გამოსახულება საგარაულებელი უძველესი ბგერითი სახეობა ორივე შესაძარებელი ენისათვის თუ ბგერითი სახეობა ერთ-ერთი მათგანისა“¹.

ეს სწორი დებულება თვით შლაიხერს მხოლოდ ნაწილობრივ თუ აქვს გამოყენებული². ამ დებულებით რომ ეხელმძღვანელათ, ძვ. ინდურისა და ბერძნულ-ლათინურის ხმოვანთა შესატყვისობის ზემოხსენებული წესი (გვ. 262) სხვა სახით უნდა ყოფილიყო წარმოდგენილი, კერძოდ, შლაიხერთან.

§ 109. შესატყვისობა, როგორც ძიების წარმართავი საშუალება ისტორიის აღდგენისას. ფონეტიკური შესატყვისობა ხშირად საშუალებას გვაძლევს დავძებნოთ ისტორიულად არსებული დიფერენცირებული ფუძე, რომელიც სხვა ფუძეს შეუცვლია:

ქართ. ხე, მეგრ. ჯა ერთმანეთის შესატყვისი არაა; ხ — ჯ! მეგრულის მიხედვით თუ ვიმსჯელებდით, ქართულში „ძე“ ფუძე უნდა მიგვეჩნია ჯა-ს ეკვივალენტად. „ძე“ გვაქვს, მაგრამ ვაეიშვილს ნიშნავს. მნიშვნე-

¹ ა. შლაიხერის შრომის — „ძვ. სლავური ენის მორფოლოგია“ — წინასიტყვაობიდან; მოგვყავს Delbruck-ის მიხედვით — Einleitung (1968), გვ. 93.

² იხ. Delbrück, Einleit., გვ. 94.

ლობით ახლოსაა ძელ-, მაგრამ აქ ზედმეტი ლ აღმოგვაჩნდა: ჯა—ძელ... მაგრამ მეგრ. ჯა-ს მრავლობითს თუ მოვიგონებთ, ეს დაბრკოლება მოიხსნება: ჯალ-ეფი „ხეები“: აქ დაცულია ბოლოკიდური -ლ, მხოლოლობითს იგი დაუქარგავს: ჯალ- — ძელ- ერთმანეთის კანონზომიერი შესატყვისია; ძელ- ფუძეს მივაკვლიეთ მეგრ. ჯა-ს შემწეობით, თავის მხრივ ძელ- ფუძემ გვაპოვნინა მეგრ. ჯა-ს სრული სახე ჯალ-.

კი მაგრამ „ჯა“ ხეს ნიშნავს, ძელ-ი კი ხის ერთი სახეობაა, ესაა „ხე მოკვეთილი“ (ს ა ბ ა). ძველად ძელ- უფრო ფართო მნიშვნელობისა უნდა ყოფილიყო: „ძელი ცხოველი“... კაცი იტყოდა: მაინც „მოკვეთილი ხე“ იგულისხმებოდაო... მაგრამ გვაქვს: ძეწა, კომპოზიტ: ძელ + წა; ძელ- აქ „ხეს“ ნიშნავს... მეორე ძელ-ქვა (=ხე-ქვა) — „ძელი უღპოლველი“, ურთხელი....

ძ ე ლ ს „მოჭრილი ხის“ მნიშვნელობა შემდეგ გასჩენია: მნიშვნელობის ეს დავიწროება ახალი ფუძის („ხე“) მოცილებობას უნდა გამოეწვია: ზოგადი მნიშვნელობით დამკვიდრდა ხე, ხის ერთ-ერთი სახეობის აღნიშვნა ძელ- ფუძეს დაეკისრა.

ხე- ფუძეს ჩაჩნური ჯგუფის ენებისაკენ მიეყავართ¹. ზოგადი მნიშვნელობით ძელ-ი, როგორც ხე- ფუძის სინონიმი, ამ უკანასკნელის შეთვისებაზე უნდა ყოფილიყო ქართულში ნახმარი.

ზანურისა და ქართულის შედარებამ, ამრიგად, აღგვადგინა: ქართული ძელ-ფუძის ძველი მნიშვნელობა, მეგრ. ჯა ფუძის ბოლოკიდური თანხმოვანი და აღძრა საკითხები ხე-ფუძის ქართულში დამკვიდრების ისტორიისა.

ქართ. წყალ-, მეგრ. წყარ-, ქან. წყარ. || წარ-: მეგრულ წყარ-ს (აგრეთვე ჰანურ ვარიანტებს) წყალ-ფუძის შესატყვისად ვერ მივიჩნევთ: ეს იგივე ფუძეა, ოღნავ სახეცვლილი.

შესატყვისობის ნორმათა მიხედვით მეგრულსა და ჰანურში წყალ-ფუძეს უნდა მოეცა ჰყორ-; ჰყორ- მეგრულს მოეპოვება, ოღონდ ეს მწყერ- ფუძეს ეტოლება (მნიშვნელობითაც და ბგერითი შედგენილობის მიხედვით). მეგრულში წყალ- ფუძის შესატყვისი ჰორ-ოფ-ა-ში უნდა ივარაუდებოდეს: „ჰოროფა“ „ავდრიანობაა“, სიტყვა-სიტყვით „წყლიანობა“: ჰორ- საწარმოებელი ფუძე. რატომ უ არ ჩანს? — ქართ. წყალ-ში ფონეტიკურადაა განვითარებული; მეგრ. ჰორ- შეესატყვისება წყალ- ფუძის ძველ სახეობას, ყ-ს განვითარებამდის რომ უნდა გვექონოდა: წ-ალ-.

¹ იხ. ავტორის „ჰანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი“ (1938), გვ. 120.

ყ-ს მეორეულობა ქართულში გამოავლინა მეგრულმა შესატყვი-
სმა. თვით ეს შესატყვისის ქართულ წყალ- ფუძემ დაგვაძებნინა. შეუძლე-
ბელი არაა ყ-ს განვითარების შემდეგ მიღებული წყალ- ფუძე იყოს ასა-
ხული მეგრ. კოჭყო-ში „ქაობიანი ადგილი“: კო-ჭყო(←კორ-ჭყოლ-
←კორ-კოლ-←კორ-კორ-) „წყალ-წყალი“ (შღრ. მეგრ. ჰვარ-ჰვალ-ი
(←ჰვარ-ჰვარ-); წყარი ჰვარჰვალანს „წყალი მოწანწყარებს“ (წან-წყარ
←წან-წარ-; შღრ. წ-ალ-).

ქართ. ფეხ-ი, ძვ. ქართ. ფერგ- და მეგრ. კუჩხ-ი (ქან. კუჩხ-ე)
ერთმანეთს მხოლოდ მნიშვნელობით უდრის; ფუძეთა შესატყვისობა-
ზე ლაპარაკიც არ შეიძლება: ეს სულ სხვადასხვა ფუძეა.

მეგრულის მიხედვით ქართულს უნდა ჰქონოდა კუცხ-; ნაწარმოებ
სახელებში ქართულს დაუცავს ეს ფუძე ძველი მნიშვნელობით („კუცხ“
=ფეხი): მოკურცხლ-ა — „მოუსვა (ფეხი)“... მ-კურცხლ-ი „ქვეითი“
(საპირისპიროა: მკედარი): მკურცხლ მავალი „ფეხით მოსიარუ-
ლე“...

იგივე ფუძეა: კურცხლ-ბეკ-ში, გასარკვევია ოღონდ ჰ|| უა: მკურ-
ცხლ- || კურცხლ- (←კორცხლ-).

თანაბარ პირობებში შედარება უფრო ადვილია, თუ შესატყვისი
ფუძე ვრცელია, ვთქვათ, ერთ მარცვალზე მეტს შეიცავს, მაგრამ ერთ-
მარცვლიანი ძირი ხშირად ცალი თანხმონითაა წარმოდგენილი; ასეთ
შემთხვევაში საკმარისია ერთი თანხმონი იცვალოს, რომ შედარები-
სას გაძნელება შესატყვისის ძირის პოვნა (შეუძლებელიც კი გახდება
მისი მიკვლევა); ყოველ შემთხვევაში სხვადასხვა წარმომავლობის ფუ-
ძეთა გარჩევა ასეთ პირობებში დიდ სიძნელეებს წააწყდება.

როგორც აღნიშნული გვაქვს სხვაგან, ქართ. დათვ- ფუძის ძირეული
მასალა თ- თანხმონითაა წარმოდგენილი: და- გრამატიკული კლასის
ნიშანია. -ვ ფუძის დეტერმინანტი. ძირეულ თ-ს გამოყოფა გზას გვიხ-
სნის იმისათვის. რომ შესაძლებლად ვცნოთ ამ ძირის დაკავშირება ც-ი-
ფუძესთან, რომელიც ხუნძორში გვაქვს და იმავე მნიშვნელობისაა (ც-ი—
„დათვი“). დალესტნის ენათა ც-ი ფუძეს ეკედლება ჩაჩნურისა და აფ-
ხაზურის სახელები იმავე ნაღირისა¹. მაგრამ სწორედ ამგვარ სიტყვათა
შედარებაა რთული და სადავო.

ერთსა და იმავე ენაშიც კი ძირი ბგერითად განუსხვავებელი გამო-
დის: შ- ძირი გვაქვს შე-შ-ა-შიც, შა-შ-ვ-შიც, ლა-შ-შიც.... შუ- ძირი გა-
მოიყოფა სა-შუ-ალ-ში, მ-შუ-ენ-ი-ერ-ში (ძვ. ქართ. შე-ა-შუ-ს = შეე-
ნის), ში-შუ-ელ-შიც....

¹ იხ. ავტორის „სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში“
(1942), გვ. 176.

ძირთა ომონიმია არის შედეგი ძირთა სიმარტივისა ქართველურ ენებში. ეს აადვილებს ბგერითი შედგენილობის მიხედვით არსებითად განსხვავებულ ფუძეთა დაკავშირებას, რამდენადაც ძირეული მასალა ერთია. მაგრამ სწორედ იმის გამოიჭვნა ჳირს, როდისა გვაქვს მართლაც ერთი და იგივე ძირი და როდის — ბგერითად ერთნაირი ომონიმური ერთეულები.

§ 110. ბგერათა შესატყვისობის ისტორიული რაობისათვის. რა უღევს საფუძვლად ბგერათა შესატყვისობას? როგორ ჩნდება კანონზომიერი შეფარდება ბგერებს შორის?

აქამდე თქმული ცხადყოფს ბგერათა შესატყვისობის მნიშვნელობას შედარებისათვის. ბენებრივია ვიკითხოთ: რას წარმოადგენს ისტორიულ-შედარებითი ძიების ეს მძლავრი იარაღი წარმოშობით?

ბგერათა შესატყვისობა ბგერათა ცვლის შედეგია. ეს ცვლა, როგორც წესი, ეხება არა ერთ რომელსამე ბგერას, არამედ ბგერათა წყებას, ჩვეულებრივ ერთი და იმავე რიგის ბგერებს. ეს ცვლა სპონტანურია და არა კომბინაციური უკანასკნელი მომენტი გამორიცხული არაა: მისი ზეგავლენით შეიძლება მივიღოთ ძირითადი კანონზომიერებიდან თავისებური გადახრა — აგრეთვე კანონზომიერი; ამის ნიმუშია ვ ე რ ნ ე რ ი ს კანონი, რომელმაც ახსნა გ რ ი მ ი ს კანონის „გამონაკლისები“.

ძვ. ინდ. *t-*ს შესატყვისება გერმ. *þ*: ძვ. ინდ. *bhrātār* „ძმა“ — გერმ. (გუთ). *brōþar*. მაგრამ ეს შესატყვისობა ზოგჯერ ირღვევა: ძვ. ინდ. *pitār* „მამა“ — გერმ. (გუთ.) *fadar*, ძვ. ინდ. *mātār* — გერმ. (ძველ. საქს.) *mōdar*. ვერნერმა მიაკვლია მიზეზს: კანონზომიერება დატულია, თუ თანხმოვანი *t* მახვილიანი მარცვლის შემდეგაა (მახვილი უსწრებს), კანონზომიერება დარღვეულია, თუ მახვილი *t*-ს მომდევნო მარცვალზე მოდის:

ძვ. ინდ. *bhrātār* — გერმ. *broþar*
pitār — *fadar*....¹

ცვლილების გამომწვევი მახვილი საკომბინაციო ელემენტია, ე. ი. ახალი მომენტია, რომელიც ამა თუ იმ კონკრეტულ სიტყვაში შესაძლოა სხვადასხვა ადგილას აღმოჩნდეს და პირობათა თავისებური კომბინაცია მოგვცეს. ძირითადი პრინციპი მაინც სპონტანური ცვლაა.

ბგერათა ეს სპონტანური ცვლა შეიძლება ორგვარი იყოს:

ა. შესადარებელი ენებიდან ერთში ბგერები მოცემულია წინანდელი, უფრო ძველი, სახით, სხვაში (თუ სხვებში) შეცვლილი სახით. ამგვ-

¹ იხ. აქვე, § 32, გვ. 50.

რად: შესადარებელი ენები განვითარების ორ საფეხურს წარმოგვიდგენენ — უწინარესსა და შემდგომს.

ამის ნიმუში გვექნებოდა ქართულისა და ზანურის ბგერათა შესატყვისობაში¹, გრიმის კანონში... ეს ნიშნავს, როცა ერთმანეთს ვადარებთ კაც- და კოჩ- ფუძეებს, ანდა ლათ. *cognu* — გუთ. *hauru* („რქა“) სიტყვებს, შესადარებელი კონკრეტული მონაცემების ამოსავალი არ უნდა ვეძიოთ ამ მონაცემებს იქით რაღაც დიფუზურ ბგერებში, რომლებიც — ა/ო, ც/ჩ, ც/ჩ — ბგერათა არითმეტიკულ საშუალოს წარმოადგენდა, — არა, ამოსავალი თვით ამ შესადარებელ ოდენობებში ვვაქვს, ამოსავალი — ერთ-ერთი ამ ოდენობათაგანია, ჰიპოთეზური დიფუზური ბგერებისადმი აპელაცია საჭირო არაა.

ბ. შესადარებელი ენებიდან წინანდელი, ძველი, ვითარება არც ერთში არ შენახულა, ყველგან ცვლილი სახითაა მოცემული რაღაც სხვა, და ეს სხვა ამოსავალი შესადარებელ ოდენობათათვის.

ამგვარი შესატყვისობის მშვენიერი ნიმუშია ქეთ. ლომთათიძის მიერ დადგენილი შესატყვისობა ვ ჭ ჭ. სპირანტებისა და წ ძ ც აფრიკატებისა აფხაზური ენის დიალექტებში (პროცესს ყაბარდოულშიც აქვს ადგილი): აფხაზურის დიალექტებს (აბუურს, ბზიფურს, აშხარულს) სპირანტები შეეფერება, ტაპანტურ დიალექტს — აფრიკატები:

აბუ. ბზ. აშხ. ავარა — ტაპ. (ა)ძა „გვერდი“...

ავანგზა — „ აძანგზა „ელენთა“....

ავაწგს — „ აძა წგს

ჭ-ბა — ც-ბა „ექვსი“...

„ „ აჭგ — „ აც „ქეჟა-ქუხილის ღმერთი“: შღრ. ამა-ც⁰-გს „მეხი“.

ხსენებული შესატყვისობისათვის ამოსავალია რთული ლაბიალიზებული ბგერები; შესატყვისობა მივიღეთ ამ ბგერათა დაშლით; ტაპანტურს მოეპოვება სათანადო „ძირითადი“ ბგერა ლაბიალიზაციის გარეშე; დანარჩენ კილოებში ლაბიალიზაციის მომენტი, ცალკე ფონემად რომ ჩამოყალიბდა („ძირითადი“ მომენტი გამქრალია)².

ეს შესატყვისობა ღირსშესანიშნავია იმითაც, რომ დადასტურებუ-

¹ ორიოდე შემთხვევის გამოკლებით: შესატყვისობანი რ:ჭ (ყური — ყუჩი), ს:0 (სავეს—ოფშა) ცვლის სხვა, ბ- ტიპს, უნდა ეყუთენოდეს; ეს აიხსნება რ, ს, ჰ, — ბგერათა ისტორიით ქართულში (იხ. ავტორის: „ჰან-მეგრ.-ქართ. შედარებითი ლექსიკონი“, გვ. 412).

² იხ. К. В. Ломтатидзе: Об одной фонет. закономерности в абхаз.-абаз.-диалектах — Сообщения Акад. Наук Грузинской ССР, т. III, № 8 (1942), გვ. 862 შმდ.

ლია (— თუმც ცალკეულ შემთხვევაში, მაგრამ რეალურად) ამოსავალი რთული ლაბიალიზებული ბგერის არსებობა:

აჰჭ — აც — შდრ. ამა-ც-ს (აქვე, ზემოთ).

ეს ნიშნავს: ამოსავალი რთული ბგერის გახლეჩის გზით ახალ, ერთმანეთთან კანონზომიერ შეფარდებაში მყოფი შესატყვისობის მიღება ისეთივე რეალური ფაქტია ენათა ისტორიისა, როგორც ც→ჩ ხანურში ანდა კ→ჭ ინდოევროპულ ენებში.

ასეთი ბედნიერი შემთხვევა იშვიათია: ჩვეულებრივ ბგერათა გახლეჩის შემთხვევაში ამოსავალი ქრება; რომ ის არსებობდა, ამას დიდფრენციურებული შესატყვისი ბგერების მიხედვით ვასკენით. აღდგენილი ბგერა შესაძლებლობაა და არა ფაქტი (ფაქტია მხოლოდ ის, რომ რთული ბგერის გახლეჩამ შეიძლება მოგვეცეს შესატყვისობა).

ამოსავალი ბგერის აღდგენა და მისი შედეგი რეალურ ვითარებას— სხვა თანაბარ პირობებში — მით უფრო გავათვალისწინებინებს, რაც უფრო სრულად იქნება დატული გახლეჩის შედეგად მიღებული ბგერები. მაინც შედეგი პირობითი ხასიათისაა, და ეს განასხვავებს შესატყვისობის ამ მეორე ტიპს პირველი ტიპისაგან, — იქ ამოსავალი ვითარება რეალური ფაქტია და არა დანასკვი.

რაც ცალკეული ამოსავალი ბგერის შესახებ ითქვა, საცხებით შეიძლება გავავრცელოთ, საერთოდ, ფუძე-ენის ძირთა და სიტყვათა აღდგენაზე. აღდგენილი ძირი (თუ სიტყვა) ვარაუდია; იგი შეიძლება მეტ-ნაკლებად უახლოვდებოდეს რეალურად არსებულ მდგომარეობას. ეს ვარაუდი სასარგებლოა, მისი წამოყენებაც კანონიერი და გამართლებული ოპერაციაა, თუკი ის რეალური ენობრივი ფაქტების ისტორიული ვითარების გარკვევას ემსახურება, უსარგებლოა და უქმი, თუ ამ მიზანს ივიწყებს და საშუალებიდან მიზნად იქცევა.

ისტორიული ენათმეცნიერების ინტერესების შესაბამისია მ ე ი ე ს კატეგორიული თქმა: „შედარების გზით შეუძლებელია აღვადგინოთ გამქრალი ენა: რომანული ენების შედარებას არ შეუძლია მოგვეცეს ზუსტი და სრული წარმოდგენა ხალხური ლათინურის შესახებ ჩვენი წელთაღრიცხვის IV საუკუნეში, და საფუძველი არა გვაქვს ვივარაუდოთ, რომ ინდო-ევროპულ ენათა შედარება მეტ შედეგს მოგვეცემს. ინდო-ევროპული ენის აღდგენა შეუძლებელია... დადებით ფაქტებს წარმოდგენენ მხოლოდ შესატყვისობანი, „აღნადგენი“ კი მხოლოდ ნიშნებია, რომელთა მეშვეობითაც მოკლედ გამოისახება შესატყვისობანიო“¹.

¹ А. Мейе: Введение в сравнит. изуч. инд-европ. яз. — რუს თარგმ. (1928), გვ. 73 — 74 (ხაზი ავტორისა).

ეს ეხება სიტყვის ბგერითი სახით აღდგენას: როგორ ითქმოდა ფუძე-ენაში, ვთქვათ, სიტყვები „მამა“, „დედა“, „ძმა“, „სახლი“, „ცხენი“... მეტი გარკვეულობა ახლავს საკითხს: რა მორფოლოგიური კატეგორიები უნდა არსებულებოდა ფუძე-ენაში დიფერენციაციის მომენტისათვის და რა ძირითადი ერთეულები ჰქონდა ამ კატეგორიებს (მაგალითად, იყო თუ არა ბრუნება, უღვლილება; თუ იყო, რა და რა ბრუნვები ჰქონდა სახელს, რა და რა დრო თუ ასპექტი, გვარი, კილო გაირჩეოდა ზმნის უღვლილებაში...). ამგვარ საკითხებზე პასუხის გაცემა უფრო ადვილია, ვინემ იმის ჩვენება, თუ რა აფიქსით გადმოიცემოდა ნათესაობითი ბრუნვა ანდა ვნებითი გვარი....

ბგერითი შესატყვისობის ორგვარი ტიპი¹ გამოყვავით. მიღებულია ეს ტიპები, როგორც ვნახეთ, სხვადასხვა გზით. მაინც ორივეს აერთიანებს ის, რომ შესატყვისობა ასახავს ისტორიულად მომხდარ ბგერათ-ცვლას: კორელაციის წევრები ან ერთი მეორემდის დაიყვანება ანდა ორივე დაიყვანება სხვა ოდენობამდის. ორსავე შემთხვევაში ფონეტიკური ტრანსფორმაციის შედეგთან გვაქვს საქმე. ორსავე შემთხვევაში ეს ტრანსფორმაცია ენათა დიფერენციაციის ისტორიული პროცესის რეალური ფაქტია.

ამათგან უნდა განვასხვავოთ სხვაგვარი, არაფონეტიკური ხასიათის, შესატყვისობა; ასეთია, მაგალითად:

ქართ. სი-სხლ- —ჰან. დი-ცხირ- „სისხლი“

*სე-შა- (→შეშა) — „ დი-შქა „შეშა“

*სე-ცხლ- (→ცეცხლ-) — „ და-ჩხურ- „ცეცხლი“

*სა-ცხუ- (→ცაცხუ-) — „ დუ-ცხუ „ცაცხვი“.

ს და დ ერთმანეთს შეესატყვისება: ერთის ადგილას სისტემატურად ზის მეორე... ამ მხრივ ასეთი შესატყვისობა შეუძლებელია განვასხვავოთ იმ შესატყვისობისაგან, ც და ჩ-ს შორის (კაც — კოჩ-) რომ გვაქვს: ს — დ...ც — ჩ.

მაგრამ სხვა მხრივ აუცილებლად უნდა განვასხვავოთ; ჩ ფონეტიკური სახეცვლაა ც-სი; დ- ბგერა კი არ გამოიყვანება ს-საგან; ს და დ შეესატყვისებიან ერთმანეთს ფუნქციის მიხედვით, როგორც ფორმანტები და არა ფონეტიკურად. მერე — და ესაა მთავარი: ფონეტიკური შესატყვისობა ენათა დიფერენციაციის პროცესს ასახავს, ენათა განვი-

¹ არსებითად იგივე ორი ტიპი უნდა ივარაუდებოდეს მ ე ი ე ს მიერ გაკვირით წამოყენებულ დებულებაში: „რასაც ჩვეულებრივად ფონეტიკური კანონი ეწოდება... ესაა მხოლოდ ფორმულა რ ე გ უ ლ ა რ უ ლ ი შე ს ა ტ ყ ვ ი ს ო ბ ი ს ა ა ნ ო რ ერთმანეთის მომდევნო ფორმას შორის ანდა ერთი და იმავე ენის ორ დიალექტს შორის“ — А. Мейс: Введение в сравнит. изуч. инд.-европ. языков (1938), გვ. 64.

სამწუხაროდ, უფრო დაწვრილებით მ ე ი ე ამ საკითხზე არ ჩერდება.

§ 111. ნარევი ენა და შედარება. შედარების საკითხი თავისებურად დგება ნარევი ენაში. რატომ? იმიტომ, რომ ასეთ შემთხვევაში შეუძლებელია წამოვყენოთ ისეთი შესატყვისობანი, რომელთაც ძალა ექნებოდა მთელი ენობრივი მასივისათვის: მთლიანი ენობრივი მასივი ასეთ შემთხვევაში არც გამოიყოფა. ნარევი ენაში სიმძიმის ცენტრი ცალკეულ ფენათა გამოვლენაზე გადადის; ესაა ერთადერთი გზა, თუ გვინდა მოვიპოვოთ შედარებისათვის საჭირო წინაპირობა, გავითვალისწინოთ შესადარებელ ოდენობათა ისტორია. არ შეიძლება სვანური ვიკელით იმ წესით, რაც ასე ნაყოფიერია ქართულისა და ზანურის შედარებითი შესწავლისას. სვანურში უნდა გავარჩიოთ: 1. ზანური ფენა, 2. ძვ. ქართულის ერთ ინგრედიენტს დამზებველი ფენა, 3. ადიღური ფენა და 4. რალაც იქსფენა, რომელიც თითქმის კანონზომიერ შესატყვისობაშია ქართულთან და ზანურთან: ამ ფენის არებობაა საფუძველი იმისათვის, რომ ქართველურ ენათა წრეში სვანური, როგორც ცალკე წევრი, გამოვყოთ. ყველა სხვა ფენა სათანადო ერთეულებთან — ზანურთან, სვანურთან, ადიღურთან — დაკავშირებით უნდა იქნეს შესწავლილი¹.

ნარევი ენათა შესწავლის მეთოდოლოგია დამუშავებული არაა. თვით ცნება ნარევი ენისა სხვადასხვაგვარად ესმით. ამაზე აქ ვერ შეეჩერდებით. აღვნიშნავთ მხოლოდ ორ უკიდურესობას ნარევიების ხვედრი წონის გაგებაში. მე ი ე ამბობს: თუ ენას მორფოლოგიური კატეგორიები მოუპოვება, შერევა თითქმის შეუძლებელია, — მეტყველი ყოველთვის გარკვეულ ენაზე ლაპარაკობს, მთქმელს ყოველთვის ეცოდინება, რა ენაზედაც ლაპარაკობს იგი. რაც უნდა გადაგვარებული იყოს ბრეტონელი, მან იცის — ფრანგულს ლაპარაკობს თუ ბრეტონულსაო.

სადაც ენას მორფოლოგია მინიმუმამდის დაუდის, სხვა მდგომარეობაა: ანამურ ენაზე მოუბარს შესაძლებლობა აქვს ჩინური ელემენტები შემოურთოსო².

შ უ ხ ა რ დ ტ ი პირიქით ამტკიცებს: არ არსებობს სრულებით შეურევენელი ენაო³.

„ენის შერევის შესაძლებლობას არც ერთი მხრით არ უჩანს ზღვარი; იგი აღწევს ენობრივი სხვაობის (Sprachverschiedenheit) მაქსიმუმს ისევე, როგორც მინიმუმს“...⁴. მეტადრე ეს ითქმის ინდივიდუალური ენის შესახებ: „ყოველი ინდივიდი სწავლობს და ასხვაფერებს თავის ენას სხვა ინდივიდებთან ურთიერთობაში“⁵.

¹ ამ ფენის საკითხი, ახლანდელ სვანურ ენაში საკუთრივ სვანური ფენის გამოვლენის საკითხი, — ყველაზე ნაკლებად დამუშავებული.

² Meillet: Methode comparative, გვ. 82.

³ Schuchardt-Brevier, გვ. 153.

⁴ იქვე, გვ. 154.

⁵ იქვე.

რასაკვირველია, ყოველი ენა ნარევი გამოვა, თუკი ინდივიდუალური ენა არის ენა; არაერთხელ გვაქვს აღნიშნული, რომ ენა სწორედ იმდენადაა ენა, რამდენადაც ის არაა ინდივიდუალური. ენის რაობის ინდივიდუალისტური კონცეფცია, ამრიგად, განსაზღვრავს შ უ ხ ხ ა რ დ ტ ი ს დებულებას: ყოველი ენა ნარევიაო. მასთან უუქველია, რომ ენათა შერევა ფაქტია განვითარებული მორფოლოგიური სისტემის არსებობის პირობებშიც. ეს შინაგანი აუცილებლობით გამომდინარეობს დებულებიდან, რომ ფორმანტების სესხება შესაძლებელია, ხოლო/ნარევი ენა მიიღება სხვა ენის მასალის შეთვისების (სესხების) გარკვეულ დონეზე. რა დონეა ეს? ესაა ვითარება, როცა ენა აღარ შეიცნობა როგორც გარკვეული სისტემა, როცა ამ სისტემას ეკარგება ის ნიშნები, რაც მის ინდივიდუალურობას განსაზღვრავდა. ასეთ შემთხვევებს უთუოდ აქვს ადგილი.

სესხება კონტაქტს გულისხმობს; შერევა ენათა ინტეგრაციის (უნიფიკაციის) პროცესში მიიღება. ინტეგრაციის (უნიფიკაციის) ფაქტორი ყოველთვის მოქმედებს: არ არსებობს ენა, რომელსაც სხვა ენის მასალა ოდესმე არ შეეთვისებინოს (და ნიადაგ არ ითვისებდეს მას). ინტეგრაცია (უნიფიკაცია) პ რ ი ნ ც ი პ შ ი ისეთივე მაგისტრალური ხაზია ენათა განვითარებისა, როგორიც დიფერენციაცია¹.

დიფერენციაციის პროცესში წარმოქმნილ მონათესავე ენებს ისტორიული ენათმეცნიერება წარმატებით სწავლობს შედარების გზით ბგერათა შესატყვისობის გამოვლენითა და გამოყენებით. ინტეგრაციის პროცესში წარმოქმნილ ნარევე ენათა შესწავლის გზები ისტორიულ ენათმეცნიერებას დასადგენი აქვს. ნარევე ენებში უნდა განვასხვავოთ ის შემთხვევები, როცა სხვადასხვა ოჯახის ენა ირევა ერთმანეთში იმ შემთხვევათაგან, როცა შერევას ადგილი აქვს თვით მონათესავე ენებს შორის. ამ ტიპის ნარევი ენის ანალიზს განსაკუთრებული სიძნელე ახლავს: წინანდელი ისტორიული ურთიერთობის გათვალისწინება ჭირს.

როგორიც არ უნდა იყოს ვითარება, ერთი რამ ცხადია: ნარევი ენის შესწავლა ისტორიულ-შედარებითი გზით უნდა წარმოებდეს. ეს ძნელია, მაგრამ სიძნელე აუცილებლობას კი არ აქარწყლებს. არამედ მეტი სიმწვავეით სვამს საკითხს და მიზნის შესაფერ ხერხთა დამუშავებას მოითხოვს.

ენათა ნარევობის საკითხს კავკასიურ ენათა (ქართველური ენების, სომხურის, აფხაზურის...) შესწავლისას ყურადღების ცენტრში აყენებდა ნ. მარი, როცა გენეალოგიური კლასიფიკაციის თვალსაზრისზე იღვა (დაახლოებით 1923 წლამდის).

¹ ინტეგრაციისა და დიფერენციაციის ხედრი წონის შესახებ ენათა განვითარებაში საუბარი გვექონდა „ზოგადი ენათმეცნიერების“ I ნაწილში, გვ. 112 — 113.

ნ. მარის სათანადო შრომებში ფენათა გამოვლენას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა. ფენათა დასახასიათებლად გამოყენებული იყო ფონეტიკური პრინციპი: ესა თუ ის კავკასიური ენა ხასიათდებოდა, როგორც სიბილიანტური (სისინა თუ შიშინა), სპირანტული თუ სონორული ჯგუფის წარმომადგენელი... და მათი შეჯვარება. ამ მხრივ ნ. მ ა რ ი ა არა ერთი მეტად საყურადღებო — ხსენებულ ენათა ისტორიის თვალსაზრისით — დებულება წამოაყენა.

სამწუხაროდ, თანდათანობით შეჯვარება უნივერსალურ პრინციპად იქნა გამოცხადებული და ფენათა გამოყოფა უკვე აღარ ემსახურებოდა ძირითად დანიშნულებას — ყოფილიყო ენათა ისტორიის აღდგენის საშუალება. პირუკუ, შეჯვარების პრინციპმა იაფეტურ ენათმეცნიერებაში შეამზადა ნიადაგი ელემენტოვანი პალეონტოლოგიური ანალიზისათვის (იხ. ქვემოთ), რაიც პრინციპში ანტიისტორიულია.

§ 112. ცნება „ენათა კავშირის“ (Sprachbund) საკითხისათვის. მონათესავე ენებს საერთო ნიშან-თვისებები ახასიათებს. ეს „საერთო“ ერთი წარმომშობითაა შეპირობებული: დიფერენციაციის პროცესში ერთმანეთს დაშორებულ ენებში შედარება ამ „საერთოს“ გამოავლენს ხოლმე.

მაგრამ საერთო ნიშან-თვისებები ენათა დაახლოების შედეგადაც შეიძლება მივიღოთ. ინტეგრაციის პროცესის შედეგი ემსგავსება იმ მდგომარეობას, რომელიც დიფერენცირებულ მონათესავე ენათა ურთიერთობას ახასიათებს. ინტეგრაციის ამ პროდუქტის აღსანიშნავად უკანასკნელ ხანებში გაჩნდა ტერმინი „ენათა კავშირი“, ესაა ენათა ჯგუფი, რომელსაც საერთო წარმომშობა არ აკავშირებს, მაგრამ საერთო ნიშან-თვისებები აქვს ლექსიკაში, ბევრათ სისტემაში (ფონოლოგიურ სისტემაში) და მორფოლოგიურ სტრუქტურაში. ტერმინი შემოღებულია ნ. ტ რ უ ბ ე ც კ ო ის მიერ, რომელმაც სცადა ეს ცნება მოემარჯვებინა კავკასიურ ენათა ურთიერთობის დასახასიათებლად¹.

ქამიტურ ენათა მიმართ ანალოგიური ცდა წარმოდგენილია გამოჩენილი სემიტოლოგის ბ რ ო კ ე ლ მ ა ნ ის წერილში „არსებობს

¹ წერილი გამოქვეყნებულია ნ. ტ რ უ ბ ე ც კ ო ის გარდაცვალების შემდეგ 1939 წ. ეურნ. Acta Linguistica-ს III ნაკვეთში. სამწუხაროდ, ეს შრომა ხელთ არა გვაქვს და ამიტომ არსებითად ახალი ცნების („ენათა კავშირი“) შესახებ აქ ვერ ვიძიებთ. ადრე ეს ცნება ნ. ტ რ უ ბ ე ც კ ო ის უნდა ჰქონდეს წამოყენებული მოხსენებაში ენათმეცნიერთა პირველ საერთაშორისო კონგრესზე 1930 წელს (იხ. Deeters = Vergleich. Sprachforsch., „Lehrbuch der Völkerkunde“ (1937), გვ. 233.

თუ არა ქამიტურ ენათა ოჯახი?" სიმპტომატურია სიტყვები, რომლითაც თავდება წერბლი: „ცალკე ამოცანაა იმ ნიშან-თვისებათა გამოკვლევა, რაც საერთოა დედამიწის ყველა ენისათვის (alle Sprachstämme): თუ მას (გამოკვლევას) ნაჩქარევად დაუკავშირებთ ისტორიულ ენათმეცნიერებას, ამით ზიანს უფრო მივყენებთ მის (ე. ი. ისტორიული ენათმეცნიერების) წინსვლას, ვინემ ხელს შევეუწყობთ მას“¹.

ცნობილი ენათმეცნიერი უ ლ ე ნ ბ ე კ ი ერთ-ერთ სპეციალურ წერბალში, რომელიც ბასკურისა და ინდო-ევროპული ენების კონტაქტს ეხება, შესაძლებლად თვლის დაუპირისპიროს ერთმანეთს ენათა „წარმოშობითი ნათესაობა“ და „შექნილი ნათესაობა“:

„...თანდათანობით მე მივედი იმ დასკვნამდის, რომ შედარებით ენათმეცნიერებაში ჩვენი უპირველესი ამოცანაა არა ის, რომ თავდაპირველი ნათესაობა (Urvandtschaft) დავადგინოთ. არამედ, პირიქით, გამოვავლინოთ... თავის თავად საკმაოდ ძნელი ფონოლოგიური, მორფოლოგიური, სინტაქსური შეხვედრები (Übereinstimmungen) სხვადასხვა ენებსა და ენათა ოჯახებს შორის და მით შევეამზადოთ ნიადაგი კიდევ უფრო ძნელი საკითხის გადასაწყვეტად, — რა ხასიათისაა ამგვარი შეხვედრები და როგორ უნდა ავხსნათ ისინი ისტორიულ-გენეზისური თვალსაზრისით“².

და ამას მოსდევს კითხვათა წყება, რომელიც შესაძლო პასუხებს შეიცავს: შეხვედრა გამოწვეული ხომ არაა სესხებით? სესხება ცალმხრივია თუ საერთოებრთო? და თუ ასეთი საერთოებრთო სესხების ფაქტები მრავალიცხოვანია, შეიძლება თუ არა ვილაპარაკოთ ენათა შერევის შესახებ, რომელიც კულტურათა შერევის პარალელურად მიმდინარეობს? რა რიგისაა დადგენილი ურთიერთმოქმედება — სუბსტრატის მოვლენება, სუპერსტრატისა თუ აღსტრატისა?

და ამის შემდეგ წამოყენებულია ყველაზე საგულისხმო ალტერნატივა: „მოეპოვება თუ არა სათანადო ენებს ძირითადი ბირთვი (Grundkern), რომელიც მიგვითითებს წინარე-ენის (Ursprache) დიფერენციაციანზე? თუ — ჩვენ საქმე გვაქვს ენებთან, რომლებიც მთელი თავისი არსებით ღრმად ანდა ნაწილობრივ განსხვავდებიან, და რომელთა დაახლოებაც მეორეულ მოვლენას წარმოადგენს? რასთან გვაქვს საქმე: დიფერენციაციანზე დამყარებულ ენათა ოჯახებთან თუ ენათა კავშირებ-

¹ იხ. Brockelmann: „Gibt es einen hamitischen Sprachstamm?“ — ეურნ. „Anthropos“, ტ. XXVII (1932), გვ. 818. ამ წერილის სპეციალური მოხსენება უძღვნა პროფ. გიორგი წერეთელმა.

² იხ. K. Uhlenbeck: „Vorlateinische indogermanische Anklänge im Baskischen“ — ეურნ. Anthropos, ტ. XXXV—XXXVI (1940—1941), გვ. 202.

თან ტრუბეცკოისებური გაგებით? ანდა გვაქვს კი საერთოდ მხოლოდ და მხოლოდ დიფერენციაციაზე დაშვარებული ენათა ოჯახები?¹.

ალტერნატივები, რომელთა სახესაც ეს კითხვები იღებენ, ექვს არ ტოვებენ არც იმაში, თუ რა ვითარებაშია გაჩენილი ეს საკითხები, და არც იმაში, თუ რა მიმართულებით შეიძლება მოველოდეთ მათს გადაწყვეტას.

დაწერილებით ამაზე აქ ლაპარაკი უადგილო იქნებოდა. ჩვენ წინ გარკვეული სიმპტომა: ნარევ ენათა შესწავლის სიძნელეები აჩვენებს სკეფსისს: ეს სკეფსისი ვრცელდება ისტორიული ენათმეცნიერების ძირითად ცნებებზედაც. „ენათა კავშირი“ თითქოს აესებდა „ენათა ოჯახს“. არაა გამორიცხული, რომ ეს ახალი ცნება ძველს დაუპირისპირდება: არა „ერთიც, მეორეც“, არამედ ან „ერთი, ან მეორე“ — ასეთი სახით დგება კითხვა.

მომავალი გვიჩვენებს, რამდენად გამართლებულია საკითხის ასე დასმა, რამდენად მნიშვნელოვანია და ფასეულია ახალი ცნება „ენათა კავშირისა“, საკვლევაძიებო პრაქტიკა და მისი შედეგები გარკვევს ამას.

ამუამად კი მხოლოდ შთაბეჭდილებაზე შეიძლება ვილაპარაკოთ. ნარევ ენათა შესწავლა იმიტომაცა ძნელი, რომ შესადარებელ ოდენობათა ისტორიის დადგენა და ამ მხრივ მკვიდრი საყრდენის მოპოვება ქირს. როგორ ხერხდება ამ სიძნელის გადალახვა „ენათა კავშირის“ მეშვეობით? დაბრკოლების გადალახვის საშუალებად ახალი ცნებაა წარმოდგენილი: ან ჩვენ ვიცით, დარწმუნებული ვართ, რა წარმომავლობისაც არიან „ენათა კავშირის“ წევრები და მაშინ ეს ცნება ზედმეტია (ისტორიული ენათმეცნიერების თვალსაზრისით, რა თქმა უნდა). ანდა არ ვიცით, განვითარების რა გზა გაუვლიათ „ენათა კავშირის“ წევრებს, და მაშინ ახალი ცნება მხოლოდ დადასტურებაა იმისა, რომ ჩვენ წინ გაურკვეველი ოდენობაა, თავისებური მოვლენაა, და ახალი ტერმინი სტატისტიკურად აღნიშნავს ამ ფაქტს, იძლევა ფაქტის კონსტატაციას, მაშინ როდესაც საკითხის გადაწყვეტა მოითხოვს სათანადო ენათა გენეზისის გარკვევას, მათი წარმომავლობის ისტორიის დადგენას. ეს, მაშასადამე, არაა საკითხის გადაწყვეტა.

გ ე ნ ე ზ ი ს ი ს საკითხის შეცვლა ს ტ ა ტ ი კ ი ს ფიქსაციით შემეცნებითი წინსვლა, ყოველ შემთხვევაში, არაა. ისტორიული ენათმეცნიერების ძირითადი ცნების მაგივრობას ეს ახალი ცნება ვერ გასწევს. ამას გვაფიქრებინებს ის რაც დღემდისაა ცნობილი ცნების „ენათა კავშირის“ შესახებ.

§ 113. ისტორიულ-შედარებითი მეთოდი და ენის ისტორია. ბგერათა შესატყვისობა შედარების კომპასია. შედარება ისტორიის ბერკეტი. ისტორიულ-შედარებით მეთოდთანაა დაკავშირებული ენათმეცნიერების, როგორც პოზიტიური სამეცნიერო დისციპლინის ჩამოყალიბებაც და დიდი წარმატებებიც, რომელთა შესახებაც ასეთი მოწონებით ლაპარაკობს ენგელსი¹. ამჟამადაც ენათა მეცნიერული შესწავლა ისტორიულ-შედარებითი მეთოდის მომარჯვებასთანაა დაკავშირებული; ყველაფერი, რაც კი მტკიცე მეცნიერულ მონაპოვარს წარმოადგენს სხვადასხვა ენათა შესწავლისას — მათ შორის, ქართველურ ენათა შესწავლისას — ისტორიულ-შედარებითი მეთოდის სწორად გამოყენების შედეგადაა მიღებული. ნამდვილი რაც ვიცით, ამ გზით ვიცით. სადაც ამ გზას ვერ ვიყენებთ, იქ გვიჭირს, არ არსებობდა და არც ამჟამად არსებობს გზა, რომელსაც შეეძლოს არა თუ უკეთესი შედეგების მოცემა — ვგულისხმობთ ენის დინამიკის შესწავლას, — არამედ თუნდაც დაახლოებით იმგვარივესი, როგორსაც ისტორიულ-შედარებითი ძიება იძლევა.

ყოველივე ამის გახაზვა ზედმეტი იქნებოდა, რომ ერთი გარემოება არა: თანამედროვე ენათმეცნიერებაში — დასაველეთშიაც და საბჭოთა კავშირშიც — შეტად ძლიერია ტენდენცია ისტორიზმის პრინციპის დაჩრდილვისა ან იმით, რომ ყურადღების ცენტრი სტატკურ ანალიზზე გადადის (სტრუქტურალიზმი) ანდა იმის გამო, რომ ისტორიულის ადგილს ტიპოლოგიურის შესწავლა იკავებს.

ენათმეცნიერების წინსვლა მოითხოვს არა ისტორიზმის პრინციპის შეზღუდვას, არამედ ამ პრინციპის უფრო სრულად და თანამიმდევრობით გამოყენებას, ვინემ ამას აქამდის ჰქონდა ადგილი. ამას გვასწავლის ჩვენი მეცნიერების ისტორია. ႀ

II. იაუაგური თაორიის პალონგოლოგიური მეთოდი

§ 114. პალეონტოლოგიური ოთხელემენტოვანი ანალიზის მეთოდი იაფეტურ თეორიაში. ისტორიულ-შედარებით მეთოდს იაფეტურმა თეორიამ დაუპირისპირა პალეონტოლოგიური მეთოდი ისევე, როგორც

¹ დიურინგის შესახებ ენგელსი წერს: „აშკარად ჩანს, რომ აქ საქმე გვაქვს ენათმეცნიერთან, რომელსაც არაფერი გაუგონია ისტორიულ საენათმეცნიერო კვლევა-ძიებაზე, რაც ასე ძლიერ და ნაყოფიერად განვითარდა უკანასკნელი სამოცი წლის განმავლობაში, და რომელიც ამიტომ ენის სწავლების „უაღრესად თანამედროვე განმანათლებელ ელემენტებს“ ეძებს არა ბოპის, გრიმისა და დიციის, არამედ ნეტარხსენებულ ჰეიზის და ბეკერის ნაწერებში“ — ანტი-დიურინგი, ქართ. თარგ., გვ. 274.

გენეალოგიური კლასიფიკაცია შეცვალა იაფეტურ თეორიაში ენათა სტადიურმა კლასიფიკაციამ სისტემების მიხედვით.

ეს მოხდა იაფეტური თეორიის ევოლუციის გარკვეულ ეტაპზე. ნ. მარის თქმით „ოთხი ლინგვისტური ელემენტის თეორია საბოლოოდ განმტკიცდა 1926 წელს“...¹ მაგრამ გენეალოგიური კლასიფიკაციისა და ისტორიულ-შედარებითი მეთოდის უარყოფა ერთბაშად არ მომხდარა; არსებითად ეს უარყოფა მოცემულია უკვე მოხსენებაში „ხმელთაშუაზღვის ინდო-ევროპული ენები“².

აქ ნ. მარი აცხადებს: „ინდო-ევროპული ენები ესაა შემდგომი საფეხური (далееишее состояние) იმავე იაფეტური ენებისა..., ამათი განვითარების გარკვეულ სტადიაზე“... და დასძენს: ეს დებულება საჭირო იყო საჩაროდ გამოგვეტანა (дать огласку), რადგანაც ეს იქნება „შემდგომი იაფეტოლოგიური მუშაობის ღერძი“³. ენათა გენეალოგიური კლასიფიკაციის მოშლა აქ უკვე ფაქტია; ეს კი პრინციპში იმ მეთოდის უარყოფასაც მოასწავებს, რაც ხსენებულ კლასიფიკაციასთანაა დაკავშირებული ლოგიკურადაც და ისტორიულადაც.

ისიც უნდა ითქვას, რომ ჯერ კიდევ 1923 წლამდის ისტორიულ-შედარებითმა მეთოდმა იაფეტურ თეორიაში საკმაოდ თავისებური ხასიათი მიიღო: გახშირდა ისეთი ფაქტების შედარება, რომელთა ისტორია სრულიად გაუთვალისწინებელი იყო. ასე, მაგალითად, ერთ-ერთ შრომაში (1920 წელს) პელასგ-, — სახელწოდება ტომისა, საბერძნეთის ძველისძველი არაინდო-ევროპული მოსახლეობა რომ უნდა ყოფილიყო, — შედარებულია ლეზგ-თან⁴ (დაღესტნის ერთ-ერთი ტომის სახელია: ლეზგ-, რუს. лезг-ин) და ამის მიხედვით გაკეთებულია დასკვნა: ლეზგები ნაშთია პელასგებისა, რომელთაც კავკასიაში გამოუვლიათ და აქ თავისი კვალი დაუტოვებიათ... მთელი ეს მსჯელობა დაფუძნებულია პელასგ- ფუძეში ლასგ-ის გამოყოფაზე, ე. ი. ფუძის პე- და ლასგ- ნაწილებად დაშლაზე; ამ დაშლის დასაბუთება კი არ ჩანს. იქვე ს უ მ ე რ-, თ ო ბ ე ლ-, ი ბ ე რ-⁵ ერთი და იმავე ფუძეებად არის დასახული. არც ესაა ახსნილი, თუ როგორ მომხდარა. უკვე ესაა შედარება

¹ იხ. Н. Я. Марр: Сдвиги в технике языка и мышления (1933),—ИР, II, 440

² იხ. Н. Я. Марр: Индо-европейские языки Средиземноморья, მოხსენება წაკითხულ იქნა 1923 წ., გამოქვეყნდა 1924 წელს „მეცნიერ. აკად. მოხსენებათა“ სერიაში; შეტანილია რჩეული შრომების I ტომში, გვ. 185 — 186.

³ იქვე, გვ. 185.

⁴ იხ. Н. Я. Марр: Яфетический Кавказ и третий этнический элемент., 1920 — ИР, I, გვ. 110.

⁵ იქვე, გვ. 112

უისტორიოდ და არა ისტორიულ-შედარებითი ძიება, რომელიც მიმართულია ნებისმიერი ოპერაციების აღკვეთისაკენ...¹

კვლევა-ძიების ახალი პალეონტოლოგიური მეთოდის დაფორმულება პირველად ნ. მ ა რ მ ა მოგვცა 1928 წ. „იფეტურ თეორიაში“.

„... ყველა ენის ყველა სიტყვა, რამდენადაც ისინი არიან ერთი შემოქმედებითი პროცესის პროდუქტი, შედგება სულ ოთხი ელემენტისაგან, — ყოველი სიტყვა — ერთი ან ორი, იშვიათად სამი ელემენტისაგან; რაგინდარა ენის ლექსიკურ შემადგენლობაში არ მოიპოვება სიტყვა, რომელიც შეიცავდეს რასმე ისევ და ისევ იმ ოთხი ელემენტის გარეშე.“

ამ ოთხ ელემენტს აღვნიშნავთ ლათინური მთავრული ასოებით A, B, C, D; ესენი, — წინათ მათ ჩვენვე ტომობრივ სიტყვებს — Sal, Ber, Yon, Roш — ვუწოდებდით, საფუძველია ყოველი სიტყვის ფორმალური პალეონტოლოგიური ანალიზისა; ასეთი ანალიზის წინასწარ ჩატარების გარეშე სიტყვების დაშლის გარეშე მასში წარმოდგენილ ელემენტებად, — ერთ, ორ ან სამ ელემენტად, — არ შეიძლება ვაწარმოთ შედარება, ასეთი ანალიზის გარეშე შედარებით მეთოდს ძალა არა აქვს...²

ამრიგად, ოთხი ლინგვისტური ელემენტი ამოსავალი პუნქტია, საშენი მასალაა ყველა ენისათვის: ყველაფერი, რაც ამჟამად მოგვეპოვება კაცობრიობის ბგერით მეტყველებაში, თურმე მიღებულია ამ ოთხი ელემენტისგან.

¹ იმავე შრომაში — Яфет. Кавказ... — , სადაც პელასგ- დაშლილია პელასგად (რომ ლეზგ-ს დაუკავშირდეს), ნ. მარი ასე ახასიათებს პელასგ-ის პელ-ასგ-ად დაშლის ცდას: „Я уже не говорю о таком с ветра берущихся анализах, как когда в составе *πελασγοί* по созвучию предлагается признать арм. *azg* народ, слово, кстати, также яфетического происхождения“ — Яфет. Кавказа, — ИР, I, გვ. 81.

უისტორიოდ შედარებასა და ნებისმიერი ანალიზის უფრო მკვეთრი დახასიათება ძნელი წარმოსადგენია.

² საჭიროდ მიგვაჩნია ეს ადგილი დედანშიც მოვიყვანოთ: «... все слова всех языков, поскольку они являются продуктом одного творческого процесса, состоят всего-навсего из четырех элементов, каждое слово из одного или двух, реже трех элементов; в лексическом составе какого бы то ни было языка, нет слова, содержащего что-либо сверх все тех же четырех элементов. Эти четыре элемента обозначаем прописными латинскими буквами A, B, C, D; они, — прежде называвшиеся нами же племенными словами Sal, Ber, Yon, Roш, — основа формального палеонтологического анализа каждого слова; без предварительного производства такого анализа, без разложения слова на наличное в нем количество элементов, — одного, двух или более, — нельзя сравнивать, без такого анализа сравнительный метод недействителен» (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.): «Яфетическая теория», ბაქო, 1928, გვ. 7 — ИР, II, გვ. 16.

ჩრულე შრომებში, როგორც ერთხელ უკვე აღვნიშნეთ, „იფეტური თეორია“ შესულია სახელწოდებით „ზოგადი კურსი ენის შესახებ მოძღვრებისა“.

მენტისაგან (—სალ, ბერ, ღონ, როშ—), ამ ელემენტების ტრანსფორმაციითაა წარმოქმნილი. მხოლოდ ეს რომ იყოს თქმული, გვექნებოდა მეტად თავისებური ვარაუდი — ენათა ლექსიკური მასალის წარმომავლობის შესახებ, თავისებური, მაგრამ უწყინარი ვარაუდი, რომელსაც ამჟამად ენათა შესწავლის თვალსაზრისით უშუალო მნიშვნელობა არა აქვს, და, მაშასადამე, არც სიმწვავე ახლავს.

მაგრამ საქმეც ისაა, რომ ზემოხსენებულ დებულებას ახლავს მეორე: ამჟამადაც ეს ელემენტები უნდა ვიპოვოთ სიტყვებში, ამის გარეშე შედარება უქმიაო. ეს ნიშნავს: ოთხი ელემენტის თეზისი მარტოდენ დასაბამის შესახები თეორიული ვარაუდი როდია, იგი დღევანდელი დღის საკითხია, ეხათმეცნიერული მუშაობის განმსაზღვრელია; უცილობელი წინაპირობაა ყოველგვარი შედარებისათვის.

პალეონტოლოგიური მეთოდი არ ამოიწურება ოთხელემეტოვანი ანალიზით: ელემენტებად სიტყვის დაშლას უნდა მოჰყვეს სემასიოლოგიური ანალიზი „მეტყველების პალეონტოლოგიის კანონების მიხედვით“ — ესაა მარტივი სემასიოლოგიური ანალიზი, შემდეგ კი — რთული სემასიოლოგიური ანალიზი, როცა წარმოებს მნიშვნელობის შემოწმება. „მატერიალური კულტურის ისტორიით, საზოგადოებრივ ფორმათა ისტორიით და შემდეგ ზედნაშესურ სოციალურ კატეგორიათა, ხელოვნებისა, მხატვრობისა და სხვ. ისტორიით“¹.

სემასიოლოგიური ანალიზი რაგვარობითია (კვალიტატიურია), ელემენტებად დაშლა — რაოდენობითია (კვანტიტატიურია), ფორმალურია².

როგორია ამათი ხვედრი წონა პალეონტოლოგიურ მეთოდში? „ხსნა კვალიტატიურ ანალიზშია“... „მარტოდენ რაოდენობითი ანუ ფორმალური ანალიზი არაფერს გვავალებს, — წერს ნ. მარი, — რადგანაც, რაკი კაცობრიობის მეტყველებაში მხოლოდ და მხოლოდ ოთხი ელემენტი მოიპოვება, მივიღეთ იმდენი ერთნაირად მქლერი ანდა ფორმალური აგებულებით (по формальному облику) თანხვედრილი სიტყვა, რომელთაც არაფერი აქვთ ერთმანეთთან საერთო, რომ მათს შემთხვევით იგივეობას შეუძლია შეგვიყვანოს და მართლაც შევყავართ ხოლმე აურაცხელ შეცდომაში (в безграничное число заблуждений), მიუხედავად ე. წ. ფონეტიკური კანონების არსებობისა, რომელთა მოთხოვნასაც ისინი ხშირად სავსებით აკმაყოფილებენ“...³

ვინც ვარაუდობს, რომ კაცობრიობის მეტყველებას საფუძვლად უდევს ოთხი ელემენტი, მას ბუნებრივად უნდა ეჩვენოს, რომ მრავალი სიტ-

¹ „Яфет. теория“, გვ. 8—ИР, ტ. II, გვ. 17.

² იქვე.

³ იხ. „Яфет. теория“, გვ. 7—8, ИР, ტ. II, გვ. 17.

ყვა ერთმანეთს დაემთხვა: აკი თითო ელემენტმა კაცობრიობის სამეტყველო მარაგის (ლექსიკონის) ერთი მეოთხედი უნდა დაიტოს... მაგრამ ჩვენ აქ ავტორის მსჯელობის სქემა გვიანტერესებს და არა წარმოდგენილი დებულების შეფასება (ამას ქვემოთ დავუბრუნდებით). ამ სქემის მიხედვით კი პალეონტოლოგიური ანალიზისათვის ოთხელემენტოვანი ანალიზი მიუცილებელია, მაგრამ საკმარისი არაა: ელემენტოვან ანალიზს სემასიოლოგიური ანალიზი კონტროლს უწევს და ავსებს.

ასეთია დებულება. რამდენად გამართლებულია პრაქტიკით ეს დებულება, რამდენად ნორციელდება იგი კვლევა-ძიებაში, — ამას სათანადო ფაქტების განხილვა და ნ. მ ა რ ი ს ა ვ ე სხვა შრომებში წამოყენებული დებულებები დაგვანახებებს.

პალეონტოლოგიური მეთოდის დახასიათებისათვის საჭიროა გავითვალისწინოთ:

1. რას ემყარება ოთხელემენტოვანი ანალიზი?
2. რა როლი ეკისრება ოთხელემენტოვან ანალიზს პალეონტოლოგიურ ანალიზში? როგორია ფორმალური და სემასიოლოგიური მომენტების ურთიერთობა?
3. რა ადგილი უკავია ოთხელემენტოვან ანალიზს იაფეტურ თეორიაში? ანუ: რა შინაგანი კავშირი არსებობს ოთხელემენტოვან ანალიზსა და იაფეტური თეორიის სხვა პრინციპულ დებულებებს შორის?
4. რას ემყარება მოძღვრება ოთხი ელემენტის შესახებ?

§ 115. რას ემყარება ოთხელემენტოვანი ანალიზი? — ელემენტების ფონეტიკურ გარდაქცევათა სქემებს. აი ეს სქემები:¹

I. A ელემენტი (Sal):

ს ი ბ ი ლ ა ნ ტ უ რ ი შ ტ ო :

<p>ს ი ს ი ნ ა ჯგუფი:</p> <p>სალ → ჯალ</p> <p>↗ წალ → ძალ → ცალ</p>	<p>შ ი შ ი ნ ა ჯგუფი:</p> <p>შორ... ←→ შურ...</p> <p>ქორ → ჯორ → ჩორ...</p>
---	---

¹ მოკვყავს ძირითადი ნაწილი, როგორც ილუსტრაცია. ლათინური ტრანსკრიფცია შეცვლილია ქართულით, რათა სქემა ხელმისაწვდომი იყოს. სამწუხაროდ, ზოგი დიკრიტიკულ-ნიშნისანი ბერის ვადმოცემა ქართული ასოებით არ ხერხდება.

დ ე ს ი ბ ი ლ ა ც ი ი თ:

ტალ→ღალ→თალ

ტორ→ღორ→თორ

იგივე — სპირანტიზებული თავკიდური თანხმოვნით:

პალ→ღალ

ცორ... ↔ ცურ...

↗ უალ→ღალ→ხალ

↗ უორ→ღორ→ხორ

დ ე ზ ა ს პ ი რ ა ც ი ი თ:

კალ→გალ→ქალ

კორ→გორ→ქორ.

II. B ელემენტი (Ber)

ს ი ბ ი ლ ა ნ ტ უ რ ი შტო:

ს ი ს ი ნ ა ჯგუფი:

შ ი შ ი ნ ა ჯგუფი:

ვალ → მალ

ვორ(→მორ) ↔ ვურ (→მურ)

↗ პალ→მალ→ფალ

↗ პორ(→ბორ→ფორ) ↔ პურ (→ბურ→ფურ)

III. C ელემენტი (Yon)

ს ი ბ ი ლ ა ნ ტ უ რ ი შტო:

ს ი ს ი ნ ა ჯგუფი:

შ ი შ ი ნ ა ჯგუფი:

სან → ჴან

შონ (→ჟონ) ↔ შუნ (→ჟუნ)

↗ წან→ძან→ცან

↗ ჳონ (→ჴონ→ჩონ) ↔ ჳუნ (→ჴუნ→ჩუნ)

დ ე ს ი ბ ი ლ ა ც ი ი თ:

ტან→ღან→თან

ტონ(→ღონ→თონ) ↔ ტუნ (→ღუნ→თუნ)

იგივე — სპირანტიზებული პირველი თანხმოვნით:

პან → ღან

ცონ. (აონ) ↔ ცუნ (აუნ)

↗ უან→ღან→ხან

↗ უონ (→ღონ→ჟონ) ↔ უუნ (ღუნ→ჟუნ)

დ ე ზ ა ს პ ი რ ა ც ი ი თ:

კან→გან→ქან

კონ (→გონ→ქონ) ↔ კუნ (→გუნ→ქუნ).

IV. D ელემენტი (Row)

ს ი ბ ი ლ ა ნ ტ უ რ ი შტო:

ს ი ს ი ნ ა ჯგუფი:	შ ი შ ი ნ ა ჯგუფი:
ლას (ნას) → ლაზ (ნაზ)	როშ (ნოშ) ↔ რუშ (ნუშ) →
↗ ლაწ (ნაწ) → ლაძ (ნაძ) → ლაძ (ნაც)	როყ (ნოყ) ↔ რუყ (ნუყ) →
	როჯ (ნოჯ) ↔ რუჯ (ნუჯ) →
	როჩ (ნოჩ) ↔ რუჩ (ნუჩ)

დ ე ს ი ბ ი ლ ა ც ი ი თ:

ლატ (ნატ) → ლად (ნად) →	როტ (ნოტ) ↔ რუტ (ნუტ) →
ლათ (ნათ)	როდ (ნოდ) ↔ რუდ (ნუდ) →
	როთ (ნოთ) ↔ რუთ (ნუთ).

სქემა ამით არ ამოიწურება: დიფუზური თავკიდური თანხმონით დაწყებული ელემენტი ახალ ვარიანტებს მოგვცემს. სქემაში A და C ელემენტების ვარიაციებია ხაჩვენები. ჩვენ აქ A-ს (ე. ი. Sal-ის) ვარიანტებს დავეჩრდებით: საილუსტრაციოდ ესეც კმარა.

A ელემენტი (Sal):

ს ი ს ი ნ ა ჯგუფისა:		შ ი შ ი ნ ა ჯგუფისა:
ს/ჰალ → ზ/ღალ		შ/ჰორ (→ შ/ჰურ) → შ/ღორ (↔ შ/ღურ)
↗ წყალ → ძღალ → ცხალ		↗ ჰყორ → ჯღორ → ჩხორ (↔ ჰყურ → ჯღურ → ჩხურ)

წ ი ნ ა ე ნ ი ს მ ი ე რ ი ს დ ე ს ი ბ ი ლ ა ც ი ი თ:

ტყალ → დღალ → თხალ		ტყორ → დღორ → თხორ (↔ ტყურ → დღურ → თხურ)
--------------------	--	---

უ კ ა ნ ა ე ნ ი ს მ ი ე რ ი ს დ ე ზ ა ს პ ი რ ა ც ი ი თ:

წყალ → ძგალ → ცქალ		ჰკორ → ჯგორ → ჩქორ (↔ ჰკურ → ჯგურ → ჩქურ)
--------------------	--	---

წ ი ნ ა ე ნ ი ს მ ი ე რ ი ს დ ე ს ი ბ ი ლ ა ც ი ი თ ა და უ კ ა ნ ა ე ნ ი ს მ ი ე რ ი ს დ ე ზ ა ს პ ი რ ა ც ი ი თ:

ტკალ → დგალ → თქალ		ტკორ → დგორ → თქორ (↔ ტკურ → დგურ → თქურ)...
--------------------	--	--

პ ი რ ვ ე ლ ი თ ა ნ ხ მ ო ვ ნ ი ს პ ა ლ ა ტ ა ლ ი ზ ა ც ი ი თ :

ს'ალ

||

შ'ორ (←→ შ'ურ)¹

ამისდა მიხედვით, მარტოოდენ A ელემენტის (ხალ) სიბილანტურის შტოს სისინა ჭგუფის ვარიაციები რომ ჩამოვთვალოთ (ეგულისხმობთ დიფუზურ-თავკიდურის ვარიაციებსაც), გვექნება:

ხალ, ზალ, წალ, ძალ, ცალ... ტალ, დალ, თალ.... ჰალ, ლალ, ყალ, ხალ... კალ, გალ, ქალ... ს/ჰალ, ზ/ღალ, წყალ, ძღალ, ცხალ, ტყალ, დღალ, თხალ... ტკალ, დგალ, თქალ... ს'ალ — ე. ი. ყოველი ამათვანი შეიძლება ხალ — ელემენტის ფონეტიკურ სახეცვლად მიიჩნიოს იაფეტური თეორიის წარმომადგენელმა ოთხეულემენტოვანი ანალიზის პროცესში -- წყალ- ისევე, როგორც ჰალ, როგორც კალ, როგორც ყალ.... სხვანაირად რომ ვთქვათ, ს- ბგერას მიეწერება თვისება იცვალოს ტ-დ, ყ-დ, კ-დ... და სხვა.

ეს ცოტაა. ნ. მ ა რ ი ზემომოყვანილი ტაბულის შესახებ შენიშნავს:

ტაბულაში არაა გათვალისწინებული შეჯვარდინებული სახესხვაობანი (სარ, შარ, ცოლ, შოლ, პოლ და სხვ.), არაა ნაჩვენები ვარიაციები, მიღებული ბაგისმიერ ხმოვანთა გადასმით (შრო←→შრუ ~ შორ←→შურ და სხვ.), ან ბაგისმიერ ხმოვანთა რედუქციით (შერ←→შგრ / შორ←→შურ) ანდა ეკვივალენტით შეცვლით (შერქ — შირ...), ანდა მათი სრული დაკარგვით (შრ- და სხვ.)... არაა აღნიშნული სახესხვაობანი სპირანტების დაკარგვით (ალ || ორ ←→ ურ...)².

ყურადღებას იქცევს³ერთი გარემოება: A ელემენტის (ხალ) ვარიანტები გაცილებით უფრო მრავალსახეა ვიდრე ერთმანეთისაგან, ვინემ C ელემენტის (ჟონ) ვარიანტებისაგან; შდრ.

ხალ: ზალ, წალ, ძალ, ცალ... ტალ, დალ, თალ... ჰალ, ლალ, ყალ, ხალ, კალ, გალ, ქალ.

ჟონ: ზან, წან, ძან, ცან.... ტან, დან, თან... ჰან, ლან, ყან, ხან, კან, გან, ქან....

განსხვავება მხოლოდ უკანასკნელ თანხმოვანშია: ხალ-ელემენტის ვარიანტებს ბოლოკიდურად -ლ მოუდის, ჟონ- ელემენტისას — -ნ... საკმარისი იყო ეს ორი ბგერა — ლ და ნ ერთმანეთის მონაცვლედ მიეჩინა ნ. მარს, რომ მესამე ელემენტი (C₃— ჟონ) თავისი ვარიაციებით A ელემენტის (ხალ- ელემენტის) ვარიანტებში მოექცეოდა: ოთხი ელემენტი სამამდის დავიდოდა. მაგრამ ეს შესაძლებლობა უარყოფილია. გამოდის, რომ ს- ბგერისაგან დაუბრკოლებლივ შეიძლება იქნეს მოპოვებული

¹ Н. Я. Марр: Яфет. теория — ИР, II, გვ. 98.

² იქვე, გვ. 99.

წ, ძ, ც, ყ, ღ... ლ-სა და ნ-ს შენაცვლება კი შეუძლებლადაა გამოცხადებული.

შემდეგ: ელემენტთა ვარიანტები მოცემულია „სისინა“ და „შიშინა“ ჩგუფის“ მიხედვით: არსებით მომენტებში ესაა ქართულისა და ზანურის შესატყვისობა. განსაკუთრებით ხელშესახებია ეს დიფუზური თავიიდურის მქონე ელემენტის ვარიანტებში: ტყ, წყ, ქყ... კომპლექსები, რომლებსაც აქ წარმოვიდგენენ, ქართველური ენების გარდა არც ერთს სხვა კავკასიურ ენას არ ახასიათებს, თვით სევანურშიც კი იგი იშვიათია.

გასაგებია, რატომ დაკმაყოფილდა ნ. მარი „სისინა“ და „შიშინა“ ჩგუფით: სპირანტული ჩგუფისათვის შესატყვისობათა ანალოგიური, მეტნაკლებად ჩამოყალიბებული, სქემის მოცემა შეუძლებელია (ყოველ შემთხვევაში, ამჟამად).

რა თქმა უნდა, ქართული და ზანური ვერ გახდება პასუხისმგებელი იმ ფონეტიკურ ცვლილებათათვის, რომელთაც თვით სისინა ჩგუფის ანდა შიშინა ჩგუფის შიგნით ვარაუდობს ნ. მარი:

ს→ზ→წ→ძ→ც→ტ→	შ→ყ→ქ→ჭ→ჩ→
ღ→თ→პ→ღ→ყ...	ტ→ღ→თ.....

აქ ამოსავალიც არა ჩანს. მაგრამ წარმოვიდგინოთ, რომ ამგვარ ცვლილებას რომელსამე ენაში დაუშვებნეთ საფუძველი, ზუსტად რომ ვთქვათ, საილუსტრაციო მასალა. კითხვა იბადება:

რომელი ენისათვის აქვს ძალა ელემენტთა ვარიანტების მოცემულ სქემას? რომელ ენაში (თუ ენებში) მიმდინარეობს ფონეტიკური ცვლილებები ამ სქემათა მიხედვით?

ამ ენათა განვითარების რა პერიოდისთვის აქეთ ამათ მნიშვნელობა? ენათმეცნიერების ისტორიამ იცის კლასიკური შეცდომის მაგალითი; ეს შეცდომა მოუვიდა შედარებითი ენათმეცნიერების ფუძემდებელს ფრ. ბოპს, როცა მან მოისურვა ინდო-ევროპულ ენებში დადასტურებული ფონეტიკური წესები დრავიდულ ენათა ფაქტებისთვის მიეყენებინა. ეს იყო თითქმის მთელი საუკუნის წინ. ამჟამად ასეთი რამ შეუძლებელია. ფონეტიკური წესი დასტურდება ამა თუ იმ ენაში (თუ ენებში) მისი განვითარების გარკვეული პერიოდისთვის, — იგი არაა უნივერსალური, პირიქით, იგი შეზღუდულია მეტყველი ენობრივი კოლექტივითა და დროით¹, ამიტომ და ამდენად არის იგი სოციალური (და არა მექანიკური თუ ფიზიოლოგიური).

ნ. მ ა რ ი ს ა თ ვ ი ს ფონეტიკურ ცვალებადობას არაფერი ზღუდავს: არც დრო, არც სივრცე (ენობრივი კოლექტივი), იგი ზეისტორიული,

¹ ერთნაირი ცვლის ცალკეული შემთხვევები (იხ. § 110, გვ. 272) სხვადასხვა ენაში ამ პრინციპს არ არყევს.

კონკრეტულ ენათაგან დამოუკიდებელი კანონზომიერებაა: ელემენტთა ცვლა ხსენებული სქემების მიხედვით ყველა ენაში თანაბრად გამოიყენება, ძველი სამწერლო ენა იქნება თუ ახალი, ლათინური, ქართული თუ ჩინური!

ცხადია, ვარაუდს — ყველა ენის ყველა სიტყვა ოთხი ელემენტისაგან შეიქმნაო — აქ ერთვის დებულება: ამ ელემენტთა გარდაქმნა ყველგან და ყოველთვის სქემებში ნაჩვენები ფონეტიკური წესების საფუძველზე მიმდინარეობდაო.

ამგვარად ეს ზეისტორიოზში უმაგალითო ანტიისტორიოზს მოასწავებს. მაგალითები საძებარი არაა: ოთხელემენტოვანი ანალიზის ყოველი შემთხვევა მეტ-ნაკლები დემონსტრაციულობით ცხადყოფს ამას.

§ 116. პალეონტოლოგიური ოთხელემენტოვანი ანალიზის ნიმუშები. 1. ქართ. წყურ- ერთელემენტოვანი მონაცემია A (ე. ი. Sal), მაგრამ დიფუზური თავიიდურის კ/ს-ს გახლეჩით „ქვედა საფეხურზე“ მივიღებდით სურ-ს, resp. სპირანტ: ჰურ-ს, გაუხლეჩელად ფუძეს ექნებოდა ჰურ←ჟურ-ის სახე.

აქედან ჰურ სომხურად ახლაც ნიშნავს „წყალს“. მაგრამ ქართულშიც ამ ფუძეს დიფუზური თავიიდურისაგან მიღებულ წყ-ს გარდა თავიიდურად წ და ც-ც მოუღდის:

წორ←→წურ- („წურ-ავს“)

ცორ←→ცურ- („ცორ-ავს“, „ცურ-ავს“)...

სომხურში ეგვეე ძირი გვაქვს სიტყვებში:

წორ-ელ „დენა“

წორ-წორ „ხევი“ ← „ნიაღვარი“ „ნაკადული“...

აგრეთვე: ძორ „ნიაღვარი“, „ხეობა“.

თორ: თორ-ელ „დენ“, „დინება“....

ამით არ თავდება ამავე ელემენტის მწკრივი. მისი სახესხვაობაა:

ქართ. თურ- „და-თურ-ა“, „მ-თურ-ალ-ი“...

ქართ. სურ- „მ-სურ-ს“ (← „მწყურია“ „у меня жажда“)...

ქართ. წყალ-

და, აგრეთვე:

სომხ. წარ-ა-ვ „წყურვილი“ — (შეჭვარდინებული AB(Sal-Ber), — სიტყვა-სიტყვით ← „წყალი+წყალი“...

მაგრამ მას მოეპოვება „დაბალი საფეხურიც“: ხარ „და აი მისი სპირანტული სახესხვაობა ჰარ→არ შეჭვარებული ფუძის შედგენილობაში:

*ჰარ-პ → 'ჰარ-ბ ← ჰარ-ჰ, საიდანაც აქვთ მიღებული ძველად სომხებს არ-ბ-ი „დავლიე“, ამჟამად ჰარ-ჰ-ატ „მთვრალი“, ქართველებს კი ჰ → ხ: ხარ-ბ-ი“.

მაგრამ სარ-ს გვერდით უდგას სურ:

ქართ. სუ-მა, მეგრ. შუ-მა

თურქ. სუ „წყალი“

ქართ. წუ-მა → წვი-მა ← წყალი.

მაგრამ ბოლოკიდურ -რ-ს დაკარგვას უნდა გამოეწვია წინა ხმოვნის დაბრუნება და აი გვაქვს კიდევ:

კოპტურში: სო cw — „სმის“ მნიშვნელობით, ეგვიპტურში კი -რ-ც არის შენახული: სურ (\ სურჲ)...

შუმერულში: შუ — „ხელი“; მართალია, აქ „შუ“ ხელს ნიშნავს, მაგრამ პალეონტოლოგიურად „ხელი + ქალი + წყალი“ ერთ კავშირს ქმნის.

ეგვიპტურში არ იყოს, შუმერულში მოიპოვება ზმნა შურ „წვიმის მოსვლის“, „სისხლის ღვრის“, „ცრემლთა ღვრის მნიშვნელობითა“-ო... დასასრულ, შორეულ აღმოსავლეთში, რიგ ჩრდილოურ ენებში:

შურ ნიშნავს „წყალს“, „მდინარეს“...

ჩინურში: შურ — „წყალი“, ხოლო მისი სპირანტული სახესხვაობა აჟ (← *ჟურ) „წვიმა“, აგრეთვე „თევზი“...¹

ესაა ნიმუში შედარებით მარტივი პალეონტოლოგიური ანალიზისა: თითქმის ყველა ფუძე მარტივი შედგენილობისადაა მიჩნეული, ერთ-ელემენტოვანია.

ანალიზის პროცესში ერთმანეთს დაუკავშირდა: ქართული, სომხური, თურქული, კოპტური, ეგვიპტური, სუმერული, ჩინური და „რიგი ჩრდილოური ენები“ (აღბათ, ე. წ. ჰიპერბორეული ანუ პალეო-აზიური ენები).

ერთ და იმავე ოდენობადაა დასახული:

ქართული: წყურ- (წყურია), წყალ, წურ- (წურავს), ცურ- (ცურავს), თურ- (თურ-ებ-ა), სურ- (სურ-ს)... სუ-მა, წუ-მა... ხარ-ბ-ი...

სომხური: წარ-ა-ვ (წყურვილი), წორ-ელ („დენა“), წორ-წორ- (ხე-ობა), ჯურ (წყალი), თორ-ელ „დენა“, „დინება“, არ-ბ-ი (დავლიე), ჰარ-ჲ-ატ (მთვრალი)...

¹ Н. Я. Марр: Египетский, шумерский, китайский и их палеонтологические встречи (1927), ИР, IV, зб. 112 — 114.

თურქ.: სუ (წყალი)

კოპტ.: სო (სა) (სმა)

ეგვიპტ.: სტრ...

სუმერ.: შუ (ხელი), შურ „წვიმის მოსვლა“...

ჩინური: შუა (წყალი), ჯუ „წვიმა“, „თევზი“.

სომხურსა და ქართულში რომ საზიარო ფუძე აღმოჩნდეს, მოულოდნელი სრულებითაც არ იქნება: სომხური, როგორც ეს თვით ნ. მ ა რ ს აქვს საკმაო დამაჯერებლად ნაჩვენები თავის ადრინდელ შრომებში, ნარევი ენაა, მასში ერთ ძირითად ფენას ქმნის კავკასიური და, პირველ ყოვლისა, ქართველურ ენათა, ლინგვისტიკური მასალა.

შეუძლებელი არც ის იქნებოდა, რომ დადასტურებულყო ლექსიკური შეხვედრა თურქულ ენასთან: ისტორიული კონტექსტი ამას გასაგებს გახდიდა. ამ მხრივ არც შუმერულთან კავშირი იქნებოდა მოულოდნელი.

მაგრამ ნ. მ ა რ ი ისტორიულ კონტექსტს თუ პერსპექტივას როდი ემყარება: საქმეც ისაა, რომ მისთვის ქართულის დაკავშირება ჩინურთან და კოპტურთან ისევე ბუნებრივი ჩანს, როგორც სომხურთან — ყველაში ოთხი ელემენტის ტრანსფორმაციაა ნავარაუდები და იმიტომ. ეს — ერთი.

რაც შეეხება განხილულ ფუძეთა ურთიერთობას, ყურადღებას იქცევს შემდეგი:

გადაქრით შეიძლება ითქვას, რომ წყურ- და წყალ- ერთი და იმავე ძირისაგან ნაწარმოები ფუძეა; ორივეში -ყ ფონეტიკურად განვითარებულ ბგერად მიაჩნიათ (შდრ. მეგრ. ჭო რ-ო ფ-ა „ავდრიანობა“ — „გოლოფა“-ს — „გვალვის“ საწინააღმდეგო). ამდენადვე წურ- ფუძეც იმავე ძირისად შეიძლებოდა გვევარაუდებინა, -ურ- სუფიქსის ფუნქცია რომ არ ართულებდეს საქმეს.

რაც შეეხება ცურ-, თურ-, წუმა-, სუმა- ფუძეებს, აქ სულ სხვა ძირები გვაქვს; მით უფრო ეს ითქმის სურ-ს და ხ ა რ ბ ი-სიტყვების შესახებ.

არსებითად ასეთივე ურთიერთობა უნდა ვივარაუდოთ სომხურ ფუძეთა შორისაც (d→წ, d→თ გამართლებული არაა — იხ. სათანადო სიტყვები).

და თუ ეს სხვადასხვა ძირები ნ. მ ა რ მ ა ერთ მწკრივში მოაქცია მხოლოდ იმიტომ, რომ ისინი მნიშვნელობით შეიძლება ერთმანეთთან დაკავშირდეს: „თვრობაც“, „სმაც“, „წვიმაც“, „ცურვაც“, — „წყალს“, „სითხეს“ გულისხმობს... ლოგიკური კავშირი ამ სიტყვათა შინაარსს შორის დაიძებნება, თუკი ასეთი კავშირის დადგენა საკითხს გადაწყვეტდა.

ამრიგად, მოცემული ანალიზისანიმუშოა იმ მხრივ, რომ აქნ. მ ა რ ი მნიშვნელობის მიხედვით ასე თუ ისე კავშირში მყოფ სიტყვებს ერთ მწკრივში აქცევს, ფონეტიკური სხვაობა კი გადალახულია ოთხელემენტოვანი ანალიზის ფონეტიკური საქურვლით: „წვიმა“- სიტყვისაგან „ხარბი“ სიტყვა ოთხელემენტოვანი ანალიზით თუ მიიღება.

ოთხელემენტოვანი ანალიზი მიუცილებელი საშუალებაა პალეონტოლოგიური სემასიოლოგიისათვის.

სხვა მაგალითებში ეს უფრო მკვეთრად დანახება.

„ამქამადაც ე. წ. ველური ტომები იყენებენ ხელს [ცნებათა აღსანიშნავად], ერთი ტომი, მაგალითად, ხელით გამოხატავს 18 ცნებას...

...უფრო მნიშვნელოვანია მეტყველების წარმოშობის ისტორიისათვის ის ფაქტი, რომ იაფეტურ ენებში მრავალი ათეული სიტყვა გამოიხატებოდა „ხელი“- სიტყვის ფუძით; არა ნაკლებ მნიშვნელოვანია ისიც, რომ ცნება „ჩვენებისა“ მიღებულია ცნებისაგან „ხელი“, ასე, მაგალითად, ქართ. ჩუ-ენ-ება იწარმოება ჩუ-საგან: ჩუ რ შუ სუმერულად— „ხელი“¹.

ერთადერთი საბუთი იმისა რომ ჩუ-ენ-ებ-ა-ში „ჩუ“ „ხელს“ აღნიშნავს, ისაა, რომ სუმერულში მოიპოვება შუ-სიტყვა „ხელის“ მნიშვნელობით. რა უფლება გვაქვს, სუმერული შუ-ს მიხედვით ავხსნათ ქართული ჩუ-?

ეგების იმიტომ ვიყენებთ სუმერულს, რომ დარწმუნებული ვართ სუმერულისა და ქართულის ნათესაობაში? რასაკვირველია, არა: ნათესაობა არაფერ შუაშია, სუმერულის ნაცვლად რომ ჩინურში გვეპოვა საკირო მასალა, დაუბრკოლებლად გამოვიყენებდით. რატომ? იმიტომ, რომ ოთხი ელემენტიდან მომდინარეობს ყველა ენა!

„...პოლისემანტიზმი: „ხელი“, „ძალი“, „სიდიდე“, „უფლება“ და სხვ. ასე, მაგ., ქართ. ძ ა ლ- (* „ხელი“ →) „ძალა“; „ხელ“ → უფლება — სომხ. ძ ე რ „ხელი“, ქართ. „ჯერ“ — „ვალი“ („ДОЛЖ“), „წყალი“, „მდინარი“ — „წყალ“, სა ← *სალ || შურ → შუ resp. სუ. ყოველივე ეს შემკვიდრობაა სემანტიკური მწკრივისა („კონის“ „ПУЧОК“) „ხელი + ძალი + წყალი“.

„და დიფერენციაცია ერთი (მწკრიველი) მნიშვნელობის სამი ელემენტისა იმის საშუალებით, რომ ყოველი მნიშვნელობა დაიმკვიდრა [ფონეტიკურმა] სახესხვაობამ საგანგებო სოციალური გახმონების (ა, ო, ე) გამოყენებით ანდა იმის საშუალებით, რომ სახესხვაობას თანხმონანთა საგანგებო სოციალური შენაცვლება ახასიათებს (d → ც — б):

ქართ. ხელ — ძალ ← „ხელი“, ა-ძღვე-ვ-ს;
 წყალ (→დალ — დალ→ხალ ↘ძალ),
 resp. ხალ || შურ და სხვ.
 ქართ. ქალ-, ძალ- (ს-ძალ-).

„სხვა უფრო გვიანდელი სისტემის ენებში კი იმავე მნიშვნელობის სიტყვებს, ეტყობა. არაფერი აქვთ საერთო — არც ბერძნულში — ხეარ. გვნე, ჯლორ ჴენე, Ისაჴ. მზაჴ, არც ლათინურში — manus, femina, aqua — არც სემიტურში: — არაბ. მაღ-უნ, ნისა-უნ, მაჴ-უნ, არც რუსულში — „рука“, „женщина“, „вода“¹.

იაფეტურ ენებში „ხელი—ქალი—წყალი“ სემანტიკურ მწკრივს ქმნის, ინდო-ევროპულსა და სემიტურ ენებში — არა. საიდან ჩანს ეს? ქართულში „ხელი, ძალი. ქალი, სძალი, წყალი“ — ხალ- ელემენტის საჩესხვაობად მიიჩნევა. ხალ- ელემენტიდან გამოიყვანება, ერთი ოდენობის ტრანსფორმაციად აქვს დასახული ნ. მ ა რ ს².

არც ბერძ. ხეარ, გვნე, ჯლორ, არც ლათინური მანუს, ფემინა, აკვა ამის შესაძლებლობას არ ქმნის: ერთ ელემენტამდის მათი აყვანა ოთხელემენტოვანი ანალიზის ფონეტიკური წესებითაც კი შეუძლებლად მიჩნეული.

კითხვა ისმის: ფონეტიკური მხარე მიჰყვება სემასიოლოგიურის კარნახს თუ პირუტყვ? ცხადია ბგერითი მხარის ურთიერთობაა აქ წამყვანი, მნიშვნელობათა მწკრივის („კონის“) არსებობა მხროლდ მაშინ გადაწყდება დადებითად, თუ ბგერითი მხარე „ხელს გვიწყობს“.

ნ. მარის ტერმინები რომ ვინმართ, ფორმალური პალეონტოლოგიური ანალიზი მარტივი, რაოდენობითი ანალიზი, განსაზღვრავს სემანტიკურ, იდეოლოგიურ, რაგვარობით ანალიზს.

ამგვარად, სიტყვათა ანალიზის პრაქტიკაში არ მართლდება დაპირება: სემანტიკური, იდეოლოგიური, რაგვარობითი ანალიზია გადამწყვეტი მნიშვნელობისა, საბოლოო სიტყვა მას ეკუთვნისო (იხ. ოთხელემენტოვანი ანალიზის დებულება, § 114).

სხვაგვარი დასკვნა ვერ გაკეთდება ზემოხსენებული მაგალითისაგან, და ასეთი მაგალითები ნ. მართან მრავალია.

¹ Н. Я. Марр: Яфет. теория — ИР, II, გვ. 83.

² რუსულისათვის „მდგომარეობა იქვე გამოსწორდა“: მართალია, „рука—женщина—вода“ ერთ ოდენობამდის არ დაიყვანება, მაგრამ საქმარისია მოვიშველიოთ русалка—река, რომ მივიღებთ სასურველ მწკრივის „კონის“ рука—русалка—река (მდრ. „ხელი—ქალი—წყალი“), მასთან ру—сал—ка თურმე შეკვარების შედეგია; იგი უდრის: „ხელი+ხელი“ და „ქალი+ქალი“, და „წყალი+წყალი“... იხ. იქვე, ტ. II, 83 — 84.

და მაინც: არც თუ იშვიათია ისეთი მაგალითებიც, — სადაც მნიშვნელობის მიხედვით სიტყვათა დაკავშირებისას ბგერითი სრული სხვაობა დაბრკოლებას არა ქმნის: ელემენტების ჯაღოქრული ტრანსფორმაცია შეუძლებელს შესაძლებლად მიიჩნევს; შდრ. ზემოთ: წურ- და ხარბ- ერთმანეთს დაუკავშირდა.

საბოლოო ანგარიშში აქაც ელემენტოვანი ანალიზია გზის მაჩვენებელი. ერთი სიტყვით, ელემენტოვანი ანალიზისათვის არც სემასიოლოგიური და არც ფონეტიკური მხარე დაბრკოლებას არა ქმნის. ელემენტოვანი ანალიზი ყოველისშემძლეა.

თუ არ ოთხელემენტოვანი ანალიზი, შეუძლებელი აღმოჩნდებოდა დაგვეკავშირებინა ერთმანეთთან ქართ. -თან (თანდებული), მეგრ. ქან-აფ-ა „მოწვევა“, სომხ. ձայն ձայն „ხმა“... ქართ. „ენა“, ტიტინ-ი, ინგლ. tongue „ენა“ (ორგანო), რუს. речь, изрекать და სვან. რე-ქჷ „თქვა“...¹

დასასრულ, ერთი ნიმუშიც. მხედველობაში გვაქვს წყება მუხა → პური, ხე...

ნ. მარის ჩვენებით: მუხა ორელემენტოვანი ტერმინია, მასში შედის ბერ + ხალ: მუ + ხა... ხა იგივეა, რაც ქან. ყა, მეგრ. ჭა „ტოტის“, „შტოს“ მნიშვნელობით; ხა-ს ქართული ეკვივალენტი უნდა ყოფილიყო ხე (და გვაქვს კიდევ აქიო!).

მეორე მხრით, ამ ხა-ს ხ გადმონაშთია დიფფუზური ჰ/ს-ს, რომლის სახესხვაობაცაა ტყ — სიტყვაში ტყე, მეგრ. ტყა(ლ): „ხე“ — „ტყე“ ერთმანეთს უკავშირდება პრინციპის მიხედვით „ნაწილი მთელის კვალობაზე“.

რაც შეეხება პირველ ნაწილს — მუ-, მას პირდაპირ მივყავართ ჩინურთან: ჩინურში მუ = „ხე“. ამრიგად: მუ-ხა წარმოშობით უდრის ხე + ხე, ორი ერთი და იმავე მნიშვნელობის მქონე ელემენტის შეჯვარებაა.

ჩინურისა და ქართულის შუა-რგოლებს გვაწვდიან ფინური ენები: პუ „ხე“ — უდმურტულში, მორდოველში პუ = პუუ — სუომი-ენაში (ე. ი. ფინურში), ესტონურში.

უ-ს დაგრძელება ბოლოკიდურ -რ-ს დაკარგვითაა გამოწვეული: პუ ← პურ.

ეს პურ მოცემულია კიდევ ქართულ სიტყვაში ფურ-ცელ (← *ხე: ფურ ნიშნავდა „ხეს“, — პრინციპი: — „ნაწილის მიხედვით მთელი“), იგივე პურ უცვლელად წარმოგვიდგება სიტყვაში პურ, რაც წარმოშობით ნიშნავდა რკოს, resp. მუხას.

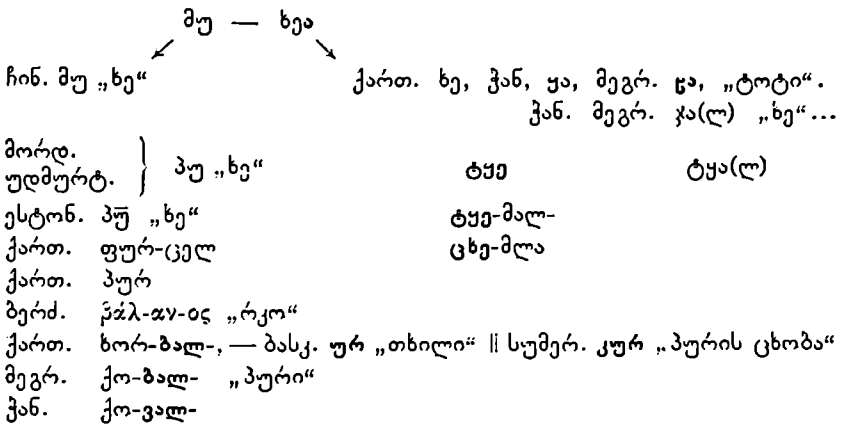
¹ Н. Я. Марр: Яфет. теория — ИР, II, გვ. 82.

პურ-ის ფონეტიკური სახესხვაობაა პალ-|| ბალ-; ეს კი გვაქვს ბერძნ. $\beta\alpha\lambda-\alpha\nu-\sigma\zeta$ (სალ-ჟონ ელემენტა შეჯვარება!)—„რკო“, და, მაშასადამე, „მუხა“....

„ეგევე“ ბალ დასტურდება ქართ. ხორ-ბალ-ში, მეგრ. ქო-ბალ-სა და ჰან. ქო-ვალ-ში („პური“)... პირველი ელემენტი ხორ დაცულია ბასკურში ურ-ის სახით და „თხილს“ ნიშნავს.

„იგივე“ ელემენტი კურ-ის სახით სუმერულსაც მოეპოვება და იქ „პურს“ უდრის: კურ „ცხობა“, „პურის ცხობა“..¹

მუხა- სიტყვის კონა გრაფიკულად რომ წარმოვადგინოთ, ასეთ სქემას მივიღებთ.

ოთხელემენტოვანმა ანალიზმა ქართული მუხა დაუკავშირა ჩინურს, ბერძნულს, ფინურს... ოთხელემენტოვანმა ანალიზმა სემასიოლოგიური კავშირი გააბა მუხასა და პურს შორის: მუხა—რკო—პური.

იაფეტურ თეორიაში (და მის გარეთაც არასპეციალისტებს შორის) ამ მწკრივს დიდი მოწონება ხვდა წილად: ამაში ხედავენ იაფეტური თეორიისა და პალეონტოლოგიური ანალიზის სანიმუშო მიღწევას: გაირკვა კაცობრიობის ძველი ყოფის უაღრესად მნიშვნელოვანი დეტალი — ადამიანი რკოთი იკვებებოდა თურმეო....

ალტაცების პროცესში დაავიწყდათ, ეკითხათ: გამოდგება კი რკო—ფიზიოლოგიურ მიზეზთა გამო — საკვებ პროდუქტად?² დაავიწყდათ,

¹ Н. Я. Марр: Китайский язык и палеонтология речн (1926)—ИР. ტ. IV. გვ. 104 — 106.

² მხოლოდ ერთი ჩინის მუხის რკო ყოფილა საქმელად ვარგისი. მაგრამ, ესეც არ იყოს, საკითხავია: რატომ უნდა მისძალეობდა ის ძველის-ძველი „ადამიანი“ რკოს? რატომ, ვთქვათ, წაბლს არ მისცა უპირატესობა?

რომ ეს დასკვნა მოპოვებულია ისეთი საშუალებით, რომლითაც შეიძლება ასეთივე წარმატებით დამტკიცდეს სხვა, სრულებით საწინააღმდეგო დებულება. ოთხელემენტოვანი ანალიზი ამის საწინდარია.

ოთხელემენტოვანი ანალიზი უნივერსალური გასაღებია: მას შეუძლია გახსნას ყოველგვარი საიდუმლოება, ამოხსნას ყოველგვარი ამოცანა.

სემასიოლოგიური პრინციპი „ნაწილისა მთელის მიხედვით“, „ფუნქციური სემანტიკის პრინციპი“ და სხვ., რასაც ფართოდ იყენებს ნ. მარი, ენათმეცნიერებაში ახალი არაა; ახალი და სპეციფიკურია პრინციპი, რომლითაც მასალას ანალიზი უკეთდება: ესაა ელემენტოვანი ანალიზის პრინციპი, „ფორმალური პალეონტოლოგიური ანალიზის პრინციპი“, რომელსაც დაუბრკოლებლად შეუძლია დედამიწის ყოველი ენის ყოველი სიტყვა დააკავშიროს რაგინდარა ენის რაგინდარა სიტყვასთან.

უამისოდ არც რკოს აღმოაჩნდებოდა სასურსათო ფუნქციები იაფეტურ თეორიაში და არც ხსენებულ სემასიოლოგიურ პრინციპთა გამოყენებისათვის გაიშლებოდა ასპარეზი.

აქამდის მოყვანილი მაგალითები არ შეიცავენ არაფერ განსაკუთრებულს. შეიძლება დაგვესახელებინა უფრო თავისებური შემთხვევებიც, მაგრამ ჩვენი საკითხისათვის ესეც კმარა: ეს მაგალითები ექვმიუტანელს ხდის, რომ იაფეტური თეორიის პალეონტოლოგიური მეთოდი ოთხელემენტოვანი ანალიზის გარეშე წარმოუდგენელია, რომ სემასიოლოგიურ-იდეოლოგიური (ე. წ. რაკვარობითი) ანალიზი ფორმალური, ელემენტოვანი (რაოდენობითი), ანალიზის გარეშე გზას ვერ გაიკაფავს, რომ იაფეტური თეორიის „სემანტიკური კონები“ შეუძლებელია შეიკარას ელემენტოვანი ფორმალური ანალიზის გამოუყენებლად.

§ 117. ოთხელემენტოვანი ანალიზის პრინციპი და დებულება ერთიანი გლოტოგონიური პროცესის შესახებ (ეწათა სტადიური კლასიფიკაცია). ამოიწურება თუ არა ოთხელემენტოვანი ანალიზის ფუნქცია ამით? ოღნავადაც არა. იმ პრინციპიდან, რომელიც ელემენტოვან ანალიზს ასაბუთებს, რიგი დასკვნა გამომდინარეობს შინაგანი აუცილებლობით.

რაკი ყველა ენა ოთხი ელემენტის ტრანსფორმაციით შეიქმნა, რაკი „რაგინდა ენის ლექსიკურ შემადგენლობაში არ მოიპოვება სიტყვა, რომელიც შეიცავდეს რასმე მეტს გარდა ისევ და ისევ ამ ოთხი ელემენტისა“, ცხადია, ლაპარაკიც არ შეიძლება ენათა სხვადასხვა წყაროდან წარმოშობის შესახებ.

ნ. მარი წერს: „ენებს ერთი წარმოშობა აქვს“... „მთელი სამყაროს ენები წარმოადგენენ ერთიანი გლოტოგონიური პროცესის პროდუქტს,

ეკუთვნის რა წარმოქმნის დროს მიხედვით ამა თუ იმ სისტემას, რომლებიც ერთი მეორეს ცვლიდა“¹.

მაშასადამე, პროცესი ენათა წარმოქმნისა ერთია; განსხვავება იმაშია, თუ განვითარების რა საფეხურს განეკუთვნება ენა. და ამისდა კვალად რა სისტემისაა იგი.

1928 წელს ერთ თავის შრომაში ნ. მარმა ერთიანი გლოტოგონიური პროცესისა და მასში გამოყოფილი სისტემების შემდეგი სქემა დასახა:

I. ენები პირველადი პერიოდის სისტემისა, მონოსილაბური და პოლისემანტიკური ენები:

1. ჩინური,
2. შუა-აფრიკისა და შორეული (?) აფრიკის ცოცხალი ენები.

II. ენები მეორეული პერიოდის სისტემისა:

1. უნგრულ-ფინური ენები,
2. თურქული ენები,
3. მონღოლური ენები.

III. ენები მესამეული პერიოდის სისტემისა:

1. გადმონაშთი იაფეტური ენები,
2. ქამიტური ენები (ახლო და შორეული აფრიკის ენები).

IV. ენები მეოთხეული პერიოდის სისტემისა:

1. სემიტური ენები,
2. პრომეთეიდული ანუ ე. წ. ინდო-ევროპული ენები².

ამ სქემას საილუსტრაციო მნიშვნელობა აქვს, როგორც ენათა სტადიური კლასიფიკაციის ნიმუშს. მისი დაწვრილებითი ანალიზი ჩვენს ამოცანას არ შეადგენს მით უფრო, რომ ჭრჭერობით არა თუ კლასიფიკაცია არაა გარკვეული სახით ჩამოყალიბებული, არამედ ისიც კი არაა ნაჩვენები, თუ კონკრეტულად რა ნიშნების მიხედვით უნდა მივაკუთვნოთ ესა თუ ის ენა ამა თუ იმ სისტემას³.

¹ „Языки всего мира представляют продукты одного глоттогонического процесса, в зависимости от времени возникновения принадлежа к той или иной системе, сменявшей одна другую...“ — Н. Я. Марр. Язык — ИР, II, 135.

² იხ. Почему так трудно стать лингвистом-теоретиком? — ИР, II, 405.

³ „სტადიათა რიცხვი დაზუსტებული არ არის ისევე, როგორც ჭრჭერობა არ არის გამოქვეყნებული დამახასიათებელი სტადიალური ნიშნები, სისტემები კი სრულებით არ არის დამუშავებული დეტალურად ცალკე ენობრივ დაჯგუფებათა მიხედვით“ — იხ. И. И. Мещанинов: Проблема классификации языков..., 1934, გვ. 21.

მთავარია ის, რომ სხვადასხვა ოჯახის ენები აქ განვითარების ერთ ხაზზეა მოთავსებული: ინდო-ევროპულ ენებს, სემიტურ ენებს, უნგრულ-ფინურ ენებს, კავკასიურ ენებს ამ სქემის მიხედვით წარმოშობის განსხვავებული წყარო, — სხვადასხვა ფუძე-ენა — სხვადასხვა ძირები არა აქვს და, მაშასადამე, არც საკუთარი ენობრივი მასალა მოეპოვება; არა, ყველა ესენი ერთი მასალის გარდაქმნა-გადამუშავების სხვადასხვა საფეხურს ასახავენ და შეტი არაფერი; ერთიმეორის გვერდით კი არ არსებობდნენ ძველთაძველი დროიდან ინდო-ევროპული, სემიტური, უნგრულ-ფინური, კავკასიური და სხვა ანალოგიური ენათ-ჯგუფები, არამედ სხვადასხვა დროს ჩაისახნენ, ერთი და იმავე მასალის ტრანსფორმაციის პროცესში განვითარების ერთიან კალაპოტში... კითხვა: რა წყაროდან მომდინარეობს? შეცვალა კითხვამ: რა ფორმაციისაა?

ყველაზე ახალი ფორმაციისაა სემიტური და ინდო-ევროპული ენები, — ესაა განვითარების მწვერვალი, ტრანსფორმაციის უკანასკნელი საფეხური... ერთი საფეხურით ადრე, ე. ი. ქვევით, ჩენი (იაფეტური) ენებია და ქამიტური ენები... უნგრულ-ფინური — განვითარების უფრო ძველი საფეხურია, ჩინური — ყველაზე ძველი.

რატომ დარჩა ხსენებული ენები განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე, ესაა ძირითადი საკითხი, რომელიც ამგვარმა გაგებამ პირველ რიგში უნდა გაარკვიოს (ამ კითხვაზე პასუხი იაფეტურ თეორიას არა აქვს; ზოგი რამ ამასთან დაკავშირებით — იხ. ქვემოთ).

§ 118. სტადიური კლასიფიკაციის დაპირისპირება გენეალოგიური კლასიფიკაციისათვის, როგორც შედეგი ელემენტოვანი ანალიზის დაპირისპირებისა ისტორიულ-შედარებითი მეთოდისათვის. რა მიმართებაშია ეს კლასიფიკაცია გენეალოგიურ კლასიფიკაციასთან?

ენათა სტადიების სქემის განხილვამ გვაჩვენა, რომ სტადიური, სისტემებრივი, კლასიფიკაცია არის უარყოფა გენეალოგიური კლასიფიკაციისა ისევე, როგორც პალეონტოლოგიური მეთოდი იაფეტური თეორიისა წარმოადგენს ისტორიულ-შედარებითი მეთოდის უარყოფას. უფრო ზუსტი იქნებოდა გვეთქვა: სტადიური კლასიფიკაცია სწორედ იმიტომ არის ანტითეზა გენეალოგიური კლასიფიკაციისა, რომ სტადიური კლასიფიკაციის მეთოდი — პალეონტოლოგიური ანალიზი ელემენტების მიხედვით არის ანტითეზა ისტორიულ-შედარებითი მეთოდისა.

მართლაცდა: როგორ შეიძლება ენათა სხვადასხვა წყაროდან წარმოშობილობა ვიწამოთ, თუ ყველა ენა ერთი და იმავე ელემენტებისაგან — ოთხი კონკრეტული ელემენტისაგან — არის წარმოქმნილი. ან ერთი — ან მეორე: ერთი მეორეს გამოირიცხავს.

ისტორიულ-შედარებითი მეთოდი ვარაუდობს, რომ არსებობს სხვადასხვა წარმოშობის, — სხვადასხვა ამოსავალი მასალის, — მქონე ენათა ჯგუფები („ოჯახები“). მათი შესწავლა მათი გენეზისის გარკვევა, მათი განვითარების გზის გათვალისწინებაა. ეს გზა ტიპოლოგიურად ბევრ რასმე საერთოს შეიძლება შეიცავდეს, მაგრამ კონკრეტული ენობრივი მასალის მიხედვით განსხვავებულია: იმიტომ, რომ განსხვავებულია ამოსავალი მასალა (სხვადასხვა ფუძე-ენა!).

შედარება მონათესავე ენათა განვითარების ისტორიას სათანადოდ მხოლოდ მაშინ არკვევს, თუ გათვალისწინებულია შესადაარებელ მოვლენათა ისტორია, თუ ეს მოვლენები განვითარების დონის მიხედვით გაერთმნიშვნელიანებულია (იხ. ზემოთ „ისტორიულ-შედარებითი მეთოდი“ — § 88). შედარება ისტორიას ემყარება და ისტორიასვე ემსახურება.

არ შეიძლება სხვადასხვა წარმოშობის ენათა ფაქტების შედარება იმიტომ, რომ სხვადასხვა მასალაა განვითარებისთვის ამოსავალი. არ შეიძლება ისტორიული ფონეტიკის წესების დაუკველად სიტყვათა შედარება ერთი წარმოშობის ენათა წრეშიც იმიტომ, რომ ფონეტიკური წესი (ბგერათა ცვლა) განსაზღვრულია ენობრივი კოლექტივით. ერთის მხრით, დროის მონაკვეთით, მეორე მხრით: ესა თუ ის ბგერითი ცვლა მიმდინარეობს გარკვეულ ენაში გარკვეულ დროს, ეს ცვლა ამდენადვე ისტორიული და სოციალურია თავისი რაობით, — და არა უნივერსალური და მექანიკურ-ფიზიოლოგიური.

ვთქვათ, ერთ-ერთი კავკასიური ენის, ხუნძურის, ზოგ კილოში ტ→ც (ტეპ→ცეპ „ყვავილი“), ხოლო მეორე კავკასიურ ენაში, ზანურში ყ→ც: ქართ. ყური, კან. (არქ.) და მეგრ. ყუჯი... შეიძლება თუ არა ამის მიხედვით დავასკვნათ: რაკი ხუნძურშიც შეიძლება მოგვცეს ტ-მ ხოლო ზანურში ც-ს ყ იძლევა, ყ და ტ კავკასიურ ენებში ერთმანეთს ენაცვლებო. არ შეიძლება, იმ მარტივი მიზეზის გამო, რომ სადაც ყ→ც, იქ ტ არ გადადის ც-ში და პირუკუ. ერთ ენაში (ენობრივ კოლექტივში) შესაძლებელი ცვლა მეორე ენისთვის (ენობრივი კლექტივისათვის) უცხო გამოდის... თვით იმავე ენაშიც ეს ცვლა ყოველთვის როდი ხდება: იწყება გარკვეული დროიდან და ადგილი ურჩება გარკვეულ დრომდის. რომ ეს გარემოება არა, ფონეტიკა ფიზიკის დარგი იქნებოდა და არა ენათმეცნიერებისა.

პალეონტოლოგიური მეთოდი გვეუბნება: არ შეიძლება განვასხვაოთ ენები წარმოშობის მიხედვით, არ შეიძლება ენები დავაჯგუფოთ გენელოგიის მიხედვით, რადგანაც ყველა ენა ერთი და იმავე მასალისაგანაა აგებული, ყველა ენის ყველა სიტყვა ოთხი ლინგვისტიკური ელემენტის ტრანსფორმაციას წარმოადგენსო.

განსხვავება ენებს შორის არსებობს, მაგრამ არა იმის გამო, რომ

სხვადასხვა ამოსავალი აქვს, არამედ იმის გამო, რომ განვითარების სხვადასხვა საფეხურს ასახავენო. ენათა კლასიფიკაცია განვითარების საფეხურების მიხედვით უნდა ვაწარმოოთ.

შედარება საკიროა, მაგრამ შედარებისას არ უნდა შევიზღუდოთ თავი (ამა თუ იმ ენათა ოჯახით): რაგინდარა ენის სიტყვა შეიძლება შევეუდაროთ რაგინდარა ენისასო (თვით სტადიათა სხვაობასაც არა აქვს მნიშვნელობა): საფუძველი: ყველა ენის ყველა სიტყვა ერთი და იმავე მასალისაგან (ოთხი ელემენტისაგან) მომდინარეობს...

შედარებისათვის, მამასადამე, არა აქვს მნიშვნელობა, რა ენისაა ეს სიტყვა, რა სტადიისაა ეს ენა. მნიშვნელობა აქვს მხოლოდ იმას, რომ ვიცოდეთ: რა ელემენტიდანაა შექმნილი ეს სიტყვა... სპეციფიკური ფონეტიკური სქემები, როგორც ვიცით, ადვილებენ ამ დასაბამიერი ელემენტის (თუ ელემენტების) „მოპოვებას“ სიტყვაში: არავითარი ისტორიული ფონეტიკა, არავითარი შეზღუდვა ენითა თუ დროით: კ-ბილური — ჩინური — ქართული — ლათინური — ფინური — ყველა ერთ სიბრტყეზე მოთავსებული შედარებისას: საერთო მნიშვნელია „ელემენტები“, გაერთმნიშვნელიანება ელემენტებად დაშლის საშუალებით ხდება.

ერთი სიტყვით: დაპირისპირება გენეალოგიური და სტადიური კლასიფიკაციისა დამყარებულია ისტორიულ-შედარებითი და პალეონტოლოგიური მეთოდის დაპირისპირებაზე. დაპირისპირებისათვის საბოლოო ანგარიშში ამოსავალია დებულება: ყველა ენის ყველა სიტყვა შედგება ოთხი ელემენტისაგან....

§ 11^ა. ენის წარმოშობის საკითხი იაფეტურ თეორიაში და ოთხელემენტოვანი ანალიზი. იაფეტურ თეორიაში განსაკუთრებული ადგილი უკავია ენის წარმოშობის საკითხს. მას ნ. მარი აცხადებს ენათმეცნიერების ცენტრალურ საკითხად, ამ საკითხისადმი ინდო-ევროპეისტიკის უყურადღებობა მიჩნეულია ნიშანდობლივად ამ უკანასკნელისათვის, როგორც ბურჟუაზიული თეორიისათვის.

ჩვენ არ გამოვუდგებთ იმის განხილვას, რამდენად შეიძლება ენის წარმოშობის საკითხით დაინტერესება თუ დაუინტერესებლობა იდეოლოგიური პოზიციების დასახასიათებელ საშუალებად გამოდგეს; აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ ისტორიული ენათმეცნიერების გულგრილი დამოკიდებულება ენის წარმოშობის საკითხისადმი გამოწვეული იყო იმით, რომ ეს საკითხი არ მიაჩნდათ ისეთ საკითხად. რომლის პოზიტიური გადაწყვეტაც შესაძლებელი იყოს; მასთან დაქმნთ, რომ ხსენებული საკითხი ენათმეცნიერებისათვის ისეთივე აქტუალურია, როგორც სიცოცხლის წარმოშობის საკითხი ბიოლოგიისათვის, — ეს საკითხი, მამასადამე, ერთ-ერთი ძირითადი საკითხია ზოგადი ენათმეცნიერებისა.

6. მარს ასეთი გაგება არ აკმაყოფილებს: ენის წარმოშობის საკითხი მისთვის ყველაზე ძირითადი საკითხია (და არა ერთ-ერთი ძირითადი საკითხი).

საიდან მოდის ასეთი შეხედულება? გასაღები ისევე პალეონტოლოგიურ მეთოდშია მოცემული; ოთხელემენტოვანი ანალიზის თეზაში ნათქვამია: ყველა ენის ყველა სიტყვა შეიქმნა ოთხი ელემენტისაგან, ამ ელემენტთა ტრანსფორმაციას წარმოადგენსო. მერე: შედარებისას სიტყვა უნდა დაიშალოს ამ ელემენტებად, უამისოდ შედარება უქმიაო. მაშასადამე, შედარების ყოველი შემთხვევა ჩვენ გვაყენებს პირისპირ დასაბამიერ მასალასთან, ოთხ ელემენტთან, რომლისაგანაც კაცობრიობის მეტყველება შეიქმნა, მოკლედ: შედარების ყოველი შემთხვევა დაკავშირებულია ენის წარმოშობის საკითხთან.

ამრიგად, მეტყველების დასაბამის საკითხი არა მხოლოდ მაშინ იშის, როდესაც ენის წარმოშობის პრობლემაზე ვმსჯელობთ და შესაბამის კონცეფციას ვიმუშავებთ, არამედ ყოველდღიური საენათმეცნიერო კვლევა-ძიების პროცესშიც, თუკი იგი იაფეტური თეორიის პალეონტოლოგიური მეთოდით წარმოებს.

ერთი სიტყვით: ენის წარმოშობის პრობლემას განსაკუთრებული ადგილი ეთმობა იაფეტურ თეორიაში ოთხელემენტოვან ანალიზთან დაკავშირებით.

§ 120. ინდო-ევროპეისტიკის კრიტიკა იაფეტურ თეორიაში და ოთხელემენტოვანი ანალიზი. იაფეტური თეორიის ნეგატიურ დებულებათა შორის საგანგებოდ უნდა აღვნიშნოთ ორი: 1. გენეალოგიური კლასიფიკაცია რასობრივი თეორიის ენათმეცნიერებაში, 2. ინდო-ევროპეისტიკა ფორმალისტურიაო. საგანგებოდ ამისათვის ადგილების ამოწერა არაა საჭირო. ამ დებულებებს¹ სათანადო შრომებში მკითხველი წააწყდება ყოველი ფუნის გადადგმაზე. თუმცა მათი დასაბუთება არსადაა მოცემული. დაუსაბუთებლად ამგვარ დებულებათა წამოყენება შემთხვევითი არაა, როგორც ვნახეთ.

¹ ვთქვათ ასეთი სახით: «В применени к науке об языке... термин «яфетический» сохраняет смысл лишь условно, как противоположность расовому языковедному построению — индоевропеистика» — Н. Я. Марр: Яфетические языки (1931), ИР, I, гл. 29 I.

ანდა ასე: «Утверждаю, что индоевропейской семьи языков, расово отличной, не существует. Индоевропейские языки Средиземноморья никогда и ниоткуда не являлись ни с каким особым языковым материалом, который шел бы из какой-либо расово особой семьи языков или тем менее восходил к какому-либо расово особому праязыку» — Н. Я. Марр: Индоевроп. языки Средиземноморья — ИР, I, гл. 184.

რატომაა ინდო-ევროპეისტიკა რასიული თეორია? სხვადასხვა კონტექსტებიდან მკითხველს შეუძლია დაასკვნას, რომ ამის საბაზს იძლევა ფუძე-ენა: სხვადასხვა ენათა ოჯახები სხვადასხვა ფუძე-ენიდან მომდინარეობენ (სხვადასხვა „წინარე-ენიდან“, როგორც ხშირად ამბობენ და წერენ ხოლმე). მაშასადამე, ასკვნის იაფეტური თეორია, სხვადასხვა რასის კუთვნილება ყოფილაო: სხვადასხვა ფუძე-ენის დაშვება სხვადასხვა რასების დაშვებას გულისხმობსო.

აქ ორი საკითხი ისმის: ასეა თუ არა ეს ფაქტობრივ? და თუ ასეა, შეიძლება თუ არა ამის მიხედვით დავასკვნათ, რომ ამის აღიარება რასობრივი თეორიის თვალსაზრისზე დადგომას ნიშნავს? დავიწყოთ მეორე საკითხით. რასების არსებობის აღიარება, რასაკვირველია, რასობრივი თეორია არაა. რასებზე, რასების განსხვავებებზე ლაპარაკობს ენგელსი ცნობილ ადგილას: „ესაა ორი სრულიად განსხვავებული ხალხი, იმდენად განსხვავებული, რამდენადაც შეიძლება იყოს განსხვავებული ორი რასა, ორი ხალხი“...¹ რასების არსებობას ცნობს საბჭოთა კონსტიტუცია, რომელიც მთელი თავისი არსებით მიმართულია რასობრივი თეორიის წინააღმდეგ². და ეს სავსებით ბუნებრივია: რასობრივი თეორია რასების არსებობის აღიარებაში არ მდგომარეობს (რასების არსებობა ფაქტია); რასობრივი თეორიისთვის ნიშანდობლივია ის, რომ სხვადასხვა რასა სხვადასხვა ღირებულების მქონეა გამოცხადებული, ზოგს აქვსო განვითარების უნარი, ზოგს — არა (და ამდენად თვით რასა განვითარების ფაქტორადაა მიჩნეული) და აქედან, ამ მეცნიერულად ყალბი დებულებიდან, კეთდება რეაქციული დასკვნა: ერთი რასა უნდა ბატონობდეს მეორეზეო. რასობრივი თეორია ხალხთა თანასწორუფლებიანობის უარყოფაა და ხალხთა ჩაგვრის პრინციპული დასაბუთება-გამართლებაა. ეს — ერთი.

საინტერესოა, რომ ინდო-ევროპული ენების არც ერთი ანგარიშგასაწევი სპეციალისტი არ ამტკიცებს, თითქოს სხვადასხვა ფუძე-ენა სხვადასხვა რასის ენა იყოს, თითქოს წინარე-ენების გარჩევა რასების გარჩევას ემყარებოდეს: თითქოს ინდო-ევროპული წინარე-ენა ინდო-ევროპულ რასას გულისხმობდეს და ამ რასის კუთვნილება იყოს, სემიტური წინარე-ენა სემიტური რასის არსებობას მოწმობდეს და

¹ ფრ. ენგელსი: მეშათა კლასის მდგომარეობა ინგლისში — რუს. თარგმ. •. Соч. Маркса-Энгельса, III (1930), გვ. 415.

² იხ. მუხლი 135: „დეპუტატთა არჩევნები საყოველთაო: სსრ კავშირის ყოველ ნოქალაქეს, რომელსაც კი 18 წელი შეუსრულდა, დამოუკიდებლად რასიული და ნაციონალური კუთვნილებისა, სარწმუნოებისა, განათლების ცენზისა... უფლება აქვს მონაწილეობა მიიღოს დეპუტატთა არჩევნებში და არჩეულ იქნას“...

ასე შემდეგ. პირიქით, ყველაზე ავტორიტეტული წარმომადგენლები გარკვევით აღნიშნავდნენ — ენის მიხედვით რასა ვერ გაირკვევაო... სო ს ი უ რ ი ამბობს: „შეცდომა იქნებოდა გვეფიქრა, ... თითქოს ცნება ენათა ოჯახისა ფარავდეს ოჯახის ანთროპოლოგიურ ცნებას“¹. მ ე ი ე წერს: „ენა დამოკიდებულია ისტორიულ პირობებზე და სრულებით არაა დამოკიდებული რასაზე“², რომელიც ფიზიკური ხასიათის ცნებას წარმოადგენს. ცნება ინდო-ევროპული ენებისა არის რაღაც სავესებით გარკვეული, მაგრამ მხოლოდ როგორც ისტორიული ხასიათის ცნება: ის მხოლოდ აღნიშნავს, რომ გარკვეული ხნის განმავლობაში არსებობდნენ ხალხები, რომლებიც ლაპარაკობდნენ ერთიან ენაზე და რომელთაც ჰქონდათ ერთნაირი კულტურა. ცნება „ინდო-ევროპული რასისა“ კანონიერი იქნებოდა მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ დაადგენდნენ, რომ ესა და ეს ხალხები წარმოიშვნენ წინაპრებისაგან, რომელთაც ერთნაირი ანატომიური თავისებურება ახასიათებდა, ანდა თუკი ეს ხალხები რომელიმე მომენტში გამოირჩეოდნენ ანატომიური და ფიზიოლოგიური ტიპის ერთიანობით. მაგრამ არ არსებობს არავითარი საფუძველი ვიფიქროთ, რომ ინდო-ევროპულ ენათა ფარგლები და ამგვარად გაგებული რასის ფარგლები ერთმანეთს დამთხვეოდეს. სინამდვილეში კი ინდო-ევროპულ ენებზე მოლაპარაკე ხალხები ძველთაგანვე განსხვავდებოდა ერთმანეთთან და არ ხასიათდებოდა რაიმე საერთო ფიზიკურ ტიპით, რომელიც მათ განასხვავებდა სხვა ენებზე მოლაპარაკე ხალხებისაგან. კიდევ უფრო ნაკლები საშუალება გვაქვს ვამტკიცოთ, თითქოს ინდო-ევროპულ ენებზე მოლაპარაკე ხალხები წარმოშობილიყვნენ საერთო წინაპრებისაგან. ამიტომ ამ წიგნში, რომელიც ენებისადმი მიძღვნილი, ა დ გ ი ლ ი ა რ ა ა ქ ე ს რ ა ს ე ბ ი ს საკითხს“³.

ასეთია ინდო-ევროპულ ენათა კომპეტენტური სპეციალისტების აზრი. შემთხვევითი არაა ამიტომ, თუ იაფეტიდოლოგიურ შრომებში არ ასახელებენ ინდო-ევროპეისტებს, როცა რასობრივი თეორიის დაცვას მიაწერენ ინდო-ევროპეისტიკას.

ენათა ოჯახი რასას არ განსაზღვრავს, ფუძე-ენები რასების ენები არაა, მაგრამ რომც იყვნენ, ეს არ იქნებოდა რასობრივი თეორია.

ენათა ოჯახებისა და სათანადო ფუძე-ენების არსებობიდან ამოდიოდა ენ გ ე ლ ს ი, როცა იკვლევდა ისტორიულ-შედარებითი მეთოდით ჩრდილო-გერმანულ დიალექტებს, როცა მოწონებით იხსენიებდა ისტორიული ენათმეცნიერების, ბოპის, გრიმისა და დიციის სახელებთან

¹ იხ. Курс общ. лингвистики, გვ. 200.

² ხაზი დედნისა.

³ А. Мейе: Введение в сравнит. изуч. инд.-евр. яз. (1938), გვ. 106 — 107.

დაკავშირებული ენათმეცნიერების, წარმატებებს¹, როცა ინდო-ევროპულ ენათა ისტორიულ-შედარებითი ძიების შედეგებსაც და გენეალოგიური კლასიფიკაციის ცნებებს იყენებდა შრომაში: „ოჯახის, კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობა“...² მ ა რ ქ ს ი ერთ თავის წერილში ენგელსისადმი ამ უკანასკნელს უწოდებს „მკვლევარს შედარებით ენათმეცნიერების დარგში“: „როგორც მკვლევარმა შედარებით ენათმეცნიერების დარგში, შენ, იქნებ, იპოვო შენთვის საინტერესო ფორმები XV საუკუნის დასაწყისის ერთი შოტლანდიური ქრონიკის ექსკერპტში“³.

1869 წელს, როცა ამას მარქსი წერდა, ერთადერთი შედარებით ენათმეცნიერება არსებობდა, — ეს იყო ისტორიული და შედარებით მეთოდით მომუშავე ენათმეცნიერება, მისი გენეალოგიური კლასიფიკაციითა და ენათა ოჯახებით, კერძოდ, ინდო-ევროპულ ენათა ოჯახითა და ფუძე-ენით („საერთო არიული“ — იხ. შენიშვნა 2). ენგელსი ამ შედარებით ენათმეცნიერების მკვლევარი იყო, მაგრამ რასობრივი თეორიის მიმდევარი, რა თქმა უნდა, არ ყოფილა, ვერ იქნებოდა: გენეალოგიური კლასიფიკაცია, ენათა ოჯახებად დაჯგუფება (სხვადასხვა წარმოშობის მიხედვით), სხვადასხვა ფუძე-ენის, ამოსავალი საერთო ენის დაშვება — არაა რასობრივი თეორია ფაქტობრივად და არც ლოგიკურად გულისხმობს რასობრივ უთანასწორობას (და რასებთან კავშირსაც კი!).

იფეტური თეორია უარყოფს გენეალოგიურ კლასიფიკაციას არა იმიტომ, რომ ეს რასობრივი თეორიაა, არამედ იმიტომ, რომ გენეალოგიური კლასიფიკაცია და პალეონტოლოგიური, ოთხელემენტოვანი ანალიზი შეუთავსებელია: რასობრივ თეორიაზე ლაპარაკი პოლემიკური საშუალებაა: ამ გზით უფრო მარტივად გაიკაფება გზა ელემენტოვანი ანალიზის მონოპოლიური უფლებების დამკვიდრებისათვის.

¹ იხ. ფრ. ენგელსი: ანტიდებუნიზმი, ქართ. თარგმანი, გვ. 274 (გერმანული ტექსტის გვ. 317, 1934 წლის გამოცემით. მოსკ.-ლენინგრ.).

² იხ. მაგ. „გენის“ (gens) აღმნიშვნელ ტერმინთა შესახები ადგილები: „ლათინური სიტყვა gens... იმავე მნიშვნელობის ბერძნული genos-ის მსგავსად მოძღვნარეობს საერთო არიულა ძირისაგან gan (გერმანულად, — სადაც ზოგადი წესის შესაბამისად არიული გ-ს ნაცვლად უნდა გვქონდეს კ — kan), რაიც ნიშნავს „წარმოქმნას“, — დაბადებას“: genos, სანსკრიტის janas, ვუთური kuni, ძველი ნორმანული და ანგლო-საქსონური kyn, ინგლისური kin, საშუალო გერმანული künne თანაბრად აღნიშნავენ „გვარს“, „წარმოშობას“, — იხ. Шугельс: Происхождение семьи, част. со-бственности и государственности — მარქს-ენგელს-ლენინის ისტორიის გამოცემა, მოსკ. 1932, გვ. 84 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.). — იხ. აგრეთვე გვ. 137. „არიული“ ენგელს-თან „ინდო-ევროპულს“ უდრის.

³ წერილი დათარიღებულია 1869 წლის იანვრით.

ენათა სტადიური კლასიფიკაცია რომ ინდო-ევროპულ ენათმეცნიერებას წამოეყენებინა, იაფეტური თეორია, უნდა ვიფიქროთ. უყურადღებოდ არ დატოვებდა ძირითად საკითხს, რომელიც ჩნდება სტადიური კლასიფიკაციის გატარებისას: ენებს განასხვავებს არა ამოსავალი მასალა, არამედ განვითარების საფეხური; აქ ენებს შორის განსხვავება მკვეთრად იგრძნობა: ჩინური შერჩა ძველის-ძველ საფეხურს, ინდო-ევროპული ენები განვითარების ბოლო წევრს წარმოგვიდგენენო, მაგრამ ეს ხომ იმას უდრის, რომ გაბატონებული ხალხების, ევროპელების ენებმა განვითარების უმაღლეს დონეს მიაღწიეს, სხვა არც ერთი ხალხის მეტყველებას (სემიტური ენების გარდა) ამ საფეხურამდის არ მიუღწევია! რატომ გარჩენენ სხვა ენები განვითარების წინა, ე. ი. უფრო დაბალ საფეხურებზე? განაჩენის სახეს არ იღებს განა ის განმარტება, რომელსაც ნ. მარი უკეთებს ხსენებულ ფაქტს: „შეცვლილ სისტემათა ენები ახასიათებს ხალხებს, რომლებიც მოწყდნენ საერთო მსოფლიო განვითარებას — მიუხედავად იმისა, არიან თუ არა ისინი კვლავ ჩათრეული მსოფლიო მეურნეობისა და მსოფლიო საზოგადოებრიობის მიერ მსოფლიო ორმ-ტრიალში, გაიარეს თავისი მაღალი კულტურული განვითარების ახალი ისტორიული გზა ისეთი ენით, რომელიც მოწყვეტილია სისტემის ზოგად განვითარებას ანდა ისეთი ენით, რომელიც დრომოქმულ სისტემას ეკუთვნის — ანდა კიდევ [მიუხედავად იმისა] ესა თუ ის ხალხები სავსებით გარჩენენ მეურნეობითაც და საზოგადოებრიობით კაცობრიობის განვითარების სათანადო საფეხურზე“¹.

თავი დავანებოთ ამ უკანასკნელებს, რომელნიც თურმე „მეურნეობითაც და საზოგადოებრიობითაც გარჩენენ განვითარების სათანადო საფეხურზე“ (თუმცა კია საკითხავი: რატომ გარჩენენ? განვითარების უნარს მოკლებული არიან?), როგორა დგას იმ ხალხთა საკითხი, რომელნიც წინა დელო სისტემის ენებს ფლობენ? რატომ შერჩა მათ ეს ენები? თურმე ესაა გამოწვეული იმით, რომ სათანადო ხალხები მოწყდნენ მსოფლიო განვითარებას — და ენაც გაქვავდა. შემდეგში ეს ხალხები შეიძლება კვლავ ჩაებან მსოფლიო განვითარების ფერხულში, მაგრამ ენის სისტემას ეს უკვე აღარა ცვლის? გამოთიშვა უარყოფით შედეგს იძლევა, ჩართვა — მოსალოდნელ დადებით ეფექტს — არა! რით არ არის ეს განვითარების უნარის უქონლობა?

¹ ერთი მაგალითი: იაფეტური სისტემა გარდაიქმნა ინდო-ევროპულად მეტალურგიული კულტურის განვითარებასთან დაკავშირებით. ამ კულტურის შემოქმედი კი იაფეტური ტომები არიან; იაფეტური ენები კი „ძველს საფეხურზე“ გარჩენენ: მიზეზმა შედეგი იქ არ მოგვცა, სადაც მან თავი იჩინა... რაც მთავარია: თუ ერთი სისტემა გარდაიქმნება მეორედ, როგორღა შეიძლება ის — ამოსავალი სისტემა დარჩეს? ეს ხომ დედა არაა, რომ შეილიც გაიჩინოს და თითონაც მასთან ერთად არსებობდეს?

² Н. Я. Марр: Язык — ИР, II, გვ. 135 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

ვიმეორებთ: სტადიური კლასიფიკაცია რომ ინდო-ევროპული ენათმეცნიერების კუთვნილება ყოფილიყო, იაფეტური თეორია ამ საკითხებს დასვამდა და, ალბათ, არა ასეთ ფორმებში: მასთან, რაც მთავარია, ეს საკითხები კანონიერი საკითხები იქნებოდა: სტადიური კლასიფიკაცია, **ობიექტურად**. საკმაოზე მეტ შესაძლებლობას იძლევა იმისათვის, რომ რასობრივი თეორიის ბუნებრივ წინამძღვრად იქცეს. ამაში ბრალი მიუძღვის კვლავ პალეონტოლოგიურ ელემენტოვან ანალიზს. ენების ინდივიდუალობა რომ მოშალა და ყველა ენა განვითარების ერთი ხაზის სხვადასხვა პუნქტებს რომ მიაჭაჭვა.

იაფეტური თეორია დეკლარაციულად ფორმალისმს ებრძვის. აი ერთი, ამ მხრივ დამახასიათებელი ადგილი: „დღემდის ინდო-ევროპული ენათმეცნიერება მუშაობს ფორმალური მეთოდით და გულისყური მიქცეული აქვს რა ფონეტიკასა და მორფოლოგიაზე, ლექსიკას ანიკებს მეორეხარისხოვან ადგილს, აბსოლუტურად არ უწევს ანგარიშს სემანტიკის მოვლენებს, მოძღვრებას სიტყვების მნიშვნელობის შესახებ, მნიშვნელობათა, რომლებიც კანონზომიერად გამომდინარეობენ ენის კავშირიდან სამეურნეო-საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარების ეტაპებთან“².

ინდო-ევროპული ენათმეცნიერების ფორმალური მეთოდი აქ დახასიათებულია ნეგატიურად, — როგორც აბსოლუტური უყურადღებობა სიტყვის მნიშვნელობათა რკვევისადმი, — და პოზიტიურად, როგორც გატაცება ფონეტიკითა და მორფოლოგიით.

სემასიოლოგიის პრობლემები, მართლაც, სათანადოდ დამუშავებულნი არაა ზოგად ენათმეცნიერებაში; თვით ძირითადი ცნება „(სიტყვის) მნიშვნელობისა“ არაა ჭეროვნად გარკვეული; მაგრამ ამ მხრივ იაფეტური თეორია ისევე ჩამორჩენილია, როგორც ინდო-ევროპული ენათმეცნიერება (იაფეტურ თეორიაში არც კი დასმულა ცენტრალური პრობლემა მნიშვნელობის რაობისა). რაც შეეხება ინდო-ევროპულ ენათა ლექსიკის შესწავლას, უგულებელყოფილი ის არც წინათ ყოფილა და არც ახლად (კულტურის ფაქტებთან კავშირში სიტყვის მნიშვნელობის ისტორიის საკვლევი სპეციალური ჟურნალიც კი არსებობს— „*Wörter und Sachen*“ — „სიტყვები და ნივთები“). რაობა სიტყვის მნიშვნელობისა, პრინციპები მნიშვნელობის განვითარებისა სათანადოდ გარკვევისაგან შორსაა ინდო-ევროპულ ენათმეცნიერებაშიცა და იაფეტურ ენათმეცნიერებაშიც, და ესაა შედეგი არა უყურადღებობისა, არამედ შესასწავლი ობიექტის სირთულისა.

ჩამორჩენა მაინც ფაქტია, და მისი აღნიშვნის ობიექტური შესაძლე-

² Н. Я. Марр: Язык — ИР, II, 128, об. აგრეთვე II, 179.

ბლობა, ცხადია, არსებობს. მაგრამ რა შუაშია აქ ფორმალური მეთოდი? განა სემასიოლოგიის საქმეს წინ წასწევდა, მორფოლოგიის საკითხები რომ არ დაემუშავებინათ? მერე: რატომ დაიმსახურა საყვედური ფონეტიკამ? რატომაა ფონეტიკის ინტენსიური შესწავლა „ფორმალური მეთოდის“ ინგრედიენტი? საქმე ისაა, რომ, ფონეტიკა შინაგან კავშირშია ისტორიულ-შედარებით მეთოდთან: ისტორიული შედარებითი გრამატიკის დამუშავების პროცესშია შექმნილი ფონეტიკა, როგორც ძლიერი ძარალი ისტორიულ-შედარებითი ძიებისა (იხ. ზემოთ „ისტორ. - შედარ. მეთოდი“, § 109, აგრეთვე გვ. 210). მაგრამ ესაა პოზიტიური დისციპლინა, აბსოლუტურად შეუთავსებელი იმ ზეისტორიულ უნივერსალურ ბგერათცვალებასთან. რასაც ელემენტთა ტრანსფორმაცია გულისხმობს, საჭიროებს და საჭიროების მიხედვით ითხზავს ხოლმე.

ფონეტიკასა და მორფოლოგიას უპირისპირდება არა სემასიოლოგია, არამედ პალეონტოლოგიური სემასიოლოგია, ე. ი. სემასიოლოგია, დაფუძნებული ოთხელემენტოვან ანალიზზე. სხვანაირად რომ ვთქვათ: იაფეტური თეორიის ბრძოლა ფორმალური მეთოდის წინააღმდეგ ნამდვილად არის ბრძოლა ისტორიულ-შედარებითი მეთოდის წინააღმდეგ. არის ბრძოლა ისევ და ისევ პალეონტოლოგიური მეთოდისათვის, ოთხელემენტოვანი ანალიზისათვის.

შეიძლება დავასკვნათ: ერთიანი გლოტოგონიური პროცესის აღიარება და ენათა სტადიალური კლასიფიკაცია, ენის წარმოშობის საკითხის გამოცხადება ენათმეცნიერების ყველაზე მნიშვნელოვან საკითხად, ერთი მხრივ: ბრძოლა ისტორიულ-შედარებითი მეთოდისა და გენეალოგიური კლასიფიკაციის წინააღმდეგ, უარყოფა ისტორიული ფონეტიკისა („ბრძოლა ფორმალიზმის წინააღმდეგ“) — ყველაფერი ეს საბოლოო ანგარიშში შეპირობებულია პალეონტოლოგიური მეთოდით; თვით ამ მეთოდის ფარგლებში სემასიოლოგიური (რაგვარობითი) ანალიზი დაფუძნებულია ფორმალურ (რაოდენობით) ელემენტოვან ანალიზზე.

ოთხელემენტოვანი ანალიზის პრინციპი განსაზღვრავს იაფეტური თეორიის ძირითად დებულებებს როგორც პოზიტიურ, ისე ნეგატიურ ნაწილში.

ეს შეიძლება დაუჭერებელი გვეჩვენოს მეტადრე მაშინ, თუ იაფეტური თეორიის სათანადო შრომებს უშუალოდ არ ვართ გაცნობილი. გარკვეულ მოსაზრებათა გამო ოთხელემენტოვანი ანალიზის ასეთ კვალიფიკაციას არ იზიარებენ ზოგჯერ თვით იაფეტური თეორიის მიმდევრებიც.

ჩვენ მიერ ზემოთ წარმოდგენილი ანალიზი რომ ობიექტურ ვითარებას ასახავს, ცხადი ხდება თვით ნ. მარის სიტყვებიდან, რომლებშიაც ელემენტოვანი ანალიზის დაფასებაა მოცემული:

„იაფეტური თეორია, ახალი საენათმეცნიერო მოძღვრება, თავის კვლევა-ძიებაში უწყოყმანოდ იყენებს ორ, სრულიად მკვიდრად დადგე-

ნილ საშუალებას: ერთი მათგანია — განსაკუთრებითი კვლევითი გრაფიკა, ანალიზური ანბანი, მეორე — ანალიზი ოთხი ლინგვისტიკური ელემენტის მიხედვით¹. რომელიც გამოგვივლენს მათს იდეოლოგიურობას...¹ მეორე ადგილას ვკითხულობთ:

„შეიძლებოდა კი ოთხი ლინგვისტიკური ელემენტის აღმოჩენამდის თავი გაგვერთვა გუშაობაში წამოჭრილ ახალ პრობლემათათვის და დავემუშავებინა მოპოვებული მიღწევები ყველა მის წვრილმანში, ზოგჯერ კი არსებითადაც, როგორც ახლა ჩვენ გვესმის?“²

და როგორც პასუხი ამ კითხვაზე, რომელიც, რა თქმა უნდა, დადებით პასუხსლა ვარაუდობს (ეს თვით კითხვიდან ჩანს), — შეიძლება ერთი ადგილიც მოგვეყვანა:

„... ეს ზედნაშენური კატეგორიები... მსოფლმხედველობა... და აზროვნება მისი ცვალებადი ტექნიკით... ხელმისაწვდომია მეტყველების პალეონტოლოგიის მფშევობით, რომელიც ემყარება ოთხ ლინგვისტიკურ ელემენტს — A, B, C, D ელემენტებს, რომლებიც წარმოადგენენ კავშირს (увязка) ზედნაშენის ორივე ნაწილისა, თვით ენისა, — იდეოლოგიური ნაწილისა ისევე, როგორც ფორმალურისა, — მატერიალურ ბაზასთან“.

„მას შემდეგ რაც დავეუფლეთ კვლევის ამ ახალ იარაღს, აღმოაშკარავდა კავშირები (вскрылись связи), რომელთაც არავინ ვარაუდობდა, ცალკეულ ენებს შორის, რომლებიც გაშლილი არიან აფრიკის, ევროპისა და აზიის მთელ ტერიტორიაზე“...³

¹ «...Яфетическая теория, новое языковедное учение, пользуется безоговорочно двумя совершенно прочно установленными средствами в своих изысканиях, одно из них — особая исследовательская графика, аналитический алфавит, другое — анализ по четырем лингвистическим элементам, который вскрывает их идеологичность...» — Н. Я. Марр: К семант. палеонтологии.. (1931), ИР, ტ. II, გვ. 256 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

² «Но можно ли было до сткрития четырех лингвистических элементов технически справиться с наметившимися в той работе новыми проблемами и проработать имевшиеся достижения во всех подробностях, а иногда и по существу, как мы теперь то понимаем?» — Н. Я. Марр: Яфет. теория — ИР, II, გვ. 248 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

³ «...доступ же к последним надстройочным также источникам, мировоззрению с растущим количественным и качественным охватом явлений и мышлению с изменчивой техникой... открыт палеонтологией речи, опирающей на четыре лингвистических элемента A, B, C, D. этих увязок обеих частей надстройки, елмთა: языка, — идеологической части так же, как формальной — с материальной базой.

По овладению этим новым орудием исследованием вскрылись связи, никем негаданные, между отдельными языками, раскинутыми по всей территории Африки, Европы и Азии... Н. Я. Марр. Языковая политика яфетич. теории... ИР, I, стр. 288.

უფრო მარტივად და ხელშესახებად ოთხელემენტოვანი ანალიზის ადგილისა და მნიშვნელობის შესახებ მოთხრობილია იაფეტური თეორიის ერთ-ერთი ორთოდოქსული მიმდევრის მ. ჩხაიძის ნაშრომში — „იაფეტიდოლოგიის მარქსისტული საფუძვლების შესახებ“.

აი რამდენიმე ადგილი ამ შრომიდან:

„ვინც იაფეტიდოლოგიის განვითარებას თვალყურს ადევნებდა, მან კარგად იცის, რომ იაფეტიდოლოგიის პალეონტოლოგიური მეთოდი უფრო და უფრო მახვილდებოდა იმისდა მიხედვით, რამდენადაც მარი სიტყვების ელემენტურ ანალიზს აღრმავებდა. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ პალეონტოლოგიური მეთოდი უშუალო კვლევა-ძიების პრაქტიკაზეა აგებული (sic! — ა. ჩ.). სწორედ ამიტომ პალეონტოლოგიური მეთოდი აღმოჩნდა იგივე დიალექტურ-მატერიალისტური მეთოდი, დაკონკრეტებული სპეციფიკურ, — ამ შემთხვევაში ენობრივ მასალაზე. პალეონტოლოგიური მეთოდის სპეციფიკურობაზე აქ იმდენად შეიძლება ლაპარაკი, რამდენადაც ის წარმოადგენს ამავე დროს ენის ანალიზის ახალ ტექნიკას. პალეონტოლოგიური ანალიზი არსებითად ენის ელემენტური ანალიზია...“¹.

მეორე ადგილას ვკითხულობთ: „აქედან ცხადია, რომ უელემენტებოდ არ შეიძლებოდა ენის სტადიური განვითარების მოძღვრება გამომუშავებულიყო, მაშასადამე, უელემენტებოდ იაფეტიდოლოგიის არ შეიქმნა გადააქრა ენათმეცნიერების კარდინალური საკითხები. ეს კი სავსებით ცხადყოფს ელემენტური ანალიზის უდიდეს პრინციპულ-მეთოდოლოგიურ მნიშვნელობას“ (ხაზი დედნისა)².

და კიდევ: „დავასკვნით: ელემენტების გამოყენებით სრულიად უდავო გახდა ენისა და აზროვნების სტადიური ცვლილებები. ამავე ელემენტების მოხმარებით თანადათანობით ირკვევა განსაზღვრული კანონზომიერება სტადიურ ცვლებში. ამის შედეგად შესაძლებელი ხდება მატერიალური ბაზისის განვითარების კანონზომიერებასაც მივავნოთ. ასეა გადაჭაქვული ლინგვისტური ელემენტების გამოყენების საკითხი იაფეტიდოლოგიის მიერ გაუშუქებულ ყველა უდიდეს საკითხებთან. ამიტომ დღეს ყოველი საბჭოთა ენათმეცნიერი იძულებული ხდება ორში ერთი აირჩიოს: ან ელემენტების საშუალებით აწარმოოს ანალიზი, და მაშინ ენის რეალისტორიულ სინამდვილეს არ ასცილდება, — ან ელემენტები უარყოს და მაშინ იძულებული გახდება ისევ ინდო-ევროპეისტიკის ფეტიშს, არ-

¹ იხ. მ. ჩხაიძე: „იაფეტიდოლოგიის მარქსისტული საფუძვლების შესახებ“ — თბილისი, 1937, გვ. 42.

² იქვე, გვ. 37.

აფრის არ მაუწყებელ სიტყვის ფუძეს და ფორმებს ხელახლა თაყვანი სცეს და ისევ ფორმალიზმის ჭაობში ჩაეშვას“.

„მოგონილი ზღაპარია ისიც, თითქოს შეიძლებოდეს უელემენტებოდ მუშაობა თუნდაც იმ შემთხვევაში, როდესაც სიტყვის მარტო ფორმას, პრეფიქსს ან სუფიქსს ვიკვლევთ. როგორც იაფეტიდოლოგია გვაუწყებს, პრეფიქსებიც და სუფიქსებიც ერთ დროს დამოუკიდებლად არსებული იგივე ელემენტებია. მით უმეტეს მათზეა საჭირო ელემენტური ანალიზი, რომ მათ განიცადეს უფრო მეტი ცვალებადობა ფორმითაც და შინაარსითაც, ვიდრე დღევანდელმა დამოუკიდებელმა სიტყვებმა“¹ (ხაზი ჩენია — ა. ჩ.).

ჩვენ არ დავერიდეთ ვრცელი ამონაწერის მოყვანას, რადგანაც იშვიათია, რომ ასე სადად და გარკვევით (შეიძლებოდა გვეთქვა: ჩიქურ) იაფეტიდოლოგიურ ლიტერატურაში ყოფილიყო დახასიათებული იაფეტური თეორია; უფრო გარკვევით თქმა ძნელია: ელემენტოვან ანალიზთანაა დაკავშირებული იაფეტური თეორიის არსი: პალეონტოლოგიური მეთოდიც, სტადიური კლასიფიკაციაც, ენისა და აზროვნების სტადიური ცვლების დადგენა; „უელემენტებოდ იაფეტიდოლოგიას არ შეეძლო გადაეჭრა ენათმეცნიერების კარდინალური საკითხებიო“ . ვიმეორებთ, უფრო გარკვევით თქმა ძნელია; კერძოდ, თვით ნ. მარს არ უხერხებოდა ასე გარკვევით თქმა, რომ „პალეონტოლოგიური ანალიზი არსებითად ელემენტური ანალიზია“ და რომ „პალეონტოლოგიური მეოფი (ე. ი. არსებითად ელემენტური ანალიზი) არის იგივე დიალექტურ-მატერიალისტური მეთოდი...“

ავტორმა მ. ჩხაიძემ იაფეტური თეორიისა და ინდო-ევროპული ენათმეცნიერების წყალგამყოფი ხაზი სწორად დაახასიათა: ან ელემენტოვანი ანალიზი უნდა მიიღო ანდა, ელემენტებს თუ უარყოფ, ინდო-ევროპეიზმის თაყვანისმცემელი იქნები და ფორმალიზმის ჭაობში ჩაეშვები! სხვა გზა საბჭოთა ენათმეცნიერს არა აქვსო.

ასეთი ალტერნატივა ნ. მარსაც ჰქონდა წამოყენებული: „ახლა საკითხი დადგა იაფეტური თეორიისა და ინდო-ევროპულის შესახებ. ან ერთი ან მეორე იმიტომ, რომ ორი თეორია არ შეიძლება არსებობდეს. შეუძლებელია ისე იყოს, რომ ერთ უნივერსიტეტში იყოს ორი თეორია. „მობრძანდით ჩვენს უნივერსიტეტში. ჩვენ გვაქვს იაფეტური და ინდო-ევროპული თეორია. რას ინებებთ?“ ეს რომ ყოფილიყო უპასუხისმგებლო დილექტანტებისათვის ანდა თვით მეცნიერთათვის, როგორც ეს ხდება ბურჟუაზიულ საზოგადოებაში, ეს სხვაა, მაგრამ თქვენ ხომ ას-

¹ მ. ჩხაიძე: „იაფეტიდოლოგიის მარქსისტული საფუძვლების შესახებ“, გვ. 38—39.

წავლით ახალ თაობას, ქმნით კადრებს. არ შეიძლება მათი ასე მზადება. ამ საკითხს აქვს აქტუალური საზოგადოებრივი მნიშვნელობა“¹.

მ. ჩხაიძის ალტერნატივა ცხადყოფს, რასაც ნიშნავს აქ: ან იაფეტური თეორია ან ინდო-ევროპულიო (ან ელემენტოვანი ანალიზი იწამე ანდა ინდო-ევროპეისტად და ფორმალისტად გამოგაცხადებო), რაც შეეხება მ. ჩხაიძის დებულებას — პალეონტოლოგიური მეთოდი (რაც არსებითად ელემენტური ანალიზია ავტორის თქმით) დიალექტურ-მატერიალისტური მეთოდიო, — იქნებოდა დიდი უსამართლობა — მეტი რომ არა ვთქვათ — ელემენტოვანი ანალიზისათვის პასუხისმგებლობა დიალექტიკურ მატერიალიზმს დაკისრებოდა. ამაში მხოლოდ იაფეტილოლოგიის სურვილი (და ცდა) მქლავნდება: ოთხელემენტოვანი პალეონტოლოგიური ანალიზი დიალექტიკურ-მატერიალისტურ მოძღვრებად გამოაცხადოს ყველა აქედან გამომდინარე შედეგით.

§ 121. რას ემყარება მოძღვრება ოთხი ლინგვისტიკური ელემენტის შესახებ? დაგვრჩა უკანასკნელი საკითხი: რას ემყარება მოძღვრება ოთხი ლინგვისტიკური ელემენტის შესახებ? საიდან ჩანს, როგორ დამტკიცდა, რომ მართლა ოთხი ელემენტისაგან შეიქმნა ყველა ენის ყველა სიტყვა? ამ საკითხს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება მას შემდეგ, რაც გაირკვა, რომ ყველა ძირითადი დებულება იაფეტური თეორიისა ოთხი ელემენტის დებულებაზეა დაფუძნებული.

მაგრამ მანამდის ერთი საკითხიც უნდა განვიხილოთ.

ვთქვათ, ყველა ენის ყველა სიტყვა წარმოიქმნა ოთხი ელემენტისაგან: სალ, ბერ, ჟონ, როშ. ამჟამად დედამიწაზე სულ მცირე ექვსასიოდე ძირითად ენას თვლიან; თითოეულ ენაში ასიოდე ძირიც რომ ვივარაუდოთ, სამოც ათასამდე ძირს მივიღებთ. რა ხნის განმავლობაში იქმნებოდა ეს (ბგერითი) ენები? დავდგეთ ნ. მარის თვალსაზრისზე: ბგერითი მეტყველება, სულ მცირე, ორმოცდაათი ათასი წლის ხნოვანებისად უნდა ვცნაოთ, და იქვე დასძენს: საესებით შესაძლებელია ათჯერ ორმოცდაათი ათასი წელი იყოს ბგერითი მეტყველების გაჩენიდან გასულიო... მაშასადამე: ათეული ათასი წლების მანძილზე ოთხი ელემენტისაგან — სალ, ბერ, ჟონ, როშ, — მივიღეთ რამდენიმე ასეული ენა და, სულ მცირე, რამდენიმე ათეული ათასი ძირი. უმავალიოთ სიმდიდრისაა პროცესი, სიტყვათა აურაცხელი ნაირსახეობითაა გაშუამავლებული განვითარების საწყისი პუნქტი და „ბოლო წერტილი“, თანამედროვე ვითარება! თუ ოთხმა ელემენტმა იმდენნაირი ცვლა გამოიარა, რომ დღევანდელი

¹ იხ. Н. Я. Марр: „К бакинскому дискуссии о яфетидологии и марксизме“ — ბაქო, 1932, გვ. 45—46.

კაცობრიობის მეტყველება შექმნა, როგორღა შეგვიძლია დღეს „ეს“ ელემენტები ვიპოვოთ? ამ ელემენტების ძებნა ხაზის გადასმაა განვითარების მთელი გზისათვის, გაუქმება ისტორიისა. ვინც თქვა: ყველა ენის ყველა სიტყვა ოთხი ელემენტისაგან შეიქმნაო, იმით ისიც თქვა, რომ ამ ელემენტების გამოყოფა დღევანდელ სიტყვებში შეუძლებელია, პრინციპში გამორიცხულია... და თუ მაინც ვეძებთ ამ ელემენტებს, სათანადო ოპერაციას მეცნიერებასთან საერთო არაფერი აქვს.

არას ვამბობთ იმის შესახებ, რომ ელემენტების ძიება სიტყვაში, როცა წინასწარ გადაწყვეტილია, რომ ამ ოთხი ელემენტის გარდა შეუძლებელია რაიმე იპოვო, თვით ამ ძიებას ყოველგვარ აზრს უკარგავს. ელემენტების ძებნა მოგვაგონებს კედლის ძებნას სხვადასხვა ოთახში, როცა ნამდვილად იცი, რომ ყოველ ოთახს ოთხი კედელი აქვს.

სად და როგორ დაამტკიცა იაფეტურმა თეორიამ თავისი ცენტრალური დებულება, — რომ კაცობრიობის მეტყველება ოთხი ელემენტისაგან შეიქმნა? არსად არავის, რასაკვირველია, ეს არ დაუშტკიცებია. ან კი როგორ შეეძლო ასეთი რამ დამტკიცებინა? მეტი კიდევ: რაც ნ. მარს, არც მის რომელსაღმე მიმდევარს არსებობად არც უცდია ამის დამტკიცება, დაუჯერებელია, მაგრამ ფაქტია.

„იაფეტურ თეორიაში“, რომელიც 1928 წელს გამოვიდა, ვკითხულობთ: „გაურკვეველი დაგვრჩა ელემენტთა რიცხვი — ოთხი — და ეს ასედაც რჩება“...¹ და ორიოდე გვერდს იქით: „... თუ არ შევუღებთ იმის აზნას, რატომ სახელდობრ, ოთხი ელემენტი, საკითხი, როგორც ვნახეთ, ჯერ კიდევ ღიაა“...² და ეს სწორედ იმ შრომაშია, სადაც კატეგორიული სახითაა წამოყენებული დებულება: ყველა ენა ოთხი ელემენტისაგან წარმოიქმნა... შედარება სიტყვაში ამ ელემენტების დამბნით უნდა დავიწყოთ...

1932 წელს ამავე ელემენტების შესახებ ნ. მარი ელექტრობის ანალოგიით მსჯელობს: „ელექტროდენის გამოყენება მატერიალურ წარმოებაში უზარმაზარია და არავინ ამბობს უარს გამოიყენოს ელექტროენერჯის მიღწევები, თუმცა მოვლენის მიზეზები — როგორ და რატომ — არავინ იცის“³. ეს უკვე საკითხის გარკვევაზე ხელის ალებას მოასწავებს: პრაქტიკულად გამოსადეგია; როგორ და რატომ, არ ვიცითო!

¹ „У нас осталось неразъясненным число элементов—четыре, — и оно тако- вым и остается“ — Н. Я. Марр: Яфет. теория — ИР, II, გვ. 94.

² „Если не задаваться мыслью объяснить, почему именно четыре [элементал, вопрос, как мы видели, еще открыт...“ — Н. Я. Марр: იქვე, გვ. 96.

³ იხ. Н. Я. Марр: Сдвиги в технике языка и мышления—ИР, ტ. II, გვ. 441, მართალია, იქვე მოადგეს სიტყვები: ახლა გაირკვა, რატომ — ოთხი და როგორ მიეც- ლეთ იგიო, მაგრამ მკითხველი ამაოდ ეძიებს ამას.

იმავე 1932 წელს ბაქოში, დისკუსიასთან დაკავშირებულ მოხსენებაში, შეკითხვაზე „რატომ ოთხი ელემენტი“ ნ. მარმა უპასუხა: „არის ზოგი რამ, რასაც დამტკიცება კი არ სჭირდება, არამედ ჩვენებაო“¹.

ასე და ამრიგად, ოთხი ლინგვისტიკური ელემენტის დებულება, წინათ რომ დასამტკიცებელ თეორემად იყო მიჩნეული, ახლა აქსიომად იქნა გამოცხადებული... ასეთი თავისებური ბედი ეწია დებულებას, რომელიც საფუძველია პალეონტოლოგიური მეთოდისა და ქვაკუთხედია მთელი იაფეტური თეორიისა.

ოთხელემენტოვანი ანალიზის დებულება მისტიკურია.

საიდან გაჩნდა იაფეტურ თეორიაში ეს ელემენტები? წარმოშობით ესაა ტომობრივი სახელები. იაფეტურ ენათა შესწავლის პროცესში ნ. მარი გარკვეული დროიდან ფართოდ იყენებდა საანალიზო მასალად ტომონომიკურ ტერმინებსა და ტომობრივ სახელებს. განსაკუთრებით ფართო გასავალი მიეცა ამას მას შემდეგ, რაც იაფეტურ ენათა წრე გაფართოვდა და მასში მოექცა კავკასიური ცოცხალი ენებისა და წინა-აზიის ძველი მკვდარი ენების (ურარტულის, სუზურის, ხეთურის...) გარდა ხმელთაშუა ზღვის ენებიც, როგორცაა მკვდარი ენები — პელასგური (ბალკანეთის ნახ.-კუნძ.), ეტრუსკული (აპენინის ნახ.-კუნძ.) — და ცოცხალი ენა ბასკური (პირენეის ნახევარკუნძულზე). ისტორიულად შემოწმებული შესადარებელი მასალა თანდათან მცირდებოდა. განვითარების სხვადასხვა ვზა გამოვლილი ენების შედარებისას სათანადო ფაქტების საერთო ისტორიულ მნიშვნელამდის დაყვანა დღითიდღე ძნელდებოდა. ენათა ურთიერთობის ძიებისას მკვლევრის მასალა თანდათანობით იზღუდებოდა, ტომთა სახელების ხვედრი წონა მატულობდა... „ბასკი“, „მესხი“, „აფხაზი“ („აბასგი“) ადვილად „უკავშირდებოდა“ ერთიმეორეს. ამრიგად გამოიყო, როგორც განსაკუთრებული მნიშვნელობის მქონე, ჯერ 11 ტომობრივი სახელი, მერმე — 7, და ბოლოს — 4.

ამას დაერთო ვარაუდი: ყოველ ტომს თავდაპირველად მხოლოდ ერთი სიტყვა ჰქონდა, ეს იყო მისი ტოტემიცა და სახელიცაო. ტომობრივ სახელთა შეკვარება კი ტომთა მეტყველების უნივერსალურ პრინციპად გამოცხადდა. ეს ენებოდა ჯერ მხოლოდ იაფეტურ ტომებსა და ენებს. მერე მოხდა ამის უნივერსალიზაცია („იაფეტისმები“ ვიპოვეთ დედამიწის თითქმის ყველა ენაში). ამ გზით მივალწიეთ დებულებამდის: ყველა ენის ყველა სიტყვა ოთხი ელემენტისაგან შედგაო.

¹ „...Некоторые вещи доказывать нет надобности, их надо показывать! Так, например, видишь, что элементы существуют. Вопрос не в том, как они возникли. Наблюдение показало (!), что есть 4 элемента. Почему, не знаю. Это просто факт, а почему — это другой вопрос“ — „К бакинскому дискуссии“... (1932), გვ. 44.

არა ჩანს ოღონდ, რატომ დაემატა ამას მეორე დებულება: ახლა სიტყვის ანალიზი ამ ელემენტის აღმოჩენით უნდა დავიწყოთო. ძნელია ლოგიკური დასაბუთება მოვუპოვოთ ალოგიკურ დებულებას. წინა დებულებაც — ყველა სიტყვა ოთხი ელემენტისაგან შეიქმნა — უფრო აზრთა შესაძლო ფსიქოლოგიურ თანამიმდევრობას აღწესხავს, ვინემ აზრთა ლოგიკურად აუცილებელ განვითარებას.

ამრიგად, ოთხელემენტოვანი ანალიზის პრინციპი იაფეტურ თეორიაში, არც ერთბაშად გაჩენილა და არც შემთხვევითი ხასიათისაა: ესაა ისტორიზმის პრინციპის თანდათანობითი განვლება-დაღვევის პროცესის შედეგი: იაფეტურმა თეორიამ დაიწყო ისტორიულ-შედარებითი მეთოდით და დაამთავრა ისტორიულ საყრდენს მოკლებული შედარებით...

ასე წარმოგვიდგება ოთხი ელემენტის შესახები დებულების დამკვიდრების პროცესი იაფეტურ თეორიაში. რასაკვირველია, ესაა ერთგვარი ახსნა უცნაური დებულების წარმოჩენისა, მაგრამ ეს არაა დასაბუთება არც მისი საჭიროებისა და არც მისი შესაძლებლობისა....

§ 122. ზოგადი დასკვნა 5. მარის პალეონტოლოგიური მეთოდის შესახებ. იაფეტური თეორიის პალეონტოლოგიური მეთოდი ანტიისტორიულია. ოთხი ელემენტის შესახებ დებულება არ დამტკიცებულა და ვერც დამტკიცდება. ეს დებულება მისტიკურია. ელემენტების მიხედვით ანალიზი ნებისმიერია.

თეორია, რომელიც ენათმეცნიერული კვლევის იარაღად იუენებს პალეონტოლოგიურ ოთხელემენტოვან ანალიზს, არა თუ არ არის ენის დიალექტიკურ-მატერიალისტური თეორია, — ის ვერც იქცევა ასეთ თეორიად: ოთხი ელემენტის შესახებ მოძღვრებიდან მატერიალისტური დიალექტიკისაკენ გზა არ გაიკაფება.

პალეონტოლოგიური ელემენტოვანი ანალიზი აუპიროვნებს ენებს, დაჰყავს რა ყველა ისინი ოთხი ელემენტის შესაძლო პროდუქტამდის¹, და შინაგანი აუცილებლობით იძლევა ცალკეული კონკრეტული ენების პრინციპში ლიკიდაციას: ცალკეული ენა, როგორც განვითარების თავისი კონკრეტული სახის მქონე, უარყოფილია; პალეონტოლოგიურ ანალიზს ყველა ენა დაჰყავს ოთხი ელემენტის საერთო მნიშვნელამდის.

პალეონტოლოგიური ელემენტოვანი ანალიზის საშუალებით არ მოხერხდა არც ერთი კონკრეტული ენის შესწავლა; ეს შემთხვევითი არაა:

¹ შტრ.: „თუ ფრიად განვითარებულ ენებს კანონები და განსაზღვრებანი საერთო აქვთ ყველაზე ნაკლებ განვითარებულ ენებთან, — მეორე მხრივ, — სწორედ ის, რაც ამ ზოგადისა და საერთოსაგან განსხვავებას წარმოადგენს, შეადგენს მათს განვითარებას“ — ე. მ ა რ ქ ს ი, „პოლიტიკ. ეკონომიის კრიტიკისათვის“ — ქართ. თარგმ., გვ. 5.

ელემენტოვანი ანალიზის გამოყენებით შეუძლებელია დამუშავდეს რომელიმე ენის ისტორიული გინდ სტატიკური გრამატიკა. ინდო-ევროპული ენათმეცნიერების კრიტიკა პალეონტოლოგიური ელემენტოვანი ანალიზის პოზიციებიდან არაა მეცნიერული, მარქსისტული: ის უარყოფს იმას, რაც ყველაზე ფასეულია ენათმეცნიერებაში — უარყოფს ისტორიულ-შედარებით მეთოდს — და არაფერს იძლევა ისეთი მოვლენების დასაძლევად, როგორცაა, ინდივიდუალიზმი, ფსიქოლოგიზმი, ესთეტიზმი დასავლეთის ენათმეცნიერებაში, ლოგიციზმი, ფსიქოლოგიზმი და ფორმალისმი სტატიკურ ენათმეცნიერებაში.

ნ: მ ა რ ი ს ახალი მეთოდი, პალეონტოლოგიური, ისტორიულ-შედარებითი მეთოდის მაგივრობას ვერ გასწევს. ისტორიულ-შედარებითი მეთოდი საჭიროებს შევსება-დაზუსტებას (პირველ ყოვლისა, ნარევე ენათა შესწავლის საჭიროებათა მიხედვით). ეს დაზუსტება ისტორიზმის გაძლიერებას მოითხოვს და ამის გარეშე შეუძლებელია.

§ 123. ახალი ეტაპი იაფეტურ თეორიაში — პალეონტოლოგიური მეთოდი უელემენტებოდ. ზემოთ (§§ 118—120) ნაჩვენებია, რომ ელემენტოვანი ანალიზი ქმნის წყალგამყოფ ხაზს იაფეტურ თეორიასა და ისტორიულ-შედარებით ენათმეცნიერებას შორის. ელემენტოვანი ანალიზის პრინციპი განსაზღვრავს იაფეტური თეორიის პოზიციებს, როგორც პოზიტიურ, ისე ნეგატიურ მომენტებში. ელემენტოვანი ანალიზი შეუთავსებელია საბჭოთა ენათმეცნიერების ძირითად პრინციპებთან. ელემენტოვანი ანალიზით არაფერი შეიძლება დასაბუთდეს. ესა თუ ის დებულება, რამდენადაც ის ელემენტოვან ანალიზზეა დამყარებული და სხვა გზით შეუძლებელია იქნეს დამტკიცებული, მეცნიერულ დებულებად ვერ მიიჩნევა.

სხენებული მოსაზრებანი წარმოდგენილი იყო ჩვენს მოხსენებაში: „პრობლემა ენისა, როგორც ენათმეცნიერების საგნისა“ ...¹ ელემენტო-

¹ სათანადო ადგილი ასე: *«Палеонтологический метод антиисторичен. Учение о четырех элементах не доказано и недоказуемо. Анализ по элементам произволен. ... Речь идет не, вообще, о палеонтологии речи, а о палеонтологическом анализе при помощи четырех лингвистических элементов.*

Сама по себе палеонтология речи — увязка древнейшей истории языка с древнейшей историей мышления, с историей культуры, вообще, и техники, в частности, — в принципе беспорна; но положения палеонтологии речи, поскольку их нельзя обосновать иными средствами, — не могут не быть отклонены — об. *«Проблема языка как предмета лингвистики в свете основных задач советского языкознания»* — წაკითხულია მოხსენებად საკავშირო მეცნიერ. აკად. ლიტერატურისა და ენის განყოფ. სესიაზე, 1940 წ. 27 მაისს. დიბეჭდა ვენიკის მოამბეში, X (გვ. 394).

ვან ანალიზს დამცველი არ აღმოუჩნდა, ყოველ შემთხვევაში წამყვან სპეციალისტთა შორის.

1940 წლიდან „ენისა და აზროვნების“ ინსტიტუტმა¹ (ყოფ. „იაფეტური ინსტიტუტი“) ხელი აიღო ელემენტოვან ანალიზზე. დღის წესრიგში დადგა, როგორც გადაუდებელი საკითხი, იმ დებულებათა გამოყოფა, რაც ძალაში რჩება ამ პირობებში², რისი დამტკიცებაც შეიძლება ელემენტების გარეშე.

იაფეტური თეორია უელემენტებოდ — ესაა ამ თეორიის განვითარების ახალი ეტაპი.

1940 წლის დამლევს გამოქვეყნდა ი. მეშჩანინოვის წერილი „საბჭოთა ენათმეცნიერების მორიგი ამოცანები“¹. არსებითად ამ წერილს საპროგრამო ხასიათი აქვს; მისი მიზანია გარკვეოს იაფეტური თეორიის პოზიციები ელემენტების საკითხის მოხსნის შემდეგ. წერილი მიზნად ისახავს, რაც შეიძლება უმტკივნეულო იყოს ახალ პოზიციებზე ოფიციალურად გადასვლა². წერილის შინაარსი სქემატურად ასე გადმოიკვამ: ნ. მ ა რ ი ი ყ ე ნ ე ბ ლ ა ე ლ ე მ ე ნ ტ ო ვ ა ნ ა ნ ა ლ ი ზ ს, ა უ ც ი ლ ე ბ ლ ა დ ა ც კ ი მ ი ა ჩ ნ დ ა ი გ ი . ნ. მ ა რ ის მ ი მ დ ე ვ რ ე ბ მ ა პ ა ლ ე ო ნ ტ ო ლ ო გ ი უ რ ი ა ნ ა ლ ი ზ ი გ ა ა ი გ ი ე ს ე ლ ე მ ე ნ ტ ო ვ ა ნ ა ნ ა ლ ი ზ თ ა ნ . ჩ ვ ე ნ ე ლ ე მ ე ნ ტ ე ბ ს ვ ე რ ვ ი ყ ე ნ ე ბ თ დ ა ა რ ვ ი ყ ე ნ ე ბ თ, მ ა გ რ ა მ პ ა ლ ე ო ნ ტ ო ლ ო გ ი უ რ ა ნ ა ლ ი ზ ს ძ ა ლ ა შ ი ვ ტ ო ვ ე ბ თ: ე ს ა ნ ა ლ ი ზ ი მ ე ტ ყ ვ ე ლ ე ბ ი ს ს ტ ა დ ი უ რ ი გ ა ნ ვ ი თ ა რ ე ბ ი ს ა (და, მ ა შ ა ს ა დ ა მ ე, ე რ თ ი ა ნ ი გ ლ ო ტ ო გ ო ნ ი უ რ ი პ რ ო ც ე ს ი ს) დ ე ბ უ ლ ე ბ ე ბ თ ა ნ ა ა მ კ ი დ რ ო დ დ ა კ ა ვ შ ი რ ე ბ უ ლ ი ო .

აი დამახასიათებელი ადგილები ამ საყურადღებო წერილიდან:

„ერთიანი გლოტოგონიური პროცესის აღიარებამ წინ წამოსწია გადმონაშთების პრობლემა მათს ისტორიულ განაკვეთში, რამაც თავის მხრივ დასვა საკითხი ბგერითი მეტყველების დასაწყისი პერიოდების შესახებ. აქ პოვა თავისი ადგილი ოთხმა ელემენტმა. როგორც ყოველი მეცნიერული კონცეფცია, თუნდაც პრობლემატური, ლინგვისტიკური ელემენტების სქემა საჭიროებს მეცნიერულ დამტკიცებას თუ უარყოფას.

¹ სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ ელემენტოვან ანალიზს უკვე აღარ ემყარება ი. მეშჩანინოვის შრომები: „ახალი მოძღვრება ენის შესახებ“ (1936 წ.) და „ზოგადი ენათმეცნიერება“ (1940 წ.).

² შდრ. იმავე ავტორის წერილი: „ძირითადი ლინგვისტიკური ელემენტები (მათს იაფეტოლოგიურ გაშუქებაში)“, Яз. и мышл. II (1934), გვ. 7—31. აქ ავტორი ელემენტებს ასაბუთებს და იყავს.

³ იხ. Изв. Отдел. Литерат. и Языка Акад. Наук СССР, 1940, № 3.

შე ახლა ხელს არ გვიდებ არც ერთს და არც მეორეს. ჩემს მიზნად ვთვლი გამოვარკვით, რამდენადაა შესაძლებელი პალეონტოლოგიური ანალიზის წარმოებისას ჩვენს დროს და ჩვენი ძალებით გამოვიყენოთ აღნიშნული კონცეფცია.

ამ საკითხის გარკვევისათვის, პირველ ყოვლისა, უნდა შევნიშნოთ, რომ, ჩემი თვალსაზრისით, არაა დამტკიცებული ელემენტოვანი ანალიზის გამოყენების აუცილებლობა იმ ენების მიმართ, რომლებშიაც სიტყვის ფუძეები არ ემთხვევიან პირველადი ოთხი ლინგვისტიკური ელემენტის უშუალო ნაირსახეობებს, და იმ ენების მიმართ, სადაც ეს ელემენტები, როგორც ძირეული მასალა, სუსტად ჩანს (აუცილებელი არაა, იმიტომ რომ შეუძლებელია?! — ა. ჩ.).

მეორე მხრივ, ელემენტოვანი ანალიზის განოყენებით მუშაობა მეტად რთულია, ვინაიდან თვით ელემენტის გაგება... სრულებით არაა დადგენილი ერთხელ და სამუდამოდ ყველა ენისათვის. არ შეიძლება ვამტკიცოთ, თითქოს სიტყვის ასეთი ძირები არსებობდეს ყველა ენაში თავისი აქტუალური მნიშვნელობით... (მდრ. ნ. მარის მოსაზრებანი, § 114).

ოთხი ლინგვისტიკური ელემენტის გამოყენებას მნიშვნელოვნად აძნელებს ისიც, რომ პირველად, ბგერით კომპლექსებად მიჩნეულ ამ ელემენტებს, მეტყველების განვითარებასთან დაკავშირებით უნდა განეცადათ ცვლილება ისევე, როგორც ყველაფერ სხვას ენაში. ელემენტების ძიება — მათი უცვლელი სახით — ადამიანის მეტყველების განვითარების ისტორიული პროცესის მთელ სივრცეზე... ძირითად წინააღმდეგობაში იქნებოდა პალეონტოლოგიური კვლევის მთავარ პრინციპებთან¹ (მდრ. ნ. მარის შეხედულებანი: § 104, გვ. 251, § 118—120).

დამახასიათებელია ასეთი ადგილებიც:

„... ასეთ პირობებში ელემენტოვანი ანალიზის გამოყენებისათვის საჭირო იქნებოდა წინასწარ დაგვედგინა თვით ელემენტების რაგვარობითი მდგომარეობა ყოველი სტადიური პერიოდისათვის და, მაშასადამე, ყოველი ენობრივი სტრუქტურისათვის, რომელნიც დიდად დაშორდნენ მეტყველების პირვანდელ მდგომარეობას. ნ. მარის მოწაფეთა და მიმდევართაგან არავის მოუყიდა ხელი ასეთი მუშაობისათვის და არც თუ შეეძლო მოეკიდებინა ხელი“ (საჭირო კი იყო? — ა. ჩ.).

„ასეთ პირობებში ოთხელემენტოვანი ანალიზის გამოყენებას იქ,

¹ იხ. ი. მეშჩანინოვი: Очеред. задачи — ИАН, ვვ. 21 — 22 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

სადაც ელემენტები ნიშნად ოდენობას არ წარმოადგენს, ეკარგება უდავო დამტკიცების ძალა“¹.

უფრო კატეგორიული ხასიათი აქვს ი. მეშჩანინოვის მტკიცებას, როცა ლაპარაკობს „რავგარობით ცვლილებებზე ლექსიკურ შედგენილობაში“: „აქ ელემენტოვანი ანალიზი არაფერს ამტკიცებს, მაშინ როდესაც პალეონტოლოგიური მიდგომა სავსებით ძალაშია. შემდეგ, რამდენადაც ვლაპარაკობთ „მეტყველების აგებულების გარდაქმნაზე“, იმდენად პალეონტოლოგიურ ანალიზს შეიძლება დაექვემდებაროს მთელი ფრაზის აგებულებაც (მაგ., ნომინატიური წინადადების წარმოქმნა რავგარობის მიხედვით სხვანაირი წყობის წინადადებისაგან და ა. შ.) ამ შემთხვევაშიაც ელემენტოვანი ანალიზს აგრეთვე ადგილი არ ურჩება“².

საგულისხმოა შემდეგი დებულებაც: „მართალია ნ. მარი ფართოდ იყენებდა ელემენტოვანი ანალიზს, ოთხელემენტოვანი ანალიზის გამოყენებას აუცილებელ პირობადაც კი მიიჩნევდა პალეონტოლოგიურ ძიებაში. მაგრამ ამ შემთხვევაშიაც ელემენტოვანი ანალიზი არ ეწევა პალეონტოლოგიური ანალიზის მაგივრობას, არამედ არის მხოლოდ ტექნიკური ხერხი და ისიც მხოლოდ სიტყვებზე მუშაობისას, და არა მტყვევების სტრუქტურაზე მუშაობისას...“³.

რას მოითხოვს ი. მეშჩანინოვის აზრით პალეონტოლოგიური ანალიზი? შედარებას, ოღონდ არა ერთი ოჯახის ენათა წრეში, არამედ სხვადასხვა ოჯახის ენებს შორის: პალეონტოლოგიური ანალიზი ამით განსხვავდება ფორმალურ-შედარებითი ანალიზისაგან, რომელსაც „ნ. მარი სრულებითაც არ უკუაგდებდა, არამედ ართულებდა პალეონტოლოგიური ანალიზითაც და მით აყავდა უფრო მაღალ საფეხურზე“⁴, ამბობს ი. მეშჩანინოვი.

არც ენათა ოჯახი ყოფილა უარსაყოფი: „...ენათა დაჯგუფება ოჯახებად მეცხრამეტე საუკუნის ენათმეცნიერების უდიდესი მიღწევააო“ — წერს ი. მეშჩანინოვი. ნ. მარმა მხოლოდ სახელები გამოცვალა („პრომეთეიდული“ — ინდო-ევროპულის ნაცვლად, „ალდანური“ — თურქულის ნაცვლად, „სისტემა“ — ოჯახის ნაცვლად), თვით კლასიფიკაცია კი დატოვა⁴. ოღონდ ენათა ოჯახი წინარე ენით არაა შეპირობებული, ე. ი. წარმოშობა არ აერთიანებსო. რის მიხედვითაა, მაშ, გაერთიანებული ენე-

¹ ი. მეშჩანინოვი, Очеред. задачи—ИАН, გვ. 23: „При таких условиях применение анализа по четырем элементам там, где элементы уже не являются значимой величиною (სადაც, მაშ, აქვს მნიშვნელობა?!), утрачивает силу бесспорного доказательства“.

² იქვე, გვ. 21 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

³ იქვე, გვ. 21 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

⁴ იქვე, გვ. 24, 25.

ბი ოჯახში? ამის პასუხი ზოგადად გვეუბნება — „ენათა დაჯგუფება [ოჯახებად] კაცობრიობის ისტორიის პროდუქტიაო“¹.

ამრიგად, უელემენტო პალეონტოლოგიური ანალიზი ესაა შედარებითი ანალიზი, ოღონდ მას იყენებენ სხვადასხვა ოჯახის ენათა მიმართ. რათა ამ გზით გამოვლენილ იქნეს მეტყველების სტადიური განვითარება. დებულება სტადიური განვითარების შესახებ შინაგან კავშირშია დებულებასთან ერთიანი გლოტოგონიური პროცესის შესახებ: სხვადასხვა ოჯახის ენებში წარმოდგენილია სხვადასხვა საფეხური (სტადია) ენათა წარმოქმნა-განვითარების ერთიანი პროცესისა, შედარებამ ეს უნდა გამოავლინოს. რა მასალაზე? სიტყვასა და შესიტყვებაზე, განსაკუთრებით ამ უკანასკნელზე.

§ 124. უელემენტო პალეონტოლოგიური ანალიზი და ენის ისტორია. რა სახეს იღებს ეს საპროგრამო დებულება საენათმეცნიერო კვლევა-ძიების პრაქტიკაში? ი. მეშჩანინოვმა სცადა პალეონტოლოგიური გზით ეკვლია წინადადების აგებულების ევოლუცია; წინადადების აგებულება პალეოაზიურ ენებში (ესკიმოსურში, გილიაკურში, ჩუკოტურში) შეპირისპირებულ იქნა სხვადასხვა კავკასიურ ენათა (აფხაზურის, ხუნძურ-დარგულ-ლაკურის, ქართულისა და ზანურის) და ინდო-ევროპულ ენათა წინადადების აგებულებასთან და წამოყენებულ იქნა დებულება, რომ ამ ენებში დადასტურებული სხვადასხვა კონსტრუქცია ასახავს სინტაქსურ კონსტრუქციათა ისტორიულ შემდგომადობას: ინკო რ პო რ ა ც ი ა — პო სე სი უ რ ი კონსტრუქცია — ერგატიული კონსტრუქცია — ნომინატიური კონსტრუქცია — ესაა საფეხურები წინადადების კონსტრუქციის ისტორიული განვითარებისა². ელემენტები არსად ჩანს; ტიპოლოგიური შედარებაა კვლევის საშუალება.

რამდენად გამართლებულია ასეთი კვლევა: ე. ი. საკითხის ამგვარი დაყენება და ამ წესით გადაწყვეტა? პრინციპში ასეთი ცდა მისაღებია. ფაქტობრივ, ყველაფერი იმაზეა დამოკიდებული, რადენად სწორად იქნება ისტორიული პერსპექტივა დაცული, ისტორიული ვითარება გავალისწინებული.

საკითხი, მანასადამე, ასე დგას: სხვადასხვა ოჯახის ენათა ტიპოლოგიური შეპირისპირება მოგვეცემს თუ არა ამ ენათა ისტორიის (სათანადო ფაქტების მასალაზე, რა თქმა უნდა), თუ პირუკუ: უნდა ვიცოდეთ შესაპი-

¹ ი. მეშჩანინოვი, Очеред. задачи—ИАН, გვ. 24, 25.

² იხ. ი. მეშჩანინოვი: Общее языкознание, 1940 (უფრო აღრე: Новое учение о языке, 1936). აგრეთვე: Глоттогонический процесс и проблема стадийности — ИАН, 1941, № 3, გვ. 8 — 28.

რისპირებელ მონაცემთა ისტორია, თუ გვინდა ამგვარი ტიპოლოგიური შეპირისპირებიდან მეცნიერული მნიშვნელობის დასკვნები გაკეთდეს?

პირველ შემთხვევაში ტიპოლოგიური შედარება ისტორიულ-შედარებითი ძიებისაგან დამოუკიდებელი აღმოჩნდება, პალეონტოლოგიურ ანალიზს ისტორიულ-შედარებითი ძიება აღარ დასჭირდება, — აქ ახალი, თავისთავადი გზა იქნებოდა ნა.ოვი. მეორე შემთხვევაში კი, ტიპოლოგიური ანალიზი, შეპირისპირება და მისი შედეგი ისტორიულ-შედარებითი ძიების დანართი, ისტორიულ-შედარებით ძიებაზე დამოკიდებული მეორეული მომენტი აღმოჩნდებოდა.

რომელი შესაძლებლობა შეეფერება საქმის ვითარებას?

ამის შემოწმება შეიძლება მხოლოდ იმ მონაკვეთზე, სადაც ი. მეშხანინოვის მიერ განხილულ ენათა ისტორია ასე თუ ისე ხელმისაწვდომია. მხედველობაში გვაქვს კავკასიური ენები, კერძოდ, ქართველური ენები (პალეო-აზიური ენების ჩვენება ასეთი შემოწმებისას არ გამოგადგებოდა).

ქართველურ ენებში ისევე, როგორც მთის კავკასიურ ენებში, ერგატიული კონსტრუქცია გვაქვს: გარდამავალ ზმნასთან რეალური სუბიექტი ერგატივშია (მოთხრობითში). ოღონდ ერთი განსხვავებით: ზოგი კავკასიური ენა ასეთ შემთხვევაში ზმნის დროს არ უწყევს ანგარიშს (რა დროც უნდა იყოს, რეალური სუბიექტი ერგატივშია), ზოგან კიდევ ერგატივი მხოლოდ გარკვეულ დროებთან იხმარება. ხუნძურში, მაგალითად, ითქმის: ინსუცა რუყ — ბანა, ბალა „მამამ სახლი აშენა“, „(მამამ სახლი) აშენებს“, ქართულში გვაქვს: მამამ სახლი აშენა, მაგრამ: მამა სახლს აშენებს. თუ ზმნა აწმყოშია, ქართულში რეალური სუბიექტი სახელობითშია (კონსტრუქცია ნომინატიურია), ერგატიული კონსტრუქცია მხოლოდ ნამყო ძირითადის ჯგუფში გვექნება.

ქართველურ ენათაგან სვანური ქართულის მსგავს ვითარებას გვიჩვენებს; მეგრულში — ერგატიული კონსტრუქცია აგრეთვე ნამყო ძირითადის ჯგუფში გვაქვს, მაგრამ ყველა ზმნასთან — ვარდამავალთანაც, გარდაუვალთანაც (ბაბაქ აკეთუ, ბაბაქ დოღურუ — „მამამ აკეთა“, „მამამ მოკვდა“) ქანურში სწორედ ისეთივე სურათი გვაქვს, როგორსაც ხუნძური გვიჩვენებს: ბაბაქ ოხორი კოდუმს — „მამამ სახლი აშენებს“, ბაბაქ ოხორი დოკოდუ — „მამამ სახლი ააგო“, ბაბაქ ოხორი დოკოდუდორენ || დოკიდერენ — „მამამ სახლი „ნაშენება“ — ყველგან მოთხრობითი გვაჯვს (ბაბაქ „მამამ“).

რა განმარტება მიეცა ამ ფაქტს პალეონტოლოგიური უელემენტო ანალიზის თვალსაზრისით? ქანურში დაცულია ძველი ვითარება; რაც ქართულში დასტურდება, ქანურთან შედარებით ახალიაო. ძველ ქართულშიც რომ ასეთივე მდგომარეობა გვაქვს, ეს არაფერს ნიშნავს: ცო-

ცხალმა უმწერლო ქანურმა შემოგვინახა განვითარების უფრო ძველი საფეხური, ვინემ თხუთმეტი საუკუნის წინანდელმა ქართულმა ძეგლებმა; სხვანაირად რომ ვთქვათ: ქანურის კონსტრუქცია სტადიურად უფრო ძველია, ძველი ქართულის უძველეს ძეგლებში დაცული კონსტრუქცია სტადიურად უფრო ახალია.

მწყობრი და თანამიმდევრულია მსჯელობა, მარტივი და მიმზიდველი სქემა. ოღონდ საკითხავია: რაზღენად ეთანხმება იგი ფაქტებს? ზოგადად რომ ვიმსჯელოთ, ცოცხალმა მეტყველებამ (დიალექტმა), რასაკვირველია, შეიძლება ამა თუ იმ შემთხვევაში უფრო ძველი ვითარება შემოგვინახოს, ვინემ დიდი ხნოვანების წერილობითმა ძეგლმა. საამისო ფაქტები ყველა ენის ისტორიაში დაიძებნება, მაგრამ ასეთი შესაძლებლობა ერთადერთი არაა. საწინააღმდეგო შესაძლებლობაც არანაკლებ ცნობილია.

სათანადო შემთხვევები საგანგებოდ უნდა შემოწმდეს — კონკრეტული ენის ისტორიის რეალურ კონტექსტში.

რას გვეუბნება ქართველურ ენათა ისტორია ჩვენთვის საინტერესო საკითხზე? ქანურის კონსტრუქცია უფრო ახალია, ვინემ ქართულიდან ცნობილი კონსტრუქცია: ესაა ქართულის ვითარება, გამარტივებული უნიფიკაციის შედეგად. უნიფიკაცია მეგრულშიც გვაქვს; იქ მოშლილია ზმნის გვართა სხვაობა ნამყო ძირითადში და ყველა ზმნა ერგატიულ კონსტრუქციას მოითხოვს: ბაბაქ გააკეთე, — ქომორთე, — დოღურე — „მამამ გააკეთა, — მოვიდა, — მოკვდა“... ქანურში უნიფიკაცია ზმნის გვარებს არ შეეხება, უნიფიკაციამ დროთა სხვაობა მოშალა: ბაბაქ დოკოდუ, — კოდუმს, — დოკუდუდორენ „მამამ ააშენა, აშენებს, ნაშენება“ (მაგრამ: ბაბა დოღურე — „მამა მოკვდა“). გარდამავალ ზმნას ქანურში ყველა დროში ერგატიული კონსტრუქცია აქვს. ყველაზე ახალია ეს კონსტრუქცია თურმეობითის ჯგუფში (ბაბაქ დოკოდუდორენ); მას წინ უნდა უსწრებდეს ერგატივის გამოყენება აწწყოში (ბაბაქ კოდუმს); ნამყო ძირითადი — ბაბაქ დოკოდუ — ამოსავალია უნიფიკაციის პროცესისათვის.

აქა-იქ არქაბულ კილოკავში დღემდის შემოგვრჩა ქართულისებური კონსტრუქციის — ე. წ. ნომინატიური კონსტრუქციის აწწყო: უსთაქ (|| უსთა) ოხორი კოდუმს „ოსტატმა (|| ოსტატი) სახლი აშენებს“; ცაეჯი (|| ცაეჯიქ) ცილუმს მთუთი „მონადირე (|| მონადირემ) კლავს დათვი; ქათიბი (|| ქათიბიქ) ნქარუმს ქარტალი „მწერალი (|| მწერალმა) წერს ქალაღი“¹.

ქანური ვითარების მეორეულობას სვანურის ჩვენებაც ადასტურებს:

¹ იხ. ავტორის: ქანურის გრამატ. ანალ., II, გვ. 2.

სვანურს იგივე კონსტრუქციები აქვს, რაც — ძველ-ქართულს: ნამყო ძირითადად — ერგატიული, აწმყოში — ნომინატიური.

კონსტრუქციათა სტადიური ტრანსფორმაციის სქემა გართულდა: ჰანურში ერგატიული კონსტრუქცია მოსდევს ნომინატიურს (აწმყოში), დატიურს (თურმეობითში). არის საკმაო საფუძველი ვიფიქროთ, რომ ხუნძურშიც I და II პირის ნაცვალსახელებთან ერგატიული კონსტრუქცია მეორეულია.

გენეზისის თვალსაზრისით კიდევ უფრო არსებითია ის, რომ ქართულში I და II პირის ნაცვალსახელებთან ერგატიული კონსტრუქცია დღემდის არ გავაჩნია, ამაზე აქ ვერ შევჩერდებით.

რამდენადაც ჰანურის ვითარებაშია მოცემული საკონტროლო მაგალითი, დასკვნა ერთია: სტადიური განვითარების სურათი, მოპოვებული ტიპოლოგიური შედარების გზით, პალეონტოლოგიური უელემენტო მეთოდის გამოყენებით, არ ეთანხმება ისტორიული დოკუმენტაციის მონაცემებს. ამ კონტექსტში არსებითია არა შემოწმების შედეგი თავისთავად, არამედ ზოგადი დასკვნა, რომელსაც იგი გვაძლავს: ერთიანი გლოტოგონიური პროცესის სტადიურ ტრანსფორმაციათა სურათი იმ შემთხვევაში იქნება მეცნიერულად ფასეული, თუ ისტორიული ანალიზის მტკიცე შედეგებზეა დამყარებული. მაშასადამე, ტიპოლოგიური შეპირისპირება დოკუმენტირებული ისტორიული ანალიზის მაგივრებას ვერ გასწევს, ტიპოლოგიური შედარება ისტორიულ-შედარებითი ძიების ადგილს ვერ დაიჭერს. იგი საჭიროებს ასეთ ძიებას, როგორც საყრდენს. უამისოდ ტიპოლოგიური შედარება ეთნო-ფსიქოლოგიისაგან ძნელი გასამიჯნი იქნებოდა.

რასაკვირველია, ერთიანი გლოტოგონიური პროცესი არ შეიძლება იმის დასამტკიცებელ საბუთად იქცეს — ინდო-ევროპული ენები კავკასიური ენების ტრანსფორმაციის შედეგია, ამ ტრანსფორმაციის შემდეგი საფეხური. ასეთი რამ არ შეიძლება დამტკიცდეს. ასეთი რისაშე მტკიცება ტიპოლოგიური შედარებისათვის საჭირო სრულებით არაა.

ერთიანი გლოტოგონიური პროცესი ენათა ერთიმეორისაგან წარმოქმნას არ შეიძლება გულისხმობდეს, თუ ამოსავალი მასალის ერთობა არაა ნავარაუდები, თუ შედარება ტიპოლოგიურია¹.

¹ ამიტომ არაა გასაგები, როცა ი. მეშჩანინოვი ამბობს: ენათა გენეალოგიური კლასიფიკაცია (სხვადასხვა წარმოშობის აღიარება) მნიშვნელოვნად აბრკოლებდა სხვადასხვა სისტემის ენათა შედარებით მიმოხილვასო (იხ. ი. მეშჩანინოვი: *НОВОЕ В УЧЕНИИ О ЯЗЫКЕ*, 1945, გვ. 6).

ორნი ერთი: ან საქმე ეხება ტიპოლოგიურ შედარებას, და მაშინ რაიმე შეფერხებაზე დაპარაკი შეუძლებელია; პირიქით, ამგვარი შედარებისათვის ისტორიული ენათმეცნ.

ერთიანი გლოტოგონიური პროცესი ენათა განვითარების ერთგვარობას უნდა გულისხმობდეს, ერთგვარობას სხვადასხვა წარმოშობის ენებში. ამ შემთხვევაში ერთგვარობა უფრო საგულისხმო მოვლენაა, ვინემ იმ შემთხვევაში, როცა მას ერთი წარმოშობის ენებში ვადასტურებთ.

პროცესის ერთგვარობა შეიძლება მეღავენდობოდეს ფონეტიკაში, მორფოლოგიაში, სინტაქსში, სტილში. ამ ერთგვარობის დადგენის ერთადერთი გზაა — სათანადო ენათა ისტორია. რაც უფრო მეტი ენის მასალა იქნება შესწავლილი, რაც უფრო მდიდარი შინაარსი აღმოაჩნდება კონკრეტულ ენათა კონკრეტულ ისტორიას, მით უფრო მეტი შესაძლებლობა გვექნება გამოვეყნოთ ერთგვარი პროცესები ცალკე ენების განვითარებაში, ცალკეული ოჯახის ენათა განვითარებაში, სხვადასხვა ოჯახის ენათა განვითარებაში, რაიც პრინციპში საერთოდ ენის განვითარების ერთიანობას ეტოლება: ამგვარ ცდებს განზოგადების მეტნაკლებობადა განასხვავებს.

§ 125. ერთიანი გლოტოგონიური პროცესი და ისტორიული ენათმეცნიერება. ასეთი განზოგადება ისტორიული ენათმეცნიერებისათვის უცხო არაა. დებულება: სინტაქსურ ურთიერთობათა ისტორიაში შეთანხმება უფრო ძველია, მართვა — უფრო ახალი — ისეთი დებულებაა, რომელსაც დადასტურება მოეპოვება სხვადასხვა წარმოშობის ენაში.

ასევე დებულება: ინდო-ევროპულ ენათა განვითარებაში მორფოლოგიური ინვენტარი ღარიბდება, სინტაქსური ურთიერთობა რთულდება — ზოგადი ხასიათისაა.

იქნებ ისტორიული ენათმეცნიერება სტიქიურად მივიდა ამგვარ დებულებათა წამოყენებამდის? არა, ამგვარი ძიების კანონზომიერება შეგნებული იყო და ძიება პრინციპულად დასაბუთებული. ამაზე ი. მეშჩანინოვიც მიუთითებს და ვანდრიესის და სეპირი მოჰყავს მაგალითად.¹

ნიერება უხვსა და საიმედო მასალას გვაწვდის; ანდა საქმე ეხება არატიპოლოგიურ შედარებას სხვადასხვა ოჯახის ენათა, და ამას გენეალოგიური კლასიფიკაცია და ისტორიული ენათმეცნიერება არა თუ აფერხებს, არამედ პრინციპში უარყოფს.

მეორეგან ი. მეშჩანინოვი უსაყვედურებს ისტორიულ ენათმეცნიერებას: ერთი ოჯახის ენებს მუდამ იმავე ოჯახში ტოვებენო, ე. ი. ერთი ოჯახის ენების სხვა ოჯახისად გარდაქმნას უარყოფენო (იხ. Новое в учение о языке, გვ. 8). რადაა საჭირო დავუშვათ ერთ ოჯახის ენათა ტრანსფორმაცია მეორე ოჯახის ენებად, თუ ტიპოლოგიურ შედარებაზეა ლაპარაკი? ასეთი რამ აუცილებელი იყო ელემენტოვანი ანალიზისათვის და არა ტიპოლოგიური შედარებისათვის.

¹ იხ. ი. მეშჩანინოვი: Глоттогон. процесс... ИАН, 1941, № 3, გვ. 8—9.

უფრო დამახასიათებელი იქნებოდა ზოგი სხვა ენათმეცნიერის შეხედულება ამის შესახებ. პირველ რიგში, აქ შლაიხერი უნდა დავასახელოთ. თავის ადგილას (იხ. § 15) მოხსენებული გვაქვს შლაიხერის მოსაზრებანი ამ საკითხზე.

როგორც ცნობილია, შლაიხერი განასხვავებდა ენის ევოლუციის ორ პერიოდს; ერთია ენის წარმოქმნის პერიოდი, მეორე — ენის დაშლარღვევის პერიოდი. შლაიხერის აზრით ენის წარმოქმნის პროცესი ყველგან არსებითად ერთნაირია, არსებითად ერთნაირია ენის დაშლარღვევის პროცესიც. რა იწვევს ამას? „ეს გამომდინარეობს ადამიანის ბუნების არსებითი იგივეობისაგან და სამეტყველო ორგანოთა თანაგვარობისაგან“¹. „... მთავარ მომენტებში ადამიანის არსი შინაგანი აუცილებლობით ყველგან ერთი და იგივეა. ენაში ეს მელაენდება მეტად მკვეთრად, მაგრამ მელაენდება აგრეთვე ისტორიაში. ყველა ერის ისტორია ზოგადად განვითარების ერთსა და იმავე გზას გაივლის... ამისდა შესაბამისად ენათა ისტორიის შედარებითი განხილვა ისევე კანონიერია, როგორც საერთოდ ისტორიის შედარებითი განხილვა...“

„ენათა ისტორიის ასეთი დამუშავებისას... რაც შეიძლება მეტი ენა უნდა იქნეს შესწავლილი, რომ ზოგადი მნიშვნელობის მქონე დებულებები მოვიპოვოთ. ყოველივე კერძობითი მასში უნდა იქნეს განხილული, როგორც ზოგადის დადასტურება ანდა მისი უარყოფა. ასეთი — ყოველ შემთხვევაში მიზნად დასახული უნივერსალურობა, ეს ზოგადი, არის ის, რაც ენის ისტორიას აახლოებს ფილოსოფიის ისტორიასთან, ვინაიდან ეს ზოგადია ფილოსოფიური“².

„დებულება, რომ ენებს არსებითად ერთნაირი ისტორია აქვს, უყოყმანოდ უნდა მივიღოთ, როგორც ადამიანის არსის ბუნებიდან გამომდინარე“³.

პოვა თუ არა ამ თეორიულმა დებულებებმა შლაიხერის კვლევა-ძიებით პრაქტიკაში რაიმე გამოსახულება? თუ სათანადო დებულებებს დეკლარაციული ხასიათილა აქვს? შრომა, საიდანაც ამონაწერების უმეტესობაა მოყვანილი, მიძღვნილია პალატალიზაციის (მოტაციის) საკითხისადმი: ინდო-ევროპულ, სემიტურ, უნგრულ-ფინურ და სხვა ენათა ფაქტები უხვად არის მიწოდებული მოტაციის პროცესის შესასწავლად. ამრიგად, კონკრეტული ფონეტიკური პროცესის მაგალითზეა ნაჩვენები პროცესის ერთგვარობა სხვადასხვა წარმოშობის (ოჯახში) ენებში: თეორიული დებულება სპეციალური გამოკვლევითაა ილუსტრირებული

¹ იხ. შლაიხერი: Spr. Europ., გვ. 16 — 17.

² იხ. Zetaz., გვ. 14.

³ იქვე, გვ. 4.

(დამახასიათებელია შრომის ქვესათაურიც — „შედარებითი ენათისტორიისათვის“, — ენათა ისტორიაა შედარებითი განხილვის საგანი).

მოტაციის მაგალითი არაა ერთადერთი. იმავე შრომაში უკვე გვაქვს ერთიანი პროცესის ილუსტრაცია მორფოლოგიიდან: ძირეული, აგლუტინაციური, ფლექსიური ენები — ესაა განვითარების სამი საფეხური; ამათგან ძირეული ენა განვითარების პირველ საფეხურზე დარჩა, აგლუტინაციურმა მეორე საფეხურამდის აიწია, ფლექსიურმა — მესამემდის, წინა ორი საფეხურის გველით¹.

მაშასადამე, სიტყვის მორფოლოგიური სტრუქტურა ყველა ენაში განვითარების ერთსა და იმავე გზას გაივლის: წარმოშობა სხვადასხვაა, მასალა ნაირ-ნაირი, პროცესი — ერთი და იგივე.

როგორც აქედან ჩანს, შლაიხერი მორფოლოგიის მასალაზე იმავე საკითხს არკვევს, რასაც ი. მეშჩანინოვი სინტაქსის ობიექტზე აშუქებს: შლაიხერი სიტყვის სტადიურ განვითარებაზე მოგვითხრობს, ი. მეშჩანინოვი — წინადადების კონსტრუქციისაზე.

ა. შლაიხერის იდეური მოწინააღმდეგე იყო პ. პაული, ნეოგრამატიკული მიმდინარეობის თეორეტიკოსი. სიტყვის განვითარების პროცესის ერთიანობა ან სხვა რამ მსგავსი პაულს არ უმტკიცებია, მაგრამ ერთ რამეში პაულიც შლაიხერის პრინციპს იზიარებდა: ენათმეცნიერება ენის ისტორიაა, მაგრამ ენათა ისტორიის კვლევა საკმარისი არაა, საჭიროა ისტორიული განვითარების პრინციპთა დადგენა. ამ პრინციპთა შემსწავლელი მეცნიერება ანუ პრინციპთ-მოდერება მ ი ზ ა ნ დ ა ს ა ხ უ ლ ი ს მიხედვით ისტორიული პროცესის მეცნიერული თეორიაა (დაწვრილებით იხ. § 34).

შლაიხერი მეცხრამეტე საუკუნის მეორმოცდაათ-მესამოცე წლებში მოღვაწეობდა, პაულის „ენის ისტორიის პრინციპები“ პირველად 1880 წ. გამოვიდა. ანალოგიური დებულებები გვაქვს მეოცე საუკუნეშიც, მასთან ისტორიული ენათმეცნიერების ისეთ ავტორიტეტულ წარმომადგენელთან, როგორცაა ა. მეჟე: „ენათა ისტორიის დადგენა არსებით მომენტს წარმოადგენდა ენათმეცნიერების განვითარებაში; მაგრამ ისტორია ვერ იქნება ენათმეცნიერებისათვის მეტი, ვინემ საშუალება, იგი ვერ იქნება მისი მიზანი“.

„ენობრივ ცვლილებებს აზრი ენიჭება მხოლოდ მაშინ, თუ განვიხილავთ მთლიან განვითარებას, რომლის ნაწილსაც ისინი შეადგენენ... აქედან გამომდინარეობს აუცილებლობა ვცადოთ იმ კანონების დაფორმულება, რომელთა მიხედვითაც მიმდინარეობს ენობრივი ცვლილება-

¹ ეს დებულება მეორდება Sprachvergl. Untersuchungen-ის ორივე ნაწილში (1848—1850 წ.), Deutsche Sprache-ში, 1859 წ.

ამგვარად უნდა განისაზღვროს... ზოგადი კანონები, რომელთაც მნიშვნელობა აქვს არა რომელიმე ენის განვითარების მხოლოდ ერთი მომენტისათვის, არამედ, პირიქით, ყველა დროისათვის, რომლებიც არ არის შემოფარგლული ერთი რომელიმე ენით, არამედ, პირიქით, თანაბრად ეხება ყველა ენას“ (იხ. § 40).

რა გზით უნდა იქნეს მოპოვებული ეს ზოგადი კანონები? ენათა ისტორიულ-შედარებითი ანალიზის შედეგთა განზოგადებით: „იმისდა მიხედვით, თუ რამდენად ჩამოყალიბდება სხვადასხვა ჯგუფის ენათა შედარებითი გრამატიკა უფრო სისტემატური სახით, ზოგადი ენათმეცნიერების კანონები განხდება უფრო დამაჯერებელი, მოიპოვებს მეტ სიზუსტეს და უფრო სრულად ამოსწორავს ენობრივი ფაქტების ერთობლიობას“ (იქვე).

„ძველ ზოგად გრამატიკას სახელი გაუტყდა იმიტომ, რომ ის სხვა არაფერი იყო, თუ არა უხეირო გამოყენება ფორმალური ლოგიკისა ენათმეცნიერებაში, სადაც ლოგიკის კატეგორიებს არაფერი ესაქმებათ. ახალ ზოგად ენათმეცნიერებას, რომელიც დაფუძნებულია ყველა ენის ზუსტსა და ლეტალურ შესწავლაზე მათი განვითარების ყველა პერიოდში..., მოაქვს სრული განახლება მეთოდებისა და იდეებისა: კერძო ისტორიულ ფაქტებზე ის ამყარებს სწავლას მთლიანის შესახებ, სისტემას“¹. ეს ზოგადი იმ შემთხვევაში იქნება აუცილებლობა და არა შესაძლებლობა, თუ დაუკავშირდა საზოგადოების სტრუქტურას: „ისტორიული ფაქტი არასოდეს არ განსაზღვრავენ პირდაპირ ენობრივ ცვლილებებს, და ეს მხოლოდ საზოგადოების სტრუქტურის ცვლილებებია, რომელთაც შეუძლიათ შეცვალონ ენის არსებობის პირობები“² (დაწვრილებით იხ. § 49, 50).

ამრიგად: ენათა ისტორია საშუალებაა, მიზანი — ზოგადი კანონები (ფონეტიკისა, მორფოლოგიისა, სინტაქსისა...), კანონები, რომელთაც ძალა აქვს არა ამა თუ იმ ენის განვითარების ამა თუ იმ პერიოდისათვის, არამედ ყველა დროისათვის და ყველა ენისათვის. ასეთი ზოგადი კანონები იქნებოდა საერთოდ ენის განვითარების კანონები. ამგვარი კანონები უნდა მოვიპოვოთ სხვადასხვა ისტორიულ-შედარებითი შესწავლის მონაცემთა განზოგადებით.

განვითარების ამ ზოგად კანონთა საფუძველია საზოგადოებრივი სტრუქტურის ცვლა — ასეთია ა. მეიეს დებულებათა სქემა.

ა. მეიეს დებულებები საპროგრამო ხასიათისაა. ეს დებულებები ცხადყოფენ, რომ ერთიანი გლოტოგონიური პროცესის საკითხი არც მიზნის

¹ იგივე წერილი, საიდანაც ამონაწერებია მოყვანილი § 48-ში: Etudes, იხ. Linguistique historique..., გვ. 15.

² იქვე, გვ. 17.

მხრივ არის უცხო ისტორიული ენათმეცნიერებისათვის და არც მოსალოდნელი შედეგების თვალსაზრისით ახალი (რასაკვირველია, იმ შემთხვევაში, თუ გლოტოგონიური პროცესი ელემენტებს არ დაუკავშირდება).

განსხვავება საშუალებაშია: რა გზით წარიმართება კვლევა-ძიება — ისტორიულ-შედარებითი ანალიზის გზით ინდუქტიურად თუ ტიპოლოგიური ანალიზის მეშვეობით უისტორიოდ დედუქტიურად?

ელემენტოვანი ანალიზის დემონსტრაციული ანტიისტორიზმი უკუგდებულია ტიპოლოგიურ შედარებაში, რომელსაც ი. მეშჩანინოვი იყენებს. ამაშია იაფეტური თეორიის ახალი ეტაპის თავისებურება და ი. მეშჩანინოვის მეცნიერული დამსახურება. ისტორიზმის პრობლემა მინც მოუგვარებელი რჩება: ტიპოლოგიური შედარება (სტადიური ტიპოლოგია) უისტორიოდ შედარებაა, თუმცა მიზნად ისტორიის რკვევას ისახავს.

ახლო მომავალი დაგვიანებებს — დაემყარება პალეონტოლოგიური უელემენტო ანალიზი ისტორიზმის მტკიცე საფუძველზე თუ — ტიპოლოგიური შედარება, ამ საფუძველს მოკლებული, ეთნოფსიქოლოგიური დისციპლინის სახეს მიიღებს¹.

III. სტატიკური (აღწერითი) ანალიზის მეთოდები

§ 126. სტატიკური (აღწერითი) ანალიზის ამოცანა. სტატიკური ანალიზის ამოცანაა აღწეროს ენა იმ სახით, რა სახითაც იგი მოცემულია გარკვეულ მომენტში (ვთქვათ, ქართული სალიტერატურო ენა ზეოცე საუკუნის მეორეოცე წლებში).

აღწერამ უნდა დაგვიანხვოს: რა სიტყვები აქვს ამ ენას (ლექსიკა), რა გამოთქმებია ჩვეულებრივი და ბუნებრივი მისთვის (ფრაზეოლოგია), რა და რა სახით იცვლება სიტყვები (სიტყვის ფორმები, სიტყვაწარმოება), რა საშუალებით გამოისახება სიტყვათა ურთიერთობა შესიტყვებაში (შესიტყვებისა და, კერძოდ, წინადადების აგებულება და სინტაქსური მექანიზმი), რა ბგერები მოუპოვება ენას, როგორია მათი ცვლა. მათი ბუნებრივი კომპლექსები, როგორია ხმის აწევა სიტყვასა და შესიტყვებაში (ბგერითი სისტემა...).

ერთი სიტყვით, ენის სრულმა აღწერამ უნდა დაგვიხანსიანოს ესა თუ ის ენა ლექსიკა-სტილისტიკის, მორფოლოგია-სინტაქსისა და ფონეტი-

¹ 1950 წლის საენათმეცნიერო დისკუსიის დროს ივ. მეშჩანინოვი ელემენტებს დაუბრუნდა (გაზ. „Природа“, 16, V. 1950 წ.).

კის თვალსაზრისით, ე. ი. ყველა იმ თვალსაზრისით¹, რაც კი საქმეა და მიჩნეული ენის მეცნიერული ანალიზისათვის.

ამგვარი ა ლ წ ე რ ა , როგორც ითქვა, ენის განვითარების გარკვეულ მომენტს გულისხმობს: ენას ვიღებთ სტატისტიკაში (და არა დინამიკაში). სტატისტიკის ანალიზი სტატისტიკურ ანუ აღწერითს გრამატიკას (უცხოურად: დესკრიფციულ გრამატიკას) მოგვცემს (ისევე, როგორც ენის დინამიკის შესწავლა ისტორიული გრამატიკის საქმეა).

ენათა ამგვარი ანალიზის გზები უნდა დასახოს სტატისტიკური ანალიზის მეთოდებმა.

სტატისტიკური გრამატიკა (აღწერითი გრამატიკა) დარგების შედგენილობის მიხედვით არ უნდა განსხვავდებოდეს ისტორიული გრამატიკისაგან: ფონეტიკა, მორფოლოგია, სინტაქსი, ლექსიკოლოგია (სტატისტიკური სემასიოლოგია), სტილისტიკა აღწერითი ანალიზის შედეგად ისევე მიიღება, როგორც ისტორიული ანალიზის პროცესში, თუკი ეს ანალიზი სრულია. თუკი იგი ენის ყველა არსებით მხარეს ეხება.

სტატისტიკურმა ანალიზმა უნდა მოგვცეს ენობრივი სისტემის განაკვეთი (ამა თუ იმ მომენტისათვის) და ამ სისტემის ნამდვილი სახე გვიჩვენოს. ისტორიული გრამატიკა სწავლობს იმავე სისტემას დინამიკაში, — როგორც განვითარების შედეგს თუ განვითარების ეტაპს.

§ 127. რა მნიშვნელობა აქვს სტატისტიკურ ანალიზს ისტორიისათვის? თქმულიდან ჩანს: სტატისტიკური ანალიზი აუცილებელი ელემენტია დინამიკაში ენის შესწავლისათვის: უნდა ვიცოდეთ, რა იყო, ვთქვათ, მეათე საუკუნის სალიტერატურო ქართულში, რომ ცხადი იყოს, როგორ ცვლილა ეს ენა შემდეგ საუკუნეებში (ანდა: უნდა ვიცოდეთ, რა არის მეოცე საუკუნეში, რომ შევეუპირისპიროთ იმას, რაც მანამდის, — სიტყვაზე, იმავე მეათე საუკუნეში, — იყო).

სტატისტიკური ანალიზი აუცილებელი ელემენტია ისტორიული ძიებისა, აუცილებელი, მაგრამ არა საკმარისი. თუ სტატისტიკური ანალიზი სწორად არის ჩატარებული, ისტორიული ვითარების ძიება ჯეროვანი გზით წარიმართება: სწორი სტატისტიკური ანალიზი ისტორიის საკითხების სწორად დასმის საწინდარია. ქართულ ენათმეცნიერებაში ამის ნიმუშს მკითხველი იპოვის აკ. შ ა ნ ი ძ ი ს მონოგრაფიაში პრეფიქსების შესახებ: მეორე პირის სუბიექტური პრეფიქსების სისტემატურმა ანალიზმა მკვეთრად გამოყო ხ-პრეფიქსის გამოყენება ორ ზმნაში (ხ-არ, ხ-უალ) და საესებთა საფუძვლიანად ავარაუდებინა ავტორს: „...ხანი, როგორც სუბიექტური

¹ გვაკლია ეტიმოლოგიური თვალსაზრისი: სტატისტიკური ანალიზი ეტიმოლოგიას ვერ მოგვცემს. ეტიმოლოგია ისტორიულ-შეღარებითი ძიების პროდუქტია.

პრეფიქსი მეორე პირისა (ხარ, ხუალ...) ძირითადი კილოს კუთვნილება არ არის; იგი ნასესხები უნდა იყოს რომელიღაც სხვა კილოსაგან, რომელსაც ხანის პრეფიქსად ხმარება ახასიათებდა ალბათ არა მარტო ორ ზმნაში, არამედ სხვა ზმნების უღვლილებაშიაც, საზოგადოდ¹. ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი ს ა და რ. ბ ლ ე ი კ ი ს მიერ აღმოჩენილმა ხანმეტმა ძეგლებმა უუქველი გახადეს, რომ მართლაც არსებობდა ისეთი კილო, რომელსაც „ხანის პრეფიქსად ხმარება ახასიათებდა სხვა ზმნების უღვლილებაშიც“, „ახასიათებდა საზოგადოდ“.

აქ. შანიძე მორფოლოგიური სისტემის სტატიკურ ანალიზს ემყარებოდა, როცა სავარაუდო დებულება წამოაყენა. შემდგომმა კვლევა-ძიებამ ამ ვარაუდის ბრწყინვალე დადასტურება მოგვცა.

რასაკვირველია, ეს ბედნიერი შემთხვევა იყო, რომ ვარაუდის სისწორე ასე მალე ფაქტით დამტკიცდა; ყოველთვის ასეთ შედეგს არ უნდამოველოდეთ. მაგრამ ერთი უდავოა: თუ სტატიკური ანალიზი სწორი გზით მიდის, ისტორიის კვლევის საიმედო ამოსავალი მოეპოვება, ისტორიის საკითხებიც სწორად დაისმის. ყოველ შემთხვევაში ამის ობიექტური შესაძლებლობა მოცემული იქნება. მაგრამ, თუ სტატიკური ანალიზი სწორი გზით არ მიდის, არც ენის მოქმედი სისტემის გათვალისწინება მოხერხდება და არც ისტორიის საკითხები დაისმის მართებულად.

ამის მაგალითად გამოგვადგება ქვემდებარისა და დამატების კვალიფიკაცია ქართულ ინვერსიულ ზმნებთან: „შენ დაგიხატავს სურათი“ — რეალურად მოქმედი სახელი (შენ) ჩვეულებრივ გამოცხადებულია სუბიექტად, და გ-პრეფიქსიც, ამის შესაბამისად, მიჩნეულია სუბიექტურ პრეფიქსად. ამის შემდეგ ინვერსიის რაობაც შეუძლებელი თვით ამ კონსტრუქციის ფარგლებში ხელშესახები გახდეს, და ინვერსიული წარმოების ისტორიის ძიებაც მართებული გზით ძნელია წარიმართოს, რამდენადაც საკითხის სწორად დასმა გამორიცხულია.

§ 128. სტატიკური ანალიზის სიძნელებები ობიექტის (ენის) თავისებურებასთან დაკავშირებით. ენობრივი სისტემის აღწერისათვის საჭიროა ენობრივი ფაქტების სიმრავლეს თავი გავართვათ; ამისათვის ძირითადი საშუალება მოგვეპოვება: ფაქტების კლასიფიკაცია (სხვა გზა ჯერ-ჯერობით არა ჩანს).³ კლასიფიკაცია მიზანს მაშინ აღწევს, თუ საკლასი-

¹ იხ. ა. შანიძე: სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში. 1920 წ., § 56, გვ. 130.

² ეს აღმოჩენები ორი წლის შემდეგ — 1922 წ. — გაკეთდა.

³ რუსულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში იყო ცდა კლასიფიკაციის გარეშე გადაეწყვიტათ საკითხი. შედეგად ისევ კლასიფიკაცია ზივილეთ, ოღონდ ნაწილობრივი, ამაზე—სპეციალურად სხვაგან.

ფიკაციოდ ისეთი ნიშანია არჩეული, რომელიც არსებითაა საკლასი-ფიკაციო მასალისათვის, და თუ ეს ნიშანი თანამიმდევრულადაა გამოყენებული.

პირველი სიძნელე აქ ჩნდება: რაა არსებითი ნიშანი ისეთი რთული ფაქტებისათვის, როგორიცაა სიტყვა, შესიტყვება? რის მიხედვით უნდა დავახასიათოთ სიტყვა, როგორც მეტყველების ნაწილი, როგორც მორფოლოგიის ობიექტი — ფუძის მნიშვნელობისა თუ ფორმის მნიშვნელობის მიხედვით? კიდევ უფრო რთულია ანალოგიური საკითხი, როცა ის შესიტყვებას (კერძოდ, წინადადებას) ეხება: რის მიხედვით უნდა დავახასიათოთ სიტყვათა ურთიერთობა შესიტყვებაში — იმ მნიშვნელობის მიხედვით, რაც სიტყვებს ენიჭებათ სათანადო წინადადებაში, თუ იმ ურთიერთობის მიხედვით, რომელიც მყარდება სიტყვებს შორის სათანადო შინაარსის გადმოსაცემად? ან, იქნებ, როგორც ერთი, ისე მეორე თვალსაზრისითაც? თუ — ორივე თვალსაზრისით, რომელი თვალსაზრისია სინტაქსის შესაფერისი? რა დარგს ეკისრება დარჩენილი — ერთ-ერთი თვალსაზრისით შესიტყვების შესწავლა?

სიტყვის შესწავლისას საკითხი მარტივი გვეჩვენება, მაგრამ სხვადასხვა ენის ვითარებას თუ მივიღებთ მხედველობაში, მოულოდნელ სიძნელეებს წავაწყდებით¹. შესიტყვების, კერძოდ, წინადადების შესწავლისას შექმნილ მდგომარეობაზე ქვემოთ იქნება დაწვრილებით მოთხრობილი.

საკლასიფიკაციო ობიექტის სირთულე თვალსაზრისთა სხვადასხვაობას შესაძლებელს ხდის (შესაბამისად იცვლება არსებითი ნიშანიც): შედეგი განსხვავებული კლასიფიკაციებია.

ამრიგად, სტატისტიკური ანალიზის ერთ-ერთი სიძნელის სათავე შესასწავლი ობიექტის სირთულეშია. ეს — ერთი.

ენობრივი ფაქტი ხშირად დაუდევარია. არა თუ სხვადასხვა დროს შეიძლება იგი იყოს განსხვავებული, არამედ ერთსა და იმავე დროს სხვადასხვა კონტექსტში ფუნქცია იცვალოს.

შდრ. „დღეს ღამე მოსდევს“ და „დღეს ამხანაგი შემხვდა“; „დღეს“ მიცემითი ბრუნვაა, მაგრამ დღე-სახელის მიცემით ბრუნვად ის მხოლოდ პირველ წინადადებაში გვევლინება (რას მოსდევს ღამე? დღეს. დღეს = за днем); მეორე წინადადებაში „დღეს“ ზმნისართია (როდის შემხვდა ამხანაგი? დღეს; დღეს = сегодня).

მომავალი: „აწმყო და მომავალი“ (=будущее) და „ჩემკენ მომავა-

¹ ამის დაწვრილებითი ანალიზი სპეციალური მონოგრაფიული შესწავლის საქმეა. ვითარების წინასწარი დახასიათება იხ. ავტორის „ზოგადი ენათმეცნიერების“ პირველ ნაწილში (I I გამოც., 1939 წ.), § 49, 50, გვ. 127—134.

ლი ამხანაგი შევნიშნე“ (მომავალი = идуший сюда). «მომავალი» მიმლობაა ზმნისა „მო-ვალ-ს“ ႀ მოვა, დროის მიხედვით აწმყოა (მომავალი = „ვინც მოდის“ → მოვა, „რაც მოდის“, идуший). პირველ შესიტყვებაში („აწმყო და მომავალი“) ეს სიტყვა სხვა მნიშვნელობისაა: მომავალი = будущее.

ესაა სულ მარტივი მაგალითები; გაცილებით უფრო რთულ სხვა მაგალითებს უხვად გვაწვდის მორფოლოგია, სინტაქსი... .

დაუდგარი მოვლენა საკლასიფიკაციო რუბრიკათა მერყეობას იწვევს, ე. ი. კლასიფიკაციას აძნელებს. ეს — მეორე.

ენაში ძველი და ახალი ერთიმეორის გვერდით დგას. რა იწვევს ამას? მარტივი, მაგრამ ფუძემდებელი მნიშვნელობის ფაქტი: ენაში ყველაფერი თანაბრად არ იცვლება. გარკვეული დროის მონაკვეთში ზოგი რამ რიგ ცვლილებას გამოივლის, ზოგი რამ უმნიშვნელოდ იცვლება, ზოგიც — იმავე ხნის განმავლობაში უცვლელია. ასე, მაგალითად: მეორე პირის სუბიექტისა და მესამე პირის ობიექტის პრეფიქსი VI—XX ს.ს. მანძილზე სხვადასხვა სახით გვაქვს: ჯერ გვექონდა ხ- (ხ-იყავ, ხ-ზი, ხ-თხოვე), მერე — ჰ (ჰ-იყავ, ჰ-ზი, ჰ-თხოვე), მერე — ნული, ჰ და ს (იყავ, ჰ-ზი, ს-თხოვე). პირველი პირის სუბიექტისა და ობიექტის პრეფიქსები კი ვ და მ იყო მეექვსე საუკუნეში და ასევეა მეოცე საუკუნეშიც (ვ-ნი... ვ-არ... მ-თხოვს...), რაც, რა თქმა უნდა, არ ნიშნავს, რომ მომავალშიც ასევე დარჩება.

ენობრივ სისტემაში რომ ყველაფერი თანაბრად იცვლებოდეს, ასეთი რამ შეუძლებელი იქნებოდა. მაგრამ ცვლა თანაბარი არაა, და ყოველ ენაში დასტურდება არქაიზმები და ნეოლოგიზმები (ამ სიტყვათა ზოგადი მნიშვნელობით). ეს ართულებს მოვლენის კვალიფიკაციას. რატომ? იმიტომ, რომ ყველგან არაა ურთიერთობა ისე მარტივი, როგორც პრეფიქსების ზემოდასახელებულ შემთხვევაში. მაგალითად: ძმანი, დღენი, — ძველებური მრავლობითია; ახალ სალიტერატურო ქართულში ჩვეულებრივია ძმები, დღეები, მაგრამ ჩვენებით ნაცვალსახელებში ნ-იანი მრავლობითი ძველიაო, ვერ ვიტყვი: ისინი, ესენი, ისევე ჩვეულებრივია და თანამედროვე, როგორც ძმები, დღეები.

ისტორიულისა და თანადროულის, ძველისა და ახლის სათანადო კვალიფიკაცია ზემოხსენებულის გამო გაძნელებულია. ეს—მესამე.

მეტყველს არა აქვს ცნობიერად წარმოდგენილი, როგორ ლაპარაკობს ის (ვთქვათ, თავის დედა-ენაზე): რატომ ხმარობს ამა თუ იმ ფორმას, რატომ იყენებს ამა თუ ის სინტაქსურ კონსტრუქციას. რაც უნდა თქვას, იცის, სათქმელს სწორად გადმოსცემს, მაგრამ როგორ ხდება ეს, არ იცის. მაგალითად: ვიტყვით „მოწაფე გაკვეთილს სწავლობს“, მაგრამ: „მოწაფემ გაკვეთილი დაისწავლა“, „მოწაფეს გაკვეთილი დაუსწავლია“...

ანდა: „მოწაფე გაკვეთილს სწავლობს“, მაგრამ: „მოწაფემ გაკვეთილი იცის“.... რატომღა ერთგან მოწაფე, მეორეგან — მოწაფემ, მესამე წინადადებაში — მოწაფეს? (რუსულ სათანადო მაგალითებში ყველგან სახელობითი გვექნებოდა — ученик....) მეტყველს ამის ცოდნა რომ ჰქონდეს, დედა-ენის გრამატიკა დასასწავლი ალარ იქნებოდა (ნამდვილად კი დედა-ენის გრამატიკის შესწავლა არანაკლებ ძნელია, ვინემ სხვა რომელიმე ენის გრამატიკისა).

მეტყველის პროცესისა და სათანადო მექანიზმის არაცნობიერი მიმდინარეობა დიდ სიძნელეს ქმნის, მეტადრე სიტყვის ფორმათა კვალიფიკაციისას. ეს — მეოთხე. ამბობენ ხოლმე: ესა და ეს ფორმა ასეთსა და ასეთს გავებას იძლევაო. ეს უფრო მკვლევრისეულ სუბიექტურ ინტერპრეტაციას წარმოადგენს, ვინემ ფორმის ფუნქციის ობიექტურ გავებას.

ამრიგად, კლასიფიკაციის საკითხი რთულდება იმ თავისებურებათა გამო, რომლებიც ენობრივ ფაქტებს ახასიათებს. ეს სიძნელეები შეიასწავლი ობიექტიდან მომდინარეობს.

§ 129. სტატიკური ანალიზის სიძნელეები აღწერითი გრამატიკის ისტორიასთან დაკავშირებით. არის სხვა რიგის სიძნელეებიც. მხედველობაში გვაქვს ის მოვლენები, რაც გრამატიკის ისტორიის თავისებურ გზებთანაა დაკავშირებული.

ენათმეცნიერება შეიქმნა მეცხრამეტე საუკუნის პირველ მეოთხედში (ისტორიულ-შედარებითი გრამატიკის საფუძველზე). სტატიკური გრამატიკა კი ჩამოყალიბდა ჩვენი წელთაღრიცხვის დასაწყისამდის: ძველი ინდური ენის გრამატიკული სისტემა შექმნილი იყო უკვე მეხუთე საუკუნეში ჩვენ წელთაღრიცხვამდის, ბერძნული ენის გრამატიკა კი — მეორე და პირველი საუკუნის მიჯნაზე (ჩვენ წელთაღრიცხვამდის). გრამატიკულ აზროვნებაზე ევროპაში გავლენას ახდენდა სწორედ ბერძნული გრამატიკა. როგორც ვხედავთ, მისი ჩამოყალიბება წინ უსწრებს ენათმეცნიერების ჩამოყალიბებას თითქმის ოცი საუკუნით.

როგორ გაჩნდა ბერძნული აღწერითი გრამატიკა? როგორი იყო მისი განვითარების გზები, უკეთ, იმ სისტემის განვითარების გზები, რაც ბერძნულ გრამატიკაში იყო პირველად წარმოდგენილი და შემდეგ ლათინური ენის (აგრეთვე ევროპის ენათა) გრამატიკებს დაედო საფუძველად?

ბერძნული ენის გრამატიკა ფილოლოგიური გრამატიკაა: ის ჩ ა მ ო - ყ ა ლ ი ბ დ ა ფილოლოგიური ძიების პროცესში; ფილოლოგიურ ძიებას მიზნად ჰქონდა გაუგებარი ტექსტი განემარტა და გასაგები გაეხადა. ამგვარად, აქ პრაქტიკული მოტივები უწყობდნენ ხელს ენობრივ ფაქტებზე დაკვირვებას. მაგრამ სანამ ფილოლოგიური გრამატიკა შეიქმნებოდა, ძირითადი გრამატიკული ცნებები უკვე შექმნილი იყო და სათანადო ტერ-

მინებიც (ს ა ხ ე ლ ი, ზ მ ნ ა, ბ რ უ ნ ე ბ ა, ბრუნვათა სახელები: წ რ ფ ე ლ ო ბ ი თ ი, ნ ა თ ე ს ა ო ბ ი თ ი, უკეთ, გ ვ ა რ ე ო ბ ი თ ი, მი ც ე მ ი თ ი, ბ რ ა ლ დ ე ბ ი თ ი, უფრო სწორად, მი ზ ე ზ ო ბ ი თ ი...) შერჩეული. ეს გააკეთა ბერძნულმა ფილოსოფიამ (მეტადრე დიდი როლი შეასრულეს ამ მხრივ არისტოტელემ და სტოელებმა). ეს არ იყო შემთხვევითი; გრამატიკისადმი ინტერესი ბუნებრივად გამომდინარეობდა აზროვნებისა და მეტყველების ურთიერთობის იმდროინდელი გაგებიდან: ენა და აზრი ორი განსხვავებული ფენომენი როდი იყო; პლატონისათვის, მაგალითად, აზრი იგივე მეტყველება იყო, ოლონდ უხმო; არისტოტელე ერთმანეთში ურევდა აზრითსა და ენობრივს (იხ. ქვემოთ). ასეთ პირობებში ა ზ რ ო ვ ნ ე ბ ი ს პრობლემაზე მუშაობა ე ნ ა ზ ე დ ა კ ვ ი რ ვ ე ბ ა ს ა ც ბუნებრივად გ უ ლ ი ს ხ მ ო ბ დ ა. გასაგებია, თუ ბერძნული გრამატიკის ძირითადი ცნებები გრამატიკის გაჩენამდის უკვე იყო შექმნილი ფილოსოფიაში.

ფილოლოგიური გრამატიკა გენეზისურად ფილოსოფიასაც უკავშირდება.

ამ გენეზისურმა კავშირმა თავისებური სახე მიიღო მეჩვიდმეტე საუკუნეში. საფრანგეთში, პორ-როიალის ლ ო გ ი კ ი ს შექმნას თან მოჰყვა პორ-როიალის გრამატიკის შექმნაც. ეს იყო „ზოგადი ანუ რაციონალური გრამატიკა“, ფილოსოფიური გრამატიკის პირველი ვარიანტი (1660 წ.). პორ-როიალის გრამატიკის ძირითადი პრინციპი მარტივია და ნათელი: რაკი მეტყველება აზროვნებას გამოხატავს, გრამატიკა ლოგიკაზე უნდა იყოს დაფუძნებული (შესასწავლ ობიექტთა გარკვეული ურთიერთობა განსაზღვრავს შემსწავლელ დისციპლინათა ურთიერთობასაო); ლოგიკა ერთია, გრამატიკაც ერთი უნდა იყოს; ეს იქნება გრამატიკა ზოგადი, რაციონალური, გრამატიკა, რომლისთვისაც ენობრივი ფაქტები (კატეგორიები) ლოგიკურ კატეგორიათა გამოსახვის საშუალებაა.

აზრითი და მეტყველებითი აქ ერთმანეთში აღარ ირევა: მათი გარჩევა ფაქტია. ეს ფაქტი ამოსავალია წამოყენებული პრინციპისათვის: ენის ფაქტები უნდა აღიწეროს აზროვნების ცნებებზე დამყარებითო.

რაციონალურ გრამატიკაში პირველად დასაბუთდა ლოგიციზმი, როგორც სტატიკური ანალიზის პრინციპი. ეს პრინციპი ერთ-ერთი შესაძლო გადაწყვეტაა სტატიკური ანალიზის ძირითადი პრობლემისა (წინადადების საკითხში ლოგიციზმის შესახებ იხ. ქვემოთ).

მეცხრამეტე საუკუნის მეორე მოცდაათე წლებში ლოგიციზმს დაუპირისპირდა ფსიქოლოგიზმი. ფსიქოლოგიზმის დასაბუთება შ ტ ა ი ნ თ ა ლ ი ს სახელთანაა დაკავშირებული. სათანადო შრომა — „გრამატიკა, ლოგიკა, ფსიქოლოგია, მათი პრინციპები და ურთიერთობა“ — 1855 წელსაა გამოსული. ფსიქოლოგიზმისათვის

ენა არაა ლოგიკურ კატეგორიათა გამოსახულება. ენაში ფსიქოლოგიური კატეგორიები გადმოიციემა. მაშასადამე, ენობრივი ფაქტის აღწერისას ფსიქოლოგიური კატეგორიები უნდა იყოს ამოსავალი.

ლოგიციზმის სათავე ფილოსოფიაშია (სახელდობრ, დეკარტის რაციონალიზმში: პორ-როიალის ლოგიკისა და პორ-როიალის გრამატიკის ერთი ავტორთაგანი, ანტ. არნო, კარტეზიანელი იყო). ფსიქოლოგიზმ ვ. ჰუმბოლდტის ენის ფილოსოფიიდან მოდის (შტაინთალი ვ. ჰუმბოლდტის მიმდევარი და ინტერპრეტატორია).

ლოგიციზმიცა და ფსიქოლოგიზმიც ისტორიზმის პრინციპს უგულებელყოფს. სტატიკური ანალიზის პროცესში მიღებული მორფოლოგიური და სინტაქსური ცნებები (არსებითი სახელი, ქვემდებარე, შემასმენელი...) უნივერსალური ხასიათისაა. ეს ცნებები ყველა ენას უნდა გამოადგეს, მასთან — ყოველი ეპოქისას.

ლოგიციზმი წინ უსწრებს ისტორიული გრამატიკის ჩამოყალიბებას, ფსიქოლოგიზმი — შემდეგი დროის ფაქტია, მაგრამ ისტორიულ გრამატიკასთან კავშირის საკითხი არ დგას არც ფსიქოლოგიზმში და არც ლოგიციზმში (იგულისხმება მის შემდეგ, რაც ისტორიული გრამატიკა ფაქტი გახდა). სტატიკური გრამატიკა — ლოგიკისტურიცა და ფსიქოლოგისტურიც — თავის გზით მიდიოდა და მიდის. ისტორიული გრამატიკის თანაპონენიერებას რაიმე არსებითი გავლენა სტატიკურ გრამატიკაზე ამ შემთხვევაში არ მოუხდენია.

სტატიკური გრამატიკა მოწყვეტილია ისტორიულ გრამატიკას: ესეც აართულებს სტატიკური ანალიზის საკითხს და იწვევს სტატიკური გრამატიკის სისუსტეს.

§ 130. სტატიკური ანალიზის საკითხი ისტორიული ენათმეცნიერების წარმომადგენლებთან. ამის შესახებ ზოგი რამ უკვე ითქვა პაულისა და სოსიურის კონცეფციათა ანალიზთან დაკავშირებით. პაულთან ენათმეცნიერება სწვა არაფერია, თუ არ ენის ისტორია. „არაისტორიული“ მხოლოდ იმდენად შეიძლება იყოს მეცნიერული, რამდენადაც ისტორიზმის ელემენტები მაინც შემოვა განხილვაში. ერთი სიტყვით, მეცნიერული იქ თავდება, სადაც „ისტორიული“ წყდება. ასეთი თვალსაზრისი სტატიკური ანალიზის პრობლემის დასმისა და გადაწყვეტისათვის მინიმალურ შესაძლებლობას ტოვებს (იხ. § 40). აღსანიშნავია, რომ სტატიკური ანალიზის საკითხებში პაული ფსიქოლოგიზმის პოზიციებზე დგას (იხ. ქვემოთ, წინადადების პაულისეული განსაზღვრება): აღწერითი გრამატიკის ძირითად საკითხთა ფსიქოლოგისტური ინტერპრეტაცია ბუნებრივი განვითარებაა ფსიქოლოგიზმისა ენის რაობის გაგებაში პაულთან.

პაული არაა გამონაკლისი: ისტორიული ენათმეცნიერების წარმომა-

დგენელთა შორის ფსიქოლოგიზმს — ვგულისხმობთ სტატეკური ანალიზის საკითხებს — ბევრი მიმდევარი ჰყავს (გ ა ბ ე ლ ე ნ ც ი , რ ო ზ ე ა დ ო ვ ს კ ი , პ ო ტ ე ბ ნ ი ა , ო ვ ს ი ა ნ ი კ ო - კ უ ლ ი - კ ო ვ ს კ ი , შ ა ხ მ ა ტ ო ვ ი ...).

ფორტუნატოვის სკოლამ რუსეთში სტატეკური ანალიზის პრობლემის ფორმალისტური ინტერპრეტაცია მოგვცა (ფორმალიზმის დასაბამი — ელემენტარულის სახით შლაინერთან უნდა გვექონდეს)¹. ფორმალიზმის წარმომადგენლებმა სცადეს ლოგიციზმისა და ფსიქოლოგიზმის უნივერსალური განსაზღვრებანი შეეცვალათ კონკრეტული ენის თავისებურებათა გათვალისწინებაზე დამყარებული განსაზღვრებებით. მართალია, მოპოვებულ იქნა ზოგი საყურადღებო დაკვირვება მორფოლოგიასა და სინტაქსში, მაგრამ მთლიანად სტატეკური ანალიზის ძირითადი პრობლემის გადაწყვეტის ცდა უშედეგო აღმოჩნდა: ფორმალიზმმა აღწერითი გრამატიკა განმარტა, როგორც მოძღვრება ფორმათა შესახებ (სიტყვის ფორმათა და შესიტყვების ფორმათა შესახებ). ამან პრინციპში შეუძლებელი გახადა სემასიოლოგიური (მნიშვნელობის) მომენტისათვის სათანადო ადგილის მიჩენა გრამატიკაში, მაგრამ რაკი ამ მომენტის უგულვებელყოფა ფაქტობრივ შეუძლებელი იყო, ფორმალიზმში სტიქიურად შემოიჭრა ფსიქოლოგიზმი. განსაკუთრებით ეს ითქმის წინადადების საკითხის შესახებ: აქ ფორმალისტების გარჩევა ფსიქოლოგისტებისაგან ალარც ხერხდება (იხ. ქვემოთ ფორტუნატოვის, შახმატოვის... შეხედულებანი წინადადების შესახებ).

ფორმალიზმი სტატეკური გრამატიკის ცნებათა უნივერსალურ განსაზღვრებებს არ სცნობდა. ეს გვაფიქრებინებდა, რომ ისტორიული გრამატიკის შედეგები სათანადოდ გამოყენებული იქნებოდა. მაგრამ ფორმალიზმმა გრამატიკის ცნება შემოფარგლა მოძღვრებით ფორმათა შესახებ: გრამატიკა = მორფოლოგია + სინტაქსი (ფონეტიკის დართვა არსებითად არაფერს ცვლის). მაგრამ ასეთი შინაარსის გრამატიკა წინარემეცნიერული გრამატიკაა. ისტორიული გრამატიკის საჭირო დარგთაგან სემასიოლოგია აქ არსად ჩანს (გვაკლია აგრეთვე სტილისტიკა, რომლის საკითხი თვით ისტორიული გრამატიკისათვისაც არაა გადაწყვეტილი: აქ ისტორიული გრამატიკაც უქმარია). ამგვარად, გრამატიკა-ცნების შინაარსის ფორმალისტურმა გაგებამ წიმთავითვე შეუძლებელი გახადა ისტორიული ენათმეცნიერების დასკვნები სტატეკური ენათმეცნიერების პრობლემების გადასაწყვეტად ყოფილიყო გამოყენებული. ისტორიული ენათმეცნიერების მიმდევართა ამ ფრთამ ვერ მოაგვარა ისტორიული ენათ-

¹ ეს საკითხი სპეციალურ შესწავლას მოითხოვს. სათანადო მასალის უქონლობის გამო აქ მხოლოდ გაკვრით მიუთითებთ ამ ვარაუდზე.

მეცნიერებისა და სტატიკური ენათმეცნიერების დაკავშირების საკითხი. ფორმალისმი ძლიერი იყო რუსეთის სამეცნიერო ცენტრებში მეოცე საუკუნის პირველ მეოთხედში.

უკანასკნელი ოცდაათი წლის მანძილზე სტატიკური ანალიზის პრობლემათა შესწავლა თანდათანობით ძლიერდებოდა დასავლეთ ევროპაშიც. გამოვიდა: დანიელი ენათმეცნიერის ოტო ი ე ს პ ე რ ს ე ნ ი ს — „გრამატიკის ფილოსოფია“ (ინგლისურ ენაზე)¹, დანიელი ენათმეცნიერის ლუი ჰ ი ე ლ მ ს ლ ე ე ი ს — „ზოგადი გრამატიკის პრინციპები“ (ფრანგულ ენაზე)², მეორედ გამოიკა რ ი ს-ის მონოგრაფია „რა არის სინტაქსი?“, გამოვიდა იმავე ავტორის: „შესიტყვების შესახებ მოძღვრებისათვის“³; მისივე „რა არის წინადადება?“⁴ (სამივე შრომა გერმანულ ენაზე).

ენათმეცნიერთა საერთაშორისო კონგრესებზე სტატიკური ანალიზის (აღწერითი გრამატიკის) საკითხები ყურადღების ცენტრში მოექცა. აი რას წერდა ა. მეიე მეორე საერთაშორისო კონგრესის შესახებ, რომელიც მოეწყო ჟენევაში 1931 წლის 25 — 29 აგვისტოს: „კონგრესი მოწვეული იყო სოსიურის მოწაფეების ინიციატივით. თავიდანვე კონგრესს ახალი და ორიგინალური სახე მიეცა. თვალში გეცემოდათ ის, რომ ინდო-ევროპული ენების შედარებითი გრამატიკის საკითხები, რასაც ისტორიულ ენათმეცნიერებაში გაბატონებული ადგილი უკავია, აქ პირველ რიგში აღარ იდგა. ჟენევის კონგრესზე მოხსენებათა უმეტესობა ზოგადი გრამატიკის საკითხს ეხებოდა. უპირატესად ეს მიეწერება კონგრესის ორგანიზატორთა გავლენას“⁵.

კონგრესის ორგანიზატორები, როგორც ითქვა, სოსიურის მოწაფეები იყვნენ. სავსებით ბუნებრივია, თუ სოსიურის მიმდევრებმა ყურადღება გაამახვილეს სტატიკური ანალიზის — ანუ, მეიეს სიტყვები რომ ვიხმართ, — ზოგადი გრამატიკის — საკითხებზე. ისტორიულ-შედარებითი გრამატიკის საკითხებიდან ყურადღებამ გადაინაცვლა აღწერითი გრამატიკის დაუმუშავებულ საკითხებზე.

¹ O. Jespersen: The Philosophy of Grammar, — ლონდონი, 1924 წ. (უცვლელი შემდგომი გამოცემები — 1925 წ., 1929 წ., 1935 წ.), 359 გვ.

² L. Hjelmslev: Principes de grammaire générale, — კოპენჰაგენი, 1928 წ. 362 გვ.

³ J. Ries: Was ist Syntax? — პრაღა, 1927 წ., 191 გვ. (პირვ. გამოც. 1894 წლისა).

⁴ J. Ries: Zur Wortgruppenlehre, — პრაღა, 1928 წ. (ჩვენ ხელთ არა გვექონია).

⁵ J. Ries: Was ist ein Satz? — პრაღა, 1931, 236 გვ.

⁶ ob. Bulletin de la Société de Linguistique..., ტომი 35-ე, ნაკვ. 2, პარიზი, 1935, Comptes rendus, გვ. 1.

არის ცნობები, რომ შემდგომ კონგრესებზედაც „ზოგადი გრამატიკის“ საკითხებს ყურადღება არ მოკლებია.

ეს გასაგებიცაა, რამდენადაც ეს საკითხები დაუმუშავებელია. ოღონდ გასარკვევია: რა შედეგი მივიღეთ? მოხერხდა თუ არა ხიდის გაღება ისტორიულსა და აღწერით (სტატიკურ) გრამატიკას შორის? დაუკავშირდა თუ არა სტატიკური ანალიზის გზები ისტორიული ენათმეცნიერებისას?

სამწუხაროდ, ჩვენ ამ კონგრესების „შრომებზე“ ხელი არ მიგვიწვდებდა, რომ არსებითი მომენტების დეტალური ანალიზი წარმოვადგინოთ¹. ზემოთ დასმულ კითხვაზე ზოგადად პასუხის გაცემა კი ძნელი არაა, თუ მოვიგონებთ, რომ იმპულსის მიმცემი სოსიურის სკოლაა. თავის ადგილას (§ 47) ნაჩვენებია, რომ სოსიურთან სინქრონიული ენათმეცნიერებაა პირველი რიგზე დაყენებული; ამით აღწერითი ენათმეცნიერების საკითხებს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება, და ეს ხდება ისტორიზმის უცილობელ უფლებათა შებღალვის ფასად. სტრუქტურალიზმის სახით კი მოცემულია სოსიურის ანტიისტორიულ ტენდენციათა ლოგიკური განვითარება: სინქრონიულ თვალსაზრისს დაერთო პანქრონიული თვალსაზრისი, და ამ უკანასკნელის ლოგიკური დანასკვია აქრონია, ე. ი. არაისტორიული თვალსაზრისი. სინქრონიულმა ენათმეცნიერებამ მიგვიყვანა ფილოსოფიურ გრამატიკამდის („ზოგადი გრამატიკა“ უენევის კონგრესთან დაკავშირებით ანტ. მეიეს შემთხვევით არ უხსენებია).

ამრიგად: არც რუსული ფორმალიზმის მეშვეობით, არც დასავლური სტრუქტურალიზმის გზით არ მოხერხდა სტატიკური გრამატიკის დაკავშირება ისტორიულ გრამატიკასთან. სტრუქტურალიზმში ასეთი საკითხი არც დაისმის: აქ სტატიკურია წამყვანად გამოცხადებული. ისტორიული დაქვემდებარებული გამოდის. მაშასადამე: სტატიკური ანალიზის მოუგვარებელი საკითხები მოუგვარებელივე რჩება, იმ პრინციპს კი, რომელზედაც აიგო ენათმეცნიერება, როგორც მეცნიერება, საძირკველი ეცლება.

ისტორიული და სტატიკური გრამატიკის ბუნებრივი ურთიერთობის საკითხი დღემდის მოუგვარებელია. ამაშია სტატიკური ენათმეცნიერების სისუსტის დამატებითი წყარო.

§ 131. ნარევი თვალსაზრისი სტატიკური ანალიზის პროცესში. არის ერთი გარემოებაც, რომელსაც დიდი სიმწვავე ახლავს სტატიკური ანალიზის ძირითად საკითხთა გადაწყვეტისას. არც თუ იშვიათად, სტატიკური გრამატიკის სხვადასხვა საკითხები სხვადასხვაგვარი თვალსაზრი-

¹ ასეთი ანალიზის უქონლობის პირობებში ჩვენ ხელი ავიღეთ რიგი საკითხის განხილვაზე და აქ მხოლოდ აუცილებელის აღნიშვნით დაკმაყოფილდით.

სით წყდება: მორფოლოგიაში ერთგვარი საზომია, სინტაქსში — სხვაგვარი, გრამატიკა-ცნების განსაზღვრება კიდევ სულ სხვა საზომს გვაუარაულებინებს. რაც მთავარია, არ ჩანს, რას ემყარება ეს საზომები. თანამიმდევრობის უქონლობა ბუნებრივადაა შექსოვილი ნებისმიერ მსჯელობასთან. ეკლეკტიზმიაო, გვეტყვიან. ეკლეკტიზმი ყველგან უბედურებაა, მაგრამ არსად არაა იგი ისე აუტანელი, როგორც სტატიკური გრამატიკის სინამდვილეში.

ჩვენ ნაგარაუდები გვექონდა დაწვრილებით განგვეხილა სტატიკური ანალიზის განვითარების გზები, აგრეთვე ძირითადი მიმართულებანი სტატიკური გრამატიკისა, როგორც მორფოლოგიაში, ისე სინტაქსში. ზოგი აუცილებელი შრომის ხელზე უქონლობამ იძულებული გაგვხადა ზემოთქმულით დავკმაყოფილებულიყავით და აღგვეჩუსხა ის ძირითადი საკითხები, რომლებზედაც უთუოდ უნდა გაიცეს პასუხი სტატიკური ანალიზის პრობლემის გადაწყვეტისას ისტორიული ენათმეცნიერებების თვალსაზრისით.

მაგრამ ამ მსჯელობას სქემატური ხასიათი ექნებოდა, თუ რაიმე საკითხის მაგალითზე არ იქნებოდა ნაჩვენები, როგორია საქმის ვითარება: როგორაა დასმული სათანადო საკითხი სხვადასხვა მიმდინარეობაში (და ავტორთანაც კი) და რა პასუხი ეძლევა საკითხს. ბუნებრივია, თუ ყველგან ამოსავალ პრინციპებს მიექცევა გულისყური.

ასეთ საკითხად წინადადების საკითხი გვაქვს გამოყოფილი: მიმდინარეობათა სხვაობა აქ უფრო მკვეთრად ჩანს, მასთან ყველაზე რთული სადავო დღესაც ეს საკითხია.

III. წინადადება, როგორც სინტაქსის საბანი სხვადასხვა მიმდინარეობაში

§ 132. წინადადება და სინტაქსი. ვინც კი თვლის წინადადებას გრამატიკის საგნად, მას სინტაქსის ობიექტად მიიჩნევს. მაგრამ სინტაქსის საგნის გაგება ერთნაირი არაა. სამი შეხედულებაა აღსანიშნავი: 1. სინტაქსი არის მოძღვრება შესიტყვებათა შესახებ (ფორტუნატოვი); 2. სინტაქსი არის მოძღვრება წინადადებისა და მისი ნაწილების შესახებ (დელბრიუკი; ეს ყველაზე გავრცელებული შეხედულებაა); 3. სინტაქსი არის მოძღვრება სიტყვათა კლასებისა და სიტყვათა ფორმების მნიშვნელობის შესახებ (მიკლოშიჩი)¹.

¹ ამ 'შეხედულებათა შესახებ დაწვრილებით იხ. ავტორის „მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში“ I, 1928 წ., გვ. 141 — 144; აგრეთვე „ზოგადი ენათმეცნიერება“, I (1939), § 67, გვ. 163 და შემდ.

ამათგან ყველაზე თავისებურია მიკლოშიჩის გაგება. პირველი ორი-სთვის საერთოა წინადადების მიჩნევა სინტაქსის საგნად: შესიტყვება წინადადებასაც მოიცავს, თუკი იგი ერთ სიტყვაზე მეტია (შესიტყვება კი წინადადება ყოველთვის არაა: „ქუჩის ხმაური“ შესიტყვებაა, წინადადებად არ მიიჩნევა; „ქუჩა ხმაურობს“ შესიტყვებაცაა და წინადადებაც).

წინადადების საკითხი, მაშასადამე, პირველი ორი გაგებისათვის სინტაქსის შესწავლის საგანია, ოღონდ ერთი განსხვავებით: ფორტუნატოვისათვის ესაა ერთ-ერთი ძირითადი საგანი სინტაქსისა, დელბრიუკისათვის — ერთადერთი საგანი.

წინადადების საკითხში მიმდინარეობათა განხილვისას დაცული იქნება ისტორიული თანამიმდევრობა: ა. ლოგიციზმი, ბ. ფსიქოლოგიზმი, გ. ფონეტიზმი და მორფოლოგიზმი.

§ 133. წინადადების ლოგიკისტური განსაზღვრების ნიმუშები. სისტემატური სახით ეს თვალსაზრისი ბოლო ხანებში არსად არის წარმოდგენილი; მის გამოყენებას კი დასაბუთების გარეშე მეტად ხშირად ვხვდებით, განსაკუთრებით, სასკოლო სახელმძღვანელოებში. „როცა ჩვენ რასმე ვამბობთ, ჩვენ ამით წინვდებთ (предлагаем) ჩვენს აზრს ან მსჯელობას; ამიტომ ყოველი მსჯელობა. რომელიც გამოთქმულია, ე. ი. გადმოცემულია სიტყვებით, იწოდება წინადადებად; მაგალითად: მზე ანათებს, ჰაერი გამჟვირვალეა, სწავლა სასიამოვნოა“¹.

„ყოველ წინადადებაში არის საგანი, რომლის შესახებაც ლაპარაკია, რომელიც ექვემდებარება მსჯელობას. ასე, მაგ., წინადადებაში: მზე ანათებს; რუსეთი დიდია; თოვლი ჭრიალებს — სიტყვები: მზე, რუსეთი, თოვლი — საგნებია, რომელთა შესახებაც არის ლაპარაკი წინადადებაში...“ „საგანი, რომელიც ექვემდებარება მსჯელობას, იწოდება ქვემდებარედ...“ „ყოველ წინადადებაში ქვემდებარის შესახებ რაიმე ითქმის; წინააღმდეგ შემთხვევაში არ იქნებოდა მსჯელობა, არ იქნებოდა წინადადება. მაგალითად, წინადადებაში: მზე ანათებს, მზე-ქვემდებარის შესახებ ნათქვამია, რომ იგი ანათებს. რუსეთი დიდია — რუსეთ-ქვემდებარის შესახებ ნათქვამია როს იგი დიდია ... ის, რაც წინადადებაში ნათქვამია ქვემდებარის შესახებ, იწოდება შემასმენლად: ანათებს, დიდია — შემასმენლებია“².

ამ განსაზღვრებაში ჩვენთვის ამჟამად საინტერესოა შემდეგი ადგილი: როცა რასმე ვამბობთ, ჩვენ წინვდებთ (предлагаем) ჩვენს აზრს ან-

¹ М и р о п о л ь с к и й. Рус. грам., стр. 190, § 3.

² იქვე, § 4, გვ. 109 — 110.

და მსჯელობასო (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.). „აზრის“ ხმარება „მსჯელობის“ ნაცვლად ჩვეულებრივია ასეთი ტიპის გრამატიკებში, უმთავრესად სასკოლოში; არის შემთხვევა, როდესაც მსჯელობა-სიტყვა სრულებით არ გულისხმობს ლოგიკის მსჯელობა-ცნებას, არამედ იხმარება იმ მნიშვნელობით, რომელიც ამ სიტყვას ყოველდღიურ სიტყუახმარებაში აქვს; ამის ნიმუშია შემდეგი განსაზღვრება:

„ყოველ აზრში ჩვენ გამოვთქვამთ რაიმე მსჯელობას საგნის შესახებ, და აი ასეთი მსჯელობა, გამოხატული სიტყვებით, მეცნიერებაში(?) იწოდება წინადადებად“¹. „მთავარი საგანი, რომლის შესახებაც ლაპარაკია წინადადებაში, იწოდება ქვემდებარედ იმიტომ, რომ იგი ექვემდებარება ჩვენს მსჯელობას; ხოლო თვით მსჯელობა საგნის შესახებ იწოდება შემასმენლად იმიტომ, რომ წინადადების ამ ნაწილში ჩვენ გამოვთქვამთ იმას, რისი თქმაც გვინდა საგნის შესახებ“².

მსჯელობის ნაცვლადაა ნახმარი აზრი შემდეგ განსაზღვრებაში, „...წინადადება არის სიტყვათა შეხამება (сочетание слов), რომელიც გამოხატავს რაიმე აზრს... ზოგჯერ წინადადების აზრი შეიძლება იქნეს საგებად გამოხატული მარტო ერთი სიტყვითაც“³.

„...წინადადების ის სიტყვა, რომელიც გვიჩვენებს, რომელი საგნის შესახებაა ლაპარაკი (სხვანაირად რომ ვთქვათ, რომელი საგანი ექვემდებარება მოუბარის მსჯელობას), იწოდება ქვემდებარედ წინადადებისა. წინადადების მეორე სიტყვაკი, სახელდობრ, ის, რომელიც გვიჩვენებს, რა ითქმის... საგნის შესახებ, იწოდება შემასმენლად წინადადებისა“⁴.

ქართული სასკოლო გრამატიკებიდან მოვიყვანთ მოსე ჯ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი ს ა და სილ. ხ უ ნ დ ა ძ ი ს განსაზღვრებებს.

მოსე ჯ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი წერს: „აზრი, გამოთქმული სიტყვით ან წერით, იწოდება წინადადებად. საგანი, რომლის შესახებ გამოთქმულია აზრი, იწოდება ქვემდებარედ, ხოლო რაც ამ ქვემდებარის შესახებ გამოთქმულია, იმას ეწოდება შემასმენელი“⁵.

სილ. ხ უ ნ დ ა ძ ი ს სახელმძღვანელოში ნათქვამია: „ცალკე გამოთქმულ თითოეულ აზრს გრამატიკაში(?) წინადადება ქვია. წინადადების შესადგენად უმთავრესად ორი ნაწილია საჭირო: ერთი — საგანი, რომელსაც ჩვენი საუბარი განსაკუთრებით შეეხება; ამისთანა ნაწილს ქვია

¹ Г о в о р о в, Элемент. грам., стр. 4.

² იქვე, გვ. 4—5.

³ К р а с н о г о р с к и й, Синтаксис рус. яз., стр. 2.

⁴ იქვე, გვ. 3—4.

⁵ ქართ. გრამ., გვ. 134.

ქვემდებარე. მეორე — მოქმედება, რომელიც ქვემდებარეს შეეხება; ამ- ისტანა ნაწილს შემასმენელი ეწოდება“¹.

§ 134. წინადადების ლოგიკისტური განსაზღვრების ორი ვარიანტი. ყველა აქ წარმოდგენილ განსაზღვრებაში ზოგადია ერთი რამ: წინადა- დების განსაზღვრისას დასაყრდენია აზრი (ან მსჯელობა), ქვემდებარე- შემასმენლის განსაზღვრისას კი — ამ აზრის (მსჯელობის) ნაწილები. მაგრამ როგორც კი დაისმის საკითხი: როგორ წარმოუდგენიათ აზრისა (მსჯელობის) და მისი ნაწილების მიმართება წინადადებასა და მის ნაწი- ლებთან, ჩვენ წინ დადგება ერთი და იმავე შეხედულების ორი სახეობა; ერთის მიხედვით: წინადადება არის სიტყვათა შეხამება (ასეთი და ასეთი... იხ. კ რ ა ს ნ ო გ ო რ ს კ ი ს განსაზღვრება). ...ქვემდებარე, შემასმე- ნელი კი არის სიტყვა (ასეთი და ასეთი... კ რ ა ს ნ ო გ ო რ ს კ ი); მე- ორე სახეობა კი გვეუბნება: წინადადება არის აზრი თუ მსჯელობა (სი- ტყვებში გადმოცემული). ქვემდებარე არის საგანი (რომლის შესა- ხებაც რალაცაა ნათქვამი), ხოლო ის, რაც არის ნათქვამი, შემასმენე- ლია (იხ. მ ი რ ო პ ო ლ ს კ ი, გ ო ვ ო რ ო ვ ი, ჯ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი, ხ უ ნ დ ა ძ ე).

ერთისიტყვით, ამ განსაზღვრებათა შორის განსხვავებას ამყარებს უახლოესი გვარი (genus proximum), სპეციფიკური განსხვავების (differentia specifica) მიხედვით კი იგინი ერთდებაან.

განსაზღვრების პირველი სახეობა ცდილობს განსაზღვრების გარეგ- ნობაში მანძი დაიცვას გრამატიკის თვალსაზრისი და აშკარა წინააღმდე- გობას თავი დააღწიოს; წინადადება და მისი ნაწილები მისთვის სიტყვათა შეხამებაა და სიტყვებია. ამ სახეობაში მოცემულია ლოგიკისტური გა- გება დამუშავებული სახით.

მეორე სახეობა იმთავითვე შორდება გრამატიკულ თვალსაზრისს, რა- ცა ამბობს: წინადადება არის აზრი (თუ მსჯელობა); ქვემდებარე არის... საგანი. განა ცხადი არ არის, რომ თუ „წინადადება არის... აზრი (გინდ მსჯელობა)“, გრამატიკა და, კერძოდ სინტაქსი, რომელიც წინადადებას შეისწავლის, ამით უკვე აღიარებულია სამეცნიერო დისციპლინად, რომელიც აზრს შეისწავლის, ე. ი. სინტაქსი კისრულობს იმავე საქმეს, რა- საც ლოგიკა და ფსიქოლოგია აკეთებენ, თუ სინტაქსის ამოცანა ამნაირად იქნა გაგებული, ფსიქოლოგია-ლოგიკასთან აღრევას გრამატიკა თავს ვერ დააღწევს, ხოლო რამდენად დაუშვებელია ეს, ამის შესახებ ამჟამად არ შეიძლება ორი აზრი არსებობდეს.

¹ ქართ. გრამ., გვ. 25.

ცხადია, ლოგიკისტური მიმდინარეობის ეს სახეობა ყველაზე სუსტია, და მაინც უნდა ითქვას, ლოგიციზმისათვის სწორად ეს სახეობაა უფრო დამახასიათებელი.

§ 135. ქვემდებარე (სუბიექტი), შემასმენელი (პრედიაკტი) სინტაქსში ლოგიკიდან შემოდის. ტერმინები სუბიექტი, პრედიაკტი (ქვემდებარე, შემასმენელი) პირველად ნახმარია ბოეთიუსის (Boethius)¹ ნაწარმოებში: „შესავალი კატეგორიულ სილოგიზმებში“ (Introductio ad syllogismos categoricos).

მეშასადამე, ეს ტერმინები ლოგიკის ტერმინები იყო; არისტოტელეს ორგანონის ლათინურად მთარგმნელი ბოეთიუსი იძლევა პირველად ამ ლოგიკური ტერმინების განსაზღვრებას² თავის კომენტატორულ ლოგიკურ ნაწარმოებში, მაგრამ, როგორც ტერმინები, სუბიექტი, პრედიაკტი (ქვემდებარე, შემასმენელი) საშუალო საუკუნეებში ხმარებაში არ ყოფილა; ასე, მაგალითად, მეთორმეტე საუკუნის სქოლასტიკოსი პეტრე ჰელიასი ხმარობს suppositum-ს (არისტოტელეს *ὑποκείμενον*-ისა და ბოეთიუსის subiectum-ის ნაცვლად) და appositum-ს (არისტოტელეს *ἄνωγειον*-ისა და ბოეთიუსის praedicatum-ის ბადლად): „სუპოზიტი არის ის, რასაც ენება საუბარი, აპოზიტი არის ის, რაც ითქმის სუპოზიტის შესახებ“-ო.

ასე რომ არისტოტელეს *ὑποκείμενον*, *ἄνωγειον* ლათინურად გადმოცემული იყო subiectum, praedicatum-ით V—VI ს. (ბოეთიუსის მიერ), suppositum, appositum-ით XII საუკუნეში (პეტრე ჰელიასის მიერ), მაგრამ ვერც ერთმა მათგანმა ვერ მოიკიდა ფეხი. მხოლოდ ვოლფის შემდეგ (XVIII ს.) დამკვიდრდა სუბიექტ-პრედიაკტი ლოგიკაში და იქიდან გადატანილ იქნა სხვა დისციპლინებში (გრამატიკაში, ქვემდებარე-შემასმენლის სახით, — შემდეგ ფსიქოლოგიაში...), ვოლფის მნიშვნელოვან დამსახურებად დელბრიუკის თვლის სწორედ ამ ტერმინების დამკვიდრებას, რაიც ვოლფის დიდ გავლენას მიეწერება³.

¹ ბოეთიუსია გარდაცვალების წლად დელბრიუკის 525 წ. აქვს ნაჩვენები (იხ. Vergl. Synt. I, 24), ელადის დავლეს — 570 წ. (იხ. მისი *Логика*, დაბატება 57), ძრანტლიკი 524 წ. ასახელებს (იხ. *Geschichte der Logik*, I, 679).

² „მარტივ გამოთქმათა ნაწილებია სუბიექტი და პრედიაკტი; სუბიექტი არის ის, რაც პრედიაკტის ნათქვამს განიკუთვნებს... პრედიაკტი კი არის, რაც ითქმის სუბიექტის შესახებ...“ („simplicium vero enuntiationum partes sunt subiectum et praedicatum; subiectum est quod praedicati ascendit dictionem..., praedicatum vero est, quod dicitur de subiecto“ — Introductio ad syllogismos categoricos, გვ. 563; მოგვეყვას *Prantl*-ის მიხედვით: *Geschichte der Logik*, I, გვ. 696).

³ იხ. Vergl. Synt., გვ. 25.

ჩვენთვის გაცილებით უფრო მნიშვნელოვანია პარალელური ანალიზი მსჯელობისა და წინადადებისა და ორივეში ორი შემადგენელი ელემენტის აღნიშვნა: მსჯელობაში — ორი ცნებისა, წინადადებაში ორი ტერმინისა. ჩვენ ერთი წამითაც არ უნდა დავივიწყოთ, რომ ვ ო ლ ფ ი ლოგიკოსია და რომ მისი მოძღვრება წინადადების ტერმინების შესახებ მის ლოგიკაშია წარმოდგენილი.

ამგვარად მსჯელობისა (თუ წინადადებისა...) და მისი ნაწილების, ქვემდებარე-შემასმენლის, შესახებ მოძღვრება ლოგიკიდან გადმოვიდა გრამატიკაში. ძველი და საშუალო საუკუნეების გრამატიკოსები წინადადების განსაზღვრის შემდეგ წინადადებაში შემავალ სიტყვათა დახასიათებაზე გადადიოდნენ, მეტყველების ნაწილების ანალიზს იწყებდნენ, ხოლო სინტაქსში სიტყვათა შეხამების წესებსა და მთავარ სახეებს არკვევდნენ¹; მეცხრამეტე საუკუნის პირველი ნახევრიდან კი წინადადებისა და მისი ნაწილების, ქვემდებარე-შემასმენლის შესახებ მოძღვრება, სინტაქსის საფუძვლად იქცა. ეს ეხება არა მარტო სასკოლო ლიტერატურას, არამედ თეორიულ კურსებსაც...

წინადადების თეორიის წარმოდგენილი გენეზისი იმასაც გვიჩვენებს, რომ ქვემდებარე-შემასმენლის შესახებ მოძღვრება სინტაქსში ლოგიკისტიური კვალიფიკაციით იქნა შეთვისებული.

აქ წარმოდგენილი გენეზისი მართებული ვერ იქნებოდა და საქმის ვითარებაზე სწორ წარმოდგენას ვერ შეგვამუშავებინებდა, თუ დავასკვნიდი, რომ ლოგიკის ცნებათა და ტერმინთა გრამატიკაში გადმოტანა მხოლოდ გრამატიკის მეთოდოლოგიურ სისუსტეს მიეწერება. შესაძლებლობა, ლოგიკის ცნებანი უცვლელად ყოფილიყვნენ გადმოტანილი გრამატიკაში, ახასიათებს არა მარტო გრამატიკას, რომელმაც ეს ცნებები მიიღო, არამედ ლოგიკასაც, რომელსაც მოეპოვებოდა ისეთი ცნებები, რომელთა შეტანა გრამატიკაში შესაძლებელი იყო. თამამად შეიძლება ითქვას, რომ ლოგიკის ცნებათა ეს გადმონერგვა ასე მრტივად არ განხორციელდებოდა, რომ იმდროინდელ ლოგიკაში ლოგიკური და გრამატიკული მკვეთრად გარჩეული ყოფილიყო.

§ 136. აზროვნებითი და მეტყველებითი არისტოტელესთან. ლოგიკის მამამთავარი, „ო რ გ ა ნ ო ნ ი“-ის უკვდავი შემოქმედი ა რ ი ს ტ ო -

¹ ლომონოსოვის გრამატიკაში („Российская грамматика“ Мнханла Ломоносова), რომელიც 1755 წელს დაიბეჭდა და პირველი სერიოზული გრამატიკული ნარკვევია რუსული ენის შესახებ, ქვემდებარე-შემასმენელზე არაფერია ნათქვამი. ანტონ I-ის ქართულ გრამატიკაში (პირველი ვარიანტი — 1753 წ., მეორე ვარიანტი — 1767 წ.) ქვემდებარე-შემასმენელი არსად ჩანს. ორივე ავტორთან სინტაქსი სიტყვათა შეკავშირების შესახებ მოგვითხრობს.

ტ ე ლ ე აზრისა და არისის სამყაროს იკვლევდა. ამ კვლევის დროს მისთვის დასაყრდენი იყო მეტყველება. სიტყვიერების ანალიზს მის „ორგანონში“ ამიტომ არა მცირედი ადგილი უკავია. მისი „კატეგორიები“ იძლევიან სიტყვათა კლასიფიკაციას მათის საპრედიატო შესაძლებლობის მიხედვით; სიტყვა აღებულია არა შეხამებაში სხვებთან, არამედ განცალკევებით; იგი განეუთუნება ამა თუ იმ კატეგორიას იმისდა მიხედვით, თუ აზრს ან აზრის რა სახეობას აღნიშნავს იგი: „ყოველი სხვებთან დაკავშირების გარეშე თქმული სიტყვა აღნიშნავს ან სუბსტანციას, ან როდენობას ან რაგვარობას, ან მიმართებას, ან „სად“-ს, ან „როდის“-ს, ან მდგომარეობას, ან ქონებას, ან მოქმედებას, ან ვნებას“, ამბობს ა რ ი ს ტ ო ტ ე ლ ე¹.

რა კვალიფიკაციაც არ მისცენ „კატეგორიებს“ ფილოსოფიურ ლიტერატურაში, — მიიჩნევენ მას სიტყვათა გრამატიკულ კლასიფიკაციად, თუ დაინახვენ მასში ონტოლოგიური ხასიათის ნააზრევს, — ერთი მანც უდავოა: ა რ ი ს ტ ო ტ ე ლ ე სიტყვათა კლასიფიკაციას აჩვენს. ამ კლასიფიკაციას არ ჩაუვლია უკვალოდ გრამატიკისათვის; საერთოდ მისი ტირანია მთელ საშუალო საუკუნეების აზროვნებაზე განუზომელი იყო.

„ორგანონი“-ის მეორე ნაწილი „პერიპერმენიას“ („გამოთარგმანებისათვის“) არანაკლებ ყურადღებას აქცევს ენობრივ მომენტს: „უწინარესად უნდა დავაწესოთ, რა არის სახელი და რა — ზმნა, შემდეგ რა არის უარყოფა, დამტკიცება, წარმოთქმა (Aussage) და სიტყვა“ (ე. ი. მეტყველება)²; შემდეგ: „სახელი არის... ხმა, რომელიც პირობით რასმე აღნიშნავს გარეშე დროულობისა და თან ისე, რომ მის ნაწილს თავისთავად მნიშვნელობა არა აქვს“³. შემდეგ: „ზმნა არის სიტყვა, რომელიც დროს აღნიშნავს, რომლის ნაწილები არასოდეს არ აღნიშნავენ რასმე თავისთავად და რაც ყოველთვის (ისეთ) რასმე გვაგებინებს, რასაც სხვა (რალაცის შესახებ) აქვს მნიშვნელობა“⁴.

სახელისა და ზმნის დახასიათების შემდეგ ა რ ი ს ტ ო ტ ე ლ ე, როგორც მოსალოდნელი იყო, სიტყვის განსაზღვრებას იძლევა: „სიტყვა (λέξις) არის ხმა, რომელიც პირობით რასმე აღნიშნავს და რომლის ცალკე ნაწილი, განკერძოებით აღებული, რასმე აღნიშნავს, როგორც უბრალოდ თქმა, და არა როგორც დადასტურება ან უარყოფა...“⁵ „დადას-

¹ Aristoteles: *Kategorien*, თავი IV, გვ. 37.

² Aristoteles: *Peri hermeneias*, თავი I, გვ. 1.

³ იქვე, თავი II, გვ. 2.

⁴ იქვე, თავი III, გვ. 3.

⁵ იქვე, თავი IV, გვ. 4.

ტურება არის წართქმა, რომელიც რასმე მიაწერს რაღაცას, უარყოფა არის წართქმა, რომელიც რისამე შესახებ რასმე უარყოფს¹.

ა რ ი ს ტ ო ტ ე ლ ე ენობრივი მომენტის ანალიზით იწყებს და მისი საშუალებით ცდილობს არაენობრივი შეისწავლოს, აზრისა და არსის სამყაროს სწვდეს: ეს მკაფიოდ ჩანს თუნდაც მისი „პ ი რ ვ ე ლ ი ა ნ - ლ ი ტ ი კ ი ს“ იმ ადგილიდან, სადაც იგი ცნებათა მიმართების შესახებ მსჯელობს: თუკი A არც ერთ B-ს არ ეხება, არც B შეიძლება რომელსამე A-ს ეხებოდეს... მაგრამ თუ A ყოველ B-ს ეხება. B-ც ეხებოდეს იქნება რომელსამე A-ს“...² ცხადია, აქ A-ც, B-ც აზრის ელემენტს აღნიშნავს, ლაპარაკია აზრის ელემენტების ურთიერთობის შესახებ.

როგორ ჰქონდა წარმოდგენილი ა რ ი ს ტ ო ტ ე ლ ე ს აზრისა და მეტყველების მომენტების ურთიერთობა? ასხვავებდა თუ არა ა რ ი ს - ტ ო ტ ე ლ ე მათ მკაფიოდ? პასუხს ა რ ი ს ტ ო ტ ე ლ ე ს შემდეგი განსაზღვრებები იძლევა: „წინადადება არის სიტყვა (ἀπόφασις), რომელიც ადასტურებს ან უარყოფს რასმე რისამე შესახებ“³; შეიძლება ვიფიქროთ, რომ აქ ლოგიკის ცნებასთან არა გვაქვს საქმე: მაგრამ ა რ ი ს ტ ო ტ ე ლ ე ამ წინადადებას ათავსებს ცნებასა და დასკვნასთან ერთ სიბრტყეზე: „ჩვენ უნდა განვსაზღვროთ, ამბობს იგი, რა არის წინადადება, რა არის ცნება და რა არის დასკვნაო“⁴. ცხადია, აქ წინადადება მსჯელობის მაგივრობას ეწევა, „წინადადება“-სახელწოდებაში სააზროვნო კატეგორია იგულისხმება; მთელი „ა ნ ა ლ ი ტ ი კ ა“ ამას ამტკიცებს.

რაღა დასკვნა? „დასკვნა არის სიტყვა (ἀπόφασις, მეტყველება), რომელშიაც, თუკი რამეა დაშვებული, დაშვებულისაგან განსხვავებული რაღაც აუცილებლობით გამომდინარეობს იმის გამო, რომ იგი (დაშვებული) არის“⁵.

„დასკვნა არის სიტყვა (მეტყველება)“...ეს თქმა ექვმიუტანელს ხდის იმას, რომ ა რ ი ს ტ ო ტ ე ლ ე ს თ ა ნ მეტყველება და აზროვნება არ არის მკაფიოდ განსხვავებული: აზროვნების ოპერაციები, რომელთაც სილოგიზმში აქვს ადგილი, და ის სიტყვიერი გამოხატულება, რომელშიაც ეს ოპერაციები იმოსება, ერთურთისაგან გარჩეული არ არის, ერთის ნაცვლად მეორის ხმარება შესაძლებელად და ნორმალურად არის მიჩნეული.

¹ იქვე, თავი VI, გვ. 5.

² Aristoteles: Erste Analytik, თავი II, გვ. 3 — 4.

³ იქვე, თავი I, გვ. 1.

⁴ იქვე.

⁵ იქვე, გვ. 2.

ეს ცოტაა; არა მარტო სიტყვა (მეტყველება) და აზროვნება, არამედ სიტყვა და საგანი შეიძლება ერთუროს შეენაცვლოს, ერთმა მეორის მაგივრობა გასწიოს; სანიმუშოდ ვასახელებთ შემდეგ ადგილებს: „საგნები წარითქმიან რომელიმე სუბიექტის შესახებ, ისე რომ სუბიექტში აღარ არიან — ანდა ისინი არიან სუბიექტში ისე კი, „რომ სუბიექტის შესახებ არ იყვნენ წართქმული“...¹ ანდა: „ვინაიდან საგნები არიან ნაწილობრივ ზოგადნი, ნაწილობრივ კერძობითნი, — ზოგადის ქვეშ ვგულისხმობ ისეთებს, რომელნიც ბუნებრივად შეიძლება იქნენ წართქმული მრავალთა შესახებ, — კერძო საგნის ქვეშ, — რაიც არა მრავალთა შესახებ შეიძლება იყოს წართქმული...“²

„საგნები წარითქმიან (werden ausgesagt) რომელიმე სუბიექტის შესახებ“... „საგნები არიან ნაწილობრივ ზოგადნი, ნაწილობრივ — კერძობითნი“... მარტო ეს გამოთქმებიც საკმარისია იმისათვის, რომ დავასკვნათ: არა თუ მეტყველებისა და აზროვნების მომენტები არ არის მკვეთრად გარჩეული ერთი მეორისაგან, არამედ სიტყვა და საგანიც ერთი მეორეში ირევა... ა რ ი ს ტ ო ტ ე ლ ე ს აზროვნების ამ თავისებურების შესახებ შ ტ ა ი ნ თ ა ლ ი ამბობს: „არისტოტელე ისწრაფვის სწვდეს წმინდა ცნებებს, როგორც ასეთებს... მაგრამ მის ცნობიერებაში მისთვის შეუცნობლად და შეუძმჩნევლად ხან სიტყვიერი გამოთქმა იქერს ცნებითი მიმართების ადგილს, ხან კიდევ საგანი იქერს სიტყვის ადგილს. რაიც ჩვენთვის სამად არის გათიშული, მისთვის არსებითად ერთია. ჩვენის გაგებით ეს ერთი არის ცნება და აზრი: მისთვისაც ეს ასეა; მაგრამ იგი შეუნაცვლებს ხოლმე მას სიტყვას და მეტყველებას ისევე, როგორც საგანთა სამყაროს“³.

არანაკლებ გარკვეულად ახასიათებს ა რ ი ს ტ ო ტ ე ლ ე ს ნაზრევს ერდმანის შემდეგი სიტყვები: „ვინაიდან ა რ ი ს ტ ო ტ ე ლ ე აზროვნებასა და მეტყველებას ერთუროს ისე არ აცილებს, როგორც ეს ამჟამად ხდება, მასთან პირიქით ლბოც (სიტყვა) ეწოდება აზრს ისევე, როგორც წინადადებას, შემდეგ, — ვინაიდან იგი აზრებსა და, მამასა-დამე, სიტყვებს უყურებს, როგორც ἔμῳσῳααα τῶν πρῶτων-ს (გამოხატულებას საგანთა), შეიძლება აიხსნას, როგორ ხდება, რომ წესები, რომელსაც იგი წინადადების ანალიზით პოულობს, იღებს გრამატიკული მნიშვნელობის გარდა აგრეთვე ლოგიკურსაც, [შეიძლება იქცეს] ნორმებად სწორი აზროვნებისათვის, მაგრამ დასასრულ მეტ-ნაყ-

¹ Kategorien. თავი II, გვ. 36.

² Peri herm., თავი VII, გვ. 6.

³ Stainthal: Geschichte der Sprachwissenschaft, I, გვ. 204.

ლების თანმიმდევრობით მათ ენიჭება მნიშვნელობა, როგორც რეალური ყოფის კანონებს¹.

გაუდიფერენცირებლობა აზრისა, სიტყვისა, საგნისა²; ამ ნიადაგზე წარმოშობილი აღრევა ამ სამი სხვადასხვა კატეგორიისა, კერძოდ, მეტყველებითი მომენტის ანალიზით შენაცვლება აზრის ანალიზისა — აი რა დაუტოვა არისტოტელემ შემდგომ საუკუნეებს მემკვიდრეობად. ენობრივი მხარის ანალიზი აზრის ანალიზის ნაცვლად თავის შედეგად ლოგიკის გრამატიზაციას იძლეოდა³.

საშუალო საუკუნეებში ლოგიკას შეემატა მხოლოდ ფორმალიზმი: „XVII საუკუნემდის ლოგიკას ყველაზე ხშირად განსაზღვრავდნენ როგორც ხელოვნებას მიმოსჯისა (рассуждения), პაექრობისა, საუბრისა, და არა იშვიათად მას აახლოებდნენ რიტორიკასა და გრამატიკასთან“⁴.

მოვიგონოთ თუნდაც ბოეთიუსი; მისი განსაზღვრებანი სუბიექტისა და პრედიკატისა უკვე იყო მოყვანილი; რის ნაწილებია სუბიექტი და პრედიკატი? რასაკვირველია, მსჯელობისა, გვეტყვიან ლოგიკოსები: „არისტოტელეზე დამყარებით ბოეთიუსი თავის „Introd. ad syllog. categor.“-ში იძლევა მოძღვრებას მსჯელობათა შესახებ, როგორც სილოგიზმის წინამძღვართა და, რომ სავსებით გაარკვიოს მათი ბუნება, შედის სუბიექტისა და პრედიკატის ანალიზში...“, ამბობს ვლადისლავლევი⁵; პრანტილიც აგრეთვე ფიქრობს, რომ ბოეთიუსის სუბიექტი და პრედიკატი მსჯელობის ნაწილებია⁶. რასაკვირველია, ბოეთიუსი აზრის ერთეულს გულისხმობდა და ამ ერთეულის ნაწილებად მიაჩნდა სუბიექტი და პრედიკატი; ამდენად ვლადისლავლევიც მართალია და პრანტილიც... მაგრამ შეცდომა იქნებოდა გვეფიქრა, თითქოს იგი მსჯელობის ანალიზს აწარმოებდეს; მსჯელობა, როგორც ასეთი, განსხვავებული სიტყვიერი ფორმისაგან (წინადადები-

¹ Erdmann: Gesch. der Philosophie, გვ. 124 — 125.

² ამის შესახებ არაფერს ამბობს 1941 წ. გამოქული „История философии“, ტ. I; იხ. გვ. 212 და შემდ.: პარაგრაფი Логика и диалектика.

³ ლოგიკის გრამატიზაციის თვალსაჩინო ნიმუშია მსჯელობის შემადგენელ ნაწილად სუბიექტისა და პრედიკატის გარდაკოპულას მიჩნევა; რომ ასეთი შეხედულება ენობრივი მომენტის ლოგიკურში არეიოს არის გამოწვეული და, კერძოდ, ინდო-ევროპულენაშა აგებულების თავისებურებამ წარმოშვა, საშუალება გვექონდა სხვაგან აღვენიშნინა (იხ. „ყვე-ნაწილაკი ფერეიდნულში და მისი მნიშვნელობა გრამატიკა-ლოგიკის ურთიერთობის თვალსაზრისით“ — წ ე ლ ი ფ დ ე უ ლ ი, ტ. I/II, გვ. 51, შენიშვნა 1).

⁴ „До XVI в. [логика] определялась чаще всего как „искусство рассуждения, спора, разговора (ars disserendi, disputandi, dicendi) и нередко даже сближалась с риторикой и грамматикой“ — იხ. Г р о т: К вопросу о реформе логики, стр. 11.

⁵ იხ. Логика, დამატება, გვ. 59.

⁶ იხ. Prantl: Gesch. der Logik, გვ. 696.

საგან), მისთვის არ არსებობდა; ეს იქიდან ჩანს ნათლად, რომ ბოეთიუსი ლაპარაკობს enuntiatio-ს და არა iudicium-ის შესახებ, *Simplificium vero enuntiationum* (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.) *partes sunt subiectum et praedicatum*¹; enuntiatio კი უწინარეს ყოვლისა „წართქმა“ (Aussage), „წინადადება“ და არა მსჯელობა. ბოეთიუსი წინადადების შინაარსს, ე. ი. აზრს ეხებოდა, მაგრამ ამ აზრისა და მისი აღმნიშვნელი წინადადების გარჩევა მისთვის ისევე უტყბო იყო, როგორც არისტოტელესათვის

ექვს გარეშეა, ასეთ ლოგიკასთან დაახლოება გრამატიკისათვის აღვილი საქმე იყო; ეს დაახლოება ორივე დისციპლინისათვის საზარალო აღმოჩნდა: გრამატიციზმი ლოგიკაში, ლოგიციზმი გრამატიკაში დღემდის ცოცხლობენ. და საინტერესო ის არის, რომ ორივეს ერთი პრინციპი აქვს: სხვა დისციპლინის ობიექტების შესახებ მსჯელობა. შემთხვევა გვექონდა გვენახა გრამატიკოსები, რომელნიც ამბობდნენ: „წინადადება არის აზრი ანუ მსჯელობა (სიტყვებით გამოხატული)“; გრამატიკოსი აზრის განსაზღვრას კისრულობდა... და პირიქით, მოიპოვებთან ლოგიკოსები, რომელნიც ასე მსჯელობენ: „ის ელემენტი, ის უმცირესი ერთეული, რომელთანაც საქმე აქვს ლოგიკას, არის წინადადება. წინადადება შედგება ქვემდებარისა და შემასმენლისაგან, რომელშიაც რალაც ითქმის ქვემდებარის შესახებო“². წინადადებისა და მისი ნაწილების ანალიზის დროს ენობრივ მომენტს იხილავენ; ასე, მაგ., გამოჩენილი ინგლისელი ლოგიკოსი ჯ. ს. მილი, რომელიც ამ შემთხვევაში ტრადიციისადმი ერთგულებას იჩენს, აუცილებლად თვლის ლოგიკაში განხილულ იქნეს წინადადება და ასეთ განსაზღვრებას იძლევა: „წინადადება არის თქმა (сужение), რომელშიაც რაიმე მტკიცდება ან უარყოფა რიქამე შესახებ“. „...ყოველი წინადადება შედგება სამი ნაწილისაგან: ქვემდებარისა, შემასმენლისა და კავშირისაგან. შემასმენელი არის სახელი (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.), რომელიც აღნიშნავს იმას, რაც მტკიცდება ან უარყოფა. ქვემდებარე არის სახელი (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.) რომელიც აღნიშნავს იმ პირს ან იმ საგანს, რომლის შესახებაც რაიმე მტკიცდება ან უარყოფა. კავშირი არის ნიშანი უარყოფისა ან მტკიცებისა“³.

თუ გრამატიკოსი-ლოგიკისტი აზრის დახასიათებით იწყებდა, აქ ლოგიკოსი წინადადებისა და მისი ნაწილების შესწავლას ჰკიდებს ხელს. ერ-

¹ იხ. Prantl: იქვე, გვ. 696, შენიშვნა 124.

² ... Тем элементом, той наименьшей единицей, с которым имеет дело логика, является предложение. Предложение состоит из подлежащего и сказуемого, в котором говорится, «сказывается» что-нибудь о подлежащем — М. И. Н. Т. О: Логика, стр. 537 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

³ იხ. Д. С. Милль: Система логики, стр. 13.

თი და იგივე მოვლენა დასტურდება ორ დისციპლინაში; ერთი და იგივე შეცდომაა დაშვებული ორსავე შემთხვევაში.

§ 137. ლოგიციზმის კრიტიკული ანალიზი. ლოგიციზმი, როგორც ვთქვით (§ 124), ორი სახეობით გვხვდება. მათგან ერთი გრამატიკა-ლოგიკის ცნებათა აღრევას წარმოადგენს. ისიც ვიცით, რომ ლოგიციზმისათვის დამახასიათებელი სწორედ ეს სახეობა არის. ლოგიკა აღარ არჩევდა მსჯელობას წინადადებისაგან (ა რ ი ს ტ ო ტ ე ლ ე, ბ ო ე თ ი უ ს ი...); ამრიგად ლოგიკაში საკმაოდ იყო გრამატიციზმი; როცა წინადადება-მსჯელობის მოძღვრება გადმოიტანეს გრამატიკაში, ამით გრამატიკა (სინტაქსი) გახდა ლოგიკისტური: ლოგიკისტური გრამატიკა შემკვიდრება გრამატიკისტული ლოგიკისა.

ლოგიციზმის პირველი სახეობა სწორედ იმით არის საინტერესო, რომ მასში უცვლელად არის შერჩენილი ლოგიციზმი პირვანდელი სახით, იმ სახით, როგორითაც იგი წარმოიშვა.

ამ სახეობის მიხედვით: წინადადება არის აზრი ან მსჯელობა (გამოთქმული ან დაწერილი); მაგრამ, როგორც თავშივე აღვნიშნეთ, აზრს, მსჯელობას ფსიქოლოგია, ლოგიკა-გნოსეოლოგია შეისწავლიან; ეს მათი საგანია; მაშასადამე, გრამატიკას სხვისი საქმე ეკისრება და ამით ლოგიკა-გნოსეოლოგიის, ფსიქოლოგიისა და გრამატიკის ამოცანები ერთურთში ირევა; ეს გარემოება უკვე განსაზღვრავს ამ შეხედულების მეცნიერულ ღირებულებას.

შემასმენლის შესახებ ნათქვამია: „ეს ის არის, რაც ქვემდებარის შესახებ ითქმისო“; ეს კი არის სიტყვა-სიტყვით გამეორება იმ განსაზღვრებისა, რაც ტრადიციულ ლოგიკაში პრედიკატს გააჩნია. ესე იგი, ლოგიკის ცნება გრამატიკის ცნებად ცხადდება; ეს უკანონო მითვისებაა, მეთოდოლოგიურად კიდევ უფრო დაუშვებელი, ვინემ წინადადების ზემოხსენებული განსაზღვრება: იქ სიტყვიერი მომენტი ნახსენები მინც არის (აზრი..., „გამოთქმული“), აქ კი ამის კვალიც არა ჩანს.

ქვემდებარის განსაზღვრება იმავე წესით ხდება; ან ამბობენ: „ქვემდებარე ის არის, რის შესახებაც ლაპარაკია წინადადებაშიო“, ესე იგი, მას ისევე განსაზღვრავენ, როგორც სუბიექტს ტრადიციულ ლოგიკაში. ლოგიკის ცნება სუბიექტისა მარტივად მკვიდრდება გრამატიკაში; და მაშინ მასზე მთლიანად ვრცელდება ის, რაიც შემასმენლის განსაზღვრების შესახებ ითქვა. ანდა ამბობენ (ალბათ, მეტი სიცხადისათვის): „ქვემდებარე არის საგანი, რომლის შესახებაც არის ლაპარაკი“. ამ შემთხვევაში საგანზე ლაპარაკი გრამატიკაში კიდევ უფრო უცნაურად ისმის, ვინემ წინადადების განსაზღვრებისას აზრის, მსჯელობის შესახებ ლაპარაკი: გამოლის ისე, თითქოს გრამატიკა ონტოლოგიური ძიება იყოს, და

არა სამეცნიერო დისციპლინა, რომელიც მეტყველებას შეისწავლის (უკეთ ვთქვათ, მეტყველების ზოგიერთ მხარეს).

ერთი სიტყვით, ლოგიციზმის პირველი სახეობა სამეცნიერო აზროვნების ელემენტარულ მეთოდოლოგიურ მოთხოვნილებათა უხეშ დარღვევაზეა დაფუძნებული.

უფრო ფრთხილია მეორე სახეობა; მისთვის ქვემდებარეც, შემასმენელიც სიტყვებია ოდენ, წინადადება კი — სიტყვათა შეხამება. რომელი სიტყვაა ქვემდებარე, რომელია — შემასმენელი? სიტყვათა რანაირი შეხამებაა წინადადება? ამაზე პასუხის გაცემით იწყება აპელაცია ლოგიკის სამყაროსადმი. სიტყვათა შეხამება უნდა გამოხატავდეს აზრს; ქვემდებარე-შემასმენელი კი ის სიტყვებია, რომლებითაც გადმოცემულია სუბიექტი და პრედიკატი. აზრი აქ უფრო საპოპულაროზაციო მიზნით უნდა იყოს ნახმარი, მისი რეალური ღირებულება «მსჯელობა» უნდა იყოს; ეს იქიდანა ჩანს, რომ ამ აზრის ელემენტებად სუბიექტი და პრედიკატი გვევლინება: სავანი, რომლის შესახებაც არის ლაპარაკი; ის, რაც ამ საგნის შესახებ არის ნათქვამი (იხ. მაგ., კ რ ა ს ნ ო გ ო რ ს კ ი ს განსაზღვრება). ამრიგად, დასაყრდენია აზრი (მსჯელობა) და მისი ელემენტები — სუბიექტი და პრედიკატი; ამათი სიტყვიერი გამოხატულებაა: წინადადება, ქვემდებარე და შემასმენელი.

ასე რომ, ამ სახეობის მეთოდოლოგიური პრინციპია შესატყვისობა აზრისა (მსჯელობისა) და წინადადების; აზრის ელემენტებისა (სუბიექტის, პრედიკატისა) და წინადადების წევრების (ქვემდებარისა და შემასმენლის) პარალელიზმი.

აქედან გამომდინარეობს შემდეგი: ჯერ ერთი, სრულიად დამოუკიდებელი ენისაგან უნდა იქნეს გარკვეული, რა არის აზრი (მსჯელობა), სუბიექტი, პრედიკატი; მხოლოდ მაშინ იქნება შესაძლებელი გამოვიყენოთ ესეხი დასაყრდენად, გავარკვიოთ მათი საშუალებით: წინადადება, ქვემდებარე, შემასმენელი. მეორეცაა და, ცნება აზრისა (მსჯელობის) თავისი მოცულობით სავსებით უნდა ფარავდეს ცნება წინადადებას; ყოველ შემთხვევაში არ უნდა იყოს ნაკლები; აგრეთვე სუბიექტ-პრედიკატ-ცნებათა მოცულობა უნდა უდრიდეს ქვემდებარე-შემასმენელ ცნებებისას; სხვანაირად რომ ვთქვათ, ყოველ წინადადებაში უნდა იყოს მოცემული მსჯელობა, ყოველი ქვემდებარე უნდა აღნიშნავდეს სუბიექტს, ყოველი შემასმენელი — პრედიკატს.

ეს ორი ძირითადი პირობა უნდა იქნეს შესრულებულ-დაცული, თუ გვინდა მსჯელობასა და მის ელემენტებზე დავამყაროთ წინადადებისა და მისი ნაწილების განსაზღვრება.

პირველი პირობის შესახებ უნდა აღინიშნოს, რომ ხშირია შემთხვევები. როცა ლოგიკოსი მსჯელობის განსაზღვრებას ენისაგან დამოუკიდებ-

ბლივ კი არ აწარმოებს, არამედ სწორედ წინადადებას ემყარება, წინადადებაზე დაყრდნობით აწარმოებს მსჯელობის განსაზღვრას. ასე მაგ., ზ ი გ ვ ა რ ტ ი ამბობს: „წინადადება, რომელშიაც რაიმე გამოითქმის რისამე შესახებ, არის გრამატიკული გამონატულება მსჯელობისაო“¹; წინადადება მას მიაჩნია მსჯელობის იმ ნიშნად, რომელსაც განეკუთვნება ობიექტური არსებობა (დაწერილია ან გამოითქმის)², იგია მხილება აზრისა; ყოველ შემთხვევაში, ზ ი გ ვ ა რ ტ ი ს თ ვ ი ს მსჯელობის ჩამოსაყალიბებლად წინასწარ აუცილებელია წინადადების გარკვეულობა: წინადადება უკვე მოცემულია, მსჯელობა ირკვევა წინადადების საშუალებით; და როცა გრამატიკოსი, ლოგიკის მომედე, ცდილობს მსჯელობაზე დაამყაროს წინადადების განსაზღვრება, განა შესაძლებელია მოჭადრებულ წრეს (circulus vitiosus) თავი დაეღწიოთ? ასეთია პირველი პირობის ვითარება.

მეორე პირობის განხილვა მოითხოვს წინასწარ გამოირკვეს ერთი საკითხი; წინადადება და მისი ნაწილები უნდა შეესატყვისებოდეს მსჯელობას და მის ელემენტებს: სუბიექტსა და პრედიკატს; კი, მაგრამ რომელი გაგებით? ამ საკითხში ლოგიკოსები არა ნაკლებ განსხვავდებიან ერთ-ერთისაგან, ვინემ სხვა ფუძემდებელი საკითხების გაგებაში. რა არის მსჯელობა? რა შედგენს მის რაობას? რა არის სუბიექტი, პრედიკატი? როგორია მსჯელობის დამოკიდებულება წინადადებასთან? ეს კითხვები არსებითად განსხვავებულ პასუხს პოულობს სხვადასხვა ლოგიკოსთან.

ვთქვათ, ერთი უკიდურესი ფრთა ამბობს: „მსჯელობა არის გონებრივი აქტი, რომელიც თან ახლავს წინადადების გამოთქმას: მსჯელობა შეიძლება გამოიხატოს მხოლოდ წინადადების სახით, არა სხვანაირად... აგრეთვე წინადადება შეიძლება განესაზღვროთ, როგორც გამონატულება მსჯელობისა“...³ „ის უმცირესი ერთეული, რომელთანაც საქმე აქვს ლოგიკას, არის წინადადება... წინადადება შეიძლება დავშალოთ ნაწილებად, ზოგად სახელებად, რომელთა შესახებ მოძღვრება არის ამოსავალი პუნქტი სილოგისტური ანალიზისათვის“⁴; სიტყვიერი მომენტი აქ ყურადღების ცენტრშია; მისი შემწეობით სურთ აზრის სათანადო მოვლენები არკვიონ. ეს — ერთი მხრით. სხვები კი გვეტყვიან: მართალია, აზრი ჩამოიხშმის ენის ფორმებში, მაგრამ ამ ფორმების ანალიზი ლოგიკისათვის არაფრის მაქნისია; პირიქით, „ლოგიკისათვის აუცილებლად საკიროა

¹ Зигварт: Логика, т. I, § 5, გვ. 24.

² იქვე.

³ М и н т о, Логика, გვ. 165 — 166.

⁴ იქვე, გვ. 53 — 54.

აზრის წმინდა ელემენტები ზედმიწევნით განასხვავოს ენობრივი სამოსი-საგან¹. ამ ორ უკიდურესობას შორის მრავალი გარდამავალი საფეხური მოიპოვება.

სუბიექტი და პრედიკატიც სხვადასხვაგვარად არის განსაზღვრული. ტრადიციულად მას განსაზღვრავს ზ ი გ ვ ა რ ტ ი: „ის, რის შესახებაც რაიმე გამოითქმის, არის სუბიექტი; ის, რაც გამოითქმის, არის პრედიკატი“². თითქმის ასევე — მ ი ნ ტ ო ც³.

ვ ე დ ე ნ ს კ ი ს მეტი გარკვეულობა შეაქვს ამავე განსაზღვრებაში, როცა ამბობს: „აზრი იმის შესახებ, რის შესახებაც მსჯელობაში რასმე ვამტყიცებთ ან უარყოფთ“. არის სუბიექტი; „აზრი იმის შესახებ, რაც ნტყიდება ან უარიყოფა ჩვენ მიერ“, არის პრედიკატი; გაურკვეველი „ის რაც“... აქ შეცვლილია გარკვეულით: „აზრი“... ამას გარდა ტრადიციული გაგება აქ განეცობილ-გადამუშავებულია ამ „აზრის“ ფსიქოლოგი-სტური ინტერპრეტაციით (ამაზე, ქვემოთ).

არსებითად სხვაა ლ ი ფ ს ი ს განსაზღვრება: „სუბიექტად უნდა მივიჩნიოთ ის, რაც მსჯელობის აქტში ნაგულისხმევეია (Vorausgesetzte), მოცემულია, რაც საფუძვლად უდევს პრედიკაციას, ამრიგად ის, რასაც რაიმე განეკუთვნება ობიექტური აუცილებლობის შეგნებით, ანდა რომლის დაშვებით უნდა იქნეს რაიმე ნაფიქრები; პრედიკატის ქვეშ — მხოლოდ ის, რაც მას განეკუთვნება ან მის დაშვებასთან უნდა იქნეს ნაფიქრები“; ვ უ ნ დ ტ ი ს ა თ ვ ი ს კ ი სუბიექტი არის მთლიანი წარმოდგენის ის ნახევარი, რომელიც საგანს წარმოადგენს; პრედიკატი კი, — რაც მითვისებას ან მდგომარეობას აღნიშნავს.⁵

რა შეხედულებაა დასაყრდენი ლოგიკისტიისათვის, როცა იგი წინადადებისა და მის ნაწილების შესატყვისობას ლოგიკაში ეძიებს? რომელი მიმართულებაა მისთვის საორიენტაციო? ჩვეულებრივად ის ტრადიციული შეხედულება, რომელიც ამბობს: „მსჯელობის დროს მე გამოვთქვამ რასმე რისამე შესახებ; ...ის, რაც გამოითქმის, პრედიკატი; ის, რის შესახებაც რაიმე გამოითქმის, არის სუბიექტი...“

არჩევანი სხვადასხვა ლოგიკურ მიმართულებებში, რომელსაც ლოგიკისტი-გრამატიკოსი აკეთებს, მეტად დამახასიათებელია, მისი ორიენტაცია ძალზე სიმპტომატურია: მისი საყრდენია არა ის ლოგიკა, რომელიც ცდილობს მტკიცედ შემოფარგლოს ლოგიკის სამყარო, არამედ ის, რო-

¹ იხ. Schuppe: Grundriß, გვ. 1.

² Логика, I, § 5, გვ. 25.

³ იქვე, გვ. 53.

⁴ Logik, § 40, გვ. 26.

⁵ Logik, გვ. 152.

მელიც ყველაზე ნაკლებად გამოკვეთილია მეცნიერული თავისთავადობის მხრით, და, ამრიგად, — ყველაზე სუსტი.

რამდენად გამოხადდება თუნდაც ასეთი, ტრადიციული, ფორმალური ლოგიკის გაგება მსჯელობისა და მისი ელემენტებისა, როგორც დასაყრდენი წინადადებისა და მისი ნაწილების განსაზღვრებისათვის? შეიძლება თუ არა შესატყვისობის პრინციპზე დავამყაროთ წინადადებისა და მისი ნაწილების განსაზღვრებანი? შეუძლებელია და აი რატომ.

ა. მსჯელობა-ცნება და წინადადება-ცნება ერთმანეთს არ ფარავენ მოცულობით: ავიღოთ — კითხვითი, ბრძანებითი წინადადებანი: «იქნება წელს სუსხიანი ზამთარი?» დაწერეთ ეს სამუშაო! არის თუ არა ეს წინადადებები? რასაკვირველია, წინადადებებია. მაგრამ არის თუ არა მათში მსჯელობები მოცემული. არა, გვეტყვიან ლოგიკოსები, მათ შორის ტრადიციული ფორმალური ლოგიკის წარმომადგენლებიც. მაშასადამე, ყოფილა წინადადებები, რომელთა შინაარსი მსჯელობას არ წარმოადგენს; თუ ლოგიკოსების განსაზღვრება გავიზიარებთ, ხსენებულ ფრაზებს წინადადებებად ვერ ჩავთვლით. ამრიგად ყოველი წინადადება როდია მსჯელობა; წინადადების ცნება უფრო ფართოა თავისი მოცულობით, ვინემ მსჯელობისა; ამიტომ შეუძლებელია წინადადების განსაზღვრა მსჯელობაზე დაყრდნობით.

ამას შემდეგი უნდა დაეუმატოთ: ზოგიერთი ლოგიკოსი იმ აზრისა არის, რომ არა თუ ყოველი წინადადება არ არის მსჯელობის გამოხატულება, არამედ პირიქითაც: ყოველი მსჯელობა როდის ვადმოიცემა წინადადებით; ლიფსი, მაგალითად, გვეუბნება: გარეგნული მხარე, მეტყველების საშუალო არ არის არსებითი მსჯელობისათვის; ბავშვი, რომელსაც, ვთქვათ, ცეცხლის ალმა ხელი დასწვა ერთხელ, მეორედ უფროთხილდება აღს. რატომ? იმიტომ, რომ მას ახსოვს წინანდელი განცდა ტკივილისა, — მან იცის, რა მოჰყვება აღის შეხებას, მის ცნობიერებაში უკვე არის სათანადო აქტი მსჯელობისა, თუმცა მან ლაპარაკი არც კი იცის და ვერც გამოთქვამს ამას. არა მხოლოდ ბავშვი, არამედ მოზრდილიც ხშირად არ მიმართავს წინადადებას მსჯელობის ვადმოსაცემად; უბრალო ამოძახილი, მითითება, ცალკე სიტყვა შეიძლება ასრულებდეს წინადადების მაგივრობას¹. ერთი სიტყვით: ყოველ წინადადებას არ უდრის მსჯელობა, არც ყოველ მსჯელობას — წინადადება; ამ ორი ცნების მოცულობა მხოლოდ ნაწილობრივ ფარავს ერთმანეთს.

ბ. ახლა მსჯელობისა და წინადადების ნაწილთა შესახებ: შეესატყვისება თუ არა ყოველთვის ქვემდებარე სუბიექტს? „ქვემდებარე არის სიტყვა, რომელიც აღნიშნავს, ვის ანუ რის შესახებ არის ლაპარაკიო“. მაგ-

¹ იხ. Lipps: Logik, §§ 45, 46, გვ. 23 — 24.

რამ ცნობილია, რომ ის სიტყვა, რომელიც გვიჩვენებს, ვის ანუ რის შესახებაც არის ლაპარაკი, ქვემდებარედ ყოველთვის ვერ ჩაითვლება: ლათინურ ფრაზაში *placet mihi liber* «მომწონს მე წიგნი», ლაპარაკი, ცხადია, მე შემეხება: *mihi* არის ამ მსჯელობის სუბიექტი ტრადიციული ფორმალური ლოგიკის თვალსაზრისით, გრამატიკისათვის კი ქვემდებარე არის *liber* (*mihi* კი არის დამატება); ვერც ერთი ლოგიკისტი-გრამატიკოსი ვერ უარყოფს ამას... ასეთი მაგალითები უხვად არის სხვა ენებშიც; მაგალითად, *es scheint mir* — «მე მეჩვენება», *мне нравится тетрадь* — «მე მქირდება რვეული»... და სხვ. (მაგალითები ქართულიდან განზრახ არ მოგვყავს: შესაძლებელია ანალოგიურ ფრაზებში ქვემდებარე-დამატების გამოთქმა საცილობლად იქნეს მიჩნეული). მაგრამ დასახელებული ნიმუშები ზოგიერთი ენებიდან საკმაო სიცხადით არკვევს, რომ მსჯელობის სუბიექტი სხვაა, წინადადების ქვემდებარე — სხვა; პარალელში ვერ ტარდება, შესაბამისობას ადგილი არა აქვს.

ზემოთ მოყვანილ მაგალითებში ჩვენ ვიცოდით, რომელია ის სიტყვა, რომელიც გვიჩვენებს, თუ ვის ანუ რის შესახებაც არის ლაპარაკი, ოღონდ ეს სიტყვა არ იყო ხოლმე ქვემდებარე. მაგრამ ხშირად არ არის ადვილი იმის გარკვევა, რომელია ის სიტყვა, რომელიც აღნიშნავს, თუ ვის ანუ რის შესახებაც არის ლაპარაკი, განსაკუთრებით კი ისეთ შემთხვევებში, როგორც ხშირად გვხვდება ქართულში; მაგ., წინადადებაში: მ ა მ ა ს უ ყ ვ ა რ ს შ ვ ი ლ ი; მ ე ლ ა ს შ ე მ ო ე ყ ა რ ა ტ უ რ ა... ვის ანუ რის შესახებ არის აქ ლაპარაკი? ლაპარაკია მამის შესახებ, რომ მას უყვარს შვილი, თუ შვილის შესახებ, რომ იგი უყვარს მამას; ლაპარაკია მელას შესახებ, რომ მას შემოეყარა ტურა, თუ პირიქით. ტურის შესახებ, რომ იგი შემოეყარა მელას.

რასაკვირველია, შეიძლება გვითხრან, რომ პირველ ფრაზაში ლაპარაკია მამის შესახებ; საბუთად მოიყვანონ, რომ „მას უყვარს“, „იგი მოქმედი“ და ეს ცხადია უცხო (ევროპული) ენებიდან, სადაც ეს უფრო ნათლად ჩანს: *отец любит сына*; *der Vater liebt den Sohn*; *pater filium amat*... მაგრამ უცხო ენაზე მითითება აქ საბუთად ვერ გამოდგება: ერთი ენის აგებულება შეიძლება არსებითად განსხვავდებოდეს მეორისაგან; ამისდა კვალად ერთი ენის კატეგორია-სქემებით ხელმძღვანელობა მეორის შესწავლისას შეიძლება ისევე შეუფერებელი აღმოჩნდეს, როგორც „ერთი ქალაქის გეგმით ხელმძღვანელობა მეორე ქალაქის დათვალიერებისას“ (Mauthner); ქართულს ფრაზაში მ ა მ ა რ არის წარმოდგენილი მოქმედად, ისევე როგორც ის არის, ვთქვათ, რუსულში, გერმანულში ან ლათინურში; მისგან კი არ გამომდინარეობს „მოქმედება“, არამედ მას მიეწერება იგი (შვილის სიყვარული); ამდენადვე ამ გზით საკითხი ვერ გადაწყდება. მეორე ფრაზაში მელას თუ ტურას აქტივობაზე ლაპარაკი ზედ-

ამათგან ყველაზე თავისებურია მიკლოშიჩის გაგება. პირველი ორისტოვის საერთოა წინადადების მიჩნევა სინტაქსის საგნად: შესიტყვება წინადადებასაც მოიცავს, თუკი იგი ერთ სიტყვაზე მეტია (შესიტყვება კი წინადადება ყოველთვის არაა: „ქუჩის ხმაური“ შესიტყვებაა, წინადადებად არ მიიჩნევა; „ქუჩა ხმაურობს“ შესიტყვებაცაა და წინადადებაც).

წინადადების საკითხი, მაშასადამე, პირველი ორი გაგებისათვის სინტაქსის შესწავლის საგანია, ოღონდ ერთი განსხვავებით: ფორტუნატოვისათვის ესაა ერთ-ერთი ძირითადი საგანი სინტაქსისა, დელბრიუკისათვის — ერთადერთი საგანი.

წინადადების საკითხში მიმდინარეობათა განხილვისას დაცული იქნება ისტორიული თანამიმდევრობა: ა. ლოგიციზმი, ბ. ფსიქოლოგიზმი, გ. ფონეტიზმი და მორფოლოგიზმი.

§ 133. წინადადების ლოგიკისტური განსაზღვრების ნიმუშები. სისტემატური სახით ეს თვალსაზრისი ბოლო ხანებში არსად არის წარმოდგენილი; მის გამოყენებას კი დასაბუთების გარეშე მეტად ხშირად ვხვდებით, განსაკუთრებით, სასკოლო სახელმძღვანელოებში. „როცა ჩვენ რასმე ვამბობთ, ჩვენ ამით წინვდებთ (предлагаем) ჩვენს აზრს ან მსჯელობას; ამიტომ ყოველი მსჯელობა, რომელიც გამოთქმულია, ე. ი. გადმოცემულია სიტყვებით, იწოდება წინადადებად; მაგალითად: მზე ანათებს, ჰაერი გამქვირვალეა, სწავლა სასიამოვნოა“¹.

„ყოველ წინადადებაში არის საგანი, რომლის შესახებაც ლაპარაკია, რომელიც ექვემდებარება მსჯელობას. ასე, მაგ., წინადადებაში: მზე ანათებს; რუსეთი დიდია; თოვლი ჭრიალებს — სიტყვები: მზე, რუსეთი, თოვლი — საგნებია, რომელთა შესახებაც არის ლაპარაკი წინადადებაში...“ „საგანი, რომელიც ექვემდებარება მსჯელობას, იწოდება ქვემდებარედ...“ „ყოველ წინადადებაში ქვემდებარის შესახებ რაიმე ითქმის; წინააღმდეგ შემთხვევაში არ იქნებოდა მსჯელობა, არ იქნებოდა წინადადება. მაგალითად, წინადადებაში: მზე ანათებს, მზე-ქვემდებარის შესახებ ნათქვამია, რომ იგი ანათებს. რუსეთი დიდია — რუსეთ-ქვემდებარის შესახებ ნათქვამია როს იგი დიდია ... ის, რაც წინადადებაში ნათქვამია ქვემდებარის შესახებ, იწოდება შემასმენლად: ანათებს, დიდია — შემასმენლებია“².

ამ განსაზღვრებაში ჩვენთვის ამჟამად საინტერესოა შემდეგი ადგილი: როცა რასმე ვამბობთ, ჩვენ წინვდებთ (предлагаем) ჩვენს აზრს ან-

¹ Миропольский, Рус. грам., стр. 190, § 3.

² იქვე, § 4, გვ. 109 — 110.

და მსჯელობასო (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.). „აზრის“ ხმარება „მსჯელობის“ ნაცვლად ჩვეულებრივია ასეთი ტიპის გრამატიკებში, უმთავრესად სასკოლოში; არის შემთხვევა, როდესაც მსჯელობა-სიტყვა სრულებით არ გულისხმობს ლოგიკის მსჯელობა-ცნებას, არამედ იხმარება იმ მნიშვნელობით, რომელიც ამ სიტყვას ყოველდღიურ სიტყვახმარებაში აქვს; ამის ნიმუში შემდეგი განსაზღვრება:

„ყოველ აზრში ჩვენ გამოვთქვამთ რაიმე მსჯელობას საგნის შესახებ, და აი ასეთი მსჯელობა, გამოხატული სიტყვებით, მეცნიერებაში(!) იწოდება წინადადებად“¹. „მთავარი საგანი, რომლის შესახებაც ლაპარაკია წინადადებაში, იწოდება ქვემდებარედ იმიტომ, რომ იგი ექვემდებარება ჩვენს მსჯელობას; ხოლო თვით მსჯელობა საგნის შესახებ იწოდება შემასმენლად იმიტომ, რომ წინადადების ამ ნაწილში ჩვენ გამოვთქვამთ იმას, რისი თქმაც გვინდა საგნის შესახებ“².

მსჯელობის ნაცვლადაა ნახმარი აზრი შემდეგ განსაზღვრებაში, „...წინადადება არის სიტყვათა შეხამება (сочетание слов), რომელიც გამოხატავს რაიმე აზრს... ზოგჯერ წინადადების აზრი შეიძლება იქნეს გასაგებად გამოხატული მარტო ერთი სიტყვითაც“³.

„...წინადადების ის სიტყვა, რომელიც გვიჩვენებს, რომელი საგნის შესახებაა ლაპარაკი (სხვანაირად რომ ვთქვათ, რომელი საგანი ექვემდებარება მოუბარის მსჯელობას), იწოდება ქვემდებარედ წინადადებისა. წინადადების მეორე სიტყვაკი, სახელდობრ, ის, რომელიც გვიჩვენებს, რა ითქმის... საგნის შესახებ, იწოდება შემასმენლად წინადადებისა“⁴.

ქართული სასკოლო გრამატიკებიდან მოვიყვანთ მოსე ჯ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი ს ა და სილ. ხ უ ნ დ ა ძ ი ს განსაზღვრებებს.

მოსე ჯ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი წერს: „აზრი, გამოთქმული სიტყვით ან წერით, იწოდება წინადადებად. საგანი, რომლის შესახებ გამოთქმულია აზრი, იწოდება ქვემდებარედ, ხოლო რაც ამ ქვემდებარის შესახებ გამოთქმულია, იმას ეწოდება შემასმენელი“⁵.

სილ. ხ უ ნ დ ა ძ ი ს სახელმძღვანელოში ნათქვამია: „ცალკე გამოთქმულ თითოეულ აზრს გრამატიკაში(?) წინადადება ქვია. წინადადების შესადგენად უმთავრესად ორი ნაწილია საჭირო: ერთი — საგანი, რომელსაც ჩვენი საუბარი განსაკუთრებით შეეხება; ამისთანა ნაწილს ქვია

¹ Г о в о р о в, Элемент. грам., стр. 4.

² იქვე, გვ. 4—5.

³ К р а с н о г о р с к и й, Синтаксис рус. яз., стр. 2.

⁴ იქვე, გვ. 3—4.

⁵ ქართ. გრამ., გვ. 134.

ქვემდებარე. მეორე — მოქმედება, რომელიც ქვემდებარეს შეეხება; ამისთანა ნაწილს შემასმენელი ეწოდება“¹.

§ 134. წინადადების ლოგიკისტური განსაზღვრების ორი ვარიანტი. ყველა აქ წარმოდგენილ განსაზღვრებაში ზოგადია ერთი რამ: წინადადების განსაზღვრისას დასაყრდენია აზრი (ან მსჯელობა), ქვემდებარე-შემასმენლის განსაზღვრისას კი — ამ აზრის (მსჯელობის) ნაწილები. მაგრამ როგორც კი დაისმის საკითხი: როგორ წარმოუდგენიათ აზრისა (მსჯელობის) და მისი ნაწილების მიმართება წინადადებასა და მის ნაწილებთან, ჩვენ წინ დადგება ერთი და იმავე შეხედულების ორი სახეობა; ერთის მიხედვით: წინადადება არის სიტყვათა შეხამება (ასეთი და ასეთი... იხ. კ რ ა ს ნ ო გ ო რ ს კ ი ს განსაზღვრება). ...ქვემდებარე, შემასმენელი კი არის სიტყვა (ასეთი და ასეთი... კ რ ა ს ნ ო გ ო რ ს კ ი); მეორე სახეობა კი გვეუბნება: წინადადება არის აზრი თუ მსჯელობა (სიტყვებში გადმოცემული). ქვემდებარე არის საგანი (რომლის შესახებაც რალაცაა ნათქვამი), ხოლო ის, რაც არის ნათქვამი, შემასმენელია (იხ. მ ი რ ო პ ო ლ ს კ ი, გ ო ვ ო რ ო ვ ი, ჭ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი, ხ უ ნ დ ა ძ ე).

ერთისიტყვით, ამ განსაზღვრებათა შორის განსხვავებას ამყარებს უახლოესი გვარი (genus proximum), სპეციფიკური განსხვავების (differentia specifica) მიხედვით კი იგინი ერთდებიან.

განსაზღვრების პირველი სახეობა ცდილობს განსაზღვრების გარეგნობაში მაინც დაიცვას გრამატიკის თვალსაზრისი და აშკარა წინააღმდეგობას თავი დააღწიოს; წინადადება და მისი ნაწილები მისთვის სიტყვათა შეხამებაა და სიტყვებია. ამ სახეობაში მოცემულია ლოგიკისტური გაგება დამუშავებული სახით.

მეორე სახეობა იმთავითვე შორდება გრამატიკულ თვალსაზრისს, როცა ამბობს: წინადადება არის აზრი (თუ მსჯელობა); ქვემდებარე არის... საგანი. განა ცხადი არ არის, რომ თუ „წინადადება არის... აზრი (გინდ მსჯელობა)“, გრამატიკა და, კერძოდ სინტაქსი, რომელიც წინადადებას შეისწავლის, ამით უკვე აღიარებულა სამეცნიერო დისციპლინად, რომელიც აზრს შეისწავლის, ე. ი. სინტაქსი კისრულობს იმავე საქმეს, რასაც ლოგიკა და ფსიქოლოგია აკეთებენ, თუ სინტაქსის ამოცანა ამნაირად იქნა გაგებული, ფსიქოლოგია-ლოგიკასთან აღრევას გრამატიკა თავს ვერ დააღწევს, ხოლო რამდენად დაუშვებელია ეს, ამის შესახებ ამჟამად არ შეიძლება ორი აზრი არსებობდეს.

¹ ქართ. გრამ., გვ. 25.

ცხადია, ლოგიკისტური მიმდინარეობის ეს სახეობა ყველაზე სუსტია, და მაინც უნდა ითქვას, ლოგიკისმისათვის სწორად ეს სახეობაა უფრო დამახასიათებელი.

§ 135. ქვემდებარე (სუბიექტი), შემასმენელი (პრედიაკტი) სინტაქსში ლოგიკიდან შემოდის. ტერმინები სუბიექტი, პრედიაკტი (ქვემდებარე, შემასმენელი) პირველად ნახმარია ბოეთიუსის (Boethius)¹ ნაწარმოებში: „შესავალი კატეგორიულ სილოგიზმებში“ (Introductio ad syllogismos categoricos).

მომასაღამე, ეს ტერმინები ლოგიკის ტერმინები იყო; არისტოტელეს ორგანონის ლათინურად მთარგმნელი ბოეთიუსი იძლევა პირველად ამ ლოგიკური ტერმინების განსაზღვრებას² თავის კომენტატორულ ლოგიკურ ნაწარმოებში, მაგრამ, როგორც ტერმინები, სუბიექტი, პრედიაკტი (ქვემდებარე, შემასმენელი) საშუალო საუკუნეებში ხმარებაში არ ყოფილა; ასე, მაგალითად, მეთორმეტე საუკუნის სქოლასტიკოსი პეტრე ჰელიასი ხმარობს suppositum-ს (არისტოტელეს *ὑποκείμενον*-ისა და ბოეთიუსის subiectum-ის ნაცვლად) და appositum-ს (არისტოტელეს *ἄνωγειον*-ისა და ბოეთიუსის praedicatum-ის ბადალად): „სუპოზიტი არის ის, რასაც ეხება საუბარი, აპოზიტი არის ის, რაც ითქმის სუპოზიტის შესახებ“-ო.

ასე რომ არისტოტელეს *ὑποκείμενον*, *ἄνωγειον* ლათინურად გადმოცემული იყო subiectum, praedicatum-ით V—VI ს. (ბოეთიუსის მიერ), suppositum, appositum-ით XII საუკუნეში (პეტრე ჰელიასის მიერ), მაგრამ ვერც ერთმა მათგანმა ვერ მოიკიდა ფეხი. მხოლოდ ვოლფის შემდეგ (XVIII ს.) დამკვიდრდა სუბიექტ-პრედიაკტი ლოგიკაში და იქიდან გადატანილ იქნა სხვა დისციპლინებში (გრამატიკაში, ქვემდებარე-შემასმენლის სახით, — შემდეგ ფსიქოლოგიაში...), ვოლფის მნიშვნელოვან დამსახურებად დელბრიუკი თვლის სწორედ ამ ტერმინების დამკვიდრებას, რაიც ვოლფის დიდ გავლენას მიეწერება³.

¹ ბოეთიუსია გარდაცვალების წლად დელბრიუკის 525 წ. აქვს ნაჩვენები (იხ. Vergl. Synt. I, 24), ვლადისლავლეს — 570 წ. (იხ. მისი *Логика*, დამატება 57), კრანტლიკი 524 წ. ასახელებს (იხ. *Geschichte der Logik*, I, 679).

² „მარტივ გამოთქმათა ნაწილებია სუბიექტი და პრედიაკტი: სუბიექტი არის ის, რაც პრედიაკტის ნათქვამს განიკუთვნებს... პრედიაკტი კი არის, რაც ითქმის სუბიექტის შესახებ...“ („simplicium vero enuntiationum partes sunt subiectum et praedicatum; subiectum est quod praedicati suscipit dictionem..., praedicatum vero est, quod dicitur de subiecto“ — *Introductio ad syllogismos categoricos*, გვ. 563; მოგვეყვას Prantl-ის მიხედვით: *Geschichte der Logik*, I, გვ. 696).

³ იხ. Vergl. Synt., გვ. 25.

ჩვენთვის გაცილებით უფრო მნიშვნელოვანია პარალელური ანალიზი მსჯელობისა და წინადადებისა და ორივეში ორი შემადგენელი ელემენტის აღნიშვნა: მსჯელობაში — ორი ცნებისა, წინადადებაში ორი ტერმინისა. ჩვენ ერთი წამითაც არ უნდა დავივიწყოთ, რომ ვ ო ლ ფ ი ლოგიკოსია და რომ მისი მოძღვრება წინადადების ტერმინების შესახებ მის ლოგიკაშია წარმოდგენილი.

ამგვარად მსჯელობისა (თუ წინადადებისა...) და მისი ნაწილების, ქვემდებარე-შემასმენლის, შესახებ მოძღვრება ლოგიკიდან გადმოვიდა გრამატიკაში. ძველი და საშუალო საუკუნეების გრამატიკოსები წინადადების განსაზღვრის შემდეგ წინადადებაში შემავალ სიტყვათა დახასიათებაზე გადადიოდნენ, მცტყველების ნაწილების ანალიზს იწყებდნენ, ხოლო სინტაქსში სიტყვათა შეხამების წესებსა და მთავარ სახეებს არკვევდნენ¹; მეცხრამეტე საუკუნის პირველი ნახევრიდან კი წინადადებისა და მისი ნაწილების, ქვემდებარე-შემასმენლის შესახებ მოძღვრება, სინტაქსის საფუძვლად იქცა. ეს ეხება არა მარტო სასკოლო ლიტერატურას, არამედ თეორიულ კურსებსაც...

წინადადების თეორიის წარმოდგენილი გენეზისი იმასაც გვიჩვენებს, რომ ქვემდებარე-შემასმენლის შესახებ მოძღვრება სინტაქსში ლოგიკისტური კვალიფიკაციით იქნა შეთვისებული.

აქ წარმოდგენილი გენეზისი მართებული ვერ იქნებოდა და საქმის ვითარებაზე სწორ წარმოდგენას ვერ შეგვაძლუშავებინებდა, თუ დავსკვნით, რომ ლოგიკის ცნებათა და ტერმინთა გრამატიკაში გადმოტანა მხოლოდ გრამატიკის მეთოდოლოგიურ სისუსტეს მიეწერება. შესაძლებლობა, ლოგიკის ცნებანი უცვლელად ყოფილიყვნენ გადმოტანილი გრამატიკაში, ახასიათებს არა მარტო გრამატიკას, რომელმაც ეს ცნებები მიიღო, არამედ ლოგიკასაც, რომელსაც მოეპოვებოდა ისეთი ცნებები, რომელთა შეტანა გრამატიკაში შესაძლებელი იყო. თამამად შეიძლება ითქვას, რომ ლოგიკის ცნებათა ეს გადმონერგვა ასე მრტივად არ განხორციელდებოდა, რომ იმდროინდელ ლოგიკაში ლოგიკური და გრამატიკული მკვეთრად გარჩეული ყოფილიყო.

§ 136. აზროვნებითი და მეტყველებითი არისტოტელესთან. ლოგიკის მამამთავარი, „ო რ გ ა ნ ო ნ ი“-ის უკვდავი შემოქმედი ა რ ი ს ტ ო -

¹ ლომონოსოვის გრამატიკაში („Российская грамматика“ Михаила Ломоносова), რომელიც 1755 წელს დაიბეჭდა და პირველი სერიოზული გრამატიკული ნარკვევია რუსული ენის შესახებ, ქვემდებარე-შემასმენელზე არაფერია ნათქვამი. ანტონ I-ის ქართულ გრამატიკაში (პირველი ვარიანტი — 1753 წ., მეორე ვარიანტი — 1767 წ.) ქვემდებარე-შემასმენელი არსად ჩანს. ორივე ავტორთან სინტაქსი სიტყვათა შეკავშირების შესახებ მოგვითხრობს.

ტ ე ლ ე აზრისა და არსის სამყაროს იკვლევდა. ამ კვლევის დროს მისთვის დასაყრდენი იყო მეტყველება. სიტყვიერების ანალიზს მის „ორგანონში“ ამიტომ არა მცირედი ადგილი უკავია. მისი „კ ა ტ ე გ ო რ ი ე ბ ი“ იძლევიან სიტყვათა კლასიფიკაციას მათის საპრედიკატო შესაძლებლობის მიხედვით; სიტყვა აღებულია არა შეხამებაში სხვებთან, არამედ განცალკევებით; იგი განეკუთვნება ამა თუ იმ კატეგორიას იმისდა მიხედვით, თუ აზრს ან აზრის რა სახეობას აღნიშნავს იგი: „ყოველი სხვებთან დაკავშირების გარეშე თქმული სიტყვა აღნიშნავს ან სუბსტანციას, ან რაოდენობას ან რაგვარობას, ან მიმართებას, ან „სად“-ს, ან „როდის“-ს, ან მდგომარეობას, ან ქონებას, ან მოქმედებას, ან ვნებასო“, ამბობს ა რ ი ს ტ ო ტ ე ლ ე ¹.

რა კვალიფიკაციაც არ მისცენ „კ ა ტ ე გ ო რ ი ე ბ ს“ ფილოსოფიურ ლატერატურაში, — მიიჩნევენ მას სიტყვათა გრამატიკულ კლასიფიკაციად, თუ დაინახავენ მასში ონტოლოგიური ხასიათის ნააზრევს, — ერთი მაინც უდავოა: ა რ ი ს ტ ო ტ ე ლ ე სიტყვათა კლასიფიკაციას ახდენს. ამ კლასიფიკაციას არ ჩაუვლია უკვალოდ გრამატიკისათვის; საერთოდ მისი ტირანია მთელ საშუალო საუკუნეების აზროვნებაზე განუზომელი იყო.

„ო რ გ ა ნ ო ნ ი“-ის მეორე ნაწილი „პ ე რ ი ჰ ე რ მ ე ნ ი ა ს“ („გამოთარგმანებისათვის“) არანაკლებ ყურადღებას აქცევს ენობრივ მომენტს: „უწინარესად უნდა დავაწესოთ, რა არის სახელი და რა — ზმნა, შემდეგ რა არის უარყოფა, დამტკიცება, წარმოთქმა (Aussage) და სიტყვა“ (ე. ი. მეტყველება)²; შემდეგ: „სახელი არის... ხმა, რომელიც პირობით რასმე აღნიშნავს გარეშე დროულობისა და თან ისე, რომ მის ნაწილს თავისთავად მნიშვნელობა არა აქვს“³. შემდეგ: „ზმნა არის სიტყვა, რომელიც დროს აღნიშნავს, რომლის ნაწილები არასოდეს არ აღნიშნავენ რასმე თავისთავად და რაც ყოველთვის (ისეთ) რასმე გვაგებინებს, რასაც სხვა (რალაცის შესახებ) აქვს მნიშვნელობა“⁴.

სახელისა და ზმნის დახასიათების შემდეგ. ა რ ი ს ტ ო ტ ე ლ ე, როგორც მოსალოდნელი იყო, სიტყვის განსაზღვრებას იძლევა: „სიტყვა (λῆξις) არის ხმა, რომელიც პირობით რასმე აღნიშნავს და რომლის ცალკე ნაწილი, განკერძობით აღებული, რასმე აღნიშნავს, როგორც უბრალოდ თქმა, და არა როგორც დადასტურება ან უარყოფა...“⁵ „დადას-

¹ Aristoteles: Kategorias, თავი IV, გვ. 37.

² Aristoteles: Peri hermēnias, თავი I, გვ. 1.

³ იქვე, თავი II, გვ. 2.

⁴ იქვე, თავი III, გვ. 3.

⁵ იქვე, თავი IV, გვ. 4.

ტურება არის წართქმა, რომელიც რასმე მიაწერს რაღაცას, უარყოფა არის წართქმა, რომელიც რისამე შესახებ რასმე უარყოფს¹.

ა რ ი ს ტ ო ტ ე ლ ე ენობრივი მომენტის ანალიზით იწყებს და მისი საშუალებით ცდილობს არაენობრივი შეისწავლოს, აზრისა და არსის სამყაროს სწვდეს: ეს მკაფიოდ ჩანს თუნდაც მისი „პ ი რ ვ ე ლ ი ა ნ ა - ლ ი ტ ი კ ი ს“ იმ ადგილიდან, სადაც იგი ცნებათა მიმართების შესახებ მსჯელობს: თუკი A არც ერთ B-ს არ ეხება, არც B შეიძლება რომელსამე A-ს ეხებოდეს... მაგრამ თუ A ყოველ B-ს ეხება. B-ც ეხებოდეს იქნება რომელსამე A-ს...² ცხადია, აქ A-ც, B-ც აზრის ელემენტს აღნიშნავს, ლაპარაკია აზრის ელემენტების ურთიერთობის შესახებ.

როგორ ჰქონდა წარმოდგენილი ა რ ი ს ტ ო ტ ე ლ ე ს აზრისა და მეტყველების მომენტების ურთიერთობა? ასხვავებდა თუ არა ა რ ი ს ტ ო ტ ე ლ ე მათ მკაფიოდ? პასუხს ა რ ი ს ტ ო ტ ე ლ ე ს შემდეგი განსაზღვრებები იძლევა: „წინადადება არის სიტყვა (λέξις), რომელიც ადასტურებს ან უარყოფს რასმე რისამე შესახებ“³; შეიძლება ვიფიქროთ, რომ აქ ლოგიკის ცნებასთან არა გვაქვს საქმე: მაგრამ ა რ ი ს ტ ო ტ ე ლ ე ამ წინადადებას ათავსებს ცნებასა და დასკვნასთან ერთ სიბრტყეზე: „ჩვენ უნდა განვსაზღვროთ, ამბობს იგი, რა არის წინადადება, რა არის ცნება და რა არის დასკვნა“⁴. ცხადია, აქ წინადადება მსჯელობის მაგივრობას ეწევა, „წინადადება“-სახელწოდებაში სააზროვნო კატეგორია იგულისხმება; მთელი „ან ა ლ ი ტ ი კ ა“ ამას ამტკიცებს.

რალა დასკვნა? „დასკვნა არის სიტყვა (λέξις, მეტყველება), რომელშიაც, თუკი რამეა დაშვებული, დაშვებულისაგან განსხვავებული რაღაც აუცილებლობით გამომდინარეობს იმის გამო, რომ იგი (დაშვებული) არის“⁵.

„დასკვნა არის სიტყვა (მეტყველება)“... ეს თქმა ექვემოტანელს ხდის იმას, რომ ა რ ი ს ტ ო ტ ე ლ ე ს თ ა ნ მეტყველება და აზროვნება არ არის მკაფიოდ განსხვავებული: აზროვნების ოპერაციები, რომელთაც სილოგიზმში აქვს ადგილი, და ის სიტყვიერი გამოხატულება, რომელშიაც ეს ოპერაციები იმოსება, ერთურთისაგან გარჩეული არ არის, ერთის ნაცვლად მეორის ხმარება შესაძლებელად და ნორმალურად არის მიჩნეული.

¹ იქვე, თავი VI, გვ. 5.

² Aristoteles: Erste Analytik, თავი II, გვ. 3 — 4.

³ იქვე, თავი I, გვ. 1.

⁴ იქვე.

⁵ იქვე, გვ. 2.

ეს ცოტაა; არა მარტო სი-ტყვა (მეტყველება) და აზროვნება, არამედ სი-ტყვა და საგანი შეიძლება ერთუროს შეენაცვლოს, ერთმა მეორის მაგივრობა გასწიოს; სანიმუშოდ ვასახელებთ შემდეგ ადგილებს: „საგნები წარითქმინან რომელიმე სუბიექტის შესახებ, ისე რომ სუბიექტში აღარ არიან — ანდა ისინი არიან სუბიექტში ისე კი, „რომ სუბიექტის შესახებ არ იყვნენ წართქმული“...¹ ანდა: „ვინაიდან საგნები არიან ნაწილობრივ ზოგადნი, ნაწილობრივ კერძობითნი, — ზოგადის ქვეშ ვგულისხმობ ისეთებს, რომელნიც ბუნებრივად შეიძლება იქნენ წართქმული მრავალთა შესახებ, — კერძო საგნის ქვეშ, — რაიც არა მრავალთა შესახებ შეიძლება იყოს წართქმული...“²

„საგნები წარითქმინან (werden ausgesagt!) რომელიმე სუბიექტის შესახებ“... „საგნები არიან ნაწილობრივ ზოგადნი, ნაწილობრივ — კერძობითნი“... მარტო ეს გამოთქმებიც საკმარისია იმისათვის, რომ დავასკვნათ: არა თუ მეტყველებისა და აზროვნების მომენტები არ არის მკვეთრად გარჩეული ერთი მეორისაგან, არამედ სიტყვა და საგანიც ერთი მეორეში ირევა... ა რ ი ს ტ ო ტ ე ლ ე ს აზროვნების ამ თავისებურების შესახებ შ ტ ა ი ნ თ ა ლ ი ამბობს: „არისტოტელე ისწრაფვის სწვდეს წმინდა ცნებებს, როგორც ასეთებს... მაგრამ მის ცნობიერებაში მისთვის შეუცნობლად და შეუმჩნეველად ხან სიტყვიერი გამოთქმა იჭერს ცნებითი მიმართების ადგილს, ხან კიდევ საგანი იჭერს სიტყვის ადგილს. რაიც ჩვენთვის სამად არის გათიშული, მისთვის არსებითად ერთია. ჩვენის გაგებით ეს ერთი არის ცნება და აზრი: მისთვისაც ეს ასეა; მაგრამ იგი შეუწინააღმდეგებლად ხოლმე მას სიტყვას და მეტყველებას ისევე, როგორც საგანთა სამყაროს“³.

არანაკლებ გარკვეულად ახასიათებს ა რ ი ს ტ ო ტ ე ლ ე ს ნააზრევს ე რ დ მ ა ნ ი ს შემდეგი სიტყვები: „ვინაიდან ა რ ი ს ტ ო ტ ე ლ ე აზროვნებასა და მეტყველებას ერთუროს ისე არ აცილებს, როგორც ეს ამჟამად ხდება, მასთან პირიქით ლტოფილი (სი-ტყვა) ეწოდება აზრს ისევე, როგორც წინადადებას, შემდეგ, — ვინაიდან იგი აზრებსა და, მაშასადამე, სიტყვებს უყურებს, როგორც $\delta\mu\omega\sigma\mu\alpha\tau\alpha$ τῶν $\pi\rho\alpha\gamma\mu\alpha\tau\alpha\upsilon\varsigma$ -ს (გამოხატულებას საგანთა), შეიძლება აიხსნას, როგორ ხდება, რომ წესები, რომელსაც იგი წინადადების ანალიზით პოულობს, იღებს გრამატიკული მნიშვნელობის გარდა აგრეთვე ლოგიკურსაც, [შეიძლება იქცეს] ნორმებად სწორი აზროვნებისათვის, მაგრამ დასასრულ მეტ-ნაკ-

¹ Kategorien. თავი II, გვ. 36.

² Peri herm., თავი VII, გვ. 6.

³ Stainthal: Geschichte der Sprachwissenschaft, I, გვ. 204.

ლების თანმიმდევრობით მათ ენიჭება მნიშვნელობა, როგორც რეალური ყოფის კანონებს¹.

გაუდიფერენცირებლობა აზრისა, სიტყვისა, საგნისა²; ამ ნიადაგზე წარმოშობილი აღრევა ამ სამი სხვადასხვა კატეგორიისა, კერძოდ, მეტყველებითი მომენტის ანალიზით შენაცვლება აზრის ანალიზისა — აი რა დაუტოვა არისტოტელემ შემდგომ საუკუნეებს მეგვიდრეობად. ენობრივი მხარის ანალიზი აზრის ანალიზის ნაცვლად თავის შედეგად ლოგიკის გრამატიზაციას იძლეოდა³.

საშუალო საუკუნეებში ლოგიკას შეემატა მხოლოდ ფორმალისმი: „XVII საუკუნემდის ლოგიკას ყველაზე ხშირად განსაზღვრავდნენ როგორც ხელოვნებას მიმოსჯისა (рассуждения), პექრობისა, საუბრისა, და არა იშვიათად მას ახსლოვებდნენ რიტორიკასა და გრამატიკასთან“⁴.

მოვიგონოთ თუნდაც ბოეთისი; მისი განსაზღვრებანი სუბიექტისა და პრედიატისა უკვე იყო მოყვანილი; რის ნაწილებია სუბიექტი და პრედიატი? რასაკვირველია, მსჯელობისა, გვეტყვიან ლოგიკოსები: „არისტოტელეზე დამყარებით ბოეთისი თავის „Introd. ad syllog. categor.“-ში იძლევა მოძღვრებას მსჯელობათა შესახებ, როგორც სილოგიზმის წინამძღვართა და, რომ სავსებით გაარკვიოს მათი ბუნება, შედის სუბიექტისა და პრედიატის ანალიზში...“, ამბობს ვლადისლავ ევოი; პრანტლიც აგრეთვე ფიქრობს, რომ ბოეთისის სუბიექტი და პრედიატი მსჯელობის ნაწილებია⁵. რასაკვირველია, ბოეთისი აზრის ერთეულს გულისხმობდა და ამ ერთეულის ნაწილებად მიაჩნდა სუბიექტი და პრედიატი; ამდენად ვლადისლავ ევოიც მართალია და პრანტლიც... მაგრამ შეცდომა იქნებოდა გვეფიქრა, თითქოს იგი მსჯელობის ანალიზს აწარმოებდეს; მსჯელობა, როგორც ასეთი, განსხვავებული სიტყვიერი ფორმისაგან (წინადადები-

¹ Erdmann: Gesch. der Philosophie. გვ. 124 — 125.

² ამას შესახებ არაფერს ამბობს 1941 წ. გამოცემული „История философии“, ტ. I; იხ. გვ. 212 და შემდგ.: პარაგრაფი Логика и диалектика.

³ ლოგიკის გრამატიზაციის თვალსაჩინო ნიმუშია მაქვლობის შემადგენელ ნაწილად სუბიექტისა და პრედიატის გარდაკოპულას მიჩნევა; რომ ასეთი ნებედლება ენობრივი მომენტის ლოგიკურში არევიან არის გამოწვეული და, კერძოდ, ინოო-ევროპულ ენათა აგებულების თავისებურებამ წარმოშვა, საშუალება გვეძონდა სხვაგან აღვევინინა (იხ. „ყენაწილაკი ფერეიდნულში და მისი მნიშვნელობა გრამატიკა-ლოგიკის ურთიერთობის თვალსაზრისით“ — წი ლ ი წ დ ე უ ლ ი, ტ. I/II, გვ. 51, შენიშვნა 1).

⁴ „До XVI в. [логика] определялась чаще всего как „искусство рассуждения, спора, разговора (ars disserendi, disputandi, dicendi) и нередко даже сблизжалась с риторикой и грамматикой“ — იხ. Г р о т: К вопросу о реформе логики, стр. 11.

⁵ იხ. Логика, დამატება, გვ. 59.

⁶ იხ. Prantl: Gesch. der Logik, გვ. 696.

საგან), მისთვის არ არსებობდა; ეს იქიდან ჩანს ნათლად, რომ ბოეთიუსიო ლაპარაკობს enuntiatio-ს და არა iudicium-ის შესახებ, *Simpli-cium vero enuntiationum* (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.) partes sunt sub-jectum et praedicatum¹; enuntiatio კი უწინარეს ყოვლისა „წართქმა“ (Aussage), „წინადადება“ და არა მსჯელობა. ბოეთიუსიო წინა-დადების შინაარსს, ე. ი. აზრს ეხებოდა, მაგრამ ამ აზრისა და მისი აღ-მნიშვნელი წინადადების გარჩევა მისთვის ისევე უცხო იყო, როგორც არისტოტელესათვის.

ექვს გარეშეა, ასეთ ლოგიკასთან დაახლოება გრამატიკისათვის აღ-ვილი საქმე იყო; ეს დაახლოება ორივე დისციპლინისათვის საზარალო აღ-მოჩნდა: გრამატიკიზმი ლოგიკაში, ლოგიკიზმი გრამატიკაში დღემდის ცოცხლობენ. და საინტერესო ის არის, რომ ორივეს ერთი პრინციპი აქვს: სხვა დისციპლინის ობიექტების შესახებ მსჯელობა. შემთხვევა გვეჩონ-და გვენახა გრამატიკოსები, რომელნიც ამბობდნენ: „წინადადება არის აზრი ანუ მსჯელობა (სიტყვებით გამოხატული)“; გრამატიკოსი აზრის განსაზღვრას კისრულობდა... და პირიქით, მოიპოვებთან ლოგიკო-სები, რომელნიც ასე მსჯელობენ: „ის ელემენტი, ის უმცირესი ერთე-ული, რომელთანაც საქმე აქვს ლოგიკას, არის წინადადება. წინადა-დება შედგება ქვემდებარისა და შემასმენლისაგან, რომელშიაც რალაცა ითქმის ქვემდებარის შესახებო“². წინადადებისა და მისი ნაწილების ანალიზის დროს ენობრივ მომენტს იხილავენ; ასე, მაგ., გამოჩენილი ინ-გლისელი ლოგიკოსი ჯ. ს. მილი, რომელიც ამ შემთხვევაში ტრადი-ციისადმი ერთგულებას იჩენს, აუცილებლად თვლის ლოგიკაში განხი-ლულ იქნეს წინადადება და ასეთ განსაზღვრებას იძლევა: „წინადადება არის თქმა (речение), რომელშიაც რაიმე მტკიცდება ან უარყოფა რი-საზე შესახებ“, „...ყოველი წინადადება შედგება სამი ხაწილისაგან: ქვემ-დებარისა, შემასმენლისა და კავშირისაგან. შემასმენელი არის სახელი (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.), რომელიც აღ-ნიშნავს იმ პირს ან იმ საგანს, რომლის შესახებაც რაიმე მტკიცდება ან უარყოფა. კავშირი არის ნიშანი უარყოფისა ან მტკიცებისა“...³

თუ გრამატიკოსი-ლოგიკისტი აზრის დახასიათებით იწყებდა, აქ ლო-გიკოსი წინადადებისა და მისი ნაწილების შესწავლას ჰკიდებს ხელს. ერ-

¹ იხ. Prantl: იქვე, გვ. 696, შენიშვნა 124.

² ...*Тем элементом, той наименьшей единицей, с которым имеет дело логика, является предложение.* Предложение состоит из подлежащего и сказуемого, в котором говорится, «сказывается» что-нибудь о подлежащем — *М и н т о*: Логика, стр. 537 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

³ იხ. Д. С. М и л л ь: Система логики, стр. 13.

თი და იგივე მოვლენა დასტურდება ორ დისციპლინაში; ერთი და იგივე შეცდომაა დაშვებული ორსავე შემთხვევაში.

§ 137. ლოგიციზმის კრიტიკული ანალიზი. ლოგიციზმი, როგორც ვთქვით (§ 124), ორი სახეობით გვხვდება. მათგან ერთი გრამატიკა-ლოგიკის ცნებათა აღრევას წარმოადგენს. ისიც ვიცით, რომ ლოგიციზმისათვის დამახასიათებელი სწორედ ეს სახეობა არის. ლოგიკა აღარ არჩევდა მსჯელობას წინადადებისაგან (ა რ ი ს ტ ო ტ ე ლ ე, ბ ო ე თ ი უ ს ი...); ამრიგად ლოგიკაში საკმაოდ იყო გრამატიციზმი; როცა წინადადება-მსჯელობის მოძღვრება გადმოიტანეს გრამატიკაში, ამით გრამატიკა (სიშტაქსი) გახდა ლოგიკისტური: ლოგიკისტური გრამატიკა მეშვეილრეა გრამატიკისტული ლოგიკისა.

ლოგიციზმის პირველი სახეობა სწორედ იმით არის საინტერესო, რომ მასში უცვლელად არის შერჩენილი ლოგიციზმი პირვანდელი სახით, იმ სახით, როგორითაც იგი წარმოიშვა.

ამ სახეობის მიხედვით: წინადადება არის აზრი ან მსჯელობა (გამოთქმული ან დაწერილი); მაგრამ, როგორც თავშივე აღვნიშნეთ, აზრს, მსჯელობას ფსიქოლოგია, ლოგიკა-გნოსეოლოგია შეისწავლიან; ეს მათი საგანია; მაშასადამე, გრამატიკას სხვისი საქმე ეკისრება და ამით ლოგიკა-გნოსეოლოგიის, ფსიქოლოგიისა და გრამატიკის ამოცანები ერთურთში ირევა; ეს გარემოება უკვე განსაზღვრავს ამ შეხედულების მეცნიერულ ღირებულებას.

შემასმენლის შესახებ ნათქვამია: „ეს ის არის, რაც ქვემდებარის შესახებ ითქმისო“; ეს კი არის სიტყვა-სიტყვით გამეორება იმ განსაზღვრებისა, რაც ტრადიციულ ლოგიკაში პრედიკატს გააჩნია. ესე იგი, ლოგიკის ცნება გრამატიკის ცნებად ცხადდება; ეს უკანონო მითვისებაა, მეთოდოლოგიურად კიდევ უფრო დაუშვებელი, ვინემ წინადადების ზემოხსენებული განსაზღვრება: იქ სიტყვიერი მომენტი ნახსენები მაინც არის (აზრი..., „გამოთქმული“), აქ კი ამის კვალიც არა ჩანს.

ქვემდებარის განსაზღვრება იმავე წესით ხდება; ან ამბობენ: „ქვემდებარე ის არის, რის შესახებაც ლაპარაკია წინადადებაშიო“, ესე იგი, მას ისევე განსაზღვრავენ, როგორც სუბიექტს ტრადიციულ ლოგიკაში. ლოგიკის ცნება სუბიექტისა მარტივად მკვიდრდება გრამატიკაში; და მაშინ მასზე მთლიანად ვრცელდება ის, რაიც შემასმენლის განსაზღვრების შესახებ ითქვა. ანდა ამბობენ (ალბათ, მეტი სიციხადისათვის): „ქვემდებარე არის საგანი, რომლის შესახებაც არის ლაპარაკი“. ამ შემთხვევაში საგანზე ლაპარაკი გრამატიკაში კიდევ უფრო უცნაურად ისმის, ვინემ წინადადების განსაზღვრებისას აზრის, მსჯელობის შესახებ ლაპარაკი: გამოდის ისე, თითქოს გრამატიკა ონტოლოგიური ძიება იყოს, და

არა სამეცნიერო დისციპლინა, რომელიც მეტყველებას შეისწავლის (უკეთ ვთქვათ, მეტყველების ზოგიერთ მხარეს).

ერთი სიტყვით, ლოგიციზმის პირველი სახეობა სამეცნიერო აზროვნების ელემენტარულ მეთოდოლოგიურ მოთხოვნილებათა უხეშ დარღვევაზეა დაფუძნებული.

უფრო ფრთხილია მეორე სახეობა; მისთვის ქვემდებარეც, შემასმენელიც სიტყვებია ოდენ, წინადადება კი — სიტყვათა შეხამება. რომელი სიტყვაა ქვემდებარე, რომელია — შემასმენელი? სიტყვათა რანაირი შეხამებაა წინადადება? ამაზე პასუხის გაცემით იწყება აპელაცია ლოგიკის სამყაროსადმი. სიტყვათა შეხამება უნდა გამოხატავდეს აზრს; ქვემდებარე-შემასმენელი კი ის სიტყვებია, რომლებითაც გადმოცემულია სუბიექტი და პრედიკატი. აზრი აქ უფრო საპოპულარობადაც მოიხსნის უნდა იყოს ნახმარი, მისი რეალური ღირებულება «მსჯელობა» უნდა იყოს; ეს იქიდანა ჩანს, რომ ამ აზრის ელემენტებად სუბიექტი და პრედიკატი გვევლინება: საგანი, რომლის შესახებაც არის ლაპარაკი; ის, რაც ამ საგნის შესახებ არის ნათქვამი (იხ. მაგ., კ რ ა ს ნ ო გ ო რ ს კ ი ს განსაზღვრება). ამრიგად, დასაყრდენია აზრი (მსჯელობა) და მისი ელემენტები — სუბიექტი და პრედიკატი; ამათი სიტყვიერი გამოხატულებაა: წინადადება, ქვემდებარე და შემასმენელი.

ასე რომ, ამ სახეობის მეთოდოლოგიური პრინციპია შესატყვისობა აზრისა (მსჯელობისა) და წინადადების; აზრის ელემენტებისა (სუბიექტის, პრედიკატისა) და წინადადების წევრების. (ქვემდებარისა და შემასმენლის) პარალელიზმი.

აქედან გამომდინარეობს შემდეგი: ჯერ ერთი, სრულიად დამოუკიდებელი ენისაგან უნდა იქნეს გარკვეული, რა არის აზრი (მსჯელობა), სუბიექტი, პრედიკატი; მხოლოდ მაშინ იქნება შესაძლებელი გამოვიყენოთ ესეხი დასაყრდენად, გავარკვიოთ მათი საშუალებით: წინადადება, ქვემდებარე, შემასმენელი. მეორეცაა და, ცნება აზრისა (მსჯელობის) თავისი მოცულობით სავსებით უნდა ფარავდეს ცნება წინადადებას; ყოველ შემთხვევაში არ უნდა იყოს ნაკლები; აგრეთვე სუბიექტ-პრედიკატ-ცნებათა მოცულობა უნდა უდრიდეს ქვემდებარე-შემასმენელ ცნებებისას; სხვანაირად რომ ვთქვათ, ყოველ წინადადებაში უნდა იყოს მოცემული მსჯელობა, ყოველი ქვემდებარე უნდა აღნიშნავდეს სუბიექტს, ყოველი შემასმენელი — პრედიკატს.

ეს ორი ძირითადი პირობა უნდა იქნეს შესრულებულ-დაცული, თუ გვინდა მსჯელობასა და მის ელემენტებზე დავამყაროთ წინადადებისა და მისი ნაწილების განსაზღვრება.

პირველი პირობის შესახებ უნდა აღინიშნოს, რომ ხშირია შემთხვევები, როცა ლოგიკოსი მსჯელობის განსაზღვრებას ენისაგან დამოუკიდ-

ბლივ კი არ აწარმოებს, არამედ სწორედ წინადადებას ემყარება, წინადადებაზე დაყრდნობით აწარმოებს მსჯელობის განსაზღვრას. ასე მაგ., ზ ი გ ვ ა რ ტ ი ამბობს: „წინადადება, რომელშიაც რაიმე გამოითქმის რისამე შესახებ, არის გრამატიკული გამოხატულება მსჯელობისა“¹; წინადადება მას მიაჩნია მსჯელობის იმ ნიშნად, რომელსაც განეკუთვნება ობიექტური არსებობა (დაწერილია ან გამოითქმის)², იგია მხილება აზრისა; ყოველ შემთხვევაში, ზ ი გ ვ ა რ ტ ი ს თ ე ი ს მსჯელობის ჩამოსაყალიბებლად წინასწარ აუცილებელია წინადადების გარკვეულობა: წინადადება უკვე მოცემულია, მსჯელობა ირკვევა წინადადების საშუალებით; და როცა გრამატიკოსი, ლოგიკის მოიხედვ, ცდილობს მსჯელობაზე დაამყაროს წინადადების განსაზღვრება, განა შესაძლებელია მოჯადოებულ წრეს (circulus vitiosus) თავი დავაღწიოთ? ასეთია პირველი პირობის ვითარება.

მეორე პირობის განხილვა მოითხოვს წინასწარ გამოირკვეს ერთი საკითხი; წინადადება და მისი ნაწილები უნდა შეესატყვისებოდეს მსჯელობას და მის ელემენტებს: სუბიექტსა და პრედიატს; კი, მაგრამ რომელი გაგებით? ამ საკითხში ლოგიკოსები არა ნაკლებ განსხვავდებიან ერთ-ერთისაგან, ვინემ სხვა ფუძემდებელი საკითხების გაგებაში. რა არის მსჯელობა? რა შედგენს მის რაობას? რა არის სუბიექტი, პრედიატი? როგორია მსჯელობის დამოკიდებულება წინადადებასთან? ეს კითხვები არსებითად განსხვავებულ პასუხს პოულობს სხვადასხვა ლოგიკოსთან.

ვთქვათ, ერთი უკიდურესი ფრთა ამბობს: „მსჯელობა არის გონებრივი აქტი, რომელიც თან ახლავს წინადადების გამოთქმას: მსჯელობა შეიძლება გამოიხატოს მხოლოდ წინადადების სახით, არა სხვანაირად... აგრეთვე წინადადება შეიძლება განესაზღვროთ, როგორც გამოხატულება მსჯელობისა“...³ „ის უმცირესი ერთეული, რომელთანაც საქმე აქვს ლოგიკას, არის წინადადება...; წინადადება შეიძლება დავშალოთ ნაწილებად, ზოგად სახელებად, რომელთა შესახებ მოძღვრება არის ამოსავალი პუნქტი სილოგისტური ანალიზისათვის“⁴; სიტყვიერი მომენტი აქ ყურადღების ცენტრშია; მისი შემწეობით სურთ აზრის სათანადო მოვლენები არკვიონ. ეს — ერთი მხრით. სხვები კი გვეტყვიან: მართალია, აზრი ჩამოისხმის ენის ფორმებში, მაგრამ ამ ფორმების ანალიზი ლოგიკისათვის არაფრის მაქნისია; პირიქით, „ლოგიკისათვის აუცილებლად საჭიროა

¹ Зигварт: Логика, т. I, § 5, გვ. 24.

² იქვე.

³ М и н т о, Логика, გვ. 165 — 166.

⁴ იქვე, გვ. 53 — 54.

აზრის წმინდა ელემენტები ზედმიწევნით განასხვავოს ენობრივი სამოსი-საგან¹. ამ ორ უკიდურესობას შორის მრავალი გარდამავალი საფეხური მოიპოვება.

სუბიექტი და პრედიატიც სხვადასხვაგვარად არის განსაზღვრული. ტრადიციულად მას განსაზღვრავს **ზ ი გ ვ ა რ ტ ი**: „ის, რის შესახებაც რაიმე გამოითქმის, არის სუბიექტი; ის, რაც გამოითქმის, არის პრედიატი“². თითქმის ასევე — **მ ი ნ ტ ო ც**³.

გ ე დ ე ნ ს კ ი ს მეტი გარკვეულობა შეაქვს ამავე განსაზღვრებაში, როცა ამბობს: „აზრი იმის შესახებ, რის შესახებაც მსჯელობაში რასმე ვამტიყებთ ან უარყოფთ“. არის სუბიექტი; „აზრი იმის შესახებ, რაც მტკიცდება ან უარიყოფა ჩვენ მიერ“, არის პრედიატი; გაურკვეველი „ის რაც“... აქ შეცვლილია გარკვეულით: „აზრი“... ამას გარდა ტრადიციული გაგება აქ განვრცობილ-გადამუშავებულია, ამ „აზრის“ ფსიქოლოგი-სტური ინტერპრეტაციით (ამაზე ქვემოთ).

არსებითად სხვაა **ლი ფ ს ი ს** განსაზღვრება: „სუბიექტად უნდა მივიჩნიოთ ის, რაც მსჯელობის აქტში ნაგულისხმევია (Vorausgesetzte), მოცემულია. რაც საფუძვლად უდევს პრედიაციას, ამრიგად ის, რასაც რაიმე განეკუთვნება ობიექტური აუცილებლობის შეგნებით, ანდა რომლის დაშვებით უნდა იქნეს რაიმე ნაფიქრები; პრედიატის ქვეშ — მხოლოდ ის, რაც მას ვანეკუთვნება. ან მის დაშვებასთან უნდა იქნეს ნაფიქრები“; **გ უ ნ დ ტ ი ს ა თ ვ ი ს კ ი** სუბიექტი არის მთლიანი წარმოდგენის ის ნაწევარი, რომელიც საგანს წარმოადგენს; პრედიატი კი, — რაც მითვისებას ან მდგომარეობას აღნიშნავს.⁴

რა შეხედულებაა დასაყრდენი ლოგიკისტიკისათვის, როცა იგი წინადადებისა და მის ნაწილების შესატყვისობას ლოგიკაში ეძიებს? რომელი მიმართულებაა მისთვის საორიენტაციო? ჩვეულებრივად ის ტრადიციული შეხედულება, რომელიც ამბობს: „მსჯელობის დროს მე გამოვთქვამ რასმე რისამე შესახებ; ...ის, რაც გამოითქმის, პრედიატია; ის, რის შესახებაც რაიმე გამოითქმის, არის სუბიექტი...“

არჩევანი სხვადასხვა ლოგიკურ მიმართულებებში, რომელსაც ლოგიკისტი-გრამატიკოსი აკეთებს, მეტად დამახასიათებელია, მისი ორიენტაცია ძალზე სიმპტომატურია: მისი საყრდენია არა ის ლოგიკა, რომელიც ცდილობს მტკიცედ შემოფარგლოს ლოგიკის სამყარო, არამედ ის, რო-

¹ იხ. Schuppe: Grundriß, გვ. 1.

² Логика, I, § 5, გვ. 25.

³ იქვე, გვ. 53.

⁴ Logik, § 40, გვ. 20.

⁵ Logik, გვ. 152.

მელიც ყველაზე ნაკლებად გამოკვეთილია მეცნიერული თავისთავადობის მხრით, და, ამრიგად, — ყველაზე სუსტი.

რამდენად გამოსადეგია თუნდაც ასეთი, ტრადიციული, ფორმალური ლოგიკის გაგება მსჯელობისა და მისი ელემენტებისა, როგორც დასაყრდენი წინადადებისა და მისი ნაწილების განსაზღვრებისათვის? შეიძლება თუ არა შესატყვისობის პრინციპზე დავაყაროთ წინადადებისა და მისი ნაწილების განსაზღვრებანი? შეუძლებელია და აი რატომ.

ა. მსჯელობა-ცნება და წინადადება-ცნება ერთმანეთს არ ფარავენ მოცულობით: ავიღოთ — კიბხეთი, ბრძანებითი წინადადებანი: «იქნება წელს სუსხიანი ზამთარი?» დაწერეთ ეს სამუშაო!» არის თუ არა ეს წინადადებები? რასაკვირველია, წინადადებებია. მაგრამ არის თუ არა მათში მსჯელობები მოცემული. არა, გვეტყვიან ლოგიკოსები, მათ შორის ტრადიციული ფორმალური ლოგიკის წარმომადგენლებიც. მაშასადამე, ყოფილა წინადადებები, რომელთა შინაარსი მსჯელობას არ წარმოადგენს: თუ ლოგიკაში ვანსაზღვრება გავიზიარეთ, ხსენებულ ფრაზებს წინადადებებად ვერ ჩათვლით. ამრიგად ყოველი წინადადება როდია მსჯელობა; წინადადების ცნება უფრო ფართოა თავისი მოცულობით, ვინემ მსჯელობისა; ამიტომ შეუძლებელია წინადადების განსაზღვრა მსჯელობაზე დაყრდნობით.

ამას შემდეგი უნდა დავუმატოთ: ზოგიერთი ლოგიკოსი იმ აზრისა არის, რომ არა თუ ყოველი წინადადება არ არის მსჯელობის გამოხატულება, არამედ პირიქითაც: ყოველი მსჯელობა როდი გადმოიცემა წინადადებით; ლიფსი, მაგალითად, გვეუბნება: გარეგნული მხარე, მეტყველების სამოსი არ არის არსებითი მსჯელობისათვის; ბეშვი, რომელსაც, ვთქვათ, ცეცხლის ალმა ხელი დასწვა ერთხელ, მეორედ უფროთხილდება ალს. რატომ? იმიტომ, რომ მას ახსოვს წინანდელი განცდა ტკივილისა, — მან იცის, რა მოჰყვება ალის შეხებას, მის ცნობიერებაში უკვე არის სათანადო აქტი მსჯელობისა, თუმცა მან ლაპარაკი არც კი იცის და ვერც გამოთქვამს ამას. არა მხოლოდ ბეშვი, არამედ მოზრდილიც ხშირად არ მიმართავს წინადადებას მსჯელობის გადმოსაცემად; უბრალო ამოძახილი, მითითება, ცალკე სიტყვა შეიძლება ასრულებდეს წინადადების მაგივრობას¹. ერთი სიტყვით: ყოველ წინადადებას არ უდრის მსჯელობა, არც ყოველ მსჯელობას — წინადადება; ამ ორი ცნების მოცულობა მხოლოდ ნაწილობრივ ფარავს ერთმანეთს.

ბ. ახლა მსჯელობისა და წინადადების ნაწილთა შესახებ: შეესატყვისება თუ არა ყოველთვის ქვემდებარე სუბიექტს? „ქვემდებარე არის სიტყვა, რომელიც აღნიშნავს, ვის ანუ რის შესახებ არის ლაპარაკი“. მაგ-

¹ იხ. Lipps: Logik, §§ 45, 46, გვ. 23 — 24.

რამ ცნობილია, რომ ის სიტყვა, რომელიც გვიჩვენებს, ვის ანუ რის შესახებაც არის ლაპარაკი, ქვემდებარედ ყოველთვის ვერ ჩაითვლება: ლათინურ ფრაზაში *placet mihi liber* «მომწონს მე წიგნი», ლაპარაკი, ცხადია, მე შემეხება: *mihi* არის ამ მსჯელობის სუბიექტი ტრადიციული ფორმალური ლოგიკის თვალსაზრისით, გრამატიკისათვის კი ქვემდებარე არის *liber* (*mihi* კი არის დამატება): ვერც ერთი ლოგიკისტი-გრამატიკოსი ვერ უარყოფს ამას... ასეთი მაგალითები უხვად არის სხვა ენებშიც; მაგალითად, *es scheint mir* — «მე მეჩვენება», *мне нужна тетрадь* — «მე მჭირდება რვეული»... და სხვ. (მაგალითები ქართულიდან განზრახ არ მოგვყავს: შესაძლებელია ანალოგიურ ფრაზებში ქვემდებარე-დამატების გამოსახულება საცილობლად იქნეს მიჩნეული). მაგრამ დასახელებული ნიმუშები ზოგიერთი ენებიდან საკმაო სიცხადით არკვევს, რომ მსჯელობის სუბიექტი სხვაა, წინადადების ქვემდებარე — სხვა; პარალელიზმი ვერ ტარდება, შესაბამისობას ადგილი არა აქვს.

ზემოთ მოყვანილ მაგალითებში ჩვენ ვიცოდით, რომელია ის სიტყვა, რომელიც გვიჩვენებს, თუ ვის ანუ რის შესახებაც არის ლაპარაკი, ოღონდ ეს სიტყვა არ იყო ხოლმე ქვემდებარე. მაგრამ ხშირად არ არის ადვილი იმის გარკვევა, რომელია ის სიტყვა, რომელიც აღნიშნავს, თუ ვის ანუ რის შესახებაც არის ლაპარაკი, განსაკუთრებით კი ისეთ შემთხვევებში, როგორც ხშირად გვხვდება ქართულში; მაგ., წინადადებაში: მ ა მ ა ს უ ყ ვ ა რ ს შ ვ ი ლ ი; მ ე ლ ა ს შ ე მ ო ე ყ ა რ ა ტ უ რ ა... ვის ანუ რის შესახებ არის აქ ლაპარაკი? ლაპარაკია მამის შესახებ, რომ მას უყვარს შვილი, თუ შვილის შესახებ, რომ იგი უყვარს მამას; ლაპარაკია მელას შესახებ, რომ მას შემოეყარა ტურა, თუ პირიქით, ტურის შესახებ, რომ იგი შემოეყარა მელას.

რასაკვირველია, შეიძლება გვითხრან, რომ პირველ ფრაზაში ლაპარაკია მამის შესახებ; საბუთად მოიყვანონ, რომ „მას უყვარს“, „იგი მოქმედია“ და ეს ცხადია უცხო (ევროპული) ენებიდან, სადაც ეს უფრო ნათლად ჩანს: *отец любит сына*; *der Vater liebt den Sohn*; *pater filium amat*... მაგრამ უცხო ენაზე მითითება აქ საბუთად ვერ გამოდგება: ერთი ენის აგებულება შეიძლება არსებითად განსხვავდებოდეს მეორისაგან; ამისდა კვალად ერთი ენის კატეგორია-სქემებით ხელმძღვანელობა მეორის შესწავლისას შეიძლება ისევე შეუფერებელი აღმოჩნდეს, როგორც „ერთი ქალაქის გეგმით ხელმძღვანელობა მეორე ქალაქის დათვალიერებისას“ (Mauthner); ქართულს ფრაზაში მ ა მ ა რ არის წარმოდგენილი მოქმედად, ისევე როგორც ის არის, ვთქვათ, რუსულში, გერმანულში ან ლათინურში; მისგან კი არ გამომდინარეობს „მოქმედება“, არამედ მას მიეწერება იგი (შვილის სიყვარული); ამდენადვე ამ გზით საკითხი ვერ გადაწყდება. მეორე ფრაზაში მელას თუ ტურას აქტივობაზე ლაპარაკი ზედ-

„საითენ არის თქვენი ბინა?“ „რამდენია 7 — 4?“ და სხვ. და ამას ეკითხებიან არა ბავშვებს, არამედ პროფესორებს. და განა ბუნებრივი არ არის, თუ პასუხი და განაცადის ოქმი ლაკონურად მოგვითხრობს: პასუხი: „ზუღერმანი და ჰაუპტმანი არიან ყველაზე ცნობილი თანამედროვე დრამატურგები“. ჩვენება: „წინადადება რეფლექტორულად წამოიჭრა კითხვისთანავეო“. (კითხვა ცალკე ბარათზე იყო დაწერილი).

პასუხი მექანიკურად მოსდევდა კითხვას, ცხადია, იმიტომ, რომ პასუხის გაცემა არავითარ გონებრივ მუშაობას (ძალისხმევას) არ მოითხოვდა, იმდენად ელემენტარულია ის ურთიერთობა, რომელიც კითხვასა და პასუხს შორის არსებობს.

მაგრამ განა ასევე მექანიკური იქნებოდა პასუხი, ბავშვობაში რომ მიეცათ ეგვევ კითხვები იმავე ცდის-პირებისათვის? განა ყველას შეუძლია ასევე მარტივად უპასუხოს ამ კითხვებს?

ცნობიერი პროცესი რომ მექანიკური შეიძლება ვახდეს, ეს კიდევ არ ნიშნავს, რომ იგი ყოველთვის ასეთივე მექანიკური იყო: არც იმას, რომ იგი ყველასათვის მექანიკურია: ერთისთვის მექანიკური, მეორესათვის თავსამტკრევი და ძნელად მოსაფიქრებელი რამ შეიძლება იყოს. ამდენადვე შეუძლებელია საფუძვლიანად მივიჩნიოთ მარბეს განზოგადება: მსჯელობას ფსიქიკური ეკვივალენტი არ გააჩნიაო. მაგრამ მისი ცდები ექვმიუტანლად ხდის ერთ რასმე: ზოგიერთ მსჯელობას შეიძლება მექანიკური ხასითი ჰქონდეს. მსჯელობის სხვა სახეებს რომ თავი დავანებოთ, ე. წ. მსჯელობითი წინადადებანი (ჩვენ მხოლოდ ეს გვაინტერესებს) შესაძლებელია თურმე ავტომატურად წარვთქვათ: შეიძლება იყოს თქმული წინადადება, და ცნობიერებაში ადგილი არა ჰქონდეს არც სინთეზს, არც ანალიზს, გაობიექტურება-გაფორმებას, ანდა სხვა რაიმე ფსიქიკურ პროცესს. მარბეს ცდებმა ეს ცხადყვეს. ამდენადვე ფასეულია ეს ცდები ჩვენთვის. რატომ — ამაზე ქვემოთ.

§ 145. წინადადების ფსიქოლოგისტური განსაზღვრების შეფასება. როგორც ვნახეთ, მსჯელობის ფსიქოლოგიური რაობის შესახებ მოიპოვება ერთმანეთის გამომრიცხველი შეხედულებები (პაულისა, ვუნდტიისა, იერუზალემისა, ბრენტანოსი...). ეს უსათუოდ აძნელებს წინადადების განსაზღვრების დამყარებას მსჯელობაზე; საცილობელ ოდენობაზე დამყარებით საცილობელ განსაზღვრებას თუ მივიღებთ.

მარბეს ექსპერიმენტების ზემოხსენებული შედეგები კი ქმნის მდგომარეობას, რომელიც შეუძლებელს ხდის წინადადების განსაზღვრისას ფსიქოლოგისტურ ორიენტაციას: შეუძლებელია ენობრივად ერთგვა-

რის, გარკვეული მონაცემის (წინადადების) განსაზღვრება დავამყაროთ ფსიქიკურად სულ სხვადასხვაგვარის განსაზღვრებაზე (ზოგჯერ — ფსიქიკურად — ნეგატიურზე).

ფსიქოლოგიზმის სისუსტე სხვა რაშიმეც აშკარავდება; ავიღოთ გარკვეული წინადადება, კონკრეტული შინაარსის მქონე: დავუშვათ, რომ მას გარკვეული ფსიქიკური კორელატი მოეპოვება, განა შეიძლება გვეკისრა იმის დამტკიცება, რომ ეს კორელატი ერთი და იმავე პირისათვის ერთნაირი იქნებოდა ყოველთვის?

საილუსტრაციოდ მივმართოთ მაგალითს... ლამეა; გვესმის სიმღერა. ჩვენ ვერ ვარკვევთ, ვინ უნდა იყოს ეს მომღერალი: მეურმე, უბრალო მგზავრი თუ სხვა ვინმე. არის წარმოდგენა სიმღერისა, არა ჩანს ის, ვის წარმოდგენასაც უნდა დაუკავშიროს ჩვენმა ცნობიერებამ იგი. გვეუბნებიან: ეს ლამის მეხრეაო. ახლა ვიცით, რომ «მღერის ლამის მეხრე». ეს წინადადებაა: რანაირ აზრთა სხვადასხვაობასაც ჰქონდეს ადგილი ენათმეცნიერთა შორის წინადადების განსაზღვრის შესახებ, არავინ დაიწყებს დავას იმაზე, არის თუ არა ეს ფრაზა ქართულ ენაში წინადადება. რა ფსიქიკური კორელატი მოეპოვება ამ წინადადებას ჩვენს შემთხვევაში? სავარაუდებელია, წარმოდგენათა სინთეზი: წარმოდგენა სიმღერისა და უკავშირდა წარმოდგენას მომღერლისა, ლამის მეხრეს. პ ა უ ლ ი მართალი აღმოჩნდა.

მაგრამ, ვთქვათ, მეორეჯერ საკუთარი თვალთ ვნახეთ მთვარიან ლამეში ლამის მეხრე, ნაღვლიანად მომღერალი. ითქვა იგივე წინადადება: «მღერის ლამის მეხრე». მაგრამ აქ ეს წინადადება წარმოდგენათა სინთეზზე არ აშენებულა. პირიქით: მომღერალი მეხრის მთლიანი სახე არის უწინარესი; მასში გამოვყოფთ მეხრეს და მის მოქმედებას — მღერას; უკანასკნელს განვუკუთვნებთ პირველს, და ამნაირად, საფიქრებელია, ადგილი ექნება მთლიანი წარმოდგენის იმ დანაწევრებას, რომლის შესახებაც ვ უ ნ დ ტ ი ს განსაზღვრება ლაპარაკობდა.

ენობრივი მხარე უცვლელი დარჩა; იყო და არის: სახელობითი ბრუნვა («ლამის მეხრე») პლუს ზმნის მესამე პირი მხოლოდობით რიცხვში (მღერის). ფრაზა ორსავე შემთხვევაში ერთი და იგივეა: «ლამის მეხრე მღერის», ფსიქიკური კორელატი კი სულ სხვადასხვაა: ერთ შემთხვევაში — სინთეზი, მეორეში — ანალიზი. შეიძლება მეტიც ვივლით სხვათ; ვთქვათ, ისე შევიჩვიეთ ლამის მეხრის სიმღერას, რომ კითხვაზე: რა ისმის? მექანიკურად ვუპასუხებთ: «ლამის მეხრე მღერის». ფსიქიკური კორელატი აქ ნულს უდრის¹.

¹ შეიძლებოდა ზ რ ე ნ ტ ა ნ ო ს სკოლის ზოგიერთი მოაზროვნის შეხედულების თანახმად აქ გვევლინებინა „ინტენციის აქტი“. მაშინ ჩვენს ფრაზას

ამ ერთი წინადადების განცდისათვის ს ა მ ი შ ე ს ა ძ ლ ე ბ ლ ო ბ ა ა აღნიშნული — ერთი და იმავე პირისათვის. მაგრამ ჩვენ თამამად შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ ს ა მ ი ს ხ ვ ა და ს ხ ვ ა პ ი რ ი, რომელიც ერთსა და იმავე დროს (მაგრამ სხვადასხვა ადგილას) იმავე წინადადების შინაარსს განიცდის სხვადასხვანაირად: ერთი — ანალიზის სახით, მეორე — სინთეზისა და მესამე კი „ნულის“ სახით, შესაბამისად იმ ერთი პირის სამი მდგომარეობისა.

მაშასადამე, ერთი და იმავე წინადადების ფსიქიკური კორელატი შეიძლება იყოს სულ სხვადასხვა: ერთი და იმავე პირისათვის სხვადასხვა დროს, სხვადასხვა პირისათვის ერთსა და იმავე დროს.

ვ უ ნ დ ტ ი ერთ ადგილას ამბობს: „წინადადება არის უწინარეს ყოველისა ენობრივი წარმონაქმი... ამიტომ, თუ კითხვა ისმის წინადადების რაობის შესახებ, ეს შეიძლება მხოლოდ მის ენობრივ ბუნებას შეეხებოდეს“¹; და თუ ეს ასეა, ჩვენ უნდა ვთქვათ: ამ „ენობრივი ბუნების“ გარ-

სინთეზისა და ანალიზის გარდა ინტენციის აქტის სახით მესამე შესაილო ფსიქიკური კორელატი გაუჩნდებოდა... მაგრამ ინტენციაზე შეჩერება იმიტომ არ მიგვაჩნია საჭიროდ, რომ ინტენცია მართო მსჯელობას კი არ ახასიათებს, არამედ ცნებასაც. ამდენადვე წინადადების განსაზღვრება ვერ დაფუძნდება ინტენციაზე. ეს — ერთი; მეორეცა და: რას ეუზამდით იმ შემთხვევებს, სადაც გარკვეული ფსიქიკური პროცესი (სინთეზისა, ანალიზისა...) უეჭველად გვაქვს. დავეყრდნობოდით ამათ, თუ იმ ინტენციას, რომელიც ასეთ შემთხვევებსაც თან ახლავს, და რაც უმთავრესია: არის კი „ინტენციო“ ფსიქიკური ოდენობა?

აქ ძალუწებურად გვაგონდება დ ი უ რ ი. მსჯელობის რაობად წარმოდგენათა სინთეზს, ანალიზს ან ფსიქიკური მდინარების სხვა თავისებურებებს იმიტომ ვერ მივიჩნევთო, ამბობს იგი, რომ მსჯელობას საქმე აქვს წარმოდგენებთან კი არა, არამედ ცნებებთან. ასე რომ, დ ი უ რ ი ს გაგებით მსჯელობის მასალა ცნებებია, ხოლო აზროვნებითი აქტი მსჯელობისა ამ ცნებათა (და ცნებებში აღქმულ) მიმართების აღქმა („... das Erfassen von Beziehungen zwischen begrifflich erfassten Gegenständen“, — Ebbinghaus-Dürr: Grundzüge der Psychol., II, გვ. 277).

ამ განსაზღვრებაში მოხმარებულია ცნება მ ი მ ა რ თ ე ბ რ ს ა და ცნება ც ე ბ ი ს ა; არც ერთი და არც მეორე ფსიქოლოგიური ცნება არ არის, არამედ შემეცნებითი ფაქტია; აუცილებელი იყენებოდა დაგეგმვანა მათი ფსიქიკური ეკვივალენტები და მხოლოდ შემდეგ გახდებოდა შეიძლებელი მათზე აგვეყო ცნება მსჯელობისა (ფსიქოლოგიის გაგებით).

ნათქვამიდან გამომდინარეობს, რომ წინადადების განსაზღვრება, დამყარებულ მსჯელობის ასეთ განსაზღვრებაზე, ფსიქოლოგიის თვალსაზრისით ვერ გამართლდება (მხედველობაში გვაქვს წინადადების შემდეგი განმარტება: „ყოველი წინადადება შეიცავს მიმართებას, რომელიც დადასტურებულია, ან სასურველია ან საძებარია მიმართების სულ მცირე ორ წევრს შორის“: Grundzüge der Psych., II, გვ. 754).

¹ Wundt: Völkerpsychol., II, გვ. 237.

კვევა, რამდენადაც მიზნად იქნება დასახული წინადადების განსაზღვრა, ფსიქიკურ მოვლენებზე დაყრდნობით შეუძლებელია.

რაკი წინადადების კრიტერიუმად ცნობიერების მოვლენა იქნება მიჩნეული, განსაზღვრისას სიმძიმის ცენტრი კორელატ ფსიქიკურზე გადადის: წინადადება არის ენობრივი გამოხატულება, რომელსაც ასეთი და ასეთი ფსიქიკური ფენომენები უღვევს საფუძვლად, ამბობს ფსიქოლოგისტი; მისთვის სულ ერთია, რას წარმოადგენს ეს „ენობრივი გამოხატულება“, არის იგი შესიტყვება თუ ცალკე სიტყვა. ამით აიხსნება ის, რომ, როცა ფსიქოლოგისტები ამ „ენობრივი გამოხატულების“ დეტალიზაციას იძლევიან, მათი განსაზღვრების სათანადო ნაწილი ასეთ სახეს იღებს: წინადადება არის სიტყვა ან შესიტყვება... სიტყვა და შესიტყვება ერთსა და იმავე სიბრტყეზე მოთავსებული საგრამატიკო ობიექტი არ არის; ესენი სულ სხვადასხვაგვარ ოდენობას წარმოადგენენ. ფსიქოლოგიზმისათვის ეს შეუმჩნეველი რჩება.

მართალია, არიან ისეთი ენათმეცნიერები-ფსიქოლოგისტები, რომელნიც ამბობენ: წინადადება არის შესიტყვებაო... ცალკე სიტყვა მათ წინადადებად არ მიაჩნიათ, მაგრამ ასეთი მსჯელობა არაა თანამიმდევრული; ფსიქოლოგისტს არ შეუძლია წინადადების კარები დახშოს ცალკე სიტყვისათვის: სათანადო ფსიქიკური ფენომენი ისევე შეიძლება იყოს გამოხატული ცალკე სიტყვით, როგორც შესიტყვებით, უფორმო სიტყვით «გუშინ», «გვიან», ისევე, როგორც ფორმიანით («ვწერდი», «ავლექი»); დამხმარე სიტყვები («თუკი...» «ვიძლო...») და შორისდებულები («ეს!») შეიძლება გარკვეულ კონტექსტში ისეთივე უფლებით აღიჭურვოს, როგორითაც სრული სიტყვები და შესიტყვებანი.

უფრო შორსაც წავალთ, თუ იმ თვალსაზრისს დავადექით, რა გამოიხატვის: სრულებით მიიკარგება ზღვარი მეტყველებითსა და ყველა იმ საშუალებებს შორის, რომელნიც მეტყველების ფუნქციებს კისრულობენ და ენის სახელწოდებით შეიძლება იქნენ მონათლული. წინადადების როლი ჩინებულად შეიძლება შეასრულოს სტვენამ, ხელის დაქნევამ, მითითებამ და სხვ. კითხვაზე: «საითკენ არის უნივერსიტეტი?» შეიძლება ვუპასუხოთ მთელი ფრაზით: «უნივერსიტეტი იქეთ არის». ან სადად ვთქვათ: „იქეთ!“ ანდა ხმის ამოუღებლივ ხელით ვანიშნოთ მიმართულება. იმ პირისათვის, ვინც შეგვეკითხა, სამივე პასუხი ერთისა და იმავე ღირებულებისაა: აზრი ზოგადად სამივეში გასაგებია. ამას ემყარებოდა მ ა რ ბ ე, როცა მსჯელობით წინადადებას გვერდში ამოუყენა მსჯელობითი სიტყვა და მსჯელობითი ჟესტი.

ფსიქოლოგიზმი არ ასხვავებს იმას, რისი გარჩევაც ენათმეცნიერული თვალსაზრისით აუცილებელია: შესიტყვება, სიტყვა, ნაწილაკი, ჟესტი ერთი ღირებულებისა გამოდის. თუ, ერთი მხრივ, ფსიქოლოგიზმი არ ასხვა-

ვებს სიტყვას, შესიტყვებას თუ ნაწილს, როცა, მაგალითად, ევროპულენათა მასალაა შესასწავლი; მეორე მხრივ, ანგარიში არ ეწევა იმ სხვაობას, რომელიც არსებობს ენებს შორის. სიტყვისა და შესიტყვების სტრუქტურის თვალსაზრისით ფსიქოლოგიზმს ისევე ახასიათებს უნივერსალიზმი, როგორც ლოგიციზმს.

§ 146. წინადადების ნაწილთა საკითხი ფსიქოლოგისტებთან. ცნება „ფსიქოლოგიური სუბიექტისა (resp. პრედიატისა)“ გაბელენცთან. როგორღა წყდება პ ა უ ლ ი ს ა და ვ უ ნ დ ტ ი ს მიხედვით წინადადების ნაწილთა (ქვემდებარის, შემასმენლის, დამატების) საკითხი? პ ა უ ლ ი ამბობს: „ყოველი წინადადება შედგება სულ მცირე ორი ელემენტისაგან. ეს ელემენტები... განსხვავდება ფუნქციათა მიხედვით. მათ აღნიშნავენ, ვითარცა სუბიექტსა და პრედიატს. ეს გრამატიკული კატეგორიები ემყარება ფსიქოლოგიურ ურთიერთობას. მართალია, ჩვენ უნდა განვასხვავოთ ფ ს ი ქ ო ლ ო გ ი უ რ ი და გ რ ა მ ა ტ ი კ უ ლ ი ს უ ბ ი ე ქ - ტ ი resp. პ რ ე დ ი კ ა ტ ი, ვინაიდან ორივე ერთ-ერთს არა ყოველთვის დაემთხვევა... მაგრამ მაინც გრამატიკული ურთიერთობა აგებულია ფსიქოლოგიური ურთიერთობის საფუძველზე. ფსიქოლოგიური სუბიექტი არის მეტყველის, მეაზროვნის (des Denkenden) ცნობიერებაში უკვე არსებული წარმოდგენითი მასა, რომელსაც მიემატა მეორე [წარმოდგენითი მასა], ფსიქოლოგიური პრედიატი. შ ტ ა ი ნ თ ა ლ თ ა ნ ერთად შეიძლება ითქვას, რომ სუბიექტი არის მათემატიკური, პრედიატი — გაათემატიკურებული“¹.

ცნება ფსიქოლოგიური სუბიექტისა და პრედიატისა პირველად ფონდერ გაბელენცმა წამოაყენა თავის წერილში: „Ideen zu einer vergleichenden Syntax“²; ამ წერილში ის მიზნად ისახავდა გამოერკვია, თუ რა ზოგად პრინციპს ემყარება სიტყვათა და წინადადებათა განრიგება ცალკე ენებში; სიტყვათა თანამიმდევრობის საფუძველს იგი წარმოდგენათა თანამიმდევრობაში ეძიებს. გ ა ბ ე ლ ე ნ ც ი მსმენელის მდგომარეობიდან ამოდის; იგი ამბობს: ჩვენ ვისმე ვესაუბრებით. რა მიზნით? რომ მასში გარკვეული აზრები გამოვიწვიოთ. აქ ორი რამ არის საგულისხმო: ჯერ ერთი, ის რომ, ჩვენ წავმართავთ მოსაუბრის ყურადღებას (მის აზროვნებას) რაიმესაკენ, და მეორეც ის, რომ ჩვენ მას ვაფიქრებინებთ ამ რაღაცის შესახებ გარკვეულ რაღაცას. და მე ვუწოდებ მას, რაზეც, რის შესახებაც მოსაუბრეს ვაფიქრებინებთ, ფსიქოლოგიურ სუბიექტს; იმას რაც მან ამის შესახებ უნდა იფიქროს, ფსიქოლოგიურ პრედიატს.³

¹ იხ. Paul: Prinzipien, § 87, ვკ. 124—125.

² იხ. Zeitschr. für Völkerpsychol. und Sprachwissen. Bd. VI (1869).

³ იქვე, გვ. 378 (§ 5).

ამათ გაბელენცი წინადადების მთავარ ფსიქოლოგიურ ნაწილებს უწოდებს¹. მათი თანამიმდევრობა წინადადებაში გარკვეული სახისაა: სუბიექტი უწინარესია, პრედიკატი — მომდევნო²; „ცხადია, ამბობს იგი (ამისავე შესახებ სხვა ნაშრომში), რომ მე პირველად მას ვასახელებ, რაც ჩემს აზროვნებას აღძრავს, რის შესახებაც მე ვფიქრობ, ჩემს ფსიქოლოგიურ სუბიექტს, და შემდეგ მას, რასაც მის შესახებ ვფიქრობ, ჩემს ფსიქოლოგიურ პრედიკატს, და შემდეგ, როცა საჭიროა, კვლად ორივეს გაეხდი საგნად შემდეგი აზროვნებისა და მეტყველებისა“³. არ შეიძლება არ აღინიშნოს, რომ ამას ეწინააღმდეგება Ideen-ის შემდეგი ადგილი: გრამატიკული პრედიკატი ან მისი ნაწილი შეიძლება წინ უსწრებდეს სუბიექტსაო⁴... გაბელენცი Ideen-ის ერთ ადგილას პირდაპირ ამბობს: „ჩვენის მიზნისათვის სულ ერთია, წინადადების სათანადო ნაწილი (და მაშასადამე, ფსიქოლოგიური სუბიექტისა და პრედიკატის შესატყვისი ნაწილიც — ა. ჩ.) შედგებოდეს იქნება ერთისა თუ რამდენიმე სიტყვისაგან, გინდა მთელი წინადადებისაგან“⁵.

ამ განცხადების შემდეგ გაუგებარია, როგორ შეიძლება ითქვას: „წინადადების ორი თავდაპირველი ნაწილი მრავალგზის გვევლინება რთულ ფორმაში. განსაკუთრებით აღსანიშნავია მათი განვრცობის ორი სახე: მეორეხარისხოვანი პრედიკატები (Nebenprädicate) და ობიექტი“⁶. თუ მეორეხარისხოვანი პრედიკატები და ობიექტი წინადადების მონაწილედ შემოვიყვანეთ, ფსიქოლოგიური სუბიექტისა და პრედიკატისათვის „რამდენიმე სიტყვა“ საიდანღა დარჩება? ვთქვათ, ფრაზაში: «ნაპოლეონი დამარცხებულ იქნა ლაიფციგთან»⁷. ფსიქოლოგიური სუბიექტი «ნაპოლეონი»-ით აღინიშნება. რაღა გადმოგვცემს ფსიქოლოგიურ პრედიკატს? შეიძლებოდა გვეფიქრა: «დამარცხებულ იქნა ლაიფციგთან»; აკი გვითხრეს: წინადადების ესა თუ ის ნაწილი და, მაშასადამე, ფსიქოლოგიური სუბიექტი (resp. პრედიკატიც) შეიძლება გადმოიცეს რამდენიმე სიტყვით, მთელი წინადადებითაც კიო. მაგრამ ეგების „დამარცხებულ იქნა“ პრედიკატია, «ლაიფციგთან» კი არის ობიექტი (თუ: მეორეხარისხოვანი პრედიკატი); არც ეს შესაძლებლობაა გამორიცხული, თუ ავტორის თვალსაზრისზე დავდგებით.

¹ იხ. Zeitschr. für Völkerpsychol. und Sprachwissen. Bd. VI (1869). გვ. 379.

² იქვე.

³ იხ. Sprachwissenschaft, გვ. 353 — 354.

⁴ იხ. Zeitschrift... VI, გვ. 381, § 9.

⁵ იქვე, გვ. 379, § 7.

⁶ იქვე, გვ. 382—383, § 10.

⁷ მაგალითი გაბელენცისაა (იქვე გვ. 380, § 8).

უფრო საგულისხმოა ის გარემოება, რომ ობიექტი გაბელენციისა წმინდა გრამატიკულ კატეგორიას გულისხმობს: გაბელენციი ლაპარაკობს პირდაპირისა და არაპირდაპირი ობიექტის შესახებ. ამგვარად: ფსიქოლოგიურ კატეგორიებს სუბიექტ-პრედიკატისა და მეორეხარისხოვანი პრედიკატისა შეექსოვა გრამატიკული კატეგორია (ობიექტისა).

გაბელენციი შენიშნავს: „... ფსიქოლოგიური კატეგორიები ხშირად განსხვავებული არიან თავისი გრამატიკული კორელატებისაგანო“.¹ ამის ილუსტრაციას უნდა წარმოდგენდეს მისი დასკვნები იმ შემთხვევების შესახებ, როცა უპიროვნო გერმ. ნაცვალსახელი es (ანდა ინგლ. there) იხმარება ფრაზაში: „ფსიქოლოგიურად აქ პრედიკატი არის სუბიექტი, გრამატიკული სუბიექტი კი პრედიკატი“².

თუ ფსიქოლოგიურ და გრამატიკულ კატეგორიას შორის კორელაცია ხშირად ირღვევა, როგორ შეიძლება პირველს მეორე დაემყაროს?

§ 147. წინადადების ნაწილთა საკითხი პაულთან. პ ა უ ლ ი ს შეხედულებაში მეტი თანამიმდევრობაა. გაბელენცითან შედარებით მას შემდეგი ახსიათებს:

1. მსმენელის ცნობიერებაზე დაყრდნობა ფსიქოლოგიური სუბიექტის (resp. პრედიკატის) განსაზღვრისას მას უხერხულად მიაჩნია; ჩვენ იმას უნდა მივაპყრათ გულისყური, რომ წარმოდგენა მიერთვის სხვა წარმოდგენას საერთოდ ცნობიერებაშიო, ამბობს იგი³.

2. წინადადების ნაწილთა კვლითი კვლევისას პ ა უ ლ ი, როგორც ჩანს, სხვა შეხედულებისაა, ვინემ გაბელენციი. ფრაზას: „კარლო მიემგზავრება ხვალ ბერლინს“⁴, პ ა უ ლ ი ასე აანალიზებს (იგულისხმება, რომ მსმენელი მოუშვადებელია ამ ფრაზის ასათვისებლად და ფრაზის შინაარსში ყველა ნაწილი მისთვის თანაბრად ახალია). «კარლო» — სუბიექტი, «მიემგზავრება» — პრედიკატი, «ხვალ» აგრეთვე პრედიკატი «მიემგზავრებას»-ი, რომელიც «ხვალ»-ის მიმართ სუბიექტია; «ბერლინს» აგრეთვე პრედიკატი (მეორე) და იმავე გასუბიექტებულ «მიემგზავრებას»-ს განეკუთვნება. მეორეხარისხოვანი პრედიკატი, თუ ასეთებად «ხვალ» და «ბერლინს» არ მივიჩნევთ, არსად ჩანს, და უფრო საგულისხმო ის არის, რომ «ობიექტი» ტერმინიც პაულს არ მოეპოვება.

3. სუბიექტი ყოველთვის არ გამოითქმის უწინარეს პრედიკატისაო,

¹ Ideen, Zeitschr. VI, გვ. 378, § 5.

² იქვე, გვ. 381, § 9.

³ Paul: Prinzipien, გვ. 125, § 87.

⁴ იქვე, გვ. 283, § 197.

ამბობს პ ა უ ლ ი: მართალია, მეტყველის ცნობიერებაში სუბიექტი უწინარესია, მაგრამ შესაძლოა საქმე ისე მოეწყოს, რომ ლაპარაკის დაწყებისას პრედიკატის უფრო მნიშვნელოვანი ცნება წინ წამოიკრას იმდენად, რომ პირველად პრედიკატი იქნეს გამოთქმული და მხოლოდ შემდეგ—სუბიექტი. ასეთი შემთხვევა ხშირია, თუ სუბიექტის შესახებ უკვე იყო ლაპარაკიო¹; მაგალითად, თქვენ ამბობთ: „თვედორე გონიერი ადამიანი ჩანს“, თქვენი მოსაუბრე კი მოგიგებთ: „უგუნურია იგი“².

ასეთ შესაძლებლობას გაბელენციც აქცევდა ყურადღებას, მაგრამ იგი მეტყველების ფაქტიდან გამოდიოდა: გრამატიკული პრედიკატი ან მისი ნაწილი შეიძლება წინ უძღოდეს სუბიექტსაო; ეს მოვლენა არ მიაჩნდა მეტად ხშირად და არ უწევდა როგორც ჩანს, მას ანგარიშს; მისთვის თითქოს მაინც ძალაში რჩებოდა ის დებულება, რომ ცნობიერებაშიც და მეტყველებაშიც უწინარესია სუბიექტი, მომდევნოა — პრედიკატი³.

პ ა უ ლ მ ა , პირიქით, სათანადო დასკვნები გააკეთა ამ ფაქტიდან. ეს აუცილებელი იყო და აი რატომ:

პ ა უ ლ ი გარკვევით ამბობს, რომ კატეგორიები ფსიქოლოგიური სუბიექტისა (resp. პრედიკატისა) უნდა იქნეს განსხვავებული გრამატიკის სათანადო კატეგორიათაგან; მაგრამ პ ა უ ლ ი ამასთანავე პირდაპირ გვეუბნება: გრამატიკული კატეგორიები ემყარება ფსიქოლოგიურსაო; ამდენადვე ჩვენ საშუალება უნდა გვექნეს ამ ფსიქოლოგიურ კატეგორიათა მიხედვით მივაგნოთ გრამატიკულ კატეგორიებს. თუ ეს ასე არ იქნებოდა, სრულიად გამოუსადეგარი აღმოჩნდებოდა ეს ფსიქოლოგიური კატეგორიები და უადგილო იქნებოდა მათ შესახებ ლაპარაკი წინადადების ნაწილებთან დაკავშირებით.

გ ა ბ ე ლ ე ნ ც ი ს დებულება რომ სინამდვილეს შეეფერებოდეს, ადვილად დაიძებნებოდა ფსიქოლოგიურ კატეგორიათა მიხედვით გრამატიკული; იგი ამბობდა: რაც უწინარესია ცნობიერებაში, ის უწინარესია მეტყველებაშიც. ეს უწინარესი — ფსიქოლოგიური სუბიექტია; მაშასადამე, მისი აღმნიშვნელი სიტყვაც — გრამატიკული სუბიექტი, — ფრაზაში უწინარესი იქნება. ასე რომ, ფრაზაში ადგილმდებარეობა უკვე მიგვითითებს, რა სიტყვაცაა ფსიქოლოგიური სუბიექტის შესატყვისი (რა — პრედიკატისა).

¹ Prinzipien, § 88, გვ. 127.

² პ ა უ ლ ს საილუსტრაციოდ სხვა, სახელობრ, შემდეგი მაგალითი მოყავს: „Müller scheint ein verständiger Mann zu sein; ein anderer entgegnet: ein Esel ist er!“ — Prinzipien, გვ. 127, § 88.

³ „როგორც ჩანს“, „თითქოს“ იმიტომ დავატანეთ, რომ ამ მხრივ გ ა ბ ე ლ ე ნ ც ი ს შეხედულებაში არსებული შინაგანი წინააღმდეგობანი არ არის მოხსნილი არც ხსენებულ Ideen-ში, არც საკმაო ხნის შემდეგ გამოსულ Sprachwissenschaft-ში.

მაგრამ ეს საიმედო საშუალებად ვერ ჩაითვლება მას შემდეგ, რაც დამუშავებულია შესაძლებლობა, რომლის მიხედვითაც პრედიკატმა შეიძლება გაუსწროს სუბიექტს, და, მაშასადამე, პირველი სიტყვა ფრაზაში უკვე სუბიექტს კი არ აღნიშნავს, არამედ პრედიკატზე უნდა მიგვიითხოვდეს. ერთი სიტყვით: ასეთი შესაძლებლობა შეუძლებელს ხდის სიტყვათა თანამიმდევრობა გამოყენებულ იქნეს საშუალებად სუბიექტ-პრედიკატის გამოძებნა-დადგენისათვის.

ამას უნდა უწევდეს პ ა უ ლ ი ანგარიშს, როცა იგი სხვა საშუალებით ცდილობს ფსიქოლოგიური პრედიკატის დადგენას. პრედიკატი, მისი აზრით, შეიძლება იქნეს გადმოცემული ფრაზის ყოველი სიტყვით იმისდა მიხედვით, თუ როგორია კონტექსტი და რისკენ არის მიპყრობილი მსმენელის ყურადღება, რას ხვდება ყველაზე ძლიერი ტონი. პ ა უ ლ ი ს. საილუსტრაციო მაგალითი ნათლად დაგვანახებს, თუ რას წარმოადგენს მისი კრიტერიუმი.

ფრაზაში: «კარლო მიემგზავრება ხვალ ბერლინს» (ეტოვებთ სიტყვათა იმ თანმიმდევრობას, რომელიც ედვანშია: *Karl fährt morgen nach Berlin*), როგორც ზევით ვნახეთ, «კარლო» სუბიექტია, «მიემგზავრება» — პრედიკატი, პრედიკატებია აგრეთვე «ხვალ ბერლინს»; ისინი განეკუთვნებიან «მიემგზავრება» - ს, როგორც სუბიექტს, მაგრამ იმ შემთხვევაში თუ მსმენელისათვის ამ ფრაზის შინაარსი სრულიად უცნობი იყო მანამდის, სანამ მას ეს უთხრეს: არც ის იცოდა, ვინ მიემგზავრებოდა, არც ის, თუ სად, როდის და, საერთოდ, მიემგზავრებოდა თუ არა.

მაგრამ, ვთქვათ, მან უკვე იცის, რომ კარლო მიემგზავრება ხვალ, ოღონდ არ იცის, სად; ასეთ შემთხვევაში, მან გაიგონა ფრაზა «კარლო მიემგზავრება ხვალ ბერლინს». «ბერლინს» სწორედ ის ახალი წარმოდგენა იქნება, რომელიც უკვე არსებულს «კარლო ხვალ მიემგზავრება» მიერთო, და ამდენადვე — პრედიკატიც. ესაა ერთი შესაძლებლობა.

მეორე შესაძლებლობა: უკვე ვიცით, რომ «კარლო მიემგზავრება ბერლინს», არ ვიცით, როდის; ასეთ შემთხვევაში იმავე ფრაზაში პრედიკატად «ხვალ» მოგვევლინებოდა.

მესამე შესაძლებლობა: ვიცით, რომ «კარლო ხვალ ბერლინისაკენ» გაემართება, მაგრამ ზღვით, ხმელეთით, მატარებლით, ცხენით თუ ქვეითად, ეს გაურკვეველია; ასეთ პირობებში იმავე ფრაზის პრედიკატად იქნებოდა «მიემგზავრება».

დასასრულ, მეოთხე შესაძლებლობა: ვიცით, რომ ხვალ ბერლინს ვილაცა მიემგზავრება, მაგრამ ვინ, — უცნობია, ამ კონტექსტში თუ გვეტყვიან: «კარლო მიემგზავრება ხვალ ბერლინსო», პრედიკატად «კარლო» უნდა მივიჩნიოთ.

პ ა უ ლ ი ამბობს: „ოთხი აქ მოყვანილი ვარიაცია ერთისა და იმავე სიტყვებისაგან შემდგარი ერთისა და იმავე წინადადებისა შეესატყვისება ოთხ სხვადასხვა კითხვას: სად მიემგზავრება კარლო? როდის მიემგზავრება კარლო ბერლინს? როგორ მიემგზავრება (reist) კარლო ხვალ ბერლინს? ვინ მიემგზავრება ხვალ ბერლინს?“¹ პრედიკატის ბედი შეიძლება გაიზიაროს სუბიექტმაც.

ლოგიციზმის შეფასებისას (იხ. § 157) ჩვენ შემთხვევა გვქონდა გაკვრით აღგვენიშნა, რომ ლოგიკაში არსებობს სუბიექტისა და პრედიკატის ფსიქოლოგისტური ინტერპრეტაცია; ის გვასწავლის, რომ ფრაზაში ინტონაციას გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს იმის დასადგენად, თუ ვის შესახებაა ლაპარაკი. ფრაზაში: «მამას უყვარს შვილი» ეს ინტონაცია შეიძლება სამსავე სიტყვაზე გვექონდეს, იმისდა მიხედვით, თუ რანაირია კონტექსტი: «მამას» (და არა დედას) უყვარს «შვილი»; მამას «უყვარს» (და არა სძულს) «შვილი»; «მამას უყვარს შვილი» (და არა ძმა...); თუ ამას დავემყარებოდით, იძულებული ვიქნებოდით ქვემდებარედ მიგვეჩინა ხან «მამას», ხან «შვილი», ხან კიდევ «უყვარს»...

ლოგიკისტური გრამატიკის არც ერთი წარმომადგენელი, რამდენადაც ცნობილია, ამ გზით არ წასულა, ვინაიდან ეს გზა უცნაურ დასკვნებამდე მიგვიყვანდა.

ის, რისაგან თავი შეიკავებს ლოგიკისტებმა, გააკეთა ფსიქოლოგიზმმა პ ა უ ლ ი ს სახით. პ ა უ ლ ი ს ფსიქოლოგიზმი — წინადადების ნაწილთა ძიების საკითხში — არაფრით განირჩევა ლოგიციზმის იმ ფსიქოლოგისტური ინტერპრეტაციისაგან, რომელიც აქ არის მოხსენებული. ერთს შემთხვევაში, — იქ, ლოგიკაში, — მეტყველისა თუ მსმენელის ინტერესი, მოცემული კონტექსტი, და ამით განსაზღვრული ინტონაცია არის ერთადერთი კრიტერიუმი იმის გასათვალისწინებლად, თუ რის შესახებაა ლაპარაკი, ამ გზით ეძიებენ იქ სუბიექტს. მეორე შემთხვევაში, აქ, ფსიქოლოგიზმი იმავე საშუალებით არკვევს, რა წარმოდგენაა ის, რომელიც უკვე არსებობს ცნობიერებაში ან უნდა მიემატოს მას; ამ გზით ეძიებენ აქ, სუბიექტსაც, პრედიკატსაც.

ამ შემთხვევაში პ ა უ ლ ი ს შეხედულებას მოეპოვება შინაგანი თანამიმდევრობა: თუ წინადადება ფსიქოლოგიური მსჯელობის გამოხატულებაა, მისი ნაწილებიც ფსიქოლოგიური მსჯელობის ნაწილთა გამოხატულება უნდა იყოს; მსჯელობა წარმოდგენათაგან შედგება, წინადადების ნაწილებს საფუძვლად სწორედ ეს წარმოდგენები უნდა ედვას. საორიენტაციოდ რჩება კვლავ მსჯელობა და მისი ნაწილები ისევე, როგორც ამას ლოგიციზმთან ჰქონდა ადგილი. არ შეცვლილა მეთოდოლო-

¹ Prinzipien, § 197, გვ. 283.

გიური პრინციპი. შეიცვალა მხოლოდ მისი შინაარსი: ლოგიციზმის ადგილი დაიკავა ფსიქოლოგიზმმა. შედეგიც მივიღეთ დამახასიათებელი. პ ა უ ლ ი ს საილუსტრაციო ფრაზაში ფსიქოლოგიური პრედიკატი აღმოჩნდა რიგ-რიგად: «ბერლინს», «ხვალ», «მიემგზავრება», «კარლო». დავამყარებთ ამ ფსიქოლოგიურ კატეგორიაზე გრამატიკულსა და იძულებული ვიქნებით დავასკვნათ, რომ გრამატიკულ პრედიკატად, შემასმენლად, გვევლინება «მიემგზავრება»-ს გარდა: «ბერლინს», «ხვალ», «კარლო»...

საინტერესოა, რომ პ ა უ ლ ი მშვენივრად ხედავს, რომ ფსიქოლოგიურისა და გრამატიკული კატეგორიების ფარდობა არა გვაქვს მეოთხე შესაძლებლობის გათვალისწინებისას (იხ. ზემოთ). ის თვითონ ამბობს: „გრამატიკული სუბიექტი «კარლო» არის აქ ფსიქოლოგიური პრედიკატიო“¹; მაშინაც კი, როცა ფსიქოლოგიურ პრედიკატად არის «მიემგზავრება» და, შესაბამისად, უნდა გვეფიქრა, რომ ფსიქოლოგიური და გრამატიკული კატეგორიები ერთუროს ხედება, მაშინაც თურმე ამ ორი კატეგორიის თანხმობა სრული არ არის, რადგანაც ზმნა *ŕ*ჩიღ *«მიემგზავრება»* იშლება ორ შემადგენელ ნაწილად „მოძრაობის აღმნიშვნელ ზოგად ზმნად და განსაზღვრებად, რომელიც გვიჩვენებს მოძრაობის სახეობას და მხოლოდ უკანასკნელია პრედიკატიო“²; ესე იგი, *t*-სუფიქსი ყოფილა პრედიკატი! (მდრ. ქვემოთ ფორტუნატოვისა და ბუდეს შეხედულება).

პ ა უ ლ ი უფრო შორსაც მიდის: „წინადადების ყოველი წევრი რავჯარ გრამატიკულ ფორმაშიაც უნდა გვევლინებოდეს იგი, შესაძლებელია ფსიქოლოგიურად განხილვისას აღმოჩნდეს სუბიექტი გინდ პრედიკატი, გინდ მაკავშირებელი წევრი (*Bindeglied*), persp. მისი ნაწილიო“³.

და ამას გარდა ვკითხულობთ: „ერთწევროვან წინადადებებში შესაძლებელია, რომ ენობრივად (!) ის, რაც მეტყველისათვის ფსიქოლოგიური პრედიკატია, მსმენელისათვის, პირიქით, სუბიექტი იყოს. იმისათვის, ვინც ხანძრის დანახვაზე ყვირის «ცეცხლი!», მდგომარეობა არის სუბიექტი და ზოგადი ცნება «ცეცხლი» პრედიკატი; პირიქით, იმისათვის, ვისაც ესმის ყვირილი «ცეცხლი», სანამ იგი თვითონ ცეცხლს დანახავდეს, ცნება ცეცხლისა სუბიექტია და მდგომარეობა—პრედიკატი“⁴.

პ ა უ ლ ი ს მოყვანილ სიტყვებში უკვე მოცემულია მისი შეხედულების სრული დაფასება. წინადადების ყოველი ნაწილი შეიძლება აღნიშნავდეს სუბიექტსაც, პრედიკატსაც; წინადადების ერთი და იგივე ნაწილი სხვა-

¹ Prinzipien, § 197, გვ. 283.

² იქვე.

³ იქვე, § 198, გვ. 284.

⁴ იქვე, § 90, გვ. 129.

დასხვა მომენტში შეიძლება გადმოგვეცემდეს, სუბიექტსაც, პრედიკატსაც; და კიდევ მეტი: ერთსა და იმავე მომენტში ერთი და იგივე ნაწილი მეტყველისათვის შეიძლება იყოს ფსიქოლოგიური პრედიკატი, მსმენელისათვის კი — ფსიქოლოგიური სუბიექტი.

მაგრამ გრამატიკულ სუბიექტად, პრედიკატად ხომ არ გამოგვადგება ყოველი ნაწილი წინადადებისა? ხომ არ შეიძლება ერთი და იგივე, გარკვეული ფორმის მქონე სიტყვა ერთსა და იმავე წინადადებაში ერთ შემთხვევაში იყოს ქვემდებარე, მეორეში — შემასმენელი ანდა: მეტყველისთვის — ქვემდებარე, მსმენელისთვის — შემასმენელი, თუ პირუქუ! ასეთ პირობებში რანაირად შეგვიძლია დავეყრდნოთ ფსიქოლოგიურ კატეგორიებს? და თუ დავემყარებთ, რისთვის? რას მოგვცემს იგი?

ო რ შ ი ე რ თ ი: ან ფსიქოლოგიური კატეგორია სუბიექტ-პრედიკატისა არის დასაყრდენი სათანადო გრამატიკული კატეგორიათათვის, და მაშინ ვღებულობთ უაზრობას, რამდენადაც საქმე წინადადების აღწერით ანალიზს შეეხება; ანდა ამოსავლად ეს ფსიქოლოგიური კატეგორიები არ გამოგვადგება, და მაშინ მათ არაფერი ესაქმება წინადადების ნაწილთა კვალიფიკაციასთან.

ეს ქვემდებარე-შემასმენლის განსაზღვრის შესახებ. პ ა უ ლ ს არაფერი მოეპოვება დამატების გრამატიკული კვალიფიკაციისათვის. პ ა უ ლ ის ფსიქოლოგიზმი უძლურია მას მოუძებნოს, საერთოდ, ფსიქოლოგიური შესატყვისიც კი, ისევე როგორც ლოგიციზმი ვერ ახერხებდა ამას: საამისო შესაძლებლობას აკი არ იძლევა მსჯელობა, იქნება იგი აღებულ ლოგიკის თუ ფსიქოლოგიის გაგებით.

§ 148. წინადადების ნაწილთა საკითხი ვუნდტთან. წინადადების ნაწილთა შესახებ არც ვუნდტი ამბობს, პ ა უ ლ თ ა ნ შედარებით, პრინციპულად ახალ რასმე. ის უარყოფითად ეკიდება ფსიქოლოგიური სუბიექტ-პრედიკატის ცნებას, მაგრამ ეს მას ხელს არ უშლის მაინც წარმოდგენას მიმართოს. ამოსავლად ვუნდტმა გაბატონებული წარმოდგენა (dominierende Vorstellung) მიიჩნია; ასე იწოდება წინადადებაში ის სიტყვის-წარმოდგენა (Wortvorstellung), რომელიც ლაპარაკის დროს ყურადღების ნათელ წერტილშია მოქცეული¹. ასეთი გაგების უპირატესობად ვუნდტს ის მიაჩნია, რომ იმთავითვე არ არის ნავარაუდევნი რომ წინადადებას ორი წევრი აქვს: გაბატონებულისა და უკანა რიგში მოქცეული (zurücktretende) წარმოდგენის სახით, არამედ აქ შეიძლება წევრთა მეტი ოდენობაც ვივარაუდოთ; ადგილი აქვს დასაფხურობას. ჩვეულებრივია სამი საფხუბური; მაგ., მარტივი წინადადება: «დღეს

¹ Wundt: Völkerpsychol., II, 271.

ჩემი დაბადების დღეა» შეიძლება «ერთ ძლიერ ხაზგასმულ და ერთ სუსტად ხაზგასმულ წვერებად» დაიშალოს: «დღეს» — «ჩემი დაბადების დღე»; მაგრამ ისიც შესაძლებელია, რომ მეორე ნაწილისაგან გამოიყოს შედარებით უფრო ძლიერ გახაზული ნაწილი (stärker gehobener Teil) «ჩემი» ან «დაბადების დღე»¹. ცნობიერების ნათელ წერტილში მოყოლილი წინადადების ნაწილი (Satzteil), რასაკვირველია, ისწრაფვის დაიკავოს პირველი ადგილი წინადადებაში. ამრიგად: გაბატონებული და უკანა რიგში მოქცეული წარმოდგენები ერთმანეთს მისდევენ. ამას შეიძლება წინ აღუდგეს ან რაიმე ლოგიკური მოტივები ანდა წინადადების ნაწილთა განწყობის კანონები და დაარღვიოს ეს თანამიმდევრობა; მაგრამ ენას სხვა გამომხატველობითი საშუალებანიც მოეპოვება: მახვილი და ტონებრივი მოდულაცია, და ამათ შეუძლიათ აღადგინონ გაბატონებული წარმოდგენის შელახული უფლება².

საბოლოო ანგარიშში, აქაც ისევე, როგორც პ ა უ ლ თ ა ნ, ტონებრივი მოდულაცია და მახვილი არკვევს, წინადადების რომელი სიტყვა აღნიშნავს გაბატონებულ წარმოდგენასა და რომელი — უკანა რიგში მოქცეულს... ვთქვათ, ეს უკვე ვიცით; რას მივიღებთ. ამის მიხედვით რომ განვადასოთ წინადადების ნაწილები? ცხადია, სიტყვას, რომელიც აღნიშნავს გაბატონებულ წარმოდგენას, და სიტყვას (თუ სიტყვებს), რომელიც აღნიშნავს უკანა რიგში მოქცეულ წარმოდგენას; ეს იმ შემთხვევაში, თუ ორი ნაწილი გამოიყოფოდა; თუ — მეტი, მაშინ: ერთი გაბატონებულისა და ორი (თუ მეტი) მეტ-ნაკლებად უკანა რიგში მოქცეული წარმოდგენის აღმნიშვნელ სიტყვებს. არ უნდა დავივიწყოთ, რომ ეს დამოკიდებულია კონტექსტზე, სადაც შეუძლებელი არაა მსმენელმა ზედმიწევნით ვერ გაითვალისწინოს, რამდენი „ხაზი ესმება“ ამა თუ იმ წარმოდგენას და, მაშასადამე, შეცდომა მოუვიდეს „დასაფეხურებაში“, მაგრამ „დასაფეხურების“ სიძნელე შეუძლებლობის სახეს იღებს, როცა ნათქვამის მოსმენასთან კი არ გვაქვს საქმე, არამედ დაწერილის წაკითხვასთან: გაბატონებული წარმოდგენის გამოძებნა აქაც შეიძლება, მაგრამ გრადაციების აღნიშვნა სრულიად მოუხერხებელია. ეს — ერთი.

გაბატონებული წარმოდგენა შეიძლება იქნეს გამოხატული ყოველი სიტყვით (სახელით, ზმნით, უფორმო სიტყვით...); კონტექსტის მიხედვით — ერთ შემთხვევაში ერთითა და მეორეში — მეორით ერთი და იმავე წინადადების ფარგლებში; ე უ ნ დ ტ ი ს მაგალითში: «დღეს ჩემი დაბადების დღეა» გაბატონებულ წარმოდგენას გამოხატავს «დღეს» ისევე, როგორც ეს შეეძლო «ჩემი დაბადების დღეს». უკანა რიგში მოქცეულ წარ-

¹ Völkpsychologie, II, გვ. 271.

² იქვე, გვ. 272.

მოდგენათა შესახებაც ეგვე ითქმის და ეს კი ნიშნავს: ვ უ ნ დ ტ ი ს ამ წარმოდგენებზე დამყარებით წინადადების ნაწილთა გამოყოფა ისევე შეუძლებელია, როგორც პ ა უ ლ ი ს ფსიქოლოგიურ სუბიექტ-პრედიაკტზე. ეს — მეორე.

გაბატონებული და უკანა რიგში მოქცეული წარმოდგენები შეიძლება გადმოცემულ იქნეს, როგორც თითო, ისე მეტი სიტყვითაც (იხ. ვ უ ნ დ ტ ი ს მაგალითი ზემოთ). ორი წევრი შეიძლება აღმოაჩნდეს გავრცელებულ წინადადებას ისევე, როგორც გაუვრცელებელს. «მონადირე ნადირობს» და «მარჯვე მონადირე მიუვალ კლდეებში ჭიხვზე ნადირობს» თანაბრად შეიძლება ორწევრიანად გამოცხადდეს. ამ მხრივ შესიტყვებათა განსხვავება ვ უ ნ დ ტ ი ს ა თ ვ ი ს არ არსებობს; ენობრივად განსხვავებულს ვ უ ნ დ ტ ი ს კონცეფცია არ განასხვავებს. ეს — მესამე.

ამ შენიშვნებს გამოიწვევდა ვ უ ნ დ ტ ი ს შეხედულება, თუ წინადადების ნაწილთა კვალიფიკაცია იწარმოებდა ვ უ ნ დ ტ ი ს „გაბატონებულ“ და „უკანა რიგში მოქცეულ“ წარმოდგენებზე დაყრდნობით.

მაგრამ შეიძლება სხვა მიმართულება მიეცეს საკითხს, თუ მოვიგონებთ, რომ ვ უ ნ დ ტ ს თავისებურად ესმის „წინადადების ნაწილი“; ასეთად მას წარმოდგენა მიაჩნია; მართალია, სიტყვის-წარმოდგენა (Wortvorstellung), მაგრამ მაინც წარმოდგენა. ვ უ ნ დ ტ ი იმას იკვლევს, თუ რა მიმართებაშია ცნობიერების ნათელ წერტილთან ესა თუ ის წარმოდგენა, რამდენად ახლოსაა თუ შორს მისგან ენობრივი საშუალებანი: სიტყვათა თანამიმდევრობა, მახვილი, ტონებრივი მოდულაცია გამოყენებულია იმისათვის, რომ ცნობიერებაში წარმოდგენათა ვითარება იქნეს გათვალისწინებული. წარმოდგენებზე დაყრდნობით კი არ ეძიებს ვუნდტი წინადადების ნაწილებს, სიტყვებს, პირიქით, სიტყვების საშუალებით — წარმოდგენებს.

თუ ეს ასე იქნებოდა, ცხადია, ვ უ ნ დ ტ ს ვერ ვუსაყვედურებდით: წინადადების ნაწილთათვის დასაყრდენად გამოსადეგი ფსიქოლოგიური ბაზა ვერ მოძებნაო. მაგრამ, ჯერ ერთი, ამით ნათქვამი იქნებოდა, რომ ვ უ ნ დ ტ ი ს ულ არ იძლევა პასუხს კითხვაზე, რა ნაწილებიც აქვს წინადადებას და როგორ უნდა განისაზღვროს ეს ხაწილები.

მეორეცა და თუ წინადადების ნაწილებად წარმოდგენები მოგვევლინება, ცხადია, წინადადება ფსიქოლოგიური ცნება ყოფილა და არა ენათმეცნიერული; ამის მთქმელ ვ უ ნ დ ტ ს წინააღმდეგობა ის ვ უ ნ დ ტ ი, რომელიც ამბობდა, წინადადება არის ენობრივი გამოხატულებაო.

ასე რომ: ან ვუნდტი სულ არ იძლევა პასუხს წინადადების ნაწილთა

შესახებ, ანდა ეს პასუხი წინადადების ენობრივი ბუნების გარკვევისათვის სრულიად გამოუსადეგარია¹.

ვ უ ნ დ ტ ი ამბობდა: „როცა საკითხი ისმის წინადადების რაობის შესახებ, საქმე შეიძლება მხოლოდ მის ენობრივ ბუნებას შეეხებოდესო“², ეს მართებული პრინციპი, პირველ ყოვლისა, ვ უ ნ დ ტ ა ნ ა ა და-ვიწყებული. მისი წინადადების-განსაზღვრება, წინადადების ნაწილთა დახასიათება ამის ნათელი ილუსტრაციაა.

§ 149. ოვსიანიკო-კულიკოვსკი წინადადების საკითხის შესახებ. ო ვ ს ი ა ნ ი კ ო - კ უ ლ ი კ ო ვ ს კ ი ამბობს: „წინადადება არის სიტყვა ანდა ისეთი მოწესრიგებული და გააზრინებული შეხამება სიტყვათა, რომელიც დაკავშირებულია აზრის განსაკუთრებულ მოძრაობასთან, რომელიც ცნობილია პრედიციების (შემასმენლობის) სახელით“³.

„შემასმენელი — ეს არის წინადადების ის ნაწილი, რომელშიაც განსახიერებულია აზრის მაპრედიცირებული მოძრაობა და მასთან ერთად აღნიშნულია თვით შინაარსი, რომელიც გვევლინება პრედიციების საგნად ანუ მიზნად“⁴.

„ქვემდებარე არის წინადადების ნაწილი, რომელიც აღნიშნავს იმ მოქმედს, რომელიც წარმოშობს შემასმენლის ლექსიკურ შინაარსში მოცემულ ნიშანს, ანუ, სხვანაირად რომ ვთქვათ, იმ მოქმედს, რომელსაც მიეწერება შემასმენლის მიერ აღნიშნული მოქმედება“⁵.

„დამატება არის წინადადების ნაწილი, რომელიც აღნიშნავს საგნებს, რომლებზედაც ვრცელდება შემასმენლით აღნიშნული მოქმედება ანუ რომელნიც იმყოფებიან ამა თუ იმ მიმართებაში წინადადების სხვადასხვა ნაწილებთან“⁶.

¹ ჩვენ გვგონია, რომ ვ უ ნ დ ტ ი „პასუხს არ იღებს“, მაგრამ მეორე შესაძლებლობის განხილვაც საჭიროდ ჩავთვალეთ „ყოველი შემთხვევისათვის“. რადგანაც ვ უ ნ დ ტ ი ს ნააზრევის ჩვეულებრივი ბუნდოვანება აქაც იჩენს თავს, თან „გაბატონებულია და უკანა რიგში მოქცეულ წარმოდგენათა“ ურთიერთობა საქმოდ არ არის გაშუქებული. ამ მხრივ საინტერესოა ზოგი რამ. პ ა უ ლ ი, მაგ., კითხვას სვამს: რა უნდა ვიგულისხმოთ გაბატონებული წარმოდგენის ქვეშ, ფსიქოლოგიური სუბიექტი თუ პრედიკატი (Prinzipien, გვ. 124, შენ. 1); ზ ი უ ტ ე რ ლ ი ნ ს, როგორც ჩანს, გაბატონებული წარმოდგენა ფსიქოლოგიურ სუბიექტად მიუჩნევია და ამის მიხედვით სათანადო დასკვნები ვაუწყებთ... რ ო ზ ვ ა დ ო ვ ს კ ი ამაზე შენიშნავს: ვ უ ნ დ ტ ი ს შეხედულება ფსიქოლოგიური სუბიექტ-პრედიკატის შესახებ „ზ ი უ ტ ე რ ლ ი ნ ს ვერ გაუგიაო“ (იხ. Rozwadowski: Wortbildung, გვ. 66).

² Völkerpsychol., II, 237.

³ Руководство, გვ. 36.

⁴ იქვე, გვ. 37.

⁵ იქვე, გვ. 45.

⁶ იქვე, გვ. 46.

როგორც ამ განსაზღვრებათაგან ჩანს, დამატებაც, ქვემდებარე განსაზღვრულია შემასმენელთან მიმართებით, შემასმენლისა და წინადადების განსაზღვრებათა საძირკველს კი შეადგენს ცნება პრედიცირების ანუ შემასმენლობისა. ამ ცნებაშია მოქცეული სიმძიმის ცენტრი.

რა არის პრედიცირება? იგი არ არის ენობრივი კატეგორია, იგი თუშ-ცა თავისებური, მაგრამ მაინც ფსიქოლოგიური კატეგორიაა; პრედიცირება არის „აზრის მეტი ძალისხმევის შეგრძნება, საჭირო იმისათვის, რათა არა მხოლოდ დავასახელოთ, აღვნიშნოთ, არამედ ამას გარდა, კიდევ ვამტკიცოთ (დადებითად თუ უარყოფითად), ვაპრედიციროთ“¹. როდის იჩენს ეს მოვლენა თავს? ო ვ ს ი ა ნ ი კ ო - ქ უ ლ ი კ ო ვ ს კ ი შემდეგს მოგვითხრობს: „როცა მე ვამბობ ან ვფიქრობ: «სითეთრე», «თეთრი», «ხმაურიანი», «ყინვიანი», მე მხოლოდ ვასახელებ, აღვნიშნავ სათანადო წარმოდგენებს და ვაკლასიფიცირებ მათ (გრამატიკულ კატეგორიათა მიხედვით). ხოლო როცა ვამბობ ან ვფიქრობ... «თეთრად ჩანს»... «ხმაურობს»² მე არა მხოლოდ ვასახელებ ან აღვნიშნავ და ვაკლასიფიცირებ ამ წარმოდგენებს, არამედ კიდევ ვამტკიცებ რაღაცას (სულ ერთია დადებითად თუ უარყოფითად: «არ ჩანს თეთრად», «არ ხმაურობს», «არ ყინავდა»...). აზრის ეს დანართი მუშაობა ქმნის იმას, რასაც ჩვენ ვუწოდებთ პრედიცირებას ან შემასმენლობას. მას შეიძლება აგრეთვე ვუწოდოთ აზრის მაპრედიცირებელი მოძრაობა ან პრედიცირების (შემასმენლობის) ძალა. ამ მოძრაობას, ამ ძალას შევიცნობთ იმ განსაკუთრებული გონებრივი გრძნობით — აზრის მეტი ენერჯისა, მეტი სიცხადისა, მეტი სიმძიმისა, რომელიც თან სდევს ზმნებს, მიმღეობათ და აბსოლუტივებს“³.

ზმნას, მიმღეობას, აბსოლუტივს განა თანაბარი სიძლიერის პრედიცირება აქვს? რასაკვირველია არა, პრედიცირების ინტენსივობა მეტია, როცა იგი ზმნურია, ნაკლებია, როცა მიმღეობისა ან აბსოლუტივის ფორმით გვევლინება, — ამბობს ავტორი⁴. ცხადია, პრედიცირების ქვეშარიტი წყარო ზმნა არის, მეტყველების სხვა ნაწილებს ზმნისაგან დაჰყვებათ იგი და ააშკარავებენ ამ თვისებას იმდენად, რამდენადაც მათ შერჩება ზმნური თვისებები.

აზრის მაპრედიცირებელი მოძრაობა აუცილებელი პირობაა წინადადების წარმოქმნისათვის, მაგრამ, როგორც ირკვევა, იგი არ არის საკმა-

¹ «Это (ე ი. პრედიცირება) — ощущение *большого усилия мысли*, необходимого для того, чтобы не только *называть, обозначать*, но кроме того, еще и *утверждать* (положительно или отрицательно), *предсцировать*» — Овсяннико-Куликовский: Руководство; გვ. 35 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

² დედანშია აგრეთვე მაგალითები: белеть, белеющий, шумящий..., რომელთა გადათარგმნა ისე, რომ საჭირო ფორმა ქართულშიაც შერჩენილათ, ვერ მოხერხდა.

³ იქვე, გვ. 33.

⁴ იქვე.

რისი: იგი „უნდა აკმაყოფილებდეს გარკვეულ მოთხოვნილებებს“¹, რაიც მხოლოდ ზმნურ ფორმას შეუძლია: „არა ყოველი პრედიცირება ქმნის წინადადებას, არამედ მხოლოდ ზმნური პრედიცირებაო“, — გვეუბნება ოვსიანიკო-კულიკოვსკი²; „ზმნის, ზმნურობის გარეშე არ არსებობს წინადადება“³; ჩვენ უნდა მივმართოთ ზმნის გარკვეულ ფორმას, თუ გვინდა მივიღოთ წინადადება. ავიღოთ ზმნები: «ვზივარ»... «ღავდიოდ»... «კითხულობდა»... იქნება თუ არა ეს წინადადებები? არა, გვეტყვის ოვსიანიკო-კულიკოვსკი: მე შემიძლია ოცი ასეთივე ზმნის ფორმა დავასახელო, მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ მე ოცი წინადადება ვთქვი⁴, ანდა დავაუღელო ზმნა: მიმაქვს, მიგაქვს, მიაქვს... მაგრამ არც ეს ნიშნავდეს იქნება, რომ მე სათანადო ოდენობის წინადადებანი ვაწარმოე⁵. რატომ? თურმე არც ზმნის ფორმა იძლევა ყოველთვის საკმაო ინტენსივობის პრედიცირებას, ანუ, როგორც ავტორი განმარტავს: წინადადების საწარმოებლად საჭირო ყოფილა აზრის გარკვეული ენერგია, მაპრედიცირებელი მასალის მინიმუმი, რომელზე ნაკლებს არ შეუძლია შექმნას წინადადება⁶. თურმე ზმნის ფორმას ესაჭიროება „ხელის შემწყობი ფსიქოლოგიური პირობები“, რომ გამოიწვიოს ჩვენს გონებაში აზრის ის მაპრედიცირებელი მოძრაობა, რომელსაც შეეძლება შექმნას წინადადება, და თუ ეს პირობები არ გვარდება, არც წინადადება შეიქმნება⁷. ოვსიანიკო-კულიკოვსკი შენიშნავს: „წინადადება უბრალო პრედიცირების აქტი კი არ არის, არამედ პრედიცირების გააზრიანებული და მიზანშეწონილი აქტიო“⁸.

ოვსიანიკო-კულიკოვსკის შეხედულებაში ჩვენ ამჟამად არ გვაინტერესებს ის, რაც არის მასში ტიპური, საერთოდ ფსიქოლოგიზმისათვის დამახასიათებელი, პირიქით, ყურადღებას იქცევს ის, რაც არის კერძობითი, სპეციფიკური.

ასეთია პრედიცირების (პრედიკაციის) ცნება. ამ ცნების შესახებ უნდა ითქვას: ოვსიანიკო-კულიკოვსკიმ ვერ დაადგინა ის ოდენობა პრედიცირების ძალისა, რომელიც საკმარისია წინადადებისათვის. არა ჩანს, რატომ არ კმარა პრედიცირების ის ოდენობა, რომელიც მიმ-

¹ იქვე, გვ. 34.

² იქვე.

³ იქვე.

⁴ იქვე.

⁵ იქვე. გვ. 35.

⁶ იქვე, გვ. 34—35.

⁷ იქვე, გვ. 35.

⁸ იქვე, გვ. 35—36.

ლეობას ან აბსოლუტივს აქვს, წინადადების ჩამოსაყალიბებლად; ზმნა ენობრივად განიჩევა მიმღეობისაგან, აბსოლუტივისაგან: ამისათვის არსებობს გარკვეული ნიშანი, მოიპოვება საზომი — წმიდა ენობრივი; მაგრამ ო ვ ს ი ა ნ ი კ ო - კ უ ლ ი კ ო ვ ს კ ი ს შეხედულებაში არ მოიპოვება არავითარი ფსიქოლოგიური საზომი იმისათვის, რომ შეიძლებოდეს თქმა: პრედიციების ძალის ამდენი და ამდენი ერთეულია მიმღეობაში, ამდენი აბსოლუტივში და ამდენი ზმნაში, და წინადადებისათვის არ კმარა ის ოდენობა, რომელიც პირველ ორს მოეპოვებაო.

ეს კიდევ არაფერი. თუ ფსიქოლოგიურად არა, ენობრივად მაინც დავდებთ ზღვარს აბსოლუტივ-მიმღეობასა და ზმნას შორის, და ამ ენობრივი ზღვარის ფსიქოლოგიურ ინტეგრეტაციას წარმოვადგენთ: მეთოდოლოგიურად ეს უმართებულო იქნებოდა¹, მაგრამ ფაქტობრივ — შესაძლებელი.

შეუღარებლივ უფრო რთულია მდგომარეობა, როცა იძულებული ვხდებით დავადვინოთ: ზმნური პრედიკაციის რაგვარი ოდენობა იქლევა წინადადებას? ანუ: წმინდა ზმნური ფორმა როდის შეიძლება იქცეს წინადადებად და როდის არა, ამას ო ვ ს ი ა ნ ი კ ო - კ უ ლ ი კ ო ვ ს კ ი განმარტავს ასეთი ფრაზებით: „საქიროა ა ზ რ ი ს გ ა რ კ ვ ე უ ლ ი ე ნ ე რ გ ი ა“, „საქიროა ხელის შემწყობი ფსიქოლოგიური პირობები“... — „წინადადება გულისხმობს ა ზ რ ი ს ა ქ ტ ი უ რ ო ბ ა ს, მის თვით-მოქმედების გარკვეულს ხარისხს“². ყოველივე ეს გაურკვეველი რამ არის, სუბიექტური და დაუდებარი ნიშანია; არაფერს შევლის ამ მხრივ იმის თქმაც, რომ „პრედიციების გააზრიანებული და მიზანშეწონილი აქტია“ წინადადება, რადგანაც ცნება „გააზრიანებულისა“, „მიზანშეწონილისა“, ფსიქოლოგიაში უცნობი და უცნოა.

მაგრამ პრედიციებისა და ზმნის ურთიერთობა სხვანაირად გაშუქდება, როცა გავიგებთ, რომ შეიძლება პრედიციება იყოს გამოხატული ზმნის გარეშეც, მასთან ისეთი ოდენობითაც კი, რომ წინადადება აწარმოოს: ამოძახილებში «ცეცხლი» ან «ცისკარი, მეგობრებო, ცისკარი!» (პ ო ლ ო ნ ს კ ი ს ლექსიდანაა) გვაქვს თურმე აზრის მაპრედიცირებელი აქტი; ო ვ ს ი ა ნ ი კ ო - კ უ ლ ი კ ო ვ ს კ ი ამბობს: «აქ არ არის ზმნები გარკვეული ლექსიკური მნიშვნელობით, მაგრამ არის ზმნურობა, არის ზმნური-პრედიკა-

¹ დაუშვებელი იქნებოდა იმიტომ, რომ ფსიქოლოგისტი ვალდებულია ფსიქიკურზე დაყრდნობით ახსნას ენობრივი და არა — პირუეუ.

² იქვე, გვ. 35.

ტული მოძრაობა აზრისა, რომელიც ვრცელდება მოცემულ არსებით სახელებზე, რომელნიც ამ აზრით „ზმნურდებიან“¹.

ეს ნიშნავს: ზმნა არ ყოფილა არც საკმარისი, არც აუცილებელი პირობა წინადადებისათვის. სახელსაც შეძლება გარკვეულ კონტექსტში გამოხატოს პრედიცირება, იქცეს წინადადებად. ამნაირად მივიღეთ ის, რაც ასე ჩვეულებრივია და მოსალოდნელი ფსიქოლოგისტიკისაგან, რომელიც ამბობს: წინადადება არის აზრის აღმნიშვნელი სიტყვა თუ შესიტყვებაო. ოღონდ სხვა ტერმინებშია ეს დასკვნა მოცემული: „ზმნურდება არსებითი სახელი სახელობით ბრუნვაში, მას თან ახლავს აზრის მაპრედიცირებელი აქტი“...²

სახელი ზმნურდება („существительное оглаголивается“) — აი ultima ratio ფსიქოლოგიზმისა ო ვ ს ი ა ნ ი კ ო - ვ უ ლ ი კ ო ვ ს კ ი ს სახით.

§ 150. ფორტუნატოვი წინადადების საკითხის შესახებ. ფ ო რ ტ უ ნ ა ტ ო ვ ი ს შეხედულებას ჩვენ ვითვალისწინებთ მისი წერილის მიხედვით: „О преподавании грамматики русск. языка в средней школе“, რომელიც მოხსენებად იყო წაკითხული 27. XII. 1903 წ. სამხედრო სასწავლებელთა რუსული ენის მასწავლებლების ყრილობაზე.

ჩვენის აზრით, ფ ო რ ტ უ ნ ა ტ ო ვ ი ს შეხედულების ძირითადი წანამძღვარი მოცემულია წერილის იმ ადგილში, სადაც ნათქვამია, რომ ენის სხვადასხვა ფორმათა მნიშვნელობის შესწავლა ნიშნავს მ ე ტ ყ ვ ე ლ ე ბ ი ს მიმართების გათვალისწინებას ა ზ რ ო ვ ნ ე ბ ი ს ა დ მ ი, და ეს კი ს ი ნ ტ ა ქ ს ი ს საქმეაო³.

ფ ო რ ტ უ ნ ა ტ ო ვ ი ს თქმით, წინადადების განსაზღვრის საკითხი დაკავშირებულია მთელ რიგ საკითხებთან, რომელნიც წამოიჭრებიან ხოლმე ჩვენის აზროვნების შესწავლისას. არსებობს ერთი ზოგადი და ამიტომ გაურკვეველი განსაზღვრება წინადადებისა, რომლის მიხედვითაც წინადადება მეტყველებაში (предложение в речи) წარმოადგენს მთლიანი აზრის გამოსახულებას სიტყვაში ან სიტყვებში. ამ განსაზღვრებაზე შეი-

¹ „Глаголов нет в смысле определенного лексического значения, но есть глагольность, есть глагольно-предикативное движение мысли, распространяющееся на данные существительные, которые в этом смысле „оглаголиваются“ — იქვე, გვ. 42.

² იქვე.

³ ფ ო რ ტ უ ნ ა ტ ო ვ ი ამაზე ლაპარაკობს უფროს კლასებში გრამატიკის სწავლების საკითხთან დაკავშირებით; სათანადო ადგილი ისაია: „При преподавании русской грамматики в старших классах учащиеся получают более полное знакомство с звуковой стороной русского языка... и главное внимание учащихся сосредоточивается на значениях, принадлежащих различным формам

ძლება შეთანხმდნენ სხვადასხვა შეხედულების წარმომადგენელნი¹.

ფორტუნათოვი ამ ზოგადი განსაზღვრებიდან ამოდის; იგი იწყებს იმ აზრ-ცნების დეტალიზაციით, რომელიც საფუძვლად უდევს წინადადებას. შედგენილობის მხრივ ამ აზრში ფორტუნათოვი ვარაუდობს ორ ნაწილს (რომელთაგანაც თითოეული შეიძლება იყოს რთული) და მიმართებას ამ ნაწილთა შორის²; ეს ნაწილები წარმოადგენები ა³. აზრი ფორტუნათოვის ესმის როგორც პროცესი, აგრეთვე, რამდენადაც საქმე ეხება მეტყველებაში აზრის გამოხატვას, თვით პროცესის შედეგიც⁴.

რაში მდგომარეობს ეს პროცესი? „აზრის ის პროცესი, რომელიც გამოხატება მეტყველებით წინადადებაში (предложение в речи), მდგომარეობს იმაში, რომ წარმოდგენათა მოცემულ შეხამებაში ჯერ გამოიყოფა ერთი ნაწილი, ამ აზრის პირველი ნაწილი, რომელიც თვითონ შეიძლება იყოს რთული და რომელიც შეიცავს აზრის პირველი საგნის წარმოდგენას, შემდეგ — მეორე ნაწილი, რომელიც აგრეთვე თვითონ შეიძლება იყოს რთული და რომელიც შეიცავს იმავე აზრის მეორე საგნის წარმოდგენას. და როგორც მთლიანი აზრის მესამე ელემენტი, გამოიყოფა შეგნება კავშირისა ან კავშირის არარსებობისა აზრის ამ ორ საგანს შორის⁵.

„ფსიქოლოგიური მსჯელობა, მაშასადამე, შეიცავს სამ ელემენტს, მარამ როცა ფსიქოლოგიური მსჯელობა მეტყველებაში გადმოიციემა, თუნდაც ეს გადმოციემა სრული იყოს, შეგნება კავშირისა წარმოდგენათა შორის, რომელნიც მსჯელობის ცალკე ნაწილებს წარმოადგენენ, რასაკვირველია, არ შეიძლება იქნეს გადმოციემული ცალკე და შედის ერთ-ერთი ნაწილის გამოხატულებაში. ამიტომაც, — ამბობს ფორტუნათოვი, — ფსიქოლოგიურ მსჯელობაშიაც, რამდენადაც მას განვიხილავთ მის მიმართებაში მის გამოხატულებასთან მეტყველებაში, ჩვენ შეიძლება გავარჩიოთ ორი ელემენტი: ფსიქოლოგიური მსჯელობის პირველი ნაწილი და მეორე — მის იმ მიმართებაში პირველ ნაწილთან, რომელსაც აზრი

языка, и следовательно, на отношении языка к мышлению: поэтому в преподавании русской грамматики в старших классах школы особенно видное место должен иметь отдел синтаксиса“ — იხ. Препод. грамматики, РФВ, стр. 58 (ზიხი ჩვენა — ა. წ.).

¹ იქვე, გვ. 65.

² იქვე, გვ. 65—55.

³ იქვე, გვ. 66.

⁴ იქვე.

⁵ იქვე, გვ. 67.

ააშკარავენ¹. ამას მოსდევს მსჯელობისა და წინადადების ნაწილთა ასეთი კვალიფიკაცია: „ფსიქოლოგიური მსჯელობის მეორე ნაწილი მის მიმართებაში პირველ ნაწილთან შეიძლება აწოდოს ფსიქოლოგიურ შემასმენლად, ხოლო პირველი, რომელიც ნაგარაუდავია ასეთი მეორე ნაწილის მიერ — ფსიქოლოგიურ ქვემდებარედ იმისდა შესაბამისად, რომ ფსიქოლოგიური მსჯელობის ნაწილთა გამოხატულებას მეტყველებაში შეადგენენ ეგრეთ წოდებული ქვემდებარე და შემასმენელი წინადადებაში იმ შემთხვევაში, სადაც ეს ხაწილები შეიძლება იქნეს გარჩეული მეტყველებაში“².

ფსიქოლოგიურ მსჯელობასთან დაკავშირებით წყდება საკითხი სრულ და უსრულ წინადადებათა შესახებ. სრულ წინადადებაში მსჯელობის ყოველი ნაწილი აღნიშნულია სათანადო სიტყვით, არაფერია ნაგული-სხმევი, ხოლო უსრული წინადადება არის „ისეთი ფსიქოლოგიური მსჯელობის გამოხატულება, რომელშიაც მისი შემადგენელი ორი ნაწილისაგან მხოლოდ ერთი შეიცავს სიტყვის ან სიტყვათა წარმოდგენებს, მაშინ როდესაც მეორე ნაწილს არ გააჩნია სიტყვიერი წარმოდგენა და შედგება აზრის საგნის ან მისი ნაწილის უშუალო წარმოდგენისაგან“³. ამისდა კვალობაზე ირკვევა, რომ სიტყვა «ხ ა ნ ძ ა რ ი», არა თუ გარკვეული აფექტის ზეგავლენით წამოძახებული, არამედ დამშვიდებულ საუბარშიაც შეიძლება იყოს ნახმარი, როგორც უსრული წინადადება: იგი აღნიშნავდეს იქნება ფ ს ი ქ ო ლ ო გ ი უ რ შ ე მ ა ს მ ე ნ ე ლ ს, ხოლო ფ ს ი ქ ო ლ ო გ ი უ რ ი ქ ვ ე მ დ ე ბ ა რ ი ს როლში თვით ხანძრას წარმოდგენა იქნებოდა. ისეთი სიტყვებიც კი, თურმე, როგორცაა «სახლა», «ლამფა», «ხე», «ფრინველა», „შეიძლება მოგვევლინოს მეტყველებაში წ ი ნ ა დ ა დ ე ბ ა დ, სახელდობრ, უ ს რ უ ლ წინადადებად“⁴.

ფსიქოლოგიური მხარის განხილვას მოსდევს ენობრივის ანალიზი. იგი იწყება შესიტყვების განსაზღვრებით: „შესიტყვებას მეტყველებაში მე ვუწოდებ იმ მთლიანს მნიშვნელობის მიხედვით, რომელიც იწარმოება ერთი სრული სიტყვის (და არა ნაწილაკის) მეორე სრულ სიტყვასთან შეხამებით, იქნება იგი მთლიანი ფსიქოლოგიური მსჯელობის თუ მისი ნაწილის გამოხატულება“⁵.

როგორია შესიტყვების შედგენილობა? „ყოველ შესიტყვებაში გა-
ნიჩნევა მნიშვნელობის მიხედვით ორი ნაწილი: დამოკიდებული, არა-

¹ იქვე, გვ. 67—68.

² იქვე, გვ. 68.

³ იქვე.

⁴ იქვე, გვ. 68—69.

⁵ იქვე, გვ. 69.

თავისთავადი, და დამოუკიდებელი, თავისთავადი; შესიტყვებაში აზრის საგანი ამ ორ ნაწილთაგან ერთ-ერთში აღინიშნება, როგორც გარკვეულ მიმართებაში მყოფი აზრის საგანთან შესიტყვების მეორე ნაწილში¹.

რა მიმართებაშია წინადადება შესიტყვებასთან? ფორტუნატოვი ასხვავებს სრულსა და უსრულ წინადადებას; უსრული წინადადების განსაზღვრება უკვე იყო ზევით მოცემული; სრულ წინადადებას კი იგი ასე განსაზღვრავს: „სრული წინადადება მეტყველებაში გამოხატავს ისეთ ფსიქოლოგიურ მსჯელობას ანუ წინადადებას აზრში (предложение в мыслях), რომელსაც ორსავე ნაწილში აქვს სიტყვათა წარმოდგენები“²; აქვე მოცემულია პასუხი ზემოთ დასმულ კითხვაზე: „რუსულ ენაში სრული წინადადება ჩვეულებრივად შეიცავს ერთ სიტყვას კი არა, არამედ შესიტყვებას, თუმცა გარკვეულ პირობებში შეიძლება შედგებოდეს ერთი სიტყვისაგანაც (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.); მაგალითად, უპიროვნო «თენდება», «ყინავს», განუსაზღვრელ პიროვან ფორმაში «რეკავენ» და სხვ.³ სრული წინადადება გადმოიცემა ერთი სიტყვითაც; პირიქით, უსრული წინადადება შეიძლება აღინიშნოს შესიტყვებით: „უსრული წინადადება შეიძლება შეიცავდეს არა მხოლოდ ცალკე სიტყვას, არამედ შესიტყვებასაც, როგორც ნაწილს ფსიქოლოგიური მსჯელობისა ანუ მთელი წინადადებისა აზრში, მაგალითად, «მფრინავი ფრინველი», ანდა «ფრინველი ფრენს»-აც კი შეიძლება იხმარებოდეს სრულ მეტყველებაში, როგორც უსრული წინადადებაც (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.), მსგავსად, მაგალითად, ცალკე სიტყვისა «ფრინველი»⁴. ეს მაშინ ხდება, თუ შესიტყვება «ფრინველი ფრენს» ფსიქოლოგიური მსჯელობის ნაწილს გამოხატავს⁵.

როგორ წარმოუდგენია წინადადების ნაწილები ფორტუნატოვის? იგი უწინარეს ყოვლისა ქვემდებარესა და შემასმენელს გამოყოფს. ქვემდებარის განსაზღვრება დამყარებულია შემასმენლის განსაზღვრებაზე, შემასმენლის განსაზღვრება კი ასეთი სახისაა: „გრამატიკული შემასმენელი ისეთი სიტყვაა ან სიტყვათა შეერთება, რომელშიაც ვნის ფორმა აღნიშნავს აზრის მოცემულ საგანს, აზრის მიერ

¹ იქვე.

² იქვე, გვ. 70.

³ იქვე.

⁴ იქვე.

⁵ ზღრ. იქვე, გვ. 74. „...словосочетание, являющееся по образованию грамматическим предложением, может употребляться в речи и как неполное предложение, выражающее лишь одну часть психологического суждения“.

გამოაშკარავებულს შეხამებაში მეორე საგანთან“¹. „გრამატიკული ქვემდებარე კი არის სიტყვა, რომელსაც უერთდება, რომელსაც მიეკუთვნება შესიტყვებაში გრამატიკული შემასმენელი“².

გრამატიკულ შემასმენლად რუსულში არის ზმნა უღვლილების ფორმებში. მაგრამ ზმნას გრამატიკულ შემასმენლად ზღის თურმე პირის ფორმები კი არა, არამედ დროისა და კილოს ფორმები³, და სწორედ ამ ფორმებს უწოდებს ფორტუნათოვი შემასმენლობის ფორმებს⁴. ამას ფორტუნათოვი ასე ასაბუთებს: „პირის ფორმებით ზმნაში აღინიშნება მოქმედება ანუ მდგომარეობა მის მიმართებაში გარკვეულ პირთან, რომელიც წარმოშობს მოქმედებას ან მატარებელია მდგომარეობისა, მაგრამ არ აღინიშნება ის, რომ ასეთი მიმართება მოქმედებისა ან მდგომარეობისა აშკარავდება აზრის მიერ (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.), (ასეთი მიმართება) რომ არ არის მოცემული აზრის საგანში“⁵.

გრამატიკული ქვემდებარე და შემასმენელი ყოველთვის როდი გადმოგვეცემს ფსიქოლოგიურ სუბიექტსა და პრედიკატს; ამდენადვე გრამატიკული და ფსიქოლოგიური ანალიზი ერთგვარ შედეგებს როდი იძლევა. ასე, მაგალითად, შესიტყვება: ქმნე ჩამოვიდა მოსკოვიდან გრამატიკული წინადადებაა, რომელშიაც მოსკოვიდან არის არამთავარი ნაწილი, დაკავშირებული გრამატიკულ შემასმენელთან მოვიდა; იმ ფსიქოლოგიურ მსჯელობაში კი, რომელიც ამ წინადადებით არის გადმოცემული, „შემასმენლად შეიძლება იყოს სიტყვის წარმოდგენა მოსკოვიდან, წარმოდგენა სიტყვებისა კი ქმნე ჩამოვიდა შეიძლება შეადგენდეს ფსიქოლოგიური მსჯელობის ქვემდებარეს, რამდენადაც №№-ის საილდანაც ჩამოსვლის თვით ფაქტი უკვე ცნობილი იყო“⁶. ...აგრეთვე: შესიტყვებანი «ჩამოვიდა №№», «ფრენს ფრინველი» შეიძლება ვიხმაროთ მეტყველებაში, როგორც გამოსახულება ისეთ ფსიქოლოგიურ მსჯელობათა, რომლებშიაც ქვემდებარებულ იქნება წარმოდგენანი სიტყვათა — «ჩამოვიდა».

¹ „...грамматическое сказуемое—такое слово или такое соединение слов, в котором формой языка обозначен данный предмет мысли в открываемом мыслью сочетании его с другим предметом“—იქვე, გვ. 71—72,

² „...грамматическим подлежащим является слово, с которым соединяется, к которому относится в словосочетании грамматическое сказуемое“, იქვე, გვ. 71.

³ იქვე, გვ. 72.

⁴ იქვე.

⁵ „Формы, делающие глагол грамматическим сказуемым, не формы лица сами по себе; формами лица в глаголе обозначается действие или состояние в отношении к известному лицу, как производителю действия или носителю состояния, но не обозначается то, что такое отношение действия или состояния открывается мыслью, не дано в предмете мысли“, იქვე, გვ. 72.

⁶ იქვე, გვ. 74.

«ფრენს», შემასმენლებად კი — წარმოდგენანი სიტყვათა «№ 1», «ფრინველი»¹. ამიტომაც: „გრამატიკულ წინადადებათა გრამატიკული ანალიზი სასტიკად უნდა იქნეს განსხვავებული იმ მსჯელობათა ანუ აზრში წინადადებათა ფსიქოლოგიური ანალიზისაგან, რომე ლნიც გამოისახვიან მეტყველებაში გრამატიკულ წინადადებებში“².

ფ ო რ ტ უ ნ ა ტ ო ვ ი აღნიშნავს, რომ მსჯელობის ნაწილთა თანამიმდევრობის მიხედვით არ შეიძლება იქნეს გათვალისწინებული წინადადებ-ს ნაწილთა თანამიმდევრობა: „ფსიქოლოგიურ მსჯელობაში ანუ წინადადებაში აზრში... ქვემდებარე შეადგენს პირველ ნაწილს, შემასმენელი — მეორე ნაწილს, პირველის მომდევნოს, მაგრამ ჩვენ არა გვაქვს უფლება აქედან გავაკეთოთ დასკვნა სიტყვათა განრიგების შესახებ სრულ წინადადებებში მეტყველებისა“...³

ამრიგად, ფ ო რ ტ უ ნ ა ტ ო ვ ი ს შეხედულების ჩონჩხს ქმნის შემდეგი დებულებები:

1. წინადადება ფ ს ი ქ ო ლ ო გ ი უ რ ი მ ს ჯ ე ლ ო ბ ი ს გამოსახლება. ფსიქოლოგიური მსჯელობის შე დ გ ე ნ ი ლ ო ბ ა ც, პროცესობრივი რ ა ო ბ ა ც (არსებითად) პ ა უ ლ ი ს ე ბ უ რ ი ა: წინადადებაში მესამე ნაწილად მიმართების გამოყოფა აგრეთვე პ ა უ ლ ს მოგვაგონებს (იხ. ზემოთ § 147, გვ. 319).

2. წინადადების ნაწილები ფსიქოლოგიური მსჯელობის ნაწილების გამოსახლება არ არის და ვერც იქნება: გრამატიკული ქვემდებარე შეიძლება იყოს ფსიქოლოგიური შემასმენელი (პრედიკატი); გრამატიკული შემასმენელი — ფსიქოლოგიური ქვემდებარე (სუბიექტი) და — პირობით, ფსიქოლოგიური სუბიექტ-პრედიკატის თანამიმდევრობა სრულებით არ განსაზღვრავს სიტყვათა თანამიმდევრობას წინადადებაში.

3. ქვემდებარის განსაზღვრება ემყარება შემასმენლის განსაზღვრებას. არც პირველი და არც მეორე არ განისაზღვრება ფსიქოლოგიურ ცნებებზე (კერძოდ, სუბიექტ-პრედიკატზე) დაყრდნობით. შესმენილობის ფორმებად მიჩნეულია დროისა და კილოს ფორმა ზმნაში.

ერთი სიტყვით, შეხედულების პირველი ნაწილი წმინდა ფსიქოლოგისტურია.

შეხედულების ფსიქოლოგიური ბაზა განსაზღვრავს ძირითადი შეცდომის აუცილებლობას. ცალკე სიტყვა (სახელიც კი «ხანძარი», «ფრინველი»...) შესაძლებელია მიჩნეულ იქნეს წინადადებად (უსრულად), თუ იგი გამოხატავს ფსიქოლოგიურ მსჯელობას; პირობით, შე ს ი ტ ყ ვ ე

¹ იქვე.

² იქვე, გვ. 75.

³ იქვე, გვ. 76—77.

ბ ა (ისეთივე კი, როგორცაა: «ფრინველი ფრენს»...) შეიძლება არ იყოს წინადადება, თუ გამოხატავს მხოლოდ ნაწილს ფსიქოლოგიური მსჯელობისა.

წინადადების ნაწილთა საკითხში ფსიქოლოგიზმი უარყოფილია, მაგრამ არ არის დაძლეული: ეს ნათლად ჩანს იმაში, რომ შემასმენლობის ფორმებად დროისა და კილოს ფორმა მიჩნეული (ესე იგი, ა რ ა ს ი ნ ტ ა ქ ს უ რ ი ფორმები); ხოლო პირის ფორმა, ზმნის ეს ძირითადი სინტაქსური ფორმა შემასმენლობის ფორმად არაა მიჩნეული მხოლოდ იმიტომ, რომ იგი არ გვიჩვენებს, რომ „მოქმედებისა თუ მდგომარეობის მიკუთვნება გარკვეული პირისათვის აშკარადდება აზრის მიერ“. და ეს მიუხედავად იმისა, რომ პირის ფორმის საშუალებით აღინიშნება „მოქმედება თუ მდგომარეობა მის მიმართებაში გარკვეულ პირთან, როგორც მოქმედების მწარმოებელთან ან მდგომარეობის მატარებელთან“.

ფსიქოლოგიზმი მანაც არ არის დაძლეული ქვემდებარე-შემასმენლის განსაზღვრებისას, რამდენადაც აქაც შეიჭრა ფსიქოლოგიური კატეგორია: „შემასმენელი არის სიტყვა ანუ ისეთი შეერთება სიტყვათა, რომელშიაც ენის ფორმა აღნიშნავს აზრის ზოცემულ საგანს აზრის მიერ გამოაშკარავებულ შეხამებაში სხვა საგანთან“. განსაზღვრების ბუნდოვანობა მხოლოდ თუ განზავს ასეთი ფსიქოლოგიზმის სისუსტეს.

ცალკე აღნიშვნას საკიროებს ფორტუნატოვის შეხედულების შემდეგი მომენტი. ზემოთ არაერთხელ შეგვხვდა გამოთქმა: «წინადადება მეტყველებაში» (предложение в мысли); მის კორულატად კიდევ — «წინადადება მეტყველებაში» (предложение в речи). რომ ეს გასაგები გახდეს, უნდა მოვიგონოთ ფორტუნატოვის შემდეგი სიტყვები: „იმის გამო, რომ მსჯელობა-ტერმინი ძველთაგანვე გარკვეულად იხმარებოდა ლოგიკაში, ზოგიერთი მეცნიერი წინააღმდეგია ეს ტერმინი გადატანილ იქნეს ყოველ აზრზე, რომელიც გამოხატულია წინადადებით მეტყველებაში, მაგრამ ეს არ არის არსებითი საკითხი, იგი ეხება მხოლოდ ტერმინის ხმარებას. ჩვენ მინც შეგვეძლო გავვევრცელებინა „წინადადება“ სახელწოდება თვით იმ აზრზედაც, რომელიც გამოისახება წინადადებით მეტყველებაში, ესე იგი, შეგვეძლო განვეესხვავებინა წინადადებანი აზრში და წინადადებანი მეტყველებაში, ვითარცა აზრის გამოსახულებაში“ (ხაზი ჩვენი — ა. ჩ.)¹. მართალია, „წინადადება“ ტერმინიც (ბერძნული πρόταση) აგრეთვე იხმარება ლოგიკაში, სხვათა შორის, იმავე აზრით, როგორც

¹ „Мы можем, впрочем, распространить название „предложение“ и на самую мысль, выражающуюся в предложении в речи, т. е. можем различить предложение в мысли и предложение в речи, как в выражении мысли“, იქვე, გვ. 67-

მსჯელობა, მაგრამ, როგორადაც უნდა იყოს, იგი დიდი ხანია ცნობილია მეტყველებაში აზრის გამოსახატავადაც¹.

რა უფლებით შეგვიძლია ჩვენ გავავრცელოთ „წინადადება“ აზრზედაც? ალბათ, იმიტომ, რომ ფორტუნატოვის გაგებით „აზრში, რომელიც გამოისახება წინადადებაში, ყოველ შემთხვევაში მისი ორი ნაწილიდან ერთი მაინც შეიცავს სიტყვის წარმოდგენას ან სიტყვათა წარმოდგენებს...“². ჩვეულებრივად ალბათ, ორივე ნაწილი ასეთ სიტყვის წარმოდგენას შეიცავს, ხოლო თუ კვლავ დავსვამდით კითხვას: რატომ ხდება ეს ასე, იძულებული ვიქნებოდით გავკეთვალისწინებინა ფორტუნატოვის შეხედულება მეტყველების აზროვნებასთან მიმართების შესახებ.

გავრცელებული შეხედულება: მეტყველება არის საშუალება აზრთა გადმოსაცემად, ფორტუნატოვის დამაკმაყოფილებლად არ მიაჩნია: ისე გამოდის, თითქოს აზრი, რომელიც აშკარადება მეტყველებაში, არსებობს, ვითარდება სიტყვათაგან დამოუკიდებლად ისევე, როგორც გრძნობანი, რომელნიც მართლაც არსებობენ და ვითარდებიან სიტყვათაგან დამოუკიდებლივ³. უფრო მართებულად ფორტუნატოვის მიაჩნია ის გაგება, რომლის მიხედვითაც ენა წარმოადგენს არა მარტო საშუალებას აზრთა გამოსახატავად, არამედ აზროვნების იარაღსაც. აქ ის მაინც არის ნაჩვენები, რომ აზროვნება ქმნის თავისთვის რაღაცას ენის საშუალებით. მაგრამ ამით მაინც არ არის ზედმიწევნით განმარტებული აზროვნების პროცესში ენის მნიშვნელობა; ენა მაინც რაღაც გარეშედ არის მიჩნეული.

„სინამდვილეში კი გარკვეულის მხრით ენის მოვლენები თვით განეკუთვნებიან აზრის მოვლენებს. ენა ჩვენს ზეპირი მეტყველების პროცესში... არსებობს იმიტომ, რომ იგი არსებობს ჩვენს აზროვნებაში: ჩვენს მეტყველებაში სიტყვები უშუალოდ გამოსახავენ, ააშკარავენ ისეთ აზრებს, რომელთა შემადგენლობაში შედიან წარმოდგენანი იმავე სიტყვათა, ვითარცა სააზროვნო ნიშანთა... წარმოდგენანი სიტყვათა, ე. ი. წარმოშობის მიხედვით წარმოდგენანი კუნთებისა და აქუსტიკურ შეგრძნებათა, რომელთაც იწვევენ; სიტყვების ნათქვამი ან გაგონილი ბგერები; [აი ეს წარმოდგენანი]: არიან აზროვნებაში სხვა წარმოდგენათა მაგიერნი, და ამიტომ, თუკი გვაქვს სიტყვათა წარმოდგენები, ჩვენ საშუალება გვეძლევა ვიაზროვნოთ იმის შესახებაც, რაც უშუალოდ სრულიად არ შეიძლებოდა წარმოგვედგინა ჩვენს აზროვნებაში. და ვია-

¹ Пред. грам., РФВ, გვ. 67.

² იქვე, გვ. 66.

³ იქვე, გვ. 54.

ზროვნოთ ისე, როგორც ვერ ვიაზროვნებდით, სახელდობრ, აზრის საგანთა განზოგადებისა და განყენების მხრივ, თუ არ გვექნებოდა აზროვნების ნიშანთა წარმოდგენები“¹.

თავისი აზრის საილუსტრაციოდ ფორტუნატოვი ამბობს: „საერთოდ «არყის ხეს» მე ვერ წარმოვიდგენ ისე, რომ არ გამიჩნდეს წარმოდგენა რომელიმე ინდივიდუალური არყისა, რომლის შემადგენელი ნაწილები მეტ-ნაკლების სიცხადით წარმომიდგება, მაგრამ «არყი» სიტყვის წარმოდგენა ჩემს აზროვნებაში არის წარმოდგენა ზოგადი ნიშნისა ყველა ინდივიდუალური არყისათვის“².

მაშასადამე, საგანთა და თვისებათა ზოგადი წარმოდგენა არ არსებობს: ინდივიდუალური საგნის წარმოდგენა ეწევა მის მაგივრობას, თუ საქმე საგანს შეეხება; ხოლო თუ თვისებას ეხება საქმე, იგი რაიმე საგანთან დაკავშირებით წარმოიდგინება. მათ აღმნიშვნელ სიტყვათა წარმოდგენები კი შესაძლებელყოფენ „ზოგადის“ წარმოდგენას. აზროვნების დროს ცნობიერებაში ეს სიტყვის-წარმოდგენებია. მაშასადამე, აზრი ყოფილა შემდგარი არა საგანთა წარმოდგენებისაგან (ან სხვა რაიმე მოვლენებისა თუ პროცესებისაგან), არამედ სიტყვათა-წარმოდგენებისაგან. ასე რომ, ფრაზა «ბალახი მწვანეა» მეტყველებაში წარმოადგენს ორი სიტყვისაგან შემდგარ წინადადებას, აზროვნებაში კი ამავე სიტყვათა წარმოდგენებს და მათს მიმართებას. ამიტომაც არსებობს წინადადება მეტყველებაში და წინადადება აზრში. ალბათ ამიტომვე იყო შესაძლებელი აზრის, ფსიქოლოგიური მსჯელობის, სამი ნაწილი ორამდე ყოფილიყო დაყვანილი (იხ. ზემოთ), როცა გამოირკვა, რომ წინადადებაში მესამე ნაწილი ცალკე არ არსებობს.

ფორტუნატოვის ამ შეხედულებათა შესახებ შემდეგი უნდა ითქვას: ზოგადი წარმოდგენა შეიძლება რეპრეზენტირებული იყოს ინდივიდუალური სახის საშუალებით; ასეთი ინდივიდუალური სახის უქონლობა არ ანიჭებს თავისთავადობას სიტყვის წარმოდგენას; საერთო წესის მიხედვით ეს სიტყვის წარმოდგენებიც შეიძლება ცნობიერებაში არ აღმოგვაჩნდეს მსჯელობის პროცესში; აზროვნება სავსებით შესაძლებელია სიტყვის წარმოდგენათა გარეშეც („უსახო აზროვნება“ — იხ. § 84). ყოველივე ამის გამო შეუძლებელია აზრის დაშლა სიტყვის წარმოდგენებად, შეუძლებელია აზრს (ფსიქოლოგიურ მსჯელობას) ეწოდოს „წინადადება აზრში“ („предложение в мысли“).

¹ იქვე, გვ. 55.

² იქვე.

§ 151. შახმატოვი წინადადების საკითხის შესახებ. თავისებურია შ ა ხ მ ა ტ ო ვ ი ს შეხედულება. „სინტაქსი ეწოდება გრამატიკის იმ ნაწილს, რომელიც განიხილავს საშუალებებს აზროვნების გამოვლენისა სიტყვაში, სხვანაირად რომ ვთქვათ, გარეგან ნიშანთა იმ კრებულში, რომელსაც აწარმოებენ მეტყველების ორგანოები და რომელნიც აღიქმებიან სმენის საშუალებით“¹. „სინტაქსის ამოცანას შეადგენს შეისწავლოს როგორც წინადადება, ე. ი. საზროვნო ერთეულის სიტყვიერი გამოსახულება, ისე... შესიტყვებანი და სიტყვანი, რამდენადაც ამ უკანასკნელთ... არ დაუკარგავთ კავშირი წინადადებასთან, შეუნახავთ რა მნიშვნელობა წინადადების ნაწილებისა და წევრებისა“². „სინტაქსი იყოფა რამდენიმე ნაწილად: ძირითად ნაწილში განიხილება მოძღვრება წინადადებისა და მისი მთავარი წევრების შესახებ; სხვა ნაწილებში განიხილავენ მოძღვრებას შესიტყვებათა და წინადადების მეორეხარისხოვან წევრთა შესახებ, აგრეთვე მოძღვრებას მეტყველების ნაწილთა შესახებ“³.

წინადადება არის მეტყველების ერთეული, რომელსაც მეტყველიცა და მსმენელიც აღიქვამს, როგორც გრამატიკულ მთლიანობას და რომლითაც სიტყვიერად გამოსახება აზროვნების ერთეული. ჩვენი აზროვნების ფსიქოლოგიურ საფუძველს შეადგენს წარმოდგენათა ის მარაგი, რომელიც ჩვენ მოგვცა წინამორბედმა გამოცდილებამ და რომელიც იზრდება მიმდინარე განცდების საშუალებით; წინადადების ფსიქოლოგიურ საფუძველს კი შეადგენს ამ წარმოდგენათა შეხამება აზროვნების იმ განსაკუთრებულს აქტში, რომლის მიზანსაც შეადგენს აუწყოს სხვა ადამიანებს აზროვნებაში მომხდარი შეხამება წარმოდგენათა; ამ ფაქტს ჩვენ ვუწოდებთ კ ო მ უ ნ ი კ ა ც ი ა ს⁴.

„აზროვნების უმარტივესი ერთეული, უმარტივესი კომუნიკაცია შედგება ორი წარმოდგენის შეხამებისაგან, რომელნიც ნებისყოფის მოძრაობა

¹ „Синтаксисом называется та часть грамматики, которая рассматривает способы обнаружения мышления в слове, иначе — в совокупности внешних знаков, воспроизводимых органами речи и воспринимаемых слухом“ — Шахматов: Синтаксис, стр. 423. Примечание редактора, § 1.

² იქვე.

³ იქვე.

⁴ Предложение — это единица речи, воспринимаемая говорящим и слушающим. как грамматическое целое и служащая для словесного выражения единицы мышления. Психологической основой нашего мышления является тот запас представлений, который дал нам предшествующий опыт и который увеличивается текущими нашими переживаниями; психологическою же основой предложения является сочетание этих представлений в том особом акте мышления, который имеет целью сообщение другим людям состоявшегося в мышлении сочетания представлений, этот акт мы называем коммуникацией — Шахматов Синтаксис, стр. 1, § 1.

ბამ დააყენა პრედიკატულ კავშირში (ესე იგი, საერთოდ განმსაზღვრელ, კერძოდ, დამოკიდებულ, მიზეზობრივ, გენეტურ კავშირში). კომუნი კაციებს ეკუთვნის არა მარტო პროპოზიციები და მსჯელობანი, არამედ წარმოდგენათა ყოველი სხვა შეხამებანიც, რომლებიც (წარმოდგენები) ჩვენ მიერ დაკავშირებულია განზრახ, ამა თუ იმ მიზნით, მაგ., შეხამებანი, რომელთაც გამოსახულება პოვეს სიტყვებში, როგორიცაა, მაგ., «შინ არის მამა?», «წადით!», «დაგველია რამე!», «დამჭდარიყავით ჩვენ თან!»¹.

„კომუნიკაციასა და წინადადებას შორის, რომელშიაც კომუნიკაცია პოულობს გამოსახულებას, ჩვეულებრივ შუამავლად გვევლინება შინაგანი მეტყველება, ესე იგი აკუსტიკურსა, ნაწილობრივ (კიდევ) ოპტიკურ ნიშნებში გადმოცემული აზრი“². „კომუნიკაციის ფსიქოლოგიური აქტი უნდა მივიჩნიოთ ოთხი პროცესის შედეგად, რომელიც თავში შედგებოდა ნებისყოფის მოძრაობისაგან, — რომელიც მიმართული იყო იმისაკენ, რომ მოსაუბრისათვის ეუწყებინა ორი შეხამებული წარმოდგენა, — შემდეგ კი ამ წარმოდგენათა ფსიქიკური ანალოზისაგან... კომუნიკაციის დასაბამი იწყება შინაგანი მეტყველების საზღვრებს მიღმა, მაგრამ დასრულებას იგი პოვეს შინაგანი მეტყველების პროცესში, საიდანაც იგი უკვე გადადის გარეგან მეტყველებაში“³.

ამიტომ, ამბობს შ ა ხ მ ა ტ ო ვ ი, შემდარი იქნებოდა იგივეობის ნიშანი დაგვესვა გარეგან მეტყველებასა, კერძოდ, წინადადებასა და კომუნიკაციას შორის: კომუნიკაცია შუამავალია მეტყველების ფსიქიკასა და მის (ფსიქიკის) იმ გამოვლენას შორის სიტყვაში, რომლისკენაც იგი (ფსიქიკა) ისწრაფვის; ამდენადვე კომუნიკაციაში უკუფენილია, ერთი მხრით, ადამიანის ფსიქიკის უღრმესი ფენები, მეორე მხრით, ის გარეგანი საშუალებანი, რომლებშიაც იგი გამოიხატება, ესე იგი ბგერითი წარმოდგენანი სიტყვების შესახებ“⁴.

კომუნიკაცია-ცნება შ ა ხ მ ა ტ ო ვ ს ნასესხები აქვს ს ვ ე დ ე ლ ი უ ს ი ს ა გ ა ნ, რომლის 1897 წელს უ პ ს ა ლ ა შ ი გამოსულ ტრაქტატზე „L'analyse du langage appliquée à la langue française“ შ ა ხ მ ა ტ ო ვ ი თვითონ მიუთითებს⁵. მაგრამ ს ვ ე დ ე ლ ი უ ს ი კომუნიკაცია-ტერმინით აღნიშნავდა ორ რასმე: სამეტყველო ერთეულის ფსიქი-

¹ იქვე, გვ. 1—2, § 2.

² იქვე, გვ. 2.

³ იქვე.

⁴ იქვე, გვ. 2—3, § 3.

⁵ Синт., გვ. 1, შენიშვნა 1,

კურ სუბსტრატსაც და სამეტყველო ერთეულის გარეგან გამოხატულებასაც. შ ა ხ მ ა ტ ო ვ მ ა კ ი, როგორც უკვე ვნახეთ, იგი მხოლოდ ფსიქიკურ მომენტს განუკუთვნა. ამგვარად, არსებითად შ ე ც ვ ა ლ ა კომუნიკაცია-ცნების შინაარსი.

ფსიქოლოგიური კომუნიკაცია ისევე, როგორც ფსიქოლოგიური მსჯელობა, შ ა ხ მ ა ტ ო ვ ი ს აზრით შედგება სუბიექტისა და პრედიკატისაგან: სუბიექტს იგი განსაზღვრავს, როგორც წარმოდგენას, რომელიც გაბატონებულია მასთან შეხამებულ წარმოდგენაზე: ეს უკანასკნელი კი იქნებოდა პრედიკატი; პრედიკატი დამოკიდებულია სუბიექტზე².

საიდან გამომდინარეობს სუბიექტისა და პრედიკატის ასეთი ურთიერთობა? ერთი წარმოდგენის გაბატონებული მდგომარეობა მეორის მიმართ განსაზღვრულია სათანადო წარმოდგენათა ბუნებით: მაგალითად, წარმოდგენა საგნისა არ შეიძლება არ იყოს გაბატონებული ნიშნის წარმოდგენაზე, ვინაიდან საგანი არის მატარებელი ნიშნისა; საგნის წარმოდგენა ამიტომ სუბიექტად უნდა მოგვევლინოს, ნიშნის წარმოდგენა — პრედიკატად³. შ ა ხ მ ა ტ ო ვ ი ამრიგად არ იზიარებს ფსიქოლოგიური სუბიექტ-პრედიკატის იმ გაგებას, რომელიც წამოაყენა გაბელენცმა და რომელსაც მიემხრნენ, როგორც ამას შ ა ხ მ ა ტ ო ვ ი ც აღნიშნავს, პ ა უ ლ ი, ფ ო რ ტ უ ნ ა ტ ო ვ ი; შ ა ხ მ ა ტ ო ვ ი უფრო ვ უ ნ დ ტ ი ს ა კ ე ნ იხრება, თუმცა, ამბობს, ანგარიში უნდა გაეწიოს იმასაც, რასაც გა ბ ე ლ ე ნ ც ი და მისი მიმდევრები აღნიშნავენ⁴. ანგარიშის გაწევა იმაში გამოიხატება, რომ შ ა ხ მ ა ტ ო ვ ი ასხვაგვებს გაბატონებული წარმოდგენის ორ სახეს: ერთია გაბატონებული — თავის ბუნებისდა მიხედვით, მეორე — გაბატონებული ხდება მეტყველის ნება-სურვილისა თუ გუნება-განწყობილების წყალობით; ამ შესაძლებლობის ახსნა უნდა ვეძიოთ კონფლიქტში ადამიანის ფსიქიკის საფუძვლებსა და მისი ცნობიერების ცვალებად, დაუღებარ განწყობილებათა შორის; საბოლოო ანგარიშში პირველს და მასზე დამყარებულ ბუნებრივად გაბატონებულ წარმოდგენას აქვს უპირატესობა⁵. ასე ფიქრობს შ ა ხ მ ა ტ ო ვ ი.

სუბიექტი საგნის წარმოდგენა უნდა იყოს, თუ საგნისა და ნიშნის წარმოდგენა შეხამებული; ნიშნის წარმოდგენა სუბიექტად შეიძლება მოგვევლინოს, თუ იგი შეხამებაში იმყოფება ისევ ნიშნის წარმოდგენასთან;

¹ იხ. ზ ე რ ნ შ ტ ე ი ნ ი: Известия, გვ. 215.

² Синт., გვ. 4, § 5.

³ იქვე, გვ. 5, § 5.

⁴ იქვე, გვ. 7, § 6.

⁵ იქვე.

შეიძლება აგრეთვე ნიშნის წარმოდგენა სუბიექტი იყოს, პრედიკატად კი გვექონდეს¹ წარმოდგენა მიმართების შესახებ¹.

ასეთია კომუნიკაციის ნაწილების, ფსიქოლოგიური სუბიექტ-პრედიკატის ბუნება და მათი შესაძლო კონკრეტობაცია საგნის, ნიშნისა და მიმართების წარმოდგენათა სახით. მერე საიდან ვიცით ყოველავე ეს? „ჩვენ ამას ვასკვნით ენის მონაცემზე დაყრდნობით, კომუნიკაციის გამოვლენით სიტყვაშიო“², გვეუბნება შ ა ხ მ ა ტ ო ვ ი.

წინადადება შეესატყვისება კომუნიკაციას; არსებობს თუ არა ასეთივე შესატყვისობა წინადადებისა და კომუნიკაციის წევრებს შორის? შ ა ხ მ ა ტ ო ვ ი ს პასუხი უარყოფითი იქნება: „წინადადებას ჩვენ მიერ შეშინებული ყვავი აფრინდა მაღალ ცაცხვზე“ შეესატყვისება კომუნიკაცია, რომლის სუბიექტია ჩვენ მიერ შეშინებული ყვავი, ხოლო პრედიკატი — «აფრინდა მაღალ ცაცხვზე»; კომუნიკაციის ორ წევრს უპირისპირდება შვიდი: სატყევა და ეს სიტყვები წინადადების ექვს წევრს შეესატყვისება“³.

რახე უნდა დავამყაროთ წინადადების წევრების განსაზღვრება, თუკი „პირდაპირი შესატყვისობა მათ შორის აღარ არის?“⁴ კომუნიკაცია. ორი წარმოდგენისაგან შედგება, მაგრამ მისი შესატყვისი წინადადება შეიძლება შედგებოდეს ერთი, ორი, სამი ანდა მეტი სიტყვისაგან, ამისდა კვალობაზე გვექნება: ა. ერთწევრიანი (односоставные) წინადადებანი: მაგ., «ყინავს» (мороз!). კომუნიკაციის დაშლას სუბიექტად და პრედიკატად აქ არა აქვს ადგილი. მათი შეხამება ერთ სიტყვაშია მოცემული; ბ. ორწევრიანი წინადადება: «ძალი ყვფს», აქ სუბიექტიც ცალკე სიტყვით არის გადმოცემული, პრედიკატიც, ქვემდებარე ხედება სუბიექტს, შემასმენელი — პრედიკატს... ქვემდებარე და შემასმენელი ერთმანეთთან გრამატიკულად არის დაკავშირებული: „ქვემდებარე არის მთავარი წევრი გაბატონებული შედგენილობისა, შემასმენელი — მთავარი წევრი დამოკიდებული შედგენილობისა“⁵. „შემასმენელი საერთოდ დამოკიდებულია ქვემდებარეზე; მისი ესა თუ ის ფორმები მიგვითითებს მის დამოკიდებულებას ქვემდებარეზე, შემასმენელი გრამატიკულად ემსგავსება ქვემდებარეს...“⁶

¹ იქვე, გვ. 8—10, § 8,9.

² „Наши заключения основываются на данных языка, на обнаружении коммуникаций в слове“ — იქვე, გვ. 10, § 10.

³ იქვე.

⁴ იქვე, გვ. 12, § 12.

⁵ „Подлежащее — это главный член господствующего, а сказуемое — главный член зависимого состава“ — Синтакс., გვ. 13, § 12.¹

⁶ იქვე, გვ. 238.

სიტყვათა გაბატონებული და დამოკიდებული მდგომარეობის შესახებ საგულისხმოა შ ა ხ მ ა ტ ო ვ ი ს შემდეგი მოსაზრებანი: „ყოველ გრამატიკულ ერთიანობაში მოიპოვება ერთი გაბატონებული სიტყვა; მასთან შეიძლება იყოს ერთი ან რამდენიმე დამოკიდებული სიტყვა... ბატონობს ესა თუ ის სიტყვა უწინარეს ყოვლისა თავისი მნიშვნელობის წყალობით: აქ ისევე, როგორც კომუნიკაციის ფსიქოლოგიურ წევრთა ურთიერთობაში, აშკარადება ზოგიერთი მუდმივი მიმართებანი: არსე ბითი სახელი (ესე იგი სუბსტანციის ან საერთოდ ნიშანთა მატარებლის სახელი) მუდამ გაბატონებულია ზედსართავ სახელსა და ზნაზე“¹.

დამატებას შ ა ხ მ ა ტ ო ვ ი ასე განსაზღვრავს: „დამოკიდებული სიტყვა, რომელიც დაკავშირებულია გაბატონებულ სიტყვებთან ობიექტური მიმართებით, იწოდება გრამატიკაში დამატებად“².

განსაზღვრების დეფინიცია ასეთი სახისაა: „ზედსართავი სახელი, რომელიც ნახმარია ატრიბუტად მასზე გაბატონებულის, მისი მმართველი არსებითი სახელისათვის, შეესატყვისება წინადადების იმ ნაწილს, რომელიც იწოდება განსაზღვრებად“³.

სანტაქსი აზროვნებასთან დაკავშირებით შეისწავლება... წინადადების ფსიქოლოგიური ბაზა არის კომუნიკაცია, ცნება უფრო ფართო, ვინემ ფსიქოლოგიური მსჯელობა: კომუნიკაცია შედგება ფსიქოლოგიური სუბიექტისა და პრედიკატისაგან; სუბიექტი ეწოდება გაბატონებულ წარმოდგენას, პრედიკატი — დამოკიდებულს. წინადადების წევრები არაა კომუნიკაციის ნაწილებთან ისეთსავე სრულ შესატყვისობაში, როგორც არსებობს კომუნიკაციასა და წინადადებას შორის: კომუნიკაცია მუდამ ორი წევრისაგან შედგება, წინადადება კი შეიძლება შედგებოდეს, როგორც ორი, ისე ერთი, სამი თუ მეტი სიტყვისაგან. ამისდა მიუხედავად წინადადების წევრთა ურთიერთობა აგებულია იმავე პრინციპზე, რომელიც კომუნიკაციის წევრთა ურთიერთობას ახასიათებს: აქაც გაბატონებული და დამოკიდებული შედგენილობაა. ბატონობს ის სიტყვა, რომლის ფსიქიკური კორელატიც არის გაბატონებული წარმოდგენა⁴. ასეთია სქემა-განაკვეთი შ ა ხ მ ა ტ ო ვ ი ს შეხედულებისა.

¹ იქვე, გვ. 14, § 13 (ბაზი ჩენია — ა. ჩ.).

² „Зависимое слово, связанное с господствующим словом объективным отношением, называется в грамматике дополнением“ — Синтакс., გვ. 22, § 23.

³ იქვე, გვ. 21, § 21.

⁴ ეს კიდევ არ ნიშნავს, თითქოს გაბატონება-დამოკიდების პრინციპი შ ა ხ მ ა ტ ო ვ ი ს ჭერ წარმოდგენათა სამყაროში აღმოეჩინოს და შემდეგ აქედან! გადატანოს მეტყველების სინამდვილეში. ქვემოთ ლდგინახავთ, რომ აღვლილი ჰქონდა სწორედ საწინააღმდეგო მოვლენას. მაგრამ ჩვენთვის ამას მნიშვნელობა არა აქვს, რამდენადაც აქ წარმოდგენილია შ ა ხ მ ა ტ ო ვ ი ს შეხედულების სისტემატური ანალიზი (და არა — მისი გენეზისი).

ამ შეხედულების თავისებურებას შეადგენს:

ა. წინადადებისათვის ახალი ფსიქოლოგიური ბაზის წამოყენება კომუნიკაციის სახით;

ბ. კომუნიკაციის წევრების, სუბიექტისა და პრედიკატის, სხვაგვარი გაგება, ვინემ ეს გაბეღენ ც-პაულისა და მათ მიმდევრებს ჰქონდათ; შანტაჟი საერთოდ ვუნდტს მისდევს, მაგრამ მისგანაც განსხვავდება;

გ. წინადადების მთავარ წევრთა, ქვემდებარისა და შემასმენლის, ურთიერთობაში იმავე პრინციპის დადგენა, რასაც ადგილი აქვს სუბიექტისა და პრედიკატის ურთიერთობაში. ეს გარემოება განსაკუთრებული მნიშვნელობისაა ორის მხრით: ჯერ ერთი, უარყოფილია ის შეხედულება, თითქოს ზმნა-შემასმენელი იყოს წინადადების უმთავრესი წევრი, რასაც ასე დაბეჭივებით იცავენ ოვსიანიკო-კულეკოვსკი, ფორტუნატოვი... მეორეა და: შანტაჟმა ამათ შექლოის, რაც მანამდე არ ხერხდებოდა. ქვემდებარე-შემასმენლის განსაზღვრება ფსიქოლოგიურ სუბიექტ-პრედიკატზე დაყრდნობით ვერ შექლო ვერც ფორტუნატოვი, ვერც პაულმა: აქ საჭირო იყო ახალ საშუალებათა დაძებნა წინადადების წევრთა განსაზღვრების მოსაცემად. შანტაჟმა აქაც იგივე პრინციპი (გაბატონება-დამოკიდებისა) მოიმარჯვა, რასაც კომუნიკაციაში ვხვდებოდით; ამდენადვე დაცულია შანტაჟის ფსიქოლოგიზმის შინაგანი ლოგიკა, ამიტომაც შანტაჟის შეხედულებას მეტი მთლიანობა და თანამიმდევრობა ახსიათებს, ვინემ რომელისამე სხვა ფსიქოლოგისტის ნააზრევს.

რამდენად მკვიდრია ამ შეხედულების საფუძვლები? შანტაჟი გვეუბნება: კომუნიკაცია-ცნებას ის უპირატესობა აქვს ფსიქოლოგიურ მსჯელობასთან შედარებით, რომ იგი უფრო ფართო ცნებაა; იგი წარმოადგენს არა მარტო თხრობითი კილოთი გადმოცემულ წინადადებათა ფსიქიკურ კორელატს, არამედ მასვე შეუძლია დაიტოს კითხვითი, ბრძანებითი და ნატერითი წინადადებების ფსიქიკური ეკვივალენტებო. ეს რომ ასე იყოს, ფსიქოლოგიზმის პირველი მთავარი ამოცანა დადებითად იქნებოდა გადაწყვეტილი, რადგანაც მოცემული იქნებოდა წინადადების ყველა სახის შესატყვისი ფსიქიკური ოდენობა. არის კი ეს ასე? უდავოა, რომ თხრობითი, კითხვითი, ნატერითი წინადადებები წინადადებებია; არც ის უნდა იყოს სადავო, რომ ფსიქიკაში ჩვეულებრივ მათ რაღაც შესატყვისი გააჩნია; მაგრამ ეს „ფსიქიკური შესატყვისი“ მხოლოდ მაშინ შეიძლება „კომუნიკაციის“ (თუ სხვა რომელიმე ერთი) სახელწოდებით აღინიშნოს, თუ დამტკიცებული იქნება, რომ ამ სხვადასხვაგვარ წინადადებათა კორელატები ფსიქიკურად, — პროცესის

რაობისა და რაგვარობის მხრივ, — ერთნაირია. ფსიქოლოგიური მსჯელობის რაობის განხილვის დროს შემთხვევა გეჭონდა საკმაო სიცხადით დაგვენახა, თუ რაძღენად ცვალებადი და მრავალფეროვანი შეიძლება იყოს იგი: შეიძლებოდა საკითხიც დაგვესვა, გვაქვს თუ არა უფლება „ფსიქოლოგიური მსჯელობა“ ვუწოდოთ ამ სხვადასხვაგვარ მოვლენას, შეიძლება თუ არა მსჯელობა იქცეს ფსიქოლოგიის ცნებად.

ჩვეულებრივ ის, რასაც ფსიქოლოგიური მსჯელობა ეწოდება, არის თხრობითი წინადადების ეკვივალენტი. თუ წინადადების მხოლოდ ერთ ტიპს ვერ მოვუძებნეთ მკვიდრი და ერთფეროვანი ფსიქოლოგიური ბაზა, ადვილი წარმოსადგენია, როგორი წარმატებით შეიძლება დასრულდეს ცდა ყველა ტიპის წინადადებისათვის ასეთი ბაზის მოცემისა. მრავალფეროვნება აქ შეიძლება მხოლოდ გაიზარდოს. ეს კი ნიშნავს: მათ შესატყვისად ერთი ფსიქოლოგიური ოდენობის გამოძებნა შეუძლებელია.

როგორღა მოაგვარა შახმატოვმა ეს საკითხი? მას იგი არც დაუსვამს: კომუნიკაცია — წინადადებაზე დაყრდნობით ნავარაუდევო დაშვება ფსიქიკურის მიმართ და არა ფსიქიკის წიაღში მოპოვებული ფაქტი. თვით ტერმინი „კომუნიკაცია“ გვიჩვენებს, რომ ამ ცნების გამოუმუშავებისას ამოსავალი იყო მეტყველების სოციალური ფუნქცია (ურთიერთობა ლათ. communicatio), მაშასადამე, ენობრივი და არა ფსიქიკური მომენტი. ტერმინის ანალიზს გარდა ამას ცხადყოფს ტერმინის ისტორიაც. ს ვ ე დ ე ლ ი უ ს ი ს ა თ ვ ი ს, რომლისაგანაც არის ნასესხები ეს ტერმინი, კომუნიკაცია აღნიშნავს, როგორც საზროვნო ერთეულს, ისე შესატყვისის სამეტყველო ერთეულს: ესე იგი, იგი არც არის ფსიქოლოგიური ცნება; შ ა ხ მ ა ტ ო ვ მ ა ამ ცნებას მოაცილა შინაარსის ერთი ნაწილი და აქცია იგი წინადადების ფსიქიკური სუბსტრატის აღმნიშვნელად. ეს, რა თქმა უნდა, თავისუფალი ოპერაციაა, რომლის შედეგებისათვის ფსიქოლოგია პასუხს ვერ აგებს; სამაგიეროდ, ფსიქოლოგიას რჩება სრული უფლება განაცხადოს, რომ ასეთ ცნებას იგი არ იცნობს და საგანგებო დასაბუთების გარეშე მას თავის წიაღში ვერ მიიღებს. დასაბუთებულად, რა თქმა უნდა, ვერ ჩაითვლება კომუნიკაციის წარმოდგენილი დახასიათება: „ისეთი საზროვნო აქტი, რომელიც მიზნად ისახავს სხვა ადამიანთ შეატყობინოს, რომ აზროვნებაში ადგილი ჰქონდა წარმოდგენათა შეხამებას“. დანიშნულება-მიზანი ტელეოლოგიური მომენტია, მასზე ნორმატიული დისციპლინის ცნებალა თუ შეიძლება იქნეს აგებული, ყოველ შემთხვევაში არა ფსიქოლოგიისა. ეს — ერთი.

შ ა ხ მ ა ტ ო ვ ი ამბობს: ფსიქოლოგიური სუბიექტი — გაბატონებული წარმოდგენა, პრედიკატი კი — დამოკიდებული. გაბატონებული წარმოდგენა ვ უ ნ დ ტ ი ს ტერმინია. მაგრამ შ ა ხ მ ა ტ ო ვ ი ს გაბატონება-დებულება არ არის შემთხვევითი მოვლენა, ვისამე ნე-

ბა-სურვილზე დამოკიდებული: წარმოდგენის ბუნება იმთავითვე განსაზღვრავს, რომელი წარმოდგენა უნდა იყოს გაბატონებული და რომელი დამოკიდებული. ასე, მაგალითად: თუ საგნის წარმოდგენა უკავშირდება ნიშნის წარმოდგენას, პირველი უნდა იყოს გაბატონებული, მეორე — დამოკიდებული.

ეს არ არის სწორი: ან გაბატონება-დამოკიდება ფსიქიკური მოვლენებია, და, მაშასადამე, არავითარი გარანტია არა გვაქვს, რომ მხოლოდ საგნის წარმოდგენა შეიძლება იყოს გაბატონებული, ესე იგი, იყოს ცნობიერების ნათელ წერტილში, სარგებლობდეს ცნობიერებაში, უპირატესობით; ნიშნის წარმოდგენამ შეიძლება სრულიად დარჩილიყოს იგი გარკვეულ კონტექსტში; ან გაბატონება-დამოკიდება გარკვეული და უცვლელია და, მაშინ საქმე ფსიქიკურ სინამდვილესთან არა გვაქვს.

ასეთი კონსტანტობა ენობრივ სინამდვილეს ახასიათებს და არა ფსიქიკურს.

მართლაცდა, ფრაზაში «ქარლო მიემგზავრება ხვალ ბერლინს» (იხ. ზემოთ, გვ. 377) ფსიქიკურმა ცენტრმა ოთხჯერ იცვალა ადგილი; მათში საგნის წარმოდგენა მხოლოდ ერთხელ იყო გაბატონებული, დანარჩენ სამ შემთხვევაში სწორედ ის წარმოდგენები იყო „გაბატონებული, რომლებიც შ ა ხ მ ა ტ ო ვ ი ს თეორიით „დამოკიდებულ“ უნდა ყოფილიყო. სამაგიეროდ უცვლელი დარჩა ენობრივი აგებულება: სახელობითი ბრუნვა სახელისა პლუს მასთან შეთანხმებული ზნა პლუს... და სხვა. „წარმოდგენათა ბუნება“ რომ გარანტიად არ გამოდგება, ამას ნაწილობრივ შ ა ხ მ ა ტ ო ვ ი ც აღიარებს: მეტყველის ნება-სურვილითაც შეიძლება გაბატონდეს წარმოდგენაო, ამდენადვე ანგარიშგასაწევია გ ა ბ ე ლ ე ნ ც ი ს ა და მისი თანამოაზრეების შეხედულებათა (იხ. ზემოთ).

ამრიგად, „ნება-სურვილით გაბატონებული“ გვერდში ამოუდგა „ბუნებით გაბატონებულს“; უკანასკნელის „ბატონობას“ რომ ამით დიდი საფრთხე მოელის, ჩანს ზემოხსენებული ფრაზის განხილვიდან, ხოლო რაკი „ბუნებითი ბატონობა“ კითხვის ქვეშ დაისვა, უდავოა, რომ შ ა ხ მ ა ტ ო ვ ი ს სუბიექტ-პრედიკატ კატეგორიათა სიმკვიდრე ჰაერში გამოეკიდა. შ ა ხ მ ა ტ ო ვ ი მაინც იმეორებს: წარმოდგენათა ბუნებრივი გაბატონება-დამოკიდება ძირითადი და გადამწყვეტი მნიშვნელობისააო; კონფლიქტი ადამიანის ფსიქიკის საფუძვლებსა და მის ცვალებად, დაუდგარ გუნებას შორის ზოგიერთ შემთხვევაში მაინც გადაწყდება იმ ძირითად მიმართებათა სასარგებლოდ, რომელნიც წარმოდგენათა ჯგუფებს შორის არსებობს მიუხედავად მეტყველის ნება-სურვილისაო¹.

¹ Сннт., გვ. 7.

მეტყველის ნება-სურვილით წარმოდგენათა გაბატონების შესაძლებლობას ბოლოს და ბოლოს შ ა ხ მ ა ტ ო ვ ი არ უწყევს ანგარიშს. ეს გასაგები იქნება, თუ მოვიგონებთ, რომ შ ა ხ მ ა ტ ო ვ ი პირდაპირ ამბობს: „ჩვენი დასკვნები (კომუნიკაციისა და მის წევრ სუბიექტ-პრედიკატის შესახებ) ემყარება ენის მონაცემს, კომუნიკაციის გამოვლენას მეტყველებაში“¹. ეს გვაძლევს უფლებას დავასკვნათ: სუბიექტ-პრედიკატის სიმკვიდრე დაფუძნებულია ენობრივ კვარცხლბეკზე და სიმკვიდრესაც იმდენად აქვს ადგილი, რამდენადაც იგი ამ კვარცხლბეკიდან არ გადმოდის. სხვანაირად რომ ვთქვათ: წარმოდგენათა გაბატონებამ კი არ მოგვცა სათანადო სიტყვათა გაბატონება, პირიქით, სიტყვათა ურთიერთობიდან არის გამოყვანილი დასკვნა წარმოდგენათა ურთიერთობის შესახებ.

ჩვენს ასეთ გაგებას სრულიადაც არ ეწინააღმდეგება ის, რომ შ ა ხ მ ა ტ ო ვ ი ს შეხედულებაში მსჯელობა ფსიქიკურის შესახებ წინ უძღვის მსჯელობას ენობრივის შესახებ, და უკანასკნელი პირველზეა დამყარებული: აქ გენეტურ ანალიზთან გვაქვს საქმე. ასე რომ: შ ა ხ მ ა ტ ო ვ ი ს აზროვნება წინადადებიდან კომუნიკაციისაკენ წარემართა, ქვემდებარე-შემასმენლის ურთიერთობიდან სუბიექტ-პრედიკატის ურთიერთობისაკენ; ფსიქოლოგიური კორელატი ნამდვილად ბ ა ზ ა კ ი არ არის წინადადებისათვის, არამედ — „ზედნაშენი“. თუ ასეა, განა არ შეიძლება მოვხსნათ ეს ზედნაშენი და დავტოვოთ ქვემდებარე-შემასმენლის საკითხში წმინდა ენობრივი გაგება?

რასაკვირველია, არა. ქვემდებარე იმიტომ არის გაბატონებული, რომ იგი სუბსტანციის წარმოდგენას აღნიშნავს², შემასმენელი იმიტომ არის დამოკიდებული, რომ ნიშანს გადმოგვცემს; სხვანაირად რომ ვთქვათ: ქვემდებარის ბატონობის წყარო არის არსებითი სახელის ფსიქოლოგიური რაობა. და ეს ნიშნავს: შ ა ხ მ ა ტ ო ვ ი ს სინტაქსი ფსიქოლოგისტურია იმიტომ, რომ ფსიქოლოგისტურია მისი მორფოლოგია. არსებითი სახელის ფსიქოლოგიური რაობა განსაზღვრავს ქვემდებარის ბატონობას, ქვემდებარის ბატონობა — ფსიქოლოგიური სუბიექტის ბატონობას. ამიტომაც შ ა ხ მ ა ტ ო ვ ი ს სინტაქსს ფსიქოლოგიური

¹ Сншт., გვ. 10, § 10.

² შდრ. არსებითი სახელის განსაზღვრება: „Существительное — это часть речи, соответствующая: 1) представлению о субстанции 2) представлению о качестве-свойстве или действии-состоянии, мыслимом вне сочетания с носителями или производителями их“ — Б е р н ш т е й н, Известия, გვ. 223; ესე იგი, არსებითი სახელი ან სუბსტანციის წარმოდგენას გამოხატავს, ან ისეთი თვისება-მდგომარეობის წარმოდგენას, რომელიც სუბსტანციის წარმოდგენას ეთანაბრება თავისი დამოუკიდებლობით.

„ზედნაშენი“ რომ მოვაცილოთ, ფსიქოლოგიზმი მინც დარჩება: მორფოლოგიაში ღრმად აქვს მას გადგმული ფესვები.

ეს კი მნიშვნელოვანია შ ა ხ მ ა ტ ო ვ ი ს შეხედულების დაფასებისათვის. შ ა ხ მ ა ტ ო ვ ი არ ცდებოდა, როცა ქვემდებარე (რუსულში) წინადადების გაბატონებულ მთავარ წევრად გამოაცხადა, შემასმენელი კი — დამოკიდებულ მთავარ წევრად. ენობრივი სინამდვილე ამას მოწმობს, და ჩვენ ვიცით, როგორი ძალის დატანება იყო საჭირო მეტყველების ფაქტებსა და აზროვნების კანონებზე, რომ საწინააღმდეგო დაემტკიცებინათ (ო ვ ს ი ა ნ ი კ ო - ე ლ ი კ ო ვ ს კ ი, ფ ო რ ტ უ ნ ა ტ ო ვ ი...). შ ა ხ მ ა ტ ო ვ ი ს დებულება სწორია და მთლიანად მისაღები; შ ა ხ მ ა ტ ო ვ ი ს დიდ დამსახურებად უნდა ჩაითვალოს ის, რომ ქვემდებარის პრიმატი წამოაყენა და შემასმენელი-ზმნა ჩვეულებისამებრ წინადადების ცენტრად არ გამოაცხადა. მაგრამ ეს დებულება სწორია რუსული ენისათვის; ქართულში კი იგი სრულებით არ გამოგვადგება: სახელის გამოცხადება ზმნაზე გაბატონებულად აქ შეუსაბამობა იქნებოდა.

რას გვიჩვენებს ეს? მხოლოდ იმას, რომ უმართებულოა ის პრინციპი, რომელზედაც აშენდა წინადადების ნაწილთა ურთიერთობა შ ა ხ მ ა ტ ო ვ ი ს გაგებით; ს უ ბ ს ტ ა ნ ც ი ა ს განეკუთვნება ნ ი შ ა ნ ი, მაგრამ ეს არ მოასწავებს, რომ სუბსტანციის აღმნიშვნელს ყოველთვის და ყოველ ენაში გაბატონებულის როლი ზედება წილად. ქართულში „ნიშნის“ გამომხატველი ზმნა ჩვეულებრივად ბატონობს „სუბსტანციის“ გამომხატველ სახელზე. თვით რუსულშიაც, როგორც ამას თვითონ შ ა ხ მ ა ტ ო ვ ი ც ამბობს, ინფინიტივი, ზმნისართი, შორისდებული შეიძლება გაბატონებულ წევრად მოგვევლინოსო. მაგრამ ესენი ხომ სუბსტანციის წარმოდგენას არ აღნიშნავენ? მაშ, როგორ შეუძლიათ მათ არსებითი სახელის როლი იკისრონ? შ ა ხ მ ა ტ ო ვ ი თ ა ნ ამის პასუხი არა ჩანს; ფაქტი კი ფაქტად რჩება, და იგი მოწმობს, რომ სინტაქსური გაბატონება სიტყვისა არ ნიშნავს სათანადო წარმოდგენის ბატონობას ცნობიერებაში.

შეიძლება დავასკვნათ: ქვემდებარე-შემასმენლის კვალიფიკაცია შ ა ხ მ ა ტ ო ვ ი ს ა (რუსულისათვის) სრულიად მართებულა, პრინციპი კვალიფიკაციისა — უმართებულო; მცდარი პრინციპის მიხედვით სწორი დებულება შემთხვევით არის მიღებული.

§ 152. ფონეტიზმი და მორფოლოგიზმი. დელბრიუკი წინადადების საკითხის შესახებ. როგორც ლოგიციზმს, ისე ფსიქოლოგიზმს აერთიანებს ძირითადი მეთოდოლოგიური პრინციპი: ენობრივი ფაქტი შესწავლილ იქნეს იმ ლოგიკურ თუ ფსიქოლოგიურ კატეგორიებზე დაყრდნობით, რომელნიც ამ ენობრივ ფაქტში პოვნებენ გამოსახულებას.

მოიპოვებიან ისეთი ენათმეცნიერებიც, რომელნიც ცდილობენ წინადადებისა და მის წევრთა საკითხი ენობრივ ნიადაგზე ენობრივი საშუალებით გადაჭრან.

ამის ნიმუშად შეიძლება დავასახელოთ: ბ ე ტ ე რ ს ო ნ ი, დ ე ლ ბ რ ი უ კ ი, დ ე რ უ ა ვ ი ნ ი, ბ უ დ ე. აქ შევჩერდებით სამ უკანასკნელზე.

წინადადებას დ ე ლ ბ რ ი უ კ ი ასე განსაზღვრავს: „წინადადება არის დანაწევრებულ მეტყველებაში წარმოებული გამონათქვამი (Äußerung), რომელიც მეტყველსა და მსმენელს ევლინება, როგორც კავშირში მყოფი და დამთავრებული მთლიანობა“¹. იმ ფსიქიკურ ვითარებას, რომელიც წინადადების გამოთქმას წინ უძღვის, დ ე ლ ბ რ ი უ კ ი დასაყრდენად არ იყენებს წინადადების განსაზღვრება-ინტერპრეტაციისათვის. საკმარისია, თუ იგი ისეთი თვისებისა იქნება, რომ გამოიწვიოს ენობრივი გამოთქმა და არა ყვირილი². როგორც ვ უ ნ დ ტ ი ს სიტყვებიდან ჩანს, თავის შრომაში „Grundfragen der Sprachforschung“ დ ე ლ ბ რ ი უ კ ი წინადადებისათვის გვაროვნულ ცნებად «გამონათქვამს» (თვლის და წინადადებას განსაზღვრავს, „ვითარცა გამონათქვამს, რომელიც სულ ცოტა ორი წევრისაგან შედგება“³.

შეიძლებაოდა შემდეგი დროს განსაზღვრებაც მოგვეგონებინა; იგი ასეთი სახისაა: „წინადადება (არის...) დანაწევრებულ ბგერებში მოცემული უწყვეტობა (Kontinuum), რომელიც მეტყველსა და მსმენელს ევლინება, ვითარცა მთლიანობა“⁴. ეს სამი განსაზღვრება ქრონოლოგიური თანამიმდევრობით არის აქ წარმოდგენილი: პირველი ეკუთვნის 1893 წ., მეორე — 1901 წ., მესამეს ვხედავთ 1919 წლის გამოცემაში „შესავლისა ინდო-ევროპულ ენათა შტუდიებში“.

ქვემდებარე დ ე ლ ბ რ ი უ კ ი ს გაგებით არის „არსებითი სახელი, რომელიც დასმულია სახელობით ბრუნვაში და წარმოადგენს გამონათქვამის ცენტრალურ პუნქტს, პრედიკატი კი — ის, რაც ქვემდებარის შესახებ არის ნათქვამი“⁵.

დ ე ლ ბ რ ი უ კ ი აღნიშნავს, რომ ეს ცნებები ლოგიკიდან არის ნასესხები, მაგრამ მას გრამატიკული მნიშვნელობით აქვს ნახმარი;

¹ Delbrück: Vergl. Synt., I, გვ. 75.

² იხ. Vergl. Synt., I, გვ. 75.

³ იხ. Wundt: Sprachgeschichte..., გვ. 72. რადგანაც დ ე ლ ბ რ ი უ კ ი ს Grundfragen თბილისში არ იშოვება, ვ უ ნ დ ტ ი ს ე უ ლ გადმოცემას ვეყარებით.

⁴ აღსანიშნავია, რომ ამ განსაზღვრებასთან დაკავშირებით დ ე ლ ბ რ ი უ კ ი წინადადების ფსიქოლოგიური სუბსტრატის საკითხს განიხილავს და საერთოდ ვ უ ნ დ ტ ი ს გაგება მიიჩნია მისაღებად (იხ. იქვე, 233 — 234).

⁵ იხ. Delbrück: Vergl. Synt., III, გვ. 6.

გ ა ბ ე ლ ე ნ ც ი ს ე ბ უ რ გაგებას სუბიექტ-პრედიკატისა იგი არ იზიარებს¹.

დამატების შესახებ ვითხოვლობთ: დამატება არის „საგანი, რომელსაც უშუალოდ ეხება მოქმედება ზმნისა“².

დ ე ლ ბ რ ი უ კ ი ს განსაზღვრებაში ყველაზე მნიშვნელოვანია წინადადების განსაზღვრება. ამ განსაზღვრების სამი ვარიანტიდან უკანასკნელი ყველაზე ზოგადია, პირველში — მისი ერთგვარი დეტალიზაციაა მოცემული, ხოლო მეორე ამ ორი დანარჩენის შეზღუდვა-დავიწროებას წარმოადგენს: მეორე განსაზღვრება ისეთსავე მიმართებაშია პირველსა და მესამესთან, როგორშიაც სახეობა და გვარი ერთმანეთთან. ბუნება კი სამივე განსაზღვრებისა ერთნაირია.

დ ე ლ ბ რ ი უ კ ი ს განსაზღვრებათა შესახებ უნდა ითქვას: 1. წინადადების წარმოდგენილი განსაზღვრება არ შეიძლება იქნეს გამოყენებული დაწერილი წინადადების მიმართ; 2. თქმული წინადადებისათვის იგი მეტად ზოგადია: წიგნის სათაურად გამოყენებული შესიტყვება, როგორცაა „ინდო-ევროპულ ენათა სინტაქსი“, „ნორდლოგოიური ძიებანი“ — ამ განსაზღვრებათა თანახმად წინადადება იქნებოდა. ეს კერძოდ. საერთოდ კი: 3. განსაზღვრება ენობრივია, მაგრამ იგი არ არის! არა თუ სინტაქსური, არამედ მორფოლოგიურიც კი, იგი ფონეტიკური განსაზღვრებაა; აქედან ის გამომდინარეობს, რომ განსაზღვრება არა თუ უგულებელყოფს იმ ენობრივ საშუალებებს, რომელნიც ქმნიან სიტყვათაგან შესიტყვებას, არამედ სრულიად არ იღებს მხედველობაში სიტყვას, როგორც მორფოლოგიურ ერთეულს. ამიტომ, 4. თუ ჩვენ ეს პრინციპი წინადადების ნაწილთა განსაზღვრისასაც დავიტყვიოთ, წინადადება უნდა დავყოთ ფონეტიკურ ერთეულებად ინტონაციის ჩვენებათა მიხედვით: ცხადია, ცალკე სიტყვათა საზღვრების დაცვა³ აქ შეუძლებელი იქნებოდა; წინადადების წევრებად (ქვემდებარე-შემამსმენლად, დამატებად და სხვ.) ეს ფონეტიკური ერთეულები გვექნებოდა.

ქვემდებარის განსაზღვრება, რომელსაც დ ე ლ ბ რ ი უ კ ი იძლევა, მხოლოდ ნაწილობრივ არის ენობრივი (ისიც მორფოლოგიური და არა სინტაქსური), რამდენადაც ქვემდებარე სახელობით ბრუნვაში ყოფნით ხასიათდება; შემამსმენლის განსაზღვრება იმეორებს ფორმალური ლოგიკის პრედიკატის განსაზღვრებას: დამატების განსაზღვრება ყოველდღიური ლოგიკის ცნებებშია წარმოდგენილი.

¹ Vergl. Synt. III, გვ. 6.

² Vergl. Synt., I, გვ. 376.

ამრიგად, წინადადების წევრები უმართებულოდაა განსაზღვრული, მასთან მათი განსაზღვრა წარმოებს სხვა პრინციპის მიხედვით, ვინემ წინადადების განსაზღვრა, ე. ი. დ ე ლ ბ რ ი უ კ ი ს შეხედულებაში არაა დაცული თანამიმდევრობა, გვაკლია შინაგანი მთლიანობა.

§ 153. ბუდე წინადადების რაობის შესახებ. ბუდე თავის რეცენზია-წერილში „К учению о синтаксисе простого предложения“ 1894 წელს წინადადებას ასე განსაზღვრავს: „წინადადება არის შესიტყვება, რომელიც შეიცავს მხოლოდ ერთ აზრს, გამოხატულს ზმნის პიროვანი ფორმით (verbum finitum)“¹. ბუდეს აზრით, ზმნაში მოცემულია, როგორც ქვემდებარე, ისე შემასმენელი: ზმნის ფუძე შემასმენელია, პირის სუფიქსი — ქვემდებარე (Subjekt), ხოლო ის, რასაც ჩვეულებრივად ქვემდებარეს უწოდებენ, მას იგი ზმნის პირის განმსაზღვრელად მიაჩნია (Subjektswort); მაგრამ ვინაიდან ზმნის პირი ქვემდებარედ არის აღიარებული, იგი იწოდება ქვემდებარის განმსაზღვრელად; ასე რომ, წინადადებაში: *птица летит — лет*-შემასმენელი იქნება, *-(и)т* — ქვემდებარე, *птица* კი ქვემდებარის განმსაზღვრელი; სიმოკლისათვის ქვემდებარეს ბუდე სუბიექტს უწოდებს, ქვემდებარის განმსაზღვრელს კი — ქვემდებარეს². ქვემდებარე არ არის ისე არსებითი, როგორც სუბიექტი, ზმნის პირით აღნიშნული. ბუდე ს განსაზღვრებები ასეთ სახეს იღებს:

„ქვემდებარე (თუ: სუბიექტი? — ა. ჩ.) არის ის, ვისი მდგომარეობაც (ნამდვილი, მოჩვენებითი თუ სასურველი) აღნიშნება პიროვანი ზმნით. შემასმენელი-პრედიკატი კი არის თვით მდგომარეობა ქვემდებარისა“³.

აქედან ჩანს, რომ ბუდე ს განსაზღვრება წინადადებისა ფსიქოლოგიკურია, ქვემდებარე-შემასმენლისა — მორფოლოგიკურია (იხ. ზმნის ანალიზი).

სუბიექტი — ზმნის სუფიქსიაო, შემასმენელი — ზმნის ფუძე; გამოდის, რომ შე ს ი ტ ყ ვ ე ბ ი ს წ ე ვ რ ი შეიძლება იყოს ფუძე და არა ს ი ტ ყ ვ ა; მეორეცა და, თუ სუბიექტად ზმნის სუფიქსი მივიჩნით, ქვემდებარედ (სუბიექტის განმსაზღვრელად) რატომ უნდა მივიჩნიოთ მთელი სიტყვა (ვთქვათ *птица*)? უფრო მართებული არ იქნებოდა, აქაც სახელობითის -*a*- ფორმანტისთვის დაგვეკისრებინა ეს როლი? ამისათვის იმდენივე უფლება გვაქვს, რამდენიც ზმნაში სუფიქსის გამოყოფისათვის; არა თუ უფლება გვაქვს, ეს გვევალება კიდევ. მაგრამ ეს უკვე არ იქნებოდა შესიტყვება, არამედ მეტად თავისებური კონ-

¹ Буде. К учению, Ж. М. II. გვ. 213.

² იქვე, გვ. 215.

³ იქვე, გვ. 216.

გლომერატი. ამ გარემოებათა გამო ბ უ დ ე ს ვ ა გ ე ბ ა ს უ ბ ი ე კ ტ - ქ ე ვ მ დ ე - ბ ა რ ი ს ა შეუძლებელია გავიზიაროთ.

ამას უნდა დავუმატოთ: გაუგებარია, რა საჭირო იყო ბ უ დ ე ს ა თ ვ ი ს წინადადების მიჩნევა შესიტყვებად; გაცილებით უფრო თანამიმდევრული იქნებოდა წინადადებად ზმნის პირივანი ფორმა დაესახა.

ბ უ დ ე ს ზემოხსენებული შეხედულება გამოქვეყნებული აქვს 1894 წელს, უფრო საინტერესოა მისი შედარებით ახალი ვაგება. 1913 წ. გამოსულ წიგნში „Основы синтаксиса“ ენის გრამატიკული შესწავლის საგნად ფორმა არის მიჩნეული¹. სინტაქსის შესახებ ნათქვამია: „სინტაქსს, როგორც ენის გრამატიკის ნაწილს, შეუძლია და უნდა ეხებოდეს მხოლოდ იმ ფორმალურ ნიშნებს, რომლებითაც სიტყვები უკავშირდება ერთერთს წინადადებებში“². ამიტომაც „შესიტყვების ფორმის გარეშე არ არსებობს «გრამატიკული» წინადადება, ხოლო ყოველი «არაგრამატიკული» შესიტყვება, რომელსაც არ განსაზღვრავს სიტყვათა ფორმები, არ არის გრამატიკული წინადადება, და ამიტომაც იგი არ ექვემდებარება სინტაქსის განხილვას...“³; წინადადება — გრამატიკული შესიტყვებაა, იგი „სიტყვათა შეხამებაა გარკვეული გრამატიკული, ფორმალური პრინციპების თანახმად“⁴. „გრამატიკული წინადადება არის ისეთი შესიტყვება, რომელშიაც შემასმენლობის განსაკუთრებული ფორმით გარკვევით გამოხატულია შემასმენლის მიმართება სახელობით ბრუნვასთან, ქვემდებარესთან“⁵. „შემასმენლობის ფორმა განსაზღვრავს გრამატიკულ წინადადებას“⁶; ამიტომაც „წინადადების განსაზღვრების სიმძიმის ცენტრი შემასმენლობის ფორმაშია; შემასმენლობის ფორმებია: ფორმები პირისა, დროისა და კილოსი“⁷.

„წინადადების მთავარი წევრებია შემასმენელი და, ზოგიერთ შემთხვევებში, ქვემდებარეც, სახელობრ, იქ, სადაც არ არის ფორმალური ნიშანი, რომელიც მიგვიითითებდეს პირზე და სადაც მისი ფუნქციები აუღია თავზე სიტყვის სხვა დაბლოებას“⁸. ქვემდებარე არის „ფორმა მხოლოდ სახელობითი ბრუნვისა“⁹. „შემასმენლობის ფორმად მუდამ პირის ფორმა გვევლინება, რა დროსა და კილოსაც არ უნდა ეკუთვნოდეს შემას-

¹ Буди: Осн. синтакс., გვ. 6.

² იქვე.

³ იქვე. გვ. 9.

⁴ იქვე. გვ. 10.

⁵ იქვე. გვ. 13, აგრეთვე გვ. 11.

⁶ იქვე. გვ. 17.

⁷ იქვე. გვ. 16.

⁸ იქვე (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

⁹ იქვე. გვ. 17 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

მენელი, როგორც სიტყვის მნიშვნელობა¹. ბ უ დ ე აღნიშნავს, რომ წინადადების სიტყვებს შორის ადგილი აქვს შეთანხმებას, მართვას² და შემდეგ ასე მსჯელობს: „[ფორმალური სინტაქსის] პრინციპის თანახმად წინადადება „Дым багровый кругами всходит к небесам навстречу утренним лучам“ დაიშლება შემდეგ წვერებად: ქვემდებარედ, შემასმენლად, განსაზღვრებად, დამატებად და გარემოებებად.

„მაგრამ ჩვენ მოგვიხდება ეს მნიშვნელობათა („ლოგიკური“) ტერმინები შევცვალოთ ფორმალური ტერმინებით: მაშინ შესიტყვებაში მოვიხილება განვასხვავოთ ცვალებადი სიტყვები (ფორმის მქონე) და უცვლელი სიტყვები (ფორმის არამქონე) (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.) პირველთ განეკუთვნება: ა) სახელობითი ბრუნვის ფორმები, ბ) ირიბ ბრუნვათა ფორმები, გ) სქესის ფორმები, დ) პირის, დროისა და კილოს ფორმები. მეორეს განეკუთვნება: ფორმის მიხედვით უცვლელი სიტყვები, ე. ი. ზმნისართები, წინდებულები, კავშირები, აბსოლუტივები; შემდეგ ერთი შექნისნით: სახელობითი ბრუნვის ფორმა წინადადების დამოუკიდებელი წვერია; ირიბ ბრუნვათა ფორმები კი — ყოველთვის დამოკიდებული წვერებია ისევე, როგორც სქესის, პირის, დროის, კილოს ფორმები, და ესენი შეიძლება დაჯგუფდნენ სახელობითი ბრუნვის ფორმასთან... სახელობითი ბრუნვის ფორმა. ირიბ ბრუნვათა ფორმები, სქესის ფორმები და უცვლელი სიტყვები თავს იყრიან შემასმენლობის ფორმათა გარშემო; ეს უკანასკნელი დაჯგუფება წარმოადგენს კავშირს — ან შეთანხმების და ან მართვის პრინციპის მიხედვით“...³.

ეს გრძელი ამონაწერი იმიტომ მოგვეყავს, რომ ნათელი იყოს ბ უ დ ე ს მიერ წამოყენებული პრინციპი და მისი გამოყენების შედეგი; ბ უ დ ე ფორმალური სინტაქსის ლოზუნგით გამოდის, მაგრამ ეს ფორმალური სინტაქსი „მორფოლოგიური სინტაქსის“ სახეს იღებს, ესე იგი, სინტაქსის უარყოფას წარმოადგენს. წინადადება მან შემასმენლობაზე დაყრდნობით განსაზღვრა, შემასმენლობა კი — პირის, დროისა და კილოს ფორმები აღმოჩნდა; ეს არის ჯამი ზმნის მორფოლოგიური ნიშანთა და არა შემასმენლის სინტაქსური კვალიფიკაცია.

კიდევ უფრო აშკარაა ეს მორფოლოგიზმი, როცა ბ უ დ ე ქვემდებარეს, შემასმენელს, დამატებას, განსაზღვრებასა და გარემოებას მნიშვნელობის ტერმინებად (термины значения) აცხადებს, ამათ ნაცვლად ახალ ტერმინებს ეძიებს და ამისდა კვალობაზე წინადადებაში ასხვავებს ცვალებადსა და უცვლელ სიტყვებს; აქ უქმდება ძველი ტერმინები კი

¹ იქვე.

² იქვე, გვ. 18.

³ იქვე. გვ. 19—20.

არა, ძველი ცნებები; უფრო საგულისხმო კი ის არის, რომ ეს ახალი ტერ-
მინები როდია, ეს მორფოლოგიის ტერმინებია; ამიტომაც, როცა ბუდე
გვეუბნება: წინადადებაში უნდა განვასხვაოთ ცვალებადი და უცვლელი
სიტყვებით, პრინციპში ეს უდრის დ ი ო ნ ი ს ე თ რ ა კ ი ე ლ ი ს ა და
ა პ ო ლ ო ნ ი ო ს დ ი ს კ ო ლ ო ს თ ა ნ დაბრუნებას. ისინიც აგრე
იქცეოდნენ; წინადადების განსაზღვრებიდან ისინი გადადიოდნენ წინა-
დადების ნაწილების განხილვაზე; წინადადების ნაწილები და მეტყველე-
ბის ნაწილები ერთმანეთისაგან არ იყო გარჩეული; უკეთ რომ ვთქვათ, წი-
ნადადების ნაწილების ნაცვლად წინადადებაში შემავალ სიტყვათა მორ-
ფოლოგიური დახასიათება იყო წარმოდგენილი. ბუდეც ამას იმეორებს.
ოლონდ ეს კია, რომ ბუდე ეს ათვის წინადადება ცვალებად და უცვ-
ლელ სიტყვათაგან შედგება, დ ი ო ნ ი ს ე თ რ ა კ ი ე ლ ი კი წინადა-
დების ნაწილებად პირდაპირ ასახელებდა: სახელს, ზმნას, მიმღეობას, ნა-
წევარს, ნაცვალსახელს, წინდებულს, ზმნისართსა და კავშირს¹. მართა-
ლია, ბუდე შეთანხმება-მართვასაც არ ივიწყებს, მაგრამ ესენი უფრო
დამატებით მომენტს წარმოადგენენ, ვინემ ძირითად ცნებებს.

ერთი სიტყვით, ბუდე ეს სინტაქსი მხოლოდ იმდენად არის სინტაქ-
სი, რამდენადაც სინტაქსის საგანი განსხვავებულია მორფოლოგიის საგ-
ნისაგან: მის სინტაქსს აქვს მიჩენილი ცალკე საგანი — შესიტყვება, მაგ-
რამ არ მოეპოვება საკუთარი თვალსაზრისი და მეთოდი; მისი დამუშავე-
ბა წარმოებს მორფოლოგიის მეთოდით; შედეგიც გარკვეულია: სინტაქ-
სის საგნის მორფოლოგიის ცნებებში აღწერა — ასე შეიძლებოდა დაგვე-
ხასიათებინა ბუდე სინტაქსი.

§ 154. დერჟავინი წინადადებისა და მისი წევრების შესახებ. ასეთი-
ნავე მორფოლოგიზმის ილუსტრაციას წარმოადგენს დერჟავინის
„Маленькая грамматика“. წინადადება მასში განსაზღვრულია, რო-
გორც შესიტყვება, „რომელიც გამოხატავს ერთ გარკვეულ აზრს“². „ცალ-
კე სიტყვები, — მეტყველების ნაწილები, — რომლებიც ამ შესიტყვებას
შეადგენენ, წინადადების წევრებად იწოდება“³. „გრამატიკული წინა-
დადების ყველაზე აუცილებელი, უმთავრესი წევრი არის შემასმენელი.
შემასმენლად წინადადებაში მუდამ არის ზმნა...“⁴. „რომელიმე სახე-
ლის, — არსებითის, ან ზედსართავისა და მიმღეობის, ან რიცხვითი სა-
ხელის ან ნაცვალსახელის, — სახელობითი ბრუნვა შეადგენს წინადა-

¹ იხ. Delbrück: Vergl. Synt., I, გვ. 3.

² დერჟავინი: Маленькая грамматика, გვ. 122.

³ იქვე, გვ. 123 (ხაზი ჩვენია — ა. ჩ.).

⁴ იქვე.

დებაში ქვემდებარეს“¹. „არსებით სახელთა, ზედსართავთა, მიძლეობათა, რიცხვით სახელთა და ნაცვალსახელთა ყველა ირიბი ბრუნვა შეადგენს წინადადებაში დამატებას“². „ყველა ზედსართავი სახელი... წინადადებაში განსაზღვრებაა“³. „ყველა ზმნისართი და აბსოლუტივები წინადადებაში გარემოებას წარმოადგენენ (ადგილისა, დროისა, ვითარებისა, მიზეზისა და მიზნისა)“⁴.

აქ წინადადების განსაზღვრება ფსიქოლოგიზმს იძლევა, წინადადების ნაწილები — კვლავ მორფოლოგიზმს; უკანასკნელი მკაფიოდ არის წარმოდგენილი დებულებაში: წინადადებაში შემავალი ცალკე სიტყვები, — მეტყველების ნაწილები, — წინადადების ნაწილებად იწოდებაო. ამ მხრივ დ ე რ ე ა ვ ი ნ ი უფრო ახლოს არის დ ი ო ნ ი ს ე თ რ ა კ ი ე ლ თ ა ნ, ვინემ — ბ უ დ ე.

დ ე რ ე ა ვ ი ნ ი ს მორფოლოგიზმი არც იმის გარანტიას იძლევა, რომ მორფოლოგიაში წმინდა ენობრივი თვალსაზრისი იქნება გატარებული.

დამახასიათებელი ფაქტია, რომ, როგორც ბ უ დ ე, ისე დ ე რ ე ა ვ ი ნ ი შემასმენელს წინადადების უმთავრეს წევრად თვლის; ეს ცხადყოფს, რომ მორფოლოგიზმი ფსიქოლოგიზმის ზეგავლენისაგან თავისუფალი არ არის⁵.

ენობრივ თვალსაზრისზე მდგომი სამი ავტორი განვიხილეთ⁶; გამო-

¹ დერჟავინი: Маленькая грамматика, გვ. 125 (ხაზი ჩენია — ა. ჩ.).

² იქვე. გვ. 126.

³ იქვე.

⁴ იქვე. გვ. 127.

⁵ ბ უ დ ე ზ ე შეიძლება ასეთი დასკვნა არ გავევრცელებინა იმ მოსაზრებით, რომ მას ზმნის ზედგენილობა ესმის თავისებურად: ზმნა სუბიექტზედაც მიგვითითებს. ამიტომ არის იგი წინადადების უმთავრესი წევრი (იხ. Основы синтакс., გვ. 14 — 15); მაგრამ ეს უღება ზმნის პ ი რ ი ს საშუალებით, ბ უ დ ე ს აზრით კი შემასმენლობას პირის გარდა დ რ ო დ ა კ ი ლ ო ქმნის (იქვე. გვ. 16). ასეთი დასკვნის გაზიარება კი შეუძლებელია.

⁶ მეტად საინტერესო იქნებოდა პ ე შ კ ო ვ ს კ ი ს ა და პ ე ტ ე რ ს ო ნ ი ს კონცეფციათა ჯანხილვა. მაგრამ უადგილობის გამო იძულებული ვიყავით აქ ამაზე ხელი აგველო ისევე როგორც არა ერთი სხვა ავტორის შეხედულებათა ანალიზზე. ეს მით უფრო, რომ ლოგიკიზმი, ფსიქოლოგიზმი, ფონეტიზმ-მორფოლოგიზმი ჩვენ აქ გვინტერესებს არსებული ვითარების საილუსტრაციოდ. — საკითხის შესაძლო დასმა-გადაწვევების თვალსაზრისით. უფრო სრულად ამ მიმდინარეობათა კრიტიკულ ანალიზს მსურველი იპოვის ავტორის შრომაში: „მარტივ წინადადების პრობლემა ქართულში“: I, თბილისი, 1928, გვ. 4 — 134.

ამაზე სრული, მასთან სისტემატური ანალიზი სინტაქსის მიმდინარეობათა არც რუსულ, არც უცხოურ ლიტერატურაში, რამდენადაც მასალაზე ხელი მიგვიწვდება, ჯერ-ჯერობით არა ჩანს.

ირკვა, რომ არც ერთ მათგანს არა აქვს სინტაქსისათვის ნიშანდობლივი თვალსაზრისი გატარებული სინტაქსში; გარდა ამისა არც ერთი არ არის მთლად თავისუფალი ფსიქოლოგიზმისაგან (ან ლოგიციზმისაგან), რომელიც ხან წინადადების განსაზღვრებისას წარმოჩნდება, ხან — წინადადების ნაწილთა კვალიფიკაციის დროს. და თუ მინც ზემოხსენებული სამი ავტორი ფსიქოლოგისტებთან ერთად არ განვიხილეთ, ეს იმიტომ, რომ ყოველი მათგანი კრიტიკულად ეკიდება ფსიქოლოგიზმს და ცდილობს ენობრივ ნიადაგზე დადგეს და სინტაქსური სინამდვილე მისი შესაბამისი საზომით გაზომოს. განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია, რომ წინადადებისა (და მისი წევრების) კვალიფიკაციის დროს ენობრივ ნიშანს ან ფონეტიკურ სინამდვილეში ეძიებენ ანდა მორფოლოგიურ თვისებებში, ერთი სიტყვით, ლოგიციზმსა და ფსიქოლოგიზმს უპირისპირდება „ფონეტიზმი“ და „მორფოლოგიზმი“, აღარსადა ჩანს, თუ შეიძლება ასე ითქვას, „სინტაქსიზმი“, ესე იგი სინტაქსის შესწავლა სინტაქსის შესაბამისი თვალსაზრისით.

ს ა ზ ო მ ი ს ა ქ ი რ ო ა იყოს ობიექტის მიმართ ჰ ო მ ო გ ე ნ უ რ ი, არის კი ჰ ე ტ ე რ ო გ ე ნ უ ლ ი.

III ბ. ზოგადი დასკვნა სემიოტიკის (აღწერიითი) ანალიზის საკითხებზე

§ 155. სტატიკური (აღწერიითი) ანალიზის ძირითად საკითხთა გადაწყვეტის გზები. წინადადების ანალიზი ჩვენთვის სანიშნუშო იყო. პ რ ი ნ ც ი ჰ შ ი ანალოგიური მდგომარეობა გვაქვს მ ე ტ ყ ვ ე ლ ე ბ ი ს ნ ა წ ი ლ თ ა საკითხშიც, ე. ი. მ ო რ ფ ო ლ ო გ ი ა შ ი ც.

რა ენის ფაქტები იყო ანალიზის საგანი, როცა წინადადებისა და მისი წევრების საკითხს იხილავდნენ ფსიქოლოგიზმის, ლოგიციზმისა და ფონეტიზმ-მორფოლოგიზმის წარმომადგენლები? საილუსტრაციო მასალას იღებდნენ ჩვეულებრივ იმ ენიდან, რომელზედაც შრომა იწერებოდა: რუსული, გერმანული თუ სხვა ევროპული ენებიდან. მაგრამ წარმოდგენილი განსაზღვრება კი უნივერსალური ხასიათისა იყო: წინადადება არის ესა და ეს... რა ენაში? ამ ენის განვითარების რა პერიოდში? ასეთი საკითხი არც ერთს ჩვენ მიერ განხილულ კონცეფციაში არ ჩანდა.

წინადადება, ქვემდებარე, შემასშენელი არის ესა და ეს საერთოდ — არსად ყოფილა ხაზგასმული, მაგრამ ყველგან იგულისხმებოდა. სინტაქსი აქ იმეორებდა მორფოლოგიას, სადაც შესაბამისად საკითხი ასე ისმის: რამდენია მეტყველების ნაწილი? და არაა ნაჩვენები, რა ენაში?

როგორც ერთგან აღვნიშნავდით, «რამდენია საერთოდ მეტყველების ნაწილი», ისევე არ შეიძლება ვიკითხოთ, როგორც არ შეიძლება ვარ-

კვილი: რამდენია საერთოდ ენაში ბგერა? ანალოგია სრული მაინც არაა: ბგერები მეტ-ნაკლები რაოდენობისა ყოველ ენაში გვაქვს, მეტყველების ნაწილები კი, როგორც მორფოლოგიური კატეგორია, ზოგ ენაში შეიძლება სულაც არ იყოს (უაფიქსო ენებში, მაგალითად). და როცა ჩინურშიც ცხრა მეტყველების ნაწილს ეძიებენ ისევე, როგორც ლათინურში ან რუსულში, ასეთ მეტყველების ნაწილს, რასაკვირველია, არავითარი მნიშვნელობა არ ექნება სათანადო ენათა მორფოლოგიური სტრუქტურის გასათვალისწინებლად. ვინც მეტყველების ნაწილთა უნივერსალურ კლასიფიკაციას მოითხოვს, ის ან მეტყველების ნაწილთა შესახებ მოძღვრებას არ თვლის მორფოლოგიის საგნად, ანდა, თუ მორფოლოგიის საგნად თვლის და მაინც ერთიან კლასიფიკაციას იძლევა, რაციონალური გრამატიკის ნიადაგზე დგას: უნივერსალური განსაზღვრება, რომელიც ენის სტრუქტურას ეხება, მაგრამ კონკრეტულ ენათა სხვაობას და ამ ენათა განვითარების საფეხურს ანგარიშს არ უწევს, მეცნიერული განსაზღვრება ვერ იქნება¹.

ისტორიულ-შედარებითი გრამატიკა ენათმეცნიერების საფუძვლად იმიტომ იქცა, რომ მან ცხადყო მეტყველების სტრუქტურის მრავალსახეობა ერთსა და იმავე დროს სხვადასხვა ენაში, სხვადასხვა დროს — ერთსა და იმავე ენაში. ამით პრინციპული მარცხი განიცადა რაციონალურმა გრამატიკამ, რომელიც ლოგიკის კატეგორიებზე დაყრდნობით ცდილობდა დროისა და სივრცის გარეშე აღებული მეტყველებითი კატეგორიები ჩამოეყალიბებინა².

ზემოთ (§ 128) აღნიშნული გვაქვს: სტატიკური ანალიზის საკითხი რთულდება იმით, რომ სტატიკურ გრამატიკას კავშირი არა აქვს ისტორიულ გრამატიკასთან, სტატიკური გრამატიკა თავისი გზით მიდის, და ეს არის რაციონალური გრამატიკის გზა. წინადადების თეორიათა განხილვა ამის საკმაო ილუსტრაციას იძლევა.

სტრუქტურულ ცნებათა (მეტყველების ნაწილი, წინადადება, შემასმენელი, დამატება...) უნივერსალური განსაზღვრება შეუძლებელია —

¹ მეტყველების ნაწილთა საკითხში მდგომარეობა მაინც უფრო გარკვეულია: მორფოლოგიისა და სემასიოლოგიის დიფერენციალია ისტორიულ გრამატიკაში აადვილებს საკითხის სწორად დასმას სტატიკურ გრამატიკაშიც (იხ. ავტორის „ზოგადი ენათმეცნიერება“, I (1939), § 49, 50, გვ. 127 — 134.

² რაციონალური გრამატიკა (XVII — XVIII ს.ს.) მეტყველების კატეგორიებს, როგორც ლოგიკურ კატეგორიათა გამოსახულებას, განვითარების გარეშე განიხილავდა. მეოცე საუკუნეში თვით ეს ლოგიკური კატეგორიები ისტორიული განვითარების პროდუქტად მიჩნეული. ისტორიული თვალსაზრისი ლოგიკის კატეგორიებზედაც გავრცელდა (იხ. კერძოდ, ლევი-ბრიუსის შრომები პრიმიტიული აზროვნების შესახებ).

ამას გვასწავლის ისტორიულ-შედარებითი გრამატიკა (ისტორიული ენათმეცნიერება). ისტორიულ ენათმეცნიერებასთან კავშირი სტატიკურმა გრამატიკამ ამ ძირითადი პრინციპული დებულების გათვალისწინებითა და აღიარებით უნდა დაამყაროს.

სტრუქტურული ცნების განსაზღვრება უნივერსალური ხასიათისა ვერ იქნება. არის კი «წინადადება», «ქვემდებარე», «შემასმენელი»... «მეტყველების ნაწილი» სტრუქტურული ცნება თუ ეს ფუნქციური ცნებებია? ამით დასმულია ცნებათა ბუნების საკითხი: აღწერითი გრამატიკის ცნებათა განსაზღვრისას საკითხთა საკითხია ამ ცნებათა ბუნების საკითხი.

მაგრამ ეს საკითხი არ გადაწყდება, თუ არ გაირკვა უფრო ზოგადი ხასიათის საკითხი: რა არის სინტაქსი? მორფოლოგია? და რაც, უფრო არსებითია: რა არის გრამატიკა? მოძღვრება მხოლოდ სტრუქტურის შესახებ? თუ მხოლოდ ფუნქციების შესახებ? თუ — როგორც სტრუქტურისა, ისე — ფუნქციათა შესახებაც?

ისტორიული გრამატიკა არის მოძღვრება ენის, როგორც სტრუქტურისა, ისე ფუნქციათა შესახებ: მორფოლოგიის გვერდით სემასიოლოგიის არსებობა (სემასიოლოგია-მორფოლოგიის დიფერენციაცია ისტორიულმა გრამატიკამ მოგვცა გასული საუკუნის მეორმოცე წლებიდან, — სტატიკურ გრამატიკაში ორივე შეთავსებული იყო «ეტიმოლოგიაში») ამის ილუსტრაციაა სიტყვის შესწავლის მაგალითზე. ამით პრინციპულად გადაწყვეტილია საკითხი მეორე წყვილის შესახებ — სინტაქსისა და სტილისტიკის შესახებ, რამდენადაც შესიტყვეების (resp. წინადადების) შესწავლას ეხება საქმე.

ისტორიულ გრამატიკასთან კავშირი, მამასადამე, გვავალებს დავასკვნათ: სტატიკური გრამატიკა სწავლობს (უნდა სწავლობდეს) როგორც სტრუქტურას, ისე ფუნქციას ამა თუ იმ ენისა.

სტატიკურ გრამატიკაში უნდა გვექონდეს ყველა ის დარგი, რაც ისტორიულ გრამატიკაში მოგვეპოვება¹.

ისტორიული გრამატიკა პრინციპში წყვეტს სტატიკური გრამატიკის ერთ მთავარ საკითხსაც. ეს საკითხია: შეიძლება თუ არა ფუნქციის ანალიზმა სტრუქტურის ანალიზის საკითხიც გადაწყვიტოს (მაგალითად, სიტყვის ფუძის მნიშვნელობის ანალიზმა ცხადდეს სიტყვის ფორმის მნიშვნელობა)?

არა, გვეუბნება ისტორიული გრამატიკა: სიტყვის ფუძე, ვთქვათ, საგნის სახელზე მიუთითებს; აქედან ვერ დავასკვნით, რომ ეს სიტყვა ბრუნ-

¹ მეცნიერული ეტიმოლოგიის გამოკლებით: სტატიკურ (აღწერით) გრამატიკაშიც ის დარგი არ გვექნება (იხ. გვ. 326, შენ. 1).

ეპადი იქნება: *СТОЛ*, «მაგიდა» საგნის სახელიცაა და იბრუნვის კიდევ, მაგრამ იგივე სიტყვა აფხაზურში არ იბრუნვის («ასტოლ» თუმცა აქაც საგანს აღნიშნავს); *ДЫК* რუსულში მამრობითი სქესისაა; ხუნძურში, დარგულში და რიგ სხვა კავკასიურ ენებში „საშუალო სქესისაა“ (ნივთს კლასშია მოქცეული და მამრობითი სქესის ადამიანის გვერდით შეუძლებელია მოპყვეს), ქართულში კი («ხარი») — უსქესოა: სქესების გარჩევა ქართულმა არ იცის...

ანალოგიურად დგას შესიტყვების ფორმისა და შესიტყვების შინაარსის ურთიერთობის საკითხიც: «*Давид хвалил Симона*» და «დავითი აქებს სიმონს» ერთი და იმავე ფუნქციის, მაგრამ სულ სხვადასხვაგვარი სინტაქსური კონსტრუქციის წინადადებებია¹.

ამრიგად, შესიტყვების ფუნქცია არ წყვეტს შესიტყვების სტრუქტურას საკითხს. სტრუქტურას სპეციფიკური კანონზომიერება ახასიათებს, ფუნქციურ კატეგორიას — აგრეთვე. ფუნქციური კატეგორიები ახლოებენ ენებს, სტრუქტურული კატეგორიები განსაზღვრავენ ამა თუ იმ ენის სისტემის ინდივიდუალურობას.

აქედან დასკვნა: ფუნქციათა ანალიზი სტრუქტურული ანალიზის მაგივრობას ვერ გასწევს და პირუკუ. ერთიცა და მეორეც აუცილებელია ენობრივი ფაქტის სრული ანალიზისათვის; ერთსაც და მეორესაც თავისი საზომი სჭირდება: ერთიცა და მეორეც დამოუკიდებელია უნდა ჩატარდეს, სანამ ენის განვითარებულ სინთეზურ დახასიათებაზე გადავიდოდეთ.

„თუ ფრიად განვითარებულ ენებს კანონები და განსაზღვრებანი საერთო აქვს ყველაზე ნაკლებ განვითარებულ ენებთან, — მეორე მხრივ, სწორედ ის, რაც ამ ზოგადისა და საერთოსაგან განსხვავებას წარმოადგენს, შეადგენს მათს განვითარებას“². ესაა მკვეთრი ფორმულა ისტორიული და სტატისტიკური გრამატიკის ურთიერთობისა და იმავე დროს ფუნქციური და სტრუქტურული მომენტების შეფარდებითი მნიშვნელობისა.

ამრიგად: სტატისტიკური ანალიზის პრობლემა მოითხოვს პასუხს შემდეგ ძირითად საკითხებზე:

ა) რა არის სტატისტიკური (აღწერიითი) გრამატიკა? მხოლოდ სტრუქტურის (ფორმის) შესახებ მოძღვრება თუ — მოძღვრება როგორც სტრუქტურისა, ისე ფუნქციითა შეახებ?

ბ) რა დარგები აქვს გრამატიკას (ანუ, რაც იგივეა, სტატისტიკურ ენათმეცნიერებას)? მხოლოდ მორფოლოგია და სინტაქსი (პლუს ფონე-

¹ იხ. ავტორის „ზოგადი ენათმეცნიერება“ I, § 65, გვ. 157 — 163; უფრო დაწვრილებით: „მარტივ წინადადების პრობლემა ქართულში“ I, გვ. 210 და შემდ. გვ. 284, 286.

² კ. მარკსი: პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის, გვ. 5.

ტიკა), თუ — ყველა ის დარგი, რაც ენის მეცნიერული შესწავლისას გამოიყოფა, რაც ისტორიულ ენათმეცნიერებაში მოგვეპოვება (და უნდა მოგვეპოვებოდეს)?

გ) შეიძლება თუ არა ფუნქციური და სტრუქტურული მომენტები არ განვასხვავოთ და ისტორიული ენათმეცნიერების დონეზე ვიდგეთ?

დ) შესაძლებელია თუ არა ფუნქციური ანალიზის მიხედვით სტრუქტურის დახასიათება (ენის თავისებურებათა გამოვლენა) თუ — საჭიროა სტრუქტურული და ფუნქციური ანალიზის ცალკე წარმოება?

ე) რას წარმოადგენენ თავისი ბუნებით თანამედროვე სტატეური გრამატიკის ცნებები («მეტყველების ნაწილი», «წინადადება», «ქვემდებარე», «შემასმენელი»...) — სტრუქტურულსა თუ ფუნქციურ ცნებებს და როგორი უნდა იყოს ეს ცნებები?

ვ) გამოდგება თუ არა არსებული ტერმინოლოგია, და თუ კი, — რისთვის: ფუნქციურ ცნებათა აღსანიშნავად თუ — სტრუქტურული ცნებებისათვის?

ყველა ეს საკითხი ერთმანეთთან შინაგან კავშირშია. კერძოობით გადაწყვეტა ამა თუ იმ საკითხისა სხვათა გაუთვალისწინებლად მხოლოდ აღრევას მოგვცემდა. ხსენებულ საკითხთა გარკვევის გარეშე სტატეური გრამატიკა მეცნიერული ვერ იქნება, ენათმეცნიერების დარგად იგი შეუძლებელია იქნეს მიჩნეული.

აქ აღძრულ კითხვებზე ერთგვარი პასუხი უკვე გაცემული გვაქვს იმ სქემატურ მსჯელობაში, რაც ამ საკითხთა აღწუსხვას წინ უძღვის.

ჭეოვანი სისრულით ამ პრობლემატიკის განხილვა გულისხმობს წინასწარ რიგი ძირითადი საკითხის მონოგრაფიულ შესწავლას. ეს საკითხებია: ფორმისა (სტრუქტურისა) და შინაარსის (ფუნქციის) საკითხი; მორფოლოგიური, სინტაქსური და სემასიოლოგიური კატეგორიის რაობის საკითხი, ენობრივი ერთეულის საკითხი იგვევობის საკითხთან დაკავშირებით, ენათმეცნიერების დარგთა რაოდენობისა და ურთიერთობის საკითხი.

სანამ ეს არაა გაცემებული, შეიძლება საკითხის წინასწარი გადაწყვეტა გვექონდეს, და მთავარ ამოცანად რჩება იმ პრინციპთა ცხადყოფა, რომელთაც უნდა უზრუნველყონ ხსენებულ საკითხთა მეცნიერული გადაწყვეტა.

ზემოთქმულიც ამ პრინციპთა ჩვენებას ისახავს მიზნად.

ენათმეცნიერების ფილოსოფიური საკითხების შესახებ¹

1. ემპირიული მეცნიერებები ისტორიულად ფილოსოფიაში ჩაისახა, შეძლე კი გამოეყო მას და დამოუკიდებელ დარგებად ჩამოყალიბდა. არისტოტელეს ფილოსოფია ძველი დროის მეცნიერული ცოდნის ენციკლოპედიას წარმოადგენდა.

ახალი დროის მეცნიერებები (გეოლოგია, ბიოლოგია, ენათმეცნიერება, ფსიქოლოგია...) კვლევას ემპირიული მასალის ანალიზით, კონკრეტულ კანონზომიერებათა დადგენით იწყებენ.

მაგრამ მეცნიერება ემპირიული ცოდნით არ ამოიწურება. მეცნიერების განვითარების პროცესში აუცილებლად დაისმის მოპოვებული ცოდნის თეორიული გააზრების, ძირითად ცნებათა ანალიზის ამოცანა.

ემპირიული მეცნიერება თეორიის გარეშე ვერ იარსებებს. ამა თუ იმ მეცნიერების თეორია არის სწორედ მისი ფილოსოფია.

ემპირიული ცოდნა მისი თეორიული გააზრების გარეშე ბრმა იქნებოდა. თეორია კი, თავის მხრივ, ზუსტი ფაქტობრივი მასალისა და ემპირიულად დადგენილ კანონზომიერებათა გარეშე უსაგნო გამოვიდოდა.

მეცნიერულად უსაფუძვლოა როგორც ბრმა ემპირია, ისე უსაგნო თეორია.

2. ენათმეცნიერების ფილოსოფიურ საკითხებს ხშირად აიგივებენ ენის თეორიის ფილოსოფიურ საკითხებთან.

ასეთი შეზღუდვა გაუმართლებლად გვეჩვენება. ამ შემთხვევაში გაუთვალისწინებელი რჩება ენის შესახებ მეცნიერების არსებითი საკითხები, როგორცაა: ლინგვისტური ერთეულებისა და მათა შესწავლის ასპექტ-

¹ წაკითხვლია მოხსენებად საქავშირო საქანათმეცნიერო კონფერენციაზე მოსკოვში 1974 წ. 11 ნოემბერს. რუსული ტექსტი—იხ. Известия О.Э.И. АН СССР, ტ. XXXII (1974). ნაკვ. 4, გვ. 312 — 319.

წინამდებარე ქართული ტექსტი დაეზექდა იბეიკელ-კავასიურ ენათმეცნიერებაში, ტ. XX (1979), გვ. 5 — 20.

ბის (დონეების) პრობლემა, ენის ანალიზის სპეციალური მეცნიერების პრობლემა, ენათმეცნიერების აგებულების პრობლემა (გარეგანი და შინაგანი ლინგვისტიკა, დარგობრივი შედგენილობა და დარგების ურთიერთობა), ლინგვისტური ცოდნის ხასიათი (ბუნება) და ენათმეცნიერების ადგილი მეცნიერებათა სისტემაში.

აღნიშნული საკითხები წარმოადგენს ენის შესახებ მეცნიერების არსებით საკითხებს. მათ ვერ განვიხილავთ ენის თეორიაში, მაგრამ არ შეიძლება არ განვიხილოთ ენათმეცნიერების თეორიაში.

3. ენათმეცნიერების თეორია ენათმეცნიერების შემადგენელი ნაწილია. ენათმეცნიერების თეორია შესაძლებელია მხოლოდ ენათმეცნიერების არსებობის პირობებში (მაშინ, როდესაც „ენის ფილოსოფია“ ენათმეცნიერების არსებობას არ საკიროებს: ის შეიქმნა ენის შესახებ მეცნიერების შექმნამდე დიდი ხნით ადრე).

ენათმეცნიერების თეორია შეიძლება დამუშავდეს ენათმეცნიერული შესწავლის საფუძველზე, ე. ი. სამეცნიერო-კვლევითი პრაქტიკის შედეგების გათვალისწინების საფუძველზე. ამაშია ენათმეცნიერების თეორიის განსხვავება ენის ფილოსოფიისაგან.

ენათმეცნიერების თეორია ვითარდება კვლევითი პრაქტიკის განვითარებასთან ერთად. რაც უფრო ბევრი ენაა ნაკვლევითი და რაც უფრო განსხვავებულია მათი სტრუქტურა, მით უფრო მდიდარი აღმოჩნდება ენათმეცნიერების თეორია.

მეორე მხრივ, ენათმეცნიერების თეორია, როგორც ენათმეცნიერების ნაწილი, მოწოდებულია ხელი შეუწყოს ენის შესწავლის სამეცნიერო პრაქტიკის გაუმჯობესებას, ენის შესახებ მეცნიერების განვითარებას: ნაწილი („ენის შესახებ მეცნიერების თეორია“) ემსახურება მთელს („ენის შესახებ მეცნიერებას“).

4. ენათმეცნიერების თეორია, რომელსაც ჩვეულებრივ „ზოგად ენათმეცნიერებას“ უწოდებენ, ენის შესახებ მეცნიერების ურთულესი ნაწილია!

შესწავლილია ასობით ენა — მათი ფონეტიკური შედგენილობა, მორფოლოგია, სინტაქსი, ლექსიკა, ხშირად მათი ისტორიაც გამოკვლეულია. მაგრამ არა გვაქვს საყოველთაოდ აღიარებული განმარტება ისეთი ცნებებისა, როგორცაა: მეტყველება და ენა, სტრუქტურა და ფუნქცია, მნიშვნელობა და აზრი, დარგობრივი შედგენილობა

და დარგთა ურთიერთობა, ენის შესახებ მეცნიერების ხასიათი (ჰუმანიტარული მეცნიერებაა თუ საბუნებისმეტყველო)...

5. ჩვენს დროში არაჩვეულებრივი სიჭრელე შეინიშნება ენათმეცნიერების თეორიის ძირითად პრობლემათა და ცნებათა გაგებაში.

ერთნი ამას ინტენსიური განვითარების მაჩვენებლად მიიჩნევენ, სხვები კი ამ სიჭრელეში კრიზისის გამოვლენას ხედავენ.

როგორი კვალიფიკაცია არ უნდა მიეცეს ამ სიჭრელეს, ერთი აშკარაა: საქმე გვაქვს „დუღილის“ პროცესთან. ამას თან ახლავს დიდი ნაკადი ახალი ინფორმაციისა, რომელიც არაერთგვაროვანია თავისი მიზანდასახულობისა და ამოსავალი დებულებების მიხედვით, ხშირად კი მეტნაკლებად გაუგებარია როგორც ერთი, ისე მეორე თვალსაზრისით.

სიჭრელე, რომელიც ენათმეცნიერებაში შეიმჩნევა, ორი სახის მიზეზითაა შეპირობებული. ერთი მხრივ, ესაა საკითხები, რომელთა დადარსებითი ან უარყოფითი დასაბუთებლობა, ის, რომ გადაწყვეტილი არაა რიგი ისეთი საკითხი, როგორცაა: ენის სისტემის აღწერის პრინციპები, ისტორიული წარსულის რეკონსტრუქციის გზები და შესაძლებლობები, კონტაქტისა და ურთიერთმოქმედების როლი ენათა განვითარების პროცესში... მეორე მხრივ, არცთუ მცირეა ექსტრალისტიკური მიზეზები ის როლი: იგულისხმება ის ტენდენციები, რომლებიც მეოცე საუკუნის მეცნიერებისათვის არის დამახასიათებელი (ანტიპოზიტივიზმი, ანტიისტორიზმი, ფენომენოლოგიის პრინციპები...).

6. ენათმეცნიერების თეორიის საკითხები მჭიდროდ არის ერთმანეთთან დაკავშირებული. მაშასადამე, არ შეიძლება მათი გადარწმუნება ერთმანეთისაგან მოწყვეტით, „რეგიონალურად“.

მეცნიერების თეორია არ შეიძლება არ იყოს სისტემური, მით უფრო, რომ ანალიზის საგანი — ენა, თავის ყველა რგოლში სისტემას წარმოადგენს.

ფუნდამენტური საკითხების სისტემური გადარწმუნება გულისხმობს მთლიანი კონცეფციის არსებობას.

7. საბჭოთა მეცნიერების ზოგადპრინციპული დებულებების ერთიანობა სრულიადაც არ გამორიცხავს სხვადასხვაგვარი კონცეფციების არსებობას, არ გამორიცხავს ენის შესახებ მეცნიერების პრობლემათა სხვადასხვაგვარ გაგებას; სხვადასხვა ენათმეცნიერულ სკოლებს ისევე აქვს არსებობის უფლება საბჭოთა მეცნიერებაში ენის შესახებ, როგორც სხვა მეცნიერებებში.

ქვემოთ წარმოდგენილი მსჯელობა ენათმეცნიერების თეორიის ძირითად საკითხებზე ჩვენ გვესახება, როგორც ამ საკითხების ერთ-ერთ

თ ი შ ე ს ა ძ ლ ო გ ა დ ა წ ყ ვ ე ტ ა , ე რ თ - ე რ თ ი , მაგრამ ა რ ა
ე რ თ ა დ ე რ თ ი .

როდესაც ენის სპეციალისტი პრეტენზიას აცხადებს „ერთადერთ გა-
დაწვევებაზე“, ამით იგი ხელს უწყობს ცალკეულ სპეციალისტთა მონო-
პოლიის შექმნას, რაც, როგორც ისტორიამ გვაჩვენა, ნაკლებად უპა-
სუხვებს ენის შესახებ საბჭოთა მეცნიერების განვითარების ინტერესებს.

8. ენა არ არის მხოლოდ ენათმეცნიერების შესწავლის ობიექტი. ენო-
ბრივი ფენომენი განსაკუთრებით. რთულია: ა ზ რ ი (ფ ს ი ქ ი კ უ რ ი
მ ო ვ ლ ე ნ ა) ხორცს იხსამს ბ გ ე რ ა შ ი (ფ ი ზ ი კ უ რ მ ო ვ ლ ე-
ნ ა შ ი), რომელსაც ხმარობენ როგორც ენობრივი კოლექტივის უ რ თ ი-
ე რ თ ო ბ ი ს ი ა რ ა ღ ს (ს ა ზ ო გ ა დ ო ე ბ რ ი ვ ი მოვლენა).

ენობრივი ფენომენის სიძნელე განსაზღვრავს მისი შესწავლის მრავ-
ალსაპექტიანობას. ენის სხვადასხვა მხარის შესწავლის შედეგად სხვადა-
სხვა დროს შეიქმნა (ენათმეცნიერების გარდა): ე ნ ის ფ ი ლ ო ს ო ფ ი ა,
ე ნ ის ფ ს ი ქ ო ლ ო გ ი ა, მ ე ტ ყ ვ ე ლ ე ბ ის ფ ი ზ ი ო ლ ო-
გ ი ა, ე ნ ის ს ო ც ი ო ლ ო გ ი ა (სოციოლანგვისტიკა), კ ი ბ ე რ -
ნ ე ტ ი კ უ ლ ი (resp. სიანეინრო, გამოთვლა...ი) ლინგვისტიკა (ეს ტერ-
მინები ჭერჯერობით არ არის დადგენილი და, ამდენად, ერთგვარად პი-
რობითია).

9. ე ნ ის ფ ი ლ ო ს ო ფ ი ა ევროპაში ჩაისახა კლასიკურ ბერძნულ ფი-
ლოსოფიაში: ჭერ კიდევ ჩვენს წელთაღრიცხვამდე რამდენიმე საუკუნით
ადრე ბერძნული ფილოსოფია სწავლობდა არა მხოლოდ ისეთ თეორიულ
საკითხებს, როგორიცაა სახელის მიმართება მის მიერ აღნიშნულ საგან-
თან (ე. ი. სვამდა ენობრივი ნ ი შ ნ ის პრობლემას), არამედ ფილოსოფიამ
შექმნა გრამატიკის ისეთი ცნებები და ტერმინება, როგორიცაა: „სახელი“,
„ზმნა“, „ბრუნვა“, „პირდაპირი ბრუნვა“, „ირიბი ბრუნვა“... ეს გასა-
გებია: ბერძნულ ფილოსოფიაში აზროვნებასა და მეტყველებას განი-
ხილავდნენ გა უ ლ დ ი ფ ე რ ე ნ ც ი რ ე ბ ლ ა დ, როგორც ერთს
მთლიანობას: არისტოტელეს ლოგოკაში კი („ანალტიკაში“) ლოგიკურ
ცნებათა დეფინიციის დროს „გრამატიკულა“ გადახლართულია „ლოგი-
კურთან“ (მაგალითად, „ლოგოსა“ არისტოტელესთან არის „აზრაც“ და
აზრის სიტყვიერი გამოხატულება — „წინადადება“). თუ XIX საუკუ-
ნეში ლ ო გ ი ზ ი რ ე ბ უ ლ ი გრამატიკა გვქონდა, აქ გ რ ა მ ა ტ ი-
ზ ი რ ე ბ უ ლ ლოგიკასთან გვაქვს საქმე.

ფილოსოფიური აზრის შემდგომი განვითარების პროცესში, როცა
„ლოგიკური“ და „გრამატიკული“ თანამიმდევრულად განასხვავებს ერ-
თმანეთისაგან. „ა ზ რ ო ბ რ ი ვ ი ს ა“ და „ს ი ტ ყ ვ ი ე რ ი ს“ ურ-
თაერთობა უცვლელად დარჩა ფილოსოფიური რეფლექსიის საგნად.
ენის ა ბ ს ტ რ ა ქ ტ უ ლ ი თეორიები, რომლებსაც ფილოსოფოსები

ქმნიდნენ (ხშირად „ენის ცნების“ ანალიზის გზით), განსაზღვრავდნენ „რაციონალური ანუ საყოველთაო გრამატიკისა“ (XVII — XVIII სს.) და, აგრეთვე, ფილოსოფიური გრამატიკის (XVIII — XIX სს.) იდეათა განვითარებას; ენათმეცნიერების ჩამოყალიბების შემდეგ (XIX ს.) კი ენის ფილოსოფიური თეორიები გავლენას ახდენენ ყველა „ენის თეორიაზე“ ზოგადენათმეცნიერულ კონცეფციებში, იქნებოდა ეს ჰეგელიანელი შლაიხერის თეორია (XIX ს. 50-იანი წლები), პოზიტივისტ პაულის შეხედულებები (XIX ს. 80-იანი წლები), თუ სოციალურ-ფსიქოლოგიურ პრინციპებზე დაფუძნებული კონცეფცია სოსიურისა (XX ს. დასაწყისი), ანდა ჰიელმსლევის „გლოსემატიკა“ (XX ს. 40-იანი წლები). ეს უკანასკნელი არსებითად ენის ნეოპოზიტივისტურ ფილოსოფიურ თეორიას წარმოადგენს და არა „ენის თეორიას“, რომელიც ენის შესახებ ემპირიული მეცნიერების მონაცემებს უნდა ემყარებოდეს.

10. ენის ფსიქოლოგია ჩამოყალიბდა XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ლაცარუსისა და შტაინთალის ნაშრომებში, მათს ეთნოფსიქოლოგიაში („ხალხთა ფსიქოლოგიაში“ — «Völkerpsychologie»); საამისო ჟურნალი იყო «Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft», რომელიც ლაცარუსმა და შტაინთალმა დააარსეს (ტ. ტ. I — XX, 1860 — 1890). ენა „ხალხის სულის“ ნაყოფია: ფსიქოლოგია ახსნითი მეცნიერებაა (აქედან ფსიქოლოგიაში — არა მხოლოდ ჰუმანიტარულ მეცნიერებებში, არამედ — მათემატიკაშიც).

ვენდტის ეთნიკური ფსიქოლოგია («Völkerpsychologie», ტ. I, Die Sprache, I — II Th., ლაიფციგი, 1900) ენობრივი ფაქტებისა და პროცესების ფსიქოლოგიურ ინტერპრეტაციას განიხილავს, როგორც ერთ-ერთ საშუალებას კოლექტივის ფსიქოლოგიის (ეთნოფსიქოლოგიის) კვლევისას, — ე. ი. იმ რთული ფსიქიკური პროცესების შესასწავლად, რომლებიც — ვენდტის აზრით — ექსპერიმენტული გზით ვერ შეისწავლება (ექსპერიმენტულად — ვენდტის აზრით — შეიძლება ვიკვლიოთ მხოლოდ ელემენტარული ფსიქიკური პროცესები).

ახალ ნაშრომებში ენის ფსიქოლოგიის შესახებ (Fr. Kainz, «Psychologie der Sprache», ტ. ტ. I — IV, შტუტგარტი, 1954 — 1956) წარმოდგენილია ენის ფსიქოლოგიური თეორია, რომლის დებულებებიც ზოგადი ენათმეცნიერებისათვისაც ფასეულაა.

ცალკე უნდა გამოიყოს ის ნაშრომები, რომლებშიც ენის ფსიქოლოგია მჭიდროდ უკავშირდება ენის ფილოსოფიას: კ. ბიულერის „ენის თეორია“ (K. Bühler, «Sprachtheorie», იენა, 1934); ანტ. მარტის „გამოკვლევები ზოგადი გრამატიკისა და ენის ფილოსოფიის დაფუძნებისათვის“ (Ant. Marty, «Untersuchungen zur Grundlegung der allgemeinen Grammatik und Sprachphilosophie», ჰალე, 1908)...

იგივე ითქმის აგრეთვე ენის ფილოსოფიის უდიდესი წარმომადგენლის ვილჰელმ ჰუმბოლდტის შესახებაც; მას ჩვეულებრივ XIX საუკუნის ენათმეცნიერების ერთ-ერთ ფუძემდებლად თვლიან. ვ. ჰუმბოლდტის უმნიშვნელოვანესი ნაშრომი „ხალხთა ენების აგებულების სხვადასხვაობისა და მისი გავლენის შესახებ კაცობრიობის გონითს განვითარებაზე“ (*Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaus und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*), გამოიცა ავტორის სიკვდილის შემდეგ 1848 წელს) უდავო ინტერესს იწვევს ენის ფსიქოლოგიის თვალსაზრისითაც. ნეოჰუმბოლდტიანელობა ერთ-ერთი გავლენიანი მიმართულებაა თანამედროვე ენათმეცნიერებაში (ლ. ვაისგერბერი...).

11. როცა „მეტყველების ფიზიოლოგიის“ შესახებ ვლაპარაკობთ, მხედველობაში გვაქვს არა სამეტყველო ბგერათა არტიკულაცია, რომელიც ფონეტიკაში შეისწავლება, არამედ კონცეფცია, რომლის თანახმადაც მეტყველება ს განიხილავენ როგორც „პირობით-რეფლექტორულ მოქმედებას“, ხოლო ენას — როგორც მეორე სასიგნალო სისტემას (ი. პავლოვი, ლ. ორბელი, ს. დობროგაევი).

ენის სოციოლოგია (სოციოლინგვისტიკა), როგორც დამოუკიდებელი დისციპლინა, ჩვენს დროში ყალიბდება.

კიბერნეტიკული (გამოთვლითი) ლინგვისტიკა, ბუნებრივია, შეიძლებოდა გაჩენილიყო მხოლოდ კიბერნეტიკის, როგორც დამოუკიდებელი სამეცნიერო-ტექნიკური დისციპლინის, ჩამოყალიბების შედეგად (ვინერი, 1948).

ამრიგად, ენათმეცნიერება ისევე ვერ ამოწურავს ენის ყოველმხრივ ანალიზს, როგორც შეუძლებელია დედამიწის ქვემსწავლელები მეცნიერებები დავიყვანოთ მხოლოდ გეოლოგიაში, ანდა მხოლოდ გეოგრაფიაში.

12. ენის ფილოსოფია, ენის ფსიქოლოგია, მეტყველების ფიზიოლოგია, სოციოლინგვისტიკა, ისევე როგორც ენათმეცნიერება, ბუნებრივ ენებს შეისწავლიან.

მათგან განსხვავებით, კიბერნეტიკულ ლინგვისტიკას, რომელიც ენას ინფორმაციის თეორიის თვალსაზრისით განიხილავს, თავის ობიექტად აქვს „ფორმალური ენები“, მანქანებს შეუძლია მხოლოდ ფორმალურებული (და არა ბუნებრივი) ენების გამოყენება.

კიბერნეტიკული ლინგვისტიკა სწავლობს ენას მისი თანამედროვე მდგომარეობაში: ენის ისტორია მას სრულებით არ სჭირდება; კიბერნეტიკულ ლინგვისტიკაში არ დაისმის საკითხი, რა მიმართება-

შეაბუნებრივი ენების ფაქტები აზროვნებასთან; მოხსნილია აგრეთვე ენის ფაქტების ინდუქციური კვლევის საკითხი.

კიბერნეტიკული ლინგვისტიკა ახალი სამეცნიერო დისციპლინაა, ძალიან მნიშვნელოვანი პრაქტიკული ამოცანების თვალსაზრისით, რომლის გადაწყვეტასაც ის ემსახურება (მაგ., ავტომატური თარგმანი ერთი ენიდან მეორეზე): მაგრამ იგი სრულიად განსხვავებულია (შესწავლის საგნის, შესწავლის მეთოდების მიხედვით) ენათმეცნიერებისაგან (ჰუმანიტარული მეცნიერებისაგან ბუნებრივი ენის შესახებ).

3. ეს ახალი დისციპლინა, კიბერნეტიკული ლინგვისტიკა, ვერ შეეცვლის ენათმეცნიერებას, როგორც ჰუმანიტარულ მეცნიერებას, დაახლოებით ისევე, როგორც ატომური ფიზიკა ვერ შეეცვლის მოლეკულურ ფიზიკას, ანდა, ვთქვათ, მათემატიკური ლოგიკა — ლოგიკას (ფორმალურს, დიალექტიკურს). ანდა, გეოფიზიკა — გეოლოგიას.

შეუძლებელია ჰუმანიტარული და კიბერნეტიკული ლინგვისტიკის გაერთიანება ერთ სამეცნიერო დისციპლინად, იმდენად არსებითია მათ შორის განსხვავება ენის, როგორც შესასწავლი საგნის გაგებაში („ბუნებრივი ენა“ — „ხელოვნური ენა“); დიდი აგრეთვე განსხვავება იმ სპეციალურ მეთოდებს შორის, რომელთა საშუალებითაც ყოველი მათგანი შეისწავლის ენას („ინდუქცია“ — „ბუნებრივი ენის“ შესასწავლად, „დედუქცია“ — „ფორმალისებული ენისათვის“).

საბჭოთა მეცნიერების ზოგადმეთოდოლოგიური პრინციპების მიხედვით, ბუნებრივი ენა ლინგვისტიკამ, როგორც ჰუმანიტარულ მემეცნიერებაში, არ შეიძლება უარი თქვას ენის განვითარების პრინციპზე, ისტორიზმის პრინციპზე.

ასევე შეუძლებელია უარი თქვას მენტალიზმზე ენისა და აზროვნების ურთაერთობის პრობლემის კვლევისას: საბჭოთა ფსიქოლოგია აღიარებს ფსიქიკურ მოვლენათა სპეციფიკურობას (და სწორედ ამით არსებითად უარყოფს ბიპევიორისტული ფსიქოლოგიის ფიზიკალიზმსა (მექანიციზმს) და შესაბამისად — ენის ბიპევიორისტულ ინტერპრეტაციას).

კიბერნეტიკული ლინგვისტიკა, ბუნებრივია, იყენებს იმ კანონზომიერებებს, რომლებიც ჰუმანიტარული ლინგვისტიკის მიერ არის დადგენილი, და — პირიქით (ისევე, მაგალითად, როგორც გეოფიზიკა იყენებს გეოლოგიის მონაცემებს, და — პირიქით).

კანონზომიერია ბუნებრივი ენა, როგორც სხვადასხვა დონის ერთეულთა (ბგერათა, სიტყვათა, შესიტყვებათა...) სიმრავლე, შეისწავლოთ კვანტიტატიური მეთოდებითაც, მაგრამ ამით სრულიადაც არ

გამორიცხება ენობრივი ფაქტების აზრობრივი მხარის კვალიტატიური ინტერპრეტაციის აუცილებლობა.

14. ბუნებრივი ენა (§ 12) ენის ფილოსოფიის, ენის ფსიქოლოგიის, სოციოლინგვისტიკის, მეტყველების ფიზიოლოგიის შესწავლის საგანია. მაგრამ ამ დისციპლინათა ურთიერთობა ენათმეცნიერებასთან, როგორც ჰუმანიტარულ მეცნიერებასთან ენის შესახებ, არ ქმნის ალტერნატივას: ან ერთი, ან მეორე; ენის ფილოსოფია იყო და რჩება ფილოსოფიის ნაწილად, ენის ფსიქოლოგია — ფსიქოლოგიის ნაწილად, მეტყველების ფიზიოლოგია — ფიზიოლოგიის ნაწილად.

„ზოგადი ენათმეცნიერება“ კი, როგორც ენათმეცნიერების თეორია, ბუნებრივია, რომ ენათმეცნიერების ნაწილს წარმოადგენდეს.

„ენათმეცნიერების თეორია“ შეიძლება არსებობდეს მხოლოდ მაშინ, თუ არსებობს ენათმეცნიერება, „ენის ფილოსოფია“ კი წარმოიშვა დიდი ხნით ადრე ენათმეცნიერების წარმოშობამდე. იგი ენათმეცნიერების არსებობას არ საკიროებს; მისთვის საკმარისია არსებობდეს ენა, რათა შესაძლებელი იყოს „ენის ცნების“, „ენის იდეის“ ანალიზი.

15. ენათმეცნიერება ინტეგრალური მეცნიერებაა ბუნებრივი ენის, მათი სტრუქტურისა და ფუნქციის შესახებ (სტატიკაშიც და დინამიკაშიც).

დაპირისპირებები (ანტინომიები): ექსპრესიული (ინტრაინდივიდუალური) — საკომუნიკაციო (ინტერინდივიდუალური) ფუნქციები, მეტყველება — ენა, სინქრონია — დიაქრონია (სტატიკა — დინამიკა), სტრუქტურა — ფუნქცია — წარმოიქმნა განსაზღვრულ ისტორიულ პირობებში, მაგრამ ისინი არ შეიცავენ ისეთ დებულებებს, რომ ლოგიკურად გამორიცხავდნენ ერთმანეთს. პირობით, ისინი ორგანულად ერწყმიან და ავსებენ ერთმანეთს.

ენის ფუნქციათა მიხედვით დახასიათებისას არაიშვიათად უპირისპირებენ ერთმანეთს საკომუნიკაციო (ინტერინდივიდუალური), ექსპრესიული (ინტრაინდივიდუალური) და ობიექტივაციის (აღმნიშვნელის დამოკიდებულება აღსანიშნთან) ფუნქციებს.

ენა, რომელიც აღარ არის ურთიერთობის საშუალება, არ შეიძლება შეინარჩუნონ აზრის ჩამოყალიბებებს იარაღად და — შესაბამისად — აღარც ობიექტივაციის საშუალებად.

საკომუნიკაციო ფუნქციის წამყვანი როლი ჩანს იმაშიც, რომ ენა, რომელიც აღარ არის ურთიერთობის იარაღი, აღარც ვითარდება.

მავრამ ენა რომ მხოლოდ საკომუნიკაციო ფუნქციაზე დაიყვანოთ და გამოვიტყოს მისი ექსპრესიული ფუნქცია, ეს იქნებოდა ბიპევიორისტული ფიზიკალიზმის (ბლუმფილდის) პოზიციაზე დადგომა.

მეორე მხრივ, თუ ექსპრესიულ ფუნქციას ჩავთვლით განმსაზღვრელად და ენას განვიხილავთ როგორც „ინდივიდუალურ შემოქმედებას“, მივიღებთ უფრო ცალმხრივ, ნაკლოვან კონცეფციას (ფოსლერის ესთეტიზმი).

საკომუნიკაციო ფუნქციის წამყვანი როლის აღიარებით არ გამოირიცხება ორი დანარჩენი ფუნქცია: მათი დაპირისპირება გაუმართლებელია.

ანალოგიურ ვითარებასთან გვაქვს საქმე ენისა და მეტყველებების დაპირისპირების შემთხვევაში. ენა გამოვლინდება მეტყველების აქტებში. ენა ყალიბდება როგორც მეტყველების აქტების დანალექი მეხსიერებაში. ამიტომ ენაში არაფერია ისეთი, რაც ადრე მეტყველებებისაში არ ყოფილიყო. ენა შეისწავლება მხოლოდ მეტყველების საშუალებით მეტყველების ფაქტებში (სხვაგვარად ენა მიუწვდომელია). კერძოდ, სისტემურობა ენაში არსაიდან გაჩნდებოდა, რომ ის არ იყოს დამახასიათებელი მეტყველების აქტისათვის. ბუნებრივია გავარჩიოთ „მეტყველება“ და „ენა“, მაგრამ მათი (resp. „მეტყველების ლინგვისტიკისა“ და „ენის ლინგვისტიკის“) დაპირისპირება ისეთი საფუძველი არ არსებობს.

16. ენა (სამეტყველო ნიშანთა) სისტემაა. „სისტემის“ ცნება გახაზავს მთლიანობას, რომელიც შეპირობებულია ენის ელემენტების შინაგანი ურთიერთკავშირით.

„მთლიანობის“ ცნებას ენის მიმართ იყენებდნენ დიდი ხნით ადრე, ვიდრე ტერმინი „სისტემა“ დამკვიდრდებოდა ენათმეცნიერებაში (რაც ფილდეს სოსიურის სახელთან არის დაკავშირებული).

ენობრივი ნიშნები (სიტყვები, შესიტყვებები, წინადადებები) მასალის მიხედვით ფიზიკურია, დანიშნულების მიხედვით — სოციალური. რაკი ეს ნიშნები სოციალურია, მათ აქვთ მნიშვნელობა.

ენობრივი ნიშნები ფიზიკური რომ არ იყვნენ, მათი გამოყენება ურთიერთობის საშუალებად შეუძლებელი იქნებოდა. მათ მნიშვნელობა რომ არ ჰქონდეს, მაშინ ისინი საბუნებისმეტყველო მეცნიერებაა შესწავლის ობიექტები იქნებოდნენ (ასეცაა დესკრიფციულ ენათმეცნიერებაში, აქედან — ფიზიკალიზმი).

ენისა და აზროვნების ურთიერთობის პრობლემა (ენათმეცნიერებისათვის) „მნიშვნელობის“ პრობლემაში ვლინდება. მნიშვნელობა (გაგებული მენტალისტურად და არა ბიპევიორისტულად) ერთ-ერთი საყრ-

დ ე ნ ი ც ნ ე ბ ა ა არა მხოლოდ ს ე მ ა ს ი ო ლ ო გ ი ი ს ა, არამედ მორფოლოგიისაც (რომელიც სწავლობს სიტყვების, როგორც სტრუქტურული ერთეულების, ფუნქციებს).

17. მნიშვნელობად არ შეიძლება ჩაითვალოს არც „წ ა რ მ ო დ გ ე ნ ა“, რომელსაც სიტყვა იწვევს, არც „ცნება“, რომლის აღმნიშვნელი ტერმინიც არის სიტყვა. აზროვნების ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის მონაცემები გვიჩვენებენ, რომ „წარმოდგენა“ არის მნიშვნელობის შექმნის აქტი, მაგრამ არა აუცილებელი კორელატი; ამასთან ის სხვადასხვა პირებთან სხვადასხვა სახით წარმოგვიდგება, შეიძლება ერთსა და იმავე პირთანაც სხვადასხვანაირი იყოს (სხვადასხვა დროს). ცნებებით აზროვნებენ მეცნიერებაში. ყოველდღიურ ცხოვრებაში ჩვეულებრივი საგნების შესახებ აზროვნებენ არა „ცნებებით“, არამედ „წარმოდგენებით“, ე. წ. „ზოგადი წარმოდგენებით“ (ისიც „სახეებიანი აზროვნების“ პირობებში). ექსპერიმენტულად დამტკიცებულია, რომ სიტყვის (ისევე როგორც წინადადების) მნიშვნელობა შეიძლება გაგებულ იქნეს კონკრეტული სახის არსებობის გარეშე („უსახო აზროვნება“, „სახეების გარეშე აზროვნება“ — ბინე, მესერი, კიულპე...).

სიტყვის „მნიშვნელობა“ ვეცით, თუ ვეცით, რასთან არის მიმართებაში ეს სიტყვა (რეალურ სინამდვილეში): ეს მ ი მ ა რ თ ე ბ ა წარმოდგენს სიტყვის მნიშვნელობას. თუ სიტყვის მნიშვნელობა შეიცვალა, ეს იმას ნიშნავს, რომ შეიცვალა მიმართება: თუ წინათ სიტყვა ერთ ფაქტთან იყო მიმართებაში, აქლა სხვასთან იქნება მიმართებაში („კონიაკი“ — ქალაქია საფრანგეთში, სადაც კონიაკს ამზადებდნენ; „კონიაკი“ იქცა გარკვეული მაგარი სასმელის სახელად: სიტყვა „კონიაკის“ მნიშვნელობა იცვალა, ქალაქი სასმელად კი არ ქცეულა, შეიცვალა მხოლოდ „კონიაკ“ სიტყვის მ ი მ ა რ თ ე ბ ა აღსანიშნთან).

თუ ლ ე ქ ს ი კ უ რ ი მ ნ ი შ ვ ნ ე ლ ო ბ ა „მიმართებას“ წარმოადგენს, „გრამატიკული მნიშვნელობა“ გულისხმობს „მ ი მ ა რ თ ე ბ ა ს მ ი მ ა რ თ ე ბ ა თ ა შ ო რ ი ს“: „ამხანაგის ძმა“ — შდრ. „ძმის ამხანაგი“ „ფილოსოფიის ისტორია“ — შდრ. „ისტორიის ფილოსოფია“.

მიმართება მიმართებათა შორის ს ი ტ ყ ვ ი ს აგებულებას წარმოაჩენს. რამდენადაც როგორც ლექსიკური, ისე გრამატიკული მნიშვნელობაც მიმართებებს წარმოადგენენ, იხსნება პ რ ი ნ ც ი პ უ ლ ი განსხვავება ამ მიმართებებს (მნიშვნელობებს) შორის: მართებულია ამ ცნებათა გარჩევა როგორც პ ი რ ვ ე ლ ა დ ი და მ ე ო რ ე უ ლ ი ხასიათის მიმართებებისა.

ფორმანტი ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული საშუალებაა სიტყვებს შორის დამოკიდებულების გამოსახატავად, ერთ-ერთი, მაგრამ არა ერთადერთი: დამოკიდებულება შეიძლება გამოიხატოს სინ-

ტაქსური საშუალებებით (სიტყვათა რიგი...), ფონეტიკური საშუალებებით (ინტონაცია).

ცოტა როდია ენები, რომელთაც ფორმანტები არა აქვს. ა რ ს ე ბ ბ ს ე ნ ე ბ ი მ ო რ ფ ო ლ ო გ ი ი ს გ ა რ ე შ ე, მაგრამ არა რ ს ე ბ ბ ს ე ნ ე ბ ი ს ი ნ ტ ა ქ ს ი ს გ ა რ ე შ ე.

განვითარებული მორფოლოგიური სისტემის მქონე ენებში (მაგ., ლათინური, რუსული, ქართული...) მორფოლოგია წარმოშობისდაკვალად (გ ე ნ ე ტ უ რ ა დ) სინტაქსიდან მომდინარეობს, ს ი ს ტ ე მ ა ტ უ რ ი ა ლ წ ე რ ი თ ი ა ნ ა ლ ი ზ ი ს თ ვ ა ლ ს ა ზ რ ი ს ი თ კ ი ს ი ნ ტ ა ქ ს ი ს თ ა ვ ი ს ე ბ უ რ ე ბ ა ნ ი მ ო რ ფ ო ლ ო გ ი ი თ გ ა ნ ი ს ა ზ ლ გ რ ე ბ ა.

118. ენობრივი ნიშნები შეიძლება მოტივაციის მქონე იყოს, თუმცა ნიშანთა უმეტესობა ამჟამად მოტივირებული არ არის: „ორი“, „სამი“, „ოთხი“, „ხუთი“, „ექვსი“, „შვიდი“, „რვა“ არ არის მოტივირებული (არ ვიცით, რატომ ჰქვია ამ რიცხვს ეს სახელი); „ოთხმოცი“ მოტივირებულია: $80 = 4 \times 20$ ... მოტივაცია სხვადასხვა ენაში შეიძლება სხვადასხვა იყოს: შდრ. რუს. восемьдесят „ოთხმოცი“ — $80 = 8 \times 10$.

ამოსავალი მოტივაცია დროთა განმავლობაში იკარგება: სიტყვის დეტიმოლოგიზაცია ხდება.

ყველა სიტყვა მოტივაციანი რომ იყოს და ამასთან ყველა ენაში ერთგვარად, მაშინ ენობრივი ნიშნები პირობითი არ იქნებოდა.

ენობრივი ნიშანი საგანს აღნიშნავს. საგნის „წარმოდგენა“ („აღქმა“) საგანს ასახავს. ენობრივი ნიშნები საგანს რომ ასახავდნენ, ენისა და აზროვნების ერთიანობა გადაიქცეოდა ენისა და აზროვნების იგივეობად. „ენობრივი ნიშანი ასახავს“ და „წარმოდგენა (აღქმა) აღნიშნავს“ — პოლარულად საწინააღმდეგო დებულებებია. რეალურ ვითარებას არ უპასუხებს არც ერთი, არც მეორე.

119. ენა ნიშანთა დინამიკური სისტემაა: ენის ცვალებადობითაა შეპირობებული ენის სისტემისა და ენის ისტორიის, სინქრონიისა და დიაქრონიის ურთიერთობის პრობლემები.

ენის სისტემის სხვადასხვა რგოლები იცვლება არა ერთდროულად და არა ერთგვარი ტემპებით: ენის სისტემის განვითარების ყოველ ეტაპზე აღმოჩნდება სხვადასხვა ქრონოლოგიური დონის მოვლენები, ამიტომ შეუძლებელია ენის სისტემის გაგება მისი ისტორიის გაუთვალისწინებლად. ენის სისტემა დამოკიდებულია ისტორიაზე, თავის მხრივ სისტემას, მის თავისებურებებს, შეუძლია გავლენა მოახდინოს

ენაში ამა თუ იმ მოვლენის განვითარებაზე, თუმცა გაცილებით უფრო დიდია ენის ისტორიის გავლენა ენის სისტემაზე, ვიდრე ამ უკანასკნელის ზემოქმედება მის ისტორიაზე.

ენის სისტემის თანმიმდევრულად სინქრონიულ აღწერით ანალიზს არ შეუძლია ენის ისტორიის უგულებელყოფა (წინააღმდეგ შემთხვევაში იგი საკვლევი ფაქტების მექანიკურ რეგისტრაციად იქცეოდა).

ენის განვითარების პრობლემა — ენის განვითარების არსს, განვითარების პრინციპებს, შინაგანი სტრუქტურისა და გარეგანი ფაქტორების ურთიერთდამოკიდებულებას — არ შეიძლება ცენტრალური ადგილი არ ეკავოს საბჭოთა ენათმეცნიერების სისტემაში. თუ საბჭოთა მეცნიერების ზოგადმეთოდოლოგიური პრინციპებიდან ამოვალთ, განვითარების პრინციპი, ისტორიზმის პრინციპი არ შეიძლება კონსტრუქტურულად შეფასდეს, ე. ი. იმის მიხედვით, თუ რაგვარი ვითარება გვაქვს ზოგად ენათმეცნიერებაში.

ნეოგრამატიკოსების დემონსტრაციული ისტორიზმი თეორიაში — „მეცნიერულია მხოლოდ ისტორიული“ (პაული) — არ განხორციელებულა მათს კვლევით პრაქტიკაში, „ინდოევროპულ ენათა შედარებით გრამატიკაში“. შედარებით ანალიზი ისტორიის საიმედო საშუალება უნდა იყოს. ხოლო თუ შედარებითი ანალიზი თავისთავადი მნიშვნელობის „ხელოვნებად“ იქცევა, იგი წარმოშობს რეკონსტრუქციებს, რომლებსაც არაფერი შეესაბამება ენის ნამდვილ ისტორიაში.

„ფუძე-ენის“ რეალურობის აღიარება არ ნიშნავს იმას, რომ შესაძლებელია აღვადგინოთ ეს „ფუძე-ენა“. შეიძლება აღვადგინოთ ცალკეული ენობრივი ფაქტები, სხვადასხვა ქრონოლოგიური დონის ენობრივი პროცესები. მაგრამ მთლიანად „ფუძე-ენის“ აღდგენა — ეს ისეთი ამოცანაა, რომელსაც პრინციპულად არ შეიძლება ჰქონდეს დადებითი გადაწყვეტა.

„წინარე ენის“ — მისი ფონემური შედგენილობის, მორფოლოგიური ინვენტარის, ფუძის აგებულების — რეკონსტრუქციის ცდები თავისთავად, კაცმა რომ თქვას, უწყინარი საქმიანობაა, მაგრამ ენათა რეალური ისტორიის თვალსაზრისით იგი მოკლებულია ყოველგვარ შემეცნებით ღირებულებას.

20. ენათმეცნიერება არ ამოიწურება ენის ისტორიით: სისტემა ის აღწერითი ანალიზი ენის მეცნიერული შესწავლის აუცილებელი შემადგენელი ნაწილია.

მაგრამ ენათმეცნიერება ისტორიზმის გარეშე დაკარგავდა იმ მნიშვნელობას, რომელიც მას, როგორც ზუსტ ჰუმანიტარულ მეცნიერებას,

აქვს კულტურის ისტორიისა და აზროვნების ისტორიისათვის.

სიტყვის ეტიმოლოგია, რომელიც დიდ მეცნიერულ ინტერესს იწვევს არა მხოლოდ ენის ისტორიის თვალსაზრისით, არამედ კულტურის ისტორიისა და აზროვნების ისტორიისთვისაც, ორგანულადაა დაკავშირებული ისტორიულ-შედარებით ენათმეცნიერებასთან, ენათა დიაქრონიულ და არა სინქრონიულ შესწავლასთან.

ისტორიული ენათმეცნიერების ნაკლი ისეა, რომ იგი ისტორიულია, არამედ ის, რომ იგი არასაკმარისად ისტორიულია: ენათმეცნიერთა განკარგულებაშია მხოლოდ დივერგენციის პროცესების საკვლევი მეთოდები, მაგრამ არ მოგვეპოვება სპეციალური მეთოდები კონვერგენციის პროცესების შესასწავლად („არეალურ ლინგვისტიკას“ მხოლოდ ნაწილობრივ თუ შეუძლია ამ ხარვეზის ამოვსება. „ენათა კავშირის“ ცნება გაუგებრად ტოვებს იმას, რაც ისედაც გაუგებარი იყო: საანალიზო მოვლენათა ისტორიას).

„ენა ნიშნათა დინამიკური სისტემა“ — ეს არსებითი მნიშვნელობის დებულებაა. ამ დებულებიდან გამომდინარეობს, რომ ისტორიზმის პრინციპი ენის შესწავლაში ენის არსითაა შეპირობებული და, ამდენად, ენის ისტორიას ვერ გავუტოლებთ დიაქრონიას, როგორც რაღაც „სხვადასხვადროულს“.

„წინარე ენის დონის“ რეკონსტრუქციები ფულის ისეთ ნიშნებს მოგვაგონებს, რომლებიც ვალუტით უზრუნველყოფილი არ არის.

ამ თვალსაზრისით ძალზე! დამახასიათებელია ის ვითარება, რომელიც შეიქმნა ინდოევროპეისტიკაში ახლად აღმოჩენილი ინდოევროპული ენის — ხეთების სამეფოს ძველი მკვდარი ენის, ნესიტურის ჩვენებათა გათვალისწინებისას (ამ 50 წლის წინ).

„ინდოევროპული წინარე ენის“ ფონემური შედგენილობის რეკონსტრუქცია და, კერძოდ, მისი ვოკალიზმისა და ლარინგალური ფონემების, მათი რაოდენობის დადგენა აუცილებელს ხდის დაზუსტდეს რეკონსტრუქციის რეალური შესაძლებლობანი, ოლონდ, რასაკვირველია, იმ პირობით, რომ გათვალისწინებული იქნება საჭიროება გამიიჯნოს ნამდვილი ისტორია განყენებულად ნააზრევი, მოჩვენებითი ისტორიისაგან (ისტორიისა „als ob“).

21. შემოთქმული განაპირობებს ისეთი პრობლემების აქტუალურობას, როგორიცაა: განვითარების შინაგანი კანონზომიერებანი და გარეგან გავლენათა მნიშვნელობა ენის განვითარებისათვის.

გარეგანი გავლენები შეიძლება სხვადასხვაგვარი იყოს (როგორც გავლენის ინტენსიურობის, ისე მისი შედეგების თვალსაზრისით) იმ კონკ-

რეტულ-ისტორიული პირობების შესაბამისად, რომლებშიც ხალხს — ენის მატარებელს — უნდება ცხოვრება.

მაგრამ გაუმართლებელი იქნებოდა ენის განვითარება გარეგანი ზემოქმედების პროცესებამდე დაგვეყვანა: იმ ხალხის ენა, რომელიც კარჩაკეტილად ცხოვრობს (გეოგრაფიული პირობების გამო), არ წყვეტს განვითარებას თუ ვითარდება სამეურნეო ცხოვრება, თუ ვითარდება ხალხის კულტურა.

ასეთ პირობებში განვითარების შინაგან სტიმულებს წარმოადგენს: ა) ენის, როგორც ურთიერთობის საშუალების, ს ა ზ ო გ ა დ ო ე ბ - რ ი ვ ი (კოლექტიური) დანიშნულება და სამეტყველო აქტებში მისი გამოყენების ინდივიდუალური ხასიათი; ბ) დამოკიდებულება, რომელიც არსებობს ენის განვითარებასა და აზროვნების განვითარების პროცესებს შორის.

22. ენის სისტემის აღწერა („სინქრონიული ანალიზი“) მოწოდებულია უპასუხოხს ორ ძირითად კითხვას: ა) რა და რა ენობრივი ერთეულები გვაქვს, რომლებიც უნდა აღიწეროს და ბ) რა თვალსაზრისით ხდება ენობრივი ფაქტების აღწერა: სტრუქტურის თვალსაზრისით თუ ფუნქციის თვალსაზრისით (თუ ერთდროულად ორივე თვალსაზრისის მიხედვით).

ამჟამად შეინიშნება სიჭრელე ენობრივი ერთეულების გაგებაში (სიტყვა თუ მორფემა? შესიტყვება — სინტაგმა თუ წინადადება?) და უფრო მეტად — იმის გაგებაში, თუ რა არის „სტრუქტურა“, „ფუნქცია“. ცნობილია: პრადის სკოლის სტრუქტურალიზმი, ამერიკული სტრუქტურალიზმი („დესკრიფციული ლინგვისტიკა“), დანიის სტრუქტურალიზმი („გლოსემატიკა“), არსებობს ფრანგული სტრუქტურალიზმი, ინგლისური სტრუქტურალიზმი; ოციან წლებზე მოდის სტრუქტურალიზმის ჩამოყალიბება მოსკოვის რუსისტთა სკოლაში (პროცესი ვერ განვითარდა ნ. მარის „ახალი საენათმეცნიერო მოძღვრების“ ბატონობის პირობებში); სინტაქსისა და მორფოლოგიის ფაქტების მიმართ დამოუკიდებელი სტრუქტურული მიდგომის აუცილებლობას ასაბუთებდა ქართული ენის მასალაზე ამ სტრუქტურების ავტორი (მონოგრაფიაში „მარტოვი წინადადების პრობლემა ქართულში“, I, რომელიც 1928 წელს გამოვიდა).

„სტრუქტურა“ სხვადასხვაგვარად ესმით: ზოგ ავტორთან „სტრუქტურული“ გათანაბრებულია „სისტემურთან“, „სტრუქტურალიზმი“ მიჩნეულია „სისტემოლოგიის“ სინონიმად. ჭერ კიდევ არ მოგვეპოვება საერთოდ აღიარებული გაგება იმისა, თუ რა არის „სტრუქტურა“ და რით განსხვავდება „სტრუქტურის“ ცნება „სისტემის“ ცნებისაგან. სტრუქტურა ცნების სხვადასხვაგვარი გაგების შესაბამისად „სტრუქტურალიზმებიც“

სხვადასხვაგვარი გვაქვს: სტრუქტურალიზმის ისეთ მიმდინარეობებს შორის, როგორცაა „გლოსემატიკა“ და „პრალის სკოლა“, ბევრად უფრო მეტია განსხვავება, ვიდრე პრალის სკოლასა და ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერების რომელიმე წარმომადგენლის, ვთქვათ, ა. მიენის კონცეფციას შორის.

ენები ამჟღავნებენ მაქსიმალურ ს ი ა ხ ლ ო ვ ე ნ ო ფ უ ნ ქ ე ე - ბ ი ს მ ი ხ ე დ ვ ი თ და მაქსიმალურ ს ხ ვ ა დ ა ს ხ ვ ა ო ბ ა ს ს ტ რ უ ქ ტ უ რ ი ს მ ი ხ ე დ ვ ი თ.

შეუძლებელია ენის სისტემის აღწერა ჩაითვალოს მეცნიერულად, თუ სათანადოდ არ არის გათვალისწინებული ენის სტრუქტურა. ენის მიმართ სტრუქტურული მიდგომა კანონზომიერია (სტრუქტურა — ლექსიკასთან ერთად — განასხვავებს ერთ ენას მეორისაგან).

ის კი არ არის სადავო სტრუქტურალიზმში, რომ იგი ყურადღებას ამახვილებს სტრუქტურაზე, არამედ ის, რომ სტრუქტურალიზმს ყველაფერი სტრუქტურამდე დაჰყავს. მართალია, ენას აქვს სტრუქტურა, მაგრამ ენა არ არის მხოლოდ სტრუქტურა.

სისტემურობა — ამა თუ იმ ხარისხით — დამახასიათებელია ენის ყველა მხარისათვის (ფონეტიკის, მორფოლოგიის, სინტაქსისა და, აგრეთვე, ლექსიკისათვის). მაგრამ ის რაც ს ი ს ტ ე მ უ რ ი ა, არ არის აუცილებლად ს ტ რ უ ქ ტ უ რ უ ლ ი.

ბრუნების განვითარებული ს ი ს ტ ე მ ა გვაქვს ლათინურშიც და რუსულშიც. მაგრამ ეს სისტემები ქმნიან ს ტ რ უ ქ ტ უ რ უ ლ ა დ განსხვავებულ მთლიან ერთეულებს.

სტრუქტურული პრინციპის უნივერსალიზაცია ენათმეცნიერებაში გამოწვეულია არა საკუთრივ ენათმეცნიერული გარემოებებით, არამედ სტრუქტურული განწყობით, როგორც ზოგადი ტენდენციით, რომელიც თანამედროვე ენათმეცნიერებაში შეიმჩნევა („სტრუქტურის ეპიდემია“).

საერთოდ უნდა ითქვას, რომ რომელიმე, არსებითად სწორი, პრინციპის უნივერსალიზაციას ყოველთვის ცალმხრივობისაკენ მივყავართ.

23. თანამედროვე ენათმეცნიერებაში დიდი ყურადღება ექცევა უნივერსალიზების პრაბლემას, ტიპოლოგიურ შედარებას (ისტორიულის ნაცვლად). ტიპოლოგიურ შედარებას შეუძლია გარკვეულად ხელი შეუწყოს სხვადასხვა ენებში მოვლენათა ისტორიული თანამიმდევრობის გამოვლენას (ვუნდტი, კასირერი...).

იდეალური იქნებოდა, ტიპოლოგიური შედარებისა და ენის სისტემის აღწერითი ანალიზის გზით რომ შეიძლებოდა უნივერსალური მნიშვნელობის დებულებათა გამოვლენა (იმ პირობით, თუ ეს დებულებები არსებითი მნიშვნელობის საკითხებს შეეხებოდა, იქნებოდა ნ ა მ დ ვ ი ლ ა დ უნივერსალური და წარმოდგენენ ს ი ნ თ ე ზ უ რ ი ხასიათის მ ს ჯ ე

ლობებეს). „სამკუთხედში სამი კუთხეა“ — ანალიზური მსჯელობის ნიმუშია. „სამკუთხედის კუთხეთა ჯამი უდრის ორ სწორს“ — სინთეზური მსჯელობაა. ცოდნის შემატება სინთეზურ მსჯელობაშია მოცემული.

აქამდე გამოვლენილ უნივერსალიებს მხოლოდ პირობითად თუ შეიძლება ჰქონდეს უნივერსალურობის პრეტენზია: ეს უნივერსალიები „სამკუთხედში სამი კუთხეა“ ტიპის ანალიზურ მსჯელობებს წარმოადგენენ.

რასაკვირველია, ცალკეული მოვლენები შეიძლება მეორედბოდეს სხვადასხვა ენაში, მაგრამ არ შეიძლება გვექონდეს უნივერსალური გრამატიკა, რამდენადაც ენის უნივერსალური სისტემა (სტრუქტურა) წარმოუდგენელია.

ისეთი ცნებებიც კი, როგორცაა „სიტყვა“, „შესიტყვება“ საეჭვოა ყველა ენას გამოადგეს.

ზოგადი კანონზომიერებანი უნდა დადგინდეს ინდუქციურად, კონკრეტულ ენათა სისტემატური გვეგზომიერი ანალიზის გზით, სტრუქტურული მრავალფეროვნების გათვალისწინებით და ენობრივ ერთეულთა სტრუქტურისა და ფუნქციის სრული დახასიათებით.

ფუნქცია არ განსაზღვრავს სტრუქტურას და, მით უმეტეს, სტრუქტურა—ფუნქციას, ამიტომ აუცილებელია სტრუქტურისა და ფუნქციის ანალიზი ჩავატაროთ დამოუკიდებლად; კომოგენურობის პრინციპის თანახმად, სტრუქტურული ცნებები სტრუქტურული ნიშნების მიხედვით უნდა ჩამოვყალიბოთ, ფუნქციონალური ცნებები — ფუნქციონალური ნიშნების მიხედვით.

გრამატიკულ ტრადიციას არ ეგუება ცნებათა ორმაგი სისტემა (ფუნქციონალური და სტრუქტურული). ერთიან სისტემაში კი, ნაწილობრივ უგულვებლყოფილია ან ფუნქცია, ან სტრუქტურა, ხან კი — ორივე. მეცნიერული აღწერისათვის აუცილებელია არა მხოლოდ ცნება „გრამატიკის“ მოცულობის გადასინჯვა, არამედ აგრეთვე ტერმინ „გრამატიკის“ შეცვლა უფრო ზოგადი და ტრადიციით ნაკლებ დამძიმებული ტერმინით: (მაგ., ისეთით, როგორცაა „ანალიზი“).

24. ყოველი მეცნიერება მიზნად ისახავს კანონზომიერებათა ამსახველი განზოგადებები დაადგინოს. ბუნებრივ ენათა ლინგვისტიკამ, როგორც ზემოთ ითქვა (§3), შეიძლება მიაღწიოს ასეთ განზოგადებებს განსხვავებული სტრუქტურისა და განსხვავებული წარმოშობის მქონე რეალური ენების თავისებურე-

ბათა გამოწვლილვით აღწესებისა და მათი ისტორიის გათვალისწინების საფუძველზე, ინდუქციის, და არა დედუქციის გზით.

პორ-როიალის „ზოგადი ანუ რაციონალური გრამატიკა“ (1660) და მისი ვაგრძელება ჯემს ჰარისის „ფილოსოფიური გრამატიკა“ (1751) XIX საუკუნის ოციან წლებამდე ესწრაფოდნენ „საყოველთაო გრამატიკის“ შექმნას, რომელიც ერთიანი ლოგიკის საფუძველზე იქნებოდა აგებული: აზრის ერთიანი კატეგორიები ლოგიკაში — და მათი ერთიანი გამოხატულება გრამატიკაში.

45. ისტორიულმა გრამატიკამ XIX საუკუნეში თვალნათლივ გვიჩვენა, რომ ერთიანი ლოგიკა ერთიანი გრამატიკული სისტემის აუცილებლობას არ განსაზღვრავს არათუ ყველა ენისთვის, არამედ ერთი და იმავე ენისათვის მისი განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე. აქვე უნდა ითქვას, რომ არც ლოგიკის კატეგორიებია მარადიული და ერთნაირად გაგებული ყველგან (ლევინ-ბრიული).

უფრო მეტიც: არა ლოგიკური, არამედ ფსიქოლოგიური კატეგორიები პოულობდნენ ასეთსა თუ ისეთ გამოხატულებას ენაში მისი განვითარების საწყის საფეხურებზე: ენის კატეგორიები გაქვევებულ ფსიქოლოგიურ კატეგორიებს წარმოადგენენ (პაული), ისინი გვეხმარებთან მოვლენათა ახსნაში, მაგრამ ვერ გამოდგებიან საყრდენად ენის სისტემის აღწერითი ანალიზისათვის.

მენტალიზმმა კონკრეტული გამოხატულება პოვა აღწერითი გრამატიკის ლოგიციზმსა და ფსიქოლოგიზმში. ლოგიციზმის პრინციპული დასაბუთება წარმოდგენილი იყო პორ-როიალის „რაციონალურ გრამატიკაში“ (1660). ფსიქოლოგიზმის დამკვიდრება ენათმეცნიერებაში კი დაკვიშირებულია გ. შტაინთალის სახელთან („გრამატიკა, ლოგიკა, ფსიქოლოგია“, 1855).

ლოგიციზმისა და ფსიქოლოგიზმის წარუმატებლობამ მორფოლოგიისა და სინტაქსის ძირითადი საკითხების გადაწყვეტაში გამოიწვია ის, რომ მენტალიზმს, როგორც აღწერითი ენათმეცნიერების კვლევისათვის პრინციპულად გამოუსადეგარ საფუძველს, ზურგი შეაქციეს.

მენტალიზმის ადგილი დაიკავა ბიპევიორიზმმა, ანუ ფიზიკალისტურმა ფსიქოლოგიზმმა.

ასეთი იყო ლ. ბლუმფილდის „დესკრიფციული ლინგვისტიკის“ პრინციპული თვალსაზრისი.

დესკრიფციულმა ლინგვისტიკამ, რომელმაც უარი თქვა მენტალიზმზე და ენის ბიპევიორისტულ გაგებას დაემყარა, ვერ შეძლო ენის აღწერის ძირითადი საკითხები გადაეწყვიტა.

შემთხვევითი არაა ნ. ხომსკის მობრუნება მენტალიზმისაკენ უკანასკნელი წლების ნაშრომებში (სახელდობრ, მის ნაშრომში — „Language and

Mind", 1970). რაციონალური გრამატიკის პრინციპებზე დაყრდნობით ენის აღწერის პრობლემები ვერ გადაწყდება.

26. ენის მნიშვნელობა საყოველთაოდ არის აღიარებული.

ურთიერთობის საშუალების გარეშე შეუძლებელია ადამიანთა კოლექტიური ცხოვრება, შეუძლებელია ადამიანთა საზოგადოების არსებობა.

ენა უქვევლი პირობაა კულტურის განვითარების შემდგომადობისათვის: ენის წყალობით ერთი თაობის მიღწევები შემდგომ თაობათა კუთვნილება ხდება.

ენაცა და აზროვნებაც შრომითი საქმიანობის პროცესში იქმნებოდა (ლ. ნუარე, ფრ. ენგელსი). ეს ასეა ფ ი ლ ო გ ე ნ ე ზ ი ს ი ს თვალსაზრისით, ხოლო ო ნ ტ ო გ ე ნ ე ზ ი ს ი ს თვალსაზრისით (ინდივიდის განვითარება) — ბგერითი ენის არსებობის პირობებში — მეტყველება და მეტყველებითი აზროვნება ბავშვს პირველსავე წლებში უჩნდება.

მეტყველება და მეტყველებითი აზროვნება წარმოადგენს იმ „ზღვარს, რომელსაც ვერც ერთი ცხოველი ვერ გადმოაბიჯებსო“ (პაქსლი).

კონკრეტული ენის მნიშვნელობა ამ ენაზე მოლაპარაკე ხალხისათვის ნათლად არის ნაჩვენები ჯერ კიდევ XIX საუკუნეში პროგრესულ მოაზროვნეთა ნაშრომებში.

„ყოველი ხალხის ენა თვით ხალხის მიერაა შექმნილი“ — К. Ушинский, „Родное слово“ (I გამოცემა 1861 წ., გამოიცა 150-ჯერ), შრომების კრებული, ტ. II, გვ. 555.

„ენა არის ყველაზე ცოცხალი, ყველაზე მტკიცე კავშირი, რომელიც აერთიანებს გარდასულ, თანამედროვე და მომავალ თაობებს ერთ დიდ ისტორიულ ცოცხალ ერთობად“ — იქვე, გვ. 557.

„სანამ ხალხის ენა ცოცხლობს ხალხში, მანამ ცოცხლობს თვით ხალხიც. არ არსებობს უფრო აუტანელი ძალმომრეობა, ვიდრე — წაართვა ხალხს მემკვიდრეობა, რომელიც მის წინაპართა უთვისავე გარდასულ თაობებს შეუქმნია... მშობლიური ენა არის გონებრივი განვითარების საფუძველი და ყოველგვარი ცოდნის საგანძური“ — იქვე, გვ. 557.

ეს სიტყვები ეკუთვნის კონსტანტინე უშინსკის, რუსეთის მოწინავე საზოგადოებრივი აზრის გამოჩენილ წარმომადგენელს, დიდ პედაგოგსა და განმანათლებელს.

მხოლოდ საბჭოთა ხელისუფლების პირობებში მრავალეროვან საბჭოთა კავშირში პოვა აღიარება და პრაქტიკული გამოყენება კ. უშინსკის პედაგოგიურმა პრინციპებმა და იდეებმა.

27. ენათმეცნიერება, როგორც მეცნიერება ბუნებრივი ენების რაობისა და განვითარების შესახებ, განსაკუთრებული მნიშვნელობის მქონე კ უ მ ა ნ ი ტ ა რ უ ლ ი მეცნიერებაა.

ამოსავალი დებულებები

1. ბუნებრივ ენათა ლინგვისტიკას (კუმანიტარულ მეცნიერებას) და ფორმალისებულ ენათა ლინგვისტიკას (კიბერნეტიკულ ლინგვისტიკას) არ შეუძლიათ შეენაცვლონ ერთმანეთს. არც მათი გაერთიანება შეიძლება ერთმეცნიერებად. ისინი ორ სხვადასხვა მეცნიერებას წარმოადგენენ.

2. ენათმეცნიერების თეორია („ზოგადი ენათმეცნიერება“), რომელიც ენათმეცნიერების ნაწილია, უნდა წარმოადგენდეს კვლევითი პრაქტიკის თეორიულ გააზრებას, რათა ხელი შეუწყოს ამ უკანასკნელს. ამაშია ენათმეცნიერების თეორიის არსებითი განსხვავება „ენის ფილოსოფიისაგან“, რომელიც ფილოსოფიის ნაწილს შეადგენს.

3. ენის კვლევის პრაქტიკა საფუძველს არ იძლევა ისეთი დაპირისპირებისათვის, როგორცაა: „ენის ლინგვისტიკა“ და „მეტყველების ლინგვისტიკა“, „სინქრონიული ლინგვისტიკა“ და „დიაქრონიული ლინგვისტიკა“, „სტრუქტურული ლინგვისტიკა“ და „ფუნქციონალური ლინგვისტიკა“. ისინი კი არ გამორიცხავენ ერთმანეთს, არამედ ავსებენ და ორგანულად ერწყმიან ერთმანეთს ენათმეცნიერებაში, როგორც ინტეგრალურ მეცნიერებაში ბუნებრივი ენების შესახებ.

4. ენის სისტემის აღწერითი ანალიზის საკითხების გადაწყვეტა და ენათა კონვერგენციის პროცესთა ისტორიული ანალიზის მეთოდების დამუშავება წარმოადგენს კვლევითი პრაქტიკის პირველი რიგის ამოცანებს.

ВМЕСТО РЕЗЮМЕ

1. ИСТОРИЗМ И ЛИНГВИСТИКА ¹

1. Сложность языка создает объективные предпосылки для различных установок в понимании его сущности и в методах его исследования: язык — система знаков, средство общения коллектива (функция интериндивидуальная), орудие формирования и объективации мысли (функция интраиндивидуальная), причем ведущей является первая. Знаки языка, физические по материалу, индивидуальные по использованию, коллективные (социальные) по назначению. Если бы знаки языка не являлись физическими по материалу, они не могли бы служить средством общения. Если бы они не являлись знаками, имеющими значение, они оказались бы предметом изучения естественных наук (так называемый физикализм).

На наш взгляд, следует различать науку о реальных (естественных) языках и науку о формализованных языках, прикладное значение которой неуклонно возрастает. Эта наука отлична не только по предмету изучения, но и по методам, которые ею используются: инженерная (кибернетическая) лингвистика — самостоятельная негуманитарная наука.

Лингвистика — интегральная гуманитарная наука о реальных языках, их структуре и функциях: учение о структуре и учение о функции друг друга дополняют, а не исключают. Среди многих сотен языков земного шара невозможно найти такой, который бы не имел ничего общего с другими языками (и тем более — имел бы все общее: тогда это был бы один язык): проблема общего и отличного была и остается фундаментальной проблемой в теоретическом

¹ Журнал Вопросы языкознания, М., 1980, № 6, с. 3 — 12.

изучении языков. Стояла она еще в филологической грамматике греков (в учении о частях речи), далее — в рациональной грамматике (XVII в.) и её продолжении — философской грамматике (Дж. Харрис — XVIII в.) и в философских теориях языка XVII—XVIII вв. [Дж. Локк (XVII в.), Г. Лейбниц (XVIII в.) и др.] и последующих веков (В. Гумбольдт, А. Мартин и др.). Стояла и стоит она в науке о языке, возникшей в XIX в. (на основе историко-сравнительной грамматики).

2. Проблема общих закономерностей («проблема общего») при этом остается главной целью. Но различны приемы ее решения: в одном случае общее выводится дедуктивно путем анализа языка, его сущности; в другом общее — результат анализа конкретных языков, т. е. обобщение путем индукции. Дедуктивный подход характерен для философии языка, индуктивный — для исторической лингвистики. Конечно, дедуктивная установка не может полностью отключиться от конкретного многообразия языков, а теория, построенная индуктивным путем, не может элиминировать дедукцию. Но различие установок остается в силе: в одном случае с общего начинается, в другом же общим кончается. «Рациональная, или всеобщая грамматика», созданная А. Арно и К. Лансло на основе положений картезианской философии в XVII в., уже в заглавии отмечает, что ее задачей является обоснование того, «что есть общего у всех языков». Слова—знаки представлений («идей»). «Знание того, что происходит в душе, необходимо для того, чтобы понять основания грамматики»¹. «Для всех языков мира есть только одна грамматика, так как логика одна для всех людей»². Итак, логическим определяется грамматическое. Единством логического — общность грамматического: грамматика является «всеобщей», потому что она «рациональная».

Различия между языками не остались незамеченными, но определяющим считалось не то, что отличает, а то, что объединяет. И незыблемая основа общего — это представления («идеи»), ко-

¹ A. A r n o u d, G. L a n c e l o t, Grammaire générale et raisonnée contenant les fondemens de l'art de parler, expliqués d'une manière claire et naturelle; les raisons de ce qui est commun à toutes les langues et des principales différences qui s'y rencontrent: et plusieurs remarques nouvelles sur la langue françoise, Paris, 1660 (а не 1676 г., как обычно указывали), стр. 69.

² Там же, стр. 260.

которые считались предметом логики (психологии как самостоятельной науки в XVII в. еще не было).

Принципиальная установка рациональной грамматики сохранилась и в философских грамматиках XVIII — XIX вв. («всеобщая» или «философская»).

Характерная «деталь»: рациональная грамматика считала себя «искусством» (*l'art de parler* «искусство говорить»), как и филологическая грамматика греков, созданная Дионисием Фракийским на рубеже II и I вв. до н. э. [*technḗ grammatikḗ* «грамматическая (т. е. письменная) техника»]: технику как свод эмпирических наблюдений отличали от «теории» (*theōría*), т. е. «науки» в нашем понимании — рациональная грамматика, равно как и философская, не претендовали быть наукой.

3. Наукой впервые становится историческая (историко-сравнительная) грамматика (XIX в.): она показала, что единые (общие) категории (мысли не гарантируют единства (общности) их выражения ни в различных языках, ни в одном и том же языке на различных этапах его развития. Принцип развития был чужд рациональной грамматике. Благодаря принципу развития грамматика становится наукой¹.

Как отмечал Б. Дельбрюк, XVIII в. в изучении языка был веком философии, XIX — стал веком истории.

4. Для XX в. характерен сильный крен в сторону антиисторизма: синхронии отводится ведущее место, диахрония («сквозь-временное», «разновременное») вытесняется «панхронией» (т. е. «всевременным»), что равнозначно «ахронии» (Брёндаль). Тем самым лингвистическая теория смыкается с умозрительной философией языка. Принцип историзма не находит положительного отношения в таких влиятельных течениях зарубежной лингвистической мысли, как бихевиоризм Л. Блумфилда или же трансформационная грамматика Н. Хомского, не говоря уже о глоссематике Л. Ельмслева, по существу являющейся дедуктивной теорией языка и лингвистики. Сравнительная типология (с задачей выявления универсалий), имеющая широкое хождение и в советском языкознании, также демонстрирует антиисторический настрой современной лингвистической мысли, забывая, что без помощи истории языка срав-

¹ Как известно, принцип развития в XIX в. лег в основу биологии и геологии.

нительно-типологические исследования не в состоянии отличить и д е н т и ч н о е от о д и н а к о в о г о.

Антиисторизм в теоретической лингвистике XX в. нашел выражение в сосюрловском противопоставлении «синхронии» и «диахронии», и в преимуществе, которое Соссюр отдавал синхронической точке зрения перед диахронической: язык — система знаков; язык как система — это предмет синхронического изучения, диахрония имеет дело не с языком, а лишь с его изменениями: преимущество объекта изучения призвано обосновать у Соссюра преимущество синхронической лингвистики перед диахронической: «Противопоставление двух точек зрения — синхронической и диахронической — совершенно абсолютно и не терпит компромисса... Лингвистика большое место уделяла истории; теперь ей предстоит вернуться к статической точке зрения традиционной грамматики, но уже с новым духом и с новыми приемами»¹. «...Синхронический, аспект важнее диахронического, так как для говорящей массы только он — подлинная и единственная реальность»².

За последние 50 лет термины «синхрония» и «диахрония» получают все большее распространение, причем «диахрония» почти вытеснила «историю» даже у авторов, не отвергающих историзма, хотя «диахрония» и «история» понятия неоднозначные: «разновременные» («сквозь-временные») феномены окажутся «историческими», если только между ними выявляется связь. Антиисторизм в лингвистике наших дней вряд ли получил бы такой размах, если бы общие тенденции развития философской мысли XX в. (логический позитивизм, феноменология Гуссерля) не способствовали этому. Если XIX в. считается веком «истории языка», то XX в. в определенной степени представляется возвратом к принципам «философской грамматики» XVIII в. В этом смысле показательна ориентация Н. Хомского на философию Декарта и принципы «Рациональной грамматики», восходящие к картезианской философии (и, естественно, несовместимые с бихевиористской психологией Дж. Б. Уотсона³ и А. П. Вейса).

¹ Ф. де С о с с ю р, Курс общей лингвистики, М., 1933, стр. 90.

² Там же, стр. 95.

³ Дж. У о т с о н, Психология как наука о поведении, М., 1926 (подробнее см.: А. С. Ч и к о б а в а, Бихевиоризм в понимании сущности языка, ФН, 1958, 1).

5. Можно ли сказать, что принцип историзма в лингвистике изжил себя, что историзм в лингвистике является лишь достоянием истории? Отвечая на этот вопрос, естественно вспомнить, что дала история языка (герп. историко-сравнительное его изучение) научному осмыслению языка и каково теоретическое обоснование принципа историзма в научном языкознании. В результате применения принципа историзма возникло языкознание — индоевропейское, семитическое, угро-финское, тюркское, иберийско-кавказское и ряд других частных лингвистик, изучающих историю развития соответствующих групп языков.

Назовем наиболее важные из общих результатов, связанных с применением принципа историзма: а) как было отмечено, грамматика приобрела статус науки благодаря принципу историзма — и филологическая, и рациональная (герп. всеобщая, т. е. философская) грамматика считали себя «искусством» (*technē*); б) создание историко-сравнительной грамматики вызвало определенную перестройку описательной грамматики: в самостоятельный раздел, в фонетику, превратилось учение о звуках («буквах»); учение о слове дифференцировалось, породив «морфологию» и «семасиологию». К сожалению, реконструкция системы описательной грамматики оказалась частичной, «новостройки» не изменили облика «архитектурного ансамбля». Основные вопросы теории описательной грамматики остались нерешенными. Перестройка «архитектурного ансамбля», описательной лингвистики (грамматики) стоит в порядке дня; в) на основе историко-сравнительной грамматики была создана научная этимология слова (вместо фантастической этимологии — с произвольным членением слова и с произвольной интерпретацией отдельных произвольно выделенных частей слова, как это наблюдалось в течение многих веков); г) грамматика, и филологическая, и философская, составлялась для письменных языков, т. е. обозначаемых буквами (греч. *grammata* «буквы»). Грамматика бесписьменного языка была бы в рамках этих концепций по-прежнему внутренне противоречивым (вроде «деревянное железо»). Историко-сравнительная лингвистика признала бесписьменные языки закономерным объектом науки. В научный обиход тем самым было включено все богатство человеческой речи. Гегельянец А. Шлейхер филолога уподоблял садоводу (его интересуют лишь декоративные растения), а языковеда — ботанику (он изучает все

растения)¹. М. Мюллер писал, что «для научного рассмотрения язык Гомера не является более важным и не представляет большего интереса, чем готтентотские наречия»²; е) признанием прав бесписьменных языков решался вопрос об актуальности изучения диалектов как бесписьменных языков, так и языков с письменностью.

6. Быть может, все это прошлые заслуги историзма; теперь же принцип историзма уже устарел; следовательно, отход от историзма закономерен. Такой вывод научно не оправдан, если учесть фундаментальную особенность языка. Язык — феномен изменяющийся. Понять изменяющуюся не возможно без учета изменений.

В изменениях языка находят отражение изменения жизни народа, его культуры: язык — правдивый свидетель истории. Еще А. Шлейхер подчеркивал: письменные документы можно подделать, показания же языка подделать невозможно. Отнюдь не случайно П. Услар, автор замечательных монографий по ряду горских иберийско-кавказских языков (абхазскому, чеченскому, лакскому, даргинскому, лезгинскому, табасаранскому), взялся за изучение кавказских языков, когда ему официально было поручено составить историю кавказских народов.

Изучение языка, его истории представляет существенный интерес с точки зрения психологии мышления, истории человеческой мысли. В. Вундт, создатель экспериментальной психологии, считал целесообразным изучать экспериментально элементарные психические явления (ощущения), для изучения же сложных психических процессов (т. е. процессов мышления) Вундт считал необходимым прибегнуть к анализу продуктов коллективной жизни людей, и прежде всего к языку.

Изучать сложные психические процессы экспериментальным путем в психологии считается теперь вполне возможным. Но, несмотря на это, анализировать показания языка, его историю для изучения мышления считается естественным и закономерным в современной философии и психологии:³ спорят о результатах, а не о постановке вопроса.

¹ A. Schleich er, Sprachvergleichende Untersuchungen, II — Linguistische Untersuchungen, Bonn, 1850. стр. 121.

² M. Muller, La science du langage, Paris, 1876, стр. 90.

³ Анализу данных языка посвящены первые две книги «Этнической психологии» («Völkerpsychologie») В. Вундта (1-е изд., Leipzig, 1900).

7. Изучение языка, таким образом, представляет существенный интерес с точки зрения истории народа, истории культуры, истории развития человеческой мысли.

Это значит: история языка, актуальность ее изучения остается в силе. Лингвистика, как о б ъ я с н и т е л ь н а я н а у к а, немислима без принципа историзма. Более того: в помощи истории нуждается и описание системы языка, иначе научное описание языка будет сведено к простой регистрации непонятных фактов.

Взять, например, русский глагол. В настоящем времени он изменяется по лицам, но не различает родов (*читаю, читаешь, читает* — он, она, оно), в прошедшем времени, наоборот, лица не различаются, а род различается (*читал* — он, ты, я..., *читала* — она, ты, я, *читало* — дитя). Почему в прошедшем времени глагол русского языка лиц не различает? (Можно, конечно, запомнить правила, но спрашивая «почему?»).

Достаточно учесть, что *читал* по происхождению представляет собой причастие прошедшего времени и его изменения по родам закономерны (раньше было: *читал есмь, читал еси, читал естъ...*, *читала есмь* и т. д.), чем и объясняется различие принципов спряжения в настоящем и прошедшем временах русского глагола.

Система языка изменяется, но изменения различных его звеньев происходят не одновременно (да и темпы изменений могут быть различными). Поэтому на любом срезе системы языка сосуществуют явления различной хронологической давности (инновации наряду с архаизмами): понять систему языка, игнорируя ее историю, невозможно. Система языка не может быть «свободной от истории», синхрония не может пренебречь диахронией, диахрония присутствует в синхронии.

8. Говоря о достижениях лингвистики, естественно учитывать не только ко н к р е т н ы е достижения науки о языке. Куда важнее принципиальное обоснование исторического подхода к фактам языка, существенным свойствам языка, его изменчивости. Отказ от историзма повел бы к отказу от изучения существенного свойства всех живых языков (не изменяются лишь мертвые языки). Отход от историзма в лингвистике порожден не внутренними причинами, а внешними влияниями, антиэволюционистскими тенденциями в развитии философской мысли XX в. Итак: антиисторизм — веяние времени, отражение смены процессов «прилива» и «отлива».

Историзм в лингвистике — это не мода. Он и не был модой. И отход от историзма («отлив») в научном рассмотрении фактов языка так же не оправдан, как он был бы не оправдан в современной биологии или же геологии.

Однако защищать историзм не значит защищать младограмматиков (или недооценивать описательную грамматику).

Не в том слабость, у щ е р б н о с т ь лингвистической науки, что в ней избыток историзма, а в том что, история языка недостаточно исторична.

Это можно проследить на примере истории индоевропейских языков, наиболее изученной, на примере сравнительной грамматики индоевропейских языков, которая является своеобразным эталоном для сравнительных грамматик других групп родственных языков. Родственные языки, как полагают, ведут начало от общего исходного источника («праязык», «язык-основа», «комплекс диалектов», «общее состояние»). Без этого общего исходного материала считается, что было бы необъяснимо наличие «общего» в родственных языках. Общий «язык-основа» трансформировался в ряд самостоятельных родственных языков. Проследить этот процесс, процесс становления родственных языков из единого источника, и является основной задачей истории данных языков.

Каков процесс становления родственных языков? Это — процесс дифференциации, дивергенции. Но этим процессом не исчерпывается развитие языков. Необходимо учесть и процесс противоположной направленности — процесс интеграции, конвергенции. Если в процессе дивергенции усиливается расхождение (вплоть до образования из диалектов самостоятельных языков), то в процессе конвергенции нарастает общее (в лексике, фразеологических кальках, в словообразовательных суффиксах вплоть до того, что один язык вытесняется другим, оставляя лишь следы своего существования в вытеснившем языке).

Удельный вес процессов дивергенции и конвергенции различен в зависимости от различных условий исторической жизни соответствующих языковых коллективов, но вряд ли мыслимо такое состояние языка, когда бы эти процессы не проявлялись (если, конечно, языки живые и носители их не находятся в абсолютной изоляции, что едва ли возможно даже в джунглях тропических лесов).

В истории языка представлена равнодействующая двух процессов (противоположной направленности) — процессов диверген-

ции и процессов конвергенции. Историческая лингвистика располагает методом изучения процессов дивергенции, ее успехи связаны с изучением процессов дивергенции. Историческая лингвистика не располагает аналогичным методом для изучения процессов конвергенции (интеграции) языков. Именно поэтому история языка — с учетом лишь одного из указанных процессов — не может не быть ущербной.

9. Это, конечно, не значит, что наличие процессов конвергенции остается незамеченным: в «Принципах истории языка» Г. Пауля, излагающих теоретическое кредо младограмматического направления, целая глава посвящена анализу процессов контакта языков и их результатов¹. Процессы конвергенции здесь учитываются, но методы их изучения в истории развития языков не найдены². Пути изучения процессов конвергенции языков не были найдены и после Г. Пауля другими направлениями лингвистической мысли, признававшими значение историзма в изучении языка.

Лингвистическая география, теория субстрата наглядно демонстрируют сложную картину состояния языков и их взаимоотношений, являющихся результатом многообразных процессов конвергенции, но не выявляют методов исследования этих процессов. И вовсе не ясен познавательный смысл понятия «союз языков» («балканский союз», «евразийский союз»). «Союзы языков» выделяют по наличию общих явлений (в лексике, морфологии, синтаксисе) в группе контактирующих языков. Одно из двух: или мы знаем, как возникли, откуда идут эти «общие явления», и тогда понятие «союза языков» излишне; или же нам не известна история возникновения этих общих явлений, и тогда новый термин излишен, от его употребления неизвестное не становится известным.

История языков, документированная показаниями письмен-

---

¹ Н. Paul, Prinzipien der Sprachgeschichte, IV Aufl.. Halle, 1909, стр. 369 — 404 (русс. перевод: Г. Пауль. Принципы истории языка, М. 1960, стр. 450—473).

² И это несмотря на то, что для Г. Пауля лингвистика была не чем иным, как «историей языка». «Принципы истории языка — это принципы лингвистики (историческое для Пауля и есть научное). Г. Пауль должное место уделял важному для истории языка принципу аналогии. Понятие же «организм представлений» в концепции Пауля равнозначно понятию «системы языка».

ности, отражает состояние соответствующего языка далеко не полностью. Но эти неполные данные достоверны.

История же языка, реконструируемая путем сравнения, величина производная: достоверность реконструированных фактов прямо пропорциональна достоверности истории сравниваемых фактов: важно принять во внимание, учтены ли показания всех языков, где эти факты представлены, и относятся ли они к одной и той же ступени развития по фонетическому облику, по семантике.

10. Этим условиям реконструкция далеко не всегда удовлетворяет. Поэтому реконструированные факты (их фонетический облик, их значение) далеко не всегда адекватны фактам реальной истории языков (значимость реконструированных фактов приближительна, условна). Не исключено и то, что в реальной истории языка реконструированным «фактам» ничего не соответствует: это — как бы «бонусы», выпущенные авторами сравнительных грамматик: они не имеют никакого обеспечения «валютой» т. е. фактами истории.

Открытие в начале XX в. (в архиве хеттских царей) памятников мертвых индоевропейских языков неситов («неситский-хеттский») и некоторых других поставили кардинальные вопросы не только состава индоевропейских языков и их классификации, но и существенные вопросы исторической грамматики индоевропейских языков. Э. Стертевант и Э. Ган на место «индоевропейского» выдвинули понятие «протоиндо-хеттского» и выделили две группы языков в составе этого последнего: 1) «протоанатолийскую», которая (через *ti*-анатолийскую ступень) ведет к мертвым языкам Анатолии: хеттскому иероглифическому, лувийскому, палайскому, ликийскому, лидийскому; 2) «протоиндоевропейскую» (с делением на подгруппы — индоиранскую, греческую, италийскую, германскую, славянскую)¹.

Дело, однако, не только в составе индоевропейских языков. Куда сложнее вопросы грамматики, где показания хеттского языка ставят под вопрос положения, выдвинутые сравнительной грамматикой индоевропейских языков — простую систему времен и наклонений в неситском-хеттском — два времени, два наклонения, два числа (вместо трех в древнеиндийском и древнегреческом), два

¹ E. S t u r t e v a n t, E. H a l l e n, A comparative grammar of the Hittite language I, New York, 1951.

рода (вместо трех в индоевропейском праязыке). Показания этого «нового свидетеля» относятся ко второму тысячелетию (XIX — XII вв. до н. э.), т. е. по меньшей мере они такой же давности, как и памятники древнеиндийского и древнегреческого языков.

Не считаться с этими показаниями нельзя. Весь вопрос лишь в том, что в этих показаниях отражается архаическое, древнесостояние индоевропейских языков, и что представляют собою инновации, народившиеся в процессе изменений самих хеттских языков (в соответствии с тенденциями внутреннего развития или же в результате иноязычных влияний).

Если все эти явления хеттских языков считать архаизмами, сравнительную грамматику индоевропейских языков потребует основательно перестроить. Если же это инновации, положение будет менее драматичным: «свидетельские показания» должны проверяться, если задаются целью установить, что и как было в действительности (а не: могло быть). Это значит: достоверность положений реконструированной истории языков зависит от того, насколько известны исходное количество сравниваемых языковых единиц и их история. Оптимальными в этом отношении оказались условия исследования романских языков и соответственно — надежные результаты, добытые романским языковедом.

11. Но этого невозможно сказать об индоевропейских языках, начало которых теряется в сумерках доистории, и о реконструкции индоевропейского праязыка. Поэтому понятен и скептицизм, порождаемый этими реконструкциями. В этом отношении характерны высказывания известного итальянского лингвиста В. Пизани, положительно относящегося к принципу историзма в лингвистике. Он пишет: «Большинство рассмотренных до сих пор исследований страдает одним пороком; они все исходят из такого востановления «индоевропейского языка», который по характеру представления авторов о нем напоминает латинский язык учебника для средней школы: он не имеет развития и не обладает никакими разновидностями. Ученые не ставят перед собой, во-первых, вопроса о том, что задающая до сих пор тон бругмановская реконструкция представляет собой... смесь санскрита с греческим с некоторой приправой из латыни, германских и других языков... Во-вторых, эти ученые не думают о том, что то, что мы называем «индоевропейским языком», с одной стороны, могло существовать только как множество территориальных диалектов, весь-

ма отличных друг от друга, а с другой стороны — должно было существовать в таком виде очень длительный период, в течение которого происходили значительные изменения в языке, охватывавшие то одну, то другую часть диалектов... Те исследователи, которые все «восстанавливаемые» ими факты проецируют на одну и ту же плоскость и строят из этих «фактов» систему, отрывают язык от его истории, без которой он немислим как явление, и занимаются изящной игрой в оторванные от жизни абстракции» (разрядка наша — А. Ч.).¹

Любопытно отметить, что еще в конце прошлого века Б. Дельбрюк, подчеркивая условный характер реконструкции фактов индоевропейского праязыка, как они мыслились А. Шлейхером, заметил, что, таким образом, отсюда следует вывод: «построенный вид праязыка есть не что иное, как формула, служащая для выражения изменяющихся мнений ученых о размерах и свойствах языкового материала, который вынесли для себя отдельные языки из своего общего праязыка. Таким определением праязыка решается одновременно и вопрос об исторической ценности его теоретически построенных форм» (разрядка наша. — А. Ч.).²

12. Вытекает ли из принципов исторического языкознания необходимость реконструкции языка-основы («праязыка»? Отнюдь нет. Признать реальность существования языка-основы (в виде определенной группы диалектов) как исходного материала для определенной группы родственных языков не значит считать необходимой его реконструкцию.

Такая реконструкция невозможна (невозможна она примерно так же, как невозможно установить, кто именно были прародители того или иного народа или же определенной его части, хотя такие конкретные лица не могли не существовать: речь может идти лишь об определенных чертах физического типа соответствующего народа). Важна и нужна не реконструкция языка-основы, а история развития родственных языков, идущих из языка-основы, его диа-

¹ В. Пизани, Общее и индоевропейское языкознание, в сб. «Общее и индоевропейское языкознание», М., 1956 стр. 165.

² Б. Дельбрюк, Введение в изучение языка (B. Delbrück: Einteilung in das Sprachstudium), в кн.: С. К. Булич, Очерк истории языкознания в России, I, СПб., 1904, стр. 57.

лектов. Нужна для истории народа, его культуры, вообще для истории культуры и истории мышления. Нужны надежно установленные факты и положения, чтобы на них могли полагаться при решении задач других гуманитарных наук, — такие факты и положения, чтобы не поступали «рекламации» (вроде тех, что вызывались глоттохронологическими выкладками).

13. Несколько слов о характере фонетических изменений. Тезис о «непреложности фонетических законов» был выдвинут младограмматиками в процессе исследования индоевропейских языков и в результате объяснения «исключений», которые нарушали установленные формулы звукосоответствий. Вопрос имеет прямое отношение к изучению родства языков и процесса дивергенции. Нередко установление «непреложных фонетических законов» объявляется необходимым условием для признания родства языков. Против «непреложности фонетических законов» выступали такие языковеды, как Г. Шухардт, И. А. Бодуэн де Куртене. На наш взгляд, естественно, различать принцип и его реализацию. Закономерный характер изменений неоспорим: в одинаковых условиях будут иметь место одинаковые изменения. Если же эмпирически обнаруживаются отклонения, под вопрос ставится идентичность условий. То же можно сказать о звуковых соответствиях в родственных языках.

В 1930 г. вышло исследование Н. Трубецкого¹, посвященное анализу общих основ северокавказских языков, абхазско-адыгских, нахских и дагестанских (языки эти Н. Трубецкой считал родственными). Материальная общность сравниваемых единиц не вызывает сомнения, обобщенные же формулы звукосоответствий не получились: «Н. Трубецкой выдвинул, — пишет Г. Деетерс, — более 100 сопоставлений (Gleichungen) между восточными и западными кавказскими языками; причем сравнивались и числительные, и детерминативные местоимения. Однако звуковые соответствия большею частью неясны»².

Г. Г. Деетерс ссылается при этом на большую трудность задачи, чем это мы имеем при «реконструкции индогерманского языка-ос-

¹ N, T r u b e l z k o y, Nordkaukasische Wortgleichungen, «Wiener Zeitung für die Kunde des Morgenlandes 37. 1930.

² «Aber die Lautentsprechungen sind meist unklar» (G. D e e t e r s, Die kaukasischen Sprachen, «Handbuch der Orientalistik», Leiden - Köln, 1963 стр. 41).

новы», и замечает, что звукосоответствия в северокавказских языках часто затемнены вследствие заимствований на протяжении тысячелетий.

Заимствования, конечно, усложняют задачи сравнительного анализа, но в материалах, анализируемых Н. Трубецким, речь идет об общих, корневых элементах, формантах и частицах, в ариантах которых представлены в сравниваемых языках. Если же все-таки «звукосответствия неясны», то тому причиной изменения, которые имели место в общем материале родственных языков после дифференциации. Пока эти изменения не будут учтены, сравнения будут вестись без приведения к общему историческому знаменателю сравниваемых величин. В этом основная трудность.

Родство кабардинского и абазинского языков подметил уже И. Гюльденштедт (еще в последней четверти XVIII в.). Родство абхазского и адыгейского языков никем не оспаривается. Фонетические же соответствия еще не выявлены, хотя они не могли не иметься.

Вопрос о родстве должен решаться комплексно — с учетом показаний корнеслова, морфологии, фонетики. Морфология — наиболее замкнутая зона системы языка, она наиболее консервативна, и ее показания заслуживают особого внимания. Не случайно родство индоевропейских языков было выявлено Ф. Боппом (в 1816 г.) на основе анализа глагольных флексий, т. е. по данным морфологии глагола (фонетические же закономерности были установлены позднее).

14. Общепринято положение об общности исходного материала родственных языков («материальное родство» — в отличие от «средства»).

Принципиально новое понимание выдвигается Н. Трубецким в одной из его последних работ (1936 г.)¹: индоевропейские языки объединяет не общность происхождения исходного материала, а общность определенных «структурно-типологических» признаков (названы шесть признаков: два — фонетических, три — морфологических, один — синтаксический): ни общность корнеслова, ни морфология, ни звукосоответствия, таким образом, не решают вопроса. С утерей указанных структурно-типологических

¹ Русский перевод «Мыслей об индоевропейской проблеме» опубликован в ВЯ 1958, 1.

признаков язык перестает быть индоевропейским, и наоборот, с приобретением означенных признаков неиндоевропейский язык станет индоевропейским языком.

Спрашивается: удалось бы выделить эти шесть структурных признаков, если бы не было установлено, какие языки являются индоевропейскими? Конечно, нет: объем понятия (какие языки являются индоевропейскими) был определен по признаку генетическому, содержание же понятия (структурно-типологические признаки) предполагает, что объем понятия уже определен.

Структурно-типологическая характеристика могла быть дана Н. Трубецким лишь при условии, что группа языков уже выделена по другому признаку: структурная характеристика зависит здесь от историко-генетической.

Основные положения:

1. Историзм в лингвистике находит принципиальное обоснование в конституционном свойстве языка, его изменчивости.

Отказ от историзма равнозначен неучету данного конституционного свойства языка, означает отказ от изучения этого свойства языка.

2. Лингвистика как объяснительная наука о языке немыслима без историзма.

3. Лингвистика без историзма перестает быть гуманитарной наукой.

4. История языка в связи с историей культуры и историей мышления это главное в историческом языкознании.

5. Для изучения подлинной истории языков лингвистике как гуманитарной науке может оказать значительную помощь не сравнительная грамматика, а грамматика историко-сравнительная¹.

¹ Наконец, два пояснения. Первое. В статье речь идет об «изменчивости» как конституционном свойстве языка. О принципах развития языка автор предполагает высказаться особо.

Второе. Отстаивать принцип историзма для автора отнюдь не значит игнорировать проблемы описания системы языка «описательной грамматики»: *sumt cuqce*.

II. ОПИСАНИЕ СИСТЕМЫ ЯЗЫКА И ПРИНЦИП ГОМОГЕННОСТИ¹

1. Историческая лингвистика, с которой связано возникновение научного подхода к фактам языка, зародилась лишь в первой четверти XIX в. Что же касается описания языка («описательной грамматики»), то у нее весьма почтенный возраст: в странах Европы описательная «филологическая грамматика» существует более 2000 лет. Но описательная филологическая грамматика не претендовала быть «наукой» («theoria», как тогда называли науку): грамматика считалась прикладной эмпирической дисциплиной — «грамматическим искусством» («*texnē grammatikē*»)².

«Искусством» (*l'art de parler*) продолжала оставаться и «рациональная, или всеобщая грамматика», созданная во Франции в XVII в. на основе принципов рационалистической философии Декарта деятелями Пор-Рояля Ант. Арно и К. Лансло.

То же можно сказать и о «философской (всеобщей) грамматике» XVIII в. (Дж. Гаррис, 1751 г.), переставшей существовать лишь во второй половине XIX века.

В этих условиях вопрос о создании научной описательной грамматики того или иного языка, тем более вопрос о принципах научного описания мог быть поставлен лишь после того, как возникла — на базе истории языка и историко-сравнительной грамматики — наука о языке.

Таким образом, научное изучение прошлого оказалось легче осуществимым (был найден метод исследования), чем научное описание языка, доступного прямому наблюдению (не имелось адекватного метода описания).

2. Общеизвестным ныне можно считать, что научное описание системы языка — самостоятельная, задача важная, задача сложная.

Задача самостоятельная, поскольку мимоходом, путем импровизаций ее не решить. Важна она, поскольку фиксировать систему языка в определенный «момент» его существования необходимо:

¹ Журнал «Вопросы языкознания», 1981, № 4, стр. 12 — 23.

² Древнеиндийская система описания письменного языка («санскрита») *vuakaḡapa* («анализ») в научном отношении стояла выше, чем «филологическая грамматика» греков, но традиции описания в странах Европы восходят к филологической грамматике греков (Дионисий Фракийский — II — I вв. до нашей эры, Аполлоний Дискол — II в. н. э.).

а) во-первых, в качестве отправной точки для отсчета истории системы; б) далее — в плане изучения взаимоотношений речи и мышления, категорий языка (морфологических, лексико-семантических, и категорий мышления).

Не приходится уже говорить о том, что описание систем различных языков и их типологическое сравнение в поисках «универсалий» (точнее — более или менее распространенных общих явлений) становится немаловажным стимулом для сторонников «синхронической лингвистики», видящих именно в ней «первую лингвистику».

Задача описания системы языка столь же сложна, сколь и важна. Основной источник трудности — многоплановость языка, в физическом воплощающего психическое и интрандидуальное — интериндидуальное, а также динамичность языка («в сегодняшнем» состоянии сохраняется что-то от «вчерашнего» и содержится что-то из «завтрашнего»). Отсюда — возможность различных подходов и опорных понятий при описании системы языка; в связи же с динамичностью системы — наличие в любом живом языке переходных, неустоявшихся явлений, которые не умещаются в определенные рубрики (ср. *кадровый рабочий*, но *рабочий класс*: при морфологическом единстве — семантическое расхождение).

К трудностям классификации объективного характера присоединяется несоблюдение общеустановленных логических норм формулирования понятий и их закономерных соотношений. Например, в классификации частей речи, начиная с Дионисия Фракийского, фигурируют как «местоимения», так и «союзы», но некоторые местоимения (*какой, который*) могут выступать в роли «союзов»: «существенные признаки» понятий подобраны неточно (ср. *В работе принимали участие: ленинградцы, москвичи, харьковчане, инженеры, экономисты...*)

В перечень частей речи включают обычно и «междометие» (а в последнее время у некоторых авторов названы и «частицы»), но «часть речи» — это результат классификации слов, междометия же и частицы — не являются словами (кстати, в грамматике Дионисия Фракийского не имелось «междометий»: они выделены позже в грамматике латинского языка).

3. Зарождение исторической лингвистики не повело к коренной реконструкции системы описательной грамматики (по крайней

мере, в первой половине XIX в.). Положительные сдвиги наместились более всего в фонетике (учение о звуках пришло на смену учению о буквах); впоследствии, в основном в противовес физикализму экспериментальной фонетики, стали дифференцировать понятие «звука» и «фонемы» как психического эквивалента «звука», как «представления звука», но это уже в процессе психологизации гуманитарных наук и прежде всего — в общелингвистических тенденциях второй половины XIX в.

Учение о частях речи претерпело некоторые изменения в связи с тем, что в исторической лингвистике сформировалась семасиология, как учение о значении слова, точнее, об изменениях в значении слова.

4. Теоретически осмысленные изменения в описательную грамматику в XIX в. (прежде всего — в синтаксис, далее — в толкование морфологических понятий) пытались внести представители лог и ц и з м а и п с и х о л о г и з м а.

Синтаксис, начиная с его основоположника Аполлония Дискола (II в. н. э.), изучал связи слов — процессы согласования и управления; учения о предложении и о членах предложения (главных — подлежащем, сказуемом, второстепенных — дополнении, определении, обстоятельствах) в синтаксисе в течение длительного периода не имелось.

Для логицизма, характерно рассматривать синтаксические понятия (предложение, его главные члены — подлежащее, сказуемое) как выражение понятий формальной логики — «суждения» и его составных элементов — «субъекта», «предиката»; ср. калькирование латинских логических терминов «subjectum», «praedicatum» через «подлежащее», «сказуемое» («сказанное») в синтаксисе простого предложения.

Логическая установка в синтаксисе исходит из того, что обозначаемое («суждение») первоначально по сравнению с обозначающим («предложением»), т. е. исходить из обозначаемого («логического») для характеристики обозначающего («предложения») представляется теоретически безупречным. Вопрос лишь в том, что не имеется парал-

---

¹ Напрасно было бы эти понятия искать, например, в «Русской грамматике» М. Ломоносова (1755): замечательный труд великого первопроходца русской науки в этом вопросе придерживается общепринятого тогда понимания предмета синтаксиса.

лелизма между грамматическим и логическим: второстепенные члены предложения в суждении соответствий не находят, да и главным членам предложения в критических случаях приходится рассчитывать на собственное мерило, помощи ждать от логических понятий бесперспективно: логика сама вынуждена искать помощи у грамматики. Возьмем пример: *Книга понравилась читателю*. Что является здесь субъектом? В данном суждении о «книге» утверждается, что она понравилась читателю, или же о «читателе», что ему понравилась книга? Формальная логика (не психологизированная) затруднится сделать выбор. Грамматика может решить вопрос в пользу слова *книга*: именно с ним согласуется форма глагола *понравилась*. Вопрос о слабых местах логицизма в решении синтаксических проблем резче дает о себе знать в языках, по своей строю расходящихся с индоевропейскими.

На смену логицизму пришел психологизм (его теоретические обоснования были заложены Г. Штайнталем в 1854 г.), основывавшийся на ассоциационистской «психологии представлений» Йог. Гербарта. В качестве опорного понятия в психологизме было выдвинуто понятие «психологического суждения» («психологического субъекта», «психологического предиката»). Психологическое «суждение» состоит из двух представлений: первое из этих представлений — психологический субъект, второе — психологический предикат, независимо от того, каково слово, которым оно выражается — вопрос решается последовательностью этих элементов в предложении. Так, в нашем примере *Книга понравилась читателю* — психологическим субъектом (PS) будет *книга*. Но психологическим субъектом окажется *читателю*, если предложение начать этим словом: *Читателю понравилась книга*. Равным образом: *понравилась* окажется PS, если сказать *Понравилась читателю книга*. Никакой роли не играет ни значение, ни форма слова. О каком-либо параллелизме между этими психологическими понятиями и синтаксическими членами предложения говорить нет возможности, психологические представления оказываются несравненно более зыбкой, неустойчивой опорой, чем понятия формальной логики «суждение», «субъект», «предикат».

Теоретик младограмматического направления психологист Г. Пауль, анализируя предложение *Карл идет завтра в Берлин*, выражением психологического субъекта считает слово *Карл*, но им может оказаться любое другое слово той же фразы: *идет* (*Е д е т*

завтра Карл в Берлин), завтра (З а в т р а едет Карл в Берлин), в Берлин (В Б е р л и н едет завтра Карл) [1].

Ассоциационистской психологии представлений В. Вундт, создатель экспериментальной психологии, противопоставил свою апперцепционистскую психологию, но и у него «предложение» также ориентируется на «психологическое суждение», хотя это суждение понимается им не как сочетание представлений, а, напротив, как расчленение цельного представления («Gesamtvorstellung») на представления [2]. Но, определяя суждение, далеко не все психологи остаются в рамках «представлений», их соединения или расчленения. «Восприятие» также может интерпретироваться как «суждение» [3], хотя обычно оно рассматривается, как составная часть суждения. Факты же «безобразного мышления» свидетельствуют, что «представления» для понимания значения предложений не являются вообще необходимыми. Одинаковые факты языка получают различную квалификацию — в этом проявляется несостоятельность психологизма в описательной грамматике.

Строить описательный синтаксис (resp. морфологию), ориентируясь на понятия психологии, значило бы определенное, устойчивое строить на неопределенном, неустойчивом. Для описания системы языка психологизм оказался несравненно более зыбкой основой, чем логицизм.¹

5. По иным мотивам против «психологии представлений» выступает бихевиоризм, отклоняющий все субъективное, ментальное в изучении психики. Бихевиоризм (букв. «поведенизм») ограничивает объект изучения лишь тем, что может служить предметом наблюдения в его физической данности («стимул» — «реакция»). Бихевиоризм свою теоретическую установку характеризует как «физициализм», «объективизм» (ср. «объективную психологию», «рефлексологию» В. Бехтерева).

Бихевиоризм — это психология без явлений психики, сознания, без субъективного, без ментального. Сложная, трудная проблема психического, его закономерностей бихевиоризмом не решается, а просто снимается.

¹ Если же представители исторической лингвистики (Г. Пауль, И. А. Бодуэн де Куртенэ) все-таки ориентировались на психологию, тому причина простая: психологизм во второй половине XIX в. безраздельно властвовал в гуманитарных науках.

На бихевиористских принципах¹ строится «дескриптивная лингвистика» Л. Блумфилда, изложенная им в книге «Язык». Чем последовательнее в своих суждениях Л. Блумфилд, тем яснее становится, что на основе принципов бихевиористской психологии вопросы описательного синтаксиса (равно, как и морфологии), могут получить должное решение еще в меньшей степени, чем при использовании мендалистских понятий «психологии представлений» Иог. Гербарта или В. Вундта².

6. И логицизм, и психологизм стремились в описании фактов морфологии и синтаксиса исходить из этого, что обозначается. Грамматика Дионисия Фракийского, характеризуя «имя», «глагол» как известно, считала нужным указывать и морфологические особенности соответствующих слов: «Имя — склоняемая часть речи, обозначающая тело или вещь (бестелесную), например, *камень, воспитание*» [5]. «Глагол — это беспадежная часть речи, которая может принимать времена, лица, числа, выражает действие или страдание» (6, с. 219). Синтаксиса в грамматике Дионисия не имелось.

В элементарных школьных учебниках русского языка нередко имя существительное определялось как «название предмета», имя прилагательное — как «название свойства», глагол — «название действия или состояния». Предложение — как «мысль, выраженная словами устно или письменно» («мысль» = «предложение»).

Еще в XIX в. отдельные авторы обосновывали необходимость выявлять в описательных грамматиках и то, к а к обозначается тот или иной предмет, свойство предмета, действие или состояние [7, 8].

В XX в., начиная с двадцатых годов, в описании системы языка все больше внимания уделяется именно этому вопросу. Каковы мор-

¹ Ранняя работа Л. Блумфилда [4] опиралась на вундтовскую психологию, т. е. ориентировалась на мендализм.

² Показательно, что Н. Хомский, начавший с бихевиористского антимендализма, с конца пятидесятих годов становится на позиции картезианской философии (и принципы «всеобщей, или рациональной грамматики»), т. е. становится на принципиальные позиции мендализма; мендализм Н. Хомского, в частности, использует фундаментальное понятие В. Гумбольдта «внутренняя форма» в своеобразной интерпретации («глубинная структура»: если бы «глубинное» имело структуру, язык оказался бы пассивным отображением готовых мыслей).

фологические и синтаксические свойства обозначают его — иными словами, какова форма (структура) слова, предложения?

Большая работа в этом направлении проведена специалистами русского языка, благодаря богатству форм, представляющему большой общелингвистический интерес и являющемуся благодатным материалом для разработки принципов описания, в особенности морфологической и синтаксической систем языка.

7. После этих вводных замечаний остановимся кратко на принципиальных вопросах, которые при планомерном описании системы языка в первую очередь требуют ответа. Эти вопросы суть: 1) Каковы языковые (лингвистические единицы и как мыслится их иерархия? 2) Как мыслится описание языкового факта, — как описание его структуры или же его функции, или же одновременно и структуры и функции? 3) Каковы отрасли описательной лингвистики и какова их взаимосвязь? 4) Можно ли считать синонимичными понятиями «описательную лингвистику» и «описательную грамматику»? 5) Можно ли решать фундаментальные вопросы описания системы языка применительно к ее различным разделам «регионально»?

Последний вопрос — наиболее общий и простой. Наши краткие по необходимости высказывания начнем с этого вопроса.

8. Язык образует систему в целом. Глобальная система, макросистема, включает подсистемы, микросистемы — фонетическую, морфологическую, синтаксическую (в лексике системный характер ясно прослеживается в образовании производных и сложных основ, слабее — в словах с простыми основами: в различных языках они семантически группируются по-разному).

Описание явлений, образующих систему, не может не быть системным. Закономерная взаимозависимость не может не характеризовать описание фонетической, морфологической и синтаксической систем языков такого строя, как индоевропейские, семитические, угро-финские, тюркские, иберийско-кавказские, палеоазиатские. Отсюда следует: основные вопросы морфологии и синтаксиса не могут иметь «регионального» решения, они должны рассматриваться в комплексе с основными проблемами.

Строгое членение понятий, конструируемых по существенному признаку и с указанием на «ближайшее родовое понятие» (*genus proximum*) и «отличительную особенность» (*differentia specifica*),

при классификации фактов языка так же обязательно, как для систематики растений.

9. Единицы языка (лингвистические единицы) и их иерархия. Минимальная единица — фонема, т. е. звук в системе языка. Несмотря на то, что сущность фонемы понимается по-разному, относительная элементарность фонемы представляется наименее спорной. Максимум расхождений наблюдается в понимании того, что считать следующим звеном, более сложным: слово или морфему (или же слог). Далее, в зависимости от того, как решится вопрос об этом втором звене, встает вопрос о высшем, т. е. наиболее сложном, звене: словосочетании (синтагме) или же предложении (resp. таксеме).

С иерархией лингвистических единиц тесно связан вопрос о научных специальностях, которыми изучаются (или же закономерно должны изучаться) лингвистические единицы различного уровня, т. е. вопрос об отраслях (разделах) описательной лингвистики, о ее структуре.

Нам представляется наиболее последовательным выделение трехчленной иерархии: фонема — слово — словосочетание (синтагма). Из морфем невозможно составить ни словосочетания, ни предложения: следовательно, отношением к высшему звену решается вопрос в пользу слова.

Словосочетание же всегда соотносится со словом как единица высшего уровня: это касается в равной мере как словосочетаний предикативных, выражающих предложение (*Журавли летят*), так и атрибутивных, обозначающих часть предложения (*Высокие горы... Будущее человечества...*), и иных словосочетаний, включающих в свой состав, наряду с полнозначными словами, и служебные слова (*Под сводом небесным..., На краю света...*).

Из словосочетаний состоят периоды, абзацы и иные части текста, но вряд ли имеются основания считать их единицами, которые могут быть соотнесены со «словосочетанием» как единицы более высокого уровня.

10. Единицы трех различных уровней (фонема, слово, словосочетание) можно рассматривать (по крайней мере, в языках индоев-

---

¹ Соображения, которые приводятся в доказательство трудности отграничения слова от других единиц, не могут быть решающими: переходные ступени, затрудняющие классификацию, известны и из других наук (ботаники, зоологии), но из-за трудностей от классификации не отказываются.

ропейских, семитических, угро-финских, тюркских, иберийско-кавказских) в различных измерениях: слова и словосочетания в двух измерениях: одно—значение и другое — форма или структура.

Необходимой предпосылкой значения слова служит наличие обозначаемого, десигната¹.

11. Значением и структурой могут обладать слова и словосочетания².

Мы знаем значение слова, если знаем, к чему слово относится, что является его десигнатом. Знание это может быть ясным (солнце, луна, звезда), может быть неясным (хомяк, суслик, сурок — грызуны, но отличить их друг от друга не всякий может).

Обычно под значением понимают «представление», которое у говорящего и у слушающего может появляться в связи со словом: считается, что слово — внешне воспринимаемое, а значение — «внутреннее», «психически переживаемое». Одинаковое представление будто бы делает возможным понимание.

Значение — «внутренне переживаемое», но отсюда не следует, что значение — это «представление» («общее представление» или же «понятие»): одни и те же слова *река*, *гора* могут вызвать различное представление у разных лиц (применительно к их жизненному опыту); но могут и не вызвать никаких конкретных представлений: представление предмета — это в о з м о ж н о е средство репрезентации значения, но значение, как это показали эксперименты, может быть понято и без них, без конкретных представлений, образов (так называемое «мышление без образов», «безобразное мышление»), может быть понято, если только известно, к какому обозначаемому» (физической или психической действительности) относится слово. Отношение к обозначаемому, к десигнату и есть значение. Изменяется значение слова — это значит, изменяется от-

¹ Там, где лингвистической единице не соответствует никакое обозначаемое, нет оснований говорить о значении.

Так, фонемы не имеют значения, поскольку у них нет десигната (можно лишь говорить об их функции, например, в аплауте, ауслауте, инлауте, сочетаемости, несочетаемости в системе).

Системность характерна для фонем, но говорить о фонемной структуре языка можно, лишь вкладывая в понятие структуры особое, специфическое содержание.

² «Функция» — понятие более общее и менее определенное.

ношение: раньше имелся в виду один десигнат, теперь слово относится к другому [9], ср. *Коньяк* (название города во Франции) и *коньяк* — напиток.

Слова могут служить средством общения, поскольку известно, к чему они относятся. Точности знания этих отношений соответствует точность знания значений.

Система значений в различных языках может быть неодинаковой, значение конкретизируется «в а л е н т н о с т ь ю» (Ф. де Соссюр). Русск. *общий* и франц. *commun* — слова «одинакового» значения, но различной валентности: соответствием слова «общий» является и франц. *général*. Ономастиология восполняется валентностью. Лексическое значение как отношение к обозначаемому — это отношение п е р в и ч н о г о характера. Но между лексическими значениями (т. е. между первичными отношениями) могут иметься отношения — ср. *друг брата* и *брат друга*, *отец соседа* и *сосед отца*, *философия истории* и *история философии*: одна и та же пара слов приобретает различное значение, относится к различным обозначаемым в зависимости от того, каковы отношения между значениями слов, выражаемые формой слова, в данном случае формой родительного падежа.

Отношения между отношениями образуют с т р у к т у р у. Это отношения в т о р и ч н о г о характера. Они выражаются грамматическими формами.

Отношения первичного характера представлены в полнозначных словах всех языков; без этого слово не могло бы быть средством общения. Отношения же вторичного характера, выраженные посредством формантов (аффиксов), представлены далеко не во всех языках и даже не во всех словах языков, где структурное обозначается формантами (бесформенные слова, например, наречия).

Но отношения в т о р и ч н о г о характера могут быть выражены и другими средствами: порядком слов, интонацией; синтаксис и фонетика берут на себя задачи морфологии.

12. По средствам выражения отношений вторичного характера между языками наблюдаются максимальные расхождения.

Несмотря на расхождения в значениях слов, связанных с валентностью, «словарь переводим», но м о р ф о л о г и я «не переводима»: давно замечено, что по грамматике одного языка судить о грамматике другого языка так же невозможно, как по плану одного города ориентироваться в другом.

«Непереводимость морфологии» теперь, казалось бы, общепризнана¹.

«Непереводимость же синтаксиса» — все еще под вопросом: синтаксис все еще рассматривается как сфера отношений первичного характера.

13. Двоякого рода отношения находят выражение как в словах, так и в словосочетаниях.

Им соответствуют установки: лексико-семантическая и структурная (формальная).

Описание слов представлено в морфологии — в классификации слов по частям речи. Описание словосочетаний ныне² дается в синтаксисе — в учении о предложении и членах предложения.

Что представляет собою «часть речи» — это понятие лексико-семантическое или же структурное (или семантико-структурное)? К примеру: «имя существительное — название предмета» или же «имя» существительное—склоняемое слово», или «имя существительное — склоняемое слово, обозначающее предмет». В последнем определении совмещены оба признака: и структурный и лексико-семантический. В этом синтетическом определении содержится максимум признаков, т. е. данное определение понятия существительного наиболее содержательно.

Еще в первой грамматике греческого языка Дионисия Фракийского в определении частей речи учитываются оба признака: «имя — склоняемая часть речи, обозначающая тело или вещь (бестелесную)» [5]. В грамматике Дионисия «имя» дано недифференцированно: в него включаются, помимо существительных, и прилагательные, и числительные³.

¹ Когда-то винительный падеж искали в склонении грузинского языка, специфический же эргативный падеж оставался незамеченным: пытались переводить морфологию.

Положение о «непереводимости морфологии» обязывает к определенным выводам об универсалиях в морфологии. Универсальная грамматика так же невозможна, как и универсальная структура.

² Учение о предложении и его членах становится предметом синтаксиса в XIX в. Синтаксис древних греков (Аполлоний Дискол) изучал способы сочетания слов. «Подлежащее», «сказуемое», «дополнение», «обстоятельства», без которых синтаксис теперь считается немыслимым, с и н т а к с и с у были чужды вплоть до XIX в.

³ У Дионисия они составляли подгруппы имен; в самостоятельные части речи они были выделены лишь в средние века.

«Часть речи» (*mere tou logou*) Дионисия — это не понятие морфологии: «речь» (*lógos*) — «предложение»; «часть речи» — «слово как часть предложения, слово, взятое из предложения». Морфологии в современном понимании тогда не было. Слово, выделенное из предложения (из фразы), было охарактеризовано Дионисием по возможности полно. Так или иначе, в определении имени у Дионисия совмещаются признаки и структурный («склоняемое слово»), и семантический («обозначает тело»), как бы реализуя принцип «единства формы и содержания». И русский и древнегреческий языки в данном случае создают благоприятные условия для реализации данного принципа.

А как быть, если слова, обозначающие предмет, не склоняются? В абхазском языке, например, синтаксические функции родительного, дательного, эргативного падежей выполняются глаголом: имя не склоняется (множественное число у имени образуется). Падежные формы отсутствуют во многих языках индейцев Северной и Центральной Америки.

Одно из двух: или в таких языках нет имен существительных, или же морфологическая категория падежа (и склонение) не может рассматриваться как необходимый структурный признак имени, и фактически мы исходим из одного семантического признака: «имя существительное — название предмета» (независимо от того, какими структурными признаками оно обладает). Или же, наконец, игнорируются общеобязательные логические нормы определения понятий.

Структурные расхождения могут идти еще дальше. В русском языке имя прилагательное имеет категории падежа, числа, рода. В аварском языке имя прилагательное различает три грамматических класса («рода»), выражает множественное число, но по падежам не изменяется ни в единственном, ни во множественном числе. В грузинском языке имя прилагательное изменяется факультативно, падежные формы характерны в постпозиции (для некоторых групп — и в препозиции), но ни грамматические классы, ни роды не различаются. В абхазском языке прилагательное не изменяется ни по классам (*resp.* родам), ни по падежам, ни по числам. Остается семантический признак: свойство предмета (а не свойство независимо от его носителя).

По семантическому признаку и относят к имени прилагательному однозначные слова русского, аварского, абхазского и гру-

зического языка. Структурные свойства в понятии «прилагательного» не учитываются.

В адыгских языках спряжение глаголов личное: субъектное, субъектно-объектное.

В чеченском, ингушском, аварском спряжение классное: или субъектное (непереходных глаголов) или же объектное (переходных глаголов): в них субъект ничем не обозначается. Личного же спряжения не имеется (лица различаются при помощи местоимений, лексическими средствами). В лезгинском и агульском языках глагол не изменяется ни по лицам, ни по грамматическим классам (ни по числам). В понятии «глагола» в таком случае учитывается лишь семантика слова.

Описательный анализ не вправе игнорировать ни структурные особенности, ни семантику слов.

Совместить же в одном понятии оба момента невозможно: между «семантическим» и «структурным» нет параллелизма (постольку понятие «части речи» как «лексико-грамматических разрядов слов», как общелингвистическое понятие, не оправдано).

14. Возникает вопрос о необходимости понятий двойного рода — семантических и структурных: семантических, создаваемых по семантическому признаку, структурных — с учетом структурных признаков согласно принципу гомогенности: невозможно по семантическому признаку устанавливать структурные понятия (так же, как по весу предмета невозможно определить длину: вес измеряется в граммах, длина — в сантиметрах).

Структурные понятия соответствуют грамматическим категориям. Вопрос о них относительно ясен.

Семантические категории — объект описательной семасиологии. О дескриптивной семасиологии писал в начале нашего века Ант. Марти [10].

Существенный интерес представляют блестящие эксперименты по семантической сочетаемости слов А. М. Пешковского [11].

Семантические категории «предмета», «свойства», «числа», «процесса» используются при определении частей речи, но в области семантических категорий неясностей немало.

Семантические категории в различных языках являются максимально общими, но и семантические категории могут не совпадать. Например: «кто» в иберийско-кавказских языках относится только к «человеку» (точнее — к «личности»), а не ко всему «живо-

му»: «животные» относятся к категории «что?» («Что пасется?» — «Лошадь»).

Первое лицо мн. числа может содержать в себе семантические спецификации. Например: местоимение «мы» с двояким значением: 1) инклюзивным: мы-я+ты, вы» (собеседник включается: «мы — люди»); 4) эксклюзивным: мы-я+он, они» (собеседник исключается: «мы — лекторы, советуем вам, студентам»). Так в аварском и ряде других дагестанских языков.

Вопрос о семантических категориях ставится и применительно к словосочетанию, к синтагме и ее главной равновидности, к предикативной синтагме, к предложению.

Описательная лингвистика претендует на всесторонний научный анализ системы языка (в один определенный «момент» его существования).

Наличие переходных категорий создает трудности в систематике (в классификации) не только фактов языка, но и предметов в естественных науках — в систематике растений, животных. Но трудности систематики не могут оправдать вольностей в использовании логических норм определения и разграничения понятий в процессе описания фактов языка, а наоборот, обязывают к неукоснительному соблюдению этих норм.

Язык не всегда логичен. Алогическое встречается в любом языке. Но наука о языке (и историческая, и описательная, и умозрительная) всегда обязана быть логичной.

15. Всесторонний анализ предусматривает изучение фактов всех уровней, начиная с фонемы и кончая словосочетанием (синтагмой) Разделы описательного анализа при этом мыслятся следующие: описательная фонетика с фонологией; описательная морфология; описательный синтаксис; описательная семасиология (геср. лексикология); описательная «стилистика».

Фонетика (с фонологией) изучают систему звуков как не имеющих десигнагов.

Морфология изучает структуру слова, грамматические категории.

Синтаксис изучает структуру словосочетаний (синтагм).

Описательная семасиология изучает лексику, ее состав, особенности состава, семантические категории (и их модификации применительно к конкретному языку).

Стилистика изучает словосочетание (синтагмы) с точки зрения

семантической, в частности, особенностей, характеризующих способы выражения (построения) мысли в описываемом языке.

Производные слова, как и сложные слова (компози́ты) представляют собой объект лексикологии. С морфологией производные слова связаны, поскольку средством из образования служат аффиксы. Но так как в результате их использования создается новая лексическая единица, процесс, ведущий к их образованию, естественно рассматривать в лексикологии.

Было бы более последовательным, если бы разделы, изучающие отношения первичного характера, предшествовали разделам, посвященным анализу отношений вторичного характера. Но в данной схеме нас интересует в первую очередь, состав разделов, необходимых для всестороннего анализа единиц различных уровней языка и специфика тех существенных признаков, по которым они строятся: структурные по структурному, семантические — по семантическому признаку.

16. Всесторонний анализ системы языка подобного рода, насколько нам известно, пока что не выполнен ни по одному языку (даже по мертвым языкам — латинскому, древнегреческому).

Это скорее перспективный план работ в сфере описательной лингвистики, которая по научному уровню соответствовала бы уровню исторической лингвистики.

Что из описательной лингвистики следует включать в описательную грамматику того или иного языка как предмета преподавания — это задача научно-педагогическая и методическая по своему характеру.

Ясно одно: описательная грамматика как предмет преподавания вряд ли сможет вместить все содержание описательной лингвистики: описательную лингвистику и описательную грамматику как предмет преподавания вряд ли можно считать синонимичными понятиями.

17. С новыми понятиями связан вопрос о новых терминах. Содержательным («контенсональным») понятиям — суждение, субъект, предикат — обычно соответствуют грамматические — предложение, подлежащее, сказуемое. Можно было бы по аналогии использовать «субстантив», «атрибутив», «квантитатив», «процессив» для семантических понятий, а переводы их — «существительное», «прилагательное», «числительное», «глагол» — для обозначения понятий грамматических (морфологических).

Но практически вопрос о новых терминах может встать лишь тогда, когда положительно решится вопрос о понятиях, — вопрос основной.

Сам термин «грамматика» («буквенное»), подчеркивающий связь с письменным языком, давно «просится в отставку»: во всяком случае, этот термин мало способствует внедрению новых понятий. Вопрос не впервые ставится.

Термин древнеиндийской грамматики *vyākaraṇa* «расчленение», «анализ» [6, с 71] отражает более высокий уровень научной мысли, чем греч. термин «грамматика». «А н а л и т и к а» могла бы вместить содержание «описательной лингвистики» («грамматика» была бы «малой аналитикой»).

О с н о в н ы е п о л о ж е н и я и в ы в о д ы

1. Описание системы языка — задача описательной лингвистики («синхронной лингвистики»), которая претендует за последние 50 лет на место «первой лингвистики».

Описанием письменного языка занималась и «филологическая грамматика», идущая от схемы Дионисия Фракийского (II—I вв. до н. э.), далее — «рациональная грамматика» (XVII в.), «философская (всеобщая) грамматика» (XVIII—XIX вв.). Эти грамматики не претендовали на роль науки, они считали себя «искусством».

«Научное» утвердилось сначала в изучении истории языка, а отнюдь не в описании языка.

Система описательной лингвистики до сих пор не создана: принципиальные вопросы описания системы языка продолжают оставаться спорными.

2. Наиболее сложной оказывается с и с т е м а т и к а фактов.

О б ъ е к т и в н а я тому причина: многоплановость языковых фактов, их динамичность.

С у б ъ е к т и в н ы м и моментами, усложняющими трудности объективного характера, оказываются: а) «Региональное», несогласованное решение вопросов, требующих комплексного решения. б) Неясности в понимании таких опорных понятий как с т р у к т у р а, ф у н к ц и я, з н а ч е н и е (лексическое, грамматическое). в) Отсутствие последовательности в выделении лингвистических единиц г) Несоблюдение логических принципов формулировки и разграничения понятий.

3. С учетом исследовательской практики по ряду языков, сильно различающихся по грамматическому строю, а также с учетом данных современной психологии мышления, нам представляется более обоснованным то понимание, согласно которому основными лингвистическими единицами различного уровня (в таких языках, как индоевропейские, семитические, угро-финские, тюркские, иберийско-кавказские) считаются: **фо н е м а — с л о в о — с л о в о с о ч е т а н и е** (предикативное, атрибутивное).

4. Фонема не имеет обозначаемого, десигната. Слово и словосочетание **о т н о с я т с я** к обозначаемым, они могут иметь **д в а и з м е р е н и я** (значение и структуру).

Значение имеется у каждого полнозначного слова (во всех языках, где слово как единица существует).

5. Значение слова — это **о т н о ш е н и е** к обозначаемому (к предмету действительности — объективной, субъективной). Значение слова, отношение **п е р в и ч н о г о** характера, это — **о с н о в н о е** отношение.

Изменение значений — это **и з м е н е н и е** отношения к обозначаемому, к десигнату.

Структура слова выражает отношение между **з н а ч е н и я м и**. Структурные отношения — это отношения **в т о р и ч н о г о** характера.

6. В языках различного типа **с т р у к т у р н ы е** отношения могут быть выражены при помощи **р а з л и ч н ы х** средств.

По семантическим моментам наблюдается **м а к с и м а л ь н а я** близость между языками: перевод лексики одного языка на другой осуществим (хотя адекватность достижима не полностью). По структурным же отношениям и средствам их выражения расхождения между языками могут быть **м а к с и м а л ь н ы м и**. Ни морфология, ни синтаксис «не переводимы». «Универсальная грамматика» так же **н е р е а л ь н а**, как нереальна «универсальная структура».

7. В описании слов и словосочетаний можно исходить: а) из того, что обозначается, т. е. из обозначаемого, десигната; б) из того, как обозначается, т. е. из структуры обозначающего; в) одновременно **и з т о г о** и **и з д р у г о г о**.

8. Логицизм и психологизм ориентировались на обозначаемое. Структура обозначающего (слова, предложения) не находила адекватного отображения в соответствующих понятиях.

9. Наиболее простым решением вопроса было бы в понятиях отобразить одновременно и семантику, и структуру — существенные признаки и той и другой. К сожалению, это осуществимо лишь частично, и то в отдельных языках. В большинстве случаев семантическое и структурное в одном понятии «не совмещаются» и вопрос решается в пользу одного из них, обычно — в пользу семантического: структурное своеобразие, как правило, не учитывается.

10. Отсюда — необходимость при описании фактов языка выделять понятия двоякого рода: структурные понятия по структурному признаку, семантические — по семантическому, следуя принципу гомогенности...

Это даст возможность должным образом отобразить в описании системы любого языка, независимо от его структуры, и общее, и отличное, т. е. то, что характерно для индивидуальности описываемого языка¹².

ЛИТЕРАТУРА

1. Paul H. Prinzipien der Sprachgeschichte. IV Aufl. Halle — Saale, 1909, S. 283.
2. Wundt W. Völkerpsychologie. Bd. II. Leipzig, 1912, S. 254.
3. Jerusalem W. Die Urtheilsfunktion. Eine psychologische und erkenntnis-kritische Untersuchung. Wien - Leipzig, 1895.
4. Bloomfield L. Introduction to the study of language. New York, 1914.
5. Dionisā Thracis. Ars grammatica. Ed. G. Uhlig. Lipsiae, 1883, p. 24.
6. История лингвистических учений. Древний мир. Л., 1980

¹ Мы касались самых общих вопросов разработки системы описательной лингвистики. Однако, анализируя общие вопросы синтаксиса (еще в двадцатые годы) [12], мы имели возможность убедиться, как много неясностей существует в понимании исходных общелингвистических понятий и соответствующих опорных понятий логики и психологии. Тогда приходилось отстаивать положение о самостоятельной ценности изучения структуры языка так же, как теперь требуется отстаивать познавательную ценность принципа историзма.

В наши дни описательная лингвистика в отстаивании не нуждается. Однако чрезмерный избыток импровизаций, нагромождая детали, отнюдь не способствует уяснению основных проблем, без решения которых система описательной лингвистики не может быть создана. Изложить одну из возможных постановок этих проблем ставит задачей настоящая статья.

7. *Сланский В.* Грамматика как она есть и как должна быть. Пять научных бесед, предложенных в Санкт-Петербургском Педагогическом обществе. СПб., 1887.
8. *Rie J.* Was ist Syntax? Prag, 1894 (I Aufl.) 1927 (II Aufl).
9. *Чикобава Арн.* Лингвистика как интегральная наука о языке. — В. кн.: Проблемы языкознания. М., 1967, с. 17
10. *Marty Ant.* Untersuchungen zur Grundlegung der allgemeinen Grammatik. und Sprachphilosophie. Bd. J. Nail—Salle, 1908, §§ 17—70.
11. *Пешковский А. М.* Русский синтаксис в научном освещении. 2-е изд. М., 1920.
12. *Чикобава Арн.* Проблема простого предложения в грузинском языке. I. К вопросу о подлежащем и дополнении в древнегрузинском языке. Тбилиси, 1928 (на груз. яз.). 2-е изд; (с резюме на русск. и франц. яз.) —1968.

მითითებული ლიტერატურა

- „აქტა ლინგვისტიკა“: Acta linguistica. „სტრუქტურალური ენათმეცნიერების სკანდინავიური ორგანო“, I ტ., I ნაკვ., კოპენჰაგენი, 1939 წ. (ბრონდალისა და ჰიელმსლევის ხელმძღვანელობით).
- ანტონ I: ქართული ღრამატიკა (1967 წლ. ვარიანტი), თბილისი, 1885.
- არისტოტელე: Aristoteles: Erste Analytik („პირველი ანალიტიკა“), იხ. Philosophische Werke, Bd. III: Organon, herausgegeben von Eugen Rolfes, Leipzig, 1925 (გერმ. თარგმ.). Aristoteles: Kategorien („კატეგორიები“), იქვე.
Aristoteles: Perihermenias („გამოთარგმანებისათვის“), იქვე.
- ახვლედიანი გ., ენათმეცნიერების შესავალი, ნაკვ. I, II, III, თბილისი, 1919 წ.
- ბალი: Bally Ch.: Le langage et la vie („მეტყველება და ცხოვრება“), Paris, 1926.
„ „ „ Linguistique générale et linguistique française („ზოგადი ენათმეცნიერება და ფრანგული ენათმეცნიერება“), Paris, 1932.
- ბენფი: Benfey: Geschichte der Sprachwissenschaft und orientalischen Philologie in Deutschland seit Anfang des XIX Jahrhunderts („ენათმეცნიერებისა და აღმოსავლური ფილოლოგიის ისტორია გერმანიაში XIX ს. დასაწყისიდან“), München, 1869.
- ბერნშტეინი: Бернштейн: Известия: Основные вопросы синтаксиса в освещении А. А. Шахматова. — Известия русского языка и словесности Российской Академии Наук, т. XXV (1920), Петроград. 1922.
- ბინე: Binet Alf.: ქაღრაკის გამოჩენილ მოთამაშეთა და მონაგარიეთა ფსიქოლოგიისათვის (ფრანგ. ენ.), 1894; მოგვეყავს Ланге-ს (იხ.) მიხედვით.
„ „ „ „ გონების ექსპერიმენტული შესწავლა (ფრანგ. ენ.), 1903, მოგვეყავს Ланге-ს მიხედვით.
„ „ „ „ აზროვნება სახეების გარეშე (ფრანგ. ენ.), 1909.
- ბიულერ-ი: Bühler K.: Kritische Musterung der neueren Theorien des Satzes. („წინადადების ახალ თეორიათა კრიტიკული განხილვა“) — Inoogermanische Jahrbuch, Bd. VI, 1918.
„ „ „ „ Sprachtheorie („ენის თეორია“) 1934.
- ბოგოროდიცკი: Богородицкий: Краткий очерк сравнительной грамматики арно-европейских языков, Казань, 1916.
- ბლუმფილდ-ი: Блумфилд: Язык, М., 1968 (L. Bloomfield: „Language“, 1933).
Introduction to the study of language. New York, 1914.

- ბოპი:** Bopp Franz: Ueber das Conjugationssystem der Sanskrit-Sprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen, und germanischen Sprachen („უღვლილების სისტემისათვის სანსკრიტისა შედარებით უღვლილების სისტემასთან ბერძნულსა, ლათინურსა, სპარსულსა და გერმანული ენებისა“), 1816.
- „
Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Armenischen, Griechischen, Lateinischen, Litauischen, Altslawischen, Gothischen und Deutschen („შედარებითი გრამატიკა სანსკრიტისა, ზენდისა, სომხურისა, ბერძნულსა, ლათინურისა, ლიტაურისა, ძველი სლავურისა, გუთურისა და ბერძნულისა“), I — III Bdc, 1833 — 1852, მეორე გამოცემა — 1857 — 1862 წ.წ.
- ბრეალი:** Bréal Michel: Essai de sémantique („სემასიოლოგიის ნარკვევი“), 1896.
- ბრენტანო:** Brentano F.: Psychologie vom empirischen Standpunkte („ფსიქოლოგია ემპირიული თვალსაზრისით“), 1874.
- ბროკელმანი:** Brokelmann C.: Gibt es einen hamitischen Sprachstamm („არსებობს თუ არა ქამიტურენათა ოჯახი?“) — ეურნ. Anthropos Bd. XXVII (1932), გვ. 797—818.
- ბრუგმანი და შტრაიტბერგი:** Brugmann K. [und W. Streitberg: Zu Fr. Bopps hundertjährigem Geburtstage („ფრ. ბოპის დაბადების ასი წლისთავისათვის“)] — Indogermanische Forschungen, Bd. I; 1892.
- ბუდე:** Будде: Основы...: Основы синтаксиса русского языка, — Казань 1916. К учению...: К учению о синтаксисе простого предложения — Журн. Минист. Народн. Просвещения 1894 г., март.
- ბულიჩი:** Булич С. К., Очерк истории языкознания в России, I. СПб, 1904.
- გაბელენტცი:** v. der Gabelentz, Georg: Ideen zu einer vergleichenden Syntax („იდეები შედარებითი სინტაქსის შესახებ“) — Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft, Bd. VI (1869).
- „
v. der Gabelentz Georg: Sprachwissenschaft...: Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse („ენათმეცნიერება, მისი ამოცანები, მეთოდები და აქამდე მიღწევები“), Leipzig, 1891 (მეორე გამოცემა 1901 წ.).
- გაიგერი:** Geiger L.: Ursprung und Entwicklung der menschlichen Sprache und Vernunft („აღამიანის ენისა და გონების წარმოშობა და განვითარება“), 1868.
- გერცენი იხ. ბერცენი.**
- გოვოროვი:** Говоров. Элемент. грам.: Опыт элементарного руководства при изучении русского языка практическим способом. Элементарная грамматика. Изд. 20-ое, Москва, 16
- გრამი:** Grimm Jacob: Deutsche Grammatik („გერმანული ენის გრამატიკა“), I—IV Bde, 1819 — 1837.

გროტ-ი: Г р о т К.: К вопросу о реформе логики. Опыт новой теории умственных процессов, Лейпциг, 1882.

დეეტერს-ი: D e e t e r s G.: Vergleichende Sprachforschung („შედარებითი ენათმეცნიერება“) — კრებულში Lehrbuch der Völkerkunde, Stuttgart, 1937, გვ. 211—235.

D e e t e r s G., Die kaukasischen Sprachen.—Houdbuch der Orientalistik, Leiden-Köln. 1964.

დელბრიუკ-ი: D e l b r ü c k B.: Einleitung in das Studium der indogermanischen Sprachen. Ein Beitrag zur Geschichte und Methodik der vergleichenden Sprachforschung („შესავალი ინდო-ევროპულ ენათა შესწავლაში. მასალა შედარებითი ენათმეცნიერების ისტორიისა და მეთოდოლოგიისათვის“) — V Aufl., Leipzig, 1908.

Delbrück B.: Grundfragen der Sprachforschung mit Rücksicht auf W. Wundts Sprachpsychologie erörtert („ენათმეცნიერების ძირითადი საკითხები, განხილული ვ. ვუნდტის ენის ფსიქოლოგიასთან დაკავშირებით“), Strassburg, 1901.

Delbrück B.: Vergl. Synt. I, III: Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen Bd. I (1893), Bd. III (1900), Strassburg („ინდო-ევროპულ ენათა შედარებითი სინტაქსი“) — იხ. Brugmann und Delbrück: Grundriß der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen, Bd. I—II (შესავალი, ფონეტიკა, მორფოლოგია), Bd. III, IV, V (სინტაქსი).

Введение в изучение языка (Einleitung in das Sprachstudium), — წიგნში: Буллич С. К., Очерк истории языкознания в России, I, СПб, 1904.

დერჟავინი. Д е р ж а в и н : Маленькая грамматика, Москва-Петрогр., 1923.
დიონისე თრაკიელი-ი: D i o n i s e Thracis, Ars grammatica. Ed G. Uhlig, Lipsial, 1883.

დჟურ-ი: D ž ŭ r იხ. ებინგჰაუს-ი.

ებინგჰაუს-ი: E ŷ b i n g h a u s-D ū r r : Grundzüge der Psychologie („ფსიქოლოგიის საფუძვლები“), Bd. II, Leipzig, 1932. ეს შორე ტომი თითქმის მთლიანად დიურის დაწერილია, ებინგჰაუსს პირველი ასობდე გვერდი თუ დარჩა დაწერილი, დიურმა გააგრძელა და დამთავრა ეს წიგნი (800 გვერდამდისაა), რომელიც ებინგჰაუსის პირველი ტომის (რუსული თარგმანი ამ პირველი ტომისა 1912 წელს გამოვიდა) გაგრძელებად ითვლება.

ენგელსა ფრიდრ.: „ა ტ ი დ ი უ რ ი ნ გ ი“, ქართ. თარგმანი, თბილისი, სახელგამი. 1933.

„ბუნების დიალექტიკა“: Диалектика природы (რუსულ ენაზე), VI გამოც. 1932 წ. (გამოყენებულია რუს. თარგმანი).

„მუშათა კლასის მდგომარეობა ინგლისში“: Положение рабочего класса в Англии — იხ. К. Маркс и Ф. Энгельс: Сочинения, том III, გვ. 295—589 (გამოყენებულია რუს. თარგმანი).

„ოჯახის, კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობა“; Происхождение семьи, частной собственности и государства. — Москва, Издательство, 1932 (გამოყენებულია რუსული თარგმანი). „შრომის როლი მაიმუნის გაადამიანების პროცესში“ — Роль труда в процессе очеловечения обезьяны — об. Диалектика природы (გამოყენებულია რუსული თარგმანი).

ერდმანი: Erdmann Joh.: Gesch. der Philos: Grundriß der Geschichte der Philosophie, I Bd. IV Aufl. Berl. 1896.

ვანდრესი: Вандриес Ж.: Язык. Лингвистическое введение в историю. Москва, 1937 (თარგმ. ფრანგულიდან. Vendryes J.: Le langage. Introduction linguistique a l'histoire, Paris, 1921).

ვედენსკი: Введенский А. Н.: Логика как часть теории познания. СПб, изд. II, 1912.

ვYGოტსკი: Выготский Л. С.: Мышление и речь. Психологические исследования. Москва—Ленинград. 1934.

ვლადისლავლევი: Владиславлев М. И.: Логика, I изд., 1872, II изд. — 1881 г.

ვუნდტი: Вундт В.: Введение в психологию, перев. под ред. проф. Н. Ланге, Одесса, 1912.

Wundt W.: Grundriß der Psychologie („ფსიქოლოგიის ნარკვევი“), IX Aufl., Leipzig, 1909.

Logik, I: Allgemeine Logik und Erkenntnistheorie („ზოგადი ლოგიკა და შეშეცნების თეორია“), IV Aufl., Stuttgart, 1919.

Sprachgeschichte und Sprachpsychologie mit Rücksicht auf B. Delbrücks „Grundfragen der Sprachforschung“ („ენის ისტორია და ენის ფსიქოლოგია ბერ. დელბრიუკის „ენათმეცნიერების ძირითად საკითხებთან“ დაკავშირებით“), Leipzig, 1901.

Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte. Bd. I — II, Die Sprache („ხალხთა ფსიქოლოგია. ენის, მითისა და ჩვეულების განვითარების კანონთა გამოკვლევა. ტომი I—II: ენა“), III Aufl., Leipz., 1911 — 1912.

ზიგვარტი: Зигварт Х.: Логика. т. I: Ученне о суждении, понятия и выводе. СПб., 1908 (თარგ. გერმან. 1911).

თომსენი: Томсен В.: История языковедения до конца XIX века, Москва, 1938 (თარგმნილია გერმანულიდან, რომელიც, თავის მხრივ დანიური დედნის თარგმანს წარმოადგენს; რუსულ თარგმანს ბოლოსიტყვად დარბული აქვს რედაქტორი Р. Шор-ის წერილი: Краткий очерк истории лингвистических учений с эпохи Возрождения до конца XIX века, გვ. გვ. 109 — 153).

- იერუზალემი: Jerusalem: Die Urtheilsfunction. Eine psychologische und Erkenntniskritische Untersuchung („მსჯელობის ფუნქცია. ფსიქოლოგიური და გნოსეოლოგიური გამოკვლევა“), Wien, 1895.
- იესპერსენი: Jespersen Otto: L'individu et la communauté Linguistique („ინდივიდი და ენობრივი კოლექტივი“)—იხ. Journal de Psychologie normale et pathologique, 1927, № 7.
- Jespersen Otto: Mankind, Nation and Individual from a linguistic point of view („კაცობრიობა, ერი და ინდივიდი ენათმეცნიერული თვალსაზრისით“), Oslo, 1925.
- Jespersen Otto: Die Sprache, ihre Natur, Entwicklung und Entstehung („ენა, მისი ბუნება, განვითარება და წარმოშობა“), Heidelberg, 1925 (თარგმ. ინგლისურიდან).
- Jespersen Otto: The Philosophy of Grammar („გრამატიკის ფილოსოფია“), London, 1924 (შეოთხე გამოც. 1935 წ.).
- კაინცი: Kainz Fr., Psychologie der Sprache, Bd. I—VI, Stuttgart, 1954—1956.
- კასიერი: Cassierer E.: Philosophie der symbolischen Formen. I—Die Sprache („სიმბოლურ ფორმათა ფილოსოფია. I. ენა“), 1923.
- კერნი: Керн: Грамматическое предложение и логическое суждение (თარგმ. გერმან.). — იხ. Педагогический сборник, издав. при Глав. Управл. военно-учебн. заведений, СПб, май, 1903.
- კრასნოგორსკი: Красногорский П.: Синтаксис: Учебный курс синтаксиса русского языка, СПб, 1887.
- კროჩე: Кроче Бенедетто: Эстетика, как наука о выражении и как общая лингвистика, I. Москва, 1920 (იტალიურიდან თარგმ. იაკოვენკოსი).
- ლაიბნიცი: Leibniz: Oeuvres de Leibniz, première série: Nouveaux Essais sur l'Entendement („ლაიბნიცის თხზულებანი, პირველი სერია: ახალი ცდები გონების შესახებ“), Paris, 1842.
- ლანგე: Ланге Н. Н.: Психология. Основные проблемы и принципы, — VIII ტ. სერია: Итсги науки в теории и практике — Москва, 1914.
- ლაჯარუსი: Lazarus M.: Das Leben der Seele in Monographien über seine Erscheinungen und Gesetze („სულის ცხოვრება მონოგრაფიების სახით მისი [ე. ი. ამ ცხოვრების] მოვლენებისა და კანონების შესახებ“), I ტ., II გამოც. 1876 წ., II ტ. მეორე გამოც. 1878 წ., III ტ. მეორე გამოც. 1882, ბერლინი.
- ლიფსი: Lipps Th.: Logik: Grundzüge der Logik („ლოგიკის საფუძვლები“). III Aufl., Leipz., 1923.
- ლოსკი: Лосский Н. О.: Логика, ч. I, Петроград, 1922.
- ლომთათიძე ქეთ.: Ломтатидзе К. В.: Об одной фонетической закономерности в абхазско-абазинских диалектах — საქართველო. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. III (1942), ნაკვ. 8.
- ლომონოსოვი: Ломоносов Михайло. Российская грамматика, СПб., 1755.

- მარბე:** M a r b e K.: Untersuchungen: Experimentell-psychologische Untersuchungen über das Urteil. Eine Einleitung in die Logik („ექსპერიმენტულ-ფსიქოლოგიური გამოკვლევები მსჯელობის შესახებ. შესავალი ლოგიკაში“), Leipzig, 1901.
- მარ-ი ნ.:** M a r p H. Я.: Актуальные проблемы и очередные задачи яфетической теории (1928) — Избр. раб. III, стр. 61 — 77.
- M a r p H. Я.: Египетский, шумерский, китайский и их палеонтологические встречи (1927) — Избр. раб., IV, 112 — 114.
- M a r p H. Я.: Индоевропейские языки Средиземноморья (1923) — Избр. раб., I, 185 — 186.
- M a r p H. Я.: История термина „абхаз“ — Изд. Акад. Наук, 1912.
- M a r p H. Я.: К бакинской дискуссии о яфетидологии и марксизме (1930), — Баку, 1932. Изд. Азербайдж. Госуд. Научно-исслед. Института.
- „ M a r p H. Я.: Китайский язык и палеонтология речи (1926) — Избр. раб. IV, 101 — 111.
- M a r p H. Я.: К семантической палеонтологии в языках неяфетической системы. Тотем „конь“... (элемент С: уоп) в русской речи (1931) — Избр. раб., II, 246 — 288.
- M a r p H. Я.: О происхождении языка (1926) — Избр. раб. II, 179 — 209.
- M a r p H. Я.: Постановка учения о языке в мировом масштабе и абхазский язык (1928) — Избр. раб. IV, 53 — 84.
- M a r p H. Я.: Почему так трудно стать лингвистом-теоретиком? (1928) — Избр. раб. 399—426.
- M a r p H. Я.: Сдвиги в технике языка и мышления (1932) — Избр. раб. II, 427 — 443.
- „ M a r p H. Я.: Язык (1927) — Избр. раб. II, 127 — 135.
- „ M a r p H. Я.: Язык и мышление (1931) — Избр. раб. III, 90 — 122.
- „ M a r p H. Я.: Языковая политика яфетической теории и удмуртский язык (1930) — Избр. раб., I, 273 — 289.
- M a r p H. Я.: Яфетидология в Ленинградском государственном университете (1929) — Избр. раб. I, 254 — 272.
- M a r p H. Я.: Яфетический Кавказ и третий этнический элемент в созидаании Средиземноморской культуры (1920) — Избр. раб. I, 79—124.
- „ M a r p H. Я.: Яфетические языки (1931) — Избр. раб. I, 290 — 311.
- „ M a r p H. Я.: Яфетические зори на украинском хуторе (Бабушкины сказки о Свинье Красном Солнышке) (1930). Избр. раб. V, 224 — 271.
- M a r p H. Я.: Яфетическая теория. Общий курс учения об языке (1928) — Избр. раб. II, 3 — 126.
- მარტი:** M a r t y.: Untersuchungen zur Grundlegung der allgemeinen Grammatik und Sprachphilosophie I („გამოკლევა ზოგადი გრამატიკისა და ენის ფილოსოფიის დასაფუძვლებისათვის“), Halle a/S 1908.
- მარქს-ი:** მ ა რ ქ ს ი კ ა რ ლ: პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის, ქართ. თარგმანი (გერმანულიდან), თბილისი, 1931 წ.

- მარქს-ი და ენგელს-ი. გერმანული იდეოლოგია: К. Маркс и Ф. Энгельс: Немецкая идеология, Москва, 1934.
- მეიე. Мейе А.: Введение в сравнительное изучение индо-европейских языков Москва-Ленинград, 1938; თარგმანი ფრანგულიდან.
- Meillet A.: Etudes: L'état actuel des études de linguistique générale („ზოგადი ენათმეცნიერების შესწავლის თანამედროვე მდგომარეობა“) — ესაა შესავალი ლექცია „შედარებითი გრამატიკის კურსში“, რომლის კითხვაც Collège de France-ში 1906 წ. 13 თებერვალს დაუწვია ავტორს. ეს ლექცია გამოქვეყნებულია კრებულში — Meillet A.: Linguistique historique et Linguistique générale Paris, I, 1921.
- Meillet A. Linguistique („ენათმეცნიერება“) — კრებულში De la méthode dans les sciences. Deuxième série, Paris, 1911 (გვ. გვ. 165 — 314).
- Meillet A.: Méthode Compar.: La méthode comparative en linguistique historique („შედარებითი მეთოდი ისტორიულ ენათმეცნიერებაში“), Oslo, 1925.
- Meillet A.: Linguist. histor.: კრებული: Linguistique historique et Linguistique générale, Paris, I, 1921.
- მესერ-ი ავგ.: (Messer Aug.); ვიურტბურგის სკოლა — კრებულში „დასავლეთ ევროპის ფსიქოლოგიის თანამედროვე მიმდინარეობანი“ — დ. უზნაძის რედაქციით, თბილისი, 1935.
- მეშჩანიხოვ-ი. ვ.: Мещанинов И. И.: Глоттогонический процесс и проблема стадильности — Изв. Акад. Наук СССР. Отдел. литературы и языка, 1941, № 3.
Мещанинов И. И.: Новое в учении о языке — 1945. სიტყვა, წარმოთქმული საზეიმო სხდომაზე მეცნ. აკადემიის 220 წლისთავთან დაკავშირებით ლენინგრადში (26. VI. 1945).
Мещанинов И. И.: Новое учение о языке. Стадильная типология. Ленинград, 1936 (ლექციათა კურსი, სტუდ. ბ. კარპოვიჩის ჩანაწერთა საფუძველზე).
Мещанинов И. И.: Общее языкознание. К проблеме стадильности в развитии слова и предложения. Ленинград, 1940.
Мещанинов И. И.: ძირითადი ლინგვისტიკ. ელემენტები: Основные лингвистические элементы (в яфетидологическом освещении, კრებ. Язык и мышление, II (1934), 7 — 31.
Мещанинов И. И.: Основные задачи советского языкознания — Известия Акад. Наук СССР. Отдел. литературы и языка, 1940, № 3.
Мещанинов И. И.: Проблема классификации языков в свете нового учения о языке, III изд., Ленинград. 1935.

- მილი: Милль Д. Ст.: Система логики: Система логики силлогической и индуктивной. Москва, 1900 (თარგმ. ინგლ.).
- მინტო: Минто В.: Логика: Дедуктивная и индуктивная логика. VI изд. 1909 (თარგმ. ინგლ.).
- მიროპოლსკი: Миропольский П.: Русская грамматика. СПб, 1884.
- მიულერი: Мюллер Макс.: Наука о языке, Воронеж, 1868 (თარგმ. ინგლის. ?) — იგივე ფრანგულად: Müller M. A. : La science du langage, III გამოც. პარიზი, 1876 წ.
- აერუზალემი იხ. იერუზალემი.
- აესპერსენი იხ. იესპერსენი.
- ოვსიანიკო-კულაკოვსკი Овсяннико-Куликовский Руководство к изучению синтаксиса русского языка, Москва, 1907.
- ოტო: Otto E.: Zur Grundlegung der Sprachwissenschaft, 1919 („ენათმეცნიერების დაათუქულებისათვის“).
- პაული: Prinzipien: Paul H.: Prinzipien der Sprachgeschichte („ენის ისტორიის პრინციპები“), I გამოც. 1880; IV გამოც. 1909, V გამოც. — 1920 წ.
- პეშკოვსკი: Пешковский А. М.: Школьная и научная грамматика. IV изд., Москва, 1925.
- პიზანი: Пизани П.: Общее и индоевропейское языкознание.—კრებ „Общее и индоевропейское языкознание“, М., 1956.
- პოტებნია. Потеня А.: Из записок по русской грамматике 1. Введение. II. Составные члены предложения и их замены. Изд. II, Харьков, 1888.
- პრანტი: Prantl: Geschichte der Logik im Abendlande, Bd. I („ლოგიკის ისტორია დასავლეთში“), Leipzig, I, 1855.
- რიესი: Ries John: Was ist Syntax? („რა არის სინტაქსი?“), Prag, II გამოც., 1927; (I გამოც. — 1894).
Zur Wortgruppenlehre („შესიტყვების შესახებ მოძღვრებისათვის“), Prag, 1928.
- „ „ „ Was ist ein Satz? („რა არის) წინადადება?“) Prag, 1931.
- როზვადოვსკი: von Rozdowski Jan: Wortbildung und Wortbedeutung. Eine Untersuchung ihrer Grundgesetze („სიტყვის წარმოება და სიტყვის მნიშვნელობა. მათი ძირითადი კანონების გამოკვლევა“), Heidelberg, 1904.
„ენათმეცნიერული შრომები“ იხ. „აქტა ლინგვისტიკა“.
- სეშე: Sécheya: Programme et méthodes de la linguistique théorique („თეორიული ენათმეცნიერების პროგრამა და მეთოდები“), Paris, 1908.
- სლანსკი: Слэнский П.: Грамматика как она есть и как должна быть. СПб, 1886.
- სოსიური: де Соссюр Фердинанд. Курс общей лингвистики, Москва, 1933, თარგმ. ფრანგულიდან. Ferdinand de Saussure: Cours de linguistique générale, — Paris, I გამოც. — 1916, II გამოც. — 1922, III გამოც. — 1931 წ.

- ბტურტევანტი, ჰანი: Shurtevant E., Hahn E. A comparative grammar of the Hittite language I, N. Y., 1951.
- ტრუბეტკოვი: N. Trubetzkoy, Nordkaukasische Wortgleichungen. — ეგრნ. „Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes“, Bd. XXXVII, H. 1—2, 1930.
- უზნაძე. დ. ზოგადი ფსიქოლოგია, თბილისი, 1940.
სახელდების ფსიქოლოგიური საფუძვლები — ეგრნ. „ჩვენი მეცნიერება“ (1923), № 2/3.
- უოტსონი ჯ.: (Watson J.) Психология как наука о поведении, М., 1926.
- ულენბეკი: Uhlenbeck S. C.: Vorlateinische indogermanische Anklänge im Baskischen („ლათინურის წინა ხანის ინდო-ევროპული გამოძახილები ბასკურში“), ეგრნ. Anthoropos, ტ. 35 — 36 (1940—41).
- უსლარი. Услар П.: Этнография Кавказа. Языкознание. III: Аварский язык, Тифлис, 1889.
- უშინსკი: Ушинский К. Д.: Родное слово. — Собрание сочинений, т. 2, М. — Л., 1948.
- ფორტუნატოვი: Фортунатов Ф. Ф.: О преподавании грамматики русского языка в средней школе, Рус. Филологич. Вестник, т. 53 вып. II (1905, № 2).
- ფოსლერი: Vomler J. K.: Frankreichs Kultur im Spiegel seiner Sprachentwicklung („საფრანგეთის კულტურა, უუფენილი ფრანგული ენის განვითარებაში“), Heidelberg, 1913.
Geist und Kultur in der Sprache („გონიდა კულტურა ენაში“) 1923. სხვადასხვა დროს გამოსულ წერილთა კრებულთა. Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft. Eine sprachphilosophische Untersuchung („პოზიტივიზმი და იდეალიზმი ენათმეცნიერებაში. ენის ფილოსოფიური გამოკვლევა“), Heidelberg, 1904.
Sprache, als Schöpfung und Entwicklung („ენა, როგორც შემოქმედება და [როგორც] განვითარება“), Heidelberg, 1905.
- ფოჩხუა ბიძ.: ფოსლერის საენათმეცნიერო კონცეფცია. I. ფოსლერის ესთეტიზმი, 1942 (საკანდიდატო დისერტაცია).
- ფრანკი: Франк С. Предмет знания. Об основах и пределах отвлеченного знания. Петроград, 1915.
- ფუნკე: Funke O.: Studien zur Geschichte der Sprachphilosophie („ნარკვევები ენის ფილოსოფიის ისტორიიდან“), 1928.
- ყიფშიძე ი.: Кипшидзе И. Грамматика мингрельского (инверского) языка, СПб, 1913.
- შანიძე ა.: „სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში“, თბილისი, 1920.
- შარაქენიძე თინ.: ენათა კლასიფიკაციების პრინციპები: I (გენეალოგიური კლასიფიკაცია; სტადიური კლასიფიკაცია; შმიდტის კლასიფიკაცია). 1942 (საკანდიდატო დისერტაცია).
- შახმატოვი: Шахматов А. А.: Синтаксис русского языка. Вып. I: Учение о предложении и словосочетаниях. Ленинград, 1925.

- შლაიხერ-ი:** Schleich er Aug.: Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen („ინდო-ევროპულ ენათა შედარებითი გრამატიკის სახელმძღვანელო“). I Aufl. — 1861, IV Aufl. — 1876.
- Schleich er Aug.: Die Darwinische Theorie und die Sprachwissenschaft, 1863 („დარვინის თეორია და ენათმეცნიერება“, თარგმანი გერმანულიდან პ. კარაიასი, გამოცემულია ზ. კეკელიძის მიერ, 1889 წ.).
- Schleich er Aug.: Die deutsche Sprache („გერმანული ენა“), I Aufl. 1859, II Aufl. 1869.
- Schleich er Aug.: Formenlehre der kirchenslawischen Sprache erklärend und vergleichend dargestellt („ძველი სლავური ენის მორფოლოგია, ახსნილი და შედარებითი წესით გადმოცემული“), Bonn, 1852 (მოგვყავს Delbrück-ით: Einleitung).
- Schleich er Aug.: Sprachvergleichende Untersuchungen I. Zur vergleichenden Sprachengeschichte (1848). II. Die Sprachen Europas in systematischer Uebersicht (1850) („შედარებითი ენათმეცნიერული ძიებანი: I. ენათა შედარებითი ისტორიისათვის. II. ევროპის ენების სისტემატური მიმოხილვა“), Bonn, 1850.
- Schleich er Aug.: Ueber die Bedeutung der Sprache für die Naturgeschichte des Menschen („ენის მნიშვნელობისათვის ადამიანის საბუნებისმეტყველო ისტორიისათვის“), 1865.
- შორ-ი.** Шор Р. Краткий очерк истории лингвистических учений с эпохи Возрождения до конца XIX века — ბოლოსიტყვაობის სახით დართული აქვს თომსენის შრომას: История языковедения (იხ. თომსენი).
- „ „ „ Язык и общество, Москва. 1926.
- შტაინთალ-ი.** Steint hal H.: Grammatik, Logik und Psychologie, ihre Prinzipien und ihr Verhältnis zueinander („გრამატიკა, ლოგია და ფსიქოლოგია, მათი პრინციპები და ურთიერთობა“), Berlin, 1855.
- Steint hal H.: Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern mit besonderer Rücksicht auf die Logik („ენათმეცნიერების ისტორია ბერძნებთან და რომაელებთან, განსაკუთრებული ყურადღების მიქცევით ლოგიკისადმი“), Bd. I, II, Berlin, II Aufl., 1890 — 1891 (I გამოც. 1863).
- შტრაიტბერგ-ი:** Streitberg W.: Schleichers Auffassung von der Stellung der Sprachwissenschaft („შლაიხერის აზრი ენათმეცნიერების ადგილის შესახებ მეცნიერებათა წრეში“) — Indogerman. Forschungen, VII (1897).
- შუპე:** Schuppe: Grundriß der Erkenntnistheorie und Logik („შემეცნების თეორიისა და ლოგიკის ნარკვევი“), II Aufl., Berlin, 1910.
- შუხარდტ-ი:** Schuchardt H. Schuchardt-Brevier. Ein Vademecum der allgemeinen Sprachwissenschaft („სათანაო წიგნი ზოგად ენათმეცნიერებაში“) II Aufl., Halle/S. 1928.

- ზჩერბა ჯ. В. О трояком аспекте языковых явлений. Известия Акад. Наук СССР. Отдел. обществ. наук, 1931.
- ჩიქობავა არნ. გრამატიკის აგებულების ძირითადი საკითხები.—სსრ მეცნიერ. აკად. საქართ. ფილიალის მოამბე, ტ. I, №№ 2, 3 (1940), გვ. 157—162; 241—248.
- გარე-კახეთი დიალექტოლოგიურად — კრებ. „არილი“, 1925. ზოგადი ენათმეცნიერება: I: პროპედევტიკული ნაწილი, თბილისი, I გამოც. 1935 წ., II გამოც. 1939 წ.
- მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში. I: ქვემდებარე-დამატების საკითხი ძველ ქართულში, თბილისი, 1928; მეორე გამოც., 1968 წ.
- რა თავისებურებები ახასიათებს ქართული ენის აგებულებას? წერილები I—V ეურნ. „ახალი სკოლისაკენ“ და „კულტურული აღმშენებლობა“, 1928 — 1930.
- სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, თბილისი, 1942.
- სტრუქტურალიზმი, როგორც თანამედროვე ენათმეცნიერების მიმდინარეობა, თბილ. უნივერსიტ. შრომები, ტ. XXVIIb (1944).
- ქანურის გრამატიკული ანალიზი (ტექსტებითურთ), — თბილისი, 1936.
- ქანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, — თბილისი, 1938.
- Проблема языка, как предмета лингвистики в свете основных задач советского языковедения — ენიკოს მოამბე, ტ. X (წაკითხული იყო მოხსენებლად საკავშ. მეცნიერ. აკადემ. ლიტერატურისა და ენის განყოფილების სესიაზე 27 V. 1940 წ.).
- Проблема языка как предмета языкознания, М., 1959.
- Бихевиоризм в понимании сущности языка. — Филологические науки, I, М., 1958.
- Лингвистика как интегральная наука о языке. — კრებ. „Проблемы языкознания“, М., 1967.
- ჩხაიძე მ.: იაფეთიდოლოგიის მარქსისტული საფუძვლების შესახებ — თბილისი, 1937 წ. (44 გვ.)
- ცაგარელი: Ц а г а р е л и А. Мингрельские этюды, вып. II. Опыт фонетики мингрельского языка — СПб, 1880.
- ქვეკვაძე ილია. წერილები ლიტერატურასა და ხელოვნებაზე — .:ბ. ნაწერების სრული კრებული, ტ. IV, ტფილისი, 1927.
- ხომსკი: Ch omsky N., Language and Mind, N. Y., 1972.
- ხუნდაძე სილოვან. ქართული გრამატიკა, ქუთაისი, 1907.
- ჯანაშვილი მსხე. ქართული გრამატიკა, ტფილისი, 1906.
- ჰარისონი: H a r r i s.: Hermes or a Philosophical Inquiry concerning Language and Universal Grammar („ერმესი ანუ ფილოსოფიური გამოკვლევა ენისა და ზოგადი გრამატიკის შესახებ“), 1751.

- პერცენი: Герцен А. Былое и думы, I, Асаоетია-ს გამოცემა, მოსკ. - ლენინგრ., 1932.
- ჰიელმსლევ-ი: Hjelmslev L.: Principes de grammaire générale („ზოგადი გრამატიკის პრინციპები“), Kōbenhavn (კოპენჰაგენი), 1928.
- ჰონიგსვალდ-ი: Hönigswald Rich.: Philosophie und Sprache („ფილოსოფია და ენა“), Basel, 1938.
- ჰუმბოლდტი-ი: von Humboldt W.: Ueber die Kavi-Srpache auf den Insel Java („კავი ენის შესახებ კუნძულ იავაზე“) — შესავალით Ueber die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaus und ihren Einfluß auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts („ადამიანის ენის აგებულების სხვაობისა და ამ სხვაობის გავლენის შესახებ კაცობრიობის მოდგმის გონიოს განვითარებაზე“), 1836 — 1839.
- დედამიწის ენები. Les langues du monde par un groupe de linguistes sous la direction de A. Meillet et Marcel Cohón („დედამიწის ენები, — ენათმეცნიერთა ჯგუფის მიერ — ა. მეიეს და მარს. კოჟენის ხელმძღვანელობით“), Paris, 1924.
- ზოგადი ანუ რაციონალური გრამატიკა. Grammaire générale et raisonnée, contenant, — Les fondements de l'art de parler, expliquée d'une manière claire et naturelle, — Les raisons de ce qui est commun à toutes les langues et des principales différences qui s'y rencontrent, — Et plusieurs remarques nouvelles sur la Langue Française... „გრამატიკა ზოგადი და რაციონალური, რომელიც შეიცავს — მეტყველების ხელოვნების საფუძვლებს, განმარტებულს ნათლად და ბუნებრივი წესით — იმ საფუძვლებს, რაც საერთოა ყველა ენისათვის და იმ მთავარ განსხვავებებს, რაც ამ მხრივ გვხდება — და მრავალ ახალ შენიშვნას ფრანგული ენის შესახებ. — პირველი გამოცემა — პარიზი, 1660.
- ლინგვისტურ მოძღვრებათა ისტორია. История лингвистических учений. Древний мир, Л., 1940.
- წელიწდეული-ი. ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოების წელიწდეული, ტომი I—II, თბილისი (1924 — 1925).

ს ა რ ჩ ე ვ ი

მეორე გამოცემის წინასიტყვა	3
პირველი გამოცემის წინასიტყვა	7

თ ა ვ ი პ ი რ ვ ე ლ ი. ზოგადი ენათმეცნიერება, მისი მიზანი და ამოცანა	11
--	----

✓ X § 1. ზოგადი ენათმეცნიერების ძირითადი პრობლემები /.	11
§ 2. შესაწავლი საგანი	11
• § 3. სპეციალური მეთოდები	12
• § 4. დარგები და მათი ურთიერთობა	13
• § 5. ენათმეცნიერების ადგილი სხვა მეცნიერებათა შორის	14
§ 6. რის მიხედვით წყდება ეს პრობლემები ზოგად ენათმეცნიერებაში?	15
§ 7. რა მიმართებაა ზოგადი ენათმეცნიერება ენის ფილოსოფიასთან?	16

თ ა ვ ი მ ე ო რ ა. ენა, როგორც ენათმეცნიერების საგანი: მთავარ მიმდინარეობათა კრიტიკული ანალიზი	21
§ 8. მთქვარი მიმდინარეობანი	21
§ 9. ვ. ჰუმბოლდტის ნააზრევი ენის ფილოსოფიას ეკუთვნის	21

I. ნატურალიზმი

✓ § 10. ნატურალისტური კონცეფციის ელემენტები ფრ. ბოპთან	22
§ 11. ავგ. შლაიხერის შრომები თეორიულ-ენათმეცნიერული ხასიათისა	25
§ 12. ენის რაობა შლაიხერის გაგებით	26
§ 13. სისტემის სამი კლასი და განვითარების სამი პერიოდი ენაში	28
§ 14. ენის ევოლუცია და გონი შლაიხერთან	30
§ 15. ევოლუციის პროცესი ერთნაირია სხვადასხვა ენაში	32
§ 16. ენის თვისებები ცალკეული ადამიანის ნებისყოფაზე დამოუკიდებელია	33
§ 17. ენათმეცნიერებისა და ფილოლოგიის თვალსაზრისით სხვაობა შლაიხერის გაგებით	34
§ 18. რა პრინციპული სხვაობა გვაქვს შლაიხერის კონცეფციაში 1848 წ.?	34
§ 19. სქემა შლაიხერის შეხედულებათა 1850 წ.	36
§ 20. შლაიხერის კონცეფცია „გერმანულ ენაში“	37
§ 21. მტდარი და მართებული შლაიხერის კონცეფციაში	42
§ 22. მაქს მიულერი და მისი „ლექციები ენის მეცნიერების შესახებ“	45
§ 23. ენა და ადამიანი	46
§ 24. ენათმეცნიერება ბუნებისმეცნიერებაა	46
§ 25. ენათმეცნიერება („მედარებითი ფილოლოგია“) და ფილოლოგია	47
§ 26. ენათმეცნიერება და უმწერლო ენები	48
§ 27. რატომა ენათმეცნიერება ბუნებისმეცნიერება?	49
§ 28. რა როლი ეკუთვნის ენის ცვლაში ინდივიდს?	51
§ 29. ფონეტიკური ცვლისა და დიალექტების წარმოქმნის რაობა მ. მიულერის გაგებით	55
+ § 30. სალიტერატურო ენა და დიალექტები	58
§ 31. რაა საერთო ა. შლაიხერისა და მ. მიულერისათვის და ნიშანდობლივი ნატურალიზმისათვის?	61

II. ინდივიდუალისტური ფსიქოლოგიზმი

✓ § 32.	ისტორიული ფონეტიკის მიღწევები და ნეოგრამატიკოსთა ზოგადი პრინციპები	65
§ 33.	ისტორიზმის პრინციპი ნეოგრამატიკოსებთან	67
§ 34.	ისტორიზმი პაულთან და პრინციპთმოდერება	68
§ 35.	პაულის პრინციპთმოდერება და ხალხთა ფსიქოლოგია	72
§ 36.	ენა როგორც ენათმეცნიერების ობიექტი პრინციპთმოდერების თვალსაზრისით	76
✗ § 37.	რამი მდგომარეობს ენის არსი პაულისათვის?	78
§ 38.	ნამდვილი რეალობა ინდივიდუალურ ენასა და აქვს	81
§ 39.	ინდივიდუალური ენა და საკომუნიკაციო ფუნქციის საკითხი	82
§ 40.	პაულის კონცეფციის კრიტიკული ანალიზი	83

V. ფსიქოლოგისტური სოციოლოგიზმი

§ 41.	ფსიქოლოგისტური სოციოლოგიზმის მთავარი წარმომადგენლები	89
✗ § 42.	სოსიურის კონცეფციის საკვანძო პუნქტები	90
§ 43.	ენა და სიტყვა (მეტყველების აქტი) სოსიურთან	91
+ § 44.	ენობრივი ნიშნის თვისებები	92
+ § 45.	ენობრივი ნიშნის რაობა	95
✗ § 46.	სინქრონული და დიაქრონული ენათმეცნიერების ურთიერთობისათვის	96
✗ § 47.	სოსიურის კონცეფციის კრიტიკული ანალიზი	98
§ 48.	ანტ. მეიეს შეხედულებანი ენის განვითარების კანონზომიერების საკითხზე	108
§ 49.	ენის განვითარება და საზოგადოების სტრუქტურა	112
f § 50.	ენის სოციალურობა სტატიკაში	114
§ 51.	მეიეს დებულებათა შეფასება	115

IV. სტრუქტურალიზმი, როგორც სოსიურის კონცეფციის ტენდენციათა განვითარება

§ 52.	სტრუქტურალიზმის ძირითადი თეორიული დებულებები	118
§ 53.	სტრუქტურალიზმის ანტიისტორიული ტენდენციები და ენის ფილოსოფია	125

V. ესთეტიზმი (უკიდურესი ინდივიდუალისტიზმი)

§ 54.	კ. ფოსლერი, ენის ფილოსოფია და ენათმეცნიერება	127
§ 55.	კ. ფოსლერის მთავარი შრომები	127
§ 56.	ენა, როგორც კონიტი გამოსახულება და ინდივიდის შემოქმედება ფოსლერთან	128
§ 57.	ენის საკომუნიკაციო ფუნქციის საკითხი ფოსლერის პირველ შრომაში („პოზიტივიზმი და იდეალიზმი ენათმეცნიერებაში“)	129
§ 58.	საკომუნიკაციო ფუნქციის საკითხი ფოსლერის მეორე შრომაში („ენა, როგორც შემოქმედება...“)	135
§ 59.	ენის განვითარების მიზეზისათვის ფოსლერთან	136
§ 60.	ესთეტიზმისა და ფსიქოლოგიზმის ურთიერთობა ფოსლერთან	137

§ 61. ენათმეცნიერებისა და ფსიქოლოგიის ურთიერთობა ფოსლერის გაგებით	137
§ 62. კ. ფოსლერი და ბენედეტო კროჩე	138
§ 63. უკიდურესი ინდივიდუალიზმი, როგორც იდეალიზმის წინაპირობა ფოსლერთან	139
§ 64. ინდივიდუალისტური მონიზმის შეუძლებლობა და ესთეტიზმის მეცნიერული უსაფუძვლობა	140
§ 65. ფსიქოლოგიზმი, როგორც იდეალიზმის მთავარი წყარო ენის რაობის გაგებაში	143

✓ VI. ვულგარული სოციოლოგიაში ენის რაობის გაგებაში

§ 66. ენა, როგორც ზედნაშენი ნ. მართან	144
§ 67. ენის კლასობრიობის საკითხი ნ. მართან	148
† § 68. ენის სოციალურობის შესახებ ნ. მართან	155
§ 69. ენათა ტრანსფორმაციისა და ენობრივ კატეგორიათა ინტერპრეტაციის შესახებ ნ. მართან	159

VII. ბიპევიორიზმის ფიზიკალიზმი

§ 70. ბიპევიორიზმი ფსიქოლოგიაში უოტსონის მიხედვით	161
§ 71. შინაგანი მეტყველება და გაგების საკითხი ბიპევიორიზმის მიხედვით	162
§ 72. ენის საზოგადოებრივი ხასიათის საკითხი ბიპევიორიზმის მიხედვით	164
§ 73. ბიპევიორიზმი და ენის რაობა ბლუმფილდთან	165
§ 74. „სტიმული“ და „რეაქცია“ მეტყველების პროცესში	166
§ 75. ბლუმფილდი თავისი თეორიის შესახებ	168
§ 76. ბლუმფილდი და მეტალიზმი	169
§ 77. ბლუმფილდი და „გაგების“ საკითხი	171
§ 78. ენა და საზოგადოება ბლუმფილდის მიხედვით	173
§ 79. ზოგადი დასკვნა ბლუმფილდის კონცეფციის შესახებ	174

თ ა ვ ი მ ე ს ა მ ი. ენა, როგორც ენათმეცნიერების საბანი: პოზიტიური

ნაწილი	175
† § 80. ენის ფუნქციები	176
§ 81. ექსპრესიულისა და საკომუნიკაციო ფუნქციათა ხვედრი წონა	177
§ 82. ენობრივი ნიშნის მასალა და ფუნქცია	183
§ 83. ენობრივი ნიშანი და აღსანიშნა	186
§ 84. ნიშნისა და აღსანიშნის კავშირისათვის	87
§ 85. ენობრივი ნიშანი პირობითია	197
§ 86. ენა, როგორც სოციალური მოვლენა (კოლექტივის კუთვნილება)	201
§ 87. ენის სოციალურობა და ინდივიდუალური თავისებურება	211
§ 88. ენის რა მოვლენებია სოციალური (კოლექტივისეული) და როდის აქვთ?	213
§ 89. ნიშნის ობიექტური ფუნქცია და სუბიექტური დანართი	215
§ 90. სუბიექტური დანართი, ეფემერისა და ტაბუს საკითხი	216

§ 91. სუბიექტური დანართის სხვაობა	218
§ 92. კლასობრიობის საკითხი ენაში	220
§ 93. სოციალურობისა და კლასობრიობის ფარდობისათვის ენაში	225
§ 94. ენობრივი სისტემის რაობისათვის	226
§ 95. ღირებულება-ცნებისათვის ენობრივ სისტემაში	229
§ 96. მნიშვნელობისა და ღირებულების ურთიერთობისათვის ენობრივ სისტემაში	231
✓ § 97. ენა და აზროვნება	233
§ 98. როგორია პროცესი აზროვნების გამოვლენისა მეტყველებაში?	235
§ 99. როგორია აზროვნებისა და მეტყველების გენეზისური ურთიერთობა?	236
§ 100. ენის სპეციფიკის საკითხისათვის	239
თ ა ვ ი მ ე ო თ ხ ა . ენათმეცნიერების საპეციალური მეთოდები	243
§ 101. საკითხის დასმისათვის	243
I. ისტორიული ენათმეცნიერების სპეციალური მეთოდები	
§ 102. ისტორიულ-შედარებითი მეთოდის შემოღების ისტორიიდან	244
§ 103. ისტორიულ-შედარებითი მეთოდი და ენათა გენეალოგიური კლასიფიკაცია	247
§ 104. როგორ არკვევენ ენათა ნათესაობას?	251
§ 105. ისტორიულ-შედარებითი მეთოდი და ბგერითი შესატყვისობის საკითხი	253
§ 106. შედარების ძირითადი წესები	255
§ 107. რა ართულებს შედარებას?	259
§ 108. შესადარებელ ოდენობათა გაერთმინებულნიანება	264
§ 109. შესატყვისობა, როგორც ძიების წარმმართავი საშუალება ისტორიის აღდგენისას	265
§ 110. ბგერათა შესატყვისობის ისტორიული რაობისათვის	263
§ 111. ნარევი ენა და შედარება	273
§ 112. ცნება „ენათა კავშირის“ (Sprachbund) საკითხისათვის	275
§ 113. ისტორიულ-შედარებითი მეთოდი და ენის ისტორია	278
II. იაფეტური თეორიის პალეონტოლოგიური მეთოდი	
§ 114. პალეონტოლოგიური ოთხელემენტოვანი ანალიზის მეთოდი იაფეტურ თეორიაში	278
§ 115. რას ემყარება ოთხელემენტოვანი ანალიზი?	282
§ 116. პალეონტოლოგიური ოთხელემენტოვანი ანალიზის ნიმუშები	287
§ 117. ოთხელემენტოვანი ანალიზის პრინციპი და დებულება ერთიანი გლოტოგონიური პროცესის შესახებ (ენათა სტადიური კლასიფიკაცია)	294
§ 118. სტადიური კლასიფიკაციის დაპირისპირება გენეალოგიური კლასიფიკაციისათვის, როგორც შედეგი ელემენტოვანი ანალიზის დაპირისპირებისა ისტორიულ-შედარებითი მეთოდისათვის	296

§ 119. ენის წარმოშობის საკითხი იაფეტურ თეორიაში და ოთხელ- ემენტოვანი ანალიზი	298
§ 120. ინდო-ევროპეისტიკის კრიტიკა იაფეტურ თეორიაში და ოთხ- ელემენტოვანი ანალიზი	299
§ 121. რას ემყარება მოძღვრება ოთხი ლინგვისტიკური ელემენტის შესახებ?	309
§ 122. ზოგადი დასკვნა ნ. შარის პალეონტოლოგიური მეთოდის შესახებ	312
§ 123. ახალი ეტაპი იაფეტურ თეორიაში — პალეონტოლოგიური მეთ- ოდი უელემენტობად	313
§ 124. უელემენტო პალეონტოლოგიური ანალიზი და ენის ისტორია	317
§ 125. ერთიანი გლოტოგონიური პროცესი და ისტორიული ენათმეც- ნეობა	321

III. სტატიკური (აღწერითი) ანალიზის მეთოდები

§ 126. სტატიკური (აღწერითი) ანალიზის ამოცანა	325
§ 127. რა მნიშვნელობა აქვს სტატიკურ ანალიზს ისტორიისათვის?	326
§ 128. სტატიკური ანალიზის სიძნელეები ობიექტის (ენის) თავისებუ- ლებასთან დაკავშირებით	327
§ 129. სტატიკური ანალიზის სიძნელეები აღწერითი გრაზმტიკის ისტო- რიასთან დაკავშირებით	330
§ 130. სტატიკური ანალიზის საკითხი ისტორიული ენათმეცნიერების წარმომადგენლებთან	332
§ 131. ნარევი თვალსაზრისი სტატიკური ანალიზის პროცესში	335

IIIa. წინადადება, როგორც სინტაქსის საგანი სხვადასხვა მიმდინარეობაში

† § 132. წინადადება და სინტაქსი	336
§ 133. წინადადების ლოგიკისტური განსაზღვრების ნიმუშები	337
§ 134. წინადადების ლოგიკისტური განსაზღვრების ორი ვარიანტი	339
§ 135. ქვემდებარე (სუბიექტი), შემასმენელი (პრედიკატი) სინტაქსში ლოგიკიდან შემოდის	340
§ 136. აზროვნებით და მეტყველებით არისტოტელესთან	341
§ 137. ლოგიკიზმის კრიტიკული ანალიზი	347
§ 138. წინადადების ფსიქოლოგისტური განსაზღვრებანი პაულისა და ეუნდტისა	355
§ 139. მსჯელობა ფსიქოლოგიური ვაგებით, როგორც საფუძველი წინადადებისა	357
§ 140. პერბარტის ფსიქოლოგიის პრინციპები და პაულისეული გან- საზღვრება წინადადებისა	358
§ 141. მსჯელობის ფსიქოლოგია ეუნდტისა და წინადადების განსაზღვ- რება	359
§ 142. მსჯელობის ფსიქოლოგიური რაობა იერუზალემის მიხედვით	364
§ 143. მსჯელობის ფსიქოლოგიური რაობა ბრენტანოს მიხედვით	366
§ 144. მსჯელობის ფსიქოლოგიური რაობის საკითხი მარბეს ექსპერ- იმენტების მიხედვით	366
§ 145. წინადადების ფსიქოლოგისტური განსაზღვრებას შეფასება	369

§ 146. წინადადების ნაწილთა საკითხი ფსიქოლოგისტებთან. ცნება „ფსიქოლოგისტური სუბიექტისა (resp. პრედიატისა)“ გაბეღენცთან	373
§ 147. წინადადების ნაწილთა საკითხი პაულთან	375
§ 148. წინადადების ნაწილთა საკითხი ვუნდტთან	380
§ 149. ოვსიანიკო-კულიოვსკი წინადადების საკითხის შესახებ	383
§ 150. ფორტუნატოვი წინადადების საკითხის შესახებ	387
§ 151. შაბმატოვი წინადადების საკითხის შესახებ	396
§ 152. ფონეტიზმი და მორფოლოგიზმი. დელბრიუკი წინადადების საკითხის შესახებ	405
§ 153. ბუღე წინადადების რაობის შესახებ	408
§ 154. დერჟავინი წინადადებისა და მისი წევრების შესახებ	411
IIIბ. ზოგადი დასკვნა სტატიკური (აღწერიითი) ანალიზის საკითხებზე	
§ 155. სტატიკური (აღწერიითი) ანალიზის ძირითად საკითხთა გადაწყვეტის გზები	413
დანართი. ენათმეცნიერების ფილოსოფიური საკითხების შესახებ	418
რეზიუმეს ნაცვლად (რუს. ენაზე)	437
1. ისტორიზმი და ენათმეცნიერება	437
II. ენის სისტემის აღწერა და ჰომოგენურობის პრინციპი მითითებული ლიტერატურა	452
	471

Арнольд Степанович Чикобава

ОБЩЕЕ ЯЗЫКОЗНАНИЕ

II

Основные проблемы

(на грузинском языке)

Издательство Тбилисского университета

Тбилиси 1983

გამომცემლობის რედაქტორი ჯ. ქირია

მხატვრული რედაქტორი ი. ჩიქვინიძე

ტექნიკური რედაქტორი ი. ხუციშვილი

კორექტორები: ნ. ქანთარია, ე. სულხანიშვილი

სპ 763 გადაეცა წარმოებას 25.05.83. ხელმოწერილია დასაბეჭდად 28.10.83.

უე C4001. საბეჭდი ქაღალდი 60×90¹/₁₆. პირობითი ნაბეჭდი

თაბახი 30,5.

სააღრ-საგამომც. თაბახი 22,49.

ტირაჟი 4000 შეკვეთის № 1382

ფასი 1 მან. 20 კაპ.

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 380028, ი. ჯავახიძის პროსპ. 14.

თბილისის უნივერსიტეტის სტამბა, თბილისი, 380028, ი. ჯავახიძის პროსპექტი, 1.

Изд-во Тбилисского университета, Тбилиси, 380028, пр. Чавчавадзе, 14.

Типография Тбилисского университета, Тбилиси, 380028, пр. И Чавчавадзе, 1.